

УНИВЕРЗИТЕТ “СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ”-СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Институт за историја

м-р Ванчо Ѓорѓиев

МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО
НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО
ДВИЖЕЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ
(1893-1903)
(ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА)

Ментор: проф. д-р Димитар Димески

СКОПЈЕ, 2001 година

СОДРЖИНА

ВОВЕД _____	1
МАКЕДОНИЈА ВО СВЕТЛИНА НА ДИПЛОМАТСКИТЕ ОДНОСИ ПОМЕЃУ ГОЛЕМИТЕ СИЛИ (1878-1903) _____	5
МАКЕДОНИЈА ВО БАЛКАНСКИТЕ ПОЛИТИЧКИ ЛАВИРИНТИ (1878-1903) _____	29
ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКИТЕ И СОЦИЈАЛНИТЕ ПРИЛИКИ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ _____	50
ПРЕТПОСТАВКИ ЗА ПОЈАВАТА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА (ПРОПАГАНДИТЕ КАКО ФАКТОР) _____	97
ФОРМИРАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА И НЕЈЗИНО РАЗРАСНУВАЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ ДО 1896 ГОДИНА _____	137
МАКЕДОНСКИОТ КОМИТЕТ И ОДНОСИТЕ СО МРО _____	200
РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ (1896-1900) _____	239
МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ (1900-1902) _____	340
МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ ВО 1903 ГОДИНА _____	532
ЗАКЛУЧОК _____	616
СЕЛЕКТИВЕН ПРЕГЛЕД НА КОНСУЛТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА _____	627

ВОВЕД

Историјата на македонското револуционерно и националноослободително движење од крајот на XIX и почетокот на XX век, претставува голем предизвик за истражувачите на поновата историја на македонскиот народ. Негов организатор, предводник и двигател била Македонската револуционерна организација (МРО). Останатите организации и групи, кои претендирале да се занимават со македонското прашање и ослободителното дело биле повремени сопатници. Независно од тоа тие претставуват дел од севкупното ослободително движење.

МРО на историската сцена се појавила во последната деценија од XIX век, кога Османската империја го допрела дното од општествено-економската и политичката криза, која длабоко ја засегнала Македонија како составен дел на Империјата. Македонскиот народ бил национално, политички, економски, културно и духовно обесправен. Неговото национално обособување било гушено од црковнопросветните пропаганди на соседните балкански држави. Од друга страна, сложената меѓународна констелација на испреплетени и конфронтирани интереси помеѓу Големите сили не отварала перспектива за блиско позитивно решавање на македонското прашање.

Во таква атмосфера датира појавата на МРО која станала вистински изразител на стремежот на македонскиот народ за независна македонска држава. За една деценија (1893 - 1903), МРО прераснала во масовна народна организација со јасна политичка програма и цел, со изграден систем на комуникација, боеви сили, судство и Задгранично претставништво. Едноставно, таа функционирала како држава во држава. МРО, преку Илинденското востание, го наметнала македонското прашање пред меѓународниот фактор како одделно прашање, за разлика од неговиот поранешен третман во глобалното Источно прашање.

Активноста, карактерот и целите на МРО, внимателно биле следени и анализирани од странските дипломатски претставништва,

посебно од соседните балкански држави. Зависно од нивните интереси во Македонија и погледите кон македонското прашање во извештаите проличува дневнополитичкото влијание. Од друга страна, конспиративниот и мистериозен карактер на МРО и самопрегорот на одделни нејзини поединци станале предизвик за многумина современици. Меѓу нив се нашле запишувачи на мемоари, поети, дописници, аналитичари, трагачи по возбудливи настани и т.н. Меѓу нив неизбежно треба да се вбројат Пеју Јаворов, Љубомир Милетиќ, Алберт Сониксен, и други. Всушност тоа се првите обиди да се навлезе во суштината и карактерот на МРО и на македонското ослободително движење.

Оттогаш до денес постои перманентен историографски интерес за македонското револуционерно и националноослободително движење. Покрај огромната историографска продукција на тој план, се уште постојат отворени и необработени прашања. Во тој контекст не постои комплетен и систематски труд, кој од сите аспекти го обработува македонското националноослободително движење во Солунскиот вилает во прецилинденскиот период.

Од обемената историографска продукција може да се издвојат неколку монографии и прилози, кои делумно зафаќат одделни прашања и моменти од посочената проблематика. Така Иван Катарџиев, ги зафаќа револуционерните пулсации во Серскиот округ од Кресненското (Македонско) востание до Младотурската револуција. Манол Пандевски, дава пресек на движењето во Струмичко, Владо Картов во Гевгелиско, Петар Камчевски во Тиквешката. Зависно од концептот на трудовите, времето во кое настанале, расположивите и искористени изворни материјали, тие претставуваат само фрагменти од севкупното националноослободително движење во Солунскиот вилает.

Многу моменти од глобален карактер, делумно или периферно се засегнати речиси од сите иследувачи на споменатава проблематика. Меѓу нив спаѓаат: Х. Силјанов, А. Динев, Љ. Лапе, Х. А. Полјански, М. Пандевски, Д. Димески, К. Битоски, Б. Ристовски, Д. Зографски, Р. Поплазаров, К. Пандев, и други. Во последно време е засилена продукцијата на возоб-

овениот Македонски научен институт во Софија. Треба да потенцираме дека бугарската историографија на македонското револуционерно националноослободително движење му дава бугарски колорит.

Постојната историографска продукција што го третира македонското националноослободително движење од крајот на XIX и почетокот на XX век, само парцијално, или периферно зафаќа некои сегменти од револуционерното националноослободителното движење во Солунскиот вилает. Оттука е определбата, тоа да биде предмет на нашите проучувања. Доколку успеавме да ја разрешиме поставената задача и да дадеме свој придонес при расветлувањето на македонското ослободително движење, нашата сатисфакција ќе биде поголема, а повеќегодишниот труд оправдан.

Релевантноста на темата е доголку поголема, ако се има во предвид дека Солун бил природен, стопански, културен и политички центар на Македонија и административен центар на Солунскиот вилает. Не случајно формирањето на МРО било во Солун, а таму се наоѓало и седиштето на Централниот комитет. Оттаму се инспирирале и раководеле покрупните настани од поновата историја на македонскиот народ. Солунскиот вилает го зафаќал најголемиот дел од Македонија. Тој се протега од Солун на југ до Велес на север, од Разлог и Горна Цумаја на североисток до Воден и Бер на југозапад. Според организационата територијална поделба во рамките на Солунскиот вилает влегувале три револуционерни окрузи: Солунскиот, Серскиот и Струмичкиот (последниот зафаќал дел и од Скопскиот вилает).

Примарно место во нашата истражувачка активност, отстапивме на необработените архивски материјали во Архивот на Македонија. При тоа користевме два вида на извори. Прво, материјали кои директно потекнуваат од МРО и нејзините протагонисти. На наше задоволство некои се обелоденуват за прв пат. Втората категорија на материјали се од дипломатски карактер од разновидна провиниенција. Многу од нив, исто така се користат за прв пат. Покрај необработената архивска граѓа, при концептирањето на трудот искористивме огромен број на публикувани материјали.

Документарниот материјал е од разновидна провиниенција: бугарска, англиска, српска, руска, француска, австроунгарска, германска и турска.

Со посебно внимание ја користевме мемоарската литература, поради одредни нејзини слабости. Со критичкиот и компаративен приод кон неа и отфрлањето на субјективизмот и непрецизноста дојдовме до интересни констатации и заклучоци. Од друга страна, многу податоци од мемоарската литература, низ оригиналните архивски материјали се потврдија како апсолутно точни. Тоа само ја засили констатацијата дека таа не треба ниту да се прифаќа, ниту пак да се отфрла еднострано.

При конципирањето на трудот користевме бројни написи, од тогашната периодика, посебно блиска до МРО. При нивната анализа и компарација со оригиналните материјали од МРО, се покажа дека голем дел од нив се ставови и извештаи на МРО, кои произлегуваат од преписката помеѓу Централниот комитет и Задграничното претставништво. Со тоа нивната изворна вредност добива поголема тежина.

Критички пристапиме и кон обемената историографска литература. Притоа ги прифативме сите аргументирани и издржани констатации, а истовремено со силата на аргументите ги отфрливме сите слободни, нецелосни, погрешни и тенденциозни констатации и заклучоци. Допуштаме дека одредени недоречености ќе останат и понатаму.

Користам можност да благодарам на менторот проф. д-р Димитар Димески за конструктивните сугести и поддршка во истражноста. Благодарност кон вработените во Архивот на Македонија, кои ни го олеснија истражувањето и сите што на своевиден начин ни помогнаа во работата.

МАКЕДОНИЈА ВО СВЕТЛИНА НА ДИПЛОМАТСКИТЕ ОДНОСИ ПОМЕЃУ ГОЛЕМИТЕ СИЛИ 1878 - 1903

1. Берлинскиот конгрес, санкционирал значајни промени на геополитичката карта на Балканот. Со ревизијата на Сан-Стефанскиот мировен договор, било создадено трибутарното Кнежество Бугарија и автономната провинција Источна Румелија¹. Едновременно Србија, Црна Гора и Романија се стекнале со политичка независност, а првите две и извесно територијално проширување.² Австро-Унгарија добила право да ја окупира Босна и Херцеговина, како и право на воен гарнизон и военотрговски патишта во Новопазарскиот сандак.³ Османската администрација таму останала формално.⁴ Со тоа бил отворен патот на австро-унгарскиот експанзионистички продор кон југ, респективно во Македонија.

Со Берлинскиот договор, Македонија останала под османска власт. За неа, како и за останатите делови на Европска Турција се однесува член 23 од договорот. Според него Османската империја била задолжена да воведи административна автономија со посебни статут, засновани врз Критскиот органски устав од 1868 година.⁵ За таа цел Високата Порта требало да формира специјални комисии во кои ќе биде застапено и месното население.⁶ Незадоволството и реакцијата на македонскиот народ кон одредбите од Берлинскиот конгрес дошле веднаш по него пред сè преку Кресненско востание и Демирхисарскиот заговор.⁷

¹ Меѓународни актове и договори 1868-1918, Съставила доц. Слава Стефанова, София, 1958. 155-159.

² Исто, 162-166.

³ Исто, 161.

⁴ Михајло Миноски, Политиката на Австро-Унгарија спрема Македонија и македонското прашање 1878-1903, Скопје, 1982. 237.

⁵ Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том први, Скопје, 1981, 238-239.

⁶ Исто, 239.

⁷ Димитар Димески, Македонското националноослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), второ издание, Скопје, 1982, 10-11.

Согласно одредбите од член 23 во Берлинскиот договор, во април 1880 година комисијата при Високата Порта го издала т.н. "Закон за вилаетите".⁸ При неговата изработка христијаните не биле вклучени, а самиот закон имал доста недостатоци и недоследности. Англискиот комесар лордот Фицморис, во еден извештај до својата влада во врска со овој законски проект забележал дека претставниците на Меѓународната комисија имале лош впечаток. Тие констатирале дека отстапува од Критскиот органски устав со недоволно опфатени прашања за буџетот и финансите. Во него имало излишни одредби, а недостасувале сунитските за организација на судовите и жандармеријата. Најпосле многу од привелигите кои формално биле дадени, фактички биле ограничени со образложение дека ќе се прошират од централната власт.⁹

Засадавањето на Меѓународната комисија во врска со "Законот за вилаетите", предизвикало силно бранување сред македонските средини во земјата и надвор. Тоа резултирало со бројни барања и протести пред Меѓународната комисија. Во дел од нив свое влијание имале Бугарската Егзархија, која гонела други цели.

Во повеќето барања се инсистира Македонија да се оформи како посебна административна единица и примена на член 23 од Берлинскиот договор. На 9 јануари 1880 година уште пред објавувањето на "Законот за вилаетите" реагирале Македонците во Цариград, преку весникот "Български глас".¹⁰ Притоа барале епархиите: Дебарска, Охридска, Костурска, Леринска, Битолска, Воденска, Мелничка, Серска, Драмска, Дојранска, Велешка, Скопска, како и казите Паланка, Цумаја, Штип и други да образуват одделен вилает.¹¹ Во подоцнежните барања Македонците инсистирале покрај турскиот јазик, за официјален да се прифати и "јазикот, што

⁸ Христо Силянов, Освободителните борби на Македонија, том I, (фототипно издание), София, 1983, 11.

⁹ Исто, 11-12.

¹⁰ Константин Пандев, Националноосвободителното движење во Македонија и Одринско 1878-1903, София, 1979, 33.

¹¹ Исто.

најмногу се зборува во земјата".¹² Друга македонска делегација поднела барање до претседателот на Меѓународната комисија лордот Фицморис. Притоа апелира за обединување на македонски санџаци во рамките на Солунскиот вилает, при што ќе образуват една област.¹³

Во тоа време се појавил Меморандумот на т.н. Привремена влада на Македонија,¹⁴ кој бил адресиран до конзулите во Солун. Во него од името на Националното собрание на македонскиот народ се бара потпишничките на Берлинскиот договор да се заложат пред Високата Порта за примената на член 23 од тој договор.¹⁵ Во спротивно се вели дека "Привремената влада на Македонија ќе го повика македонскиот народ на оружје ... за востановување на древната Македонија".¹⁶

Овој Меморандумот предизвикал "остро реагирање и осуда во егзархиските кругови".¹⁷ Под менторство на Егзархијата повеќе црковно

¹² Исто, 32.

¹³ Исто, 33.

¹⁴ Романскиот генерален конзул во Солун во врска со Привремената влада на Македонија изнесува три гледишта кои се ширеле меѓу солунските конзули. На крај го дава своето гледиште како четврто кое не коинцидира ни со едно од трите.

Првото гледиште било дека Привремената влада на Македонија била руска творба, со цел да го поттикне населението на востание и создавање автономна Македонија со престолнина во Солун. Со тоа би го спречила австрискиот стремеж кон Егејското море. Второто гледиште е дека Привремената влада на Македонија е грчко дело за да се олесни присоединувањето на Епир и Тесалија кон Грција, со што ќе се отвори пат за завладување на Македонија.

Третата варијанта е дека тоа е турска маневра за да се осуетат грчките тенденции кон Епир, Тесалија и Македонија. (Љубен Лапе, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, втор дел - трето дополнето и проширено издание -, Скопје 1975, 252-253), Меѓутоа романскиот генерален конзул мисли дека Привремената влада на Македонија е резултат на незадоволството на македонскиот народ и таа е саморожба. Освен тоа тој претпоставува дека оваа влада соработува со сличната Привремена влада на Македонија која се појавила на Пирин. (Љ. Лапе, Одбрани текстови..., II дел, 253.)

Ние го подржуваме последново мислење бидејќи слични барања и апели испратила и Македонската лига. (Види: К. Пандев, Национално ослободителното движење..., 40.) Констатациите на романскиот генерален конзулат за самостојниот карактер на Привремената влада на Македонија и за нејзината соработка со сличната таква влада на Пирин, т.е. со Македонската лига уште повеќе ја зацврстува рускиот генерален конзул во Солун. Тој истакнува дека двете Привремени влади на Македонија се против присоединувањето на Македонија кон двете бугарски области или кон Грција и дека нивна цел е автономија на Македонија. (Љ. Лапе, Одбрани текстови ...II дел, 254-253.)

¹⁵ Љубен Лапе. Одбрани текстови ...II дел, 250 - 251.

¹⁶ Исто, 251.

¹⁷ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 11.

училишни општини во Македонија испратиле претставки до претседателот на Меѓународната комисија во Цариград, притоа барајќи примена на член 23, и спротиставувајќи се на барањата на Привремената влада. Во текот на јули такви претставки биле испратени од Воден, Костур, Велес, Солун, Кукуш, Дебар и Штип.¹⁸ Во нив се истакнува дека Меморандумот на Привремената влада е "фантастична грчка пропаганда".¹⁹ Дека "... Населението нема никакво известување (за б.н.) ... составувањето на некакво македонско народно собрание ... (кое б.н.) ги претставува и заштитува наговите права и барања ...".²⁰ Поради тоа, од лордот Фицморис се бара "... да не обраќат никакво внимание на слични фалшиви и смислено направени Меморандуми ... а да ги обезбедат нашите политички и религиозни права согласно беспорното мнозинство на бугарскиот елемент во Македонија и согласно духот на Берлинскиот договор".²¹

Летото 1880 година во Русе²² е формирана Македонската лига на чело со Васил Диамандиев.²³ Во својот Мемоар до меѓународната комисија, таа бара "... да се даде самоуправа на бедната Македонија во размер на органскиот устав ... на Источна Румелија". Истовремено истакнува дека Лигата располага со значајни вооружени сили, инструктори и началници на штабот. Понатаму се вели дека главатарите на лигата со уште тројца војводи ја сочинувале "Привремената влада на Македонија" која изработила органски устав за "државно устројство на земјата".²⁴

Очигледно барањата на Македонската Лига коинцидираат со барањата на Привремената влада на Македонија. Поради тоа бугарската

¹⁸ Исто.

¹⁹ Македония, Сборник од документи и материали, София 1978, 372.

²⁰ Исто, 373.

²¹ Исто.

²² Блаже Ристовски, Културно - националните и револуционерно - ослободителните пројави на Македонците од основањето на Бугарската Егзархија до појавата на Македонската револуционерна организација (1870-1903), - Зборник: Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание, Скопје 1994, 81.

²³ К. Пандев, Национално ослободителното движење ..., 40.

²⁴ Исто, 40-41.

влада завзела непријателски став кон Македонската Лига. Набрзо потоа Лигата згаснала.²⁵

Меѓународната комисија, по разгледување на понудениот "Закон за вилаетите", претставките и барањата, поминала кон ревизија на споменатиот проект. Во него биле внесени бројни измени. Така, Меѓународната комисија го поднела пред Портата на верификација "Новиот закон за европските вилаети", со што завршила нејзината работата.²⁶

Новиот законски проект не бил потполно спроведен поради отсуство на солидна меѓународна контрола. Францускиот публицист Рене Пинон забележал дека "Законот за вилаетите ... оставен на надгледување на турските чиновници, природно остана неприложен".²⁷ Дваесетина години подоцна во Мемоарот на Внатрешната Организација во врска со овој проект се дадени следните констатации "... при сите свои недостатоци, ако беше добросовесно приложен ќе создадеше нова ера за христијаните во Македонија ... тој ќе осигуреше широк простор за културен развој ... неговите недостатоци ќе се поправаа ... Тој просто беше зафрлен во торбата на турската архива...".²⁸

2. На 18 јуни 1881 година во Берлин бил обновен троцарскиот договор помеѓу Германија, Русија и Австро-Унгарија.²⁹ Според член 2 се обврзале да ги почитуваат меѓусебните интереси на Балканскиот Полуостров, и дека било каква промена на територијалното status-quo на Европска Турција, е можно само со нивна взаемна согласност.³⁰ Во додадениот протокон кон договорот ја конкретизирале својата политика кон Балканот. Во член 4 се допушта можност за обединување на Кнежеството Бугарија со Источна Румелија. Тие се обврзале да ги "одвраќат Бугарите од секакви

²⁵ Исто, 41.

²⁶ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 12.

²⁷ Х. Сиљанов, Ослободителните борби ..., 13.

²⁸ Македонија и Одринско (1893-1903). Мемоарџ на Вжтрџшната организација, 1904, 10.

²⁹ Vladimir Sulck, Diplomatska historija centralnih sila 1882-1915, I, Zagreb, 1938., 30.

³⁰ Александар Христов - Јован Донеv, Македонија во меѓународните договори 1875 - 1919, Скопје, 1994, 105. ; Меѓународни актови и договори ..., 179.

агресивни дејства, кон соседните провинции, имено Македонија."³¹ Договорот бил продолжен на 27. 03.1884 за наредните три години.³²

Само десет дена подоцна, Австро-Унгарија потпишала договор за сојуз со Србија.³³ Според член 7 на Србија и се допушта можност за територијално проширување на југ - респективно во Македонија, на што Австро-Унгарија нема да се спротиставува, туку ќе се заложи кај другите големи сили да завземат поволен однос кон Србија.³⁴ На 9.02.1889 година, овој договор бил продолжен до 13. 01 1895 година.³⁵

По Берлинскиот конгрес во односите помеѓу големите сили настанале сериозни промени. Во 1881 година Франција го завзела Тунис. Следната 1882 година Англија го завзела Египет. Тоа ја компромитирало нивната политика за зачувување на целостта на Османската империја.³⁶ Со тоа трката за колонии, економска и политичка доминација во светот добила нови димензии. Оттука резултира и потпишувањето на тројниот сојуз помеѓу Германија, Австро-Унгарија и Италија во 1882 година.³⁷ Една "деценија подоцна" се појавил и двојниот сојуз помеѓу Русија и Франција кој "преставува окосница на подоцнежната Антанта".³⁸

Во натпреварот по колонии во 1884/85 година, Германија се зацврстила во Камерун и Того. Во исто време во Средна Азија околу Авганистан се развива англо-руски конфликт.³⁹ На тој начин центарот на политичките противречности помеѓу големите сили од Балканот се изместил во другите делови на светот.

Кон крајот на XIX и почетокот на XX како најголема колонијална сила и понатаму останала Англија. Во нејзините владенија влегувале:

³¹ А. Христов, Ј. Донеv, цит. дело, 107.

³² Исто, 109.

³³ V. Šulek, *Diplomatska historija ...*, 33.

³⁴ А. Христов, Ј. Донеv, цит. дело, 102.

³⁵ Исто, 128.

³⁶ Минчо Семов, *Великите сили и българската национална драма*, София, 1991, 130.

³⁷ *Международни актове и договори ...*, 287-293.

³⁸ Д. Димески, *Македонското националноослободително движење ...*, 14.

³⁹ М. Семов, *Великите сили ...*, 130.

Индија, Јужна Африка, Нов Зеланд, Канада, Гибралтар и други. Наспроти неа Франција ги поседувала Гвинеа, Алжир, Мадагаскар, Тунис, Конго, Мароко, Камбоџа, Виетнам и други. Вниманието на Русија било свртено кон завладувања на Азискиот континент.⁴⁰

Од друга страна Германија како млада сила постигнала извесни успеси во Североисточна Африка, но во споредба со претходните три земји далеку заостанувала. Австро-Унгарија, по загубата на владенијата во Италија поради немање на флота го загубила плацдармот на колонијална сила. Италија исто така имала слаби успеси во Африка.⁴¹

На тој начин светот глобално бил поделен помеѓу големите сили. Од борбата за зачувување на постојните и стекнување нови позиции зависеле и меѓусебните односи и договори. Глобално во однос на Балканот, а во тој контекст и Македонија, политиката на двата табора се сведувала на зачувување постојното status-quo. Во тој поглед исклучок прави Австро-Унгарија чии реални шанси за проширување останувале на Балканот. Во таква сложена политичка констелација и испреплетени интереси, македонското прашање и неможело да добие поинаков третман во европската дипломатија. Во тој период како најзаинтересирани земји за Балканот останале Австро-Унгарија и Русија.

До извесно заострување на односите помеѓу европските сили по однос на балканската политика, посебно помеѓу Русија и Австро-Унгарија дошло по присоединувањето на Источна Румелија кон Кнежеството Бугарија. Со тоа бил нарушен воспоставениот Берлински поредок. Имено, во август 1886 година во врска со династичкиот преврат во Бугарија, Австро-Унгарија и Русија ја предизвикале Втората балканска криза.⁴² Тогаш Австро-Унгарија сериозно се заклонила дека ќе земе решителни мерки во случај Русија воено да интервенира во Бугарија. Во таа смисла Австро-Унгарија добила поддршка од Англија.⁴³ Тоа било причина во 1887 година

⁴⁰ Исто, 157.

⁴¹ Исто.

⁴² Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 15.

⁴³ Исто.

Русија да не го потпише троцарскиот договор. Затоа пак на 18 јуни 1887 година Русија и Германија потпишале посебен договор. Според член 2 Германија и ги признала историските придобивки на Русија на Балканот и нејзиното доминантно влијание во Бугарија и Источна Румелија. Тие се согласиле да не допуштат промена на територијалното *status-quo*, на Балканот без нивна согласност.⁴⁴

Истата 1887 година бил обновен и договорот за сојуз помеѓу Германија, Австро-Унгарија и Италија.⁴⁵ Со цел да се изврши целосна изолација на Франција и Русија, Италија и Англија во февруари 1887 година го потпишале Средоземноморски договор. Во март кон него се присоединила и Австро-Унгарија.⁴⁶ Договорот предвидува зачувување на *status-quo* во средоземноморскиот басен, вклучително и егејскиот брег. Во случај тоа да не биде одржливо, тогаш да не допуштат екстензија на доминацијата на било која голема сила на овие брегови.⁴⁷ Средоземноморскиот договор со нови одредби бил зајакнат во декември истата година. Притоа се обврзале за зачувување на мирот со исклучување на политичката агресија; одржување на *status-quo* на исток со исклучување на секакви политички компензации; да се чува независноста на Турција како важен чувар на европските интереси од сите странски пренагласени влијанија; Турција да не дозволи промена на постојната ситуација во било кој однос; доколку турското однесување има карактер на сојузништво со трети сили за промена на постојната положба, тогаш договорните страни го задржуваат правото да извршат окупација на делови од Османската империја.⁴⁸

Во таков сплет на договори и интереси сосема разбирливо е дека англискиот, германскиот и рускиот план за поделба на Османската империја од 1895 и 1896 година, останале само празни планови.⁴⁹

⁴⁴ Меѓународни актове и договори ..., 181.

⁴⁵ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 254.

⁴⁶ А. Христов, Ј. Донев, цит. дело, 114-118.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто, 125.

⁴⁹ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ... , 207-209.

Ерменските настани 1894 - 1896, четничката провокација на Македонскиот комитет во Македонија од 1895 година, востанието на островот Крит од 1896, како и грчко-турската војна од 1897 година, неминовно воделе кон изградување на заеднички став по балканската политика на двете најзаинтересирани старани Русија и Австро-Унгарија. Во таа смисла во мај 1897 година бил постигнат договор за зачувување на Status-quo-то на Балканот додека тоа е можно.⁵⁰ Доколку тоа е неможно, се исклучува можноста за поделба на Турција меѓу нив, но и од другите големи сили. Евентуалните новонастанати ситуации на Балканот, надвор од Цариград и протоците повлекувало склучување на посебна спогодба под следните услови: а) на Австро-Унгарија и се признава правото на анексија на Босна и Херцеговина и Новопазарскиот санџак, кога ќе оцени за повољно. б) Територијата меѓу Јанина и Скадарското езеро да се организира во независно Кнежество Албанија. в) Останатата територија да биде предмет на еднаква поделба помеѓу балкански држави за што ќе одлучат Русија и Австро-Унгарија. Притоа да се задржи принципот за рамнотежа на силите помеѓу балканските држави, без фаворизирање на некоја од нив.⁵¹

3. Појавата и развојот на организираното македонско национално-ослободително движење предводено од Македонската револуционерна организација значително влијаело врз интензитетот и динамиката на дипломатските игри околу македонското прашање. Во тој поглед, делумно влијаел и Врховниот македонски комитет. Во секој случај превземените активности во тој поглед ни најмалку не отстапувале од воспоставената политичка доктрина за зачувување на постојното status-quo на Балканот. Оттука, активностите биле носечени кон ликвидирање на македонското ослободително движење по пат на разни безначајни реформи во Османската држава. Од друга страна, султановиот дворец и влада знаејќи ги европските териториално-економски противречности вешто манипулирал. Османската империја совесно и широко ги отворала државните

⁵⁰ V. Šulek, *Diplomatska historija ...*, 125-126.

⁵¹ Исто, 128-129.

врати за европските капиталисти сметајќи дека на тој начин ќе ги заинтерисира за своето одржување.⁵² Повремено за избегнување на комплицираните ситуации, прифаќала извесни реформи.

Ерменските настани од 1894-1896 година, сериозно влијаеле за раздвижување на европската дипломатија и покренување на прашањето за реформи.⁵³ Во тој контекст делумно влијаела и Мелничката авантура на Македонскиот Комитет. За да ја надмине сложената ситуацијата и вмешувањето на Големите сили, Портата превзела делумни мерки. Во декември 1895 година султанот испратил тројца претставници да ги обиколат Солунскиот, Скопскиот и Битолскиот вилает за да ги ислушат поплаките на народот.⁵⁴ Барањата на населението од Солунскиот вилает во најголема мера биле изразени преку црковно-училишните општини. Притоа се барало: 1) Прилагање на султанскиот ферман од 1870 година и гарантирање на духовната слобода; 2) Зголемување на бројот на христијаните во вилаетските и другите изборни институции; 3) Поставување христијани падари во христијанските села; 4) Прилагање на укажувањата за селските мухтари; 5) Заштита на населението од закупците на десетокот; и 6) Превземање мерки против разбојништвото.⁵⁵ Рускиот дипломатски претставник Нелидов, советувајќи Портата да превземе мерки за преобразувања, со кои би се смириле духовите во вилаетите.⁵⁶

Во април 1896 година со султанско ираде биле објавени реформите за Солунскиот, Битолскиот и Косовскиот вилает.⁵⁷ Според овој реформски проект бројот на членовите во административните совети од 4 се зголемува на 6, од нив половината да бидат немуслиманите.⁵⁸ Во областите

⁵² Политиката на турското правителство спроти Българитѣ въ Македония, Leipzig, 1896, 10.

⁵³ Елена Стателова, Радослав Попов, Василка Танкова, История на българската дипломация 1879-1913., София, 1994, 210.

⁵⁴ Политиката на турското правителство ..., 53.

⁵⁵ Исто, 53-54.

⁵⁶ История на българската дипломация ... , 223.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Текстът на турскитѣ реформи въ Македония , Право, II/6 София 1896, 2.

каде немуслиманското население е мешано 2 членови на административниот совет ќе се избират наизменично зависно од мнозинското население. На румелииските валии се додава по еден помошник. За секои две провинции се определува контролна комисија со ингеренции да ги испитува граѓанските, судските и финансиските прашања. Мандатот на овие комисии е 3 години, потоа се заменуваат со комисијата од друга провинција.

Освен наведените мерки се предлага скратување на формалностите околу процедурите за решавање на граѓанските и криминалните дела, но, и побрзо издавање на дозволи за градба на цркви. Се допушта можност 10% од жандармеријата да бидат немуслиманци. Реформите предвидуваат сосема безначајни мерки во врска со јавните згради и народната просвета. Сосема безначајни се промените во врска со даноците. Нефункционалноста и иронијата на османската власт најсликовито е изразена во предвидените мерки за ред. Притоа се потенцира дека во случај на пожар со умисла во реонот на едно село, се задолжуват сите селани да го откријат сторителот или да ја надоместат штетата.⁵⁹ Овие реформи претставуваат извесен напредок во политиката на Високата Порта кон европските вилаети. Меѓутоа, не постои никаква гаранција за нивна примена.

4. Виничката афера, Солунската провала, пленувањето на Мис Стоп, како и бројните афери во Македонија ја прекинале мистериозната таинственост за МРО. Обвинителните акти на османската власт против припадниците на МРО, за "организирање на востание"⁶⁰, "создавање самостојна македонска држава"⁶¹ и "воспоставување на нова форма на власт (влада) на Македонија",⁶² ги отвориле очите на власта и на европската дипломатија. Целите на МРО, станале познати за сите. Оттука резултира

⁵⁹ Исто, 3.

⁶⁰ Ванчо Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов - Прилог кон проучувањето на македонското националноослободително движење, Скопје, 1997, 80.

⁶¹ Величко Георгиев и Стајко Трифонов, Македонија и Тракија во борбата за слобода (крајот на XIX и почетокот на XX век) - Нови документи, Софија, 1995, 47.

⁶² Архив на Македонија (натаму АМ), фонд Форин Офис (натаму (ФО), микрофилм (мф.) 33, 195/2111, No 24, Солун 23.03. 1901; МФ. 333, 195/2111, No 119, Солун, 19.09.1901.; МФ. 31, П.Р.О. 499, мс. 482-487.

и обидот на Османската држава да го негира самостојниот карактер на МРО, притоа прикажувајќи ја како орудие на бугарската влада. Во прилог на последното одела и новата акција на ВМК, преку т.н. "Горноџумајско востание" од есента 1902 година.

Овие настани ја натерале Високата Порта и европската дипломатија посериозно да помислат за состојбата во Македонија. Француските дипломатски претставници во Солун и Софија во октомври 1902 година ја истакнале неопходноста од реформи во Македонија, со што би се одзеле мотивите на револуционерното движење.⁶³ Притоа, Л. Стег францускиот генерален конзул во Солун, смета дека е неодложно реформирање на жандармеријата и отстранување на злоупотребите при собирање на десетокот.⁶⁴ Порадикален во тој поглед бил англискиот амасадор во Цариград Н. О'конор. Тој сметал дека доколку Европа сака да го спречи "општиот пожар" во Македонија, крајно време е да се подобри положбата.⁶⁵ На својата влада и сугерирал дека Македонија треба да добие одделна администрација за финансите, правосудството и полицијата. Притоа, секоја од област да биде под раководство или контрола на европски комесар.⁶⁶ Дури и нешто повеќе. О'конор, во врска со македонското прашање имал двочасовна средба со султанот Абдул Хамид II. Тој, од султанот побарал спроведување на итни мерки за "ублажување на несреќната судбина на македонското население" во спротивно ќе има општо востание "чији последици ќе бидат штетни за интегритетот (на Османското б.м.) царство".⁶⁷ И не само тоа, тој потенцирал дека административните реформи повеќе мина ги сметат за недоволни и се повеќе зборувале за автономија на Македонија. На крај предупредувачки рекол доколку работите продолжат со исто

⁶³ История на българската дипломация ..., 276.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Крсте Битоски, Дипломатски одгласи на Илинденското востание, Скопје, 1983, 60.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Исто, 63.

темпо, ќе се покрене прашањето "за независност, Вашето Величество ќе ја загуби Македонија".⁶⁸

Предлозите на англискиот дипломатски претставник, делумна поддршка добиле од австро-унгарскиот дипломатски претставник Каличе.⁶⁹ Германија, тоа го протолкувала како обид на англиската дипломатија да го одвлече руското внимание од Авганистан, каде постоел руско-англиски конфликт.⁷⁰ Неспорен е фактот дека Англија ја напуштила дотогашната политика за не вмешање во работите на Балканот.

Во исто време македонското прашање добило значаен третман на страниците на европскиот печат, особено во Франција и Англија. Австрискиот печат бил повоздржан, додека германскиот се ограничил на поладни информации. Македонското прашање соодветен третман добило и во рускиот печат.⁷¹ Имајќи ја во предвид големата дипломатска раздвиженост од октомври до декември 1902 година, Силјанов со право констатира "човек би помислил дека Македонија се наоѓа пред своето избавување".⁷² Меѓутоа, сето тоа се должело на увереноста на дипломатите "дека динамиката на бунтарството во Македонија" ни од далеку не е исцрпена со Цумајското движење.⁷³ Сите биле свесни дека силите на МРО се сочувани и доколку не превземат нешто за решавање на македонското прашање, напролет ситуацијата ќе се усложни повеќе.

Најрестриктивен став по прашањето за реформи во Македонија имала германската дипломатија заради специфичните интереси кон Османската империја. Оттука германскиот дипломатски претставник во Цариград истакнувал дека "причината за македонското зло" не лежела во лошата турска управа, туку во големата конфесионална и национална измешаност на населението во Македонија.⁷⁴ Тој сметал дека реформите

68

Исто.

69

V. Šulek, *Diplomatska historija ...*, 133, белешка 16.

70

Исто.

71

Х. Силјанов, *Освободителните борби ... т.1*, 186-187.

72

Исто, 187.

73

Исто.

74

V. Šulek, *Diplomatska historija ...*, 132. белешка 12.

не би дале никаков ефект.⁷⁵ Кон крајот на ноември тој на Високата Порта и советува да превземе мерки за зацврстување на турскиот авторитет во Македонија со што би се зацврстил разнишаниот мир.⁷⁶

Следејќи ја раздвиженоста на европската дипломатија и почитувајќи го германските пријателски совети, Високата Порта одлучила да спроведе одредени реформи. Притоа, целта била да се претрча и надмудри европската дипломатија, со што ќе се избегне странското вмешање. Со султански декрет биле формирани две комисии. Првата имала задача на теренот да го следи спроведувањето на превземените мерките. Нејзин раководител, а истовремено и главен инспектор на румелиските вилаети станал Хусеин Хилми - паша.⁷⁷ Втората комисија била при Високата Порта со задача да ги проучува извештаите и предлозите на првата.⁷⁸ Фактички султанските реформи биле прогласени со ираде на 18.11.⁷⁹ / 1.12.1902 година. Проектот содржи 18 члена кои се распоредени во два дела. Првиот дел ги содржи реформските мерки, а вториот начинот на спроведување.⁸⁰ Реформите предвидуваат: проширување на правата на валите, учество на христијаните во жандармеријата, промени во сферата на просветата и правосудството. Новина е создавањето на специјален инспекторат за трите македонски вилаети.⁸¹ Последната мерка била експресно брзо спроведена. На 25.11./8.12.1902, Хилми - паша пристигнал во Солун.⁸² Очигледно, овој проект ниту од далеку не ги покривал дотогашните нереализирани реформи.

Овој османски зафат не успеал да ја збуни европската дипломатија. Таа реагирала брзо бидејќи била свесна дека со такви мерки не ќе може да се разбие предвостаничкиот амбиент во Македонија. Иницијативата за

⁷⁵ К. Битоски, Дипломатски одгласи на Илинденското востание ..., 60.

⁷⁶ V. Šulek, Diplomatska historija ..., 133.

⁷⁷ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 30.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ X. Силянов. Освободителните борби ...т.1, 189.

⁸⁰ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 30.

⁸¹ АМ, ф. ФО, мф.31, 78/5193, No 533, Солун, 03.12.1902.; мф. 418, 78/594, No 533.

⁸² X. Силянов, Освободителните борби ... т.1, 190.

проширување на реформите ја превзеле Русија и Австро-Унгарија. Во тој правец била мисијата на рускиот министер за надворешни работи Ламздорф во Белград, Софија и Виена. Во Србија остварил средби со Антонич - министер за надворешни работи и со кралот Александар.⁸³ Во Софија се сретнал со кнезот Фердинанд, со Данев и три македонски делегации, од кои едната на МРО на чело со задграничните претставници Христо Матов и Христо Татарчев.⁸⁴ Апелирајќи за разум и трпение, Ламздорф во Белград и Софија обезбедил поддршка за планираните реформи. Во крајот на декември се сретнал со својот колега Голуховски во Виена. Притоа се договориле за заеднички настап пред Високата Порта.⁸⁵

Руско-австрискиот проект за реформи на 17.02.1903 бил доставен до потписничките на Берлинскиот договор, со молба да го прифатат и поддржат.⁸⁶ Проектот прилагоден за германскиот вкус и поддржан од Англија со забелешка дека таа, го задржува правото да бара проширување на реформите или да предложи нови,⁸⁷ на 21.02.1903 година бил поднесен на големиот везир Ферид - паша.⁸⁸ Германскиот дипломатски претставник, притоа му сугерирал на големиот везир дека тоа не претставува мешање во внатрешните турски работи, туку пријателски совет за зајакнување на султановиот авторитет и одржување редот и мирот на Балканот и дека тоа е само дополна на султановите реформи од декември.⁸⁹

Османската влада предлогот го прифатила веднаш без забелешки сметајќи го за безопасен бидејќи во суштина не отскокнувал многу од султанските реформи од декември 1902 година. Реформскиот проект предвидува : 1) Задржување на Хусеин Хилми - паша за главен инспектор на румелиските вилости. За одржување на јавниот ред и мир тој имал право

⁸³ Михајло Војводић, Србија у меѓународним односима крајем XIX и почетком XX века, Београд, 1988, 420-421.

⁸⁴ К. Битоски, Дипломатски одгласи за Илинденското востание..., 75.

⁸⁵ Исто.; М. Миноси, Политиката на Австро-Унгарија..., 265.

⁸⁶ М. Војводић, цит дело, 424.

⁸⁷ Х. Сиљанов, цит дело. т.1, 192.

⁸⁸ М. Војводић, цит. дело, 425.

⁸⁹ V. Šulek, Diplomatska historija..., 134.

без дозвола на централната власт да ја ангажира војската. 2) Валиите се должни да ги почитуваат инструкциите од генералниот инспектор. 3) Реорганизација на жандармеријата и полицијата со странски инструктори. Во жандармеријата се вклучуваат христијани. 4) Во христијанските села за падари да се назначуваат христијани. 5) Општа амнестија за политичките затвореници од трите вилаети. 6) За нормално функционирање на локалната администрација и институции се предлага одделен буџет за секој вилает, контролиран од Отоманската банка. 7) Замена на десстокот со земјишен данок.⁹⁰

Реформите исклучиво биле за Македонија. Од нив бил исклучен Новопазарскиот и Приштинскиот санџак кој биле во рамките на Косовскиот вилает.⁹¹ Со прифаќањето на Хилми паша за генерален инспектор тој добил двојно својство и тоа како чиновник на Османската империја и мандатор на реформските сили.⁹² Со сменувањето на Турците падари од христијанските села речиси се исцрпувале сите реформи. Оттука, тие иронично се наречени падарски реформи. Иако не доволни и без ефикасна контрола за нивното спроведување, тие го покажуваат интересот и противречностите на европската дипломатија во врска со македонското прашање. Рускиот дипломатски претставник во Бугарија Бахматов, уште во текот на нивното подготвување истакнал доколку реформите бидат недоволни и ако не бидат брзо применети "никој не ќе може да ги задржи Македонците".⁹³ Димо Хаџи Димов во 1903 година во весникот Изгрев истакнал дека "Европа сега ... се плаши од нови смутови", дека со реформскиот зафат "од македонскиот револуционер прават само карикатура" и дека Ламздорф и Голуховски не ќе дадат политичка автономија, туку "едни келави реформи и тоа не за црни очи на оние што плачат, туку

⁹⁰ Документи за борбата на македонскиот народ..., 412-413.

⁹¹ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија..., 267.

⁹² Х. Силјанов, цит. дело, т. 1, 192.

⁹³ Архив на Македонија (натаму АМ), фонд Политичко одделение (ПО), мф. бр. 455, Пов. бр. 4, Софија 5.01.1903.

за нешто друго".⁹⁴ Настаните во Мекадонија во 1903 година и Илинденското востание го потврдиле потполното фијаско на падарските реформи. Тоа го потврдиле и нивните креатори кои откажувајќи се од нив ги предложиле Мирџштегските реформи.

5.1. Илинденското востание, потполно ги депласирало Падарските реформи. МРО и македонскиот народ, незадоволството од нивниот квалитет и интензитет на спроведување го изразиле преку востанието. Свесна за својата сила и можности, како и за сложената меѓународна политичка констелација која не допуштала промена на постојното status-quo, МРО преку Задграничното претставништво се обратила до Големите сили. Преку Декларацијата, МРО бара нивното вмешување како "единствено средство, за да се отстрани злото и запре пролевање на крвта".⁹⁵ Притоа, потенцира дека тоа може да биде ефикасно доколку во согласност со Големите сили за главен управник на Македонија се назначи христијанин, кој не припаѓа на турската администрација и ќе делува независно од Високата Порта. Второ, доколку постои ефикасна меѓународна контрола.⁹⁶

Востаничкото движење во Македонија, го актуелизирало македонското прашање на дипломатски план. Уште во текот на востанието, Германија оценува дека доколку тоа потрае подолго ќе се покрене прашањето за нов реформски проект. Оттука, Германија и советува на Високата Порта да се справи со револуционерното движење во Македонија на начин кој ќе го предодрати вмешувањето на Големите сили. На тој начин според германскиот заменик државен секретар за надворешни работи фон Рихтховен, брзото воспоставување на мирот во Македонија, би го повратил престижот на султанот и на централната власт.⁹⁷ Овие ставови ги споделил големиот везир и османскиот министер за надворешни работи.

⁹⁴ Крсте Битоски, Македонија и Кнежевството Бугарија (1893-1903), Скопје, 1977, 291.

⁹⁵ Х. Сиљановъ, цит. дело, т.1, 355.

⁹⁶ Исто, 356.

⁹⁷ История на българската дипломатия ..., 298-299.

Тие изјавиле дека доколку власта не успее да ги смири вилаетите преку задушување на востанието, европското мнение ќе остане со убедување дека султанот не е во состојба да го одржи редот во империјата, а тоа криело најголеми опасности за Турција.⁹⁸ Германските ставови за сурово задушување на востанието во Македонија, нешто подоцна ги демантирал канцеларот Фон Билор, изнесувајќи дека Германија завзема второстепен ранг меѓу заинтересираните сили за македонското прашање, поради што грижата околу тоа ја препушта на Австро-Унгарија и Русија.⁹⁹ Во прилог на германско-турската соработка и силниот економски продор во османската држава одел и договорот за продажба на германско оружје за потребите на османската армија.¹⁰⁰

Приодите на Големите сили кон македонското прашање и овој пат произлегувале од моменталните политички интереси. Австро-унгарскиот министер за надворешни работи и неговиот дипломатски претставник во Цариград, меѓу првите ја согледале неопходноста од нови реформски зафати. Нивните идеи се половични и не излегуваат надвор од рамките на февруарските реформи.¹⁰¹ Русија, го признава неуспехот на дотогашните реформи, мисли за нивно усовршување, но без конкретни предлози. Русија и Австро-Унгарска завземат курс на исчекување, со аргументи дека Турција е суверена држава и сама треба да го воспостави редот. Таквиот однос особено и одговарал на Германија, која во тоа гледала можност за проширување на влијанието во Османската империја.¹⁰² Во средината на септември, Австро-Унгарија истакнала дека, заедно со Русија е подготвена да спроведе поефикасна контрола за надгледување на реформите од февруари 1903 година.¹⁰³

⁹⁸ Исто, 299.

⁹⁹ К. Битоски, Дипломатски одгласи за Илинденското востание ..., 193.

¹⁰⁰ АМ, ф. ФО, мф. 329, 195/2150, No 35 и 42.

¹⁰¹ Национално-освободителното движење на македонските и тракийските българи 1878-1944, т. 3, София, 1997, 8.

¹⁰² Исто, 9.

¹⁰³ Радослав Попов, Австро-Унгарија и реформите европейска Турција 1903-1908, София, 1974, 57.

Англија, го задржува континуитетот кон македонското прашање, инсистирајќи на автономија.¹⁰⁴ Англиските ставови делумно биле под влијание и на јавното мислење. Имајќи го во предвид силното германско продирање во Османската империја и постепеното англиско истиснување од таму, Форин Офис нуди најрадикални решенија. Англија се обидела на своја страна да ја придобие Франција.¹⁰⁵ Во дослук со Англија, Франција предлага при генералниот инспектор Хилми - паша да се назначат претставници на Големите сили, кои ќе му помагаат, но и ќе спроведуваат контрола врз спроведувањето на реформите. Предлогот добива поткрепа и од Италија.¹⁰⁶ Француско-рускиот сојуз директно влијаел францускиот предлог да биде прифатен и од Русија. Оттука, францускиот и рускиот дипломатски претставник во Цариград, пред тамошниот дипломатски кор го покренуват прашањето за разгледување на реформите.¹⁰⁷ Предлогот бил провален уште во старт од австро-унгарскиот и германскиот дипломатски претставник. Тие, потенцирале дека по февруарските реформи од 1903 година, Големите сили мандатот за спроведување на реформи го довериле на Русија и Австро-Унгарија. Како одговор на тоа, англискиот претставник истакнува дека за смирување на вилаетите се потребни порадикални реформи.¹⁰⁸ Со тоа како де се блокирал целиот процес.

Во таква ситуација, Австро-Унгарија, со поддршка на Германија, настојува да ја придобие Русија, додека Англија надежите ги свртува кон Франција. На крај, Франција компромисно ја прифаќа австро-руската иницијатива.¹⁰⁹ Напуштената Англија бара поткрепа во Италија, која сака да се наметне како заинтересирана страна.

Сепак, Виена е несигурна. Плашејќи се дека македонското прашање може да излезе надвор од рамките на постојните февруарски рефо-

¹⁰⁴ К. Битоски, Дипломатски одгласи за Илинденското востание ..., 194.

¹⁰⁵ Исто, 194-195.

¹⁰⁶ Национално-освободителното движење ..., т. 3, 10.

¹⁰⁷ АМ, ф. ФО, мф. 418, ПРО 217, 78/5194, No 567.

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ Исто, 11.

рми, а тоа би значело загрозување на нејзините интереси, таа била принудена да го усмери својот часовник со сојузна Германија. Без друго, оттука резултира посетата на германскиот кајзер Вилхем II и неговиот канцелар на Виена на 17 и 18 септември 1903 година.¹¹⁰ Притоа Вилхем II, истакнал дека автономна Македонија би претставувала опасност, бидејќи со тек на време би можела да се присоедини кон Бугарија, а тоа би ја нарушило постојната рамнотежа на Балканот.¹¹¹ Зад оваа изјава се крие германското и австриското стравувања од можно загрозување на нивните интереси на Балканот. Ним никако не им одговарала автономна Македонија. Од тука произлегува австрискиот став дека реформи се допуштиви само во администрацијата и финансите, но автономија никако. Изгладувајќи ги ставовите со Германија, на Австрија и останал договорот со Русија.

5.2. Во игрите околу двете концепции за реформи во Македонија, рестриктивната предводена од Виена и автономистичката предлагана од Лондон победила првата. Двете концепции биле резултат на политичко-стратешките интереси на нивните предлагачи и подржувачи.

На 29 септември, ден пред австро-руската средба по македонското прашање, англиската влада излегла со Меморандум во врска со реформите. Овој пат нејзиниот став е поумерен. Таа, бара да се назначи генерален губернатор на Македонија, помагајќи од австро-унгарски и руски соработници. За турските гарнизони во Македонија се предлага контрола од европски воени аташеа во Цариград, реформи во сферата на правото и повеќе странски офицери за реформирање на жандармеријата.¹¹²

Од 30 септември до 3 октомври 1903 година, балканските миротворци Русија и Австро-Унгарија ги усогласуват ставови по македонското прашање, конкретно за реформите. Средбата е на највисоко ниво. Учесници се рускиот цар Никола II и неговиот министер за надворешни работи Ламздорф, наспроти австро-унгарскиот император Франц Јосиф I и неговиот министер за надворешни работи Голуховски. Средбата запо-

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ К. Битоски, Дипломатски одгласи на Илинденското востание ..., 202.

¹¹² Национално-освободителното движење... т. 3, 12.

чнала во Виена а завршила во Мирџштег.¹¹³ Усвоениот документ наречен Мирџштегски реформи бил донесен на 2 октомври. На 3 октомври министрите за надворешни работи Ламздорф и Голуховски, со содржината на реформите ги запознале своите дипломатски претставници со барање за тоа да ја известат Високата Порта.¹¹⁴ Поради неусогласеноста на ставовите меѓу Големите сили, конечната верзија на текстот била предена на 22 октомври 1903 година.¹¹⁵

Според Мирџштегскиот реформски проект за воведување контрола при спроведувањето на реформите се предлага при генералниот инспектор Хилми-паша да се именуват двајца цивилни агенти од Австро-Унгарија и Русија. Тие биле должни да го придружуват и да му обраќат внимание за потребите на христијанското население, како и да укажуват на злоупотребите на власта. Нивниот мандат е две години. Втората точка предвидува реорганизација на жандармерија и полиција со помош на странски офицери. Реорганизацијата се доверува на странски генерал, кој ќе биде во османска служба. Нему ќе му помагаат странски воени лица, кои ќе делуват како контролори, инспектори и организатори, а ќе ги следат и постапките на војската спрема населението. За успешно спроведување на оваа мерка, се предлага територијата на Македонија да се раздели на сектори помеѓу Големите сили. Третата точка препорачува откако ќе се констатира извесно смирување во земјата да се изврши административна реорганизација заради соодветно групирање на националностите.

Понатаму се препорачува реорганизација на административните и правните институции во кои е пожелно да се вклучат и христијани. За разгледување на политичките и други престапи извршени во текот на востанието во главните вилаетски центри требало да се формират мешовити комисии. Во нивната работа ќе учествуваат и конзулските претставници на Австро-Унгарија и Русија.

¹¹³ Г. Тодоровски, Македонското прашање и реформите во Македонија, Скопје, 1989, 139.

¹¹⁴ Исто, 140.

¹¹⁵ Исто.

За ублажување на состојбата во најзагрозените краишта кои настрадале во текот на востанието во смисла на опожарени и опљачкани куќи, имот, цркви, училишта и слично, како и за надоместување на имотот и штетите на бегалците од христијанските села, Портата треба да обезбеди финасиска поткрепа. Средства^{та} ќе ги распределуваат мешовити комисии, а ќе ги контролираат конзулите на двете реформаторски земји. Во опожарените христијански села населението се ослободува една година од сите даноци. На крај Османската влада се задолжува да ги спроведе февруарските реформи, но и да го распушти илавето и башибозукот и да забрани формирање башибозучки одреди.¹¹⁶

Очигледна е заснованоста на овие реформи врз февруарската програма. Новина е воспоставувањето на меѓународна контрола. Посебно опасна и штетна била третата точка од реформите, кој предвидува нова административна поделба за посоодветно групирање на националностите. Тоа довело до силен разгор на националните пропаганди на соседните држави во Македонија кои попримиле вооружен карактер и оставиле катастрофални последици. И покрај своите недостатоци Мирџштегските реформи преставуваат почеток на директно европско мешање во решавањето на македонското прашање. Англискиот прв министер уште во 1903 ги оценил како "минимум кој треба да се приложи".¹¹⁷ Додека пак францускиот министер за надворешни работи Делкасе во ноември изјавил дека "тие реформи треба да се сметат како етапа кон поголем напредок".¹¹⁸

Уште во текот на нивното донесување султанот Абдил Хамид II, служејќи се ориенталната лукавост направил обид за нивно минирање. За таа цел издал праде со укажувања за "средување" на состојбата во Македонија.¹¹⁹ Меѓутоа овој испробан трик овој пат немал никаков ефект.

На 23.11.1903 година, Високата Порта истакнала дека начелно ги прифаќа одредбите од Мирџштегската програма, но го задржува правото

¹¹⁶

Документи за борбата на македонскиот народ ... т.1, 419-420.

¹¹⁷

Х. Сиљанов, Освободителните борби ... т.1, 46.

¹¹⁸

Исто.

¹¹⁹

Исто, 41-42.

на приговор по одделни точки. Следниот ден за тоа биле известени рускиот и австро-унгарскиот претставник во Цариград.¹²⁰ Веднаш потоа биле именувани и цивилните агенти. Од руска страна за таков бил определен Николај Демерик, дотогашен руски конзул во Бејрут. Австро-Унгарија за цивилен агент го делегирала Хенри Ритер Милер фон Рогај, поранешен конзул во Одеса. Во јануари 1904 година, тие се нашле во Солун.¹²¹ За главен реорганизатор на турската жандармерија бил назначен италијанскиот генерал - лајтант де Џорџис.¹²² Притоа се имало во предвид италијанското искуство во реорганизацијата на критската жандармерија.¹²³ Проблем избил и при именувањето на останатите странски офицери при тн. штаб на де Џорџис. Тие дури во април 1904 година се нашле на своите постови во Македонија.¹²⁴

Неединството помеѓу Големите сили кое произлегувало од посебните интереси, до потполни израз дошло при поделбата на Македонија на жандармериски сектори.¹²⁵ Тоа особено се чувствувало помеѓу Австро-Унгарија и Италија.¹²⁶ Свој придонес кон оваа дале и балканските држави кои преку таа поделба гледале можност за остварување сфери на влијание и можност за идната поделба на Македонија. Тогаш Германија, одбила да земе учество во реорганизацијата на османската жандармерија. Меѓутоа нејзе и било оставено организирањето на жандармериското училиште во Солун.¹²⁷ Во март било разрешено прашањето околу поделбата на сектори. Австро-Унгарија го добила Скопскиот санџак, Русија - Солунскиот, Англија - Драмскиот, Франција - Серскиот, а Италија го добила Битолскиот вилает.¹²⁸ При поделбата биле исклучени териториите од

¹²⁰ Г. Тодоровски, Македонското прашање и реформите во Македонија ..., 144-145.

¹²¹ Исто, 145.

¹²² АМ, ф. ФО, мф 1013, 800/143, мс. 229-234; мф. 419, 78/5272, No 84.

¹²³ Исто, 146.

¹²⁴ Исто, 148.

¹²⁵ АМ, ф. ФО, мф 1013, 800/143, мс. 206-209.

¹²⁶ АМ, ф. ФО, мф. 1013, 800/143, мс. 249-253

¹²⁷ Исто, 150-151.

¹²⁸ АМ, ПО, мф. 456, пп, по.170, Цариград, 15.03.1904.

санџаците и вилаетите кои се наоѓале надвор од Македонија, и оние каде провладувало албанското население. Така од Битолскиот вилает бил иземен Дебар. По оваа започнал процесот на спроведување на реформите.

Осмата точка од Мирџштегските реформи предвидува активирање на реформите од февруари 1903 година. Од таму најзначајна било формирањето на одделен буџет¹²⁹ за трите вилаети. Последното било особено значајно за нормално функционирање на администрацијата и институциите, но и за спроведување на останатите реформи. Меѓутоа, спроведувањето на оваа одредба ќе започне дури кон крајот на 1905 година, пред се на англиско инсистирање и откако **Р**олевите сили извршиле военопоморска демонстрација во османските територијални води.¹³⁰

Како и да е, појавата на македонското револуционерно националноослободително движење извршило силно влијание во придвижувањето на македонското прашање на меѓународен дипломатски план.

¹²⁹

За нас е неприфатливо гледиштето на Глигор Тодоровски дека "финансиските реформи во Солунскиот, скопскиот и Битолскиот вилает претставуваат еден од најзначајните делови на Мирџштегската реформска програма". (Г. Тодоровски, Македонското прашање и реформите во Македонија..., 159). Во текстот на Мирџштегската програма за таква обврска никаде не се зборува. Таа произлегува од осмата точка која предвидува исполнување на февруарските реформи.

¹³⁰

Г. Тодоровски, Македонското прашање и реформите во Македонија..., 160-162.

МАКЕДОНИЈА ВО БАЛКАНСКИТЕ ПОЛИТИЧКИ ЛАВИРИНТИ 1878 - 1903 ГОДИНА

1. Берлинскиот конгрес, оставил бројни отворени прашања што претставувале потенцијални жаришта кои во секој момент можеле да се разпламтаат. Во прв ред како такви биле; разединетоста помеѓу Северна и Јужна Бугарија; специфичниот статус на Босна и Херцеговина и Новопазарскиот санџак; островот Крит и секако нереализираниот член 23 од договорот, кој Портата вешто го изманипулиран со т.н. "Нов закон за европските вилаети". Овие отворени прашања, а посебно македонското, оставале широк простор за kalkulации помеѓу балканските држави, чии интереси се судирале во Македонија.

Во Македонија, најголеми претензии имало Кнежеството Бугарија. Иако, најмладо и со бројни нерешени внатрешни и надворешни прашања, Кнежеството неможело да го прежали Санстефанскиот договор. Бугарските аспирации ги надминувале границите од споменатиот договор алудирајќи на цела Македонија. Оттука, "македонското прашање го заземало централното место во надворешната политика на бугарските влади."¹³¹ Без исклучок, сите бугарски влади се залагале за присоединување на Македонија кон Бугарија. Во таа смисла, меѓу оделните бугарски влади, разлика постоела само во методите и тактиката за остварување на целта.¹³² Во прилог на бугарската политика кон Македонија, одела и разгранетата црковно-просветна активност на Бугарската Егзархија.

Освен Кнежеството Бугарија, во ограничени размери на Македонија претендирале кралствата Србија и Грција. Во втор план биле "интересите на Кралството Романија и Кнежеството Црна Гора".¹³³ Бугарија, Србија и Грција преку своите пропагандни машинерии настојувале да се изборат за "доминантни позиции во Македонија, со што, перспективно, би

¹³¹ Ванчо Ѓорѓиев, Политиката на Бугарија кон Македонија и ВМОРО 1904 - 1906 година, Историја, XXXIV/XXXV, 1-4, Скопје, 1998/1999, 27.

¹³² Исто.

¹³³ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 18.

го обезбедиле целиот ..., или ... подобро то парче од пленот наречен Македонија".¹³⁴ Додека пак, Црна Гора, која манифестирала претензии кон Дебар, тоа повеќе го правела за притисок врз Србија за остатоци во Метихија и Албанија. Кралството Романија покровителствувајќи ги Власите во Македонија, сметало на територијална компензација од Бугарија.

Свесни за своите потенциали, и за меѓусебните интереси кои се судрувале во Македонија, балкански земји биле упатени на взаемни разговори и договори, во кои честопати биле вклучувани и Големите сили. Оттука, летото 1880 година, грчкиот претставник во Цариград - Кондурiotис на својот бугарски колега М. Балабанов, му предлага спогодба за поделба на Македонија. Притоа, на Бугарија би припаднал северниот, а на Грција јужниот дел од Македонија. Со тоа, би се спречило вовлекување на трета земја меѓу нив.¹³⁵ Грчко - бугарските преговори за поделба на Македонија на сфери на влијанија продолжиле меѓу нивните дипломатски претставници во Цариград и Букурешт.¹³⁶ Во текот на преговорите не била определена демаркационата линија. Тоа, и потпишувањето на сојузот, било предвидено за мај 1883 година при посетата на бугарскиот кнез Александар I Батемберг на Атина. Меѓутоа, до тоа не дошло. По се изгледа на тоа се спротиставила Русија, но влијаело и грчкото инсистирање за повлекување на Егзархијата од македонските епархии.¹³⁷

Од друга страна, бугарската дипломатија не мирувала. Таа настојувала пред големите сили да ја покаже својата заинтересираност за судбината на Македонија. Во таа смисла на 21. 01. 1881 година, бугарската влада испратила нота до големите сили. Во неа укажува на тешката положба на "Бугарите" во Европска Турција и на постојаниот прилив на бегалци кои го отежнувале нормалниот развој на Кнежеството, но го бранувале и

¹³⁴

Исто.

¹³⁵

Михајло Миноси, Македонија во билатералните и мултиратералните договори на балканските држави 1861 - 1913 - документи, Скопје, 2000, 285.

¹³⁶

Ристо Поплазаров, Великогрчката политика на Кралството Грција спрема Македонија во втората половина на XIX век, ГИНИ., XIV/1, Скопје, 1970, 62.

¹³⁷

Ристо Поплазаров, Грчката политика спрема Македонија во втората половина на XIX и почетокот на XX век, Скопје, 1973, 22-23.

јавното мнение.¹³⁸ Поради тоа се бара спроведување на предвидените реформи од Берлинскиот договор, како неопходен услов за зачувување на мирот на Балканот. За спомената постапка била обезбета дена поддршка од Источна Румелија. Тамошниот претседател на Постојаниот комитет Иван Ев. Гешов, подготвил специјална брошура под наслов "Етнографија на Македонија", која била поделена на странските претставници во Пловдив и Софија. Во исто време тој на К. Стоилов му пишува "Интересите на нашиот народ воопшто, а особено положбата во несреќна Македонија, не тера да работиме заедно".¹³⁹

Наспроти грчкото барање за повлекување на Егзархијата од македонските епархии, Кнежеството Бугарија превзема контра мерки за зацврстување на нејзината положба, а со тоа и на бугарската пропаганда во Македонија. Токму затоа, буџетот за просветната дејност на Егзархијата, кој во почетокот изнесувал 30 000 лева годишно, во 1882 година бил зголемен на 100 000 лева. Во следните години тој се зголемува повеќе, а средства за таа намена издвојувала и Источна Румелија.¹⁴⁰ За постигање на целта К. Стоилов, во јануари 1883 година на кнезот А. Батемберг му препорачува дека " Секој Македонец треба да е вдихновен со мислата дека во Софија се грижат за неговата судбина, за неговата сегашност и за неговата иднина".¹⁴¹ Додека "целта на владата ... е кај населението во Македонија да се пробуди и развие чувство за бугарска народносна самосвест".¹⁴²

2. На 06. 09. 1885 година во Пловдив било објавено обединувањето на Источна Румелија со Кнежеството Бугарија под скиптарот на кнезот Александар Батемберг.¹⁴³ Овој чин од османска страна бил легализиран

¹³⁸ Историја на бугарската дипломација ..., 15.

¹³⁹ Исто.

¹⁴⁰ Исто, 30. Неприфатливо гледиштето на Елена Стателова дека поради непријатната и сложена меѓународна ситуација, бугарската влада се определила за финасиско помагање на просветната егзархиска дејност во Македонија. Но сосема е точна констатацијата дека тоа е "гаранција за закрепнување на националното самосознание на бугарите во Македонија". Историја на бугарската дипломација ..., 30.

¹⁴¹ М. Миноси, Македонија во билатералните и мултиратералните договори ..., 288.

¹⁴² Исто, 290.

¹⁴³ Историја на бугарската дипломација ..., 45.

со Топханенскиот акт од 05. 04. 1886 година.¹⁴⁴ Веднаш по обединувањето, бугарскиот министер претседател Петко Каравелов на митингот во Трново, ги изнел бугарските претензии кон Македонија со зборовите "Оваа година во Тракија, догодина во Македонија".¹⁴⁵

Бугарското обединување за Србија претставувало нарушување на постојното status quo и на Берлинскиот договор. Српската влада и кралот Милан, отворено им ставиле на знаење на дипломатските претставници во Белград дека Србија ќе бара територијална компензација еднаква на проширувањето на Бугарија. Србија веднаш прогласила мобилизација.¹⁴⁶

Слично реагирала и Грција, додека Романија и Црна Гора завзеле неутрален став.¹⁴⁷ Грчкиот премиер, Трикупис давал изјави во Лондон и Атина дека Грција е заинтересирана за поделба на Македонија. Грција спровела мобилизација.¹⁴⁸ Идентичните српско-грчки интереси во овој момент резултирале со преговори за поделба на Македонија на сфери на влијанија.¹⁴⁹

Тие се воделе во Белград. Двете земји свесни дека српско-грчката иницијатива нема да добие меѓународна поддршка ги прекинале преговорите. Безуспешни останале напорите на српскиот крал Милан, за акција против Бугарија да ја придобие и Романија.¹⁵⁰

Следејќи го српското милитаристичко расположение и опасноста од воен конфликт, Бугарија стапува претпазлива. Таа го забранила преминувањето на доброволечки чети од Бугарија во Македонија. Во таа смисла, Бугарија била предупредена и од Големите сили.¹⁵¹ Од друга страна, бугарскиот кнез Александар I Батемберг се одлучил да влезе во

¹⁴⁴ Меѓународни актови и договори ..., 170.

¹⁴⁵ Историја на бугарската дипломатија ..., 46.

¹⁴⁶ Исто, 51.

¹⁴⁷ Исто, 52.

¹⁴⁸ Р. Поплазаров, Грчката политика спрема Македонија ..., 23.

¹⁴⁹ Според Е. Стателова, иницијативата за отпочнување на преговорите била од српска страна, поконкретно од М. Гарашанин. (Историја на бугарската дипломатија ..., 52) Додека според Д. Димески, кој го користи Владан Ѓорѓевиќ, иницијативата дошла од грчка страна. (Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 19.)

¹⁵⁰ Историја на бугарската дипломатија ..., 53.

¹⁵¹ Исто. 54.

директни преговори со српскиот крал Милан околу Македонија. На 30. 09. 1885 година, Батемберг со писмо се обратил до кралот Милан. Притоа, предлага договор за сфери и определување на границите на претензите. За бугарски преговарач го препорачува К. Стоилов.¹⁵² Истиот ден, Батемберг испраќа уште едно писмо до Милан, како дополнување на првото со поконкретни предлози. Во него истакнува дека го разбира српското барање за компензација, но вели дека " Турција е голема".¹⁵³ Затоа, предлага разграничување на сферите на влијанија и заеднички настап против Османската империја. Така, таа против себе место 50 000, би имала 100 000 војска.¹⁵⁴

Ставовите на Батемберг не биле усогласени со владата. Поради тоа е направен нов предлог и место К. Стоилов, за преговарач е определен Димитар Греков. Новото писмо до Милан било со поумерен тон и со повеќе пријателски чувства. Србија го одбила бугарскиот предлог.¹⁵⁵ Во меѓувреме Австро-Унгарија и Англија и предложиле на Бугарија да направи територијални отстапки на Србија. Во бугарскиот одговор на тоа се вели "За Видин и неговиот округ и за чисто бугарските места во Македонија, Бугарија е готова да го жртвува својот последен граѓанин и последниот цент".¹⁵⁶ Батемберг пред англискиот дипломатски агент Ласел изјавил дека ако Србија и Грција навлезат во Македонија, истото ќе го стори и Бугарија со 40 000 војници што се наоѓат на границата.¹⁵⁷

Со залагањето на Големите сили во тој период бил избегнат конфликт од поширок балкански карактер. Меѓутоа, српско-бугарскиот конфликт станал реалност со војната во ноември. Релативно лесниот начин на обединувањето на Бугарија, како и успехот во српско-бугарската

¹⁵² М. Миноси, Македонија во билатералните и мултиратерални договори ..., 292-294.

¹⁵³ Исто, 294 - 295.

¹⁵⁴ Исто, 295.

¹⁵⁵ История на българската дипломация ..., 60.

¹⁵⁶ М. Миноси, Македонија во билатералните и мултиратерални договори ..., 296.

¹⁵⁷ История на българската дипломация ..., 64.

војна, давале надежи на Бугарија, дека присоединувањето на Македонија ќе дојде преку автономија по примерот на Источна Румелија.

3. Кон крајот на осмата и почетокот на деветата деценија од XIX век, Македонија повторно била предмет на разговори меѓу балканските дипломати. Во тој период, Бугарија задоволна од успехот на својата пропаганда и раководена од желбата за цела Македонија, воопшто не помислувала за поделба на сфери на влијание со соседните држави. Нејзината меѓународна изолација во времето на Стамболов (1887 - 1894), била компензирана со туркофилска политика, која водела кон нови отстапки во интерес на бугарската пропаганда во Македонија. Оттука дошле султанските берати за егзархиски митрополити за Скопската и Охридската епархија во 1890 и за Велешката и Неврокопската во 1894 година.¹⁵⁸

Грчкиот премиер Трикупис во 1889 година, повеќе мислел на грчко-турска војна, отколку на балкански сојуз. Според него грчки ривал во Македонија била Бугарија. Тој сметал дека расплетот на македонското прашање ќе дојде по една голема војна по 3, 5 или 8 години. Трикупис сметал дека Македонија ќе биде грчка или бугарска, зависно од победникот во војната. Доколку победат Бугарите, ќе успеат да го словенизират населението до Тесалија. Ако победи Грција ќе ги направи сите Грци до Источна Румелија.¹⁵⁹ Трикупис ќе ги промени ставите по падот на неговата влада.¹⁶⁰

Во Македонија најслаби позиции имало Кралството Србија. Поради тоа од таму доаѓале најмногу иницијативи за разграничување. Во 1889 година Србија ја лансирала идејата за создавање балкански сојуз помеѓу Србија, Грција и Бугарија, против Османската империја, но со претходен договор за поделба на Македонија.¹⁶¹ Оттука, резултирала и

¹⁵⁸ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 19.

¹⁵⁹ Р. Поплазаров, Грчката политика ..., 24.

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ Британски дипломатически документи по българския национален въпрос, том 1, (1878 - 1893), София 1993, 301, белешка 3.

посетата на Никола Пашиќ на Софија во август 1889.¹⁶² Тој го убедува Стамболов, дека со постигањето на пријателски сојуз околу Македонија ќе се отстранат причините за конфликти меѓу двете земји. Стоилов категорично го отфрлил предлогот со образложение дека Бугарија сака пријателски односи со Србија, но дека сака да ги зачува и добрите односи со Османската империја поради што неможе да прифаќа предлози спротивни на таа политика.¹⁶³

Отфрлена од Бугарија, Србија започнува преговори со Грција. Тие започнале во Цариград во почетокот на 1890 година помеѓу Новаковиќ и Маврокордатис.¹⁶⁴ Преговорите биле прекинати кон крајот на август истата година, со убедување дека меѓу двете земји прво треба да се воспостават директни дипломатски односи.¹⁶⁵ Во октомври 1891 година Србија за дипломатски претставник во Атина го именува Владан Ѓорѓевиќ со задача да ги продолжи прекинатите преговори.¹⁶⁶

Во октомври 1890 година, грчката влада на Харилаос Трикупис ги загубила изборите и преминува во опозиција.¹⁶⁷ Додека е во опозиција Трикупис ја прифаќа идејата за троен балкански сојуз против Османската империја и за поделба на Македонија. Летото 1891 година тој патува во Белград и Софија.¹⁶⁸ Во Белград разговарал со повеќе државници. Притоа ја изнел идејата доколку Големите сили останат неутрални, трите сојузни држави ќе можат да ја освојат Македонија со војна или по мирен пат. Оваа идеја во Белград наишла на поволна почва.¹⁶⁹

162

Исто.

163

Исто, 301 - 302.

164

Владан Ѓорѓевиќ, Србија и Грчка 1891-1893. Прилог за историју српске дипломатије при крају XIX века, Београд, 1923, 16 - 30.; Д. Димески, Македонското национално-ослободително движење ..., 20.; Иван Катарџиев, Борба до победа, т. 1, Скопје, 1983, 420 - 424.; Р. Поплазаров, Великогрчката политика ..., 65.

165

И. Катарџиев, Борба до победа т. 1 ..., 422.

166

Исто.; Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 20.

167

Британски дипломатически документи ..., 318.

168

Исто, 313 - 319.; Р. Поплазаров, Великогрчката политика ..., 64.

169

Р. Поплазаров, Великогрчката политика ..., 64.

На 20 јуни 1891 година Трикупис се нашол во Софија.¹⁷⁰ Неговиот план во Софија категорично бил отфрлен.¹⁷¹ Стоилов истакнал дека Бугарија е за зачувување на постојното status - quo.¹⁷² Стоилов коментирал, дека Трикупис наишол на разбирање во Белград, бидејќи ветувал бугарски територии како Скопје. Според Стоилов српско-бугарските интереси во Македонија биле многу противречни поради што Бугарија не прифаќа никаков договор. Тој изнел дека Бугарија е за автономија на Македонија, која би довела до полесно присоединување со Бугарија.¹⁷³ На крај според Стоилов, евентуалната заедничка војна против Османската империја најсурово би ја почувствувала Бугарија. Затоа таа и понатаму ќе се залага за одржување на добри односи со султанот. Во прилог на таквото бугарско убедување оделе двата новодобиени берати за егзархиски митрополити за Скопската и Охридската епархија во 1890 година.

Следејќи го брзиот бугарски успех, грчката влада во 1891 година се обидела за својата пропаганда во Македонија да ја придобие Австро-Унгарија. Сличен обид Грција направила и спрема Русија и Франција.¹⁷⁴

Во мај 1892 година, Трикупис ги добил изборите и формирал влада.¹⁷⁵ Веднаш биле обновени прекинатите преговори со Србија. Тие се воделе во Атина помеѓу Владан Ѓорѓевиќ и грчкиот министер за надворешни работи Драгумис.¹⁷⁶ На 23. 08. 1892 година, Драгумис на средбата со Ѓорѓевиќ истакнал дека во грчката сфера треба да останат: Неврокоп, Мелник, Струмица, Битола, Крушево и т.н.¹⁷⁷ Преговорите продолжиле до крајот на годината. Меѓутоа, преголемите претензии на двете страни како и ниваната непопустливост не довеле до конкретен договор. Државниот удар во Србија од април 1893 година, и паѓањето на владата на Трикупис

¹⁷⁰ Британски дипломатически документи ..., 315.

¹⁷¹ История на българската дипломация ..., 157.

¹⁷² Британски дипломатически документи ..., 313.

¹⁷³ Исто, 314.

¹⁷⁴ М. Миноси, Политиката на Австро-Унгарија ..., 256-257.

¹⁷⁵ Британски дипломатически документи ..., 318.

¹⁷⁶ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 20.

¹⁷⁷ В. Ѓорѓевиќ, Србија и Грчка ..., 211-212.

претставувале крај на преговорите.¹⁷⁸ Веднаш потоа Србија го укинала своето пратеништво во Атина.¹⁷⁹

4. Периодот од 1894 па до крајот на 1897 година е исполнет со бројни активности и преговори на балканската дипломатија во чиј фокус постојано се наоѓало македонското прашање. За тоа влијаеле повеќе околности. Во прв ред се ерменските настани од 1894 -1896 година, провокацијата на МК во 1895 година во источниот дел на Македонија, нередите на островот Крит од 1896 и грчко-турската војна од април 1897 година.

Во август 1894 година грчките офицери формирале "Восна лига", која во ноември се трансформирала во "Етници Етерија". Таа се сметала за бранител на грчките интереси во Македонија и за спроводник на "меѓали идејата".¹⁸⁰ Етници Етерија се претставувала како независна организација, но всушност била под контрола на грчкиот крал и владата. Летото 1896 година организирала четничка провокација во Македонија.¹⁸¹

Ерменските настани и падот на Стамболовиот режим силно влијаеле врз раздвижувањето на македонската емиграција во Бугарија кон крајот на 1894 година. Од бројните митинзи што се одржале во Кнежевството биле испратени повеќе протести и барања за спроведување на реформи во Македонија согласно одредбите од Берлинскиот конгрес. Во март 1895 година, македонските друштва во Бугарија се обединиле во Македонски Комитет. Тоа било идеална можност за бугарската влада да ја искористи активноста и патриотското чувство на македонската емиграција за свои цели. Стоилов вложувал огромни напори за да ја контролира дејноста на МК, и да ја усогласува со владината политика за притисок врз

¹⁷⁸ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 20.

¹⁷⁹ И. Катарџиев, Борба до победа, т.1, 424.

¹⁸⁰ Р. Поплазаров, Великогрчката политика ..., 65.

¹⁸¹ Исто, 66. Не се прифатливи тврдењата на грчките владеачки кругови, на грчкиот крал, и на престолонаследникот Константин, дека островот Крит не е во опасност, туку Македонија, и дека не постои способна сила што ќе спречи војна и избувнување револуција во Македонија. (Р. Поплазаров, Великогрчката политика..., 66 - 67.) Без сомнение, овие изјави, како и акцијата на Етници Етерија во Македонија, биле сосема демагошки за да се одвлече турското внимание од Крит.

Портата.¹⁸² Охрабрена од подготвеноста на султанот да спроведе реформи во Империјата, бугарската влада на 06. 06. 1895 година побарала, од Пората да спроведе реформи во европските вилаети врз основа на член 23 од Берлинскиот договор, како услов за запирање на револуционерното движење во Македонија и во Кнежеството.¹⁸³ Портата го отфрлила бугарскиот предлог. Тоган министерот Начович му наредил на Димитров - бугарски претставник во Цариград, да ја напушти Турција без објаснување.¹⁸⁴ Истовремено бил даден сигнал за активност на МК. По завршувањето на интервенцијата на МК, на 29 јули 1895 година Стоилов во својот дневник запишал "Јас сум на мислење дека демонстрацијата се направи. Сега треба да се сопре секое движење, за да може да се добие нешто од Портата и од силите."¹⁸⁵ Кон крајот на август во Цариград се вратил бугарскиот претставник Димитров.¹⁸⁶

Интервенцијата на МК во Македонија и замешувањето на Бугарија на дипломатски план со цел да изнуди отстапки од Портата, остро било осудено од страна на Србија. Таа, сметала дека со тоа се загрозени српските интереси во Османската имерија.¹⁸⁷ Без оглед на тоа, Бугарија го продолжува дипломатскиот притисок. Целта на оваа акција пред сè била меѓународно признавање на Фердинанд. Во втората половина на 1895 година Русија покренала иницијатива за зближување меѓу Бугарија и Србија. Русија со тоа настојувала да го истисне Австро-Унгарското влијание од Балканот.¹⁸⁸ Рускиот страв бил оправдан. Во декември 1895 австро-унгарскиот министер за надворешни работи - Голуховски, го сондирал германскиот претставник во Виена за свикнување на европска конференција за македонското прашање. Меѓутоа, според Германија, на таквата конференција покрај македонското би се отвориле ерменското, египет-

¹⁸² Историја на бугарската дипломатия ..., 208.

¹⁸³ Исто, 207.

¹⁸⁴ Исто, 208.

¹⁸⁵ Исто, 209.

¹⁸⁶ Исто, 210.

¹⁸⁷ М. Војводић, Србија у меѓународним односима ... , 63-64.

¹⁸⁸ Исто, 62.

тското, прашањето за морските тесници и целото источно прашање.¹⁸⁹ Во меѓувреме Србија и Грција превзеле чекори да се попречи доделувањето на берати за егзархиски владици во Македонија. Србија побарала поддршка и од Англија. Одговорот бил дека Англија нама да допушти комплицирање на ерменското прашање и отварање на македонското.¹⁹⁰

Влошувањето на српско-австриските односи¹⁹¹ и напуштањето на австрофилската политика, како и ориентирањето кон Русија, неминовно ја воделе Србија кон зближување со Бугарија. Под руско влијание во крајот на 1895 година, дошло до потпишување на српско-бугарски трговски договор со што бил отворен патот кон идното зближување.¹⁹²

Сепак во овој период бугарската дипломатија извојувала победа на меѓународен план. На 14. 02. 1896 година¹⁹³ бил миропомазан бугарскиот престолонаследник Борис. Со тоа фактички Фердинанд бил признат од Русија, а брзо потоа и од другите големи сили. На 01./13.03.1896 во Софија пристигнала турска делегација со два фермани. Со едниот Фердинанд се признавал за кнез на Бугарија, а со другиот се назначувал за генерален губернатор на Источна Румелија.¹⁹⁴

Брзо по ова Фердинанд превзел широка турнеја низ Европа почнувајќи од Цариград. Од 26.03. до 15.04.1896 год. Фердинанд престојувал во Цариград. Притоа на 6.04.1896 имал средба со српскиот дипломатски претставник Владан Ѓорѓевиќ.¹⁹⁵ Пред него ја истакнал потребата од српско-бугарско зближување и договарање за Македонија. Меѓу другото тој истакнал дека *"Во Македонија, главната маса од населението нишу се Бугари, нишу се Срби, нишу Словени и христијани, кои зборувајќи јазик и додеднакво далеку или ... и додеднакво близок на српскиот и на бугар-*

¹⁸⁹ V. Šulek, *Diplomatska historija ...*, 121.

¹⁹⁰ М. Војводић, *Србија у меѓународним односима ...*, 64-65.

¹⁹¹ Исто, 71-73.

¹⁹² Исто, 75-76.

¹⁹³ Vladimir Šulek, *Diplomatska historija ...*, 120.

¹⁹⁴ *История на българската дипломация ...*, 217-218.

¹⁹⁵ М. Војводић, *Србија у меѓународним односима...*, 81-82.

скиот јазик, но, јазик кој е посебен дијалект, ако не и посебен јазик".¹⁹⁶ Во продолжение Фердинанд потенцирал дека Србите и Бугарите место да се караат дали македонскиот е дијалект на српскиот или бугарскиот јазик, тие треба да настапат заеднички пред султанот за спроведување реформи во Македонија. Фердинанд предлагал сојуз меѓу Бугарија, Србија и Црна Гора. Тој бил категорично против вклучувањето на Грција во таквиот сојуз. За тоа рекол "... на Грците никако не можеме да се потпремене, тие секогаш ќе гледат да изиграт еден од нас против друг...".¹⁹⁷

Во почетокот на мај Фердинанд пристигнал во Белград.¹⁹⁸ Притоа биле водени разговори со кралот Александар Обреновиќ и министар-претседателот Стојан Новаковиќ.¹⁹⁹ Последниот предложил разграничување на сферите на влијанија во Македонија.²⁰⁰ Српскиот крал бил многу појасен барајќи за Србија излез на море. Тој сметал реката Струма да биде граничната линија за сферите на влијанија. Стоилов кој го придружувал Фердинанд во својот дневник запишал "Тоа прашање не дели".²⁰¹ Во мај 1896 година било крунисувањето на рускиот император Николај II. По тој повод во Москва се нашле повеќе балкански државници. Меѓу нив биле: бугарскиот кнез Фердинанд, црногорскиот кнез Никола, романскиот престолонаследник, аѓутантот на српскиот крал генералот Франасовиќ и други. Тоа било згоден момент руската дипломатија уште еднаш да го сондира теренот за создавање балкански сојуз.²⁰²

Во почетокот на мај 1896 година избиле немирите на островот Крит. Тоа предизвикало ново возбудување во балканските престолнини. По враќањето од Москва, црногорскиот кнез Никола го посетил Белград.

¹⁹⁶ АМ. ф. ПО, мф. 446, пов. бр. 228, Цариград, 26.03.1896.

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ М. Војводић, Србија у меѓународним односима..., 76. За нас неприфатливо е тврдењето на Војводић дека оваа посета била од куртоазен карактер. Напротив тогаш се воделе конкретно преговори околу Македонија.

¹⁹⁹ Историја на бугарската дипломатија..., 226.

²⁰⁰ М. Војводић, Србија у меѓународним односима..., 76.

²⁰¹ Историја на бугарската дипломатија ..., 226.

²⁰² Исто, 227.

Притоа била постигната согласност за зедничка одбрана на нивните интертеси. Црна Гора на Србија и признала приоритет во Македонија, а за возврат и бил ~~зетен~~ приоритет во Метоксија. Истовремено бил договорен заеднички настап за назначување на српски митрополит во Скопје.²⁰³ Паралелно со тоа, Србија продолжила со дипломатски притисок врз Поратата за назначување на Србин - митрополит во Скопје и за впишување на Србите како одделен милет во нуфусите. Во септември Поратата одговорила дека неможе да ги прифати српските барања.²⁰⁴

Иницијативата за договор со Бугарија ја зел врз себе црногорскиот министер за надворешни работи Гајко Вуковиќ. Во тој правец била неговата обиколка на Цариград, Софија и Белград. Во Цариград го сондирал мислењето на султанот и на Големите сили во смисла Албанија да не добие автономија.²⁰⁵ Во Софија при контактите со Фердинанд и Стоилов, ја изнел идејата за поделба на европска Турција меѓу Србија, Бугарија и Црна Гора. Меѓутоа, таму сватил дека српско-бугарските противречности во Македонија се големи, поради што тешко ќе дојде до заеднички договор.²⁰⁶ Сличен заклучок извлекол и во Белград.

Во меѓувреме, Бугарија со поддршка на рускиот дипломат Нелидов, покренала иницијатива за автономија на Македонија, пред сè заради неподготвонеоста да преговара за делба. Поддршка за иницијативата побарала во Белград и Атина, од каде категорично била одбиена.²⁰⁷

Во исто време Бугарија добила понуда за поделба на Македонија од страна на грчкиот министер Маврокордатис, преку својот претставник во Цариград.²⁰⁸ Понатамошните грчко-бугарски преговори се воделе меѓу претставниците на двете земји во Букурешт. Грчкиот претставник Ренгабе истакнал дека слични преговори се водени и со Србија, на која од

²⁰³ Исто, 229 - 230.

²⁰⁴ М. Војводић, Србија у меѓународним односима ... , 95.

²⁰⁵ Исто, 96.

²⁰⁶ Исто, 96-97.; История на българската дипломация ..., 231-232.

²⁰⁷ М. Војводић, Србија у меѓународним односима ..., 118-119. ; История на българската дипломация ..., 234 - 235.

²⁰⁸ М. Миноски, Македонија во билатералните и мултирални договори ..., 312.

грчка страна и бил признат северниот дел од Македонија. Поради тоа бугарскиот претставник заклучил дека грчките намери се неискрени и дека имат за цел да ги остават Србите и Бугарите во северниот дел од Македонија "да си ги вадат очите".²⁰⁹ Бугарскиот премиер К. Стоилов, токму поради тоа испратил укажување до своите дипломатски претставници да се бара поддршка од Србија и Грција за автономија на Македонија и додека тоа прашање не се реши трите влади да не превземат ништо.²¹⁰ Во декември 1896, Бугарија отворила дипломатско претставништво во Атина.²¹¹ Отогаш, грчко - бугарските преговори за Македонија се воделе во Атина. Грција била заинтересирана за поделба на сфери на влијанија. На, Бугарија, тоа не и одговарало затоа ги одолговлекувала преговорите. Тие со прекини траеле до крајот на 1897 година.²¹²

Додека грчко-бугарските преговори западнале во ќорсокак, српско-бугарските имале поинаков тек. Тие биле интензивирани во почетокот на 1897 година. Бугарија сметала дека евентуалниот грчко-турски конфликт околу Крит не ги засега српско-бугарските интереси во европска Турција. Од друга страна со таквиот став настојувала да го отфрли српското барање за компензација при промена на состојбите во што и успеала. Конечно на 17/29. 02. 1897 година српска делегација на чело со кралот Александар Обреновиќ ја посетила Софија.²¹³ Два дена подоцна била потпишана спогодба помеѓу Кралството Србија и Кнежеството Бугарија. Притоа се договориле: 1. Двете влади договорно да ги разгледуват прашањата од заеднички интерес на српскиот и бугарскиот народ во Османската империја; 2. Ниедна од договорните страни, без претходна согласност на другата да не превзема ништо на политички и воен план што ќе го наруши постојното status-quo; 3. Додека взаемно не се утврдат

²⁰⁹

Исто, 314.

²¹⁰

Исто, 315-316.

²¹¹

История на българската дипломатија ..., 235.

²¹²

М. Миноски, Македонија во билатералните и мултиратерални договори ..., 324-348.

²¹³

История на българската дипломатија ..., 238.; М. Војводић, Србија у меѓународним односима..., 119-123.

српските и бугарските интереси на национален, црковен и просветен план во Османската империја, двете страни да не си пречат, туку взаемно да си помагаат; 4. Со спогодбата да се запознае кнезот на Црна Гора и да се покани тој да и пристапи.²¹⁴ На 24. 03. 1897 година, спогодбата ја прифатил црногорскиот кнез Никола.²¹⁵

По потпишувањето на спогодбата, Србија не престанала да бара разграничување во Македонија. Нејзините предлози биле 50 : 50. Притоа на Србија да и припаднат териториите западно од Вардар со Скопје и Куманово, а на Бугарија источно. Солун требало да биде заеднички.²¹⁶ Уште кон крајот на 1897 година дошло до влошување на српско-бугарските односи поради некоректното однесување на бугарскиот трговски агент Д. Ризов во Скопје спрема српските интереси.²¹⁷

Во април 1897 започнала грчко-турската војна. Тогаш Бугарија го засилила притисок врз Портата за издавање на 5 берати за егзархиски митрополити во Македонија и за отварање на трговски агентстав во Солун, Битола, Дедеагач, и Одрин. Бугарија се заканувала со мобилизација, дури предлагала турско-бугарски сојуз. Со притисок продолжила и Србија.²¹⁸ Во почетокот на војната турскиот комесар во Софија го известил тамошниот српски претставник, дека Портата ќе води сметка за коректното и лојално држење на Србија.²¹⁹

Колку Србија била коректна се гледа од започнатите преговори со Црна Гора во почетокот на мај 1897 година во Цетиње. Основна тема била поделбата на Османската империја. Границата на разграничување требало да врви низ Косово, и отаму кон Охридското Езеро, така што Дебар да и припадне на Црна Гора. Србија требало да добие излез на Солун. Ц. Гора се обврзала да и помага на Србија при разграничувањето со Бугарија

²¹⁴ М. Војводић, Србија и меѓународним односима ..., 124.

²¹⁵ Исто, 126.

²¹⁶ Историја на бугарската дипломатија ..., 240.

²¹⁷ М. Војводић, Србија у меѓународним односима ..., 178.

²¹⁸ Исто, 243-248.

²¹⁹ М. Војводић, Србија и меѓународним односима..., 137.

по вододелницата меѓу Вардар и Струма, при што Вардарскиот слив би припаднал на Србија, а Струмскиот на Бугарија.²²⁰

Неутралноста на Србија и Бугарија во текот на грчко-турската војна од османска страна била наградена со значајни отстапки. Бугарија добила три владички берати за Битолската, Дебарската и Струмичката епархија. Освен тоа отворила 5 трговски агентстава во Солун, Битола, Скопје, Дедеагач и во април 1898 во Сер. Србија се стекнала со право на отварање на српски училишта во Битолскиот и Солунскиот вилает. Во Скопје за администратор на скопската патријаршиска митрополија бил назначен Фирмилијан.²²¹

5. Брзиот развој на македонското револуционерно и национално-ослободително движење, кој по Виничката афера бил евидентен за Србија и Грција, значајно влијаел врз нив кон крајот на XIX и почетокот на XX век, да ги интензивираат преговорите околу Македонија. Несакајќи да го согледат и разберат неговиот македонски карактер, тие го третираше како бугарско движење во Македонија кое ги загрозува нивните интереси. Самите потхранувајќи го овој извитоперен факт кој од своја страна, уште повеќе ја засилувал бугарската самоувереност за нејзиното право на цела Македонија, се нашле во ситуација да не можат да го пренабрегнат при нивните делбснички комбинаторики. Затоа, неминовно требало да преговарат и со Бугарија.

Во текот на 1898 година по германска иницијатива започнува грчко-турско приближување. Почнувајќи од ноември 1898 па до крајот на 1902 година, Портата на Атина и предлагала воена конвенција.²²² До тоа не дошло пред се заради грчкиот страв од можно нарушување на односите со Русија, Франција и Англија. Чувствувајќи загрозеност од развојот на македонското револуционерно движење, грчката влада искажала спремност да и помогне на Османската имерија за негово задушување. Тоа

²²⁰ Исто, 144-145.

²²¹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 23.

²²² Р. Поплазаров, Грчката политика ..., 30-31. ; Д. Димески, Македонското национално-ослободително движење ..., 25.

го изнел Маврокордатис во Цариград во октомври 1900 година. Грчкиот конзул во Цариград Евганијадис сметал дека турското господство во Македонија треба да се зачува се додека грцизмот не успее таму да ја завземе власта.²²³ Како резултат на грчко-турското зближување во 1901 година била потпишана конзуларна конвенција, а во 1903 е потпишана трговска и поморска конвенција.²²⁴

Најзагреана за разграничување на сферите на влијанија била Србија. Во почетокот на 1899 година бугарскиот дипломатски претставник во Париз имал средба со Владан Ѓорѓевиќ - претседател на српската влада. Ѓорѓевиќ, истакнал дека разгорувањето на борбите во Македонија за Србите претставува " ... борба на живот или смрт".²²⁵ Тој рекол доколку Србија не успее да постигне договор со Бугарија во врска со Македонија, таа е решена, да го земе, тоа што и припаѓа кога ќе дојде време. За да ја натера Бугарија на спогодување Ѓорѓевиќ заплашувал со формирање на српско царство од сите Срби во Босна и Австро-Унгарија, под пазувите на австриската монархија, а тоа би било полошо за Бугарија.²²⁶ Во таа смисла српските ставови биле изнесени и во април истата година во Белград. Овој пат ги презентирал кралот Александар пред тамошниот бугарски претставник Шишманов.²²⁷ Веднаш потоа Шишманов имал аудиенција и кај главниот командант на српската војска кралот Милан. Тој истакнал дека "Македонците лесно се амалгамират со бугарскиот или српскиот елемент, бидејќи разликата меѓу двата јазика била маногу мала".²²⁸ Понатаму потенцирал дека во Македонија можело да се сретнат чисти Срби или Бугари, но тие биле толку малку што неможат да го определат карактерот на Македонија, која од своја страна била "словенска обласѝ, нийѝу буѓарска, нийѝу српска".²²⁹ Поради тоа Македонија требало да се

²²³ Р. Поплазаров, Грчката политика ..., 31.

²²⁴ Исто, 32-33.

²²⁵ М. Миноски, Македонија во билатералните и мултиратерани договори ..., 365.

²²⁶ Исто.

²²⁷ Исто, 367-368.

²²⁸ Исто, 370.

²²⁹ Исто.

подели помеѓу Бугарија и Србија. Во овој период Бугарија не сакала ни да слушне за такво нешто.

Тогаш погледите на Бугарија биле свртени кон Првата светска конференција за мир која се одржувала во текот на мај и јуни 1899 година во Хаг.²³⁰ Главна тема на конференцијата била светско разоружување и арбитражно решавање на спорните меѓународни прашања. Бугарија во тоа гледала можност да ја потврди својата независност на меѓународен план, а веројатно и покренување на македонското прашање. Но, нејзините очекување биле распрснати поради вазалниот статус кон султанот. Султанското ираде со кое е допуштено учество на Бугарија на конференцијата било со строги услови. Бугарската делегација требало да седи зад турската, на документите да се потпишува зад неа, и да не покренува прашања кои го засегат внатрешниот поредок на Империјата.²³¹ Засега е непозната евентуалната координација помеѓу бугарската влада и барањето на Врховниот Македонски Комитет на Првата Хапска конференција да се разгледа и македонското прашање.²³²

Србија не наидувајќи на разбирања од страна на Бугарија, во јуни²³³ 1899 година во најголема тајност ги обновува прекинатите преговори со Атина. Од грчка страна учествува премиерот Теотокис и министерот за надворешни работи Раманос. Од српска страна бил Михајло Миликевиќ - секретар на кралот Александар во својство на специјален пратеник.²³⁴ Конјата се кршеле околу граничната линија. Србија прифатила Мелник, Неврокоп Костур и Бер да останат во грчка сфера. Грците барале за западниот дел од Македонија, границата да врви

²³⁰ Инцијативата за одржување на оваа конференција била руска. Имено, Русија неможејќи економски да го издржи перманентното вооружување го лансирала проектот за светско разоружување. (История на българската дипломация ..., 259-260).

²³¹ История на българската дипломация ... , 260 - 262.

²³² Во врска со оваа активност на ВМК види : Димитар Димески, Гоце делчев, Скопје, 1994, 105, ; Константин Пандев, Националноосвободителното движение ..., 219.

²³³ Според Поплазаров овие српско-грчки преговори започнале во пролеетот 1899 година. (Р. Поплазаров, Грчката политика ..., 29.) Според М. Војводиќ преговорите започнале на 24 јуни. (М. Војводиќ, Србија у меѓународним односима ..., 234.)

²³⁴ М. Војводиќ, Србија у меѓународним односима ..., 234.

северно од Битола. Од српска страна било побарано Грција да го подржи назначувањето на Фирмилијан за владика во Скопје. За возврат Грците побарале повлекување на српскиот конзулат од Битола.²³⁵ Освен тоа, Србија барала поддршка за именување на српски владика во Призрен и Велес, за што како компензација било побарано укинување на српските конзулати во Солун и Серез. Меѓутоа, откако потпишувањето на договорот во тој контекст добил зелено светло од страна на српскиот крал, во преговорите се вклучил грчкиот претставник во Цариград Маврок-ордатис. Тогаш настанале нови компликации. Грција побарала прво да се укинат српските конзулати во споменатите градови. Тоа довело до прекин на преговорите.²³⁶

Летото 1900 година дошло до влошување на романско-бугарските односи²³⁷ поради убиството Фитовски во февруари и на Стефан Михајлану уредник на весникот "Peninsula Balkanika" во август 1900 година,²³⁸ Двете убиства биле дело на ВМК на Борис Сарафов. Под притисок на големите сили во март 1901 година бугарските власти го уапсиле Б. Сарафов,²³⁹ по што започнало попуштање на затегнатоста. Како резултат на заострените романско-бугарски односи и на средбата на владетелите на Србија и Бугарија во Ниш, на поттик од Австро-Унгарија во 1900-1901 година дошло до романско-турско-грчко приближување. Под австриска режија во мај 1901 година дошло до средба на романскиот и грчкиот крал каде се расправало за нивното пропагандно делување во Македонија.²⁴⁰ Во текот на влошените романско-бугарските односи дошло до потпишување на Романско - Австро-Унгарска воена конвенција.²⁴¹ Како одговор на тоа во

235

Исто.

236

Исто, 234.

237

История на българската дипломация ..., 263-264.

238

М. Војводић, Србија у меѓународним односима ..., 319 - 320.; АМ. ф. ФО, мф. 331, 32/729, бр.98.

239

АМ. ф. ФО, мф. 332, 78/5146, бр. 17, 63,73.

240

М. Војводић, Србија у меѓународним односима... 323 - 325.

241

История на българската дипломация..., 273.

1902 година била потпишана Руско-бугарска воена конвенција, која имала дефанзивен карактер.²⁴²

Во јануари 1901 година дошло до обновување на српско-грчките преговори од 1899 година. Владата на Алекса Јовановиќ со тоа само го испитувал грчкото расположение.²⁴³ Разговори продолжиле и во времето на владата на Вуиќ осената 1901. Нив ги воделе грчкиот министер за надворешни работи Раманос и српскиот претставник во Атина Бошковиќ. Во ноември дошло до промена на грчката влада, а брзо потоа преговорите биле прекинати.²⁴⁴

Во 1903 година поради настаните во Македонија, односите помеѓу Бугарија и останатите балкански земји биле затегнати. Таквата ситуација најубаво ја отсликал францускиот амбасадор во Лондон - Кабон. Според него желба на Романија, Србија и Грција било да ја видат Бугарија на колена пред султанот, исто како што балканските земји сакале да ја видат Грција во грчко-турската војна. Тој заклучува дека христијанските народи на Балканот биле спремни да се уништат меѓу себе, поради што прифаќале соработка со "неверникот".²⁴⁵ До оваа констатација Кабон дошол по средбата со романскиот амбасадор во Лондон кој се вратил од Букурешт, а патем имал средба со српскиот крал. Притоа српскиот крал се искажал против сите опции за Македонија. Против делење, против автономија бидејќи несакал да види реприза на Источна Румелија и против реформи спроведени од страна на Големите сили. Тој едноставно сакал да види војна меѓу Бугарија и Турција со што Бугарија би добила една лекција за наредните 25 години да не помисли да се меша во Македонија.²⁴⁶

Во текот на Илинденското востание, црногорскиот кнез Никола, пред бугарскиот претставник во Цетиње истакнал дека Црна Гора може

²⁴² Меѓународни актове и договори..., 171-172.

²⁴³ М. Војводић, Србија у меѓународним односима..., 355.

²⁴⁴ Исто, 356-357.

²⁴⁵ К. Битоски, Дипломатски одгласи за Илинденското востание..., 45.

²⁴⁶ Исто, 45-46.

да изведе 50 000 војници против Османската империја. Според него Србија, Бугарија и Црна Гора заедно би можеле да изведат 500 000 војска. Никола сметал на руска, англиска и италијанска поддршка, и така би го решиле македонското прашање со делба или автономија.²⁴⁷

Во текот на 1903 година, состјбата на турско-бугарската граница била мошне затегната. За нормализирање на односите со Турција во октомври 1903 година за бугарски дипломатски агент бил назначен Григор Начович. Тој започнал да го сондира турското мислење.²⁴⁸ Под притисок на големите сили двете страни започнале преговори за нормализирање на односите. Тоа претставувало демонстрирање на добра волја пред Европа.²⁴⁹ По сугестија на германската дипломатија, Бугарија се откажала од барањата за реформите во Одринскиот вилает.²⁵⁰ Преговорите резултирале со турско-бугарски договор од 26.03/08.04.1904 година во Цариград.

Додека во периодот од 1878 до 1903 година кај големите сили се забележува позитивистички став по македонското прашање кој постепено еволуирал кон автономија, кај балканските држави ситуацијата е поинтаква. Тие настојувале да ги зацврстат своите пропагандни во Македонија. Во исто време во преговорите со останатите држави, секоја настојувала да обезбеди признавање на своите претензии и определување на сферите на влијанија кои би претставувале основа за идната делба. Резултат на таквата нивна политика биле Балканските војни и поделбата на Македонија. Делбеничкиот став на балканските држави кон Македонија, отворил нови фронтови за МРО.

²⁴⁷ М. Миноски, Македонија во билатералните и мултиратерални договори ..., 377-380.

²⁴⁸ Жеко Попов, Димитар Петков за бугарската политика по македонскиот въпрос (1903-1907). Македонски преглед г-XXI кн. 2, София 1998, 65.

²⁴⁹ А. Христов - Ј. Донев, Македонија во меѓународните договори..., 155.

²⁵⁰ Ж. Попов, Димитар Петков..., 66.

ОПШТЕСТВЕНО-ЕКОНОМСКИТЕ И СОЦИЈАЛНИТЕ ПРИЛИКИ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ

1.1. Во 1864 година во Османската империја била донесена Уредба за вилаетите²⁵¹ со што започнал процесот на административна реорганизација. Проектот предвидува поголема централизација на управната власт, одвојување на воената од граѓанската управа и воспоставување на граѓански судови покрај постојните шеријатски. Основите на овој проект се засновани на европското законодавство, а посебно на француското.²⁵²

Дотогашната поделба на Империјата на ејалети, требало да се замени со вилаети, како најкрупни административни единици. Вилаетот се делел на санџаци, кази и нахии.²⁵³ Прва таква единица претставувал Подунавскиот вилает во чии состав влегле дотогашните ејалети Русчук, Видин и Ниш.²⁵⁴ Позитивните резултати од првиот вилает, влијаеле врз Портата во 1865 година да донесе одлука за примена на вилаетскиот систем на целата османска територија.²⁵⁵ Меѓутоа, преобразбата се одвивала бавно и постепено. До конечното усвојување на новата административно територијална поделба, паралелно егзистирале двата системи, стариот ејалетски и новиот вилаетски. Веројатно оттука произлегуват извесни нејаснотии околу датирањето на појавата на Солунскиот вилает.²⁵⁶ Во периодот од

²⁵¹ Скендер Ризај, Управно-политичке реформи у Македонији (Косовском, Битољском и Солунском вилаету) 1875-1881, 36. Македонија во Источната криза 1875-1881, Скопје 1978, 167.; Ahmed Alilčić, Uredba o organizaciji vilajeta 1867 godine, Prilozi za orijentalnu filologiju, XII-XIII/ 1962-1963, Sarajevo 1965, 219.

²⁵² A. Alilčić, Uredba o organizaciji vilajeta ..., 219.

²⁵³ С. Ризај, Управно-политичке реформи ..., 167.

²⁵⁴ A. Alilčić, цит. дело, 219.

²⁵⁵ Исто.; С. Ризај, цит. дело, 168.

²⁵⁶ Според Ахмед Алилчиќ, Во 1865 година Османската империја била поделена на 55 вилаети и 123 санџаци. Тука е вброен и Солунскиот вилает со 3 санџаци : Солунски, Серски и Драмски. (A. Alilčić, цит. дело, 219-220).; Види: Д. Димески, Македонското националноослободително движење ... 64, белешка 9.; Според Скендер Ризај, Солунскиот вилает се појавил во јуни 1867 година. (С. Ризај, цит. дело, 169.), Според него во државното салнаме за (1283. х), т.е. 1866/67 година Османската империја била поделена на 7 вилаети, меѓу кои не се спомнува Солунскиот, и се истакнува дека останатите управно-територијални единици биле на степен на ејалет. (Исто, 168.).

1864 до 1867 година во екот на административно-територијалните промени во Османската империја, Солунскиот ејалет останал со ист стаус. Во 1864 година, во неговиот состав влегувале 3 ливи (санџаци) : Трикала, Солун и Серес со 38 кази. Во 1866 година од него се одвоила Трикала, која прераснала во посебен ејалет. Но, и покрај оваа промена, солунскиот ејалет останал со 3 ливи (санџаци) и тоа Инероз, Серез и Драма.²⁵⁷

Во 1867 година биле направени промени во именувањето на локалните административни чиновници и во организацијата на некои институции. Според тоа, управникот на санџакот (дотогашна лива), кој порано се викал кајмакам е заменет со мутесариф. Управникот на округот - каза, кој се именувал мудир се заменува со кајмакам. Додека нахијата на чие чело се наоѓал забит, ја управува мудир. Промена во именувањето е извршена и кај финасиските чиновници во соодветните административни единици.²⁵⁸ По овие промени била донесена Уредба за устројство на вилаетите,²⁵⁹ која важела за сите вилаети со исклучок на Либан и Крит.²⁶⁰

Во духот на административно реформскиот процес кон крајот на јуни 1867 година бил формиран Солунскиот вилает.²⁶¹ Во неговиот состав меѓу другите области се нашле санџаците Битола, Дебар, Мат и Елбасан, казите Охрид и Старова,²⁶² Корча, Костур, Кожани, Велес и други.²⁶³ Во 1868 година Солунскиот вилает зафаќал површина од 19 698 квадратни англиски милји и 1 028 141 жители, или 52 жители по квадратна милја. Според еден извештај од 1869 година вилаетот бил поделен на 5 санџаци и имал 1 312 974 жители.²⁶⁴ Тоа се должело на укинувањето на Скопскиот вилает кон крајот на 1869 година, и присоединувањето на Скопскиот санџак кон Солунскиот вилает со казите: Скопје, Штип, Радовиш, Кума-

²⁵⁷ С. Ризај, цит. дело, 181.

²⁵⁸ А. Алиџиќ, цит. дело, 220-221.

²⁵⁹ С. Ризај, цит. дело, 170.

²⁶⁰ А. Алиџиќ, цит. дело, 221.

²⁶¹ С. Ризај, цит. дело, 181.

²⁶² Исто, 169.

²⁶³ Исто, 181.

²⁶⁴ Исто.

ново и Тетово. На тој начин во Солунскиот вилает се нашле 5 санџаци: Солунски, Битолски, Серски, Драмски и Скопски. Во 1870 година, Солунскиот вилает имал 5 санџаци и 22 кази.²⁶⁵ Во 1871 година Скопскиот санџак е присоединет кон новоформиораниот Призренски вилает.²⁶⁶

Во 1871 година бил донесен закон за организација на администрацијата во вилаетите. Со него квалитетно биле надраснати актите од 1864 и 1867 година, бидејќи подробно биле разработени компетенците на претставниците на локалната власт.²⁶⁷

Во 1873 година кон Солунскиот вилает бил присоединет санџакот Корча. Така вилаетот повторно имал 5 санџаци: Солунски, Битолски, Корчански, Серски и Драмски.²⁶⁸ Набрзо потоа во 1873/74 година се формирал Битолскиот вилает со единствен Битолски санџак,²⁶⁹ со што оваа територија била одземена од Солунскиот вилает. Веќе во 1876 година Солунскиот вилает го сочинувале 3 санџаци : Солунски со 10 кази, Серски со 4 кази и Драмски со 3 кази.²⁷⁰ Според салнамето за 1294. х. (1877) во рамките на Солунскиот вилает се наоѓале 3 санџаци со вкупно 16 кази 27 052 домаќинства и 393 029 жители. Во 1878 година Битолскиот вилает бил укинат, а Битолскиот санџак повторно влегол во Солунскиот вилает.²⁷¹ Споменатите промени се забележани и во салнамето за 1295.х. (1878) година. Според него Солунскиот вилает во 1878 година имал 4 санџаци , 20

²⁶⁵ Исто.

²⁶⁶ Исто, 181-182.

²⁶⁷ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 66.

²⁶⁸ С. Ризај, цит. дело, 182.

²⁶⁹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 66-67.

²⁷⁰ С. Ризај, цит. дело, 182. Не наидовме на податок каде бил придодан Корчанскиот санџак , бидејќи не се споменува ниту во Солунскиот вилает, ниту во новоформиораниот Битолски вилает. Според С. Ризај, Корча од Солунскиот вилает била издвоена во 1875 година кога би формиран Битолскиот вилает. Но оваа негова констатација е неточна. (С. Ризај, цит. дело 182.). Според Д. Димески, формирањето на Битолскиот вилает е во 1873/74 година од истоимениот санџак, каде Корча не егзистира. Истата во рамките на Битолскиот вилает не се среќава ниту во 1875 година. (Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 66-67.) Дури во 1879 година, Корча се појавува како санџак во рамките на обновениот битолски Вилает. (Д. Димески, цит. дело, 68.)

²⁷¹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 68.

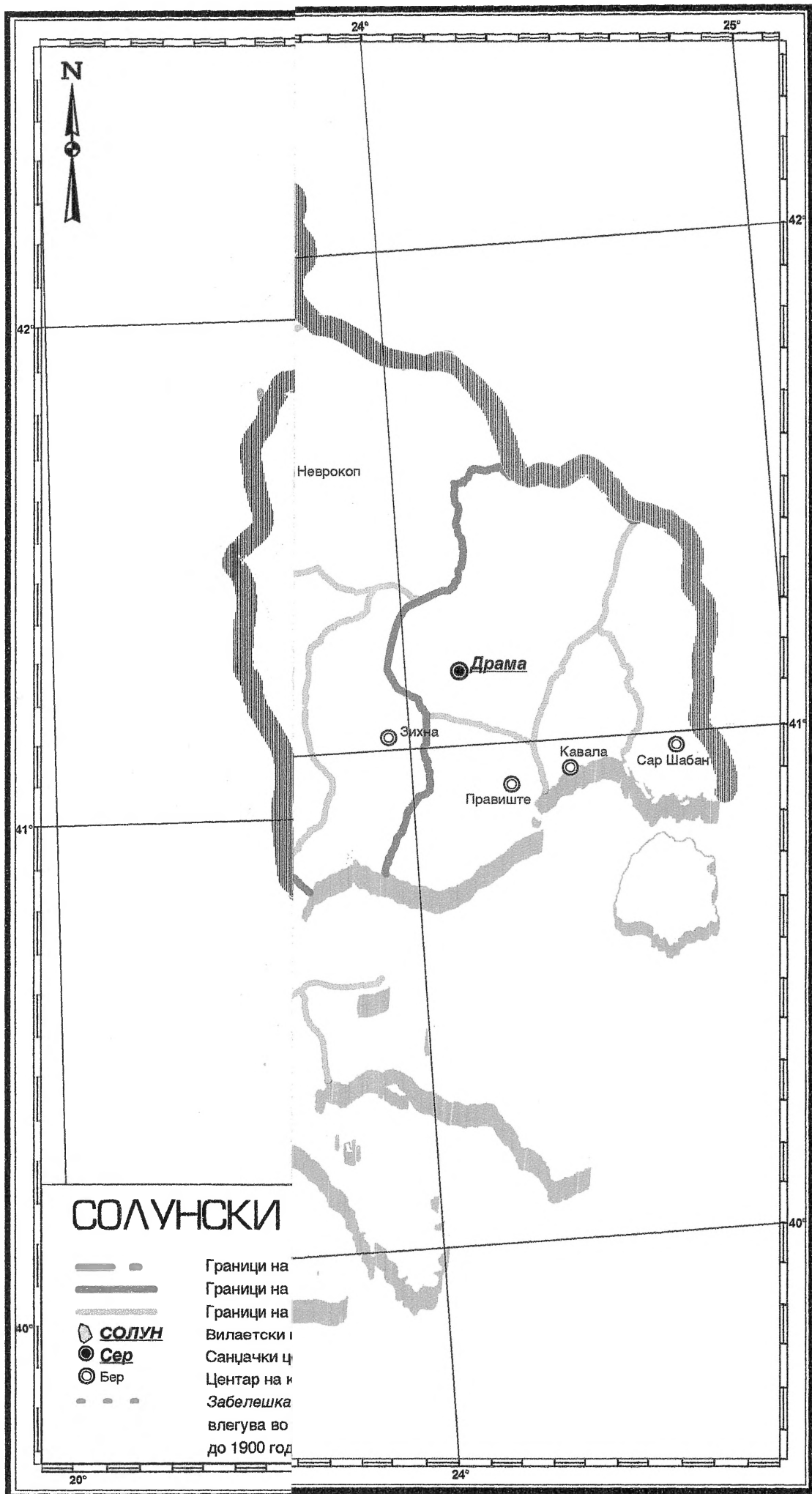
кази, 1761 село со 551 249 жители.²⁷² Меѓутоа, во 1879 година Битолскиот вилает бил обновен со што повторно се издвоиле териториите на Битолскиот санџак од Солунскиот вилает. На тој начин по 1879 година Солунскиот вилает останал со 3 санџаци: Солунски со 13 кази, Серски со 6 кази и Драмски со 6 кази.²⁷³ Во понатамошниот период бројот на санџаците во Солунскиот вилает останал непроменет. Бројот на казите бил променлив. Новата административно територијална поделба на Османската империја, конкретно нејзиниот европски дел својата физиономија ја добила во 1880 година со т.н. "Нов закон за европските вилаети". Според еден извештај од 15.08.1880 година на претседателот на Меѓународната комисија лордот Фицморис, Солунскиот вилает го сочинувале 3 санџаци. Притоа Солунскиот санџак имал 9 кази и тоа: Караферија, Воден, Касандра, Велес, Аврет-Хисар, Струмица, Ениџе-Вардар, Дојран и Негуш. Во Серскиот санџак биле казите: Неврокоп, Мелник, Демир-Хисар и Петрич. Во Драмскиот санџак биле казите: Кавала и Саршабан.²⁷⁴ Во еден друг спис за управните единици на османската империја од крајот на 1880 година Солунскиот санџак имал 9 кази и тоа: Караферија, Воден, Ениџе-Вардар, Аврет-Хисар, Дојран, Струмица, Кестедире, Велес и Тиквеш. Во Серскиот санџак се вбројуват казите: Неврокоп, Мелник, Демир-Хисар и Зихна. Во Драмскиот санџак се 3 кази и тоа Кавала, Дајре - дере и Ениџе.²⁷⁵ Очигледно споменувањето на казата Ениџе е погрешно. Прегрупирањето на казите и нахиите во рамките на Солунскиот вилает продолжило и во наредните години. Згаснувале едни и се појавувале други. Оттука тешко е да се следи тој процес во потполност. Повеќето од тие промени биле во рамките на самиот Солунскиот вилает, па според тоа не влијаеле битно врз настаните. Посуштествена промена во тој поглед претставува одделувањето на велешката каза од солунскиот вилает и нејзиното приклучување кон Скопскиот санџак во рамките на Косовскиот вилает во 1900

²⁷² С. Ризај, цит. дело, 182.

²⁷³ Исто.

²⁷⁴ Исто.

²⁷⁵ Исто, 182-183.

година.²⁷⁶ Во деведесетите година на XIX век, Солунскиот вилает ја заземал цела јужна и источна Македонија. Тој се делел на 3 санџаци: Солунски, Серски и Драмски, со вкупно 26 кази.²⁷⁷

Во Солунскиот санџак влегувале 14 кази: Солунска, Катеринска, Ениџе-Вардарска, Берска, Воденска, Тиквеш, Велешка (до 1900 година), Струмичка, Гевгелиска, Дојранска, Кукушка, Лагадинска, Касандра и Света Гора. Во рамките на Серскиот санџак се наоѓале 8 кази : Серска, Зихна, Демир-Хисарска, Петричка, Мелничка, Горно-Цумајска, Разлошка и Неврокопска. Драмскиот санџак имал 4 кази: Драмска, Правишка, Кавалска и Сарџабанска.²⁷⁸

1.2. Управувањето со граѓанските, финасиските, политичките и полициските работи во вилаетот било доверно на валија, кој бил именуван од султанот. Валијата бил должен да ги спроведува одлуките на централната власт и согласно своите овластувања да управува со вилаетот.²⁷⁹ Наизглед цивилната власт била сконцентрирана во рацете на валијата. Но, "фактичката власт на валијата била знатно ограничена согласно постојните тенденции за ширење и зацврстување на прерогативите на централната власт".²⁸⁰ Така валијата и неговите најблиски соработници биле поставувани од централната власт, и биле одговорни пред соодветните министерства.²⁸¹

Со финансиите во вилаетот управувал дефтердарот. Тој бил потчинет на валијата и одговорен пред ресорното министерство. Вилаетската кореспонденција, архива и печатница биле под раководство на генерален

²⁷⁶ АМ, ф. ФО, мф. бр. 333, 195/2111, No, 4, 2.01.1901. Промената била направена од политички и стратешки цели поврзани со "бугарската агитација". Васил Кнчов, велешката каза ја вбројува во Солунскиот санџак, но во забелешка вели дека таа "од скоро" е префрлена кон Скопскиот вилает. (Васил Кънчов, Избрани произведения, том втори, София, 1970, 438.)

²⁷⁷ Крсте Битоски, Бројот и составот на населението во Битолскиот вилает во крајот на XIX век, Историја, VI/1, Скопје, 1970, 102.

²⁷⁸ В. Кънчов, Избрани произведения, том втори, ..., 438.

²⁷⁹ А. Алиџић, цит. дело, 222.

²⁸⁰ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 74.

²⁸¹ Исто.

секретар (мектубџија).²⁸² Во вилаетот постоеле одделенија за надворешни работи, за јавни работи и за унапредување на земјоделството и трговија. Нивните раководители биле поставувани од соодветните министерства.²⁸³

Во вилаетот имало оделенија и служби за просвета, матична служба, даночна служба, управа за десетокот, одделение за шумарство и рударство, канцеларија за патни исправи, управа за вакуфите, служба за статистика, служба за ветерина, санитарен инспекторат, катастар и т. н.²⁸⁴

Под претседателство на валијата заседавал вилаетскиот идаре меџлис (управен совет), во кој покрај вирилните членови (по службена должност)²⁸⁵ влегувале 2 муслимани и 2 немуслимани, кои се избирале од народот.²⁸⁶ Со реформите од 1896 година, бројот на изборните членови во вилаетските административни совети од 4 бил зголемен на 6 души од нив половината немуслимани.²⁸⁷ Во отсуство на валијата со идаре меџлисот претседавала личноста што ќе ја определи валијата.²⁸⁸ Со реформите од 1896 година, за муавин на валијата (помошник), се избирал христијанин, кој во негово отсуство требало да заседава со вилаетскиот совет.²⁸⁹ Согласно овие измени за муавин на солунскиот валија бил назначен Грк, кој за своите сонародници бил поголем "Турчин од валијата".²⁹⁰

Под непосредна контрола на валијата биле и полицииските сили. На нивно чело се наоѓал висок офицер со чин полковник (алајбег).²⁹¹ Со реформите од 1896 г., е допуштена можност 10% од жандармеријата да бидат немуслимани.²⁹² Но, поради слабата и нередовна исплата на жандар-

²⁸² Исто, 222-223.

²⁸³ Исто, 223.

²⁸⁴ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 75-76.

²⁸⁵ С. Ризај, цит. дело, 70.

²⁸⁶ А. Алиџиќ, цит. дело, 224.

²⁸⁷ Текстът на турските реформи ... 2.; Политиката на турското правителство ..., 56.

²⁸⁸ А. Алиџиќ, цит. дело, 224.

²⁸⁹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 71.

²⁹⁰ Политиката на турското правителство ... 59.

²⁹¹ А. Алиџиќ, цит. дело, 224.

²⁹² Текстът на турските реформи ..., 3.

меријата во неа биле регрутирани морално пропаднати и декласирани елементи.²⁹³

Во вилаетскиот центар покрај идаре меџ лисот, постоел и општ (специјален) вилаетски меџ лис, кој заседавал под претседателство на валијата.²⁹⁴ Во неговата работа учествуваат делегирани и избрани претставници од постојните санџаци во вилаетот. Од изборните членови 2 се муслимани и 2 немуслимати. Општиот вилаетски совет заседавал еднаш годишно, не подолго од 40 дена. Во негова надлежност е одржувањето на патиштата во вилаетот, подигање и одржување на јавните згради, разгледување на граѓанските барања во врска со унапредување на земјоделието и трговијата, прашањата во врска со правилното распределување на даноците и т. н. Активноста на споменатиот совет, како и на сите други слични институции пред се имала советодавен карактер, бидејќи немале моќ да носат одлуки по споменатите прашања.²⁹⁵

Судската власт во вилаетот била независна од административната. Таа била потчинета на Министерството за правда. Постоеле шеријатски судови. Нивната работа била контролирана од еден муфетиш (инспектор), кој по предлог на шејх-ул-исламот бил именуван од страна на халифот.²⁹⁶ Во вилаетскиот центар постоел и Голем апелационен суд. Тој ги разгледувал имотно-правните спорови, кривичните престапи, и приговорите по делата од второстепените судови во санџаците. Со вилаетскиот апелационен суд претседавал муфетишот на шеријатските судови, а во неговиот состав влегувале шест поротници од кои тројца муслимани и тројца немуслимати. Од неговите компетенции се иземени споровите помеѓу муслиманите што биле во надлежност на шеријатските судови како и делата помеѓу немуслиманите што се во надлежност на соодветните конфесионални општини. Одлуките на Големит апелационен суд ги потврдувал валијата доколку се во неговите компетенции, во спротивно ги

²⁹³ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 77.

²⁹⁴ А. Alčić, цит. дело, 226.

²⁹⁵ Исто.

²⁹⁶ Исто, 224.

доставувал до Портата. Трговските спорови биле во надлежност на вилаетскиот трговски суд кој бил поврзан со Министерството за трговија.²⁹⁷

Втора по ранг административно-територијална единица бил санџакот. На негово чело се наоѓал мутесариф, именуван од султанот. Тој бил потчинет на валијата. Вертикалната и хоризонталната поставеност на органите на управата во санџакот била по примерот на вилаетот. Именувањето на функционерите во него било од страна на Портата. Тие директно биле потчинети на мутесарифот, а индиректно на соодветните министерства и вилаетски чиновници. Во санџакот постоел соодветен меџлис, кој бил составен и функционирал по принципот на вилаетскиот.²⁹⁸ Во тој поглед исклучок претставувал солунскиот санџак, каде прерогативите во тој поглед врз себе ги имал вилаетскиот идаре меџлис.²⁹⁹ Казата во која било седиштето на санџакот, имала свој кајмакам. Судската власт во неа се практикувала од соодветните судови за санџакот.³⁰⁰

Во санџакот постои шеријатски суд, чиј кадија се именува од султанот на предлог на шеих-ул-исламот. Граѓанските судови се организирани по примерот на соодветниот суд во вилаетот.³⁰¹ Управникот на казата - кајмакамот бил именуван од Портата. Организацијата на казата е по примерот на санџакот. Во казата постои шеријатски и граѓански суд.³⁰² Според реформите од 1896 година казалискиот меџлис, своите активности бил должен да ги заврши во рок од 2 месеци.³⁰³

Казите се дделе на села. Во селата постоела општинска управа. Повеќе села сочинувале нахија. Додека пак во градовите најмалку 50 куќи сочинувале маало, кое се третираше како село, а организацијата на власта била на ист принцип.³⁰⁴ На чело на нахијата стоел мудир.³⁰⁵ Во рамките

²⁹⁷ Исто, 224-226.

²⁹⁸ Исто, 227-228.

²⁹⁹ Политиката на турското правителство ..., 57.

³⁰⁰ A. Alić, цит. дело, 227.

³⁰¹ Исто, 228.

³⁰² Исто, 229-230.

³⁰³ Политиката на турското правителство ..., 62.

³⁰⁴ A. Alić, цит. дело, 222.

на селските општини и градските маала согласно конфесионалната припадност се избираат по 2 мухтари. Доколку бројот на куќите е под 20 се избира еден мухтар. Селскиот меџлис можел да брои од 3 до 10 члена.³⁰⁶

За изборните членови во административните совети од најниско до највисоко ниво бил предвиден старосен, имотен и полов цензус.³⁰⁷ Поставеноста на изборниот систем давала гаранции на власта дека преку избраните членови секогаш ќе ги остварува своите намери без да сретне сериозна опозиција. Тоа било допуштено со законската можност кајмакамите да ги составуват кандидатските листи.³⁰⁸ Драстичен пример за тоа е Велес,³⁰⁹ каде во казалискиот меџлис се нашле 2 Власи,³⁰⁹ и покрај фактот што мнозинството христијанско население биле Македонци. На сличен начин биле завземани повеќето места во управата кои според законските одредби припаѓале на немуслиманите. Најчесто во споменатите институции се наоѓале Евреи, Грци, или други лица блиски на власта.

Власта во вилаетот се практикувала по строга вертикална поставеност. Валијата директно бил потчинет на султанот и Портата. Но од друга страна тој бил "султан за неговите потчинети".³¹⁰ Тој буквално ги исполнувал наредбите од централната власт, но барал слично исполнување и на неговите наредби. Слично се однесувале мутесарифите и кајмакамите.³¹¹ Практицирањето на власта според овој административен систем кој бил заснован на европското, пред сè на француското законодавство потврдил дека Европа и Франција се далеку од Османската империја. Во прилог на оваа констатација оди традиционалниот османски рушвет и огромната корупција која ги зафатила сите сфери во општеството.

³⁰⁵ Исто, 220.

³⁰⁶ Исто, 230.

³⁰⁷ Поопширно за тоа види : А. Алиќиќ, цит. дело, 230-234.; Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 73, белешка 73.

³⁰⁸ А. Алиќиќ, цит. дело, 232.

³⁰⁹ Политиката на турското правителство ..., 58.

³¹⁰ Исто, 59.

³¹¹ Исто.

Во времето на појавата на МРО, солунски валија бил Зихни - паша. Есента 1895 година, бил сменет од должноста и назначен за валија во Алеп.³¹² Тогаш времено за валија дошол Хасан Фехми - паша, образована и достоинствена личност. Извесно врем бил професор во правното училиште во Цариград, но отстранет поради либералните идеи. По еден месец бил заменет од бившиот османски министер за вероисповест Риза -паша.³¹³ До 1902 година, најдолго за солунски валија останал Тефик - паша. Според зборовите на англискиот конзул во Солун, Тефик - паша бил чесен и интелигентен, се залагал за работата, меѓутоа му недостасувало искуство за да владее тешка провинција како Солун.³¹⁴ Поради тоа на негово место бил вратен Хасан Фехми - паша,³¹⁵ кој во есента 1895 година краткотрајно бил солунски валија.

Значајни прерогативи во надгледувањето на локалната власт од 1903 година во Македонија, добил Хусеин Хиџми - паша кој со Падарските реформи бил именуван за главен инспектор на трите македонски вилаети.

2. За бројот и составот на населението во Солунскиот вилает постојот статистики од разновидна провиниенција. Во нив се манифестирани одредени тенденции, а посебно кај оние од балканските земји. Затоа ниедна од нив не може да се смета за меродавна, посебно во поглед на националниот состав на населението. Од друга страна, во Османската империја не постоел редовен систем за попис на населението со утврдена методологија и принципи како во европските земји. Османските власти го евидентирале само машкото население и тоа не по национална припадност, туку по вероисповест. Мажите муслимани биле запишувани заради воената обврска, а мажите христијани заради даночните обврски.³¹⁶

Сепак во османската држава постоеле т.н. "нуфуз тефтери", (еден вид матични книги) во кои се регистрирале новородените и умрените

³¹² Право I / 48, 05. 11. 1895, 3.

³¹³ Право, II/2, 18.02.1896, 3.

³¹⁴ АМ ф. ФО, мф. бр. 31, 78/5191, No 190.

³¹⁵ Исто.

³¹⁶ В. Кънчов, Избрани произведения, том втори ..., 434.

лица. Секое новородено дете преку соодветната духовна општина требало да се пријави при што добивало свидетелство (нуфуз). Во него се впишувале датумот на раѓање, полот, името и името на родителите. Без нуфуз не било можно движењето во империјата, ниту пак издавање на тескере за патување во странство. Меѓутоа и покрај овој факт, многу лица останувале без нуфуз. Тоа доаѓало од таму што воениот данок во Османската империја се распределувал по селските и градските општини сразмерно бројот на машкото население. Затоа општините го прикривале вистинскиот број на машкото население. Поради ова појава нуфуз тефтерите не може да се сметат за меродавни при утврдување на бројот на населението.³¹⁷ Според нуфузите неможе да се одреди ниту националниот состав на населението. Во нив под графата "Турци" биле внесувани Турците, Циганите, исламизираниите Македонци, Арнаутите, Черкезите, Арапите и други. Со еден збор сите припадници на муслиманската вероисповест. Како "Рум милет" (што подразбира Грци), покрај Грците, биле впишувани сите православни христијани под покровителство на Цариградската Патријаршија. Христијанското население под духовно покровителство на Бугарската Егзархија било запишувано како "Бугар милет". Од национален аспект само за Евреите постоела посебна графа како "Јауди", но и тука имало исклучок. Евреите муслимани биле впишувани како Турци.³¹⁸

Од друга страна, османските власти од дневнополитички побуди во текот на пописите на населението вршеле огромни манипулации, пред сè во прикажување на резултатите според националниот состав на христијанското население. Во тој поглед еклатантен пример претставува едно укажување од Портата до главниот инспектор на румелиските вилаети од 14.05.1903 година.³¹⁹ Во него меѓу другот се вели: "За пребројувањето на христијанското население јас не сум согласен со претпоставките на некои дека од тоа ќе произлезе штета за државата, според досегашните резул-

³¹⁷ Исто, 434-435.

³¹⁸ Исто, 435.

³¹⁹ Документи и материали за историјата на българският народ, София, 1996, 310.

тати муслиманите се повеќе од христијаните. Освен тоа интересите на грчкото население се спротивни од бугарските и српските, поради што може да се смета на негова верност и преданост. Во интерес на државата е да се зголеми бројот на патријаршистите, на така Бугарите да останат во малцинство. Српското население досега не покажало нелојалност, но ако во иднина пројави некои бесчинства, не е опасно зошто е малубројно и лесно може да се справиме со него. Власите досега не направиле тешкотии на државата, та и во иднина не е веројтно дека ќе се подадат на туѓи влијанија".³²⁰

Податоци за бројот и составот на населението може да се најдат и во постојните вилаетски календари т.н. салнамиња. Меѓутоа и во нив е применета истата методологија како кај нуфузите. Така на пример Кнчов споредувајќи ги податоците од салнамињата за Солунскиот вилает дошол до интересен заклучок. Според него во салнамето за 1307х. (1890 г), податоците за бројот на населението биле исти со оние од 1885 година. Бројот на населението во Солунскиот вилает бил 998 037 жители.³²¹ Во салнамето од 1313.х. (1895), без Катеринската каза во Солунскиот вилает имало 1 002 128 жители плус 14 304 жители во спомената каза.³²² Според тоа во десетгодишниот период од 1885 до 1895 година вкупниот број на населението во Солунскиот вилает бил зголемен за 20 754 лица, или 0,2%.³²³ Меѓутоа, според анализата на податоците за впишаните новородени и умрени лица во салнамето од 1313.х. (1895 г.) се доаѓа до други податоци. Имено на 1000 жители се паѓале 47 новородени и 36,5 умрени. Според тоа во споменатиот период општиот прираст на населението наместо 0,2% бил 1,05%.³²⁴ Во истиот период според османските податоци бројот на муслиманите бил намален за 40 000, а на христијаните се зголемил за 56 700 души. Османската несредена статистика за населението е очигледна и

³²⁰

Исто.

³²¹

В. Кнчов, Избрани произведения, том втори, 583.

³²²

Исто, 584.

³²³

Исто.

³²⁴

Исто.

во податоците за градот Солун. Во него, според салнамето од 1307 х. (1890г), имало 88 000 жители. Истите податоци ги дава и салнамето за 1315 х. (1898 г.). За десетгодишен период бројот на жителите во европските маала од Солун постојано бил евидентиран со 30 000 жители. Во реалност оваа бројка била барам една половина повеќе.³²⁵

Наведените примери евидентно потврдуваат колку може да се потпреме на официјалните османски податоци за бројот и составот на населението. Со иста претпазливоста и резерва треба да се пристапи и кон податоците од странските дипломатски претставништва, а посебно оние за националниот состав бидејќи кај нив тоа е променлива категорија, зависно од изворот на податоците и намената на статистиката.

Посериозен приод при пресметувањето на населението во Македонија направил бугарскиот етнграф и статистичар Васил Кнчов. Тој податоците ги собирал од теренот од учителите, свештениците, црковните општини, но се користел и со други статистички податоци, како и оние од официјалната власт, пред се нуфузите и салнамињата. При утврдување на бројот на населението поаѓал од бројот на куќите. За Турците, бидејќи имале помалку деца и не живееле во големи семејни заедници во просек земал по 5 жители на куќа. За Евреите и Арнаутите муслимани тој процент се движел од 5,5 до 6 жители по куќа. За Евреите и Циганите просекот бил од 6 до 6,5 лица по куќа. Додека за македонското население тој процент бил различен од место до место. Така за градовите земал во просек од 5 до 6 жители, а за селата од 6 до 7 души по куќа.³²⁶ Поради таквиот приод и податоците кај Кнчов, неможат да се земат за апсолутно меродавни, но се пообјективни. Кај него Македонците се под графата Бугари.

Поради големата размешаност на податоците за бројот и националниот состав на населението во Македонија, и во Солунскиот вилает ќе презентираме некои од нив за да може да се добие општа слика. Од нив

³²⁵

Исто, 443.

³²⁶

Исто, 435-436.

покрај претставата за бројот, зависно од изворот на статистиката може да се согледат и политичките тенденции на разните заинтересирани страни за Македонија прикажувајќи го македонскиот народ како бугарски, грчки, српски, како муслимани, а најмалку како Македонци.

Според англискиот генерален конзул во 1882 г., Солун имал 104 000 жители. Од нив 20 000 биле Бугари, Власи и Грци, 30 000 муслимани вклучително и Евреите муслимани, 45 000 Евреи, 4 000 странци и 5 000 мухаџири.³²⁷ Според статистиката на рускиот генерален конзулат од истата година Солун имал 100 000 жители од кои 13 000 Грци, Бугари и Ерменци, 63 000 Евреи, 22 000 муслимани со Евреите муслимани и 2 000 католици. Овде најдрастична е разликата во поглед на Еврите. Додека пак според австро-унгарскиот конзулат Солун имал 106 400 жители. Од нив 20 000 Грци, 14 000 Бугари, 1 000 Власи, 46 000 Евреи, 30 000 Турци, 4 000 странци и 4000 мухаџири.³²⁸ Во последниот извештај евидентна е една грешка. Имено, вкупниот број на населението е даден како 106 400 души, но ако се собарат сите според националната припадност вкупниот збир е 119 000. Без сомнение овде графата Бугари првин е дадена во графата Грци, а потоа одделно. Овој извештај во повеќето податоци се поклопува со англиската верзија.

Наспроти ови бројки според османските салнамиња од 1307.х. (1890 г) и 1315.х. (1898 г.), Солун броел 88 000 жители.³²⁹ Разликата во споредба со трите споменати извештаи е огромна. Според Кнчов, кон крајот на XIX век, Солун имал 118 000 жители. Од нив 10 000 Бугари, 26 000 Турци, 16 000 Грци, 55 000 Евреи, 2500 Цигани и 8500 разни.³³⁰ Според согледувањата Амфитеатров од 1901 година во Солун живееле "Словени-Македонци", Срби, Бугари, Грци, Албанци, Турци, Цигани и Евреи. Притоа три четв-

³²⁷ А. Матковски и П. Ангеловска, Извештај на француските конзули од Солун од 1877 до 1883 година ГИНИ XVI/1 Скопје 1972.

³²⁸ Исто.

³²⁹ В. Кнчов, цит. дело, 443.

³³⁰ Исто, 440.

ргини од населението било еврејско и зборувало еврејски јазик.³³¹ Амфитетров констатира дека Грците фантазирале за грчки Солун, Бугарите за бугарски, Србите за српски. Меѓутоа *"Македонциите националистички се надеваат да видаат во Солун нов Белград, нова Софија-пресиолнина на својата идна автономија"*.³³² Амфитетаров забележува дека освен Турците и Евреите во Солун и неговата околина нема човек кој е цврсто убеден дека градот припаѓа на неговата националност. Тоа доаѓало од таму што во градот и околината можело да сретнат мноштво Бугари, кои биле бивши Грци спремни во погоден момент да се претворат во Срби.³³³ Амфитетров резонира дека вистински господари на Солун се оние што не мислат за Македонија - Евреите, кои биле надвор од односите со сите националности и држави. Незаинтересирани кон политичките бранувања во Империјата, Евреите во "Турција и посебно во Солун, ... се конзервативен принцип, сила обезбедувачка".³³⁴ Според секретарот на бугарскиот конзулат во Солун во 1911 година, градот броел 128 000 жители. Од нив Евреи биле 64 000 или 50%, Турци 25 000 - 19,5%, Грци 22 000 - 17,2%, Бугари 10 500 - 8,2%, и 6 500 разни или 5,1%.³³⁵

Иако Солун бил вилаетски центар и втор град во Османската империја по своето економско, политичко, културно и геостратешко значење веднаш по Цариград, евидентно е дека не постојат прецизни статистички податоци за бројот и составот на населението. Тогаш сосема јасно е дека податоците за останатите населени места, а со тоа и за целиот вилает се уште понесредени и контрадикторни.

Според еден извештај од англиска провиниенција од 8.12.1888 година, Солунскиот вилает броел 975 000 жители. Според вероисповеста од нив 447 000 биле муслимани, 485 000 христијани и 43 000 Евреи. Од 485

³³¹ А.В. Амфитеатров, *Замја на раздорот*, (Избор превод и редакција Цветан Станоевски), Скопје 1990, 69.

³³² Исто.

³³³ Исто, 70.

³³⁴ Исто.

³³⁵ Проф. А. Иширковъ, *Градъ Солунъ, Съборник Солунъ*, София, 1934, 12.

000 христијани 312 000 биле Бугари, 161 000 Грци, 6 000 Власи и 6000 Цигани.³³⁶ Според истиот извештај од 312 000 "Бугари" 201 000 биле егзархисти, 102 000 патријаршисти, 8 000 католици и 1000 протестанти.³³⁷ -

Според турските салнамиња од 1307.х. (1890 г.) и од 1885 година, во Солунскиот вилает без казата Катерини имало 998 037 жители. Од нив 494 656 души биле муслимани 466 207 христијани и 37 174 Евреи.³³⁸ Додека пак според салнамето од 1313.х. (1895), вилаетот имал 1 002 128 жители. Од нив 451 765 муслимани и 508 699 христијани, и 41 664 Евреи. Во христијаните се заведени 267 002 Грци, 231 264 Бугари, 2 267 католици, 316 протестанти, 6 529 Цигани, и 1321 странец.³³⁹

Според В. Кнчов, Солунскиот вилает имал 1 164 539 жители. Од нив 454 180 души биле Бугари - христијани, 97 620 Бугари - муслимани, Турци 311 103, Черкези 1 987, 153 821 Грци - христијани, 920 Грци - муслимани, 61 Арнаути - христијани, 1 150 Арнаути - муслимани, 28 949 Власи, 59 940 Евреи, 34 098 Цигани и 20 710 разни.³⁴⁰ Анализирајќи ги податоците кај Кнчов каде бројот на населението табеларно е распореден по кази откривме дека вкупниот број на населението е 1 161 549 жители³⁴¹, што значи помалку за 2 990 лица од бројот 1 164 539 што тој го дава во табелата за целиот вилает.³⁴² Според нашите пресметки по податоците од Кнчов, распоредот на населението по трите санџаци на Солунскиот вилает бил следниот: Солунски санџак 637 717, Серски санџак 413 393³⁴³ и

³³⁶ Британски дипломатически документи по българския национален въпрос, том 1. 1878-1893, (Съставители : Весел Трайкова, Александър Гребенаров, Румен Караганев, Румяна Прахова), София, 1993, 285.

³³⁷ Исто, 286.

³³⁸ В. Кънчов, цит. дело, 583.

³³⁹ Исто, 584.

³⁴⁰ Исто, 582.

³⁴¹ Исто, 442 - 505.

³⁴² Исто, 582.

³⁴³ Според Реформи во Серскиот санџакот имало 420 000 жители. Притоа 270 000 биле христијани, од кои 215 000 биле Македонци. Турци 120 000 од кои 40 000 биле македонски муслимани. Помаците биле во Разлошко и Неврокопско. Интересно во овој преглед за 30 000 жители не се споменува на која народност и припаѓат. Меѓутоа, Грците во Серскиот санџак воопшто не се спомнати, ниту пак Власите. (Иринџ Пиринџ, Реформи V/40, София 13. 09. 1903.

Драмски санџак 110 439 жители. Нашите анализи на податоците од Кичев покажаа дека во Солунскиот вилает 551 800 или 47,5% од вкупното население биле Македонци. Од нив 454 000 биле христијани, а 97 620 биле муслимани.

Национална распределеност на населението по кази во %

	Маке- донци	Турци	Грци	Власи	Евреи	Цигани	вкупно во %
Разложка	96			2		2	100
Тиквешка	92					1	93
Воденска	82					2	84
Неврокопска	80					1	81
Горнодумајска	80						80
Еницевардарска	76					4	80
Петричка	69	27				3	99
Велешка	66	27				1	94
Мелничка	63	19	9	4		4	99
Демирхисарска	61	28		4		3	96
Струмичка	57	36			2	4	99
Кукушка	50	46				4	100
Гевгелиска	42	30		26		2	100
Серска	38	27	25		2	4	96
Зихна	38	24	32	2		3	96
Дојранска	37	59				3	99
Драмска	34		8	2		6	50
Лагадинска	25		22			3	50
Солунска	18	20	20		35	2	95
Берска	16	19	40	20	1	4	100
Кавалска	15	60	18		2	5	100
Св. Гора	11		46	3			60
Правишка	3		39			9	51
Саршабанска	2	85	2			4	93
Касандра			88				88

3. Со Рамазанскиот закон од 1858 година бил укинат тимарско-спахиски систем и заменет со чифлигарскиот аграрен систем со што се "отворила перспектива за позабрзан разиток на капиталистичките односи во земјоделството".³⁴⁴ Меѓутоа, иако постоела правна рамка, чифлиците не доживеале полна метаморфоза во вистински земјоделски стопанства од капиталистички тип, туку останале со бројни феудални примеси.³⁴⁵

Анализирајќи ги податоците кај В. Кнчов констатиравме дека во Солунскиот вилает егзистирале 1896 селски населби. Во нив живееле 964 723 жители или 83,05% од вкупното население во вилатот.³⁴⁶ Речиси сите тие се занимавале со земјоделство. Според Клисуров, бројот на населението што се занимавало со земјоделство во Солунскиот вилает бил 960 000 жители.³⁴⁷ Само мал дел од селското население не се занимавало со земјоделство, тоа пред сè биле свештениците и учителите, меѓутоа, треба да се има во предвид и фактот што голем дел од градската сиромаштија била вклучена во аграрните односи. Релевантна потврда за тоа се постоењето на чифлик маала скоро во сите градови.

Чифличките стопанства воглавно се создавале по три основи. Прво по пат на трансформација на старите феудални земјопоседи во чифлици, со купопродажба и по пат на насилство и узурпација. Со втората можност по пат на купопродажба, сопственици на чифлици станале повеќе Евреи, Грци Македонци, Власи и други немуслиманите.³⁴⁸ Сопственици на чифлиците се чифлигсајбиите, а луѓето што ја обработувале земјата се викале чифлигари.

Во последната деценија од XIX век во Македонија егзистирале околу 15 000 крупни и средни и 10 000 ситни чифлици. Околу 70 % од

³⁴⁴ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 38.

³⁴⁵ Исто, 54.

³⁴⁶ Види: В. Кнчов, цит. дело, 442-505.

³⁴⁷ Клисуровъ, Очерки върху историята на македонското освободително движеение. Социјално - економическите претпоставки за създаването и дейноста на революционната организация, Македонско Дело, VI/134, 1931, 7.

³⁴⁸ Манол Пандевски, Положбата на Македонија во Османската империја кон крајот на XIX и почетокот на XX век, ГИНИ XX/1, Скопје 1976, 88-89.

македонското земјоделско население не поседувало сопствена земја.³⁴⁹ Според една непотполна статистика од 1906 година во која не се опфатени сите села, туку само сгзархиските и тоа во 20 кази од Солунскиот вилает 307 села или 46% биле чифлигарски, 40 или 6,15% мешани и 319 или 47,75% слободни.³⁵⁰ Според фактичката положба изгледа дека слободните села се повеќе за 1, 75%. Меѓутоа треба да се има во предвид дека тоа е податок од 1906 година, кога процесот на откупување на чифлиците од селаните бил поизразен, и дека повеќето слободни села биле планински, каде обработливата површина била мала и непродуктивна, а слободни села постоеле и по котлините претежно населени со Турци.³⁵¹

Во чифлигарскиот систем постоеле три вида на чифлигари: кесимџии (арендатори), јараџии (наполичари) и момоџии (ајлакџии).³⁵² Од нив најбројни биле наполичарите, а нивната експлоатација била речиси иста како кај момоџите. Во најповолна положба биле кесимџиите.³⁵³ Чифлиг-сајџијата на исполичарите им доделувал земја зависно од бројот на жителите во селото и бројот на членовите во семејството, вообичаено од 60 до 100 дулуми.³⁵⁴ Освен земјата, чифликсајџијата обезбедувал кука и семе. Добиениот приход од кој прво се одделувало семето и десетокот се делел на два дела. На тој начин исполичарот добивал околу една третина од вкупното производство.³⁵⁵ Таквата поделба на приходите на чифликсајџијата му обезбедувала добивка од 18 до 25% од вкупните приходи.³⁵⁶ Освен тоа исполичарот имал обврска со својот добиток да ги пренесува производите на чифликсајџијата до посоченото место. На чифликсајџијата да му доставува 4 коли дрва годишно. Да работи десет дена бесплатно на

³⁴⁹ Клисуровъ, Очерки ..., 8.

³⁵⁰ Исто.

³⁵¹ Десанака Миљовска, Еден интересен напис на Мисирков за економската состојба на македонското село во крајот на минатиот век, ГИНИ, I/1, Скопје 1957, 254.

³⁵² М. Пандевски, Положбата на Македонија ..., 89.

³⁵³ Види: Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 55-56.

³⁵⁴ Македонија и Одринско - Мемоаръ ..., 31.

³⁵⁵ Клисуровъ, Очерки ... М. Дело, VI/ 135, 10.04. 1931, 8.; Д. Мижоска, Еден интересен напис ..., 255.

³⁵⁶ Македонија и Одринско. Мемоаръ ..., 31.

чифликсајбијата на имоти надвор од чифликот доколку има такви. Ако на чифликот има воденица да се грижат за неа и за спроведување на водите до неа за да можат бесплатно да го мелат своето жито,³⁵⁷ како и други поситни обврски.³⁵⁸ Според едно истражување на Димитар Влахов, едно наполичарско семејство од с. Крондирци - Кукушко, кое имало на располагање 120 дулума многу плодна земја, неговите приходи изнесувале 1918 гроша, а расходите 2716. Очигледен е дефицитот од 798 гроша годишно, иако во расходите не бил пресметан беделот, кој по машка глава изнесувал 43 гроша годишно. Споменатото семејство на 60 дулума одгледувало жито, некои парцели биле засеани со сусам, бостан, градинарски култури и слично, а еден добар дел лежел угар.³⁵⁹

Момоците биле во уште полоша положба. Тие немале постојано место на живеење, не поседувале никаков имот, па според тоа не им останувало ништо друго освен да го нудат својот труд за да обезбедат прехрана. Нивната "судбина била поцрна ѝ од земјата",³⁶⁰ што ја обработувале. Освен договорениот "ак", тие не добивале ништо друго. Тој вообичаено се состоел од 80 - 100 кг. жито, 100 -120 гроша во пари, 3-6 оки петрол, и десетина оки грав. Честопати можело да бидат протерани од чифликот пред да го добијат договорениот ак.³⁶¹

Во споредба со овие две групи чифлигари, кесимците биле помалку. Тие од наполичарите се разликувале по тоа што кај првите чифликсајбијата сносел дел од загубите при евентуални елементарни непогоди. Меѓутоа, кај нив независно од родноста на годината чифликсајбијата си го земал наемот за остапената земја.³⁶² Поради така воспоставените односиниту чифлигарот ниту чифлигсајбијата биле заинтересирани за унапреду-

357

Исто.

358

Според Клисуров во поситните обврски спаѓале на бегот да се дава определено количество јајца, масло, сирење, мед, овошје, зеленчук, волна, вонредни такси за патштата, подароци за христијанските и муслиманските празници и слично. (Клисуровъ, Очерки ... VI/135, 10.04. 1931, 8.

359

Исто, 7-8.

360

Македонија и Одринско. Мемсаръ ..., 32.

361

Исто.

362

Клисуровъ, Очерки ..., 8.

вање и проширување на производството. Оттука било стимулирано необработувањето на земјинштето. Така на пример според една османска статистика од 1907-1908 година, обработливите површини во европскиот дел на Империјата зафаќале само 8,26%, од вкупната површина. За Македонија тој процент е уште понизок и изнесува 7.94% од вкупната површина.³⁶³ Во Солунскиот вилает кој имал најпространа и најплодна земја процентот на искористеност на земјинштето бил 6,21% или 248 000 хектари од расположивите 4 000 000. Во Битолскиот и Скопскиот вилает каде фондот на обработливите површини бил помал, искористеноста била поголема. Во Битолскиот вилает таа изнесувала 7,30%, а во Скопскиот 10,61%.³⁶⁴

Во поглед на ангажираноста на земјоделското население и искористеноста на земјата интересна е компарацијата на податоците со Германија. Таму со земјоделие било ангажирани 26% од населението, од нив активно биле ангажирани 15%. На секој активен земјоделец во просек се паѓале по 3,30 хектари земја. Наспроти тоа во Солунскиот вилает со земјоделство било ангажирано 80% од населението. Активно ангажирани биле само 38%, а на секој му се паѓало по 0,55 хектари.³⁶⁵ Поради примитивната обработка на земјата продуктивноста била ниска, а расходите високи. На пример за еден дулум пченица сите производни расходи чинеле 11,10 марки, а приходите биле 18 марки.³⁶⁶ Кога од тоа ќе се одбијат обврските кон чифликсајбијата и државата евидентна е жалосната слика на македонскиот земјоделец.

Практично на гумното на селанецот се собирале чифликсајбијата, државните даночници, но и трета власт - духовната.³⁶⁷ На крај сиромаш-

³⁶³ Исто VI/134, 6-7., За илустрација обработливата површина во истиот период во Србија зафаќала 37,8%, во Бугарија 33,6% и во Грција 19%. (Исто, 7.)

³⁶⁴ Исто, 6.

³⁶⁵ Исто, 7.

³⁶⁶ Исто.

³⁶⁷ Финансиски обврски на населението кон духовната власт биле чест мотив за премин од една конфесионална заедница во друга. Така на пример повеќе жители на Солунскиот санџак бегајќи од преголемите обврски што ги наметнувала Цариградската Патријаршија, својот спас го гледале во преминување во католицизам или протестанство. (Ксенија Л. Струкова, Кон прашањето за социјално-економската положба на Солунскиот санџак во 60-те години на XIX век, Гини, XIV/1, Скопје 1970, 126.)

тијата го носела и "четвртиот господар, уште пострашен од првите, тоа е лихварот, кој откако ќе го улови во свои раце селанецот не го отпушта до гроб".³⁶⁸ Запаѓајќи во сиромаштија, чифлигарите биле принудени да се зајмуват кај солунските лихвари - Евреи или од сејмените Албанци со високи камати. За враќање на заемот биле принудувани да го продават целиот имот. Во селото Постол само 2-3 куќи немале долгови.³⁶⁹

Во овој период постоеле две спротивни тенденции. Едната водела кон укрупнување на чифлиците, а другата кон нивно уситнување кое одело по пат наследство и купопродажба.³⁷⁰ Окрупнувањето најмногу одело преку лихварството при што големите имоти се концентрирале во рацете на финасиските магнати. Некои чифликсајбии поради непродуктивноста на стопанствата што било резултат на специфичниот чифлигарски систем запаѓале економски. Таквите Турци своите имоти ги заложувале и ги губеле.³⁷¹ На тој начин солунскиот еврејски банкар Саул Мод-иано запоседнал повеќе големи села во Кукушко како Драгомирци и Гаваланци.³⁷² На ист начин во рацете на грчките банкири од Солун се нашле селата Енешово, Крондирци, и Аматово.³⁷³ Други пак продавајќи нива по нива постепено го дојадувале сопствениот имот. Продавањето на чифлиците дало можност на повеќе селани да ги откупат чифлиците и да станат сопственици на земјата. Такви биле кукушките села Мурарци и Тодораци.³⁷⁴ Овој процес бил присутен во целиот Солунскиот вилает.

Поради ниската продуктивност на стопанставата многу чифликсајбии во северниот дел од Солунската рамнина своите имоти ги претварале во пасишта и како такви ги изнајмувале на албанските сточари како зимски пасишта. Албанското присуство на ови простори, продуцирало

³⁶⁸ В. Кънчов, Избрани произведения том I ..., 74.

³⁶⁹ Д. Миљоска, Еден интересен напис ..., 266.

³⁷⁰ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 54.

³⁷¹ А. Матковски - П. Ангеловска, Извештај на француските конзули од Солун од 1877 до 1883 година, ГИНИ XVI/1, Скопје, 1972, 235.

³⁷² Туше Влахов, Кукуш и неговото историческо минало, София, 1963, 148.

³⁷³ Исто.

³⁷⁴ Исто, 147.

големи судири со македонското население на кое му нанесувале штети со своите стада.³⁷⁵ Оваа тенденција силно манифестирана кон крајот на XIX век, продолжила и во следниот добивајќи поголеми размери при што МРО била принудена да интервенира.

Покрај чифлигарите постоеле и друга категорија т.н слободни или рајатски селани. Таквите села се наоѓале во планинските предели каде поради малкуто обработлива и неплодна земја се занимавале со сточарство. Такви села постоеле во областа Каршијак - Петричко, Карадаг - Кукушко, во Ениџевардарско и во другите повисоки предели.³⁷⁶ Околу 1900 соема мал бил бројот на селаните што поседувале сопствена земја во полињата и плодните рамници. Тогаш во рацете на слободните селани се наоѓале 25% од вкупната зиратна површина во Македонија, при што повеќето биле муслимани.³⁷⁷ Со отпочнување на процесот на расчифликување бројот на слободните села се зголемил и во рамничарските предели. Според И. Катарџиев во Серскиот санџак од 496 села само 110 биле чифлици или една четвртина од сите села,³⁷⁸ што значи останатите 386 биле слободни. Податок кој прилично е различен од статистиките за Солунскиот вилает. Поради ситните имоти, пределите во кои се наоѓале, ниската продуктивност, даночниот систем, корумпираната власт и засиленото разбојништво, овие села не биле во подобра положба од чифлигарските.

Лошата економска положба на македонските селани била уште еден стимулативен фактор, кој го регрутирал македонското село во МРО, при што тоа станало негова основна база.

4. Македонското население кон османската држава било обврзано со разни даноци и такси. Најтежок од сите даноци бил десетокот. Со оглед на фактот што над 80% од населението во Солунскиот вилает живеело на село и се занимавало со земјоделство неизбежна е констатацијата дека со

³⁷⁵ Д. Миљоска, Еден интересен напис ..., 264.

³⁷⁶ В. Кънчов, цит. дело, том I, 131.; Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало ..., 147.; Д. Миљоска, Еден интересен напис ..., 254.

³⁷⁷ М. Пандевски, Положбата во Македонија ..., 91.

³⁷⁸ И. Катарџиев, Борба до победа т. I, ..., 343.

овој данок на своевиден начин била поврзана судбината на секоја македонска куќа. Колку овој данок бил релевантен за османскиот буџет зборува фактот што од вкупните буџетски приходи кои за периодот 1892-1895 година изнесувале 18 628 546 турски лири, 4 332 242 лири или 23,95% отпаѓале на десеткот.³⁷⁹ Начинот на собирањето на овој данок бил регулиран со закон од 1889 година.³⁸⁰ Притоа, во член 1 се вели дека тој се зема од "приходите на земјата". Исклучок имало за приходите добиени од земјата што се наоѓала околу куќата, која се сметала за двор и не надминувала површина од еден декар. Десеток не се земал од огревното дрво и производите погодни за конзервирање (зимница).³⁸¹ Во член 6 и 8 е утврдено дека данокот се зема во натура, но можело да се плати и во пари со претходен договор помеѓу двете страни. Во таков случај висината на цената на производите ја утврдувала специјална комисија.³⁸² Фактот што кон крајот на XIX век, десетокот се собирал во натура, е уште еден доказ за присуството на феудалните реликти во османскиот систем во услови на деклариран пазарни односи. Од друга страна, можноста за негово собирање во пари давале простор за манипулации при утврдувањето на цените на производите. Со член 9 и 51 од споменатиот закон данокоплаќачите биле должни да го пренесат собраниот десеток на одреден собирен пункт.³⁸³ Со посебен закон била регулирана можноста данокот да се дава на лицитација.³⁸⁴ Притоа било предвидено лицитацијата да се спроведува еден месец пред созревање на реколтата, за да може навреме да се изведе жетвата. Селаните откако ќе ги подготвеле своите гумна биле должни да ги известат закупците. Доколку во рок од три дена закупецот или негов претставник не се појавел, тогаш селскиот старешина бил должен да го издвои десетокот. Закупците на десетокот биле оној слој од османското

³⁷⁹ Клисуровъ, Очерки ..., М. Дело, VI/133, 10.03. 1931, 7.

³⁸⁰ Крсте Битоски, За десетокот и земјоделското производство во Македонија кон крајот на XIX и почетокот на XX век, ГИНИ XI/3, Скопје 1967, 86.

³⁸¹ Исто.

³⁸² Исто.

³⁸³ Исто.

³⁸⁴ Исто, 87 - 89.

општество кој во соработка со претставниците на власта живееле на товар на даноконплаќачите притоа зголемувајќи ја официјалната висина на данокот која изнесувала 12,5%,³⁸⁵ дури на 25% од вкупното земјоделско производство.³⁸⁶

За добитокот и стоката што се одгледувала населението плаќало беглик.³⁸⁷ Приходите од оваа давачка во буџетските остварувања од 1892 до 1895 година учествувале со 9,32%.³⁸⁸ За недвижниот имот се плаќала вергија. Нејзината висина се движела од 0,4% до 1% од вредноста на објектот зависно од видот на објектот и местото на наоѓање (село или град). Надвор од тоа врз општата висина на вергијата се додавале уште 13,5%, кои биле наменети за турските училишта, армијата и покривање на трошоците за собирање на даноците.³⁸⁹ Така воспоставена оваа давачка во буџетските приходи за споменатиот период учествувала со 13,47%.³⁹⁰

За добивките од професија се плаќале 5% од чистата добивка тн. тицарет или теметју.³⁹¹ До 1896 година, овој данок го плаќале и земјоделците. Оттогаш го плаќало градското население, пред сè занаетчиите и трговците.³⁹² Машкото немуслиманско население на возраст од 20 до 40 години во замена на воената обврска плаќало бедел.³⁹³ Неговата висина во

³⁸⁵ Исто, 83. : Клисуровъ, Очерки ... М. Дело, VI/138, 25.05.1931, 7. Според Клисуров, во 1880 година кон десетокот кој официјално изнесувал 10%, бил придоден уште 1%, во полза на тн. "резервна каса", која во 1888 година прераснала во тн. "Зират (Земјоделска) Банка". Освен тоа се додале 0,5% за новоотворените училишта, а во 1897 година бил додаден уште 1%, така што неговата вредност достигнала 12,5%. (Исто, 7.).

³⁸⁶ Македонија и Одринско. Мемоаръ ..., 32.

³⁸⁷ Исто.; Според Клисуров тој изнесувал по 5 гроша за овца, коза, свиња, 10 гроша за камила и бивол, а се плаќал и надомест за пасиштата како на пример 1 ока масло, 1 ока сирење, 1 овен на 50 овци, 1 коза на 10 кози и т.н. (Клисуровъ. Очерки... М. Дело, VI/138, 25.05.1931, 8.

³⁸⁸ Види Клисуровъ, Очерки ... М. Дело, VI/133, 10.03.1931, 7.

³⁸⁹ Клисуровъ, Очерки ..., М. Дело, VI/137, 10.05. 1931, 8.; Според еден извештај на рускиот конзул од Солун - Логовскиј од 1/13. 10. 1866 година, вергијата изнесувала 43% од вредноста на недвижниот имот. Поради тоа се претпоставува дека најголем број од населението нема да ја плати споменатата давачка.(К. Л. Струкова, Кон прашањето за социјално економската положба ...129.)

³⁹⁰ Исто, VI/133, 10.03.1931, 7.

³⁹¹ Исто, VI/138, 25.05.1931, 8.; Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 32.

³⁹² Д. Димески, Македонското националноослободително движење ...,60.

³⁹³ Клисуровъ, Очерки ...VI/138, 8.

различни периоди се движела од 28 до 43 гроша по обврзник.³⁹⁴ Машкото население над 15 годишна возраст плаќало и патна обврски (јол пареси) која изнесувала од 16 до 20 гроша или 4 дена ангарија.³⁹⁵ Машкото население над 18 години плаќало и шехси-вергие, нешто во вид на граѓанско право.³⁹⁶ За селата таа давачка изнесувала од 5 до 20 гроша по нуфуз без разлика на имотната положба.³⁹⁷ Во градските маала населението се делело на групи од по 100 машки нуфузи и се обложувале различно зависно од имотната положба.³⁹⁸ Секои 60 до 80 градски куќи за потребите на војската требало да достават по 1 коњ. Во селата таа обврска се распределувала од 80 до 120 куќи.³⁹⁹ Населението било финансиски исцрпувано и преку акцизните давачки, чија висина зависела од видот на стоката.⁴⁰⁰

Според салнамето за Солунскиот вилает од 1894 година, по разни основи се плаќале повеќе давачки и такси како на пример: такси за шумите, за издавање на тапии, судски такси, такси за општите државни долгови и разни други.⁴⁰¹ Според истото салнаме Демирхисарската каза за 1892 година во државната каса на име разни државни даноци, такси како и за државните долгови уплатила 3 880 308 гроша.⁴⁰² За истата година по исти основ Серската каза уплатила 6 872 323⁴⁰³ гроша.⁴⁰⁴

³⁹⁴ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 60, белешка 133.

³⁹⁵ Исто, белешка 134.

³⁹⁶ М. Пандевски, Положбата на Македонија ..., 97.

³⁹⁷ Македонија и Одринско. Мемоаръ ..., 32.

³⁹⁸ Исто.

³⁹⁹ Исто.

⁴⁰⁰ Клисуровъ, Очерки ... М. Дело, VI/138, 8.

⁴⁰¹ Според И. Катарџиев, Борба до победа, т. I, ..., 353

⁴⁰² Кај Катџиев очигледно постои грешка. Најпрвин тој вели дека биле собрани 3 883 208 гроша. Според нашата пресметка на табелата која што тој ја дава, грешката е за 7 100 гроша помалку. Меѓутоа грешка е уште поголема во вкупниот збир што го дава во табелата каде тој изнесува 38 803 308 гроша. Баз сомнение тука е впишана една тројка повеќе. На тој начин место да добие 3 880 308, тој добил 38 803 308 гроша. (Види И. Катарџиев, цит. дело, 356.

⁴⁰³ Исто, 357.

⁴⁰⁴ Курсот на грошот во Османската империја бил променлива категорија. Официјалниот легален курс при државните институции изнесувал 105,05 гроша за 1 турска лира и 19 гроша за една меџидија. Меѓутоа во ситната трговија 1 т.л. се разменуvalа за 108 гроша, а 1 меџидија за 20 гроша. Курсот бил различен во сите трговски центри. Така во

Во 1877 година, во Османската империја бил донесен законот за градските општини.⁴⁰⁵ Тие не биле финансирани од државниот буџет. За покривање на своите активности имале право да формират свој буџет по пат на разни такси. Висината на таксите ја определувале општинските совети.⁴⁰⁶ Градските такси се состоеле од портарина (трошарина), мостарина, такса за кантар и шиник, такса за сергија, такси од кланици, такси при продажба на ситен и крупен добиток, баждарина, ѓубретарина, градежни такси, такси на занает, на сопственост, такса од контрола на мерките, такси за штавење кожи и други.⁴⁰⁷

5. Со оглед на фактот што над 80% од населението во Солунскиот вилает живеело на село и се занимавало со земјоделство неопходен е краток осврт на земјоделското производство. Солунскиот вилает располага со пространи и плодни површини и погодните климатски услови. Меѓутоа, искористеноста на земјиштето била мала. Таа изнесувала само 6,21% или 248 000 хектари од расположивите 4 000 000 хектари. Од вкупното земјоделско население само 38% биле активни земјоделци, на кои им се паѓало по 0,55 хектари обработлива површина.⁴⁰⁸ Без оглед на скромната искористеност на земјиштето и нерационалноста во производството, поради квалитетот на производите, тие биле барани на европскиот пазар.

Најголем дел од обработливите површини зафаќале житните култури. Зависно од приликите најзастапени биле пченицата, пченката, и јачменот, а потоа ржта, овесот, просото, оризот и други. На второ место според засеаните површини биле индустриските култури. Од нив најзаста-

Цариградв 1 т. л. се разменува од 100 - 110 гроша, во Смирна 1 т. л. = 102 - 178 гроша, во Бејрут 1 т. л. = 124- 125 гроша, во Багдад 1 т. л. = 103 - 153 гроша. Висината на сребрениот грош често варираше не само од местото, туку и од видот на стоката. Така во Цариград при трговија со брашно 1 т. л. се пресметувала на 100 гроша, но во трговија со грав и наут 109 гроша, во трговија со разни видови масла од 100 до 109 гроша, во трговија со овчо и говедско месо 112 гроша. (Д-рџ. Ив. Златаровџ, Ив. П. Манолевџ и Жеко Димовџ, Източните пазари, Турција, Грција, Египетџ, Софија 1911, 113-114.)

⁴⁰⁵ Р. Кирџазовски, Некои видови градски такси и давачки во Македонија од втората половина на XIX век, особено во Скопје, Историја VI/1, Скопје 1970, 114 - 115.

⁴⁰⁶ Исто, 115.

⁴⁰⁷ Исто, 116 - 129.

⁴⁰⁸ Клисуровџ. Очерки ... , М. Дело VI/134, 6-7.

пени биле : тутунот, памукот, афионот, сусамот, и други. Значајно место во производството земало лозарството и овоштарството. Домашниот буџет на земјоделското население бил пополнуван од приходите од сточарството, свиларството, пчеларството и риболовот. Видот и обемот на застапеноста на одредени земјоделски култури и добиток по региони зависел од специфичните микроуслови.

Расположивите податоци се нецелосни и парцијални. Повеќето од нив се однесуваат за одредени кази или култури. Затоа тие не даваат целосна слика за видот и обемот на производството во целиот вилает.

За илустрација ќе ги дадеме податоците според вилаетскиот календар од 1887 година за Серската каза. Во неа под житни култури се наоѓале 162 800 уврти земја а уште толку биле под угар. Од нив 51 000 биле засеани со јачмен, 46 000 пченица, 32 000 пченка, 28 700 со рж, 2 500 овес и 1 600 со просо.⁴⁰⁹ Овие површини дале вкупно 32 927 000 оки жито. Од нив 8 272 000 оки биле пченица, 9 856 000 пченка, 11 016 000 јачмен, 3 099 600 рж, 300 000 овес и 384 000 просо.⁴¹⁰

Во исто време во Серската каза под индустриски култури се нашле 29 500 уврти земја. Притоа најголем дел заземал памукот 20 000 уврти, сусам 6 500 уврти, афион 2 000 и тутун 1 600 уврти. Приходите биле 600 000 оки памук, 260 000 оки сусам, 200 000 афионово семе, 3 000 катран од афион, и 138 000 оки тутун.⁴¹¹ За градинарските култури нема податоци. Во Серската каза се произведувале околу 20 800 оки кожурци од свилена буба. Освен тоа имало околу 3 000 кошници со пчели кои давале 18 000 оки мед и 1 500 оки восок.⁴¹²

Според И. Катарџиев, во 1887 година во Серскиот санџак вкупното производство на жито изнесувало 97 915 704 оки,⁴¹³ (без Разлошката каза

⁴⁰⁹ Според В. Кънчов, Избрани произведения ... т. 1, 81.

⁴¹⁰ Исто.

⁴¹¹ Исто, 81-82.

⁴¹² Исто, 82.

⁴¹³ И. Катарџиев, Борба до победа ... т.1. 350. Катарџиев направил обид да даде преглед на вкупното производство на жито, памук, тутун, сусам и афион во Серскиот санџак за 1887 година. Тој го користи Кънчов кој се повикува на салнамето за Солунскиот вилает

б.н.). Од индустриските култури посебно треба да се потенцира производството на памук. Во ⁴¹⁴песетите години од XIX век поради поволната цена на памукот во Македонија повеќекратно се зголемило неговото производство од 1 500 000 на 7 200 000 оки. Меѓутоа од исти причини во следните години започнало да опаѓа. Во 1875 година, Солунскиот, Серскиот и Драмскиот санџак дале 3 520 000 оки памук. Во 1887 година 6 кази од вкупно 8 во Серскиот санџак дале 2 385 500 оки памук. Во 1889 преку пристаништата во Солун и Кавала биле извезени 1 782 000 килограми памук. Главни купувачи биле Австрија, Франција, Италија и Швајцарија.⁴¹⁵

За сметка на опаѓањето на производството на памукот се зголемувале површините под афион. Во 1887 година Серската и Петричката каза дале 400 000 оки афионово семе и 6 000 оки катран.⁴¹⁶ Притоа, оката се продавала по цена од 170 до 200 гроша.⁴¹⁷ Според М. Миноски во 1892 година во јужна Македонија биле произведени 5 951 000 килограми тутун.⁴¹⁸ Тутунот во рамките на Солунскиот вилает бил најраспространет

од 1887 година. Сакаме да забележиме дека е испуштена Разлошката каза. (И. Катарџиев, Борба до победа ... т. 1. 350). Најверојатно спомената каза не била дадена во посоченото селнаме. Веројатно на тој начин М. Миноски, правејќи преглед на сточниот фонд за Серскиот санџак ја испуштил Разлошката каза. Па според тоа изнесените податоци кај него не можат да се однесуваат за целиот Серски санџак. (Види: М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 40.)

Според Катарџиев, во Серскиот санџак (без Разлошката каза б.н.), покрај 97 915 704 оки жито се произведувало 2 386 100 оки памук (во оваа количина не се вклучени податоците за Неврокопската каза). Меѓутоа вкупниот збир изнесува 2 093 600 оки. Евидентна е грешката при собирањето од 292 500 оки. Понатаму според Катарџиев во санџакот без податоците од Мелничката каза се произведени 1 186 700 оки тутун. Меѓутоа и овде е направена грешка при собирањето збирот на дадените податоци изнесува 702 900 оки тутун. Производството на сусам без податоците за Горноџумајската, Неврокопската и Демирхисарската каза изнесувало 762 000 оки. Меѓутоа, вкупниот збир изнесува 752 000 оки. Според наведената непотполност на податоците, сторените грешки при пресметката и територијалните промени во рамките на санџакот за нас неиздржлива е констатацијата на Катарџиев за порастот на земјоделското производство во Серскиот санџак во споредба со 1852 година, иако тој прави одредени оградувања. (Види: Катарџиев, цит. дело, 350 - 351)

⁴¹⁴ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 30.

⁴¹⁵ Исто, 30 - 31.

⁴¹⁶ Исто, 32.

⁴¹⁷ В. Кънчов., цит. дело, т.1, 135.

⁴¹⁸ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 34.

во Драмскиот санџак, а на поголеми површини се одгледувал во Петричко, Струмичко, Ениџевардарско и други области.

Повеќе земјоделци во Солунскиот санџак, а особено во Воденско и Гевгелиско одгледувале свилена буба. Во Серската каза годишно се продавале по 13 оки семе за свилена буба, од кои се добивало околу 20 800 оки кожурци.⁴¹⁹ Наспроти овие скромни приходи во 1889 година во Гевгелиско биле добиени 340 000 оки кожурци. Во Гевгелија имало семејства кои произведувале по 300 - 400 оки кожурци. Посиромашните семејства одгледувале по 1-2 кутии со бубино семе, средните семејства од 3-8 кутии, а богатите од 10 до 15 кутии семе.⁴²⁰ Во Македонија кон крајот на XIX век се произведувале околу 700 000 оки свилени кожурци, од оваа количина 300 000 оки потекнувале од Гевгелиско, а 200 000 оки од Воденско.⁴²¹

Во Солунскиот вилает поради големиот број сончеви денови во годината и погодните површини било развиено лозарството. Според Стојан Новаковиќ, лозјата во Солунскиот вилает можеле да дадат 12 000 000 литри вино и 1 200 000 литри комовица.⁴²² Како винарски региони се издвојувале Тиквеш, Аврет-Хисар, Лагадина, Ениџевардарско, Гуменџе, Негуш и Мелничкиот регион. Најпознати биле Гуменџе и Негуш. Вината од Гуменџе личеле на Медок и можеле да се натпреваруваат со Реквен од Шпанија и Русилан од Франција. Додека од грозјето од Негуш можело да се произведува одличен Бургон. Иако обработката била примитивна, само во Негушко се произведувале околу 1 000 000 литри вино. Добрите познавачи негушкото вино го карактеризирале како најдобро во целата Османска империја. Во Гуменџе се произведувале 2 000 000 литри вина кои се споредувале со вината во јужна Франција и Шпанија.⁴²³ Дел од грозјето се сушело и извезувало посебно во Франција.⁴²⁴

⁴¹⁹ В. Кљичов, цит. дело, т.1, 82.

⁴²⁰ Владо Картов, Гевгелија до Балканските војни, Скопје, 1966, 54.

⁴²¹ Исто.

⁴²² Стојана Новаковиќ, С Мораве на Вардара, Београд, 1894, 83.

⁴²³ Исто, 83-84.

⁴²⁴ Източните пазари ..., 66.

Во Солунскиот вилает се одгледувал крупен и ситен добиток и живина. Од крупниот добиток најзастапени биле: говеда, биволи, коњи, магариња, маски и камили. Од ситниот биле застапени овците, козите и свињите.⁴²⁵ Во 1887 година во Серскиот савцак без Разлошката каза сточниот фонд изнесувал 1 514 241 глави добиток. Од тоа 1 238 437 глави биле ситен добиток, а остатокот 275 804 глави крупен.⁴²⁶ Интересно кон последната бројка влегуваат 150 камили.⁴²⁷ Јагнињата од Серско стасувале многу рано, така уште во февруари тие се продавале на пазарите во Солун, Серес и Драма. Цената на чифт јагниња се движеле од 60 до 70 гроша. Додека пак сирењето и маслото биле колку за задоволување на селските пазари, а волната претежно се чувала за домашна преработка.⁴²⁸

Во вилаетот бил застапен ловот и риболовот. Ловот бил привилегија за богатите. Постоеле три видови риболов: морски, езерски и речен. Повеќе села во околината на блатата^{та} кои изобилуваат во Солунскиот вилает (какви што биле Ениџевардарското и Арџанското) покрај рибарењето, собирале шамак и трски, кои ги обработувале и продавале.

За поддршка на земјоделството во 1888 година била основана Земјоделска банка, која требало да ги замени дотогашните "Лихварски каси" (т.н. Менафи сандаклари). Истата година за нејзиното управување бил изготвен правилник, кој бил дополнет во 1890 година.⁴²⁹ Нејзината централа била во Цариград, а во сите позначајни земјоделски региони имала свои експозитури. Кредитите се давале врз основа на хипотека на недвижен имот. Банката давала два вида кредити краткорочни и долгорочни. Последните биле од 1 до 10 години, при што каматата и амортизацијата на долгот се плаќала секој месец. Краткорочните кредити се давале од 3 месеци до 1 година.⁴³⁰

⁴²⁵ В. Кънчов, цит. дело, т.1, 83.

⁴²⁶ М. Миноси, Политиката на Австро-Унгарија ..., 40.

⁴²⁷ В. Кънчов, цит. дело, т.1. 83.

⁴²⁸ Исто, 75.

⁴²⁹ Източните пазари ..., 97.

⁴³⁰ Исто, 98.

6. Дел од градското и незначителен дел од селското население својот поминак го обезбедувал од работата во скромните индустриско-преработувачки капацитети што егзистирале во Солунскиот вилает. Само бегол поглед врз овие капацитети дава јасна слика за нивната маргинална улога во стопанскиот живот на Османската империја. Воглавно тие биле во лесната, прехранбено-преработувачка и текстилната индустрија. Катастрофалната положба во сферата на индустриското производство била резултат на кусогледата османска економска политика, изразена преку несоодветниот царински систем. За внесените висококонкурентски европски стоки царинските стапки изнесувале : 3, 5, 5,3 и 8%, што зборува за "отсуственоста на протекционистичка заштитна бариера".⁴³¹ Во 1888 година царината за внесените стоки во просек изнесувала 8%, а за изнесената од 1 до 2%,⁴³² за опиумот извозната стапка изнесувала 12%.⁴³³ Меѓутоа, голем дел европски стоки во Македонија влегувале по пат на шверц, поради отсуство на соодветни контролни станици покрај брегот. На тој начин царинската стапка за внесените стоки се сведувала во просек на 5,3%.⁴³⁴ Со овие чекори османската власт директно го поткупувала развојот на домашното стопанство. Власта наместо да го "забрзува стопанскиот процес на капиталистичкото преобразување ... била фактор на задушување или деформирање на општествено-економскиот развојот".⁴³⁵ Без сомнение, на такви потфати Портата била принудена поради лошата економска положба на земјата, наметнатите услови за добивање нови кредити, зголемените потреби за евтини и разновидни европски стоки, како и поради надежда дека со отворањето за европскиот пазар и капитал ќе го продолжи егзистирањето на Империјата.⁴³⁶

⁴³¹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 41.

⁴³² Деса Миљоска, Две развојни етапи во економско-општествениот развојот на Македонија, ГИНИ VII/2, Скопје 1964, 56.

⁴³³ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 41.

⁴³⁴ Д. Миљоска, Две развојни етапи ..., 56.

⁴³⁵ Исто, 65.

⁴³⁶ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 41.

Од прехранбено преработувачката индустрија најзастапени биле мелниците на разни погони, кои биле и најрентабилни. Најстара била мелницата на Алатини во Солун која била изградена во 1857 година. Оваа парна мелница имала 6 камења и 18 цилиндри и погон од 200 коњски сили. Во неа работеле од 100 до 130 работници.⁴³⁷ Оваа мелница се третираше за најголема и најдобро опремена во рамките на целата Империја. Нејзиниот дневен капацитет бил околу 1 500 торби брашно, т.е. околу 112 500 килограми.⁴³⁸ Во 1875 година во Солун биле подигнати уште 2 парни мелници за жито.⁴³⁹ Во 1886 година во Солун работеле вкупно 9 парни мелници.⁴⁴⁰ Една мелница за брашно егзистирала во Драма со 17 вработени во 1890 година. Неколку парни мелници постоеле во Серес, а една во селото Горни Броди. По 2 мелници имало во Воден, Негуш и Бер.⁴⁴¹ Во Гевгелија имало 1 мелница.⁴⁴² Кон крајот на османското владеење, во Караферија постоеле дури 24 парни мелници, а во Катерини 5.⁴⁴³

Прехранбената индустрија во вилаетот била претставена со уште неколку капацитети. Така во Драма постоела фабрика за макарони.⁴⁴⁴ Во Серес и Петрич постоеле неколку шарлагаџилници за цедење на масло од афион и сусам. Во Серес од нив се добивало околу 200 000 оки масло. Во Петрич се добивале 111 000 оки масло од сусам и 70 000 оки масло од афион.⁴⁴⁵ Во Караферија постоеле 9 поголеми шарлагаџилници.⁴⁴⁶

Во 1880 години фирмата Алатини во Солун изградила фабрика за пиво.⁴⁴⁷ Во почетниот период солунската пивара "Олимпикос", произвед-

⁴³⁷ Данчо Зографски, Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје 1967, 481 - 482.

⁴³⁸ Източниџ пазари ..., 275 - 276.

⁴³⁹ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ... 45.

⁴⁴⁰ Исто, 47.

⁴⁴¹ Исто, 48.

⁴⁴² Клисуровџ, Очерки ... М. Дело, VII/145, 10.10.1931, 8.

⁴⁴³ Източниџ пазари ..., 8.

⁴⁴⁴ Клисуровџ, Очерки ... М. Дело, VII/145, 8.

⁴⁴⁵ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 33.

⁴⁴⁶ Клисуровџ, Очерки ... М. Дело, VII/145, 8.

⁴⁴⁷ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 46.; Източниџ пазари ..., 24, 91.

увала по 4 000 хектолитри пиво, а во 1892 година производството изнесувало 12 000 хектолитри. Пиварата располагала и сопствена мразарница со капацитет од 3 000 тони.⁴⁴⁸ Мразарница постоела и во Кавала.⁴⁴⁹

Во 1880 година во Солун фирмата Алатини со учество на француски капитал изградила фабрика за дестилација на алкохол од пченка. Нејзиниот капацитет бил од 50 - 60 хектолитри алкохол за 24 часа. Сите машини биле од француско производство.⁴⁵⁰ Во Солунскиот вилает постоеле околу 27 фабрики за производство на алкохолни пијалоци.⁴⁵¹

Основите на керамичката индустрија во вилаетот биле поставени во јуни 1880 година кога започнала со работа туланата на браќата Алатини на 3 километри од Солун. Машините за неа биле од француската компанија Бретон од Турн - Франција. Нејзиниот капацитет изнесувал 3 000 шупливи и 3 000 полни тули дневно.⁴⁵²

Во 1884 година од страна на режијата на тутун во Солун било основано претпријатие за преработка на тутун и производство на цигари. Во него биле вработени 138 мажи и 130 жени.⁴⁵³

Текстилната индустрија воглавно ја сочинувале памучни предилници и ткајачници за платно и фабрики за точење на свилен конец и нешто помалку фабрики за волнени ткаенини.

Во шесетите години на XIX век во Негуш во сопственост на Хаџи Лазар постоела предилница за памук, која подоцна прераснала во акционерско друштво со капитал од 40 000 турски лири.⁴⁵⁴ Во 1866 година со капитал на Алатини во близината на Солун била отворена ткајачница за памучни платна со 60 вработени. Во 1875 година во Солун биле отворени

⁴⁴⁸ Исто, 49.

⁴⁴⁹ Клисуров, Очерки.... М. Дело, VII/145, 8.

⁴⁵⁰ А. Матковски - П. Ангеловска, Извештај на француските конзули од Солун од 1877 до 1883 ..., 232.

⁴⁵¹ Клисуровъ, Очерки ... М. Дело, VII/145, 8.

⁴⁵² А. Матковски - П. Ангелковска, Извештај на француските конзули од Солун од 1877 до 1883 ..., 232.

⁴⁵³ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 47.

⁴⁵⁴ Исто, 45.

уште 2 фабрики за преработка на памук, чии сопственици биле Евреи. Во 1879 година во Солун била отворена друга памучна предилница со 12 000 вретена и 70 000 пакети годишно производство.⁴⁵⁵ Во 1885 година била отворена уште една предилница во Солун со 420 вработени.⁴⁵⁶ Фактот што често се отварале предилници во Солун покажува дека постојните брзо пропаѓале поради нерентабилност во работењето. Така кон крајот на османското владеење во Солун работела една памучна предилница, а во неговата околина имало 5 помали истурени погони.⁴⁵⁷ Според Клисуров во Солун имало 3 фабрики за памучни ткаенини, во Воден 2 и во Караферија 3 ткајачници.⁴⁵⁸

Во поранешниот период во Мелник постоеле 4 работилници за сушење на свилени кожурци и точење на свилен конец. Меѓутоа во 1890 година работела само 1 со 46 вработени.⁴⁵⁹ Најзначаен центар за производство на свилена буба и свилен конец бил Гевгелија. Пред 1890 година таму постоела фабрика за точење на свилен конец, која во тој момент веќе не постоела.⁴⁶⁰ Во 1898 година во Гевгелија е изградена нова фабрика за точење на свилен конец.⁴⁶¹ Основниот капитал бил од управата на отоманскиот долг. Манџните во неа биле од италијанско потекло, а италијански мајстори го извршиле и нивното монтирање. Фабриката располагала со 60 казани, а во прво време работеле околу 100 работници пред се жени од околните села.⁴⁶² Во околината на Серес работел 4 работи-

⁴⁵⁵

Исто.

⁴⁵⁶

Исто, 47.

⁴⁵⁷

Източните пазари ..., 91.

⁴⁵⁸

Клисуровъ, Очеркъ ... М. Дело, VII/145, 8.

⁴⁵⁹

М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 49.

⁴⁶⁰

Д. Миљоска, Две развојни етапи ..., 52.

⁴⁶¹

Според М. Миноски, првата фабрика за свила во Гевгелија била основана во 1894 година. (М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ... 49), Според Д. Миљоска, свиларска точилница во Гевгелија постоела од порано, која во 1890 година веќе не егзистирала. (Д. Миљоска, Две развојни етапи ... 52), По втор пат нова свиларска точилница во Гевгелија била отворена во 1898 година. (В. Картов, Гевгелија до Балканските војни ..., 67.)

⁴⁶²

В. Картов, Гевгелија до Балканските војни ..., 67 - 68.

лници за волнени штофови.⁴⁶³ Во Солунскиот вилает во различни периоди егзистирале повеќе фабрики за производство на спиритус. Така само во Кавала ги имало 8 такви, а во Катерини 4.⁴⁶⁴

Хемиската индустрија скромно ја претставувале повеќе мали фабрики за сапун. Во Кавала имало 5 фабрики за сапун и 1 во Катерини.⁴⁶⁵ Во 1886 година во Солун работеле 5 фабрики за сапун.⁴⁶⁶ Меѓутоа треба да се има во предвид дека сите тие биле со мал капацитет. Во 1891 година во Солун била изградена фабрика за сапун со нешто поголем капацитет кој изнесувал 98 000 килограми сапун.⁴⁶⁷

Во Солун постоеле 3 работилници за фланели, 2 фабрики за мебел и 4 за железарски производи.⁴⁶⁸ Фабрика за железни производи имало во околината на Серес.⁴⁶⁹ Во вилаетот егзистирале 22 кожарски работилници од кои најголемата се наоѓала во Воден. Потоа имало 7 поголеми пилани, и други помали незначителни преработувачки капацитети.⁴⁷⁰

Имајќи го во предвид видот на инсталираните капацитети може да се констатира дека воглавно биле свртени кон преработка на земјоделските производи, од кои еден дел останувал во земјата а другиот се извезувал. Тоа е логично бидејќи најголемиот дел од македонското население бил ангажиран во земјоделството. Од друга страна овде се забележува тенденција на вложување на капиталот во дејности каде најбрзо можел да се оплоди, без да биде изложен на разорувачката европска конкуренција.

Во Солун егзистирале повеќе акционерски друштва и финансиски корпорации со привелигиран монополски статус. Меѓу првите треба да се спомне Banque de Salonique основана како акционерско друштво во 1888

⁴⁶³ Източнитѐ пазари 91.

⁴⁶⁴ Клисуровѐ, Очерки ... М. Дело, VII/145, 8.

⁴⁶⁵ Исто.

⁴⁶⁶ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 47.

⁴⁶⁷ Исто, 49.

⁴⁶⁸ Клисуровѐ, Очерки ... М. Дело, VII/145, 8.

⁴⁶⁹ Източнитѐ пазари ..., 91.

⁴⁷⁰ Клисуровѐ, Очерки ... М. Дело, VII/145, 8.

година со учество на француски, австроунгарски и капитал на друштвото Алатини од Солун. Друштвото ги извршувало сите видови банкарски трансакции, а се занимавало и со купопродажба. Во 1910 година неговото седиште од Солун било пресфрлено во Цариград.⁴⁷¹

Во 1897 година било основано акционерско друштво за експлоатација на Солунското пристаниште. Седиштето на администрацијата било во Париз, а рокот на концесијата бил 40 години. Средниот годишен приход на друштвото во периодот од 1902-1905 година се движел околу 600 000 лева.⁴⁷² За експлоатирање на водите во Солун, постоело Отоманско друштво, со седиште во Солун и администрација во Брисел. Неговите просечен годишен бруто приход во периодот од 1898-1904 година изнесувал 190 000 лева. Притоа, никаква добивка не била поделена на акционерите.⁴⁷³

Во 1905 година било основано Отоманско друштво за електрично осветлување во Солун и Смирна, со седиште во Цариград. Оснивачкиот капитал бил 100 000 англиски лири, претставен преку 20 000 акции.⁴⁷⁴ Во 1892 година било основано друштво за изградба и експлоатација на електрични трамваи во Солун. Седиште било во Солун, а администрацијата во Брисел. Рокот на концесијата бил 70 години.⁴⁷⁵ Во 1895 година било основано Англиско акционерско друштво за откуп на тутун. Седиштето било во Солун, а администрацијата во Лондон.⁴⁷⁶ Во 1897 година во Солун било основано Анонимно отоманско трговскоиндустриско друштво, за експлоатација на мелницата Алатини во период од 50 години. Друштвото имало трговско-индустриски карактер и широк спектар на активности. Тоа експлоатирало и еден капацитет за преработка на

⁴⁷¹ Източниџ пазари ..., 96.

⁴⁷² Исто, 81-82.

⁴⁷³ Исто, 82.

⁴⁷⁴ Исто, 83.

⁴⁷⁵ Исто, 84.

⁴⁷⁶ Исто.

тутун.⁴⁷⁷ Железничката линија Солун - Цариград ја експлоатирало француско друштво.⁴⁷⁸

7. Солун со своето пристаниште бил најголем трговски центар на Македонија, а во рамките на Османската империја го заземал второто место веднаш по Цариград. Преку трите железнички врски кон Битола, Скопје и Цариград, во Солун се прибирале суровите производи од цела Македонија. По истите релации од Солун во внатрешноста на Македонија се распаќаеле европските фабрички производи. Солунското пристаниште го посетувале параброди од сите европски земји. Солун бил транзитен пункт меѓу средна Европа и источните земји, како и меѓу западно-европските земји и Србија.⁴⁷⁹ Солун бил важен излезен пункт кон Суецкиот канал поради што бил конкурент на Трст и Бриндизи.⁴⁸⁰ Според тоа, не само што бил трговски центар на Македонија, туку имал и поширок балкански и меѓународен карактер. Преку него се внесувале западно-европски мануфатурни производи, разни предива, сечива, метали, оружја, колонијални стоки, шеќер, обработена кожа, кафе, минерални масла и ликери, а се извезувале земјоделски производи.⁴⁸¹

Трговијата со внатрешноста воглавно се одвивала преку железничките врски. На 9. 02. 1871 година започнала изградбата на железничката линија Солун - Скопје. Во употреба била предадена во 1873 година. Следната година оваа линија била продолжена до Митровица.⁴⁸² На 9 јули 1887 година била пуштена во промет линијата од Скопје до Зибавче. На 19. 05. 1888 година, таа била поврзана со српската железница, а со тоа и со Европа.⁴⁸³ На 21. 05. 1888 година во Солун пристигнал првиот воз од Париз.⁴⁸⁴ Железничката врска на Солун со Европа, дала уште една

⁴⁷⁷ Исто, 85 -86.

⁴⁷⁸ Исто, 87.

⁴⁷⁹ Исто, 25.

⁴⁸⁰ Исто, 17.

⁴⁸¹ Исто, 68.

⁴⁸² М. Миновски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 113.

⁴⁸³ Исто, 123.

⁴⁸⁴ Исто.

можност за проширување на трговските врски со Европа. На 14 јуни 1894 година во употреба била предадена и линијата Солун - Битола.⁴⁸⁵ Две години подоцна на 19. 05. 1896 година во употреба била предадена и линијата кон Дедеагач и Цариград.⁴⁸⁶

Со воспоставувањето на железничките врски Солун добил уште поголемо значење. Со трите врски кон Скопје, Битола и Цариград, тој ги приврзал поцврсто кон себе, југозападниот и југоисточниот дел на Македонија. Овие врски овозможиле побрзо движење на стоките на овие релации во двата правци.

Од една страна овие врски овозможиле уште посилно издигање на Солун како трговски центар, и за заживување на некои други градови, каде имало станици. Од друга страна, се намалило значењето на некои други градови во внатрешноста. Така на пример панаѓурот во Серес го загубил своето првобитно значење, бидејќи надворешната трговија се концентрирала во Солун.⁴⁸⁷ Опаѓање во тој поглед било забележано и во Велес.⁴⁸⁸ Наспроти оваа тенденција, имало и обратен процес. Гевгелија пред изградбата на железницата била мало и незначајно гратче. Меѓутоа по нејзината изградба започнало забрзано да се развива.⁴⁸⁹ Еден поскромен дел од трговијата во Македонија, пред се од источниот и југоисточниот дел се одвивал преку пристаништето во Кавала. Поморската трговијата се одвивала преку Солунското и Кавал-ското пристаниште.

Значаен промет и транспорт на стоки се остварувал и по трите железнички релации. Во 1879 година преку железничката станица во Солун била транспортирани стоки во тежина од 48 990 000 кг. Од нив 24 163 618 кг. биле увоз и 24 872 134 кг. извоз. Следната година бил забележан пораст на транспортираните стоки по железницата, нивната тежина изнесувала 53 875 880 кг. Притоа увозот бележи пораст и тој изнесува 32

485

Исто, 128.

486

Исто, 130.

487

И. Катарџиев, Борба до победа, т.1. 354.

488

В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 15.

489

С. Новаковиќ, С Мораве на Вардара ..., 85.

454 323 кг., а извозот бележи пад и изнесува 21 421 557 кг.⁴⁹⁰ Во 1882 година железницата остварила промет во вредност од 109 700 фунти стерлинзи од нив 21 500 ф.с. биле од транспорт на патници а останатите 88 200 ф. с. од транспорт на 93 783 тони разновидна стока. Тука не влегуват приходите од транспортот на војската и воениот материјал. Истата година трошоците за одржување на железницата чинеле 46 000 ф. стерлинзи. Според тоа, друштвото за експлоатација на источните железници остварило чист профит од 63 700 фунти.⁴⁹¹ По поврзувањето на солунската железница со српската во 1888 година, а преку тоа и со европската дошло до двојно зголемување на транспортот на стоки и патници. Така бројот на патниците се зголемил за 189,8%, и 186,4% за пренесени стоки.⁴⁹² Со оглед на високите транспортни трошоци по железницата мал дел од солунските трговци се користеле со нејзините услуги. Дури во 1898 година дошло до намалување на транспортните цени за 30 % со што двојно се зголемил прометот.⁴⁹³ Во 1900 година од Солун кон Митровица, Зибавче и Битола биле транспортирани 470 006 патници и 298 340 тони разновидна стока.⁴⁹⁴

Според статистиката на францускиот конзулат во Солун вкупната трговска размена во солунското пристаниште во 1879 година, изнесувала 63 027 634 франци. Увозот изнесувал 30 588 140 франци, а извозот 32 439 494 франци. Во споредба со претходната година увозот бележи пораст за 1 923 883 франци, а извозот е намален за 15 826 064 франци. Тоа било резултат на слабите приноси од житните култури и памукот.⁴⁹⁵ Прво место во извозот заземала Франција со 7 669 068 франци, по неа доаѓала Австро-Унгарија, потоа Италија, Грција, Англија и други. Во увозот прво место

⁴⁹⁰

Историја на железниците во Македонија (1873- 1973), Скопје 1973, 63.

⁴⁹¹

М. Миноски, Политиката на Австро- Унгарија..., 178.

⁴⁹²

Исто, 179.

⁴⁹³

Исто, 181- 182.

⁴⁹⁴

Исто. 182.

⁴⁹⁵

А. Матковски - П. Ангеловска, Извештај на француските конзули од Солун од 1877 до 1883 година ..., 221.

заземала Австро- Унгарија со 6 929 650 франци. По неа доаѓале Франција,⁴⁹⁶ Англија, Италија, САД, Грција, Романија, Холандија и т.н.

Главни увозни артикли биле шеќер, обработена кожа, кафе, железарија, стакларија, книги и хартија, ориз, свеќи, нафта, сапун, клинци, свила, дрогерији, шпиритус, јаглен, метали, индиго, кашинела, бижутерија и друго. Главни извозни артикли биле земјоделски производи: свилени кожурци, волна, пченица, јачмен, овес, памук, кожи и друго.⁴⁹⁷

Прво место во трговската размена завземала Франција со 13 829 080 франци. По неа доаѓале Австрија, Англија, Италија, Грција, Романија, Шпанија, САД, Холандија, Тунис и т.н.⁴⁹⁸ Во Солунското пристаниште впловиле 2 413 бродови со вкупна носивост од 953 119 тони.⁴⁹⁹ Опаѓање на трговски промет се забележан и во наредната 1880 година. Вкупниот трговски промет изнесувал 60 800 519 франци. Од нив увозот учествува со 26 528 894 франци, а извозот со 34 271 625 франци. Најголемата стапка во увезените артикли завземале мануфактурните производи во вредност од 6 805 610 франци.⁵⁰⁰ Истата година прво место во извезените артикли земале свилените кожурци со 2 441 560 франци. Тогаш бил забележан пораст на извезената волна, памук, семе од лен и афион, сусам, пијавици, разни кожи и тутун. За сметка на тоа во извозот е забележан општ пад на житните култури и незначителен пад на свилените кожурци.⁵⁰¹

Во 1881 година општиот промет изнесувал 70 175 833 франци. Увозот е застапен со 30 851 850 франци, а извозот со 39 323 983 франци.⁵⁰²

Истата година преку пристаништето во Кавала, Австро-Унгарија откупила 1 500 000 кг тутун во вредност од 9 000 000 франци. Во исто време

496

Исто.

497

Исто, 222.

498

Исто, 223.

499

Исто, 225.

500

Исто, 227-228.

501

Исто, 229.

502

А. Матковски - П. Ангелковска, Извештај на францускиот конзул од Солун за економската положба на Македонија од 1883 до 1885 година. ГИНИ XVI/2, Скопје, 1972, 202.

откупила 400 000 кг памук за 520 000 франци.⁵⁰³ Во кавалското пристаниште во увезената стока на прво место избивал шеќерот со 180 000 кг во вредност од 150 000 франци.⁵⁰⁴ Кавалското пристаниште имало лоши патни врски со позадината, што лошо се одразувало на неговото трговско работење. Така Разлошко, Цумајско, Петрячко и другите области од овој регион можеле да произведат големи количини жито. Меѓутоа поради лошите комуникации со Кавала тие тешко стигале до таму, а транспортните трошоци чинеле половина од цената на самите производи.⁵⁰⁵

Порастот на трговскиот промет се забележува и во наредната 1882 година. Тој изнесува 72 000 959 франци. Од тоа на увоз отпаѓале 35 333 594 франци, а извоз 36 667 365 франци.⁵⁰⁶ Општа слика за вкупниот трговски промет во солунското пристаниште во периодот од 1878 до 1884 година може да се добие од приложената табела.

година	увоз	извоз	вкупно
1878	32 875 009	45 605 015	78 480 024
1879	30 588 140	32 439 494	63 027 634
1880	26 528 894	34 271 625	60 800 519
1881	30 851 850	39 324 983	70 175 833
1882	35 333 594	36 667 365	72 000 959
1883	31 005 402	29 763 800	60 769 202
1884	45 761 600	18 516 856	64 278 456

Во 1883 година биле увезувани следните видови на стока: оружје (ловечки пушки, пред сè белгиски и германски), алкохол, кибрит, пиво, свеќи, кашмир, кафе, шешири, камен јаглен, клинци, кашинела, конзерви, памучни производи, кристали, кожарски производи, бакарни листови,

⁵⁰³ М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 164.

⁵⁰⁴ Исто.

⁵⁰⁵ А. Матковски - П. Ангелковска, Извештај на француските конзули од Солун од 1877 до 1883 година ..., 235.

⁵⁰⁶ А. Матковски - П. Ангеловска, Извештај на францускиот конзул од Солун за економската положба ..., 202.

⁵⁰⁷ Исто.

ткаенини, колонијални стоки, дрогерија, работна облека, калај, свила, железарија, фесови, жица, златна и сребрена срма, маслиново масло, индиго, парни машини, други видови машини, хартија, нафта и друго. Асортиманот на извезените стоки останал речиси ист и се состоел од земјоделски производи: жито, тутун, волна, памук, афион, опиум, сусам, свилени кожурци, сурови кожи, суви сливи и градежно дрво.⁵⁰⁸

Во 1885 година трговскиот промет останал скоро на исто ниво од 1884 година. Тој вкупно изнесувал 64 403 300 франци. Увозот е 43 075 497 франци, а извозот е 21 327 803 франци.⁵⁰⁹ Во споредба со претходната година има сосема мал пораст на извозот и таков пад на увозот. Истата година преку пристаништето во Кавала е забележан извоз на стоки во вредност од 13 917 000 франци и увоз во вредност од 3 983 000 франци.⁵¹⁰

Следната 1886 година има пад на вкупниот трговски промет во солунското пристаниште. Вкупниот промет изнесува 60 898 000 франци. Во 1887 година преку пристаништето во Кавала е остварен промет од 13 167 000 франци. Увозот е застапен со 3 295 000 франци, а извозот со 9 872 000.⁵¹¹ Од вкупниот извоз во Кавала 9 000 000 отпаѓале на извезениот тутун. Половина од неговото производство го откупила Австро-Унгарија. Таа година од Кавала биле извезени 2 000 000 кг тутун, а во магацините останале уште 600 000 килограми.⁵¹² Тежината на транспортираните стоки во кавалското пристаниште изнесувала 339 576 тони. На прво место била Австро-Унгарија со 160 бродови со вкупна носивост од 124 558 тони.⁵¹³

Вкупниот трговски промет на солунското пристаниште во наредните години бележи пад. Така во 1888 година општиот промет изнесувал 53 480 000 франци.⁵¹⁴ Додека во 1894 година обртот паднал на 43 830 000

⁵⁰⁸ Исто, 210-225.

⁵⁰⁹ Исто, 215.

⁵¹⁰ Исто, 232-233.

⁵¹¹ А. Матковски - П. Ангелковска, Извештај на француските конзули од Солун од 1887 до 1889 година, ГИНИ XVI/3 Скопје, 1972, 183-185.

⁵¹² Исто, 185.

⁵¹³ Исто, 186.

⁵¹⁴ Исто, 196.

франци, од кои 26 180 000 франци увоз и 17 650 000 франци извоз.⁵¹⁵

Истата година се забележува огромен пораст на извозот на тутун од Кавалското пристаниште. Притоа за Австро-Унгарија, Романија, Србија, Англија, Египет и Индија биле извезени 7 000 000 килограми тутун, во вредност од 23 000 000 франци.⁵¹⁶ Трговскиот промет во солунското пристаниште во 1895 г. бил скромно зголемен. Тој изнесува 45 916 000 франци, од нив, 24 216 000 увоз и 21 700 000 извоз.⁵¹⁷

Воопшто по 1878 година, трговскиот биланс во солунското пристаниште перманентно онаѓа. Тоа се должи на територијалните промени по Берлинскиот конгрес и влошената економска положба.⁵¹⁸ Во кавалското пристаниште бележи тенденција на пораст во размената. Тоа е резултат на зголеменото производство на тутунот, кој земал челно место во трговската размена во тоа пристаниште. Пасивниот трговски биланс бил општа трговска карактеристика за Османската империја. Како тоа изгледало по години од 1884 до 1903 година може да се види од проложената табела, дадено во турски лири.

години	1884 - 1888	1889 - 1893	1894 - 1898	1899 - 1903
увоз	20 181 000	23 417 000	23 321 000	26 553 000
извоз	12 483 000	14 443 000	14 577 000	16 723 000
пасива	7 698 000	8 974 000	8 744 000	9 830 000

⁵¹⁹

⁵¹⁵ М. Миноси, Политиката на Австро-Унгарија ..., 172.

⁵¹⁶ Исто, 174.

⁵¹⁷ Исто, 173.

⁵¹⁸ Во 1875/76 година османскиот државен буџет предвидувал 570 500 000 франци. Меѓутоа, во буџетот пристигнале околу 380 000 000 франци. Тогаш, Портата објавиле дека во наредните пет години своите долгови кон странските кредитори ќе ги плаќа во половичен износ. Во исто време дошло до пад на курсот на лирата за 30%. Ситуацијата вешто ја искористиле османските кредитори. На 20. 12.1881 година со т.н. Муаремски декрет била формирана Управа на Отоманскиот долг. Така, Империјата ја загубила својата економска независност. На име на Муаремските долгови (направени од 1858-1874 година), Управата извлекла вкупно 48 420 890 турски лири. Од нив 35 315 398 т.л. отишле за долговите, а 13 000 000 лири за покривање на трошоците за Управата. Во исто време Империјата требало да амортизира 45 000 000 лири што произлегле од долговите направени во периодот од 1877 - 1896 година. Во последните 2 децении на XIX век, османските долгови однеле 125 000 000 турски лири. (Поопширно за тоа види Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 44-47.)

⁵¹⁹ Клисуровъ, Очерки ... М. Дело, VI/134; 25. 03. 1931, 5.

Според Клисуров, за разлика од општат трговска пасива во Империјата во почетокот на осумдесетите години, Македонија имала позитивен трговски биланс. Во 1883 година преку солунското пристаниште од Македонија биле изнесени стоки во вредност од 2 838 811 турски лири. Додека увозот изнесувал 2 301 914 т.л., според тоа позитивниот биланс изнесувал 531 897 т. лири.⁵²⁰ Оваа состојба се променила по изградбата на железничките линии Солун - Битола и Солун - Цариград и по донесувањето на Муаремскиот декрет. Според Клисуров во 1901 година, Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает бележат пасива. Тоа може да се види од следнава табела.

вилает	увоз	извоз	пасива	521
Солунски	75 000 000	55 000 000	20 000 000	
Скопски	16 068 000	10 266 000	5 802 000	
Битолски	7 189 000	2 365 900	4 824 000	
Вкупно	98 257 900	67 631 900	30 626 000	

8. Разбојништвото било огромен дестабилизирачки фактор во Македонија. Разбојничките банди го загрозувале имотот, животот и честа на граѓаните. Македонија, особено нејзиниот западен дел била земја каде егзистирало класично разбојништво. Околу 1895 година во Македонија крстосувале од 150⁵²² до 200 разбојнички банди.⁵²³ Според Клисуров во истата година од нивна страна биле извршени околу 4 000 убиства, многу ранувања, опожарувања и други злосторства.⁵²⁴

Составот на бандите од национален и верски аспект бил разновиден. Доминирале турски и арнаутски. Меѓутоа, постоеле и христијански од различен национален состав, но и мешовити. Како одговор на злоделата на разбојничките дружини, никнувале контра дружини врз полуа-

⁵²⁰ Исто, М. Дело, VI/140, 25.06. 1931, 7.

⁵²¹ Исто.

⁵²² Клисуровъ, Очерки ... , М. Дело, VII/149, 10.12. 1931, 8.

⁵²³ Политикатта на турското правителство ..., 8.

⁵²⁴ Клисуровъ, Очерки ... , М. Дело, VII/149, 8.

јдучка основа, кои дејствувале како заштитници на мирното население. Овие дружини во подоцнежниот период станале први организирани вооружени сили на МРО. Класичен пример за тоа бил Апостол Петков. Во 1892 година на 22 годишна возраст, тој ја напуштил работата на железничката линија. Со заштедените пари од тоа и оние од продажбата на татковото му стадо купил оружје и заедно со братму Тано и уште тројца другари се одметнал во областа Бојмија. Подоцна се вклучил во МРО.⁵²⁵

За илустрација на размерите на разбојништвото и нивните злодела ќе регистрираме само некои што се случиле во Кукушко. Таквата положба е карактеристична за сите предели на Солунскиот вилает.

Во Кукушко, во осумдесетите години дејствувал Неџип Абилагов. Тој го убил Димко Митров од с. Стрезово зошто без негова дозвола го годил синот, а притоа не платил пет лири.⁵²⁶ Тој налагал свој данок за секое годење во својот регион. Доколку не му се платела бараната сума ги развенчувал младите, а невестата ја давал на своето протеже. Во деведесетите години во Кукушко дејствувале : Мехмед беи, Хусеин ефенди, ќор Алија со 12 дупи, Ешреф капетан и други.⁵²⁷

Во 1895 година во Кукушко со своите злодела се прочул јурукот Емин ага. Тој ја ограбил црквата во село Лелјово. Два дена пред тоа, побарал 20 лири и 5 оваа од браќата Стојко и Митре од с. Грамадна, како и нивната сестра да им служи на вечера. Откако одбиле да го дадат побараното, Стојко бил убиен, а братму Митре ранет.⁵²⁸ Истиот Емин ага обесил две сирачиња од с. Планица, обесчестил еден 40 годишен маж и едно 13 годишно момче. По пљачкосувањето на црквата во Лелјово тој сам се предал на власта на 10. 04. (ст. стил), 1895 година. Од затворот продолжил да командува со својата банда бидејќи бил во добри односи

⁵²⁵ Крсте, Битоски, Апостол Петков Терзиев, Битола, 1988, 17.

⁵²⁶ Туше Влахов, Кукуш и неговото историческо минало ..., 152.

⁵²⁷ Исто.

⁵²⁸ Право, I/36, 22. 07. 1895 София, 4.

со кајмакамот. Од затворот испраќал писма до селата и поединци со кои барал да му се исплаќаат од 10 до 15 лири.⁵²⁹

Во 1898 година спроти Врбница (Цветници), три жени и две моми од с. Шемница отишле да ја уредат црквата за престојниот празник. Тогаш Мехмед пеливан со неколку разбојници влегов во црквата, ја заклучил вратата и ги обесчести момите и жените. Следниот ден сите селани отишле во Кукуш да се пожатат. Злосторниците биле фатени и затворени, но по неколку дена биле пуштени на слобода.⁵³⁰ Во 1899 година една разбојничка муслиманска банда составена од месни жители од турските села, на христијанските села им побарала пари за непостоечкиот "кр јол пареси" (данок за меѓуселски патишта). Оваа банда на 14. 12. 1899 (по стар стил) нападнале тројца кукушани - опинчари на патот Кукуш - Лагадина. Притоа двајцата избегале, но третиот Димо Несторов го ограбиле и убиле. Четири дена покасно тројца разбојници од истата банда го убиле Тано Ираклијски и неговиот син од с. Ираклија.⁵³¹ Во декември 1901 година Мехмед бен му наложил на селото Постолар данок од 70 лири. Бидејќи не го добил заклат едно овчарче. Истиот за 26 лири го заклат и Димко кехајата.⁵³² Истата година Хусеин ефенди до Кукуш заклат две момчиња. Идната 1902 година разбојникот Али и неговата 6 члена дружина го убил Христо Трајков од с. Алексово бидејќи немал да им даде 8 лири.⁵³³

Злосторствата од тој тип, што се случувале речиси пред очите на власта без притоа да бидат казнети злосторниците, покрај другото биле еден од основните мотиви за масовното пристапување на селското население во четите на МРО.

529

Исто.

530

Македонија и Одринско. Мемоаръ ..., 40.

531

Исто, 42.

532

Исто, 38.

533

Исто.

ПРЕТПОСТАВКИ ЗА ПОЈАВАТА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА (ПРОПАГАНДИТЕ КАКО ФАКТОР)

1. По Берлинскиот конгрес, македонскиот народ останал национално, политички, економски, културно и духовно обесправен. Националното обособување било попречувано од разгранетиот систем на црковно просветните пропаганди на соседните балкански држави. Територијалните промени на Балканот кои биле меѓународно санкционирани на Берлинскиот конгрес, ги поткрепиле надежите на балканските држави за ликвидирање на развишаното османско владеење и можноста за територијално проширување. Поради тоа, балканските држави го засиле пропагандниот притисок и присуство во Македонија. Пропагандниот натпревар, требало да обезбеди повеќе грчки, бугарски и српски "национални" приврзаници во Македонија. Тие во погоден момент требало да послужат како внатрешни "национални" сојузници и оправдувачки фактор за нивните територијални претензии во Македонија.

Осврнувајќи се кратко на странското пропагандно дејствување во Македонија не претевдираме на сеопфатна анализа на споменатиов проблем. Нашата цел е да го потенцираме нивниот ретрограден карактер врз започнатиот процес на национално обособување на македонскиот народ и последиците што произлегле од тоа. Од друга страна, пропагандното делување во Македонија силно влијаело врз младата македонска интелигенција. Таа, согледувајќи ги последиците од пропагандната поделеност на македонскиот народ и теророт на османската власт излезот го побарала во масовна револуционерна организација. Оттука не случајно анти пропагандните определби на МРО, свој израз нашле во Уставно-Статурните акти.

Во Солунскиот вилает биле активни грчката, бугарската, српската, романската и католичката пропаганда. Најраспространети биле грчката и бугарската. Тие воделе жестока борба за престиж. Позициите на српската пропаганда биле далеку послаби во споредба со претходните две. Српс-

ката пропаганда во Солунскиот вилает, била организирана повеќе од тактички, отколку од стратешки интерес. Таа била користена како средство за притисок врз Грција и Бугарија во преговорите за поделба на сфери на влијанија во Македонија. Католичката пропаганда која зела замав во време на антифанариотските борби во Македонија, по појавата на Бугарската Егзархија почнала да ги губи своите позиции. Романската пропаганда главно се потпираше врз влашкиот елемент, на кој претендирала и грчката, поради што се нашле во судир. Од друга страна романската пропаганда во Македонија, се користела како средство за притисок врз Бугарија, за територијални остатоци во Добруџа.

Пропагандите главно делувале преку црквите, училиштата, и други хуманитарни институции. Тие финансиски помагале при градба и обнова на цркви, камбанарии, црковна литература, школување на свештеници и слично. На просветен план пропагандите финансиски помагале при отворање на училишта, издршка на учителите, обезбедување пансиони и стипендии за учениците, литература и друго. Освен тоа, пропагандно влијание се остварувало и преку други хуманитарни институции, во прв ред болници. Елементарните верски, просветни и хумани потреби на македонскиот народ, пропагандите ги користеле за реализирање на своите завојувачки намери. Пропагандното влијание се ширело и со силата на оружјето од поединци или чети. Таквата појава кон крајот на деветнаесетиот век била ретка. Тоа ќе стане доминантна пракса по 1903 година.

2. Најстари биле корените на грчката пропаганда, која се спроведувала преку Цариградската Патријаршија. Нејзините позиции сериозно биле загрозувани во време на антифанариотската борба во текот на XIX век, а посебно по создавањето на Бугарската Егзархија, со султански ферман од 28. 02. 1870 година.⁵³⁴ За да ги зачува и зацврсти своите позиции грчката пропаганда ги зголемила финансиските издатоци. Во 1879 година, Друштвото за ширење на грчката писменост кое главно дејствувало во Македонија во соработка со грчките конзулати и Патријаршијата добило 189

000 драхми.⁵³⁵ Во 1885 година буџетот на грчката пропаганда бил зголемен на 536 000 драхми, а во 1896 година околу 1 000 000 драхми, или двојно повеќе од 1885 година.⁵³⁶ Зголемениот буџет овозможил да се зголеми бројот на грчките училишта во Македонија. Во 1877 година во Македонија имало 256 грчки училишта со 10 968 ученици. Во 1896 година таа бројка се зголемила на 970 училишта со 53 633 ученици.⁵³⁷ Според еден документ од англиска провиниенција кој се повикува на "Салоника газет" во 1885 година во Солун имало 11 грчки училишта. Во нив биле ангажирани 39 учители и 29 учителки. Училиштата биле посетувани од 1 060 ученици и 1 230 ученички.⁵³⁸ Во исто време во казите Лагадина, Велес, Тиквеш, Струмица, Дојран, Ениџевардар, Бер и Воден постоеле 166 грчки училишта со ангажирани 168 учители и 33 учителки. Во нив биле опфатени 5 333 ученици и 949 ученички.⁵³⁹ Истата година во Сер и околните кази Демирхисар, Мелник, Петрич, Неврокоп, Цумаја и Зихна постоеле 99 грчки училишта со 91 учител и 31 учителка. Тие биле посетувани од 4 861 ученик и 1 387 ученички.⁵⁴⁰

Евидентното проширување на грчката пропаганда на просветен план било резултат на засиленото преоѓање на македонското население под покровителство на Бугарската Егзархија која полесно ја прифаќало како словенска црква. За да го попречи преминувањето на своето паство кон Егзархијата, грчката пропаганда не само што ја проширила просветната дејност, туку почнала да користи методи од репресивен карактер. Во тој дух грчките чети на А. Катархјас и Н. Каракас во 1880 година испратиле заплашувачко писмо до селото Ѓавато. Тие побарале селаните да го затворат словенското училиште или да се иселат во Бугарија. Во спротивно се заканиле "Ако тоа не го сторите - Грците не ќе остават ни

⁵³⁵ Р. Поплазаров, Грчката политика спрема Македонија ..., 90.

⁵³⁶ Исто.

⁵³⁷ Исто, 22.

⁵³⁸ Британски дипломатически документи ... т. 1, 229.

⁵³⁹ Исто, 229-230.

⁵⁴⁰ Исто, 230.

живо куче".⁵⁴¹ Слични грчки чети со заканувачко однесување во 1880 година дејствувале на повеќе места во Солунскиот вилает.⁵⁴²

Освен директните закани, грчката пропаганда се служела со клевета и рушвет кај османските власти. Така на пример во 1880 година Егзархијата се обидела повторно да отвори училиште во Струмица, кое било затворено во текот на руско-турската војна. За таа цел таму ги испратила учителите Костенцов и Ђучков.⁵⁴³ Грчкиот владика кога забележал дека училиштето почнало со работа ги наклеветил пред власта родителите на децата дека се "комитации", и политички агитатори. Поради тоа власта го затворила училиштето, ги протерала учителите и затворила околу 15 души. Во 1888 година, селаните од струмичките села Муртино и Моноспитово се конфронтирале со некои месни Турци. Поради тоа биле арестувани селските првенци и испратени во Солун. Грчкиот владика, користејќи ја оваа случка побарал да се протерат тамошните егзархиски учители и да се заменат со Грци.⁵⁴⁴ Во струмичкото село Босилово, сите селани со исклучок на попот и неговото семејство преминале под Егзархијата. Тогаш власта ја предала црквата на попот. Селаните се спротиставиле, по што власта ја затворила црквата за подолго време.⁵⁴⁵

Главна цел на грчката пропаганда била да се уништат сите белези на словенската култура, а со тоа и се што е словенско. Во врска со таквиот грчки однос проигуменот Дионисиј во писмото до Стефан Верковиќ од 26 август 1881 година, пишува "... фанариотските владици настојуват по секој начин да погубат и уништат се што е словенско".⁵⁴⁶ Според Дионисиј грчките владици го денунцирале пред власта секој побуден жител. На тој начин од Горно Броди - Серско, во затворите во Сер и Солун се нашле околу 40 души а 15 биле испратени на заточение. Додека повеќе од 200

⁵⁴¹ Р. Поплазаров, Грчката политика спрема Македонија ..., 21.

⁵⁴² Исто, 22.

⁵⁴³ Британски дипломатически документи ... т.1., 290.

⁵⁴⁴ Исто, 291.

⁵⁴⁵ Политиката на турското правителство ..., 47-48.

⁵⁴⁶ В. Георгиев - С. Трифонов, История на Българите ... в документи т.1, 45.

души спасот го побарале бегајќи во Кнежеството Бугарија и Источна Румелија. На тој начин грчката пропаганда загосподарила со Горни Броди кое имало над 900 куќи. Во селото дошле грчки учители кои ги учеле децата да зборуваат грчки за да ги "погрчат".⁵⁴⁷ Од тогаш во двете селски цркви не можел да слушне ниту еднаш "Господи помилуј". Во 1880 година еден селанец се дрзнал во црква да рече "Оче наш", поради тоа одлежал еден месец затвор и платил 280 гроша глоба. Во истовреме на иконата на Св. Кирил и Методиј биле исковани очите.⁵⁴⁸

За антисловенскиот карактер на грчката пропаганда пишува и бугарскиот дипломатски агент од Серес во еден извештај од 1900 година.⁵⁴⁹ Тој истакнува дека грчката пропагандна војна не била насочена против "бугарската народност", туку против "општословенската писменост и азбука".⁵⁵⁰ Понатаму истакнува дека војната против ширењето на словенската писменост го зафатила и единствениот словенски параклис во Сер наспроти 32 грчки. Во него луѓето немозеле да се помолат на Бога со молитвата "Миром Господи помолим сја" и "Господи помилуј". Тоа им се видело многу на "непријателите на словенската писменост" поради што на разни начини настојувале да ја задушат "словенската реч" во тој "Божји дом со единствена цел да го тероризираат и парализираат славјанскиот дух, кој полека по крепко се развива во населението".⁵⁵¹

Најдраматична борбата меѓу грчката и бугарската пропаганда во Македонија се развила околу правото на користење на црквите и гробиштата. Пред основањето на Бугарската Егзархија сите православни цркви биле под ведомство на Цариградската Патријаршија. Меѓутоа по преминувањето на дел од македонското население под јурисдикција на Егзар-

⁵⁴⁷ Исто.

⁵⁴⁸ Исто.

⁵⁴⁹ В. Георгиев - С. Трифонов, Грчката и Србската пропаганди ... (Нови документи)..., 15.

⁵⁵⁰ Исто.

⁵⁵¹ Исто.

хијата, искрснало прапањето за користењето на постојните цркви и гробишта. Неколку примери ќе ја потврдат жештината на оваа борба.

Селото Месимер - Воденско, имало 150 куќи и 2 цркви, едната во сред село, другата на крајот. Кон крајот на осумдесетите години селаните се договориле во централната селска црква богослужбата да се изведува на грчки, а во другата на словенски јазик. Откако 130 куќи официјално пристапиле кон Егзархијата, ним им припаднала периферната селска црква. Меѓутоа, набрзо во селото дошол грчкиот владика со жандармериска придружба, по што двете цркви биле ставени на располагање на патријаршиската заедница која броела само 20 куќи.⁵⁵²

Селото Негован - Лагадинско, имало околу 400 куќи. Со исклучок на 10 куќи сите преминале под Егзархијата. И покрај тој факт, власта, црквата ја доделило на патријаршистите. Поради тоа 40 куќи се вратиле кон Патријаршијата. Така бројот на патријаршиските семејства во селото се зголемил на 50. На ист начин било постапено со црковниот имот и училиштето. По еден инцидент во црквата, таа била затворена.⁵⁵³ Ситуацијата уште пожестоко се развивала со солунското Ново Село. Поради еден инцидентот во црквата биле затворени селските првенци-егзархисти. Двајца биле осудени на заточение од кои еден умрел во затворот.⁵⁵⁴

Сликата била поморбидна кога станувало збор за гробиштата. Во 1888 година неколкумина егзархисти копајќи гроб во општинските гробишта на Дојран за еден починат егзархист, биле нападнати од патријаршистите. Конфликтната ситуација за малку не го зафатила целиот град. По интервенција на солунскиот валија Галиб-паша, бил допуштен погреб на покојникот во споменатите гробишта. Во исто време за егзархистите бил определен друг плац за гробишта. Сличен инцидент во ноември се случил во Серес. Таму патријаршистите не допуштиле погреб на еден починат егзархиски свештеник. И во овој случај по интервенција на

⁵⁵² Политиката на турското правителство ...40.

⁵⁵³ Исто, 38-39.

⁵⁵⁴ Исто, 39.

валијата Галиб-паша, било определен нов плац.⁵⁵⁵ Во 1891 година од струмичките општински гробишта гркоманите преку ноќ го ископале и исфриле телото на едно штотуку погребано дете бидејќи неговите родители биле егзархисти.⁵⁵⁶

Во селото Просечан во Драмскиот санџак, на 25. 05. 1902 година во црковниот двор бил погребан егзархискиот свештеник Георги Фркачев.⁵⁵⁷

Тоа ги возбудило гркоманите од селото. Инаку, селото имало 2 цркви во еден двор. Поголемата била на патријаршистите, а помалата на егзархистите. Дотогаш свештениците се погребувале во заедничкиот црковен двор, кој бил поблиску до патријаршиската црква. По жалбата на гркоманите, драмскиот мутесариф, таму го испратил началникот на санџачката жандармерија во придружба на силни жандармериски сили. Тие го блокирале целото село. Во исто време заповедал да се откапа покојниот свештеник и да се погребе во нов гроб поблиску до егзархиската црква. Овој чин на есхумација се случил 4 дена по смртта на покојникот.⁵⁵⁸

Расположивата документација регистрира огромен број на такви примери. Во грчко-бугарската пропагандна војна во Македонија, очигледно не биле поштедени ниту мртвите. Двете цркви проповедајќи ја Христовата вера ги заборавиле основните христијански и морално-етички норми дека покојниците треба да почиват во мир. Ако во оваа пропагандна трка не биле поштедени ниту мртвите, тогаш како им било на живите?!

Силниот притисок на грчката пропаганда во содејство со османската власт не успеал да го спречи преминот на населението кон Егзархијата. Така во временски интервал од 18 месеци во текот на 1891/92 година под ведомство на Егзархијата преминале околу 100 села. Од нив 46

⁵⁵⁵ Британски дипломатически документи ... 289.

⁵⁵⁶ Исто, 325.

⁵⁵⁷ В. Георгиев - С. Трифонов, Грчката и Србската пропаганди в Македония (краят на XIX и началото на XIX век), Нови документи, София, 1995. 23.

⁵⁵⁸ Исто.

биле во Мелничко и Џумајско, 22 во Струмичко, а останатите во околината на Сер, Дојран и Кукуш.⁵⁵⁹

3. Организираниот пробив на бугарската пропаганда во Македонија започнал со формирањето на Бугарската Егзархија во 1870 година. Според чл. 10 од ферманот за основање на Егзархијата, нејзина прва епархија во Македонија била Велешката.⁵⁶⁰ Прв егзархиски архиереј во Македонија бил архимандритот Дамаскин, назначен во 1872 година.⁵⁶¹ Членот 10 од споменатиот ферман, допуштал можност кон Егзархијата да преминат и оние епархии каде 2/3 од населението ќе се изјанси за тоа.⁵⁶² Како резултат на таа можност, во 1874 година, Егзархијата добила уште два брата за свои владици во Скопската и Охридската епархија.⁵⁶³

Меѓутоа, во текот на Руско-турската војна, егзархиските митрополити биле протерани од Македонија како непожелни елементи. На тој начин до 1890 година, Егзархијата останала без свои митрополити во Македонија. Со тоа практично биле редуцирани условите за делување на бугарската пропаганда. Од друга страна, како резултат на споменатата војна дошло до создавање на Кнежеството Бугарија и автономната провинција Источна Румелија, кои во 1885 година се обединиле. Новотоформираното Кнежество превзело мерки за брзо и ефикасно пополнување на создадената празнина на пропаганден план. Енергијата била насочена на просветен план.

Во 1881 година бугарскиот министер за внатрешни работи - Влкович изготвил правилник за финансирање на црковно-просветната активност на Егзархијата во Европска Турција. Истата година Наум Спиространов, подготвил проект правилник за уредување и управување на црковно-училишните општини во Македонија.⁵⁶⁴ Документот бил искори-

⁵⁵⁹ Британски дипломатически документи ..., 133.

⁵⁶⁰ Љ. Лапе, Одбрани текстови ... II дел, 166.

⁵⁶¹ Александар Трајановски, Бугарската Егзархија и македонското националноослободително движење (1893-1908), Скопје 1982, 35.

⁵⁶² Љ. Лапе, Одбрани текстови ... II дел, 166.

⁵⁶³ А. Трајановски, Бугарската Егзархија ..., 35.

⁵⁶⁴ Исто, 40.

стен од министерот за надворешни работи и вероисповест К. Стоилов при изработката на програмата за пропагандно деување во Македонија, која во јануари 1883 година ја поднел до кнезот Батемберг.⁵⁶⁵

Оваа програма препорачува " ... секој Македонец треба да е вдахновен со мислата дека во Софија се грижат за неговата судбина, за неговата сегашност и за неговата иднина."⁵⁶⁶ Според програмата "целта на (бугарската б.н.) владата ... е кај населението во Македонија да пробуди и да развие чувство на бугарска народносна самосвест".⁵⁶⁷ Посакуваната цел требало да се постигне преку училиштата.⁵⁶⁸ За таа цел "... кнежевската влада треба да врви рака за рака со Егзархијата."⁵⁶⁹ Владата сугерира Егзархијата да обрне внимание на учителите што ќе ги ангажира во Македонија. Тие требало да го воспитуват младото поколение во бугарски "патриотски дух".⁵⁷⁰ Кај воспитаниците и кај останатаото население, учителите требало да ја всадат идејата дека бугарскиот кнез е "госнодар на целиот бугарски народ ... (кој б.н) ќе го изврши обединувањето на целиот бугарски народ."⁵⁷¹

Средствата што бугарската влада ги издвојувала за поддршка на училишното дело во Македонија, требало да се дистрибуират до црковно-училишните општини, но под контрола и организација на Егзархијата.⁵⁷² Овој план во 1883/84 учебна година, бил реализиран со формирањето на Училишниот оддел при Егзархијата во Цариград. Негова задача била да раководи со просветната дејност и да го надгледува трошењето на средствата од Бугарија.⁵⁷³ Поради такавата улога на Егзархијата, Петар

⁵⁶⁵ Види: Љ. Лапе, Одбрани текстови ... II дел, 263-273; М. Миноски, Македонија во билатералните и мултилатерални договори ..., 285-292.

⁵⁶⁶ М. Миноски, Македонија во билатералните и мултилатерални договори ..., 288.

⁵⁶⁷ Исто, 290.

⁵⁶⁸ Љ.Лапе, Одбрани текстови ... II дел, 266.

⁵⁶⁹ Исто, 267.

⁵⁷⁰ Исто, 269.

⁵⁷¹ Исто.

⁵⁷² Исто, 268-270.

⁵⁷³ А. Трајановски, Бугарската Егзархија ..., 42.

Поп Арсов со право ќе констатира дека таа се претворила во "чисто бирократско одделение на софиското надворешно министерство".⁵⁷⁴

Во 1890 година, по иницијатива на министерскиот совет на Бугарија, една комисија, подготвила специјална програма за просветната егзархиска политика во Македонија, која подоцна била прифатена од бугарското Народно собрание.⁵⁷⁵ Во седмата точка од ова програма стои " За учители во Македонија да се назначуват само родени Бугари, а за учители по турски јазик да се назначуват само влијателни лица кај владините власти. На учениците што ќе завршат гимназија во Македонија, ако не сакаат да добијат повисоко образование, да им се даваат должности во Бугарија. Ако некои од нив го прифатат учителскиот позив, откако ќе поминат на практика 4 години во Бугарија, да се назначуваат за учители во нивните родни места...".⁵⁷⁶

Имајќи го во предвид изнесеното не треба да изненадува фактот што за директор на Солунската машка егзархиска гимназија едно време се нашол Михаил Сарафов, некогашен министер во бугарската влада. Не треба да изненадува ниту изјавата на Васил Кнчов дека "дошол учител во Солун за да ја бугаризира Македонија."⁵⁷⁷ Бугарските дојденци во Македонија постојано се подигрувале со чувствата на интелектуалците - Македонци, кои се спротиставувале на бугарската денационализаторска политика. Учителите Македонци, постојано биле навредувани дека се "просјаци", "кемидадешковци", дека за пари станувале "цигани" и со постојаната фразата "ќе ми дадеш пари ќе се чинам Бугарин".⁵⁷⁸ Денационализаторскиот и арогантен однос на учителите Бугари кон своите колеги

⁵⁷⁴

П. п. Арсовъ, Произходъ на революционното движение въ Македония и първите стъпки на Солунския "Комитет за придобиване политическите права на Македония дадени и отъ Берлинския договоръ", Бюлетинъ на временото преставителство на обединената бивша революционна организация, No 8, София 19.07.1919, 3.

⁵⁷⁵

Славко Димевски, Просветната политика на Егзархијата и училишните бунтови во Македонија, Скопје, 1960, 12.

⁵⁷⁶

Исто.

⁵⁷⁷

Основоването на ВМРО (изъ запискиѣ на Иванъ Х. Николовъ), соопшчава Хр. Шалдевъ, Ил. Илинденъ VIII/1(71), София, 1936, 4.

⁵⁷⁸

Хр. Коцевъ, Страници изъ споменитѣ ми , Македония I/IX, София, 1922, 51.

Македонци и кон учениците бил значаен отрезнувачки фактор кој мошне рано повлијаел во Македонија да се развие силно антиегзархиско и анти-пропагандно движење и тоа токму во закрилата на бугарските егзархиски училишта. Против бугарската пропагандна политика ќе бидат насочени првите активности на Македонската Револуционерна Организација.

За реализирање на своите замисли, бугарската влада, преку Егзархијата и нејзиниот Училишен оддел, во Македонија испраќала "многубројни емисари од типот на Васил Кичов, кои требало да го потиснат секое самосознавање кај Македонците, притоа не жалејќи ги средствата издвоени за таа цел".⁵⁷⁹ Во почетокот Кнежеството Бугарија за пропагандната активност издвојувало по 30 000 лева годишно. Во 1882 година тој буџет е зголемен на 100 000 лева. Во 1883 година биле одобрени 200 000 лева.⁵⁸⁰ Според еден друг извор за истата година биле одобрени 248 000 лева.⁵⁸¹ За 1896/97 година таа сума изнесувала 972 915 лева, а за 1897/98 година 939 748 лева.⁵⁸²

Со зголемувањето на средствата се зголемувал и бројот на егзархиските училишта и учители во Македонија. Според податоците на "Салоника Газет", од март 1885 година во Солун имало 4 бугарски училишта со 21 учител и 10 учителки кои опфаќале 460 ученици и 140 ученички.⁵⁸³ Во исто време во казите Лагадина, Велес, Тиквеш, Струмица, Дојран, Еницевардар, Бер и Воден имало вкупно 119 бугарски училишта кои вработувале 130 наставници и имале 2 810 ученици.⁵⁸⁴ Во исто време во Серскиот санџак имало 41 училиште со 50 наставници и 2 326 ученици.⁵⁸⁵ Иста година во Македонија како бугарски се третираше 250 основни училишта, кои ги посетувале 14 824 ученици. Меѓутоа од оваа бројка 187 училишта со

⁵⁷⁹ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 47.

⁵⁸⁰ Љ. Лапе, Одбрани текстови ..., II дел, 171.

⁵⁸¹ АМ, Ф.Бугарски Генерален Конзулат (натаму БГК), Солун, мф. бр. 4275, 2.IX.1897; АМ, Ф. Бугарски конзулта - Скопје 1896-1911, мф. 4315, No, 9836.

⁵⁸² Исто.

⁵⁸³ Британски дипломатически документи ..., 229.

⁵⁸⁴ Исто, 229-230.

⁵⁸⁵ Исто, 230.

10 127 ученици биле издржувани од општините. Во Солунскиот санџак општините издржувале 46 училишта со 1 312 ученици. Во Серскиот санџак имало 47 општински училишта со 3 270 ученици. Останатите 63 училишта со 4 697 ученици наполно ги издржувала Егзархијата. Во оваа бројка не влегуват 21 класно училиште.⁵⁸⁶ Во спомената година Солунската машка егзархиска гимназија броеа 425 ученици во 6 класа, а женската 125 ученици во 4 класа. Речиси сите ученици биле сместени во пансиони.⁵⁸⁷

Успехот на бугарската училишна и црковна пропаганда во Македонија на своевиден начин несвесно бил подржуван од солунскиот валија Галиб - паша, со чиј благослов била отворена машка егзархиска гимназија во Солун. Тој, раководен од принципот дека турските поданици треба да се воспитуват во сопствената земја со што би останале настрана од надворешните влијанија го подржувал отворањето на бугарски училишта во Македонија.⁵⁸⁸ Толерантниот турски однос кон отварањето на бугарски училишта подоцна се променил. Во 1894 година било предвидено нови училишта да се отворат со ферман.⁵⁸⁹ Така, поради големиот број формалности се создале услови за разни шпекулации, поради што бил неопходен и солиден рушвет, без кој неможел да се пречекори ниту прагот кај кајмакот. Кога Воденската општина подготвила локација и материјал за изградба на училиште, градскиот совет дал согласност. Меѓутоа, кајмакот ја посетил локацијата и констатирал дека местото е задушливо поради слабата можност за проветрување и не го потврдил барањето. За да се проветри местото биле потребни 50 лири рушвет. Неговиот став останал непроменет и по три години, а жалбите до солунскиот валија биле напразно испраќани.⁵⁹⁰

Како резултат на туркофилската политика на Стамболов, бугарската пропаганда во деведесетите години на XIX век се стекнала со нови

586

Исто.

587

Исто.

588

Божилъ Раяновъ, Две години вѣ Солунъ., Сб. Солунъ, София, 1934, 128.

589

Политиката на турското правителство..., 15.

590

Исто, 16.

позиции во Македонија. Во 1890 година биле издадени султански берати за егзархиски митрополити за Скопската и Охридската епархија, а во 1894 година за Велешката и Неврокопската.⁵⁹¹ Во 1897 година, Бугарија добила уште три владички берати за Битолската, Дебарската, и Струмичката епархија, и право да отвори свои трговски агентства во Солун, Битола, Скопје и во 1898 во Серес. Со овој дипломатски успех било обезбедено значајно предимството за бугарската пропаганда во Македонија.

Во јужните делови на Солунскиот вилает успехот на бугарската пропаганда бил послаб поради доминантното грчко население покрај брегот и неговото влијание во поблиските градски центри. Тоа го констатирал и бугарскиот трговски агент А. Шопов во 1900 година. Според него во Воденската каза од 57 "бугарски" села само 14 ја признавале Егзархијата, 3 биле мешани, а останатите 40 биле патријаршиски. Во Ениџевардарско од 76 села 8 ја признавале Егзархијата, а 68 Патријаршијата. Во Солунската каза од 38 "бугарски" села во 4 селаните биле егзархисти, а во 28 патријаршисти. Во Серската каза од 79 села, 9 биле егзархисти, 2 мешани и 68 патријаршисти. Ова состојба Шопов ја објаснува со близината на овие места до поголемите грчки центри. Затоа, тој, предлага на својата влада пропагандата да се засили околу Солунскиот брег, а потоа кај Драма и Кавала.⁵⁹² За разлика од јужните делови во вилаетот, успехот на бугарската пропаганда во неговите северни делови бил многу поголем.

4. Основите на српската пропаганда лежат во "Начертанието" на Илија Гарашанин од 1844 година. Во шесетите години на XIX век, од страна на Гарашанин во Македонија со "тајна политичка мисија", бил испратен Стефан Верковиќ.⁵⁹³ Целта на мисијата била "Македонските Словени при решавањето на Источното прашање ... да се признаат за

⁵⁹¹

Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 19.

⁵⁹²

В. Георгиев - С. Трифонов, История на Българите ... в документи, Т.1. част втора ..., 168-169.

⁵⁹³

И. Катарциев, Борба до победа ... Т.1, 169.

Словени, а не за Грци."⁵⁹⁴ Со оваа опишување за сопствената активност во Македонија, всушност Верковиќ потврдува дека српската пропаганда во Македонија во тоа време била далеку од организирана активност со тенденција во Македонија да создава Срби.

Овој карактер на српската пропаганда по 1868 година, радикално ќе биде променет. Оттогаш, нејзина главна задача во Македонија ќе биде отварање на училишта со српски наставен јазик со крајна цел србизирање на македонскиот народ.⁵⁹⁵ Со оглед на фактот што Србија немала црковна организација во Османската империја, продорот на нејзината пропаганда одел потешко.

Посериозен организиран настап на српската пропаганда во Македонија се забележува по 1878 година. Оваа тенденција станала позабележлива по обединувањето на Кнежеството Бугарија со Источна Румелија во 1885 година и по неуспехот на Србија во српско-бугарската војна од ноември истата година.⁵⁹⁶ Тогаш српските владеачки кругови ја истакнуват потребата од "итна одбрана на српските интереси во Македонија од бугарските претензии спрема таа земја."⁵⁹⁷ Србија за својата пропагандна активност во Македонија настојувала да добие поддршка од Цариградската Патријаршија и отстапки од Високата Порта.⁵⁹⁸

Главни организатори на српската пропаганда во Македонија, кон крајот на XIX век биле српските конзули. Тие добивале директни инструкции од Министерството за надворешни работи на Србија. Српските конзулати во Солун и Скопје биле отворени во 1887, во Битола 1889⁵⁹⁹ и во Серес во 1897 година.⁶⁰⁰

⁵⁹⁴

Исто.

⁵⁹⁵

Исто, 175.

⁵⁹⁶

В. Ѓорѓиев, Обидот на Петар Поп Арсов да го попречи продорот на српската пропаганда во Азот во 1895 година, Историја XXVIII/1-2, Скопје, 1992, 73.

⁵⁹⁷

Љубиша Доклестик, Српско македонските односи во XIX век, (до 1897), Скопје, 1973, 247-248.

⁵⁹⁸

Исто, 259-277.

⁵⁹⁹

Исто, 289.

⁶⁰⁰

И. Катарџиев, Борба до победа ..., Т.1, 416.

Успехот на српската пропаганда во Македонија, како и на другите се должел на финасиската поддршка наменета за просветните и верските потреби на македонскиот народ. Оваа концепција ја поддржувале конзулите, бидејќи сметале "дека кај Македонците не е развиена националната свест и оти нивниот двигател во приоѓањето на пропагандите главно е од материјален интерес, па затоа тие можат да бидат не само добри Бугари, туку и добри Срби или Грци".⁶⁰¹

За успешно организирање на пропаганда во Македонија, српската влада на 5.03.1890 година, донела одлука за територијално разграничување на надлежностите помеѓу српските конзулати. Во тој контекст била и конференцијата на српските конзули во Турција од април 1891 година. Според одлуките на конференцијата надлежноста за српската пропаганда за Солунскиот вилает му биле доверена на конзулатот во Солун.⁶⁰² За Србија и нејзината пропаганда од приоритетно значање биле Скопскиот и Битолскиот вилает, каде бил ставен и акцентот. Во тој поглед Солунскиот вилает бил периферен.

Првите забележливи успеси на српската пропаганда во Солунскиот вилает биле во велешката каза која во административните граници на вилаетот останала до 1900 година. Оваа каза била од стратешко значење за српската пропаганда бидејќи преку неа требало да се поврзе дејствувањето на пропагандата во јужна, југозападна и северна Македонија.⁶⁰³ Оваа пропаганда првите гнезда таму ги свиткала помеѓу мекедонските гурбетчии во Србија за потоа постепено да се вовлече меѓу останатото егзархиско население. Гурбетчиите биле заплашувани дека доколку не ги пуштат своите деца во српските училишта "не ќе ги допуштат на гурбет во Србија".⁶⁰⁴ За да изгледа дека српското училиште во Велес функционира, таму биле доведувани сиромашни деца од "... Поречието, албанчиња од

⁶⁰¹ Љ. Доклестик, цит. дело, 309.

⁶⁰² И. Катрчиев, Борба до победа... Т.1, 416.

⁶⁰³ В. Ѓорѓиев, Обидот на Петар Поп Арсов..., 74.

⁶⁰⁴ Революционни борби во Азотъ (Велешко) и Порѣчието, отъ Стефанъ Н. Аврамовъ, София, 1929, 29.

Призрен, и од Србија за да видат туѓинците минувачи дека во Велес има српско училиште."⁶⁰⁵ При својот настап, српската пропаганда во Велешко имала поддршка од локалните османски власти.⁶⁰⁶ Практично дејствувањето на српската и бугарската пропаганда во тој регион довело до поделба на населението на "србомани и бугараши ... брат против брат, син против татко."⁶⁰⁷ На таквата појава во 1895 година се обидел да се спротивстави Петар Поп Арсов од името на МРО. Меѓутоа, откако забележал дека неговата активност на тој план настојува да ја искористи Егзархијата и да ја канализира за свои цели се откажал од доверената должност.⁶⁰⁸

За разлика од велешката каза, каде српската пропаганда успеала да фати корени, нејзиниот пробив во останатите региони на Солунскиот вилает одел потешко, а резултатите далеку заостанувале. Нејзиниот интерес бил насочен кон Солун. Во прво време таму се дејствувало во правец да се парализира бугарската пропаганда. Во таа насока размислувал Стојан Новаковиќ. Во 1886 година тој во Солун се запознал со работата и организацијата на егзархиската гимназија "Св. Кирил и Методиј". Притоа дошол на помисла дека за "српската пропаганда многу би значело кога би се парализирала работата на овој просветен завод".⁶⁰⁹ Погоден момент за српската пропаганда да се добере до "лесен плен", кој според нејзините сфаќања лесно можел да се обработи и отпосле да послужи за спроводник на српските планови во Македонија се покажал ученичкиот бунт во Солунската гимназија од 1888 година.⁶¹⁰ Тогаш со ангажман на српскиот конзулат во Солун, и неговите тајни соработници,⁶¹¹ српската пропаганда

⁶⁰⁵

Исто.

⁶⁰⁶

В. Ѓорѓиев, Обидот на Петар Поп Арсов ..., 75-76.

⁶⁰⁷

П. Росенџ, Прѣз Азотџ, Македония, I/II, София 1922, 34.

⁶⁰⁸

В. Ѓорѓиев, Обидот на Петар Поп Арсов ..., 79-80.

⁶⁰⁹

Климент Џамбазовски, Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX ек, Скопје 1960, 190.

⁶¹⁰

За посочениот бунт поопширно види: В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 16-21.

⁶¹¹

Британски дипломатически документи ... T.1, 276.

успеала да прибере 33 ученици Македонци и да ги испрати на школување во Белград.⁶¹²

Српските дипломатски напори кај Портата, во почетокот на деведесеттите години од XIX век, резултирале со успех. Конечно во 1892 година во Солун било отворено српско основно училиште со што се создале услови за организиран настап во целиот вилает.⁶¹³ Османската империја со тој чин практично ја погазила својата тајна одлука од 23.04. 1889 година со која не се допуштало отварање на српски училишта во Солунскиот и Битолскиот вилает.⁶¹⁴ Друштвото "Св. Сава", се обидело да го искористи ефектот од отвореното српско училиште во Солун. Според еден британски документ Друштвото "Св. Сава", испланирало посета на Солун од 33 српски студенти и неколку свештеници, кои требало да отслужат богослужба на "славјански јазик" во некоја од патријаршиските цркви.⁶¹⁵ Нивната посета требало да опфати уште неколку места во вилаетот за да се подржи српската пропаганда. Меѓутоа, Цариградскиот патријарх го одбил нивното барање да им отстапи црква за изведување на богослужба, поради што целиот план пропаднал. Во овој документ меѓу другото се истакнува дека и покрај силната активност на српските конзули, српската пропаганда не успеала да оствари "политичко влијание".⁶¹⁶ Нејзиното влијание сосема слабо се чувствувало во рамките на Солунскиот санџак. Тоа едвај било забележливо во Гевгелиско,⁶¹⁷ Воденско, Ениџевардарско, Дојранско и Кукушко и Тиквешко.⁶¹⁸ Во 1897 година српската пропаганда добила дозвола од Портата за отварање на српски училишта

⁶¹² В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ... 21.

⁶¹³ К. Цамбазовски, Културно-општествените врски ..., 234.

⁶¹⁴ Исто, 233.

⁶¹⁵ Британски дипломатически документи ... Т.1, 337.

⁶¹⁶ Исто, 338.

⁶¹⁷ Меѓу првите фамилии што биле врбувани за српската пропаганда во Гевгелија во 1894/95 година биле: Чајџиеви, Бандцови, Главчеви, Зафирчани, Проданови, Бешировци, Џајови и Попстојкови. Сите тие своите деца ги праќале во српските училишта во Солун. (В. Картов, Гевгелија до Балканските војни ..., 122).

⁶¹⁸ Национално освободителното движение на македонските и тракийските българи ..., 207.

во цела Македонија. Како резултат на тоа српската пропаганда кон крајот на деведесеттите години во Солун имала 2 основни и 2 класни училишта, во кои воглавно биле собрани деца од сиромашни родители.⁶¹⁹ Сепак и покрај овие привидни резултати српската пропаганда во Солунскиот вилает не успеала да фати посериозен замав. Во 1903 година, во Солун едвај имало петнаесетина србомански куќи.⁶²⁰

Во предилинденскиот период за развојот на српската пропаганда во Солунскиот вилает најреална оценка дал рускиот претставник Николај Гирс. Во извештајот од 14.12.1902 година тој меѓу другото забележува дека српската пропаганда во Солунскиот и Битолскиот вилает "не се темели врз цврста подлога на неоспорни и сознателни национални стремежи". Отсуството на "вистинско српско население го принудувало Кралското Правителство ... да прибегнува кон разни неприродни мерки, како што е парична награда на родителите, снабдување со ученички облеки, обувки и слично". Тој истакнува дека лицата со повисок степен на образование стекнато во Србија, немале можност да добијат работа и да си обезбедат живеачката. Поради тоа тие луѓе само ги пополнувале "редовите на интелектуалниот пролетаријат". Од тие причини српскиот генерален конзул во Солун Г. Ненадовиќ, ја признал бесплезноста од продолжување на српската пропаганда во Солунскиот вилает и за тоа ја известил својата влада. Поради тоа бил обвинет "за изневера на српското дело во Македонија".⁶²¹

5. Во Солунскиот вилает биле застапени католичката, протестантската и романската пропаганда. Првите две биле врз верска основа, но со политички заднини. Карактеристично за првите две е што немале денационализаторски карактер за македонскиот народ. Нивното прифаќање од страна на народот било израз на протест против Цариградската Патријаршија. Прифаќајќи ги нив македонскиот народ се надевал на покровителство од соодветните земји.

619

Исто.

620

Исто.

621

Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, прв том ... 516-517.

Католичката пропаганда, која во шеесеттите години зела замав, по Берлинскиот конгрес почнала да стагнира, а потоа да опаѓа. Настојуванијата на Австро-Унгарија да ја засили католичката пропаганда во Македонија, непосредно по Берлинскиот конгрес,⁶²² не дале резултати. По една деценија австроунгарските претставници во Македонија, констатирале дека католичката пропаганда е во опаѓање и дека во местата каде што егзистирала Унијата, "тоа се правело од политички побуди, а не од верско убедување".⁶²³ Во еден извештај од 30.09.1889 г., австроунгарскиот конзул од Солун посочува дека еден од виновниците за опаѓањето на католичката пропаганда бил францускиот конзул, кој му дозволувал на рускиот генерален конзул да развива активности против Унијата во Македонија. Таквиот француски став е доведен во врска со француско-руските односи.⁶²⁴

Оваа констатација на австроунгарскиот конзул само делумно може да се прифати. Без сомнение тој не ги зел во предвид нереализираните ветувања од страна на пропагандата и изневерените надежи на народот. Од друга страна, тој не ја зел во предвид засилената активност на бугарската пропаганда и на Егзархијата во Македонија, која според нас имала пресудно влијание во тој поглед. Егзархискиот изолаторски однос кон унијатите најубаво го отсликува Атанас Шопов. Тој во една средба со францускиот конзул Стег, истакнал дека бугарските црковни власти им забраниле на егзархистите "да се сродуват, т.е. да земат и дават моми од и на унијатите, да им венчават и крштеваат или да земат од нив крштеници и кумови и слично".⁶²⁵ На тој начин според него природно било унијатите да се враќат кон православнието, бидејќи сред "една православна провинција не можеле да ги женат момите и ергените, воопшто не можеле да живеат без сродство со грамадното православно мнозинство".⁶²⁶ Меѓутоа, таква мерка постоела и од страна католичката црква која не допуштала слични

622

Попширно: М. Миноски, Политиката на Австро-Унгарија ..., 281-283.

623

Исто, 284.

624

Исто, 284.

625

В. Георгиев - С. Трифонов, Грцката и сръбската пропаганди ... 18.

626

Исто.

бракови. Со тоа бил согласен и францускиот конзул Стег, кој констатирал дека "населението не навикнало да гледа некаква догматска разлика меѓу унијата и православието".⁶²⁷ Дека тоа било така, потврдува и фактот што унијатите биле први што ја прифатиле МРО, која се зародила меѓу егзархистите.

Во деведесеттите години на XIX век, откажувањето од Унијата и преминот кон Егзархијата станало масовна појава. Во 1894 година од Унијата се откажал кукушкиот унијатски епископ Младенов.⁶²⁸ Истата година се откажале 20 од преостанатите 30 унијатски куќи во селото Мурарци заедно со свештеникот и мухтарот. Во тој контекст писмо до Егзархот испратил и самиот поп Ѓорѓи Шкодранов.⁶²⁹ Поединечно барање за премин кон Егзархијата поднел и еден солунски свештеник, кој 10 години работел за Унијата.⁶³⁰ Истата година, од Унијата се откажале селаните и свештеникот од гевгелиското село Сехово.⁶³¹ Барања за откажување од Унијата во 1894 година поднеле и од Еницевардарско и од Богданица.⁶³² Поради оваа засилена појава францускиот конзул од Солун на својот министер за надворешни работи во Париз на 20.12.1894 година му пишува "Можеби унијатската пропаганда во Македонија, подобро раководена, во друго време би можела да има поголем подем".⁶³³ Според неговите статистички податоци бројот на унијатите во Македонија, бил околу 20 000 луѓе при 1 000 000 жители христијанско население.⁶³⁴ Тие биле најзастапени во Кукушко, потоа Гевгелиско, Еницевардарско, и тн.⁶³⁵

⁶²⁷ Исто.

⁶²⁸ Исто, 320.

⁶²⁹ АМ, ф. БГК, Солун 1896-1915, мф. 4270, Бугарска црковна православна општина Кукуш, No.446, Вх.No. 1362, 26.06.1894.; Вх. No.1363, 18.07.1894.

⁶³⁰ Исто, Вх.No.1928, 26.10.1894.; Вх.No. 866.

⁶³¹ Исто, Бугарска училишна општина Гевгелија, No. 84, 31.10.1894, Вх. No. 1931; 1625, 7.11.1894, и No.122 од 19.12.1894.

⁶³² Исто, No.2221, Вх. No. 2222.; Вх. No. 2226; No. 125. 22.12.1894; No. 1861, ВХ.No. 5, 2.1.1895.

⁶³³ В. Георгиев - С. Трифионов, Грџката и срџбската пропаганди ... 320-321.

⁶³⁴ Исто, 321.

⁶³⁵ Политиката на турското правителство ... 48 -51.

Влијанието на протестанската пропаганда било послабо. Таа била поприсутна во крајниот североисточен дел на Солунскиот вилает, особено во Разлошката котлина. Нејзини следбеници се среќавале во Струмичко и на други места во вилаетот. Таа главно била поддржувана од американски и англиски мисионери.

Во 1889 година во Солун било отворено средно трговско училиште од страна на романската пропаганда.⁶³⁶ Со оваа училиште биле поврзани сите влашки трговци од Македонија. Во 1900/1901 со помош на Македонско-Романското друштво од Букурешт било отворено романско училиште во Гевгелија. Ученичките помагала во романските училишта биле обезбедувани од Македонско-Романското друштво. Учителите биле плаќани од романската влада. Во почетокот во гевгелиското влашко училиште имало десетина ученици во четирите одделенија. Дури во 1905 година нивниот број се зголемил на 20 ученици.⁶³⁷ Истата година романско училиште било отворено во с. Горни Порој во демирхисарската каза. Кон крајот на годината романско училиште со еден учител и еден учителка било отворено и во Серес.⁶³⁸ Конечно поповолни можности за романската пропаганда во Македонија се создале со издавањето на султанското ираде од 23.05. 1905 година со кое било признато постоењето на романската (влашката) народност во Македонија и нејзиното право на сопствени црковно-училишни општини.⁶³⁹ Организираниот продор на романската пропаганда во Македонија го довел во судир влашкиот елемент со грчката пропаганда. Од друга страна романската пропаганда не претставувала никаква пречка за влез на влашкото население во редовите на МРО.

6. Денационализаторскиот и негативски однос на српската, грчката и бугарската пропаганда спрема македонскиот национален индивидуалитет, предизвикале отпор и реакција од македонска страна. Македонскиот отпор против пропагандите се манифестирал преку ученички

⁶³⁶ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 125-126.

⁶³⁷ Исто, 126.

⁶³⁸ В. Георгиев - С. Трифонов, Историја на Българите..., 306.

⁶³⁹ Х. Силяновъ, Освободителните борби... томъ втори, 264

бунтови, барање за воведување на македонскиот јазик во наставата, обиди за обнова на Охридската Архиепископија, формирање на друштва и асоцијации за организирано спротиставување на пропагандните влијанија во Македонија, како и печатење и растурање на разни повици во тој правец.

Најголем дел од овие пројави и процеси се зародиле во институциите што ги покровителствувала Бугарската Егзархија. Пробивот на бугарската пропаганда во Македонија бил на сметка на Патријаршија која со себе го носела и погрчувањето. Бегајќи од тоа, овој пат Македонците налетале на егзархиската станица, која била поставена врз словенска основа, но, со тенденција да ги бугаризира. Меѓутоа, горкото искуство предизвикало брзи и сестрани реакции од македонска страна.

Отпорот против просветната егзархиска политика во Македонија започнал во машката егзархиска гимназија во Солун "Св. Кирил и Методиј". Низ ученичките клупи на оваа гимназија поминале повеќето македонски револуционери. Меѓу нив биле: Ѓорче Петров, Пере Тошев, Дамјан Груев, Петар Поп Арсов, Гоце Делчев, Борис Сарафов и многу други.

Гимназијата била основана во 1881 година. Бранувањата^{та} во неа започнале следната 1882/83 учебна година. Директорот Божил Рај нов и професорот Трајко Китанчев, барале поголема автономност за училиштето и се спротиставиле на "карактерот на образованието и методите на наставата".⁶⁴⁰ Од друга страна, Трајко Китанчев го подгревал револуционерното настроение кај населението. Тој во црквата "Св. Кирил и Методиј", во празничните денови држел проповед на "чист македонски дијалект", секогаш завршувајќи со паролата "Браќа, има крај на теглото, на неволјите. Амин!"⁶⁴¹ Настапот на Китанчев и на директорот повлијаеле врз Ѓорче Петров, како ученик во IV клас⁶⁴² да се зафати со пишување на

⁶⁴⁰ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 116.

⁶⁴¹ Исто, 117.

⁶⁴² Ѓ. Петров истакнува дека започнал со пишување на натписите во петиот клас. (Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција, вовед, коментар и редакција Проф. Љубен Лапе, Скопје 1984, 40.). Меѓутоа според Д. Димески, Ѓорче Петров анонимните написи во весникот Балкан започнал да ги публикува во IV клас во учебната 1882/83 година. (Д. Димески, Македонското национално ослободително движење ... белешка 40, 118-120.)

анонимни писма за весникот "Балкан". Тие биле насочени против егзархиската просветна политика. Поради таквата активност Т. Китанчев и директорот Б. Рајнов следната година биле сменети од своите должности. За нов директор на гимназијата во 1883/84 година бил поставен Георги Кандиларов.⁶⁴³ Тој бил вистински послушник на Егзархијата и спроводник на бугарската политика. Тоа предизвикало ученички бунт од поширок размер. Во текот на овие настани Ѓорче Петров не само што пишувал дописки против директорот, туку се зафатил со подготовка на една брошура против гимназијата. Дел од овие материјали паднале во рацете на директорот.⁶⁴⁴ Поради тоа, од гимназијата биле исклучени 14 ученици меѓу нив Ѓорче Петров и Пере Тошев.⁶⁴⁵ Таквата ригорозна мерка времено ги смирила духовите во гимназијата, но не за долго.

Отпорот против бугарската денационализаторска просветна политика во Солунската гимназија, дошол до полн израз за време на ученичкиот бунт во учебната 1887/88 година. Всушност почетокот на нередите во гимназијата бил резултат на политичко-партиските пресметки што се случувале во Бугарија помеѓу русофобите и русофилите. Првите држеле до бугарската влада и премиерот Стамболов, а вторите до Егзархијата.⁶⁴⁶ Политичките пресметки во Бугарија помеѓу симпатизерите и противниците на Стамболов, со себе ја повлекле Солунската гимназија, Солунската црковно-училишна општина и учениците. Последните во нередите гледале погоден момент за спротиставување на бугарскиот јазик во наставата. Тие истакнале "дека не можеле да работат на бугарски јазик, туку сакале да работат и да им се предава на нивниот домашен македонски дијалект".⁶⁴⁷ Поттикнувачки врз учениците влијаел и економот на гимназијата Темко Попов, кој бил во тесни врски со српскиот

⁶⁴³ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 117.

⁶⁴⁴ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 40.

⁶⁴⁵ С. Димевски, Просветната политика на Егзархијата ..., 22-24.

⁶⁴⁶ Поопширно: В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ... 16-19.

⁶⁴⁷ АМ. ППО. мф. 439, пов. бр.32.

конзул во Солун, Петар Карастојановиќ.⁶⁴⁸ Како резултат на ученички бунт во учебната 1887/88 година од гимназијата биле исклучени 38 ученици од кои 14 седмокласници.⁶⁴⁹ Предводничката улога во бунтот ја имале Петар Поп Арсов и Даме Груев.

Најголемиот дел од исклучените ученици со посредство на српскиот конзулат во Солун, своето образование ги продолжиле во Србија. Сега им преостанало да го испробат вкусот на српската пропаганда. Во текот на 1888 година српската пропаганда од Македонија успеала да врбува 33 ученици.⁶⁵⁰ Тие по завршување на образованието во Србија "требало да се вратат по своите родни места и таму да дејствуваат во полза на српската идеја".⁶⁵¹ За време на преговорите во Солун, српските пропагатори на овие ученици им ветувала "златни ридови во Србија". Но

Србија се обидела од нив да направи "вистински Срби".⁶⁵² Кај младите Македонци, кои биле подложени на жестока денационализаторска тортура се јавило незадоволство и отпор, манифестирано низ жалби и нереди. Поради тоа кон крајот на 1888 година како главен бунтација бил исклучен Димитар Попов-близок пријател на Поп Арсов.⁶⁵³ Со тоа не биле смирени духовите. Во текот на 1889 година дошло до нови нереди од страна на македонските студенти и ученици во Белград. Организатори биле Петар Поп Арсов, Христо Поп Коцев и Никола Наумов. Во меѓувреме меѓу нив почнал да делува бугарскиот дипломатски претставник-Минчович. Тој им ветил дека доколку заминат во Бугарија ќе им биде дозволено да се организират врз македонска основа.⁶⁵⁴ Овие ветувања и српскиот денационализаторски однос повлијаеле 34 Македонци да го напуштат Белград и да заминат во Софија, за да го продолжат образованието.⁶⁵⁵

⁶⁴⁸ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 17-18.

⁶⁴⁹ Исто, 19.

⁶⁵⁰ Исто, 21.

⁶⁵¹ Исто, 20.

⁶⁵² Исто, 23.

⁶⁵³ Исто, 22.

⁶⁵⁴ Исто, 24.

⁶⁵⁵ Исто.

Следната 1889 година шестмина завршени солунски егзархиски гимназијалци кои добро ја искусиле бугарската пропаганда "ги понудиле своите услуги на српската пропаганда, подлажани од нејзината тогашна македонистичка маска, под услов да бидат учители по Македонија на народниот македонски говор".⁶⁵⁶ По неуспешните преговори заминале во Софија, каде повеќето од нив се нашле меѓу Лозарите.

Отпорот против бугарскиот наставен јазик во училиштата бил манифестиран и во Костур. Таму неколкумина градски учители антибугарски и антигрчки настроени во 1892 година покренале иницијатива за отфрлање на бугарскиот јазик од училиштата и негова замена со "македонскиот дијалект".⁶⁵⁷ За овие намери на костурчани разбрал српскиот конзул во Битола-Димитрие Боди. За оваа го информирал својот министер за надворешни работи Владан Ѓорѓевиќ, притоа гледајќи можност за профитирање на српската пропаганда.⁶⁵⁸ Меѓу другото тој известува дека зад намерата на учителите застанала и црковно-училишната општина, која одлучила за учебната 1892/93 година наставата да се изведува на македонски јазик, а неколку учители добиле задача да подготват привремена граматика.⁶⁵⁹ Обидот на српската пропаганда да се вовлече во оваа македонска пројава од страна на Комисијата за изработка на привремената граматика дипломатски бил одбиен со образложение дека им се потребни консултации со црковно-училишната општина.⁶⁶⁰

7. Кон крајот на осумдесеттите и почетокот на деведесеттите години на XIX век датират повеќе пројави кои на прв план го исфрлат македонскиот национален индивидуалитет. Во некои од нив забележливо е влијанието на други пропаганди, особено на српската, поради нејзиниот тогашен отворен македонистички настап. Во тој контекст треба да се одбележи Програмата на друштвото "Србо - Македонци" во Цариград од

656

Д. Димески, македонското националноослободително движење ..., 120-121.

657

Документи за борбата на македонскиот народ ... т.1, 303.

658

Исто, 303-304.

659

Исто, 304.

660

Исто, 304-305.

1886 година. Друштвото побарало во Цариград да се печати "Македонски весник", на "чисто македонски јазик".⁶⁶¹ На политички план, друштвото бара да се покрене "прашањето за откажување на Македонците од бугарскиот егзарх", обнова на Охридската архиепископија која ќе зависи од Цариградскиот патријарх, на "македонскиот народ да му се докажува дека не се Бугари", потоа, протерување на бугарските владици и учители од Македонија и нивна замена со Македонци.⁶⁶² Влијанието на српската пропаганда е забележливо во поглед на јазикот. Во таа смисла се предлага да се пишува на "чисто македонски јазик, но бидејќи македонскиот јазик не е книжевно обработен, да се исфрла секој бугарски израз, а да се воведуваат српски".⁶⁶³

Во оваа друштво се нашле членовите на Тајниот македонски комитет, кој во текот на 1886 година во Белград бил во врска со претставниците на српската пропаганда.⁶⁶⁴ Во него се истакнале Коста Групче, Наум Евро, Темко Попов и Васил Карајовов.

Следната 1887 година Коста Групче и Наум Евро во соработка со српскиот дипломатски претставник во Цариград-Стојан Новаковиќ, побарале дозвола од Великиот везир за издавање на "Македонски лист".⁶⁶⁵ Во него истакнале " ... откако се роди бугарското црковно прашање, со него се фрли семето на раздор меѓу христијаните - раја, кое ѝ донесе големи несреќи на нашата татковина а според интригите на туѓите агитатори, бевме најлоша среќа да ја примиме бугарската народност, која што за нас Македонците е сосема туѓа."⁶⁶⁶ Весникот би се печател на "чисто македонски дијалект", а би пропагирал дека "нашата татковина (Македонија б.н.) нема ништо општо со другите државички ... и избегнување и строго предупредување од нивните интриги".⁶⁶⁷

⁶⁶¹ Исто, 273.

⁶⁶² Исто.

⁶⁶³ Исто.

⁶⁶⁴ К. Цамбазовски, Културно-општествените врски ..., 164-166.

⁶⁶⁵ Љ. Лапе, Одбрани текстови ... II дел, 280-282.

⁶⁶⁶ Исто, 281.

⁶⁶⁷ Исто, 282.

Откако Високата порта не го зела во предвид споменатото барање тие се обратиле до претставниците на Големите сили во Цариград. Во барањето до нив истакнале дека Романија, Србија, Грција и Бугарија "не мируват и интригираат, а полето на нивните интриги е нашата татковина Македонија, која поради важноста на својата географска положба ... ги електризира срцата на речените државици, и поради тоа непрестајно се бунтуват и претендираат на нашата татковина како законити наследници ..."⁶⁶⁸ Затоа, "за да се искорени тоа треба да се искоренат тие илузии..., а тоа може да го направи само македонското население, кое треба да му објави на светот дека е посебен народ, со посебна историја, нарави и обичаи и дека нема ништо општо со околните државици. Па според тоа никој нема право да претендира на Македонија и таа им останува на Македонците."⁶⁶⁹

Независно од тоа што српската пропаганда имала свое влијание врз овие барања и дејци несомнен е фактот дека тие манифестирале висока национална зрелост. Под истото влијание и во ист дух во мај 1888 година Темко Попов му пишува на Деспот Бацовиќ. Притоа истакнува "... националниот дух у Македонија до такво доредже денеска ја стигнал штото и сам Исус Христос ако слезит од небото неможит да го уверит Македонца, оти тој је бугарин или србин, освен оние Македонци у кои веќе пропагандата бугарска се имат вкоренето."⁶⁷⁰ На крајот подвлекува "Најглавната работа је Македонија да се помакедончит."⁶⁷¹

Во тоа време во Бугарија силна дејност на македонска основа развил Коста Шахов. Тој на 21 октомври 1888 година започнал да го издава весникот Македонија. Весникот со прекини излегувал до 1893 година. Првите 25 броја излегле во Русе, а останатите од 14 јуни 1889 во Софија.⁶⁷² Во првиот број се истакнува дека "На крајот, ние Македонците

⁶⁶⁸ Документи за борбата на македонскиот народ ... т.1, 277.

⁶⁶⁹ Исто, 278.

⁶⁷⁰ Исто, 279.

⁶⁷¹ Исто.

⁶⁷² К. Пандев, Националноосвободителното движење ..., 56.

... не смееме да си ја заборавиме татковината и сме должни да работиме за подобрување на нејзината положба; Зашто како народ ќе бидеме одговорни пред нашето потомство". Притоа е истакнато дека задача на в. "Македонија е да се бори за духовно и културно издигање на Македонците".⁶⁷³ Весникот воглавно третира прашања за организирање и обединување на македонските сили кои ќе дејствуват во корист на Македонија. Потпирајќи се на сопствени сили Македонците во Бугарија требало да образуваат Комитет кој ќе ги обедини сите друштва и ќе ја координира нивната дејност. Во прво време Комитетот требало да делува по мирен и дипломатски пат, а откако тие мерки ќе се исцрпат да се премине кон револуционерна активност.⁶⁷⁴ Целта на Комитетот требало да биде автономија на Македонија во смисла на чл. 23 од Берлинскиот договор. Понатамошната судбина на Македонија да се решава отпосле бидејќи тоа било последно прашање. Автономијата се налагала за да се обессилат претензиите на соседните држави и да се зачува територијална целост на Македонија.⁶⁷⁵

Во општата борба за политички права требало да се обединат сите народности во Македонија. Оваа прашање посебно било разработено во статијата " Мислење за решавање на македонското прашање", потпишана со псевдоним Еден Македонец.⁶⁷⁶ Според него борбата за политичко ослободување на Македонија, по однос на националните стремежи требало да се постави на неутрална т.е. "македонска почва". Во продолжение тој истакнува " Ние сме рекле и друг пат - не е време, што ние, Македонците, да ја изразиме нашата желба за соединување со извесна држава. Тоа е опасно најпрво за самите нас, Македонците, и после за целиот бугарски народ ... Ослободувањето на Македонија и нејзиното присое-

⁶⁷³

Документи за борбата на македонскиот народ ... т. 1., 282-283.

⁶⁷⁴

К. Пандев, Националноосвободителното движение, 57.

⁶⁷⁵

Исто.

⁶⁷⁶

Исто.

динување со извесна земја се две прашања, кои е незамисливо да се решат благопријатно во едно исто време ..."⁶⁷⁷

Понатаму авторот на статијата порачува сите жители на Македонија да се именуват како "Македонци", а македонските друштва за напред да се титулират исклучиво како македонски без додавање на префиксите бугаро, румуно, србско или елино.⁶⁷⁸ Овие ставови на Македонец предизвикале реакција и полемика во кои се вклучила и редакцијата на в. "Македонија". Покасно весникот еволуирал во правец на ставовите на Еден Македонец.⁶⁷⁹

Во контекст на манифестирањето македонска национална самобитност треба да се одбележи и прогласот на Силогосот "Македонија на Македонците".⁶⁸⁰ Овој проглас паднал во рацете на Владан Ѓорѓевиќ во Атина во декември 1891 година. Грчкиот државник Трикупис за овој проглас истакнал дека е словеснофилска работа и дека не ги разбира мотивите за неговото издавање.⁶⁸¹ Прогласот отворено се декларира против сите балкански пропаганди во Македонија, притоа јасно манифестирајќи ја самобитноста на македонскиот народ. Прогласот предупредува на опасноста за делба на Македонија. Во тој контекст се вели : "Но таа некогаш толку славна татковина, денес е во опасност да биде разделена и да ја снема сосема, зашто ние Македонците сме ја зафрлиле својата народност, а другите народи ја барат нашата земја како своја, бараат да ја потчинат нашата голема народност".⁶⁸² Понатаму се истакнува дека соседните држави "работат за нејзино раздробување и со месните расправи готват терен за напливот на туѓи војски во нашата татковина. Настапија критични дни за опстанокот на Македонија. Се решава нејзиниот живот или смрт. Јунаци македонски! Зар ќе оставите

⁶⁷⁷ Цитирано според К. Пандев, Националноослободителното движение ..., 58.

⁶⁷⁸ Исто.

⁶⁷⁹ Исто, 59-60.

⁶⁸⁰ Љ. Лапе, Одбрани текстови ..., II дел, 298- 299; Документи за борбата на македонскиот народ ... т. 1., 269-270.

⁶⁸¹ Љ. Лапе, Одбрани текстови ..., II дел, 298.

⁶⁸² Исто, 298.

додека сте уште живи да се закона вашата убава татковина?"⁶⁸³ Најпосле од името на Македонија се апелира: "Вие сте сите мои родени деца верувале во Мухамед, Мојсеј или Исуса. Иако вие ги признавате за старешини едни папата, други шеихисламот, трети егзархот, четврти патријархот, петти рабинот, пак сте вие сите деца од една иста мајка Македонија што плаче ден и ноќ колнејќи ве да да се смирите, да се сложите и да се побратимите ... а вие како вистински Македонци решете: на знамето што денес го вијам да се напише Македонија на Македонците ...".⁶⁸⁴

Во исто време повеќе слависти и етнологзи се зафатиле со проучувањето на јазикот и народноста на Македонските Словени. Така, Иван Аксаков ја лансирал вистината дека Македонците не се ниту Срби, ниту Бугари, ниту пак Грци, туку посебен словенски народ, кој треба своето "македонско наречје" да го издигне на степен на литературен јазик.⁶⁸⁵ Написи за етнографијата и народноста на Македонските Словени во тоа време почнал да објавува и Петар Данилович Драганов.⁶⁸⁶ Во 1890 година од печат излегла и студијата "Народноста на Македонските Словени" од Карл Хрон.⁶⁸⁷

8. Во разгледуваниот период, треба да се потенцира иницијативата за обнова на Охридската архиепископија како македонска црква. На залезот од деведесетите години на XIX век, тоа прашање го покренал Темко Попов во брошурата "Кој е крив".⁶⁸⁸ Во 1890 година, 120 охридани потпишале барање до Цариградската патријаршија за обнова на Охридската архиепископија.⁶⁸⁹ Притоа истакнале: "Ние, Словените од Македонија, од секогаш сме имале своја црква, Охридската архиепископија ... Денес ние

⁶⁸³ Исто, 299.

⁶⁸⁴ Исто.

⁶⁸⁵ Б. Ристовски, Македонскиот народ и македонската нација, т. I, Скопје, 1983, 476.

⁶⁸⁶ Исто, 473.

⁶⁸⁷ Карл Хрон, Народноста на Македонските Словени. (Избор и редакција Цветан Станоевски), Скопје, 1990, 9-63..

⁶⁸⁸ К. Цамбазовски, Нови прилози за македонското сепаратистичко движење, ГИНИ, VII/2, Скопје, 1964, 244-255.

⁶⁸⁹ Документи за борбата на македонскиот народ... т.1, 287-288.

би сакале одново да си ја вратиме..."⁶⁹⁰ Охридани во своето образложение меѓу другото истакнале " Покрај тоа што Бугарите не измамија и излажаа, тие ни го отфрлаат и јазикот, ни ги менуваат и нашите свети обичаи ја менуваат сета наша лика и прилика. Ние тоа не можеме повеќе да го трпиме и не сакаме нашите деца да нè колзат нас и гробовите на нашите предеди. Сега ние се одделивме од Бугарите и сами сочинуваме словенски општини во Македонија, и сочинуваме самостоен народ. Како такви ние сакаме да имаме наша црква, наши училишта. Ние си најдовме и наши учители кои ги плаќаме и издржуваме".⁶⁹¹

Желбите на Охридани, практичен израз нашле во напорите на Скопскиот митрополит Теодосиј Гологанов, кој превзел конкретни чекори за обнова на Охридската архиепископија. Овој прониклив духовник истовремено ги согледал последиците од делувањето на странските пропаганди во Македонија, и особено на бугарската. Во своето писмо од 22.06. 1891 година до Дионисиј, Теодосиј пишува: "Ние Македонците немаме толку мака од Турците да ни е жив падишахот, колку од Грците, Бугарите и Србите, кои како орли на мрша се впуштија во оваа наша многу-страдална земја и сакаат да ја расчеречат."⁶⁹² Теодосиј е многу покатегоричен кога пишува за Егзархијата и нејзината дејност во Македонија: "... Нашата Егзархија со својата црковна и просветна дејност тука во Македонија ја врши всушност најмизерната задача, му го одзема името на еден народ и го заменува со друго, му го одзема мајчиниот јазик и го заменува со туѓ, му ги одзема сите национални белези и ги заменува со туѓи ... Турците земаат имоти и животи на рајата, но не посегнуват по неговиот дух. Тие го уништуват телото, но духот го почитуваат. А, нашата света Егзархија го убива оваа другото, постојаното."⁶⁹³ Од тие причини митрополитот Теодосиј порачува "... Ние духовниците, по потекло Македонци, треба да се здружиме и да го покренеме нашиот народ да се разбуди, да ги

⁶⁹⁰ Исто, 287.

⁶⁹¹ Исто, 288.

⁶⁹² Љ. Лапе, Одбрани текстови..., II дел, 293.

⁶⁹³ Исто, 292.

отфрли туѓинските управи, да ги отфрли Патријаршијата и Егзархијата, и да се обедини духовно во лоното на Охридската Црква, нивната вистинска мајка црква. Не е ли крајно време да се запре националното делење на еден ист народ само поради тоа што едниот ја признава Патријаршијата, другиот Егзархијата, а третиот му се клања на Мухамед."⁶⁹⁴

Во својата митрополија Теодосиј превзел конкретни чекори. Го отстранил директорот на скопското училиште Антон Наследников зошто бил Бугарин.⁶⁹⁵ Потоа превзел поширока акција за отстранување на сите проегзархиски чиновници од црковно-училишните општини преку организирање нови избори.⁶⁹⁶ При подготовка на списокот за учители за учебната 1891-92 година ги изоставил имињата на сите учители родум Бугари и ги заменил со Македонци.⁶⁹⁷ Се залагал за отварање на словенско одделение при вилаетската печатница во Скопје каде требало да се печатат учебници на македонски јазик.⁶⁹⁸ На крај ги изгорел сите стари формулари, вули, кристални и венчални свидетелства, умреници и тн. и истите ги заменил со нови во чии наслови биле испуштени зборовите "Бугарска Егзархија". Тие биле печатени на македонски јазик, штипско-велешко наречје.⁶⁹⁹ Дејноста на Теодосиј била разбрана од Егзархијата, поради што брзо бил сменет од својот трон. Во врска со неговото сменување Д. Секарлиев, меѓу другото пишува: " Митрополитот Теодосиј не е ниту прва, ниту последна жртва на стоглавата хидра-Бугарската Егзархија. Тоа е една перфидна политика да се уништи уште во својот корен сознанието на словеномакедонскиот народ за сопственото постоење."⁷⁰⁰

⁶⁹⁴ Исто, 293.

⁶⁹⁵ С. Димевски, Митрополитот скопски Теодосиј, живот и дејност (1846-1926), Скопје, 1965, 87-89.

⁶⁹⁶ Исто, 99.

⁶⁹⁷ Исто, 110.

⁶⁹⁸ Исто, 134.

⁶⁹⁹ Исто, 137.

⁷⁰⁰ С. Димески, Присуството на Теодосиј Гологанов во развојот на македонската национална мисла во епохата на национално-револуционерното движење, ГИНИ XX/2, Скопје, 1976, 79.

Без сомнение заложбите и дејноста на митрополитот Теодосиј Гологанов, извршиле силно влијание врз младата македонска интелигенција која, токму во тоа време ги дооформувала своите погледи. Две години подоцна тоа ќе биде забележано од страна Петар Поп Арсов-еден од основачите на МРО. Тој пишува "Историјата за високопреосвештениот Теодосиј, уште е темна за нас, но за Н. Блаженство (Егзархот б.н.), ни се чини ќе излезе непрепорачлива..."⁷⁰¹

9. Кон крајот на 1890 година, македонските студенти во Софија формирале Македонско студентско друштво (МСД). Поистакнати претставници биле: Даме Груев, Петар Поп Арсов, Христо Поп Коцев, Димитар Мирчев, Никола Дејков и Никола Наумов. Посебна улога околу организирањето на друштвото одиграл Коста Шахов.⁷⁰² Целите на МСД биле: 1) Ослободување на Македонија од турско ропство; 2) Формирање на револуционерна организација во Македонија; 3) Врбување на сомисленици и нивно препраќање во Македонија и 4) Издавање на едно списание што ќе се спротистави "не само на турскиот терор, туку и на туѓите пропаганди што го цепат народот (македонски б.н) на Срби, Грци и Бугари."⁷⁰³ Друштвото имало конспиративен карактер, а неговата активност требало да се легализира преку планираното списание.

По убиството на Белчев (бугарскиот министер за финансии) во март 1891 година, бугарските власти уапсиле двајца членови на друштвото Даме Груев и Никола Наумов. Во такви околности за да се избегнат предвремените жртви МСД ја прекинало својата активност.⁷⁰⁴

Меѓутоа, само неколку месеци покасно од оваа друштво израснала Младата македонска книжовна дружина (ММКД). Впрочем членовите од МСД што останале во Софија влегле во новооснованата ММКД. Покрај нив во неа се нашле поголем број македонски интелектуалци што тогаш биле во Софија. Во нејзините редови влегувале: Петар Поп Арсов, Георги

⁷⁰¹ Вардарски, Стамболовцината во Македонија ..., 32.

⁷⁰² В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 26.

⁷⁰³ Исто, 26-27.

⁷⁰⁴ Исто, 27.

Баласчев, Георги Белев, Климент Караџулов, Ефтим Сиространов, Никола Дејков, Коста Шахов, Иван Хаџиниколов, потоа Андреј Љапчев, Тома Карајовов, Христо Матов, Наум Туфекчиев, Ангел Наумов и други.⁷⁰⁵ Според наведените имиња се гледа дека Дружината била составена од три групации: 1. Македонските ученици и студенти што созреале на релацијата Солун-Белград-Софија; 2. Македонски интелектуалци што се наоѓале во Софија и 3. Членови на некогашното културно-просветно друштво "Свети Климент". Дружината била во тесна врска со кружокот во Софијското воено училиште со кој раководел Гоце Делчев.

Во јануари 1892 година од печат излегол првиот број на списанието "Лоза", како орган на ММКД. Оттука и припадниците на Дружината биле наречени Лозари. Редактор на списанието бил Петар Поп Арсов. Во првиот број е објавен и Уставот на ММКД, кој целосно е ослободен од националната програма за која се залагала Дружина.⁷⁰⁶ Таквата концепираност на Уставот требало да ја легализира дејноста на Дружината и да послужи како фасада за прикривање на нејзините македонски национални планови. Меѓутоа и покрај тоа овие намери на Дружината се обелоденети во Предговорот на списанието.⁷⁰⁷

Дружината предупредува на опасноста од пропагандите на соседните држави во Македонија. Во врска со тоа пишува: "Само еден поглед е доста да се видат насунутите потреби на нашата родина. Благодарение на последните политички настани на нашиот полуостров и географската положба на Македонија, денес таму се собрале севозможни надворешни елементи, кои, воодушевени од своите сосипувачки планови и интереси за нашата иднина, слободно и со трескава енергија го засилуваат антагонизмот кој што и така постои во земјата".⁷⁰⁸

⁷⁰⁵

Исто, 28.

⁷⁰⁶

Види : Устав на млада македонска книжевна дружина во Софија, Лоза I/1, 1892 Софија, 47-48.

⁷⁰⁷

Предговор, Лоза I/1, I-III.

⁷⁰⁸

Исто, II.

ММКД порачува: "Само еден силен отпор од наша страна може да не зачува од незаситените посегања..., затоа ни се потребни сили, а нашите се разнебитени, раздробени, значи, треба да ги соединиме, да ги собереме во една општа моќна сила, сила- народна, ако сакаме да ја запазиме иднината на нашата татковина. Тоа треба да биде стремежот на секој што годе чувствителен Македонец, каде и да се наоѓа тој."⁷⁰⁹

Лоза на своите страници на мошне вешт начин настојува да го прикаже посебниот историски, културен и етнографски карактер на Македонија, при тоа водејќи сметка да го подзадоволи вкусот на бугарското општество и влада.⁷¹⁰ Лозарите прифатиле еден нов правопис и јазик на кој го печателе списанието, со тенденција тој да послужи како основа за идниот литературен јазик на Македонија.⁷¹¹

По излегувањето на првиот број на Лоза, бугарското општество и влада, согледале дека активностите на ММКД ги засегаат бугарските интереси во Македонија. Поради тоа жестоко се нафрлиле врз лозарите. Во тој поглед предводничката улога ја имал официјалниот владин весник "Свобода".⁷¹² Во напорите да ги дискредитира лозарите пред бугарското општество "Свобода", всушност потполно ги отсликала, дури подобро отколку што тоа самите го сториле. По излегувањето на вториот број на "Лоза", Левов пишува: "Младата дружина под превезот на книжевноста не ја гони целта и пропагандата за некаков фонетски правопис, туку тенденции и цели колку куриозни, жални, толку збунувачки, срамни и опасни."⁷¹³ Понатаму тој заклучува дека Дружината "Полека лека ќе го подготвува бугарското општествено мнение за одделување на Македонија од Бугарија и полека лека ќе воведува зборови од охридското поднаречје што ќе биде литературен јазик на идната Голема Македонија, на чело на која ќе дојде некој од редакторите на Лоза во својство на Филипа или

⁷⁰⁹

Исто, III.

⁷¹⁰

В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 30-31

⁷¹¹

Исто, 31.

⁷¹²

Поопширно: В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 31-33.

⁷¹³

Д. Т. Левовъ, "Лоза", Свобода, VI/786, София 13.04.1892, 3.

Александра!?! ... Како што гледате Македонската дружина смета дека нивната татковина е Македонија, дека последната е населена со одделно словенско племе наречено Македонци, дека таму се собрале севозможни надворешни елементи, т.е. Бугари, Грци, Срби ... дека целта им е да ни дадат еден силен отпор и да се запазат од нашите разбојнички посегаша и дека Лоза ќе и служи на истата цел!! Како ви се бендисува."⁷¹⁴

Бугарската влада во средината на 1892 година ја забранила "Лоза" и ја растурила ММКД, но со тоа, таа не се спротиставила само на едно списание и дружина, туку на едно организирано македонско национално движење, кое го нарекле "сепаратистичко". Една година подоцна тројца од членовите на МСД и ММКД се вброиле меѓу основноположниците на МРО.

10. Османскиот владсачки систем и безкрупулозните денационализаторските пропаганди во Македонија, неминовно воделе кон појавата на организираното македонско револуционерно националноослободително движење. Црковно-просветната политиката на соседните балкански држави во Македонија, и првенствено онаа на Бугарската Егзархија станале значаен "кохезионен фактор кој ги збил редовите на македонската младина, граѓанските, првенствено егзархиски средини и интелигенцијата".⁷¹⁵ Антиегзархиското движење што ги зафатило македонските средини постепено прераснало во организирано револуционерно и национално ослободително движење на македонскиот народ. Во врска со тоа Ѓорче Петров во своите спомени истакнува дека околу 1890 година, во сите поважни центри во Македонија се појавило едно настроение кај "младите против владиците, општините, егзархиските учители и службеници, и една струја против посегашата на Егзархијата бесконтролно да господарува во црковните и училишните работи во земјата. Еснафите, што во македонските градови сочинувале моќен staleж, скоро минаа во оваа борба на страна на младинците ... Оваа движење се паѓа паралелно со

⁷¹⁴

Исто.

⁷¹⁵

Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 130.

појавата на таканаречениот од некои македонски 'сепаратизам', изразен преку списанието 'Лоза', во Софија, раководено од Арсов, Баласчев Хаџи Николов и други ... Во Солун се пројави меѓу учителите во гимназијата исто оваа 'сепаратистичко' движење. Реченово раздвижување ... го сметам како прв чекор на самодејност во земјата ... Тоа неосетно се прероди во револуционерно движење."⁷¹⁶

Кон крајот на осумдесеттите и почетокот на деведесеттите години од XIX век, има повеќе обиди за формирање на единствена револуционерна организација. Во таа насока околу 1889 година Пере Тошев му пишувал на Ѓ. Петров дека треба да се зафатат на "организацијата за ослободување", но Ѓорче се уште не верувал дека од тоа ќе излезе нешто.⁷¹⁷

Со идејата за формирање на револуционерна организација кон крајот на 1890 и почетокот на 1891 година, се носело и Македонското студентско друштво во Софија. За таа цел Друштвото планирало да врбува сомисленици и да ги испраќа во Македонија.⁷¹⁸ Меѓутоа, размислите и намерите на МСД биле прекинати по убиството на бугарскиот министер Белчев во март 1891 година. Од редовите на студентската дружба во втората половина на 1891 година произлегла ММКД, која за да ги прикрие своите вистински намери си го присвоила епитетот "книжовна".⁷¹⁹ Според Петар Поп Арсов, намерите на ММКД биле: "врбување истомисленици, кои ќе заминат во Македонија и таму на местото ... да подготват почва за револуционерно движење".⁷²⁰ Со забраната Лоза бил пресечен уште еден обид на Македонците за револуционерно организирање.

Летото 1891 година, по растурањето на МСД, и по враќањето во Македонија, Даме Груев превзел чекори за формирање револуционерна организација во Битола. Притоа, формирал "Учителски сојуз", со "чисто револуционерна цел". Дејноста на "Сојузот", била парализирана од страна

⁷¹⁶ Ѓ. Петров, Спомени ..., 48.

⁷¹⁷ Исто, 45-46.

⁷¹⁸ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 26-27.

⁷¹⁹ Исто, 39.

⁷²⁰ П.п. Арсовъ, Произходъ ..., 3.

на претседателот на егзархиската црковна-училишна општина, архимандритот Козма Пречистански.⁷²¹

Во 1892 година, кај Иван Хаџи Николов се зацврстила идејата дека "само со една тајна револуционерна организација ќе може да се пресече патот на туѓите пропаганди во Македонија".⁷²² За таа цел во Солун сондирал личности кои имале децентралистички ставови по однос на егзархиското црковно-училишно дело во Македонија. Во прво време такви нашол во лицето на Петар Поп Арсов, Христо Татарчев, Димитар Цонев и Христо Батанџиев.⁷²³ Помислата дека се малкумина ја одложила акцијата, но не и идејата. Во јули 1893 година⁷²⁴ во потрага по авторитетни личности Иван Х. Николов престојувал во Софија, каде преку Коста Шахов се сретнал со Гоце Делчев. Ставовите што Хаџи Николов ги изнел пред Делчев веројатно претходно биле разработени од споменатата група. Впрочем оваа група со исклучок на Димитар Цонев ќе биде јадрото кон која во 1893 година се присоединиле Даме Груев и Андон Димитров и конечно ги реализирале замислените цели.⁷²⁵

Во разговорот со Делчев, Хаџи Николов ги изложил следниве размислувања :⁷²⁶

⁷²¹ Д. Димески, Гоце Делчев, Скопје 1994, 38.

⁷²² Основоването на ВМРО (изъ записките на Иванъ Х. Николовъ), соопштава Хр. Шалдевъ, Ил. Илинденъ VIII/1 (71), София 1936, 5.

⁷²³ Исто.

⁷²⁴ Д. Димески, Гоце Делчев..., 40. Искажувањето на И. Х. Николов дека средбата помеѓу него и Делчев се одржала во јули 1892 година се чини неточна. На тоа упатува еден друг момент од неговото искажување. Тој истакнува дека средбата помеѓу него, Поп Арсов и другите претставници од спомената група се одржала во мај-јуни 1892 година во Солун, што е неточно, бидејќи во тоа време Поп Арсов се уште е во Софија. Додека пак, Х. Татарчев изнесува дека тие подготовки биле правени есента 1892 година. (Види : Хр. Татарчев, Спомени отъ миналото, Сб. Илинденъ 1903-1922), София 1922, 11.

⁷²⁵ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 40.

⁷²⁶ Во оваа прилика ја даваме верзијата што ни е пренесена од Гане Тодоровски, а не според Христо Шалдев. Г. Тодоровски тврди дека го имал на рака интегралниот текст од спомените на И. Х. Николов. Во врска со верзијата на овој значаен текст, тој реагираше и по повод 100 годишниот јубилеј од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание што се одржа од 21 до 23 октомври 1993 во Скопје во организација на МАНУ. Види: Можно ли е нужно ли е датирање на раѓањето на македонската нација (Уште еднаш над мемоарите на Иван Х. Николов), 36. Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание, Скопје 1994, 289-294.; Христо Андонов Полјански, Гоце Делчев, Скопје 1272, т.1, Скопје, 110.

1. Организацијата да се основа во Македонија, а не во Софија, бидејќи основана во Софија и раководена од Софија, Србите и Грците ќе ја третираат како измислица на бугарското правителство, ќе основат и тие такви организации и од нашата организација нема да биде ништо. Поради тоа треба да биде тајна.

2. Основачите да се Македонци, чесни, да се ползуват со добро име и да живеат во Македонија, за да бидат постојано во контакт со населението во Македонија, да бидат изложени и тие на истата опасност, на каква што ќе бидат изложени и нивните последувачи, преку кои полесно ќе ја спечалат довербата на населението.

3. Лозинката треба да биде Автономија на Македонија. Нашето барање треба да се потпира врз член 23 од Берлинскиот договор за да се надеваме на успех. Да постигнеме Автономија на Македонија, значи да ја откинеме не само од Турција, туку и од Србите и Грците. Оцртани еднаш границите на Автономна Македонија, Србите и Грците веќе не ќе можат да бараат делови од неа, кога, ако посакаме присоединување на Македонија кон Бугарија, Србите и Грците ќе посакаат и тие делови од неа. Нашата задача треба да биде да ја споиме Македонија цела, а тоа може да биде преку една Автономна Македонија.

4. Организацијата треба да биде самостојна и независна. Да нема никакви врски и ангажмани со владите на соседните држави, за да не и влијаат и да не ја обвинуват дека е орудие на некоја од тие влади и со тоа да предизвикаат противдејство од страна на другите соседни влади.

5. Од Македонците во Бугарија и од бугарскиот народ ќе бараме и материјална поддршка без притоа да ни се мешат во работата.⁷²⁷

Делчев, начелно се согласил со изнесените принципи од страна на Хаџи Николов, меѓутоа, својот пристап во веќе проектираната револуционерна организација го условил со завршувањето на Военото училиште.

⁷²⁷ Спомени на И. Х. Николов, Д. Груев, Б. Сарафов, Ј. Сандански, М. Герџиков, д-р Х. Татарчев, (редакција Иван Катарџиев), Скопје 1995., 76-77.; Х. А. Полјански, Гоце Делчев... т.1, 110.

Имајќи ја во предвид генезата на идејата за револуционерна организација во Македонија, неоспорен е фактот дека нејзината појава не само што претставува реакција на османскиот владеечки поредок, туку во исто време е реакција и одговор на странските пропаганди во Македонија, пред се на соседните балкански држави.⁷²⁸

728

К. Пандев, а и останата бугарска историографија, појавата на МРО, исто така ја толкуват и како реакција на странските пропаганди во Македонија, пред се на српската пропаганда. (Види: К. Пандев, Националноосвободителното движение ..., 67-71). Но во истовреме се искривоколкува фактот дека антиегзархиската политика на МРО, е само отпор против централистичката поставеност на Егзархијата, а не и против бугарската пропаганда во Македонија. (Исто, 71-72). Во прилог на таквите ставови на бугарската историографија одат некои од искажувањата на протагонистите на МРО. Притоа се испушта фактот дека споменатата мемоарска литература, настанала во разни околности и претежно во Бугарија. Од друга страна многу други факти го демантират таквото становиште. Впрочем тие ќе дојдат до израз во понатамошниот текст на трудот. Како и да е МРО подоцна во своите акти категорично се изјаснила против странските пропаганди во Македонија без притоа да прави градација меѓу нив на српска, грчка или бугарска. Тој момент само ја зацврстува нашата констатација.

ФОРМИРАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА И НЕЈЗИНОТО РАЗРГАНУВАЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ ДО 1896 ГОДИНА

1. Солун, како општествено-економски, политички и културен центар на Македонија, апсорбирал значаен дел од македонското граѓанство. Перспективите што се отвараа од тука биле примамливи и за младата македонска интелигенција, посебно за револуционерно настроените.

Во 1892 година, прибежниците во Солун нашол Иван Хаџи Николов, кој што бил револуционерно ориентиран уште од младешките години. На 11.09.(ст. стил) 1893 година отворил сопствена книжарница.⁷²⁹ Есента 1892 година во Солунската егзархиска гимназија како училишен лекар се вработил д-р Христо Татарчев.⁷³⁰ За време на летната ваканција 1893 година, тој обиколил повеќе македонски градови за да се запознае со состојбите во земјата.⁷³¹ Во јули 1893 година, во Солун дошол Даме Груев и се вработил како коректор во печатницата на Коне Самарџиев.⁷³² Во претстојната 1893/94 учебна година за професор во солунската машка егзархиска гимназија бил назначен Петар Поп Арсов.⁷³³ Груев и Поп Арсов биле стари познаници уште од време на школувањето во Солун, Белград и Софија. Двајцата биле сподвижници на младешкиот револуционерен излив. Од друга страна, учеството на Иван Хаџи Николов во ММКД, му дало можност од порано да се запознае со Поп Арсов и определбите на неговите сомисленици. Оттука, не случајно, во 1892 година, Поп Арсов се нашол во комбинациите на И.Х.Николов за формирање на револуционерна орга-

⁷²⁹ Основоването на ВМРО ..., 5.

⁷³⁰ Първият централен комитет на ВМРО, Спомени на д-ръ Христо Татарчевъ, соопшчава Л. Милетичъ, София 1928, 95.

⁷³¹ Исто, 95-100.

⁷³² Во писмото до Никола Дејков, испратено на 28.07. (ст. стил) 1893 година, Даме меѓу другото пишува: "Со Прилеп се простив ... Веќе три недели земам коректорска должност при печатарското одделение на Самарџиев во Солун. ... За почеток условен сум со 50 турски лири годишно, под услов да не ми се меша во работата. ... Засега блиски познаници немам." (АМ. ф.1953, Даме Груев, л. 1241. 1. 42., оп.1, ае, 5, л 139-142).

⁷³³ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 41.

низација. Во комбинациите на И.Х. Николов бил и Димитар Цонев, кој веќе во 1893/94 учебна година не бил учител во солунската гимназија.⁷³⁴ Блиски до идеите на Хаџи Николов, Груев и Поп Арсов биле уште Христо Батанчиев, секретар на Солунската егзархиска црковно-училишна општина и Андон Димитров, наставник по турски јазик.⁷³⁵

Груев, Поп Арсов и Хаџи Николов, подолго време биле опфатени од револуционерната клима. Груев и Хаџиниколов во тој поглед биле претприемчиви. Се чини дека претприемчивоста кај Хаџи Николов, била со доза на колебливост, затоа барал повеќе авторитетни личности. За разлика од него, Груев бил личност од акција без двоумење. Како и да е, за своите намери двајцата стекнале искрени приврзаници. Алка меѓу нив бил Поп Арсов. Веројатно од него, Груев разбрал за платформата на Хаџи Николов и нереализираните планови во тој правец.

Во август 1893 година, Груев барајќи медицинска помош од д-р Христо Татарчев се запознал со него. Веќе на третата средба Груев ги отворил картите и отворено разговарале за претстојната дејност "... за да се подобри политичката положба на нашиот народ...".⁷³⁶ Без губење време двајцата се договориле да започнат со сондажа на други лица.⁷³⁷ Татарчев со "својата тогаш ретка, необично ценета професија, со своето високо котирање во османскиот естаблишмент, а посебно со својата евидентна револуционерна насоченост ... го импресионирал Груева".⁷³⁸ Даме Груев се зближил и со Андон Димитров.⁷³⁹

На 21.10/2.11.1893 година, покрај солунскиот брег се сретнале Иван Хаџи Николов, Даме Груев и Андон Димитров. Тема на разговорот била ослободувањето на Македонија. Оттука искрснал предлогот тројцата да

⁷³⁴ Основоването на ВМРО ..., 6.

⁷³⁵ Д-р Христо Татарчев, Втрешната македоно-одринска револуционна организација како митологична или реална същност, София 1995, (съставител Цочо Билярски, Валентин Китанов), 30.

⁷³⁶ Първият централен комитет ..., 100 -101.

⁷³⁷ Д-р Х. Татарчев, Втрешната ..., 22.

⁷³⁸ Д. Димески, Гоце Делчев ..., 42

⁷³⁹ Исто, 41.

формират революционерна организација.⁷⁴⁰ Хаџи Николов истакнал дека на располагање ги има уште Петар Поп Арсов, Христо Батанџиев и Христо Татарчев. Тие закажале заедничка средба по два дена. Всушност бил закажан оснивачкиот состанок на МРО.

Тој се одржал во саботата навечер на 23.10/4.11.1893 година, во станот на Христо Батанџиев.⁷⁴¹ На него присуствувале: Даме Груев, Иван Хаџи Николов, Петар Поп Арсов, Христо Татарчев, Андон Димитров и домаќинот Христо Батанџиев. Заеднички размениле мисли за идната "политичка работа".⁷⁴² На средбата била разгледана општата ситуација во Македонија. Притоа, констатирале дека положбата на населението во Македонија е неподнослива. Затоа заклучиле дека нејзиното подобрување е можно со "една планомерна и сериозна акција, и тоа колку побрзо, толку поголем изглед за успех".⁷⁴³ Во тој контекст била разгледана опцијата дали Турција по сопствена иницијатива може да ја подобри положбата на христијанското население со оглед на фактот што тоа било една меѓународна обврска, која произлегувала од чл. 9 од Парискиот договор од 1856 година и чл. 23 од Берлинскиот конгрес. Имајќи ги во предвид поранешните обиди за реформи во Османската империја, заклучиле дека реформите во Империја ќе бидат неуспешни се додека теократскиот режим се темели врз принципите на Куранот и додека не се извршат суштествени промени во душите на муслиманското население и неговите традиции.⁷⁴⁴

Откако констатирале дека е залудно да се надеваат во можноста за легално подобрување на положбата на христијанското население, едногласно ја прифатиле идејата за тајна революционерна организација. Тогаш Хаџи Николов рекол "Од сега натаму треба да бидеме готови на секој ризик, дури и на бесилка да одиме".⁷⁴⁵ Тогаш, според Хаџи Николов биле

⁷⁴⁰ Основоването на ВМРО ..., 6.

⁷⁴¹ Д. Димески, Гоце Делчев ..., 42.

⁷⁴² Първият централен комитет ..., 100.

⁷⁴³ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 23.

⁷⁴⁴ Исто.

⁷⁴⁵ Исто.

прифатени следниве начела: 1. Организацијата да е тајна и револуционерна; 2. Нејзината територија да ја сочинува само Македонија во нејзините географски и етнографски граници, поради што ќе се нарекува и Внатрешна; 3. Во неа ќе членуват родени и лица што живеат во Македонија без разлика на вера и народност; 4. Политичкото верују на организираниите Македонци е автономија на Македонија; и 5. Да се чува самостојноста на организацијата за да не падне под влијание на политиката на владите на соседните држави.⁷⁴⁶

Врз тие начела, споменатата ^{та} група се конституирала "како друштво без писмен протокол и без да се изберат раководители како претседател и слично. На таа средба не се утврди никаква формалност, клетва или нешто слично, за да се сметат членовите за лично обврзани да дејствуваат за делото".⁷⁴⁷ Се разделиле со убедување дека им претстои сериозна и тешка задача. За следната средба било предвидено секој поединечно да размисли за лозунгот, формата и дејноста на замислената организација. По неколку дена шестмината одржале втора средба, но и тогаш не биле земени конкретни решенија. Поради тоа Татарчев обрнал сериозно внимание, со забелешка дека на следната средба треба да се земе конкретно решение за оформување на Организацијата.⁷⁴⁸

2. Конкретното конституирање на МРО, било на 5.1.1894 година,⁷⁴⁹ пред Богојавление,⁷⁵⁰ за време на коледната ваканција.⁷⁵¹ На дневен ред биле прашањата за целта, името и поставеноста на Организацијата. Широка дискусија се водела по прашањето за целта на Организацијата. Појдовна основа во тој правец бил член 23 од Берлинскиот договор. Посебна тешкотија при дефинирање на целта претставувал обидот за "синтеза на

⁷⁴⁶ Основоването на ВМРО ..., 6.

⁷⁴⁷ Първият централен комитет ..., 101-102.

⁷⁴⁸ Д-р Х. Татарчев, Въртешната ..., 24.

⁷⁴⁹ Националноосвободителното движение на македонските и тркийските българи 1878-1944, том 2, София, 1995, 61.

⁷⁵⁰ Първият централен комитет ..., 102.

⁷⁵¹ Д-р Х. Татарчев, Въртешната ..., 24.

идеализмот и реалноста".⁷⁵² Поради тоа Поп Арсов, подоцна пишува дека формирале "Комитет за придобивање на политички права за Македонија дадени ѝ од Берлинскиот договор."⁷⁵³ Слично на него, Даме Груев, вели "Девизата беше: спроведување на решенијата на Берлинскиот договор".⁷⁵⁴ Меѓутоа, според Татарчев, откако чл. 23 од Берлинскиот договор им се видел "како апстрактен за народот, прифатиле да се замени со една попластична фигуративна формула-автономија на Македонија во нејзините географски и етнографски граници", а тоа да се впише во Уставот на Организацијата.⁷⁵⁵ Согледувајќи ја комплексноста на македонскиот проблем во тогашната балканска и европска констелација, корифеите на Организацијата се задржале на "автономиот принцип",⁷⁵⁶ кој "лебдел пред очите на сите",⁷⁵⁷ како најпогодно решение во дадениот момент.

Со таквиот пристап кон решавањето на македонското прашање тие сметале дека еднакво и праведно ќе ги задоволат етничките групи во земјата, како и аспирациите на соседните држави и Големите сили. Од друга страна, со тоа сметале дека го "менажираат суверенитетот на Турција".⁷⁵⁸ Минималната слобода што би се постигнала на тој начин, би гарантирала доволен материјален и културен развој на сите националности во Македонија. Во врска со тоа Христо Татарчев пишува: "Ние не можевме да дејствуваме поинаку и да ја предрешаваме судбината на *македонскиот народ* и оставивме на него понатаму да си ја кове судбината ... Тоа што би се диктирало од неговите интереси покасно, тој е слободен да прави како што сака."⁷⁵⁹ Принципот за автономија им налагал да бидат

⁷⁵² Исто.

⁷⁵³ П.п. Арсов, *Произходъ ...*, 3.

⁷⁵⁴ Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Иванъ Гарвановъ, соопшвава Љ. Милетичъ, София 1927, 11.

⁷⁵⁵ Д-р Х. Татарчев, *Вътрешната ...*, 25.

⁷⁵⁶ Хр. Татарчевъ, *Спомени отъ миналото ...*, 12.

⁷⁵⁷ Д. Димески, *Македонското националноослободително движење ...*, 141.

⁷⁵⁸ Д-р Х. Татарчев, *Вътрешната ...*, 25.

⁷⁵⁹ Исто.

последователни во идните "решенија и да се избегнува сето она, кое би го возбудило тесноградиот национализам кај инородните народи."⁷⁶⁰

Без сомнение творците на МРО, при определувањето на целта на Организацијата ја имале во предвид сложеноста на македонскиот проблем во тогашната балканска и европска констелација. Ним им бил познат генералниот став на Големите сили за зачувување на постојното status - quo на Балканот, ги знаеле претензиите на соседните балкански држави кон Македонија, и поделеноста на македонскиот народ од дејствувањето на пропагандите како и конфузната состојба што произлегувала од тоа.

Според тоа, автономниот принцип бил прифатен од тактички причини. 1. Оваа формула имала меѓународна поткрепа во чл. 23 од Берлинскиот договор; 2. Со автономијата на Македонија формално правно не се нарушувал територијалниот интегритет и суверенитет на Османската империја; 3. На тој начин најлесно можел да се привлече поголемиот дел од македонскиот народ, кој прилично бил раздробен и разединет од пропагандите на соседните балкански држави; и 4. Со тоа останувал простор да се бара морална и материјална поддршка од соседните држави и тамошната македонска емиграција.

Неспорен е фактот дека зад автономниот принцип се криеле пови-соки цели за создавање на самостојна и независна македонска држава. Така на пример Татарчев пишува дека Организацијата: "никако не се раководела од друга тенденција освен идејата за слободата и благото на целиот македонски народ".⁷⁶¹ Даме Груев во едно писмо до Никола Дејков од 7.02.(ст. стил)1894 година, објаснувајќи го сепаратизмот на МРО пишува: *"Сейаратистичкото движење не треба да го смејаме за ушопија ... Тоа е плод на насипувањето на Бугарија да се добере наваму. Тоа го наоѓа својот израз во завземањето на едно друго поведение од страна на Македонците спрема соседите."*⁷⁶² Подоцна во 1905 година Груев, во разго-

⁷⁶⁰ Исто, 26.

⁷⁶¹ Исто, 27.

⁷⁶² АМ. ф.1953, Даме Груев, 1. 1241, оп.1, ае.5, л.155. Писмо бр.14.

ворот со Лермонтов во Софија меѓу другото ќе истакне дека Организацијата дејствува напoлно самостојно издигајќи ја девизата "Македонија на Македонците", дека Организацијата "несака за ништо судбината на Македонија да ја потчини на интересите на Кнежеството". Понатаму дека главна цел на организацијата била автономија на Македонија, а никако присоединување кон Бугарија.⁷⁶³ За "слободна државичка" Македонија, пишува и Г. Делчев во писмото до Ефрем Каранов од 17.10. 1895 година.⁷⁶⁴

Постепено за многумина станало јасно, дека целта на МРО не била да ја оcуштeстви "Голема Бугарија", туку да "прогласи самостојна македонска државичка на Балканот".⁷⁶⁵ Тоа ќе биде признато и од еден заштитник на големобугарската политика, кој меѓу другото пишува "Не е чудо дека ќе се најдат одделни лица со потесен круг на гледање кои спасот го гледат во образувањето посебна македонска држава". Според истиот автор протагонистите на таквата идеја "ја продават својата народност" и се "изроди на општеството" тие се "поткупени".⁷⁶⁶ На таквите клевети Петар Поп Арсов многу подоцна ќе одговори: "Ами зошто Вилсон не ја обедини својата Америка со мајката татковина - Англија? ... Предавник си е предавник! Сигурно е поткупен!..."⁷⁶⁷

Весникот "Право", во својство на неофицијален орган на Организацијата во 1902 година јасно и недвосмислено ќе ги обелодени намерите на МРО. Меѓу другото пишува: *"Внатрешната револуционерна организација ќе му даде на секој да разбере дека работи за единство и независност на Македонија, како слободна држава на Балканскиот полуостров. Таа организација, давала и во иднина ќе дава докази дека не е агенција на никоја од балканските држави, туку агенција само на македонската слобода и независност. Со такви докази иако, посилно ќе ги*

⁷⁶³ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, четврти том, 57.

⁷⁶⁴ Документи за борбата на македонскиот народ ... т.1, 325.

⁷⁶⁵ Единъ Македонецъ, Българската пропаганда въ Македония и Одринско, София, 1902, 10.

⁷⁶⁶ Ив. Ивановъ, Положението на Българитѣ въ Македония, София, 1895, 38.

⁷⁶⁷ П. п Арсовъ, Произходъ ..., 3.

о̀ѝсѣ̀ранува ѣ̀леменскиѣ̀ разлики во Македонија и ќе го орѣ̀ганизира идниот , ако и разнобоен, но сѣ̀способен да се самоуѣ̀правува мирно и ѣ̀шѣ̀вно македонски народ".⁷⁶⁸

Во врска со прашањето за независна македонска држава, Организацијата јавно ќе се произнесе во 1905 година преку својот официјален орган "Революционерен Лист", каде се вели "Автономна Македонија од Организацијата се сваќа како самостојна држава".⁷⁶⁹

Официјална Бугарија и Егзархијата брзо сватиле што се крие зад автономниот принцип на Организацијата, затоа ја жигосале како "сепаратистичка".⁷⁷⁰ Независно од тоа "нејзините раководители беа со тврдо убедување дека, само автономна слободна држава Македонија ќе даде задоволување на нејзиното население, ќе го ослободи од турската држава и ќе го постави во најповолни услови за развој со соседите Србија, Грција и Бугарија".⁷⁷¹

Изнесеното ги демантира тезите на бугарската историографија, која на автономијата гледа како на средство за присоединување на Македонија кон Бугарија. Со тоа се тежнее да се девалвира и дискредитира македонскиот карактер на МРО, придодавајќи и белег како на поборник за обединување на Македонија со Бугарија.

На јануарската средба од 1894 година, конечно било утврдено името на Организацијата "Македонска Революционерна Организација" (МРО), на чело со "Централен македонски револуционерен комитет" (ЦМРК).⁷⁷² Префиксот "бугарска" од името на МРО и ЦМРК намерно бил изоставен.⁷⁷³ За седиште на ЦМРК бил определен Солун, кој требало "да одигра голема историска улога за македонскиот народ".⁷⁷⁴

⁷⁶⁸ Вжтрешната револуционна организација. Месни прѣчки, Право, II/31 (39), 22. 09. 1902, 3.

⁷⁶⁹ Официјална притурка, Революционен листъ, 2 јуни 1905, 3.

⁷⁷⁰ Никола Зографовъ, Строежа на живота, София 1927, 44.

⁷⁷¹ Исто.

⁷⁷² Д-р Х. Татарчв, Вжтрешната..., 26.

⁷⁷³ Исто.

⁷⁷⁴ Исто.

Истовремено бил конституиран и Централниот Комитет во чиј состав влегле шесмината основоположници на Организацијата. За претседател бил избран Христо Татрчев (псевдоним Светимиров),⁷⁷⁵ а Даме Груев за секретар и благајник. Времено местото на Татрчев било попопнувано од Иван Хаџи Николов.⁷⁷⁶ Покрај тоа било покренато прашањето за физиономијата на Организацијата, т.е. за нејзиниот Устав. Притоа на рака имале еден од томовите на Захариј Стојанов, од каде за образец бил земен "Уставот на бугарскиот револуционерен комитет". Врз таа основа Петар Поп Арсов бил задолжен да подготви Нацрт устав за МРО.⁷⁷⁷ Истовреме Поп Арсов од името на МРО бил задолжен да напише брошура под наслов "Стамболовщината во Македонија".⁷⁷⁸ Целта на брошурата била разобличување на бугарската политиката и нејзините претставници во Македонија, која систематски се спроведувала преку Егзархијата.

Во поглед на примањето нови членови во Организацијата бил прифатен предлогот на Иван Хаџи Николов "Оние што ќе се изјаснат за децентрализација на црковно-училишното дело во Македонија (да се сметаат б.н.) за погодни и да се посветат во револуционерната идеја."⁷⁷⁹ На новопосветените требало да им се даде задача во своите реони да формират кружоци.⁷⁸⁰

Одринско првобитно, не влегувало во програмата на МРО, бидејќи целото внимание било насочено кон Македонија. Идејата за Одринско била прифатена подоцна. Тоа било сторено од причина што *"положбајќи на христијанското население таму, особено на бугарското, не се разликувала во ништо од онаа на македонскиот народ."*⁷⁸¹ Интересно е да потенцираме дека Татрчев прави јасно разграничување меѓу населе-

⁷⁷⁵ Исто.

⁷⁷⁶ Мърки за засилване на револуционната организация (Из записките на Ив. Х. Николов), Ил. Илинденъ, 2(72), София 1936, 6.

⁷⁷⁷ Първият централен комитетъ ..., 103

⁷⁷⁸ Мърки за засилвна ..., 6.

⁷⁷⁹ Исто.

⁷⁸⁰ Исто.

⁷⁸¹ Д-р Х. Татрчевъ, Въттрешната ..., 26.

нието во Одринско, кое го нарекува "бугарско" и населението во Македонија, именувајќи го како "македонски народ".

Појавата на МРО, претставува нов, квалитативен, момент во нагорниот од на македонското националноослободително движење. Тоа е почеток на едно организирано, континуирано и планомерно националноослободително движење со јасна определна цел и политичка програма.

3. Поради отсуството на изворна протоколарна документација, која во прво време не била создавана, останува простор за извесни недоречености, а по некогаш и контрадикторности во поглед на донесувањето на првите акти на МРО, пред сè Уставот и Правилникот. Оваа празнина делумно се пополнува од постојната мемоарска литература, која поради својата специфичност остава нов простор за дилеми.

Од тие причини неможе да се прецизира кога точно бил прифатен Уставот на МРО.⁷⁸² Според Тагарчев тоа било на една од наредните седници.⁷⁸³ Од писмата на Даме Груев до Никола Дејков, може да се констатира дека во втората половина на март 1894 година, Уставот бил во примена, што значи дека бил прифатен порано. Така во писмото од 9.03 (ст.стил) 1894 година, Груев пишува дека во внатрешноста се "образуваат тајни кружоци од месни луѓе ... тие се потчинуваат на извесна Организација и се наоѓаат во взаемни односи... Инструкциите се уважуваат само откако ќе станат решение на Централниот".⁷⁸⁴ Додека пак во писмото од 31.03. (ст.стил) 1894 година, Даме загатнува делови од Уставот, и се придржува кон него. Така меѓу другото пишува: "Крајната цел засега останува приватна", за "членовите задолжително е да внесуваат извесна сума во фондот сообразно својата состојба ...", понатаму "Не е неопходно членовите меѓу себе да се знаат, туку само претседателите контактираат". Интересно,

⁷⁸² За нас се неприфатливи гледиштата на бугарската историографија што и ги наметна Константин Пандев, околу датирањето на уставите и правилниците на МРО, притоа тврдејќи дека Уставот на Бугаро македоно-одринските револуционерни комитети, всушност е устав од 1896 година. Види: В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 44, белешка 64.

⁷⁸³ Първият централен комитетъ ..., 103.

⁷⁸⁴ АМ. ф.1953, Даме Груев, оп.1, а.е.5, л.158-159.

Даме истакнува дека сето она што го открил во писмото е со "претходно одобрување на Главниот, кој кој припаѓам и името не сум ти го открил, а ниту ќе ти го откријам без твоја согласност".⁷⁸⁵

Првиот Устав на МРО. бил изработен врз база на Уставот на "Бугарскиот централен револуционерен комитет", публикуван во записките на Захариј Стојанов.⁷⁸⁶ Неможе да се утврди дали поднесениот нацрт Устав од Петар Поп Арсов, целосно бил прифатен или претрпел извесни промени. На тоа упатува искажувањето на Груев: "Се групиравме меѓу себе и заеднички изработивме правилник - устав".⁷⁸⁷

Полниот наслов на Уставот гласи "Устав на бугарските македоно-одрински револуционерни комитети".⁷⁸⁸ Оттука произлегува една контрадикторност. Имено, Татарчев на едно место пишува дека името "бугарска", било изоставено како за Револуционерната организација, така и Централниот комитет, од причини што можело да го предизвика "тесноградиот национализам кај инородните народи".⁷⁸⁹ Во врска со приемот на членовите во Организацијата тој вели дека тоа било допуштено на "секој Бугарин", откако ќе се покрсти. Според него, тоа било сторено бидејќи самите основачи на организацијата произлегувале од бугарските средини. Меѓутоа, во исто време истакнува дека *"не се раководеле од друга тенденција, освен идејата за слобода и благоденство на целиот македонски народ"*.⁷⁹⁰ Во продолжение објаснува дека подоцна, откако Организацијата се зацврстила во нејзините редови биле допуштени сите "македонски христијани", без разлика на идејните убедувања.⁷⁹¹

⁷⁸⁵ Исто, л.161-164.

⁷⁸⁶ Първият централен комитетъ ..., 103.

⁷⁸⁷ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 11.

⁷⁸⁸ Уставъ на Бълг. Македон. - Одр. револ. комитети. (АО. ИНИ, сл. I).

⁷⁸⁹ Д-р Христо Татарчев, Вътрешната ..., 26.

⁷⁹⁰ Исто, 26-27.

⁷⁹¹ Исто, 28.

Во тој контекст се изјаснува и Хаџи Николов прецизирајќи дека за погодни требало да се сметат оние што имат децентралистички погледи во однос на црковно-училишното дело во Македонија.⁷⁹²

Неспорно е дека со давањето на префиксот "Бугаро" и можноста во МРО да членуват "Бугари", основоположниците на МРО, имале други тенденции. Треба да се има во предвид фактот дека сите тие биле егзархиски воспитаници. Понатаму, дека нивното ослободување од бугарското влијание кое систематски им било наметнувано преку образовниот процес, одело постепено, а не наеднаш. Потоа дека со името "Бугари" во тоа време во Македонија биле именувани Македонците-егзархисти, како што патријаршистите биле третирали за Грци. Најпосле мора да се има во предвид дека во прво време ширењето на МРО било планирано меѓу македонското население што било под духовно покровителство на Бугарската Егзархија, па оттука би било не тактички реско да се пресече. Сосема природно МРО, прво требало да се вовлече меѓу македонското егзархиско население, да се зацврсти меѓу него, а потоа да го поведе по сопствениот пат. Поради тоа, тактиката била неминовна. Навистина по две години, откако МРО ја воспоставила базичната мрежа, ја напуштила оваа тактика што е сосема евидентно во новиот Устав и Правилник.

Анализирајќи ги внимателно писмата на Даме Груев, повторно може да се дојде до сличен заклучок. Така во писмото од 9.3.1894 година, тој пишува: "Назад се уште суштинските ѓурлутии, не тие се неизбежни за да се посоживи народот. Сосема го убија со тие пусти помошти."⁷⁹³ ... Што може да очекуваш од таков народ ...?" Груев заклучува дека тоа е така бидејќи "на многу места сме допуштиле националното сознание и единство да се стекне само со парите".⁷⁹⁴ Понатаму во неговото писмо од 7.2.(ст.стил)1894 година меѓу другото читаме "... Нашето ново сепарати-

⁷⁹² Мѓрки за засилване ..., 6.

⁷⁹³ Се однесува на финасиската помош што бугарската влада ја дистрибуирала во Македонија, за ширење на својата пропаганда преку Егзархијата и нејзиниот црковно-училишен оддел.

⁷⁹⁴ АМ, ф.1953, Даме Груев, оп.1.ае.5, л.157-160.

стичко движење, името е плод на обидот на Бугарија да се добере наваму. Тоа (движење б.н.) излезот го наоѓа во заземањето едно ново поведение од страна на Македонците спрема соседите". Затоа "... новите сепаратисти си поставуваат за цел спроведување меѓу населението на мислата за самостојно работење ... Но тоа не значи уште од сега да се проповеда со бајрак. Се стремиме некое време да проповедаме тајно, додека се потзасилиме, но и за да не дадеме можност на непријателот да биде претпазлив и да ни пречи."⁷⁹⁵ Овие ставови на Груев само по себе кажуваат колку МРО во овој период била внимателна во своите постапки, кои без сомнение нашле одраз при кондицирањето на Уставот и Правилникот.

Овде би ги вклучиле зборовите на Мисирков, иако бил подалеку од конкретните настани. Меѓу другото тој пишува: "Од самиот почеток на револуционерната организација, Македонците ... работеа под маската бугари, прво затоа што така се викаше голем дел од населението и второ, што по тој пат можеше да се добие поддршка на бугарската влада, на бугарскиот народ и на Егзархијата".⁷⁹⁶ Впрочем самиот надворешен изглед на Уставот не остава простор за сомнеж за неговиот македонски карактер, ако се има во предвид натписот "Македонија" и паролата "смрт или слобода".⁷⁹⁷

Дополнителна конфузија, околу првиот устав на МРО, предизвикува тоа што во него е вклучено и Одринско. Татарчев категорично тврди дека "Одринско првобитно не влегувало во програмата. Вниманието било насочено околу Македонија. Подоцна се прифати идејата за него, бидејќи положбата на христијанското население таму, особено на бугарското, не се разликувала во ништо од онаа на македонскиот

⁷⁹⁵ Исто, л.153-157.

⁷⁹⁶ К.П. Мисирков, За македонските работи,София 1903, (јубилејно издание по повод 100 годишнината од раѓањето на авторот), предговор - Блаже Конески, прилози - Тодор Димитриоски, Скопје 1974, 72.

⁷⁹⁷ Види: И. Катарџиев, Борба до победа ... , т.4, 70.

народ"⁷⁹⁸ Првиот комитет на МРО во Одринско бил формиран во 1895 година, од страна на Христо Коцев, по налог на Д. Груев.⁷⁹⁹

Дали тука лежи одговорот на повеќе прашања?

Јасно е дека на првите средби (вклучително и јануарската) кога се осмислувала физиономијата на МРО не станало збор за Одринско. Уставот бил донесен по јануарската средба, но порано од март. Дали можеби во тој меѓу период, оснивачите на МРО, ја согледале потребата од проширување на Организацијата во Одринско за придобивање на уште еден сојузник во општата борба. Ако е така, поради тоа Одринско било внесено во Уставот, што во дадениот момент било само прејудииирање бидејќи таму се уште непостоел организиран комитет. На крај дали тука лежи одговорот на прашањето околу името на Уставот, бидејќи Татарчев во спомените јасно го одделува населението во Одринско како "бугарско" и во Македонија, како "македонски народ".

Уставот содржи 14 члена, распоредени во 4 глави. Во нив се опфатени: целата, составот, устројството, материјалните средства и казните. Според чл. 1. целта била "придобивање полна политичка автономија на Македонија и Одринско".⁸⁰⁰ Според чл. 2 за постигање на таа цел МРО била должна "да го разбудат сознанието за самозаштита" кај населението во Македонија и Одринско, "да шири меѓу него револуционерни идеи преку печатот или усно и да подготви и подигне едно општо востание".⁸⁰¹

Составот и устројство на Организацијата се регулирани во втората глава (чл. 3-11). Според чл. 3 член на Организацијата можел да биде секој "бугарин", (Македонец-егзархист б.н.) "што не е компромитиран со ништо нечесно и бескарактерно пред општеството".⁸⁰² МРО, била поставена врз строго конспиративни начела. Во врска со тоа во чл. 4 се вели:

⁷⁹⁸ Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната ..., 26.

⁷⁹⁹ Ламби Данилов и Стилијан Нойков, Националноосвободителното движение в Тракия, 1878-1903, София 1971, 83.

⁸⁰⁰ Уставъ ... 1.

⁸⁰¹ Исто.

⁸⁰² Исто, 2.

"Членовите на секој комитет се делат на групи со по еден началник, определен од раководителот. Секој член на групата како и началникот носат по еден број даден од надлежниот комитет. Секој работник ги знае само членовите на неговата група и началникот, а последниот го знае само раководителот на комитетот или посредникот."⁸⁰³ Според чл. 5 од Уставот темелот на Организацијата бил поставен врз хиерархиско централистичкиот принцип. Таа се состоела од селски, околиски и окружни комитети, а над сите нив стоел Централниот комитет. Определувањето и назначувањето на раководните тела одело хиерархиски од горе надолу. Управните тела на окружните комитети се назначувале од Централниот, на околиските се определувале од окружните, а се потврдувале од Централниот, а на селските се назначувале од околиските (чл. 6). Заради безбедносни причини според чл. 7, секој член на управните тела имал псевдоним. За потпечатување на важната кореспонденција ЦК имал свој печат. Член 9 го обврзувал секој комитет да има тајна пошта. Мерките за самозаштита се предвидени во чл. 10 каде се вели: "За следење на делата на внатрешните и надворешните непријатели и за претпазување од нив, секој комитет, има своја тајна полиција."

Финансирањето на организацијата е регулирано во третата глава чл. 12: "Комитетите ќе се снабдуваат со пари; 1. од доброволни прилози; 2. од редовни членски вносови и 3. од пари собрани на начин ако што ЦБМ-ОРК ќе најде за целесообразен или пак месниот со претходна согласност на Централниот.

Секој што ќе се огрешел кон револуционерното дело, без разлика дали е член или не, на Организацијата се казнувал. "Накажувањето му се определува од месниот комитет и се извршува во согласност со Централниот" (чл.13). Во последниот чл. 14 се вели: "Врз основа на овој устав, изработен е детален внатрешен правилник". Очигледно станува збор за прејудииирање.⁸⁰⁴

803

Исто.

804

Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 143.

Врз основа на последната одредба од Уставот бил изработен Правилник. Поради контрадикторноста во мемоарската литература и отсуството на првостепена изворна документација, неможе да се утврди кога точно бил усвоен Правилникот на МРО. Јасно е само дека тоа било една уставна обврска на Организацијата. Тоа од своја страна ги демантира тврдењата на Татарчев и Хаџи Николов, дека праксата ја наметнала потребата од изработка на Правилник.⁸⁰⁵

Правилникот содржи 50 членови кои што се распоредени во 11 глави. Во нив е разработено: 1. составот, устројството и должностите на револуционерните комитети; 2. должностите на управните тела на месните револуционерни комитети; 3. должностите на членовите на управните тела; 4. должностите на началниците на групите; 5. должностите на членовите-работници; 6. кореспонденција; 7. тајна пошта; 8. тајна полиција; 9. казни; 10. вооружување; 11. материјални средства на комитетот.⁸⁰⁶

Според чл. 1. ЦК и останатите управни тела на месните комитети се состоеле од претседател, секретар, касиер и неколку советници. Членовите на ЦК, биле изборни. Тие се бирале секоја година, со мнозинство гласови од раководителите на окружните комитети, или нивните полномошници (чл. 2). Изборното начело во МРО во прво време било предвидено само за членовите на ЦК. Во сите други случаи преовладува строгот централистички принцип со назначување од горе надолу. Меѓутоа, треба да се има во предвид дека изборното начело не било преминувано во пракса. Работите се одвивале пред се врз другарски начела и договарање. Според чл. 3 од Правилникот, за време на изборите за ЦК се определувало и неговото седиште, кое било познато само за раководителите на окружните комитети. Според алинеа 5 од чл. 4. ЦК, "одржува контакти со

⁸⁰⁵ Според Татарчев, потребата од изработка на Правилник ЦК ја осетил по Ресенското советување, таа задача му ја доверила на Иван Хаџи Николов, а Правилникот бил прифатен од ЦК до крајот на 1894 година. (Първият централен комитетъ ..., 104.). Додека пак, Хаџи Николов, истакнува дека подготовката на Правилникот нему му била доверена во 1895 година, и да го испрати во препис до поважните центри. (Мърки за засилване ..., 7.)

⁸⁰⁶ Правилникъ на бълг. македон. - одр. револ. комитетъ, АО, ИНИ, сл. I, 355, 1-15. ; Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 144-146.

надворешните македонски револуционерни комитети, доколку има такви, и во договор со нив и окружните комитети го прогласува денот на востанието, го утврдува планот на дејствијата, го раководи движењето директно или преку посебна комисија формирана од него во договор со надворешните комитети." Според Д. Димески, "авторите на Правилникот ... се носеле со илузии, за надворешна помош, со очи свртени првенствено кон македонската емиграција во Бугарија. Затоа, тие ги изедначиле евентуалните надворешни македонски комитети со рангот на внатрешните окружни комитети, задржувајќи му го, сепак, правото на ЦК на главен фактор и координатор на идното востание."⁸⁰⁷ Цитиранава претпоставка се потврдува од писмата на Д. Груев, кој во овој ран период на МРО барал формирање на нејзин клон во Бугарија. Во врска со тоа во писмото до Дејков од 31.03 (ст.стил) 1894 година, Груев меѓу другото пишува: "Куражот таму е повеќе (Бугарија б.н.), друже: таму е најболното место, кое малку по малку треба да се лечи. Се секаваш каде ми сечат мислите нели? Но неможам и јас да се посомневам, дури ќе се откажеш, на твојата добра волја останува ... И без еден може, но и со еден честопати многу бидува. Оттаму има и други кои земаат учество. А не би било лошо и таму со таква цел да се формира група."⁸⁰⁸ Надежите на МРО, за евентуалната помош од надворешните македонски комитети, брзо ќе се оладат, особено по појавата на Македонскиот Комитет во Софија и неговата прва акција во Македонија.

Следниот чл. 5 од Правилникот, предвидува дека членовите на управните тела носат еднаква одговорност за извршување на задачите. Потчинетите комитети на ЦК, на крајот од секој месец биле должни да даваат извештај за извршените работи и за положбата во својот реон. На крајот од годината тие требало да дадат детален извештај за: 1. бројот на членовите и колку од нив се способни да се борат со оружје против непријателот; 2. бројот на оружјето и уште колку им е потребно; 3. активноста

⁸⁰⁷ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 144.

⁸⁰⁸ АМ. ф. 1953, Даме Груев, оп.1, ае. 5., л. 163.

на тајната полиција и нејзиниот квалитет; 4. за тајната пошта; 5. за финансиската состојба; 6. духот на членството и противниците; 7. за бројот на османските сили (војска, полиција, башибозук), (чл. 6).

Месните комитети немале право да влегуват во врска со други внатрешни или надворешни комитети без дозвола од ЦК. Исклучок се правел само за соседните комитети и тоа за "ненадејни работи, и за потреби, кои не трпат одлагање", но и во таков случај раководството било должно да го известат ЦК (7). Најнизок раководен орган биле началниците на груните. Нивните обврски се регулирани во чл. 13. Приемот на нови членови во групата бил дозволен само со препорака на некој стар член и со дозвола на претседателот (чл.14). Новите кандидати за прием во МРО пред добивањето на препораката биле сондирани преку револуционерна литература и разговори за положбата во земјата и претстојната дејност (чл. 16). Додека пак во чл. 15 е предвидена заклетвата.

Според чл. 17. секој член бил должен да плаќа членски внос, зависно од неговата положба и да се грижи за набавка на сопственото оружје. Комитетот се грижел за вооружување на сиромашните членови.

Строго конспиративниот карактер на МРО доаѓа до израз во чл. 18 од Правилникот каде се вели: "секој член ги знае само другарите и членовите на неговата група ... Работниците треба да бидат трезвени, чесни, тајни и непоткупливи, тие не треба да пијат ниту да му зборуваат некому било што за револуционерното дело, не исклучувајќи ги и блиските пријатели, домашни и роднини. Тие, кон никој не смеат да имаат заканувачко држење, и систематски треба да го одбегнуваат се што може да создаде сомнеж кај луѓето дека се членови на комитетот. На работниците им се забранува пеење на бунтовнички песни и изливи на патриотски чувства, не само пред неодредени за делото луѓе, туку и пред другари по делото." Следниот чл. 19. предвидува дека ниеден работник на МРО не смее да откаже извршување на било каква поставена задача. За се што ќе разберат за делото членовите биле должни да ги известуваат своите началници (чл. 20). Членовите на Организацијата, без дозвола на својот раководител и на своја глава, немаат право да извршат никаква активност, дури

и ако утврдат дека таа ќе биде корисна за делото. Спротивната постапка била казнива, особено, ако е штетна по делото (чл. 24). Членовите на МРО немале право да го критикуват и напаѓат управното тело, и воопшто делото. Таквите се сметале за пакосници (чл. 26.)

Од своја страна, Комитетот земал обврска да им помага на своите членови во случај, кога тие ќе се најдат во непожелна ситуација заради извршување на комитетска работа, а на тоа биле обврзани и членовите меѓусебно. (чл. 22-23.)

Според чл. 27 кореспонденцијата требало да се врши со хемиско мастило и шифра. Такви биле предвидени и за архивата, а шифрата им била позната само на претседателот и секретарот (чл.28). Од чл 29 до чл. 33 се регулира начинот на функционирање на тајната пошта и квалитетите што треба да ги поседуваат организационите курири.

Обврските на тајната полиција, која е предвидена во чл. 10 од Уставот, подробно се разработени во чл. 34 од Правилникот. Според него, таа се состои од две одделенија: истражно и казнено. Началниците на двете одделенија се избирале од раководителите на месниот комитет. Началникот на истражната комисија избирал тројца свои помошници, кои меѓу себе не требало да се знаат. Според чл. 35, истражната полиција требало да го следи поведението на членовите во комитетот, на останатото христијанско и турско население, но и на османската јавна и тајна полиција и за тоа да го известува комитетот.

На сличен начин е организирана и казнената полиција. Нејзиниот началник давал заклетва пред раководителот на комитетот за беспрекорно извршување на поставените задачи, а помошниците таква клетва давале пред началникот (чл.36). Казнената полиција ги извршувала одлуките на месниот комитет, и првенствено предвидените казни за лицата што се огрешиле кон делото (чл. 37). Извршувачите на казните се бирале со жрепка. (чл. 38-40).

Поради можноста од провали доминантна е смртната казна (чл.41-43). За нејзино извршување неминовна била согласноста на ЦК. Истата можела да биде извршена и од специјални пратеници на ЦК (чл. 44)

Терористите и членовите на тајната полиција требало да бидат вооружени вообичаено со кама и револвер, а за време на акција со 2 револвери (чл. 39). Обичните членови требало да бидат вооружени со "пушка, а таму каде е можно и со револвер и кама" (чл. 45). Освен вооружувањето со чл. 46 се предвидува и соодветна опрема, како облека, обувки, преврски и слично.

Во врска со финасирањето Правилникот меѓу другото предвидува собирање на средства и со "заплашување или насила од луѓе, кои можат, но не сакаат да помогнат" (чл. 48). За примената сума се издавало расписка со печат од ЦК (чл. 49). Последниот чл. 50 определува дека во касата на ЦК треба да влезат "третина од собраните пари, заедно со сметките", но кога ќе се побара и "останатиот дел од парите".

4. Личните, квалитативните и професионалните особини на основоположниците на МРО⁸⁰⁹, како и начинот на нејзината почетна поставеност, претставувале солидна гаранција за нејзиниот подем. Секој од нив на своевиден начин дал значаен придонес за ширењето и зацврстувањето на штотуку основаната револуционерна организација. Даме Груев, сновал по хотелите и ановите во Солун, врбувајќи учители и трговци. Иван Х.

⁸⁰⁹ Првиот претседател на ЦК, Христо Татарчев, ни оставил интересни карактеристики за своите другари по делото - за останатите петмина основоположници на МРО.

Даме Груев, "беше еластичен, прониклив и практичен ум, помалку на теорија, отколку на дело. Во пракса тој имаше нешто сократско по иронија и метод во пропагирањето на ослободителната идеја. Секогаш почнуваше со вообичаени нешта од животот, кои го засегаа собеседникот, додека најпосле го воведо во гонетата цел. Тој обично се однесуваше со извесен сомнеж кон собеседникот, обично прикриен со иронија и смев, кои го издаваа неговиот внатрешен немир. Неговиот индуктивен манир и вера во народните сили многу му олеснуваа во пропагандата. Тие квалитети од него создадоа еден редок организатор апостол.

Петар Поп Арсов, беше солиден и позитивен ум, при една многу силна, но инертна волја. Тој поскор~~о~~ беше академик, отколку деловен работник.

Иван Хаџи Николов, беше строг формалист, понекогаш одеше до педантизам, еднакво строг кон себе, како кон другите. Тој имаше практичен осет за нештата и секогаш беше прецизен, последователен и коректен во сите пројави по делото.

Христо Батанџиев, беше тивок, итар и практичен ум. Тој можеше умесно да ја искористи средината, за нашата кауза, како секретар на Солунската Црковна општина.

Андон Димитров, беше позитивен ум, со тврд карактер, фанатик во убедувањата, ревносен и свесен како заштитник на делото, олеснет во тој однос, бидејќи го познаваше турското право и турскиот јазик." (Д-р Х. Татарчев, Внтрешната ..., 29-30).

Николов, во својство на книжар, со своите книги, покрај учителите ги заразувал и учениците. Христо Батандиев, како секретар на солунската црковно-училишна општина, привлекувал учители и свештеници. Петар Поп Арсов, со својата цврстина опстојувал во борбата со идејните противници. Андон Димитров, познавајќи ги месните услови придонесувал за избегнување на грешките во револуционерните потфати и мерки. Додека, пак претседателот на ЦК, Христо Татарчев, како лекар, создавал врски со народот.⁸¹⁰

Во прво време, разгранувањето на Организацијата било внимателно и постепено, но затоа пак, сигурно и без потреси.⁸¹¹ Центарот на Организацијата бил Солун. Оттука, нејзината прва активност се сведувала во Солун и неговата потесна околина. Како први "револуционерни жаришта во Солун биле: Солунската машка егзархиска гимназија, книжарницата на И.Х. Николов, Вардарската црква и Бошњак-ан на прилепчанецот Васил Мончев".⁸¹²

Првите покрстени членови во МРО, биле од пониските општествени слоеви. Меѓу нив се нашле: Алекса Келешов-часовничар во Мирчев-ан, Васил Папанчев-слуга кај трговецот С. Ризов, Атанас Мурцев-книговодител на Мурцев, Куситасе и некои ученици од Солунската гимназија, како Александар Хаџи Панов од Прилеп, Славејко Стрезов од Ресен и други.⁸¹³ Првите покрстувања биле извршени од страна на Даме Груев.⁸¹⁴ Набрзо во редовите на МРО бил вклучен Васил Мончев- сопственик на Бошак-ан. Потоа, Поп Стамат од солунското село Бугариево. Неговото вклучување во МРО било посебно значајно. Поп Стамат бил смел, тактичен и секогаш прв каде што постоел ризик и опасност. Тој ја проширил мрежата на Организацијата сред работните луѓе во околните

⁸¹⁰ Хр. Татарчевъ, Спомени отъ миналото ..., 13.

⁸¹¹ Х. Силяновъ, Освободителитѣ борби ... т. I, 42.

⁸¹² Д. Димески, Македонското националноосвободително движење ..., 146-147.

⁸¹³ Хр. Татарчевъ, Спомени отъ миналото ..., 12.

⁸¹⁴ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 33.

солунски села.⁸¹⁵ Неговите организаторски способности посебно дошле до израз по настанување во Вардарската црква во Солун. Од тогаш "Вардарската црква ... од храм на богомолци се претворила во сврталиште на револуционери".⁸¹⁶ Скоро во исто време во тајните на МРО биле посветени: Стефан Матлиев од Охрид-комисионер во солунската царина, Туше Делииванов по препорака на Хаџи Николов и Груев, ученикот Минчев од Кавадарци, а по негова препорака и кавадаречкиот трговец со вина во Солун - Иван Велков.⁸¹⁷

П. П. Арсов, И. Х. Николов и Андон Димитров го сондирале теренот за прием во МРО на Лазар Димитров. Бидејќи тој се држел резервирано неговиот прием бил извршен подоцна.⁸¹⁸ За време на Велигденската ваканција 1894 година, Д. Груев и И. Х. Николов, направиле обид за проширување на МРО во Серес. Таму го сондирале Христо Матов. Меѓутоа, неговиот одговор бил "ќе си помислам". Покасно во Серес биле придобие ни учителот Благој Калејчев и книжарот Ат. Ников.⁸¹⁹

На револуционерна агитација биле изложени учениците од погорните класови во мапката егзархиска гимназија. По посветувањето на

⁸¹⁵ Исто.

⁸¹⁶ Хр. Татрчев, Спомени отъ миналото ..., 13.

⁸¹⁷ Д-р Х. Татарчев, Вѣтрешната ..., 33-34.

⁸¹⁸ Лазаръ Димитровъ, Презъ време на учителствуването ми въ Солунъ, Ил. Илинденъ, г. XIV, 10 (140), София 1942, 5. Самиот Лазар Димитров, засебе вели дека во МРО бил примен дури следната 1895 година. (Исто). Меѓутоа во продолжение на својот напис, тој опширно зборува за Неделното училиште во Солун кое било отворено по иницијатива на Татарчев и Поп Стамат. (Исто) Очигледно во мемоарската литература хронологијата е прва на удар. Неделното училиште функционирало уште од почетокот на 1894 година. Иван Х. Николов, истакнува дека за раководител на Неделното училиште бил определен Даме Груев и Лазар Димитров. Според Хаџиниколов, Лазар Димитров и Тане Мурџев биле првите активисти на МРО во Солун. (Мѣрки за засилване ..., 6.). Според тоа, Лазар Димитров, во МРО бил примен во 1894 година. Дека тоа било така потврдуват уште два написа од весникот "Право", од кои се гледа дека кон крајот на февруари 1895 година Лазар Димитров, кој што бил учител во Гуменџе - Ениџе Вардарско, бил притворен од месните власти, па потоа спроведен во Солун, каде бил задржан неколку дена. Бил ослободен по интервенција и со гаранција на солунската црковно-училишна општина, со забелешка дека нема да се задржува во Солунскиот вилает по што бил интерниран во родниот Дебар. Бил обвинет дека оди од село на село за да го потстрекнува народот кон востание, дека одел по планините да прави снимки и планови. (Види : Право, I/19, 18.03.1895 и I/20, 31.03.1895, София 1895).

⁸¹⁹ Мѣрки за засилване ..., 6.

неколкумина ученици во Организацијата, во гимназијата бил формиран кружок, со кој раководеле Д. Груев и П. П. Арсов.⁸²⁰ Тодор Станков ни оставил податоци за начинот на организирањето и делувањето на една од тие групи. Врската на спомената група ученици со Груев бил ученикот Александар Хаџи Панов. Тие секоја недела имале средби со Груев, кој им доставувал револуционерна литература.⁸²¹ При повторните средби биле испрашувани што прочитале и што научиле од дадената литература. Потоа следувало прашањето: Дали во Македонија може да се организира народот за револуционерна борба за ослободување од Турците? На тој начин учениците се револуционизирале, а кружокот постепено се ширел. Седмокласниците требало да се подготват за идна агитација, откако ќе станат учители по Македонија, а шестокласниците да станат нивни заменици во пансионот. Даме настојувал завршените седмокласници да останат во Македонија, макар и со пониско образование, отколку да заминат во Бугарија и се оддадат на кариеризам, наука, расипништво.⁸²² Една недела пред завршувањето на учебната година, тие биле повикани во станот на Поп Арсов на собрание. Тогаш во присуство на Поп Арсов, Алексо Келешов, Даме Груев, Атанас Мурџев и еден свештеник (веројатно Поп Стамат), формално дале клетва. Биле заколнати од свештеникот пред кандило, евангелие, кама и револвер. Наедно добиле инструкции за нивното понатамошно дејствување.⁸²³

МРО иако била внимателна претендирала за брзо ширење на револуционерната мрежа. Врските со внатрешноста на Македонија, и со Македонците во емиграција брзо биле поставени. Скромните податоци од малкуте зачувани писма на Д. Груев, од најраниот период на основањето на МРО, фрлаат нова светлина за првичниот развоен период на Организацијата. Тие ја дополнуват постојната мемоарска литература и укажуват

⁸²⁰ Вlado Картов, Сава Михајлов, Скопје, 1977, 34.

⁸²¹ Тодор Станков, Македонската револуционна организација, Ил. Илинден, г.IV, 4(43), София 1931, 6.

⁸²² Исто, 7.

⁸²³ Исто.

дека настаните се одвивале побрзо и посинхронизирано, отколку што се сметаше досега.

Во писмото од 7/19.02.1894 година, Груев, со задоволство пишува дека меѓу постојните во Солун најзначајна е партијата на т.н. "сепаратисти", на кои им претстои успех.⁸²⁴ Тој објаснува дека нивниот сепаратизам претставува заземање на едно друго поведение од страна на Македонците, кон соседите, а првенствено кон Бугарија. Освен тоа, констатира дека училиштата во Македонија под управа и со поддршка на Бугарската Егзархија имаат само штетно влијание за земјата бидејќи така "ги исцедуваат нашите млади сили ... и го погубуваат духот меѓу задржаното население". Затоа, задача и цел на "сепаратистите" ќе биде меѓу населението да ја вградат мислата за самостојно работење. МРО во прво време, своето внимание го насочила кон училиштата, бидејќи според неа се почнувало од таму. Но, тоа не значело веднаш да се "проповеда со бајрак".⁸²⁵ Затоа се определиле за тајно проповедање додека се потзасилат, а и да не дадат можност на непријателот да биде претпазлив и да им пречи. Дејствијата требало да бидат соодветни со месните услови. Од тие причини во прво време биле пренабрегнати послабо пробудените места како Серес и Костур, бидејќи таму веќе се работело со пари, а МРО се чувствувала слаба за "таков дуел".⁸²⁶

Даме заклучува дека во Солун "добро прогресираат". За прво дело го смета отварањето на "Неделното училиште", како продолжение на "Вечерното". Тој истакнува дека директорот на Солунската егзархиска гимназија Михаил Сарафов, на лукав начин се обидел да се добере до училиштето и да го стави под своја контрола но во тоа не успеал. Освен тоа, Груев смета дека проегзархиските кругови се уште не ја сватиле нивната цел.⁸²⁷

⁸²⁴ АМ, ф.1953, Даме Груев, оп.1, ае.5, л.155.

⁸²⁵ Исто.

⁸²⁶ Исто.

⁸²⁷ Исто.

Кога точно МРО го отворила Неделното училиште не се знае. Но факт е дека тоа во почетокот на февруари функционирало и го заменило цотогашното Вечерно училиште кое исто така било дело на МРО⁸²⁸. Според Хаџи Николов, одлуката за формирање на Неделното училиште била донесена на една од средбите на шесмината. Преку него требало да се осети духот кај наслението и да се влијае во полза на МРО. За раководители на училиштето биле определени Даме Груев и Лазар Димитров.⁸²⁹ Училиштето било сместено во поткровната просторија на една зграда прилепена до црквата Св. Димитрија. Занимањата ги водел Иван Ачков, учител во централното основно училиште.⁸³⁰ Покасно Михаил Сарафов, забранил на учителите од основното училиште да земаат учество во работата на Неделното училиште. На првите лекции имало околу 60 слушатели.⁸³¹ За посетителите се држеле курсеви од елементарно читање и сметање. Меѓутоа, тоа било само параван. Првенствено се држеле предавања за Француската револуција, италијанското обединување, за Гарибалди, воопшто за востанија. МРО, откако констатирала дека во Солун има погодна почва за агитација и успех, по двомесечна работа го затворила Неделното училиште.⁸³²

Влијанието и авторитетот на штотуку формираната МРО, набрзо се потврдило на претстојните избори за советници при црковноучилишната општина во Солун. На изборите кои се одржале пред Велигден, листата на МРО, однела полна победа со 90% од гласовите наспроти проегзархиската групација.⁸³³ Немајќи што да прави, опозицијата го оспорила изборот и побарала Егзархијата да не ги потврди изборите. Новоизбраната управа не била потврдена во наредните 10 месеци.

⁸²⁸ Според тоа отпаѓа тврдењето на Лазар Димитров дека Неделното училиште било отворено по Велигден. (Види: Л. Димитровъ, През време на учителствуването ми въ Солунъ ..., 5).

⁸²⁹ Мѣрки за засилване ..., 6.

⁸³⁰ Л. Димитровъ, През време на учителствуването ми въ Солунъ ..., 5

⁸³¹ Исто.

⁸³² Мѣрки за засилване ..., 6.

⁸³³ Исто.

Подоцна, наместо потврда, Егзархијата донела нов правилник, според кој биле организирани нови избори. Листата на МРО и овој пат победила.⁸³⁴ Овој факт сам по себе потврдува, колку брзо нараснал авторитетот на МРО сред солунското граѓанство за сметка на проегзархиските кругови.

Директорот на солунската егзархиска гимназија Михаил Сарафов, одбил да ја признае новоизбраната пансионска комисија. На тоа веднаш реагирала општината. Таа со писмено решение ја известила Егзархијата дека ќе ги прекине сите односи со Училишниот оддел, па дури и со самата Егзархија бидејќи била наклонета кон Сарафов.⁸³⁵ Два-три дена пред тоа, за Цариград заминал општинскиот претседател, архимандритот Козма Пречистански за да даде усно образложение за настаните во Солун. Најверојатно тој ја избегнал одговорноста пред Егзархот. Меѓутоа, МРО, успеала да ја разниша неговата положба пред Самарџиев, поради што тој бил принуден да и угодува нејзе за да го осигури својот престој во Солун. Всушност, тој и не ги знаел целите и желбите на Организацијата, па сметал дека сите дела што таа ги превзема ги прави за негова милост.⁸³⁶ Со судирот меѓу општината и Сарафов, Даме смета дека успеале да создадат "љубов и интерес кај масата."⁸³⁷

Борбата на МРО за завладување на црковно-училишните општини, имала за цел да ги придобис на своја страна револуционерно настроените сили и да ги канализира во својот правец. Тоа се правело од причини што народот бил плашлив и не прифаќал ништо, ако се посомневал дека се работи против законот.⁸³⁸ На тој начин требало да избијат: "благоденствените ... и да им воскресне духот", а подоцна да се работи како што времето ќе налага. Затоа, Груев пишува: "Прво треба во секој град и село,

⁸³⁴ Исто.

⁸³⁵ АМ. ф. 1953, Даме Груев, оп.1, ае.5, л.158.

⁸³⁶ Исто.

⁸³⁷ Исто.

⁸³⁸ Исто, л.162.

да добиеме превес во управата, за да можеме негодните да ги искорениме и да установиме од нашата секта".⁸³⁹

Резултатите на МРО со таквиот пристап биле очигледни. Борбата со Егзархијата и нејзините приврзаници допрва ќе се развие, а Солун ќе стане центар на таа борба. Се чини дека ако во прво време овој пристап дал позитивни ефекти за развојот на МРО, подоцна одзел драгоцено време и енергија.

Дека оснивачите на Организацијата биле задоволни од развојот на настаните се гледа од писмата на Груев. На 9/21.03. 1894 година тој пишува: "... работите натаму земаат добар тек ... во внатрешноста на ред почнаа да се образуваат тајни кружоци од месни луѓе".⁸⁴⁰ Истовремено Груев потенцира дека се чувствува потреба од формирање на комитет "зад Границата", бидејќи имало потреба од издавање на Орган. Оптимизмот од развојот на настаните се гледа и од писмото на Груев од 31./12.04.1894 година, каде пишува: "Ние натаму доста прогресиравме ... Основањето на кружоци следува доста прогресивно иако се ограничени со малку членови".⁸⁴¹ Во истото писмо се наведува дека за членовите е задолжително да внесуват извесна сума "во фондот сообразно својата положба, а подобро-добрата волја". Вообичено внесувале по лира или половина. Пари во фондот пристигале и од внатрешноста. Во исто писмо уште еднаш се истакнува потребата од формирање на комитет во Бугарија кој би ја опфатил тамошната македонска емиграција. Истовремено тука го среќаваме и првиот псевдоним на Даме, кој бил Богој.⁸⁴²

Иако од овие писма се гледа дека станува збор за организирање на кружоци во внатрешноста на Македонија уште во февруари - март 1894 година, засега неможе да се утврди, каде биле основани. Очигледно станува збор за помали кружоци и групи, кои се уште не биле организирани како комитети во вистинска смисла на зборот. Веројатно тоа се

⁸³⁹ Исто.

⁸⁴⁰ Исто, л.158-159.

⁸⁴¹ Исто, л.162.

⁸⁴² Исто, л. 164.

првите јадра околку кои ќе се развијат подоцнежните комитети во внатрешноста на Солунскиот вилает и во цела Македонија.

Најверојатно заради нивното зацврстување и соодветно организирање, на едно од предвелигденските заседанија, ЦК, донел одлука да се направи поопсежна обиколка во Македонија за да се остварат контакти со нивните познаници. Во таа смисла Татарчев требало да ги посети местата на релација Солун - Кукуш, Дојран ..., Даме Солун- Воден Битола, а Х. Николов, Солун - Гевгелија, Криволак, Градско, Велес - Скопје.⁸⁴³

5. Антиегзархиското движење што во почетокот на деведесеттите години од XIX век ја зафатило Македонија, со појавата на МРО, ќе добие во интензитет и содржина, притоа достигнувајќи кулминација. Поради дијаметрално спротивните интереси на МРО и Егзархијата судирот меѓу нив бил неминовен. МРО се залагала за извојување на политичка слобода преку сенародно вооружено востание и создавање самостојна македонска држава. Наспроти, Егзархијата била претворена во "чисто бирократско одделение на софиското надворешно министерство",⁸⁴⁴ и преку својот црковно-просветен апарат работела на преобразување на македонскиот народ во бугарски, подготвувајќи го теренот за присоединување на Македонија кон Бугарија.

Васил Кнчов отворено изјавувал дека "дошол учител во Солун, за да ја бугаризира Македонија".⁸⁴⁵ Емисарите од негов тип, што бугарската влада преку Егзархијата ги испраќала во Македонија биле многубројни. Тие дојденци постојано се подигрувале со чувствата на Македонците, грубо навредувајќи ги македонските интелектуалци кои се обидуваа да се спротистават. За да се ослободи од последните, Егзархијата практикувала да ги преместува во зафрлените места во земјата или да ги отпушта од работа како "неблагонадежни и сепаратисти".⁸⁴⁶

⁸⁴³ Мљрки за засилване ..., 7.

⁸⁴⁴ П.п. Арсовъ, Произходъ ..., 3.

⁸⁴⁵ Основоването на ВМРО..., 4.

⁸⁴⁶ Хр. Коцевъ, Страници изъ споменитѣ ми ..., 52.

За подобро да ги разбереме причините на расколот и појавата на двете "партии" во Солун "проегзариската", и "сепаратистичката", доволен е само краток преглед на составот и заложите на проегзархиската групација, чии главни идеолози се вртеле околу солунската гимназија и егзархиската каса. Тука биле Васил К'нчов - началник на училишниот оддел во Цариград и бугарски географ и етнограф; Михаил Сарафов - директор на солунската егзархиска гимназија и бивш бугарски министер; Н. Начов - писател; А. Тошев - подоцна бугарски трговски агент и полномошен министер; д-р. Колушев, подоцна полномошен министер и народен пратеник, Коне Самарџиев, македонски трговец и издавач длабоко поврзан со финасиските трансакции на Егзархијата и други. Последниот никако неможел да се помири со фактот неговиот коректор Даме Груев да има поголемо влијание сред граѓанството во Солун.⁸⁴⁷ Нивната определба била сите да се сплотат околу Егзархијата и да се подржува црковно-училишното дело, а другото "кога ќе дојде време ќе го сврши Бугарија со своите 200 000 штика".⁸⁴⁸ Според нив, "крупните работи", не биле "за коректори и учители".⁸⁴⁹

Основачите на МРО, во старт⁸⁵⁰ знаеле дека ќе најдат на сериозни пречки од страна на Егзархијата. Не случајно Хаџи Николов барал сомисленици што ќе имаат децентралистички погледи во однос на црковно-училишното дело. Поконкретно за оваа прашање станало збор на јануарската средба. Тогаш бил прифатен предлогот "оние што ќе се објават за призивници на егзархиската централистичка политика да се

⁸⁴⁷ Хр. Сиљановъ., Освободителните борби ... т.1, 123-124.

⁸⁴⁸ Исто, 123.

⁸⁴⁹ Д-р, Х. Татарчевъ, Вътрешната ..., 32.

⁸⁵⁰ Само десет дена по основачкиот состанок на МРО, Груев во писмото до Дејков од 2/14.11.1893 година загатнува за ретроградниот систем на директорот Михаил Сарафов во Солунската гимназија. Меѓу другото пишува "... Берикет врси (благодарение б.н.) што Сарафов дојде таму (Софија б.н.), за да си ја земе фамилијата, та учителите здивнаа. Совршено им ги игнорира правата и од најсилниот до најслабот се орудии на неговата волја. (АМ.ф.1953, Даме Груев, оп.1, ае.5, л.152)

сметат за непогодни, а оние што ќе се за децентрализација ... да се посветат во револуционерната идеја".⁸⁵¹

Меѓутоа овој официјален став не бил доволен. Проблемот со егзархиската црковно-просветна политика во Македонија бил посериозен и опасен. Од тие причини таа требало целосно да се разобличи. Затоа, Петар Поп Арсов, кој што предничел со својот интелект бил задолжен да подготви специјална брошура "Стамболовщината во Македонија и нејзините претставници". Брошурата била отпечатена од страна на Иван Хаци Николов во Софија, а во половината на декември била донесена во Солун и растурана по цела Македонија.⁸⁵² Таа не била наменета само за читателите во Македонија. Најавата за нејзиното скорешно излегување во весникот Право, во Софија, имала за цел да ја заинтересира македонската емиграција во Бугарија.⁸⁵³ За да се избегнат прогоните на авторот и издавачот, Поп Арсов, пишувал под псевдонимот Вардарски, а како место на издавање е означена Виена.

Во времето кога е пишувана брошурата, поларизацијата на наставниот кадар во солунската гимназија била изразена до највисок степен. На една страна биле "учителите од слободна Бугарија, ... и некои од благородните учители родум од Македонија, (кои б.н.) држеа до Св. Егзархија", а на спротивната "неблагоднадежните и сепаратистите".⁸⁵⁴ Оваа положба во Солун посебно се заострила со доаѓањето на бугарскиот министер Михаил Сарафов за директор на солунската машка гимназија. Тој претендирал да биде "еден вид губернатор на цела Македонија", засилувајќи го гонењето на "учителите Македонци".⁸⁵⁵

Со оглед на фактот што брошурата е напишана по нарачка од ЦК и од еден, од основоположниците на МРО и автор на нејзиниот прв Устав, таа претставува првостепен документ, кој ги изразува ставовите на МРО

⁸⁵¹ Мѓерки за засилване ... 6.

⁸⁵² Ванчо Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ... , 48.

⁸⁵³ Објавление, Право, I/3, 25.11.1894 София, 3.

⁸⁵⁴ Хр. Коцевъ, Страници изъ споменитѣ ми ..., 92.

⁸⁵⁵ Първиятъ централенъ комитетъ ..., 105.

во однос на бугарската црковно-просветна политика во Македонија, притоа потполно демаскирајќи ја нејзивата улога. Од друга страна, брошурата ја отсликува борбата што МРО ја повела против таа политика и општата ситуација во Солун и пошироко во Македонија на тој план.

Споменатата книшка, насловот го добила според премиерот на бугарската влада Стефан Стамболов. За него, пишува: "си бевме помислил дека вистински тој е повикан од провидението за , да ја игра улогата на бугарски Бизмарк ... Тој тиранин ... за задоволување на својата желба за власт, посака да се послужи и со училишното дело во Македонија. Тој блудник, кој се подигра со честта, живошот и имотот на своите сонародници во Кнежевството, посака да го најрави истото и со нас Македонците, во соиспівената наша ѝаѝковина Македонија".⁸⁵⁶

Македонците, кои не можеле да поднесат "како се подигруваат со судбината на нивната татковина ... јавно зборуваа дека учебното дело во Македонија ... го туркаа(т) кон пропаст".⁸⁵⁷ Тие истакнувале дека треба да се работи "така што општините лека полека сами да ги поддржуваат училиштата и да се дава предност на месната интелигенција, од чија што средина да се избират и учители и директори и архимандрити и владици и т.н. и т.н. , дека училиштата со еден збор, како што се поставени сега, ги немаат предвид интересите на таа земја за која навидум постојат".⁸⁵⁸

Поради таквите ставови тие биле прогласувани за сепаратисти, принудувани да си дават оставки или преместувани од Солун. На нивни места биле донесувани родени Бугари. Таков бил и директорот на солунската гимназија бизициот бугарски министер Михаил Сарафов, кој бил "заразен од финансиска болест".⁸⁵⁹ Тој најпрво се судрил со Солунската општина по прашањето за пансионската комисија, а потоа и со управата на женската гимназија и нејзиниот пансион. За него Поп Арсов вели " И тоа чудовиште некогаш во матните времиња било министер во

⁸⁵⁶ Вардарски, Стамболовцината въ Македония ..., 4.

⁸⁵⁷ Исто, 13.

⁸⁵⁸ Исто, 14.

⁸⁵⁹ Исто, 15.

Бугарија".⁸⁶⁰ Но тоа било така бидејќи "... ние немаме училишен оддел во Цариград, кој да се грижи за добриот развој на училишното дело во Македонија, а просто и чисто еден северно-бугарски езуитски одред со позната задача ... - задача која во себе ја содржи ушће и тенденцијата - да создадат во Македонија Бугари!".⁸⁶¹

Под раководство и влијание на МРО авторитетот на Сарафов во Солун брзо опаднал. За тоа во брошурата се вели: "граѓаните веќе започнуваат да си играат со бившиот министер, тешко е бај Сарафов, кога човек веднаш ќе падне морално пред очите на народот - нели? ... и Ве уверуваме, дека така ќе продолжи да бива положбата на сите нивни соопственици, кои доаѓаат во Македонија, со претиензија да создадат Бугари, да ја култивираат земјата ... уште поинаку ќе станат положбата на вашето начелство, кое сака нека биде тоа, ако продолжи да ви дава слични инструкции; не ќе прокојса бугарската идеја, ако оди со тој ум. Зашто ние Македонците, баш ниту немаме; ниту не сме сечалиле, благодарение на селата доверба, кон своите божествени браќа, ја нема ниту и да загубиме".⁸⁶²

Стамболовиот режим во Македонија се чувствувал насекаде каде имало егзархиски училишта и луѓе, во Битола, Серес, Скопје, а посебно во Солун.⁸⁶³ Учителскиот персонал во солунската гимназија се делел на три категории. Тоа биле "привилегираните северњаци", "благоразумните" и "сепаратистите". Првите "како, пионери на бугарската идеја ... раководени во Солун од Сарафов ... се господари во солунската гимназија и слободни се секојдневно да фрлат по некоја навреда по адреса на Македонците: Ние ве храниме, храни куче да те лае".⁸⁶⁴

Во брошурата се критикува и кусогледата политика на Егзархијата, која со помош на парите настојувала да создава Бугари во

⁸⁶⁰ Исто, 22.

⁸⁶¹ Исто, 26.

⁸⁶² Исто, 34.

⁸⁶³ Исто, 31.

⁸⁶⁴ Исто, 37.

Македонија. Затоа се вели "... Егзархијата дава пари и кујува вештер зашто народност со пари не се кујува - што е такаво деликатно нешто, кое што сеи дека го пазариш извешчува".⁸⁶⁵

Егзархијата "сомневајќи се во најново време во некаков сепаратизам, а првин - се гледа во налетата народност",⁸⁶⁶ се стреми "да го убие секое посамостојно движење во нас, да ја одземе секоја можност Македонците да се занимаваат со повозвишени општествени прашања, и на тој начин ... да го стави народниот македонски дух во полна зависност од неа, да го огради како птица во кафез ... да не окова во синџири за да не разигрува како мечка, и да не води таму, од каде добива голем бакшиш".⁸⁶⁷

Согледувајќи ја оваа опасност МРО, преку спомената брошура ги повикува "најомошните чесни Македонци! Елате да ги спасиме општините...",⁸⁶⁸ бидејќи тие се "единствен наш парламент, каде се закрепнувал и зачувал стариот демократски словенски дух на нашиот народ ... единствена народна институција, која ја зачувала нашата националност и човечка физиономија во петстогодишниот период".⁸⁶⁹

Ако се има предвид изнесето во брошурата, како и скромните податоци во таа насока од писмата на Даме Груев, евидентно е зошто МРО во прво време обрнала толку внимание на црковно-училишните општини во Македонија, со претензија да ги стави под своја контрола. Во исто време се гледа дека тоа не било само една маневра, како што обично се смета за да избијат боречките елементи, туку смислена акција за зачувување на македонскиот национален индивидуалитет, кој сериозно бил загрозен.

Сепак, крајната цел на МРО не останала долготрајна тајна за Бугарската Егзархија. Според Ѓорче Петров, Егзархијата и нејзините луѓе во почетокот не верувале дека "новата дејност ќе даде некакви вистински

⁸⁶⁵ Исто, 56.

⁸⁶⁶ Исто, 42.

⁸⁶⁷ Исто, 54-55.

⁸⁶⁸ Исто, 44.

⁸⁶⁹ Исто, 42.

резултати, зошто не допуштале дека населението ќе тргне по такви лесни луѓе, за какви тие ги сметале своите противници, главно солунските. Тие верувале дека се произлегува од Солун и ... дека 'сепаратистите', го прават тоа не со скриена намера да дигат револуција, туку како една нивна партиска маневра за да ги турнат и да се издигнат тие, да создадат популарност соборувајќи ги своите противници".⁸⁷⁰ Меѓутоа, нешто подоцна, откако ЦК, во 1895 година закрепнал финансиски, Егзархијата сватила дека "влијанието на 'багабонтите' не е така мало и дека работа им е посериозна отколку што си ја мислеле".⁸⁷¹ Како резултат на тоа сознание во внатрешноста на Македонија бил испратен Самарџиев, со цел да ја испита подобро работата и да направи контраагитација. Тој ги обиколил Солунско, Битолско, Скопско, Охрид, Лерин, Костур, Ресен, Крушево, Прилеп, Велес, Штип, Струмица, Гевгелија, Воден и други места. Притоа во Костурско јавно зборувал: "Овие убави села ќе бидат упропастени, крепете ги црквите и училиштата. Бугарија има 200 000 птика и со нив ќе ја ослободи Македонија".⁸⁷² Од оваа турнеја, тој се убедил дека "работата е многу посериозна, отколку што си ја претставувал". Се убедил дека во тоа длабоко е вовлечена и младината, и дека со тоа "се упропастува не само учебното дело, туку и системот, дека тоа што го создала Егзархијата и тоа што тие го сметале единствено корисно за Македонија пропаѓа".⁸⁷³ Како резултат на овие откритија на Егзархијата, во нејзиниот однос кон луѓето на МРО ќе настане пресврт. Тие се помириле со фактот за постоењето на МРО и ќе превземат нова тактика кон неа со цел да го завземат нејзиното раководство и да ги отстранат "несериозните луѓе".⁸⁷⁴

Во наредниот период тајните цели на МРО, за Егзархијата биле сосема јавни. Така во писмото до Министерството за надворешни работи и вероисповест на Бугарија од 15.10. 1897 година Егзархот Јосиф I меѓу

⁸⁷⁰ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 62.

⁸⁷¹ Исто.

⁸⁷² Исто, 63.

⁸⁷³ Исто.

⁸⁷⁴ Исто.

другото пишува: "Некои западени глави сметат дека Св. Егзархија е единствената пречка Македонија да остане и понатаму под Османската империја и се нафрлија врз неа како волци ... Во сегашниот момент се нафрлија врз општините со цел да ги направат инструмент за своите бунтовнички цели ... Секако нивно политизирање и служење на нечисти цели ќе ја оневозможи Св. Егзархија во нејзината висока мисија да го зачува бугаризмот за идните поколенија. Ние ... сме свесни какви сè последици ... ќе има политизирањето со општините денес, а да не зборуваме за утре, при евентуално создавање на автономна Македонија. Св. Егзархија ... при две одделни држави не ќе може да ја врши својата бугарска мисија. Или ќе стане исклучиво македонска, или исклучиво бугарска. Каде тоа би не одвело, посебно не треба да се потцртува ... Подобро е да сметаме дека делови од единствената бугарска територија се сè уште под ропство, отколку за сметка на некаква слобода, бугарското население во Македонија за секогаш да биде загубено за Бугарија".⁸⁷⁵

Слични ставови и оценки на Егзархот читаме во неговото писмо до истото Министерство од 14.04.1901 година. Во него меѓу другото се вели: "каква опасност се крие врз формулацијата обединување на сите незадоволници без разлика на народност и вера не треба да ве убедувам ... Јас мислам дека се гони илџна цел, имено: обединување на македонското население на македонска почва и осигурување на постојана замислената идеја за македонско словенско етничко јуѓо на Балканот. Во таков случај натамошната дејност на Бугарската егзархија е непожелна, бидејќи во автономната македонска држава ќе се наметне потребата од единствена црква ...".⁸⁷⁶

Ако Егзархијата така ги разбрала стремежите на МРО, тогаш јасно е како делувала за да ја парализира дејноста на Организацијата, или барем да влијае врз неа.

⁸⁷⁵ С. Димевски, Присуството на Теодосиј Гологанов ..., 83-84.

⁸⁷⁶ Исто, 89.

Судирот помеѓу МРО и Егзархијата, бил со променлив интензитет и тактика, исполнет со закани, притисоци и уцени, но и со толеранција и респект. Таквата природа на судирот била резултат на интересите на двете инволвирани страни. МРО, и покрај антагонизмот со Егзархијата, сепак, покасно морала со неа да преговара, почесто со уцени и закани за именување и распоредување на учителскиот кадар во Македонија, бидејќи од тие средини произлегувал раководниот кадар. Нивната материјална положба и местото на назначување зависело од Егзархијата. Од друга страна, Егзархијата иако правела сериозни пречки и активности за парализирање на МРО, во повеќе случаи морала да ги прифаќа нејзините услови за да не биде компромитирана пред османската власт.

Покрај сета жолтност на судирот, МРО, уште во неговиот почеток неколкупати понудила помирувачка рака со цел да ги придобие или барем да ги неутрализира противниците. Прв чекор во тој правец, превзел Христо Татарчев. Тој, преку Христо Тенчев, кој бил послушно орудие на М. Сарафов, се обидел да го придобие на своја страна, или доколку положбата не му дозволува да влезе како член на МРО, тогаш барем да биде толерантен кон неа. За возврат, МРО понудила лојалност и заштита на црковно-училишното дело. Но набрзо по оваа понуда, Сарафов, ги засилил интригите и провокациите кон луѓето од МРО, а нејзиниот претседател бил обвинет за неморалност.⁸⁷⁷ Истата 1894 година, Татарчев со слична мисија претстојувал во Воден, каде што имал позначајни резултати.⁸⁷⁸

Најголема поддршка за време на антиегзархиската борба во Солун, МРО во прво време добивала од еснафите, работниците, учениците и кукушкото маало.⁸⁷⁹

6. Првиот организиран комитет на МРО во внатрешноста на Солунскиот вилает и воопшто во Македонија бил во Кавадарци. Негов

⁸⁷⁷ Първиятъ централенъ комитетъ ..., 106.

⁸⁷⁸ Исто.

⁸⁷⁹ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 164-165.

креатор бил Даме Груев. Месниот комитет во Кавадарци бил основан во јули 1894 година, за време на една поширока обиколка на Даме низ Македонија.⁸⁸⁰ Прв посветен член во МРО од Кавадарци бил ученикот Иван Минчев. Преку него Груев се сретнал со Јанаќи Илиев - трговец со кожи.⁸⁸¹ Со нив се познавал уште од Солун. Тие двајцата го препорачале главниот учител Пано Иванов и трговецот Иванче Велков, кој бил член на црковно-училишната општина.⁸⁸² Картите биле отворени со помош на ученикот Минчев. Даме ги запознал со Организацијата, им дал препис од Уставот што го носел со себе и формално ги подложил на клетва.⁸⁸³ Претседател на комитетот станал главниот учител Пано Иванов.⁸⁸⁴ Во Кавадарци, Груев се задржал неколку дена. Од тука, заедно со членовите на месниот комитет заминале во Ваташа. Притоа во Организацијата биле вклучени Лазо Сојтериов, Коцо Јорданов, Зарко Димовски, Трајчо Дубров и Пано Поцев.⁸⁸⁵ Првото револуционерно четиво во тоа време била книгата "Под робство" од Иван Вазов, која во летниот распуст ја донел ученикот Тодор Поп Антов.⁸⁸⁶

Се претпоставува дека во тоа време бил формиран месен комитет и во Неготино. Во него влегле: Пано Измирлиев - раководител, Пано Ставров, Гошо Марков, Пано Емшов, Цандо Божинов и Лазо Дудин.⁸⁸⁷

Некаде во октомври 1894 година, месниот комитет во Кавадарци ја бележи својата прва акција против српската пропаганда, која направила обид за пробив во селото Ваташа. Имено поп Ѓорѓи и поп Коце во соработка со српскиот конзул во Скопје и грчкиот владика во Струмица, почнале да подготвуваат терен за отварање на српско училиште во Ваташа.

⁸⁸⁰ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 12.

⁸⁸¹ Петре Камчевски, Револуционерното движење во Тиквешката до балканските војни, Кавадарци 1995, 35-36.

⁸⁸² Исто, 36. ; Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 12.

⁸⁸³ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 12.

⁸⁸⁴ П. Камчевски, Револуционерното движење во Тиквешката..., 38.

⁸⁸⁵ Исто, 37.

⁸⁸⁶ Исто, 42.

⁸⁸⁷ Исто, 39.

Како повод за доаѓање на српскиот учител и учителка во селото било искористено венчавањето на ќерката на поп Ѓорѓи за Петре Атанасов. За време на венчавката на попската ќерка во селото требало да се разбере за српските учители, по што тие би останале таму. За овој план бил известен претседателот на комитетот во Кавадарци Пане Иванов. Реакцијата на месната организација била молскивична. Веднаш биле организирани повидните жители на селото. Со помош на младите луѓе од селото српските учители биле протерани. По неколку дена двајцата попови, побарале од Пане Иванов да се обрати до Егзархот за да им прости.⁸⁸⁸

Оваа брза и успешна акција на МРО во Тиквешијата, упатува на заклучок дека, таа во овој регион брзо воспоставила своја мрежа врз цврсти основи. Од друга страна, тоа е прво организирано спротиставување на МРО на српската пропаганда во Македонија.

Следната 1895 година, член на месниот комитет во Кавадарци станал Сава Михајлов.⁸⁸⁹ Тој бил посветен од страна на Иванче Мишев Велков, кој бил претседател на комитетот. Му бил прочитан правилникот, а формално клетва не му била побарана. Од спомените на Сава Михајлов неможе да се разбере зошто дошло до промена на претседателот на месниот комитет во Кавадарци. Од нив се гледа дека претходниот претседател Панче Иванов бил учител во Варош и член на комитетот, но не бил главен учител. Кој бил новиот главен учител не се знае, но факт е дека тој бил егзархиско орудие. Впрочем по негова интервенција следната година Сава Михајлов по казна бил преместен од Кавадарци во с. Ракита Кајларско. Месниот комитет во Кавадарци одржувал постојани контакти со ЦК, од каде го добивале весникот "Бунтовник".⁸⁹⁰

Несомнено, за подемот на револуционерната идеја во Тиквешијата силно влијаела општата ситуација во тој регион што била наметната од

⁸⁸⁸ Исто, 23.

⁸⁸⁹ Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ, Спомени на Сава Михайловъ ..., 83.

⁸⁹⁰ Исто, 82-83. Кај Татарчев редоследот на претседателите е даден обратно. Тој истакнува дека прв бил Иван Велков, а потоа Пане Иванов. (Д-рѣ Х. Татарчевъ, Спомени отъ миналото..., 19.

владачкиот систем и злосторствата на многубројните разбојници и насилници. Во врска со тоа во една дописка во весникот "Право" читаме: "... Нашата каза Тиквешката, трни сверства и насилства од султановата влада и тукашните бегови - бабаити. Нашите бегови се втори султани во Тиквеш: во нивни раце е животот, имотот и честа на секој од нас ... Кај нас народот го колат како кокошки во сред град, под носот на кајмакамот и на пладне".⁸⁹¹ Најголем дел од тиквешките села биле чифлишки. Селаните не смеле да ги напуштат чифлизите и да заминат на други. Секој што ќе се дрзнал да побегне од чифлигот на својот бег и да замине кај нов чифликсајбија бил сурово понет а честопати и убиван. Таков е примерот од 1.02.1895 година. Еден селанец со својот син и снаа заминале за Кавадрили да пазарат невестинска руба за ќерката. На враќање тројцата биле убиени и сосечени на парчиња. Комисијата што отишла да го иследува случајот зела 5 лири и се вратила без резултати. Причина за убиството била тоа што ова семејство го напуштило чифлигот на својот поранешен бег и заминале кај друг.⁸⁹²

Во с. Ваташа имало двајца налбати еден Македонец и еден Турчин. Бидејќи Македонецот имал повеќе работа, Турчинот побарал од него да бидат ортаци, на што првиот се согласил. По некое време се скарале и се поделиле. Како резултат на тоа Турчинот со пушка го убил својот поранешен ортак во неговиот дуќан. Сведоци на настанот биле жената и братот на убиениот. Убиецот бил фатен, но брзо бил ослободен за 30 лири рушвет.⁸⁹³ Еден кавадаречки бег отишол во Конопиште и се настанил во едно семејство. Кога добро се нагостил, испратил еден селанец да му ја донесе најубавата мома за да го служи со ракија. Откако несреќната избраница одбила да отиде кај бегот, тој сам заминал кај неа, ја изнасилал, убил и заповедал на селаните да ја погребат. Притоа се заканил на родителите ако го пријават случајот дека сите ќе ги убие. Таткото на

⁸⁹¹ Право I/16-17, 7.II. 1895 София, 7.

⁸⁹² Исто.

⁸⁹³ Исто.

жртвата отишол и се пожалил на мудирот, а тој му одговорил: "било што било не ти треба да одиш по укумати, зошто многу скапо ќе ти излезе".⁸⁹⁴ Покасно селаните го ликвидирале таткото на бегчето.

7. Силен импулс за развојот на МРО во Македонија дало Ресенското советување. Тоа, иако имало "привидно регионален карактер" (за Битолскиот вилает б.н.), исфрлило решенија што "ги надминуваат регионалните рамки и се однесуваат на МРО во целина".⁸⁹⁵ Релевантноста на советувањето и неговите одлуки ги засилува фактот што на него присуствувале Христо Татарчев и Даме Груев, всушност претседателот и секретарот-благајник на Организацијата. Тие го претставувале ЦК. Тоа пак, што двајцата по потекло биле од Битолскиот вилает, претставувало уште еден стимулативен фактор.

Покрај Татарчев и Груев, на советувањето присуствувале: Анастас Лозанчев, Георги Пешков, Александар Чакаров, Глигор Попев, Александар Хаџи Панов, Тодор Станков, Атанас Мурџев, Славејко Стрезов и Трајко Доревски.⁸⁹⁶

Како повод за советувањето било искористено осветувањето на новоизградената ресенска црква „Св. Кирил и Методиј“ на празникот Голема Богородица на 15/27. 08. 1894 година. На собирот што започнал тој ден во куќата на Татарчеви, се развиле дискусии што траеле три дена.⁸⁹⁷

Според Татарчев, тогаш биле донесени следниве одлуки: 1. Македонија да се раздели на револуционерни реони и во секој од нив да се постави соодветно авторитетно лице; 2. Материјални средства да се собираат не само од членовите на Организацијата, туку и од симпатизерите на делото; 3. Во црковно-училишните институции да се провлечат колку што може повеќе симпатизери на делото; и 4. Засилување на пропагандата со месни весници и револуционерна литература.⁸⁹⁸ На советувањето

⁸⁹⁴ Исто, 8.

⁸⁹⁵ Д. Димески, Македонското-националноослободително движење ... , 172.

⁸⁹⁶ Исто, 173.

⁸⁹⁷ Исто, 171.

⁸⁹⁸ Д-р Хр. Татарчевъ, Спомени отъ миналото ..., 15.

станало збор и за проширување на активноста на револуционерните комитети и за вооружувањето.⁸⁹⁹

Ресенското Советување на МРО ги афирмирало изградените принципи на Организацијата, кои веќе се практикувале, но исфрлило и нови. Меѓу старите афирмирани принципи е одлуката за инфилтрирање на повеќе приврзаници во делото во црковно-училишните институции.⁹⁰⁰ Оваа само по себе кажува колку Организацијата полагала на тој план. Најголема новина претставува одлуката за поделба на земјата на револуционерни реони. Иако расположивите податоци не допуштат конкретно да се утврди имплементацијата на оваа одлука, факт е дека по советувањето во Македонија се издигнале три револуционерни центри, кои како такви егзистирале до Солунскиот конгрес 1896 година. Станува збор за Солун, Битола и Штип. Без сомнение, резултатите во поглед на ширењето на МРО, по споменатото советување се евидентни.

8. Во рамките на Солунскиот вилает, најзабележителна дејност пројавил месниот комитет на МРО во Кукуш. За него, претседателот на ЦК на МРО, Христо Татарчев, пишува: "Тој мал град, секогаш стоел на чело на секое културно и патристоско движење, (тој град б.н.) стана јатка на целиот солунски крај".⁹⁰¹ Татарчев истакнува: "Кукуш носеше изглед на една неразрушлива тврдина на Организацијата". Граѓаните без разлика на социјалната положба, широко ги отворале кесите, а Централниот Комитет, своите финансиски потреби првенствено ги задоволувал од Кукуш. Кукушани, "никогаш не искажале желба и негодување собраните пари од

⁸⁹⁹ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 174.

⁹⁰⁰ Д. Димески истакнува дека "советувањето дало сигнал за инфилтрирање и внатрешно превземање на егзархиските општински црквено-школски управи од страна на членовите или симпатизерите на Организацијата." (Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 174). Меѓутоа, оваа начело, Организацијата го практикувало од почетокот на 1894 година. Потврда за тоа наоѓаме во писмата на Даме Груев. Најрелевантен доказ за тоа е започната борба во Солун помеѓу МРО и проегзархиски настроените кругови, а особено победата на МРО на изборите за црковно-училината општина во Солун. Овој став на Организацијата совршено е образложен во брошурата на Петар Поп Арсов "Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници".

⁹⁰¹ Д-р Хр. Татарчев, Спомени од миналото ..., 15.

нив да се употребат за локални потреби, како што претендирале некои реони".⁹⁰² Поради тоа Татарчев заклучува: "... Кукуш живееше за цела Македонија и правеше сопствени жртви за благото на целата земја. Тој не познавеше локален патриотизам: идејата за слобода за него беше живот или смрт. Революционерот тука беше најмногу обезбеден. Непшто повеќе, користа од четничкиот институт се констатира во тој центар најрелјефно и од тука покасно се зеде решение да се воведе во целата земја".⁹⁰³ Зошто тоа било така во Кукуш? Кои биле првите луѓе на МРО во Кукуш? Кога бил формиран првиот комитет на МРО во Кукуш? Одговорот на првото прашање има образложение, но на останите две, е комлициран поради контрадикторноста во мемоарската литература.

Кукуш е мало и живописно гратче, на 35 километри од Солун. Во последните децении на XIX век, во него живееле 2 000 македонски семејства и 200 турски.⁹⁰⁴ Тилочно македонска средина.⁹⁰⁵ Поради "својата географска положба, оваа место и неговата околина, играа видна улога како природно средиште, како стопански, политички и просветно-културен центар во овој дел на Македонија ... во него нашле плодна почва идеите за народносно чувство, што беше пресудно за развојот на македонската преродба, просвета и култура".⁹⁰⁶ Кукуш одиграл значајна улога во времето на македонското преродбенско движење во средината на XIX век. Тука излезот за македонската национална самобитност бил побаран преку Унијата со римо-католичката црква. Во него работеле и дејствувале истакнатите македонски преродбеници Димитрија Миладинов, Рајко Жинзифов, Партенија Зоографски и Кузман Шапкарев. Поради својата пробуде-

⁹⁰² Исто, 15-16.

⁹⁰³ Исто, 16.

⁹⁰⁴ Христо Андонов Полјански, Гоце Делчев, (јубилејно издание), Пула 1985, 17.

⁹⁰⁵ Д. Димески, Гоце Делчев, Битола 1990, 12.

⁹⁰⁶ Х. А. Полјански, цит. дело, 17.

ност градот бил наречен "политичко гнездо".⁹⁰⁷ Не случајно "Кукуш е овековечен во незаборавната 'Т'га за југ'", од Константин Миладинов".⁹⁰⁸

Најверојатно клучната улога околуа формирањето на МРО во Кукуш ја имал кукушанецот Иван Хаџи Николов, иако тоа никаде не е потенцирано. Таква заслуга за разгранувањето на МРО во Битолскиот вилает имале Груев и Татарчев. Според Татарчев, меѓу првите покрстени луѓе во Организацијата бил и Туше Делииванов. Препораката за него дошла од И. Х. Николов и Груев. Поради својата добрина, чесност и такт во "училишно-општинските работи" Т. Делииванов бил почитуван во целиот Кукуш и околицата.⁹⁰⁹ Димитар Влахов, истакнува дека основите на МРО во Кукуш биле поставени во 1894 година, од страна на Туше Делииванов и неговиот брат Христо Влахов.⁹¹⁰ Татарчев посочува дека по Ресенското советување во Кукуш биле најзабележливи резултатите во однос на прибирање на финансиски средства за потребите на МРО. Тој потенцира дека "делото во лицето на Туше Делииванов, Кољо Бучков, Христо Влахов, Туше Петков и Туше Гугушов, најде најпредани борци кои го поставија на цврсти основи".⁹¹¹ Индиректна потврда за мислењето дека првото јадро на МРО во Кукуш било создадено во 1894 година, и дека Делииванов имал контакти со Груев се добива од неговите спомени кога вели: "Јас го познавав (Даме б.н.) од Солун, кога служеше кај книжарот Самарџиев".⁹¹²

Дотука податоците говорат дека основите на МРО во Кукуш биле поставени во првата половина на 1894 година, за време на учителствувањето на Туше Делииванов. Меѓутоа, самиот Делииванов, не кажува

⁹⁰⁷ Исто, 19.

⁹⁰⁸ Д. Димески, Гоце Делчев, Битола 1990, 12.

⁹⁰⁹ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната..., 34.

⁹¹⁰ Спомени на Димитар Влахов, (ракопис во семинарот на Институтот за историја при Филозофскиот факултет во Скопје), 22.

⁹¹¹ Д-р Хр. Татарчевъ, Спомени отъ миналото ..., 15.

⁹¹² Христо Андонов Полјански, Гоце Делчев во спомени на современите, Скопје 1963, 38.

ништо за тоа. Напротив, од неговите спомени за Делчев, може да се извлечат и контрадикторни заклучоци.

Делииванов летото 1894 година, поради здодевност од 6-7 годишното учителствување и поради недоразбирање со училишното настојателство поднел оставка на учителската должност во Кукуш.⁹¹³ Тој вели дека "без определена цел",⁹¹⁴ заминал за Софија, каде се сретнал со Делчев. Дали целта на Делииванов во Софија била неопределена. Дали средбата со Делчев е случајна или пак режирана од Хаџи Николов, кој ги знаел Делчевите определби уште од летото 1893 година и овој пат ја искористил кукушката линија преку Делииванов.

Во Штип Делииванов и Делчев "уште неслезени од коњите" биле пречекани од Груев.⁹¹⁵ Чија режија било тоа? Сепак, Делииванов со Даме се познавал од Солун.⁹¹⁶ Зошто тој не положил заклетва заедно со Делчев пред Груев во Штип?, а исткнал дека е "готов да им помага... ако имаат доверба". Неговото образложение дека тоа не го сторил поради "некои императивни одредби на уставот за казнување на членови што сториле вина",⁹¹⁷ изгледа е нереално. Уште нешто, доколку Делииванов, не бил запознат со организационите работи во Кукуш, и доколку таму не постоел организиран комитет се до Велигденската ваканција 1895 година кога со Делчев го посетиле градот, како можел однапред оптимистички да тврди дека таму ќе соберат барам стотина лири.⁹¹⁸

Без оглед на контрадикторностите, кога, како и кои го основале месниот комитет на МРО во Кукуш, тој во 1895 година достигнал завидни резултати за цела Македонија, особено на финансиски план. Таквиот пресврт на работите во Кукуш на позитивен план, биле резултат на мисијата на Гоце Делчев и Тупе Делииванов во текот на Велигденската

⁹¹³ Исто, 35.

⁹¹⁴ Исто.

⁹¹⁵ Исто, 38.

⁹¹⁶ Исто.

⁹¹⁷ Исто, 39.

⁹¹⁸ Исто, 42.

ваканција 1895 година.⁹¹⁹ Впрочем посетата на Кукуш, била во склоп на една поширока мисија, која ги зафатила Велес, Солун, Кукуш, Дојран, Гевгелија, Струмица и Радовиш. Со исклучок на Радовиш сите други места биле во рамките на Солунскиот вилает. По средбата со Татарчев во Солун на првиот ден на Велигден Делчев и Делииванов биле во Кукуш. За време на Велигденските празници во Кукуш во МРО биле заколнати 15 души. Меѓу нив биле: Кољо Бучков, Христо Хаџи Делџов, Ицо Волчов, Христо Влахов, Гоце Икономов, Гоце Бојациев, Туше Гугушев, Дино Раљев и други.⁹²⁰ Тогаш во МРО била вклучена и сестра му на Гоце, Руша Делчева со што се вброила меѓу првите жени членки на МРО.⁹²¹

За време на Делчевиот престој во Кукуш за потребите на МРО биле собрани 180 турски лири.⁹²² Набрзо потоа некаде до Томина недела, таа бројка се зголемила над 300 лири.⁹²³ Меѓутоа, кукушките донации за македонското националноослободително движење не завршиле со тоа. Оттаму во касата на ЦК, постојано влегувале кога по 50 кога по 100 лири. На тој начин уште во првите години од таму биле внесени 880 турски лири.⁹²⁴ Овие бројки покажуваат дека револуционерната организација во Кукуш фатила широки корени.

Првиот комитет на МРО во Кукуш го сочинувале: Кољо Бучков, Туше Гугушев, Христо Влахов и Христо Хаџи Делџов. Подоцна во него влегле : Мицо Галбов, Џорџо Дупков, Мицо Икономов, Мицо Бојациев, Стефан Димитров и Кољо Иванов. Најзаслужен од нив бил Кољо Бучков, неговата каса "била и каса на ЦК".⁹²⁵ Врските помеѓу месниот комитет во

⁹¹⁹ Исто, 44.

⁹²⁰ Исто.

⁹²¹ Д. Димески, Гоце Делчев ..., 54.

⁹²² Исто.

⁹²³ Според Татарчев во август 1895 година од страна на кукушкиот трговец Иван Јанев во касата на ЦК биле внесени 314 лири. (Д-рџ Хр. Татарчевџ, Спомени отџ миналото ..., 16.) На друго место Татарчев истакнува дека во ЦК од Кукуш од крајот на 1894 и почетокот на 1895 година влегле 300 лири. (Д-р Х. Татрчев, Вџтрешната ..., 51.) Додека пак Според Туше Делииванов тогаш се собрала сума од над 330 и неколку лири. (Х. А. Полјански, Гоце Делчев во спомени на современиците..., 44).

⁹²⁴ Д-р Х. Татарчев, Вџтрешната ..., 51.

⁹²⁵ Исто, 52.

Кукуш и ЦК во Солун ги одржувал курирот Анго Арабаџијата. Писмата до ЦК редовно ги оставал во книжарницата на И. Х. Николов, а материјалите кај Поп Стамат. Додека пак револверите од системот "Туфекчиев", ги оставал во станот на Татарчев.⁹²⁶

По завршувањето на учебната 1894/95 година, некаде околу 15 јули во Кукуш се вратил Тунџ Делииванов. Се вработил како учител и станал претседател на месниот комитет.⁹²⁷ Комитетот активно бил помаган од учителите Никола Минчев, Славојко Начев и Никола Јанев.⁹²⁸

МРО во Кукуш, уште од основањето добила масовен карактер, настрана од неа останале малкумина богаташи. Нејзиното постоење било јавна тајна за населението. По селата каде немало турско население собранијата се одржувале јавно. Членовите биле распоредени во десетки. Тие одржувале редовни состаноци на кои почесто присуствувал по некој раководител. Постоеле и терористички групи кои функционирале како егзекутивен орган.⁹²⁹ Покрај редовниот членски внос, овде најшироко се применувала втората одлука од Ресенското советување за собирање средства и од симпатизерите. Затоа Кукуш во тој поглед забележал и најголем успех. Така на пример содружниците мелничари Мицо Станишев и Тено Тодоров дале по 40 лири. Во одредени моменти поради неискуството на поединци имало и недоразбирања. Така еден млад раководител во отсуство на Делииванов отишол кај Тено Тодоров, и ултимативно побарал 40 лири, поради што бил избркан. Поради тоа се поставило прашањето за негово ликвидирање. Откако за тоа разбрал Делииванов, заминал кај Тодоров и му објаснил зошто му ги бараат парите. Тогаш, тој веднаш дал 40 лири.⁹³⁰

9. Есента 1894 година, Даме Груев добил учителско место во Штип. Така ЦК, останал без својот најагилен член. Неговото одење во внатре-

⁹²⁶ Исто, 53.

⁹²⁷ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало ..., 162.

⁹²⁸ Исто, 163.

⁹²⁹ Исто, 164.

⁹³⁰ Исто.

шноста било во согласност со ЦК. Неговото заминување од Солун, било посакувано од проегзархиските кругови и неговиот дотогашен газда Коне Самарџиев за да не им пречи во претстојните избори за солунската црковно-училишна општина. Од исти причини, и поради критичката настроеност кон Егзархијата, Петар Поп Арсов не добил работа во солунската гимназија за 1894/95 година.⁹³¹ Меѓутоа, Поп Арсов не го напуштил Солун. Со скромни средства станал содружник на Иван Х. Николов. Истовремено ја превзел секретарската должност на ЦК на местото на Груев.⁹³²

Независно од споменатите манипулации и од отсуството на Груев, ЦК на МРО до крајот на 1894 година, во Солун забележал успеси. Прв таков успех била победа на возобновените избори за солунската црковно-училишна општина.⁹³³ Во исто време МРО, ја продолжила својата агитација меѓу учениците во горните класови на гимназијата. Под влијание на револуционерната агитација, учениците започнале почесто да се спротиставуваат на претпоставените од спротивниот табор на МРО. Поради тоа, кон крајот на есента 1894 година, дошол до поголем бунт помеѓу учениците од VII клас. Имено, на едно вечерно занимање, ученикот Гиновски, го замолил дежурниот воспитувач Ил. Василев да го пушти надвор по природни потреби. Воспитувачот на двапати го одбил барањето на ученикот. Откако на последниот му се слошило самоиницијативно излегол. Воспитувачот го пријавил случајот кај директорот Сарафов, кој го казнил ученикот со едномесечно отстранување од гимназијата. Во знак на солидарност и поддршка на исклучениот ученик, сите седмокласници ја напуштиле гимназијата и пансионот сместувајќи се по ановите. Впрочем кај нив владело незадоволство против директорот уште од почетокот на учебната година. Тие не прифатиле да се вратат во гимназијата се додека директорот не попуштил и не бил примен нивниот другар.⁹³⁴

⁹³¹ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 58.

⁹³² Исто.

⁹³³ Мѓрки за засилване ..., 6.

⁹³⁴ Бунтътъ въ Солунската мжжска гимназия, Право I/1. 12.11.1894 София, 8.

Во врска со состојбите во солунската гимназија весникот "Право", меѓу другото пишува: "сума експерти во тоа време се испраќани од Цариград за да ја изучат коренитата причина на болеста, но нисден неможе точно да ја определи дијагнозата и да препише соодветен лек. Едни од нив, заслепени од партизански страсти, злото го гледаат во прогресивните и слободољубиви идеи на некои г-да учители, кои за час биваа исклучувани. За доказ на тоа доволно е да се споменат имињата на некои од нив како Б. Рајнов, Т. Кјатанчев, Т. Танев, К. Величков, Д. Цонев, Т. Попов, П. П. Арсов, Г. Баласчев и други".⁹³⁵

Кон крајот на февруари 1895 година, ЦК на МРО, останал уште без еден член. Егзархијата, која пред неколку месеци го оставила Петар Поп Арсов без работа, го поканила да земе должност во Велес.⁹³⁶ Притоа, мислела да го искористи неговиот авторитет за борба против српската пропаганда во Азот. Меѓутоа фактот што Поп Арсов како "секретар - инспектор на училишниот оддел при велешката митрополија" останал кратко време од 18.03. до 3.05. 1895 година, упатува на заклучок дека тоа било маневар за да го отстранат од Солун.

На тој начин во ЦК во Солун останале Х. Татарчев, И.Х. Николов, А. Димитров и Х. Батандиев. Тие не успеале да развијат, позначајна организациона активност. Напротив се појавила тенденција на стагнирање, па дури и заостанување во споредба на револуционерните центри во Битола и Штип. Кадровското ослабнување на ЦК поради отсуство на Груев, а подоцна и Поп Арсов, се одразило врз неговата активност. Останатите членови малку се занимавале со чисто организаторска работа.

Поради тоа, Д.Груев, ги препорачал Делчев и Делииванов, за време на Велигденската ваканција да свратат во Солун, за да проверат "каква дејност развиват другите".⁹³⁷ Делчев и Делииванов во Солун се сретнале со претседателот на ЦК Х. Татарчев.⁹³⁸ Од таму се вратиле

⁹³⁵ Бунтътъ ...4.

⁹³⁶ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов ..., 60.

⁹³⁷ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 18.

⁹³⁸ Х. А. Полјански, Гоце Делчев во спомени на современниците ..., 44.

"разочарани", бидејќи "работата подзаспала".⁹³⁹ Како резултат на мисијата на Делчев и Делииванов, во Кукуш била собрани над 300 турски лири кои биле предадени на ЦК. Истовремено покрај организирањето на месниот комитет во Кукуш, такви биле организирани во сите места низ кои поминал Делчев. Во Дејран во Гевгелија, Струмица и т.н.

Летото 1895 година, во Солун се вратил Даме Груев. Бил ангажиран како училишен инспектор за Солунско со 70 лири годишна плата.⁹⁴⁰ Нешто подоцна во ЦК бил вклучен и Ѓорче Петров.⁹⁴¹

Груев во својство на училишен инспектор, под превезот на учителски собир, организирал поширок собир на МРО.⁹⁴² Влијание врз тоа имал и Пере Тошев.⁹⁴³ На советувањето учествувале: Даме Груев, Пере Тошев, Гоце Делчев, Атанас Мурџев и други раководители на МРО. Покрај нив, биле повикани повеќе луѓе блиски до револуционерната идеја. Според К. Кондов во тоа време во Солун пристигале учители од цела Македонија. Повеќето од нив тогаш биле посветени во МРО. Меѓу таквите Кондов ги именува: Сава Михајлов,⁹⁴⁴ Христо Ников, Христо Динков, Гоце Червен-иванов, Трајко Ѓотов, Ванчо Мицов, и др.⁹⁴⁵

Тема на советувањето било односот на МРО кон Егзархијата и Македонскиот Комитет во Софија. По советувањето Кондов заминал за

⁹³⁹ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 18.

⁹⁴⁰ АМ. Ф. 1953, Даме Груев, оп.1, ас.5, л.166.

⁹⁴¹ Ѓ. Петров вели дека во ЦК, бил вклучен во март 1895 година. (Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 64). Тоа е очигледна грешка. Според неговото прво објавено писмо се глед дека тој на 5.05.1895 година уште бил во Битола (Исто, 50, белешка, 16, и стр. 219-220.). Освен тоа тој во текот на врховистичкото востание од летото 1895 година сеуште бил во Битола. (Исто, 57-58). Според тоа, тој во Солун најрано би можел да биде доцна во летото 1895 година. Потврда за тоа е фактот што неговото име не го среќаваме меѓу учесниците на Солунското советување од летото 1895 година.

⁹⁴² Страници отъ миналото (извлечения отъ дневника на Коста Кондовъ) Ил. Илинденъ г.П 3(13), София 1929, 8.

⁹⁴³ Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 199.

⁹⁴⁴ Меѓутоа С. Михајлов истакнува дека во МРО бил примен нешто подоцна во Кавадарци од страна на Иванче Велков. (Спомени на Сава Михайлов ..., 83.

⁹⁴⁵ К. Кондовъ Страници отъ миналото ..., 9.

Цариград, со писмо од Пере Тошев за Васил К'нчов.⁹⁴⁶ Оттаму отпатувал во Софија, каде во МК, ги предал барањата на МРО.

Кон крајот на август, К. Кондов преку Димитар Љанов воспоставил контакт со Васил К'нчов во Цариград.⁹⁴⁷ Го предал писмото од Пере Тошев и разговарал за односот на Егзархијата кон МРО. К'нчов истакнал дека МРО и Егзархијата не треба да си пречат, а востанието на МК, било ненавремено, дури и иштето, за народното дело. Од него корист можел да има кнезот Фердинанд.⁹⁴⁸ Кондов имал средба и со Егзархот, кој истакнал дека за Македонија е покорисна Егзархијата, отколку револуцијата.

Во Софија, Кондов ги предал барањата на МРО до МК. Тие се состоеле во следниве точки: 1. МК во Софија да делува во хармонија со целите и задачите на МРО и взаемно да ги почитуват респективните територии; 2. МК, во иднина да не испраќа чети во Македонија, ниту вооружени поединци, кои носат нереки со што го попречуваат организирањето на населението и МРО; 3. МК, да не влегува во врски со самонаречени претставници на МРО, кои немаат полномоштво од МРО, ниту пак, да им дава средства и материјали во нејзино име; 4. МРО предупредува, дека ќе биде беспопштедна кон сите, што не ги почитуваат нејзините закони и правилници, и кои оние, што без согласност навлегуваат вооружени на нејзината територија.⁹⁴⁹

Враќањето на Даме Груев во Солун имало преродбенски карактер, не само за Солун и неговата околина, туку воопшто за МРО. Според Ѓ. Петров, "практичните работи ги вршел Даме, кој исцело бил предан на работата, особено за градот Солун".⁹⁵⁰ Неговите организаторски способности дошле до полн израз. Во тоа време биле оргазнизирани комитети во повеќе градови, а постојните се зголемувале. Секоја ваканција Коледна или Велигденска, тој обиколувал по градовите и покрстувал нови членови.

⁹⁴⁶ Исто.

⁹⁴⁷ Исто, г.П, 4 (14), 2.

⁹⁴⁸ Исто, 3.

⁹⁴⁹ Исто, 4.

⁹⁵⁰ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 64-65.

Во Солун биле викани доверливи лица од внатрешноста и посветувани во МРО. Постојните качали биле зацврстени. Според Груев, тогаш ЦК почнал поредовно да функционира и го добил суштинското значење на Централен.⁹⁵¹ Кореспонденцијата во најголем обем ја водел Груев.⁹⁵² Пошта се добивала од повеќе градови, а најмногу од Солунско и Битола. Писмата биле шифрирани со хемиско мастило на разни адреси. За Солунско пишувал Груев. Посериозните ги пишувале заедно со Ѓорче. А, заедно ги дешифрирале и пристигнатите. Претседателот Татарчев ги потпишувал само поважните писма. Преписката имала карактер на известување. Директивите биле со другарски карактер, а многу ретко во форма на заповед.⁹⁵³

Тогаш започнало посистематско собирање на средства од симпатизери на Организацијата. Членовите на ЦК, зависно од личните познаниства меѓу себе ги поделиле трговците. Во тоа време, пари, биле побарани од дваесетина трговци. Расписките биле хектографирани и потпишани со псевдонимите на Татарчев и Груев. Вообичаено се барале од 20 до 50 лири, а од еснафите од 10 до 30. Така на пример Ѓорче Петров побарал пари од Поп Стефанов, Петрун Сарафов, Шавкулевци. Последните кои биле негови братучеди дале 90 лири. Додека пак Поп Стефанов кога ја видел расписката се исплашил да ја земе, а парите ги дал. Христо Татарчев од двете фирми на Хаџиминчеви зел 100 лири.⁹⁵⁴

Според Ѓорче Петров, во прилог на таквиот успех одела Сарафовата авантура до Мелник. Оваа движење "дало силен поттик на делото и надеж кај Македонците и на нашето дело фатија да гледаат посериозно".⁹⁵⁵ Едноставно, тоа движење влијаело поттикнувачки. Луѓето мислеле дека активноста на МРО е во врска со движењето па започнале повеќе

⁹⁵¹ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 20.

⁹⁵² Д-р Х. Татарчев, Внтрешната ..., 39.

⁹⁵³ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 65-66.

⁹⁵⁴ Исто, 66-67

⁹⁵⁵ Исто, 67.

да помагаат. Од друга страна тоа поттикнувачки влијаело и врз ЦК, кој започнал да бара средства и од непознати лица.⁹⁵⁶

Додека на организационен и финасиски план работите се подобрувале, на друга страна продолжил јазот со проегзархиската групација. Очигледно мисијата на Кондов во Цариград по летното советување не дала резултати. Интригите и препирките продолжиле со нова тактика. Постоенето на МРО за Егзархијата веќе било реален факт. За неа загрижувачки бил нејзиниот брз подем. Желбата на проегзархиските кругови била "да земат сè во свои раце и да се отстранат од Солун нејзините непријатели", ⁹⁵⁷ првенствено Груев.⁹⁵⁸

Од своја страна МРО преку Ѓ. Петров конкретно ги поканила Неделчо Колушев и Гарванов да влезат во нејзините редови, сметајќи дека така ќе ги неутрализира. Но, тие одбиле. Гарванов рекол дека за нив е доцна да стануваат обични редници.⁹⁵⁹ Нивната цел била да се влезе во ЦК и да го стават под своја контрола. Покрај овој неуспех, посредничтвото на Ѓорче продолжило. Тој со овластување на ЦК, разговарал со Сарафов, Самарџиев, Наумов и Ганов. Наспроти тој став на ЦК, Татарчев и Хаџи Николов биле категорични противници на идејата за такво помирување. Летото 1896 години преговорите за помирување со проегзархиската групација ги продолжил Пере Тошев.⁹⁶⁰

Во меѓувреме противниците ја промениле тактиката и започнале да проповедат слично како МРО, но поумерено. Нивната проповед била: "Бугарија ќе не ослободи и од Бугарија да чекаме сè. Пулки да не се купуват и да не се внесуват, зошто кога ќе затребат, Бугарија ќе ги даде. Револуционерност да не се пројавува во акции, туку само во морална подготвеност".⁹⁶¹ Од оваа групација се изродило Револуционерното братство.

⁹⁵⁶ Исто.

⁹⁵⁷ Исто, 70.

⁹⁵⁸ Исто, 71.

⁹⁵⁹ Исто, 70.

⁹⁶⁰ Исто, 72.

⁹⁶¹ Исто.

Дека проегзархиската тактика била променета, и почнала да делува по примерот на МРО, потврдува обидот за отварање на Неделно училиште во Солун. Идејата била лансирана од К'нчов, Наумов и компанија. Тие планирале неделни училишта да се отворат и во другите градови, но Солунското да биде централно. Така сметале дека го поткопат авторитетот на ЦК, да го издигнат сопствениот, и да ја придобијат младината на своја страна. Меѓутоа, Ѓорче предложил прво да се основа неделното училиште во Солун, а потоа да се види дали ќе прерасне во централно. Неговиот предлог поминал без да биде сватен од егзархистиската групација. Со помош на општината биле собрани 30-40 повидни граѓани и училиштето било основано. Претседател на неделното училиште станал Татарчев, а Ѓорче секретар. Тоа било со краток век. По 7-8 предавања неделното училиште престанало со работа.⁹⁶² Проегзархиските кругови бидејќи не успеале да воспостават контрола се откажале од него.

Зимата околу Божиќ 1896 година избил бунт помеѓу учениците од солунската гимназија. Учениците од погорните класови биле револуционерно ориентирани под влијание на Мелничката авантура на МК, и агитацијата на МРО. Најдобра илустрација за тоа, претставува изјавата на ученикот Нацев на часот по минерологија кај наставникот Лука Димитров: "Господине учители, имам да ви соопштам од страна на целиот клас, дека подобро ќе сторите, ако си ги земете камењата и си излезете, та правете со нив што сакате. Сега не е време да се занимаваме со камења, ами за револуција".⁹⁶³

Меѓу учениците делувал револуционерен кружок под раководство на Д. Груев. Според Ѓ. Петров МРО немала ништо со бунтот.⁹⁶⁴ Своео незадолството учениците јавно го искажале за време на карневалот. Директорот забранил учениците да го следат карневалот.⁹⁶⁵ За време на дежурството на Андреј Стојанов, учениците излегле насилно од панси-

⁹⁶² Исто, 69-70.

⁹⁶³ Исто, 67.

⁹⁶⁴ Исто, 68.

⁹⁶⁵ Спомени на Иванъ Гарвановъ ..., 112.

онот. Меѓу првите бил Димитар (Мицо) Делчев. Всушност учениците го нападнале гавазот и излегле. Поради тоа, пансионската комисија донела одлука да исклучи 40 ученици. На страна на учениците застанале граѓаните. Поради тоа директорот Сарафов, бил принуден да попусти. Тоа било последна година од неговото директорување.

10. Во 1895 година била поставена базичната мрежа на МРО во поголемиот дело од Солунскиот вилает. Некои комитети во тој период забележале значителни резултати. Еден од нив бил околинскиот комитет во Воден. Револуционерното семе таму било фрлено од Христо Татарчев кон крајот на 1894 година.⁹⁶⁶ Тој заминал за Воден за да ја проучи положбата и да повлијае врз антиегзархиските средини во корист на МРО. На чело на оваа движење во Воден стоела фамилијата Занешев. Кај нив Татарчев отседнал два дена и отворено проговорил за МРО, без притоа директно да ги покани да земат учество. Тоа се подразбирало. Оваа фамилија подоцна целосно поминала во услуга ТМОРО.⁹⁶⁷

Кога точно бил формиран комитетот на МРО во Воден и кои биле неговите основачи не се знае. Меѓутоа, есента 1895 година, кога во Воден за учител дошол Кирил Прличев, таму како организирани членови ги затекнал: Димитар Хлеббаров, Гаџо Саракинчев, Христо Нејков, Христо Хлеббаров и Насо (Атанас).⁹⁶⁸ Во МРО бил вклучен и Кирил Прличев. Набрзо потоа преку Вангел Петков била собрана уште една десетка. Свои групи организирале: Ѓоргуш Поп Тушев; Вангел Занешев; Ване Ташков 2 групи; и една од страна на берберот.⁹⁶⁹

Градските чорбаџии и дел од поугледните во МРО биле вклучени од Даме Груев. Тој во домот на Ване Занешев ги собрал двајцата негови браќа Зано и Ичо, потоа Ване Минев и стариот свештеник Димитар Поп

⁹⁶⁶ Д-р Христо Татарчев, Спомени - Документи - Материјали ..., 29.

⁹⁶⁷ Исто.

⁹⁶⁸ 36 години във ВМРО, Спомени на Кирил Пърличев, съставител и редактор Кирил Пърличев, София 1999, 12.

⁹⁶⁹ Исто.

Туше. Сите формално биле заколнати. Во Воден во поглед на приемот во МРО не се правела разлика помеѓу егзархистите и патријаршистите.⁹⁷⁰

Врските меѓу селата и градот се одржувале преку селските учители и свештеници во пазарните денови. Меѓу селските учители се истакнувале: Михаил Занешев, Адамаки Чамов, Димитар Христов, Никола Трпчев, Димитар Карапузов, Христо Шаламанов, Димитар Тричков од Пожарско, Христо Поп Иванов од Саракиново, Аврам Шилегов и други. Меѓу свештениците први биле младиот поп Иван од Саракиново, стариот поп Иван од Пожарско, поп Димитар од Цакони и други. За врска меѓу Воден и Мегленско најмногу служел Ташко Саракинчев, Вани Т. Лажев, Туше и Христо Лажеви и други.⁹⁷¹ Разгранетата мрежа на МРО по воденските села, во најраниот период од нејзиното постоење, ретко може да се констатира на друго место. МРО во Воденско од почеток станала масовна селска организација.

Револуционерните идеи се ширеле и преку неделното училиште, каде имало машки и женски оддел. Организацијата меѓу жените ја ширеле двете посветени учителки Евтимица Јанчева и Донка од Битола.⁹⁷² Овој факт покажува дека покренатото прашање за прием на жените во Организацијата за време на Солунскиот конгрес 1896 година, било непотребно. Нивното членство во МРО било реалност. Револуционерни проповеди се држеле и во црквите. За тоа биле заслужни свештениците. Контактите со Солун се одржувале преку ханалот низ Ениџе Вардар, кој бил воспоставен од Христо Киров. Во Воден практично била реализирана четвртата одлука од Ресенското советувања. Тука започнал да се издава хектографиран весник под име "Борец". Освен тоа започнала набавка на оружје - револвери и пушки "Гра".⁹⁷³

Средствата се собирале со расписки. Оваа акција полесно се реализирала по селата за разлика од самиот Воден. Таму, дури посве-

⁹⁷⁰ Исто.

⁹⁷¹ Исто, 13.

⁹⁷² Исто.

⁹⁷³ Исто, 14.

тените членови тешко се одлучувале да ги отворат своите ќеси. Таков бил примерот со Зано Занешев. За да го навлечат да даде финасиски прилог, Организацијата се послужила со итрина. За таа цел од комитетската каса биле извадени пари, а брат му требало да ги предаде на Организацијата во негово присуство за да повлијае. Но, и тоа не помогнало.⁹⁷⁴ Селаните во тој поглед биле многу подарежливи. Жените од с. Саракиново дури го вложили својот накит-низи и гривни. Организацијата во воденските села далеку го надминувал градот во секој однос. Најдобра илустрација за тоа претставува еден извештај од 1.05. 1896 година, испратен до ЦК во Солун. Според него во градот членството на МРО броело 35 мина. Наспроти тоа, само во с. Саракиново имало 70 души. Тие биле распоредени во десетки со тајна полиција, терористичка група и редовна пошта. Во Пожарско членството броело 100 души, сите распоредени во десетки. Во Сборско 80 души и 4 терористи; Сботско 15 души и еден началник; Цакони 20 души; Бизево 10; Тресино 15; Кронцелево 20; Горно Родово 20. Во Сботско постоела каса во која неделно се собирале по 50 гроша.⁹⁷⁵

Според истиот извештај во Воден расписки биле распоредени на Гацо Саракинов 20 лири; Вани Занешев 25; Зано Занешев 30; Јордан Кусев 10; Христо Марков 5; и Иван Лжев 5. Додека пак селото Саракиново било обложено со расписка од 30 лири; Пожарско 30; Цакони 20; тројца селани од истото село со 6 лири; Иван Цаконев од исто село со 5 лири; Сботско 10; Сборско уште 5.⁹⁷⁶ Саракинци за да ги соберат парите ја продале стоката и го вложили накитот од жените.

Покрај издавањето на местен весник Кирил Прличев во спомените истакнува дека постојано се чувствувал недостаток од револуционерна литература. Освен тоа, градските чорбации, воопшто не агитирале, а учителите А. Марков и К. Дорсанлијски не му помагале, па тој сам морал да ги води сите работи.⁹⁷⁷

⁹⁷⁴ Исто, 15.

⁹⁷⁵ Исто.

⁹⁷⁶ Исто, 15-16.

⁹⁷⁷ Исто, 16-17.

Селаните постојано барале оружје. По добивањето на првото оружје во селата пособено во Пожарско и Саракиново, кај селаните се почувствува самодоверба. Почнало да се пука при свршувачки, но и да исчезнува по некој злодеј. Тогаш во Воденско биле ликвидирани двајца разбојници: Исеин-бег-Пиперџијата и Ајредин-бег.⁹⁷⁸

МРО во Воденско, злосторниците ги ликвидирала заради заштита на населението, бидејќи власта не превземала ништо против нив. Примерите за злосторствата се многубројни. Така 21.03.1895 (ст. стил), Сали беј од Воден со двајца колции за тутун навечер влегол во црквата "Св. Врач". Притоа Сали влегол во Олтарот го јавнал свештеникот Антон Фотев, кој бил претседател на општината и со вперен револвер го прашал "Каде е бе попе Св. Илија". Свештеникот се спасил со бегство, а со него побегнале и свештениците Димитар Михајлов и Јосиф.⁹⁷⁹ Разлутен од тоа, Сали гневот го истурил врз клисарот. Тој се качил на Светата Трпеза, искршил и расфрлал дел од црковниот инвентар и двапати изгрмел со револвер во олтарот. Од таму се упатил во Ленчевото меанче. Полицијата која била известена за настанот, намерно задоцнила десетина минути оставајќи му простор да побегне. По првата полициска патрола дошол полицаецот Јумер и прашал да не станало некое убиство. Откако му било одговорено дека Сали пукал во олтарот, тој раздразнето возвратил: "Што е бе тоа од вас? Вие сакате да правите неред. Испукал еднаш па што од тоа? Човекот си го направил кеифот."⁹⁸⁰ Сепак по неколку дена случајот го испитала една комисија и било спроведено судење. Сали одговорил дека не го јавал попот, а револверот му паднал од рака и тогаш испукал. Тој бил казнет со 31 грош и 1-3 месеци затвор со право да се обрати до апелацијата. Тогаш кајмакамот Ружди-беј, ги обвинил општинарите дека се бунтовници и комитации.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Исто, 18.

⁹⁷⁹ Писма отъ Македония, Воденъ, Право I/23, София 25.04. 1895, 3.

⁹⁸⁰ Исто.

⁹⁸¹ Исто.

Во Воден по своите злосторства бил познат Фаредин - беј, син на Суфула- беј (во царската гарда). На 9.03. (ст. стил) 1895 година тој го убил Мици Карата од с. Нисија, бидејќи сакал да се пресели во Воден. На 24. 03.(ст. стил) 1895 година, Фаредин-беј со пет мина арнаути влегол во куќата на Трајо Дељов во с. Сборско. Отакао се нагостиле ја обесчестиле неговата жена и снаата. На крај се заканил дека ако го пријават случајот сите ќе ги исколе.⁹⁸²

На 15.07.(ст. стил) 1894 година Мехмед-беј во Сботско го повикал воденецот Благоја Апостолов и му побарал 10 лири. Бидејќи немал пари, бил обесчестен од него и четворицата другари. На крај му побарале 5 канти масло и 5 оки шеќер. Истиот Мехмед-беј, на 27.10. (ст. стил) 1894, во Сботско го повикал Георги Татароков- селски првенец и му ги побарал двата сина за слуги. Откако Георги го одбил барањето, бил обесчестен.⁹⁸³

Во втората половина на 1894 година биле поставени основите на МРО во Гуменце и Ениџе-Вардар.⁹⁸⁴ Нејзиниот почеток во овие две места треба да се поврзе со името на Лазар Димитров, кој есента 1894 година бил поставен за главен учител во Гуменце и инспектор на егзархиските училишта во Ениџе-Вардар.⁹⁸⁵ Тој во МРО влегол во првата половина на 1894 година во Солун. Кои биле неговите соработници не е познато. Кон крајот на февруари 1895 година, поради неговата активност, МРО за малку ќе се соочела со провала. Но тоа било избегнато. Имено според два написи во весникот Право, тој околу 20 - 24 февруари (ст. стил), по налог од претседателот на ениџевардарската црковно-училишна општина, архимандритот Николај бил во обиколка на училиштата во регионот. Притоа

⁹⁸² Исто, 4.

⁹⁸³ Исто.

⁹⁸⁴ Меѓутоа, Христо Шалдев на друго место истакнува дека основите на МРО во Гуменце биле поставени во 1896 година од страна на учителот Александар Чакаров. (Хр. Шалдевъ, Градъ Гумендже, Ил. Илинденъ, г.І, кн.ІІ, 3(13), София 1929, 11.; Христо Шалдевъ, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ планина, Ил. Илинденъ, г.ІV, 3(33), София 1931, 16.;

⁹⁸⁵ Зихни - папа интернира учителитѣ, Право I/19, София, 18.03.1895, 4.; Пжтникъ, Писмо отъ Солунъ, Право I/20, 31.03. 1895 София

меѓу другите ги посетил селата Грубевци и Кониково.⁹⁸⁶ Меѓутоа, веројатно зад оваа обиколка се криеле и организациони активности, па оттука бил насетен од власта. По завршувањето на обиколката и враќањето во Гуменџе, на 25.02. (ст. стил) 1895 година, мулџезимот го известил дека го бара кајмакот во Ениџе Вардар.⁹⁸⁷ Следниот ден, Лазар Димитров, заедно со главниот учител од Ениџе Вардар и уште еден учител, се пријавил кај полицијата, а потоа и кај јусбашијата. Во тоа време архимандритот Николај, бил во Солун и таму бил распрашуван за Лазар Димитров. Во Ениџе-Вардар бил задржан два дена. Притоа тамошната црквено-училишна општина побарала да го ослободат со гаранција, но тоа било одбиено.⁹⁸⁸

На 1.03. (ст. стил) 1895 тој бил спроведен во Солун и затворен во темница. Солунската општина која била во рацете на МРО побарала негово ослободување со гаранција. По три дена Л. Димитров со воз и полициска придружба бил спроведен за Битола. Оттаму на 6.03. (ст. стил) 1895 година бил ослободен под гаранција дека нема да оди во Солунскиот вилает. Неговото ослободување било поткрепено со 2 лири рушвет.⁹⁸⁹ Л. Димитров бил наклеветен од грчкиот ениџевардарски владика Јеротеј, дека одел по селата во Ениџе-Вардар и го "потстрекнувал населението кон востание", дека одел по планините да прави снимки и планови и дека од Гуменџе одел за Солун.⁹⁹⁰

Во Ениџе-Вардар во МРО членувале Јордан Свеќаров, Захариј Ѓорев и Андон Граматиков.⁹⁹¹ По се изгледа есента 1895 година, со Организацијата во Ениџе-Вардар, раководел учителот Григор Мокрев.⁹⁹² Тој по случај на верскиот празник Богородица на 15.08 (ст. стил) 1895

⁹⁸⁶ Право I/19, 18.03.1895. и I/20, 31.03. 1895

⁹⁸⁷ Право I/20. 31.03.1895.

⁹⁸⁸ Исто.

⁹⁸⁹ Исто.

⁹⁹⁰ Исто.

⁹⁹¹ Д-рџ Хр. Татарчевџ, Спомени отџ миналото ..., 19.

⁹⁹² Х. Шалдевџ, Изџ революционитџ борби вџПаяк планина ..., 16.

година, која била и храмов празник на Гуменце во Организацијата го посветил Христо Шалдев. Притоа го задолжил да работи меѓу другарите и да организира кружоци. Меѓутоа, Шалдев не можел да продолжи со организациона работа, бидејќи требало да замине за Цариград за да го продолжи школувањето. На тој начин организационата работа во Гуменце по него ја продолжиле Ичко Катранков и Гоце Имов.⁹⁹³ Во 1896 година на чело на МРО, во Гуменце се нашол Александар Чакаров.⁹⁹⁴

Големо заживување на месните комитети на МРО во Солунскиот вилает се бележи по Велигденската обиколка на Гоце Делчев и неговиот престој во повеќе места. Тоа особено се почувствувало во Кукуш, кој набрзо станал најсилен финасиски извор за ЦК во овој период.

Пролетта 1895 година, со Делчев се запознал Аргир Манасиев, при што бил посветен во Организацијата.⁹⁹⁵ Во 1894/95 и 1895/96 учебни години, Аргир Манасиев работел како наставник во солунските Ново Село и Негован.⁹⁹⁶ Тој под превезот на учителската дејност ја ширел мрежата на Организацијата во овие солунски села. Истовремено, ги организирал селаните да се спротиставаат на солунскиот лихвар Евреинот Саул Модифано, кој настојувал заради долговите да им ги заграби имотите.⁹⁹⁷ Своите организаторски способности на село тој ќе ги продолжи во Смоквица-Гевгелиско во учебната 1896/97 година.⁹⁹⁸ Со Организација во Негован и Зарово раководел и Атанас Мацаров.⁹⁹⁹

Од Кукуш, Делчев поминал во Дојран. Според Х. А. Полјански, јадро на МРО во Дојран постоело од крајот на 1894 година.¹⁰⁰⁰ Имено Делчев уште од Штин, му пишувал на својот другар од солунската гимназија Андон Костов, за формирање на месни комитети и организации. А.

⁹⁹³ Исто.

⁹⁹⁴ Х. Шалдев, Градъ Гумендже ..., 11.

⁹⁹⁵ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни ..., 155.

⁹⁹⁶ Х. Шалдев, Аргиръ Наковъ Манасиевъ, Ил. Илинденъ, V, 2(42), София 1932, 10.

⁹⁹⁷ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни ..., 155.

⁹⁹⁸ Исто.

⁹⁹⁹ Д-ръ Хр. Татарчевъ, Спомени отъ миналото..., 19.

¹⁰⁰⁰ Х.А.Полјански, Дојран во минатото, ГИНИ XXIII/2-3, Скопје 1979, 72.

Костов бил раководител на комитетот во Дојран.¹⁰⁰¹ На тој начин со поминувањето на Делчев во април 1895 година во Дојран бил даден нов импулс на постојната Организација.¹⁰⁰²

Делчев го основал комитетот на МРО во Гевгелија.¹⁰⁰³ Таму отседнал 4 дена. При тоа во Организацијата бил посветени: Илија Докторов-учител, Хаџи Нако-трговец, Мицо Чанов-чибукчија, Андон Динков-бакал, Томе Бајалџанџиев-трговец и велешанецот Никола Д. Бојациев-главен учител. Последниот бил назначен за претседател на месниот комитет во Гевгелија. Набрзо потоа меѓу поактивните членови на гевгелиската месна организација се вброиле: Дино Филов, Зафо Зафиров, Јано Ташо-џаев, Лазар Поп Томов, Ристо Митренцев и други.¹⁰⁰⁴

МРО, брзо се проширила по гевгелиските села. Кон крајот на 1895 или почетокот на 1896 година бил формиран комитет во с. Мачуково. Поисткнатите членови биле: учителот Атанас Николов, Панде Маркудов, Саво Макаrestов, Мито Јосифов, Леонид Јанков и Христо Јанков.¹⁰⁰⁵

За време на Велигденската мисија Делчев ги поставил темелите на МРО и во Струмица. Прв член на Организацијата бил главниот егзархиски учител Стојан Ѓорѓиев од Дабиле.¹⁰⁰⁶ Негов близок соработник бил кондурџијата Доне Лазаров. Организацијата во Струмичко брзо се проширила по селата. До крајот на 1895 година биле основани комитети во петнесетина села: Муртино, Робово, Моноспитово, Василево, Вељуса, Куклиш, Ново Село, Кестурино, Попчево, Дабиле, Нивичино и други.¹⁰⁰⁷

Воспоставувањето на организационата шема во Серскиот санџак, во рамките на опширниот Солунски вилает одело побавно. Во периодот на 1894/95 година, не се забележува посериозна активност на организи-

¹⁰⁰¹ Д-р, Х. Татарчевъ, ВЪтрешната ..., 37.

¹⁰⁰² Исто, 73.

¹⁰⁰³ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 18.

¹⁰⁰⁴ В. Картов, Гевгелија до балканските војни ..., 151-153.

¹⁰⁰⁵ В. Картов, Сава Михајлов, Скопје 1977, 21.

¹⁰⁰⁶ Манол Пандевски - Ѓорѓи Стоев - Трнката, Струмица и струмичко низ историјата, Струмица 1969, 210.

¹⁰⁰⁷ Исто, 213.

рани комитети. Бавниот пробив на МРО овде бил забележан од нејзиниот кореифеј Даме Груев уште во почетокот на 1894 година. Во писмото од 7/19.02.1894 година, Груев признава дека Серес бил пренабр-егнат од причина што таму веќе се работело со пари, а МРО била слаба за "таков дуел".¹⁰⁰⁸ Оваа телеграфско објаснување на Груев, недвосмислено упатува на заклучок, дека МРО, го имала во предвид силното влијание на бугарската и грчката пропаганда во Серес слично како во Костур, па затоа во овј период и не се обидела на посериозна агитација. Се чини дека погрешиле. Токму Серскиот округ, кој бил организиран подоцна, ќе биде главен браник на Организацијата воопшто, од силниот врховистички налет, кој со себе делумно носел и бугарска пропаганда.

Сепак и покрај тоа, за време на Велигденската ваканција 1894 година Даме Груев и Иван Х. Николов направиле обид за проширување на МРО во Серес. Тие го сондирале теренот кај директорот на педагошкото училиште Христо Матов. Неговиот одговор бил "ќе си помислам".¹⁰⁰⁹ Подоцна во 1895 година во Серес од страна Иван Х. Николов биле покрстени книжарот Атанас Ников и учителот Балгој Калејчев.¹⁰¹⁰

Во 1894 година во МРО во Серскиот регион бил вклучен учителот Григор Иванов Тотев, кој подолго време учителствувал во Баракли Цумаја - Серско и во с. Србиново Горноцумајско. Во 1896 година тој учителствувал во Горна Цумаја. Со негова помош биле воспоставени првите канали од Банско за Србиново и Г. Цумаја. Тотето ќе биде првиот доверлив соработник на Делчев за време на неговиот краткотрпен престој во Банско кон крајот на 1896 година.¹⁰¹¹ Во Мехомија (Разлог) бил посветен Иван Канзирев.¹⁰¹² Во 1895 година МРО се пробила во Разложко.¹⁰¹³ Таму

¹⁰⁰⁸ АМ,ф.1953, Даме Груев, оп.1, ас.5, л.155.

¹⁰⁰⁹ Мѝрки за засилвање ..., 6.; Инаку Христо Матов, во МРО бил посветен подоцна, повторно од Груев и Хаџи Николов, на 25. 08. 1895 година.(Д-р Христо Татарчевъ, Спомени отъ миналото...)

¹⁰¹⁰ Д-р Х. Татарчевъ, Вѝтрешната..., 37.

¹⁰¹¹ Л.Т., Григоръ Ивановъ Тотевъ, Ил. Илинденъ, г.VII,8(58), София 1934, 15.

¹⁰¹² Д-р Х. Татарчевъ, Спомени отъ миналото...,19.

¹⁰¹³ Л.Т. Стойо Лазаревъ, Ил. Илинденъ, г.VII, 3(33), София 1931, 15.

меѓу првите нејзини активисти бил Стојо Лазаров. Во Организацијата еден по еден биле вклучувани поинтелегентните. До Делчевото идење во Банско, во МРО биле посветени неколкумина. Организирина мрежа не постоела.¹⁰¹⁴ Делчевиот престој бил од преродбенски карактер. Во Мелник, на чело на Организацијата застаenal Илија Калиманџалијата, во Горна Цумаја Костадин Илиев и свештеникот Саев,¹⁰¹⁵ а во Порој Динеков.¹⁰¹⁶

Според Х. Татарчев во овој ран период на Организацијата во Серскиот регион како поистакнати раководители биле Лука Тесфилов - прво во Неврокоп, а потоа во Серес, Лазар Бенин - Неврокоп, Атанас Ников во Серес, потоа учителите Велко Думев и Благоја Калејчев.

Во Серскиот санџак до 1896 година егзистирале скромни организациони јадра на МРО, југоисточно во Драмскиот санџак од расположивите извори тоа неможе да се констатира. За таквата состојба во тој дел од Солунскиот санџак, кој територијално бил и најмал треба да се има во предвид составот на населението. Имено од вкупниот број на населението во Драмскиот санџак кое изнесувало 110 429 жители, Македонци биле 22 991. Од нив 13 712 биле Македонци муслимани (Помаци), а христијани 9 279 жители.¹⁰¹⁷ Со оглед на фактот што македонското христијанско население во Драмскиот санџак броелео 9 279 души, не треба да се очекува позначајна активност на МРО. Нејзината појава ќе биде забележана подоцна.

¹⁰¹⁴ Х. А. Полјански, Гоце Делчев во спомени на современите...60.; Л.Т. Гоце Дџлчевъ срѣдъ Разложката котловина, Ил. Илинденъ, г.І кн.10, София 1928, 11.

¹⁰¹⁵ Д-рѣ Х. Татрчевъ, Спомени отъ миналото ..., 19.

¹⁰¹⁶ Д-р, Х. Татрчев, Вѣтрешната ..., 37.

¹⁰¹⁷ Резултатите се добиени со наши пресметки врз основа на податоците кај Васил Кнчов. Види: Васил Кнчов, Избарни произведения том II ...497-505. Инаку на крај во збирните податоци кај Кнчов податоците се измешани. (Исто, 582)

МАКЕДОНСКИОТ КОМИТЕТ И ОДНОСИТЕ СО МРО

1. Последната деценија од XIX век во Бугарија се нашла бројна македонска емиграција.¹⁰¹⁸ Според еден документ од англиска провиниенција, при пописот на населението во 1901 година, Бугарија имала 3 580 000 жители. Во споредба со 1890 година бројот на населението се зголемил за 600 000 жители. Порастот во најголем степен се должел на македонската емиграција.¹⁰¹⁹ Само во Софија имало 20 000 Македонци, а во Пловдив 8 000. Бројот на Македонците бил значителен во останатите градови. Голем дел од македонските емигранти во Бугарија биле интелектуалци. Тие брзо се вклопиле во новата средина и завзеле значајни места во бугарската администрација и општество. Една третина од офицерите во бугарската армија биле Македонци, од 86 000 бугарски учители 2 300 биле Македонци, од 38 000 државни чиновници 15 000 биле Македонци. Додека од 8 бугарски митрополити 4 биле Македонци, а од 3 412 попови, Македонци биле 1 262.¹⁰²⁰ Според истиот извор во Бугарија годишно доаѓале 200-300 студенти од Македонија. Поради тајниот прилив на македонските интелектуалци во Бугарија, на секој чекор *"родениот Бугарин се судира со Македонец кој се најпреварува за неговаа служба"*.¹⁰²¹ Поради тоа македонското прашање во Бугарија не било чисто политичко, туку и економско.

Илустрација за местото и улогата на Македонците во Бугарија добиваме од разговорот на бугарскиот трговски агент А. Шопов со солунскиот валија Хасан Феџми паша од почетокот на 1904 година.¹⁰²² Шопов во

¹⁰¹⁸ Според К. Битоски до 1888 година во Бугарија имало околу 30 000 Македонци. При пребројувањето на населението во 1893 година, било констатирано дека 67 000 жители биле родени во Османската империја. Се претпоставува дека од споменатата бројка 45 - 50 000 биле од Македонија. Според Битоски, кој ги користи податоците од Кнчов, во 1896 година од вкупно 20 509 државни чиновници во Бугарија, 955 биле Македонци, од кои 150 души офицери во бугарската армија. (К. Битоски, Македонија и кнежеството Бугарија..., 15-16). Податоците кои ги презентираме се од британска провиниенција и знатно се раликуват.

¹⁰¹⁹ АМ. ф. ФО. 78/5146, мф. 332, бр.66.

¹⁰²⁰ Исто.

¹⁰²¹ Исто.

¹⁰²² АМ, ф. БГК - Солун 1896-1915, No. 181, 20.02.1904.

извештајот до Министерството за надворешни работи и вероисповест истакнува дека разговорот бил "оригинален". Притоа, валијата се оплакал од Македонците и прашал: "Дали Македонците уште бујствуват во Бугарија?" Одговорот бил: "Како да не бујствуват паша ефенди, кога ... љоѓолемиот дел од жителите на Софија се Македонци. Голем дел од видните чиновници се Македонци. Целата македонска интелегенција од Македонија е во Бугарија. Македонска е јолјата по улиците... Улогата на Македонецот во судбината на Бугариите воопшто секогаш била важна ... Уште поважна играа сега. Ако работата е за олакување, ние од Бугарија имаме повеќе право од Вас да се олакуваме од Македонците, зашто тие ни ја превзедоа силата, тие ни ги зедоа најдобрите места и служби, тие ни ги превзедоа финансите и градовите, тие ни ја превзедоа војската и нашите министерства, тие ни ја превзедоа трговијата, тие превзедоа речиси сè во Бугарија ... Избавете не од нив заради Бога." ¹⁰²³

Овој македонски потенцијал во Бугарија, претставувал голем предизвик за творците на МРО. Впрочем повеќето од нив продефилирале низ Бугарија и овој факт им бил познат. Оттука, не случајно уште во почетокот на 1894 година Даме Груев мечтаел за формирање на Задграничен комитет. Притоа, целта била да се добие морална и материјална поддршка за ослободителното дело во Македонија. Оваа желба на МРО нашла одраз во чл. 4 од Правилникот на Организацијата. Меѓутоа, кога Македонскиот Комитет (МК) во 1895 година станал реалност, посебно по неговата прва акција во Македонија т.н. "Мелничко востание", надежите на МРО спласнале. МК, брзо се фатил во мрежата на бугарската политика кон Македонија. Поради тоа наместо очекуваната помош, МРО, се соочила со потенцијална опасност, која носела несреќа.

Со паѓањето на Стамболовиот режим во Бугарија се создале поволни услови за организирање на македонската емиграција. Од друга страна, со разгорувањето на ерменската криза и вмешувањето на европската дипломатија на тој план, македонската емиграција во Бугарија се

обидела да ја искористи создадената ситуација за притисок врз дипломатијата, и во Македонија да се спроведат реформи. Кон крајот на 1894 година ширум Бугарија, биле одржани повеќе митинзи за поддршка на ерменското движење и спроведување реформи во Македонија врз основа на чл. 23 од Берлинскиот договор. Паралелно со тоа започнал процесот на обединување на македонските асоцијации и друштва.¹⁰²⁴

Иницијативата потекнала од Младата македонска дружина која била возобновена во мај 1894 година и групирана околу весникот "Глас Македонски". Нејзината цел била: "превземање на разни корисни средства ... за подобрување на положбата во Македонија, од страна на нас Македонците, сообразно, времето, потребите и околностите".¹⁰²⁵ Специјална комисија на Дружината подготвила проект за претстојната дејност, кој бил прифатен на 23.12.1894 година. Како резултат на тоа на 29.12.1894 година, во Софија во присуство на 66 делегати од македонските емигранти бил формиран Македонски Комитет. Во неговиот состав влегле Трајко Китанчев-претседател, Васил Дијамандиев-потпретседател, Георги Георгов-касиер и двајца членови: Константин Сарафов и Константин Милчинов. Во средината на јануари (14) 1895 г., петочлена делегација на Комитетот, до дипломатските претставници во Софија доставила 11 резолуции од одржаните митинзи во ноември и декември 1894 година.¹⁰²⁶

Скоро во исто време на 27.12.1894 година, било формирано македонското емигрантско друштво "Братски сојуз". Негови организатори биле: Димитар Ризов, Андреј Љапчев, Никола Наумов, Тома Карајовов и Наум Туфекчиев. За претседател на "Братски Сојуз", бил избран Трајко Китанчев, кој не ја прифатил претседателската должност во Македонскиот

¹⁰²⁴ К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 84-90.

¹⁰²⁵ Национално-освободителното движење на македонските и тракийските българи ... т.2, 66.

¹⁰²⁶ Исто, 67. Според К. Битоски, на собранието учествувале 400 делегати и од 12 пријавени кандидати, со тајно гласање за членови на МК биле избрани: Георги Георгиев, Коста Христов, Трајко Китанчев, Коста Сарафов и Васил Дијамандиев. (К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија ..., 24.)

комитет.¹⁰²⁷ Целта на друштвото била "... со заеднички труд и соедининети сили да се работи за подобрување на положбата на браќата во Турција во името на политичкото ослободување".¹⁰²⁸ Братскиот сојуз бил многу пореволюционерно настроен.

Во почетокот на 1895 година, помеѓу Македонскиот комитет, Братски сојуз и Младата македонска дружина постоело ривалство.¹⁰²⁹ Тоа било краткотрајно. Преовладала идејата за обединување. Иницијатива ја превзел Трајко Китанчев. Тој со својот "природен авторитет ... и тактичност можеше да ги соедини и поврзе сите сили во еден правец".¹⁰³⁰ Во јануари 1895 година, Китанчев како претседател на "Братски сојуз", ги поканил на помирување и обединување Младата македонска дружина и Македонскиот комитет. На 19.02.1895 година, Китанчев испратил повик кон сите Македонци за одржување на општо собрание во Софија за 19.03. 1895 година.¹⁰³¹ Во повикот е потенцирано дека треба да се осмисли организирањето за идното дејствување за подобрување на положбата во Македонија согласно одредбите на чл. 23 од Берлинскиот договор. Притоа е нагласено да се искористи создадената меѓународна положба и отежната ситуација на Турција поради настаните во Ерменија. Собранието требало да има општ карактер за сите Македонци од Бугарија и Романија. Право на учество имале сите македонски друштва и Македонци од каде и да сè, дури и каде немало друштва. Собирот требало да прерасне во македонски конгрес и да се уреди организацијата на македонските друштва.¹⁰³²

По долги преговори на 19.03. 1895 година, во Софија започнал со работа I Македонски конгрес. На првото заседание присуствувале 31

¹⁰²⁷ Исто.

¹⁰²⁸ Исто, 68.

¹⁰²⁹ К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија..., 25-28.

¹⁰³⁰ Драганъ Зографовъ, Трајко Китанчевъ, Сб. Солунъ, София 1934, 277., Авторот на споменатиот напис за Т. Китанчев, ги помешал целите на "Братскиот сојуз", со одлуките на Првиот македонски конгрес. (276-278)

¹⁰³¹ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 90.

¹⁰³² Исто

делегат, а до крајот на Конгресот нивниот број се зголемил на 60.¹⁰³³ Првите три дена се расправало за целта на Комитетот. Имало два предлози: Автономија на Македонија и присоединување кон Бугарија. Со мнозинство гласови е прифатен првиот. За вториот предлог биле тројца делегати, предводени од Димитар Македонски.¹⁰³⁴

Решенијата на I македонски конгрес добиле форма на Устав. Во нив е регулирана: целта, средствата, организацијата и задолженијата на друштвата, комитетот, бирото, на конгресот и делегатите. На крај се општите решенија. "Цел на македонските друштва е придобивање за населението во Македонија и Одринско политичка автономија, приложена и гарантирана од Големите сили".¹⁰³⁵ Тоа можело да се постигне со "Влијание врз бугарската влада и општественото мнение во Бугарија и Европа преку: а) печатно слово, б) агитација во другите балкански држави за заедничко дејство во корист на автономијата, в) агитација и митинзи, г) подржување на изборот за пратеници во Народното собрание на лица кои се обврзуват да дејствуваат за постигање на целта на македонските друштва, д) испраќање на делегати и меморандуми до Големите сили, и најпосле е) воопшто превземање мерки диктирани од силата на условите".¹⁰³⁶ Оттука се гледа дека МК се залага за "придобивање на автономија ... приложена и гарантирана од Големите сили" со разновидни пред сè дипломатски притисоци или на крај "со мерки диктирани од силата на условите". Наспроти МРО, се залага за "полна политичка автономија" преку "општо востание". Така дефинираната цел и мерки за реализизација, логично го трасирале правецот и активноста на МК. Очигледно МК не насетил дека неговата широкострана активност може да биде искористена од Бугарија за политички цели.

¹⁰³³ Исто, 92.

¹⁰³⁴ Исто; К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија..., 29.

¹⁰³⁵ Решения на I-й македонски конгресъ, Право I/25, София, 9.05.1893, 3.; В. Георгиев и С. Триф-онов, История на Българите..., 360-361.

¹⁰³⁶ Исто.

Во МК и околу него се нашле бројни македонски патриоти. Некои од нив решавањето на македонското прашање го гледале исклучиво преку создавање на независна македонска држава. Така некои од фатените четници во т.н. "Мелничко востание" на судскиот процес во Скопје истакнале *"дека сакаат да имаат одделна држава со независна управа"*.¹⁰³⁷

Некои протагонисти на МК имале јасни ставови за самостојна македонска држава. За нив дознаваме од еден извештај на Кузман Дамјановиќ од Софија од 4.03.1899 година.¹⁰³⁸ Една вечер тој присуствувал во хотелот Батемберг, каде претстојувале повеќе делегати од македонскиот конгрес. Меѓу нив биле К. Шахов и Љапчев. Притоа се развила следната дискусија: *"Ама немој ти да веруваш дека револуционерите работат за автономна Македонија, тиа оти после да ја присоединат кон Бугарија? Боже чувај! Тоа никога нема да биде ... Сите ние Македонци, макар каде и да сме, макар колку и да сме учеле, никој нема да дозволиме Македонија да се присоедини кон било кој, туку ќе работиме ... кон неа да се присоединат други провинции. Нас, интелегенцијата, не школувале, а и денес не школуваат Руси, Романци, Срби и Бугари сите заедно и онолку колку што секоја од овие држави е заинтересирана за Македонија. Но, никој од нас не ќе постане слуга на ниту една по никоја цена, туку веднаш ќе дојде во своето јато, кон кое и ние дојдовме ... Ние имаме славен елемент, а нашиот народ е жилав и еднаш добие ли Македонија автономија, тогаш побрзо Бугарија ќе стане македонска, отколку Македонија-бугарска. Ние за тоа имаме шанса ... во Бугарија на највисоки места денес сè Македонци, ... без сомнение во свое време денешните великаши Македонци по народност ќе ни пријдат нам и Бугарија ќе биде македонска ... веруваме дека тоа ќе биде порано или подоцна ... Македонија ќе биде државарепубликанска, тиа ќе гледа кон себе да привлече и други во сојуз како кантони и така да биде силна држава ..."*.¹⁰³⁹

¹⁰³⁷ П. Шишковъ, Изъ четнишкото движение - единъ неиздаденъ документъ презъ 1895 год., Ил. Илинденъ, г.ХІ, 4 (104), София 1939, 14-15.

¹⁰³⁸ АМ.ф. ПО. мф. 451, пов. бр.150/99 од 4.03.1899.

¹⁰³⁹ Исто.

Според тоа, тешко се одржливи констатациите во историографијата (глобални и без оградувања), дека МК, а покасно ВМК, делувал за присоединување на Македонија кон Бугарија. Потврда за тоа е и тридневната дебата на I македонски конгрес кога се утврдувала целта на МК. Имено, предлогот за присоединување на Македонија кон Бугарија бил подржан само од 3 од вкупно 60 делегати.

Според чл. 3. од решенијата на I македонски конгрес сите македонски друштва во Бугарија претставувале единствена организација на чело со еден 20 член комитет со седиште во Софија. Член 4 утврдува македонските друштва во Бугарија да се именуват како Македонски, а во Романија како "Македонско благотворително друштво". Член на македонските друштва можел да биде секој што сочувствува со нивната цел доколку е препорачан од 3 членови на друштвото кон кое сака да се запише (чл.13). Во чл. 14 се истакнува дека " Секој член од македонските друштва по прашањето за автономијата на Македонија и Одринско се задолжува да ја подржува секоја бугарска влада, која дејствува за постигање на таа цел, и да настојува да влијае врз онаа влада, која би ја игнорирала".¹⁰⁴⁰ Оваа одредба покажува дека македонската емиграција во Бугарија не успеала да го свати сопствениот потенцијал и да се одлепи од бугарската влада. Во неа гледала сериозен фактор за притисок врз Османџската империја и европската дипломатија. Тоа дало широк простор на бугарската влада за експлоатација на македонското дело. Сепак, МК не се ограничил само на помошта и подршката од Бугарија. Таква поддршка очекувал од сите организации што преследувале исти цели. Во врска со тоа според чл. 36, Комитетот бил ополномоштен од Конгресот да влегува во односи и договори за заеднички дејства со асоцијации од други народности, кои преследуват иста цел со македонските друштва.

За претседател на МК бил избран Трајко Китанчев а потпретседател Наум Туфекчиев. Бирото на Комитетот го сочинувале Китанчев

¹⁰⁴⁰

Решения на I македонски конгресъ ..., 3.

- претседател, Туфекчиев-потпретседател, Ил. Георгов - касиер, и двајца секретари Д. Матов и А. Љапчев.¹⁰⁴¹

На последното заседание Конгресот донел одлука да испрати телеграми до рускиот цар Никола II, грофот Игнатиев, Вилијам Гледстон и кнезот Фердинанд.¹⁰⁴² Практично со тоа требало да се искаже благодарност за нивните дотогашни залагање за македонското население.

Главна карика при организирањето на МК бил Трајко Китанчев. Тој е Македонец со силен авторитет сред македонската емиграција.¹⁰⁴³ Без да знае и без да ги разбере намерите на Фердинанд и на бугарската влада Китанчев "со својот авторитет ја покривал подготовката на првата

¹⁰⁴¹ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи...т.2, 68-69.

¹⁰⁴² Исто.,70.

¹⁰⁴³ Китанчев е роден во 1858 година во с. Подмочани - Ресенско. Татко му Цветко бил градинар во Цариград. Почетното образование го стекнал во Цариград во бугарското училиште при црквата "Св. Стефан". Подоцна се школувал на духовната семинарија во Киев. На Московскиот универзитет студирал правни науки. Во 1881 година учителствувал во Петропавловската семинарија. Во 1882 година учителствувал во солунската егзархиска гимназија од каде бил избркан поради судир со Егзархијата. Во 1883 учителствувал во Пловдив, а 1884 во Габрово. Во 1884/85 година учителствувал во софиската гимназија но работата ја прекинал и заминал на лекување во Виена. Потоа бил инспектор на училишниот округ во Трново. Всушност таму започнала неговата политичка кариера. Бил избран за пратеник во IV Народно собрание. Во 1888 година бил голем опозиционер на Стамболов. Поради тоа во 1890 година останал без служба. Неговиот обид во Софија да полага адвокатура бил осуетен од Стамболов кој се плашел од неговиот авторитет поради што го интернирал во Трново. Адвокатурата ја положил во Русчук. Набрзо потоа од стамболовиот режим бил обвинет и затворен. Во софиските затвори одлежал три години, каде всушност заболел. Бил ослободен 8 дена пред истекот на казната, по паѓањето на режимот на Стамболов. Во 1894 година од Трново по втор пат бил избрана за пратеник. Во исто време тој е основач на македонското друштво "Братски сојуз". Во март бил избран за претседател на I македонски конгрес, и за претседател на Македонскиот Комитет. Починал на 1.08.1895 година од срцев удар на 38 годишна возраст. (Кратки биографически бџлџшки за Трајко Китанчевъ, Право I/41, София 26. 08. 1895. Според лекарскиот извештај, Китанчев починал на спиење. Притоа прснала аортата точно на нејзиниот спој со срцето. Било откриено заболување на бубрезите и заздравување на левото белодробно крило. Тој бил пронајден мртов од домаќинот на станот следниот ден околу 11 часот. (Право I/38, София 6.08.1895, 3.). Според некои смртта била предизвикана од сознанието дека македонското дело со кое раковдел Китанчев е злоупотребено и изманипулирано од бугарскиот кнез. Навистина тоа се случило откако бугарските власти ја затвориле границата и почнале преследување на македонските чети. (Види: Правителстенитџ шайки правятџ избори вџ Македон. дружество, Право, Годишна притурка на в. Право, София 21.01.1896., 5.; Атанас Шопов, Дневник, дипломатически рапорти, София 1995, 58.)

престапна авантура на дворот, која отвара цела ера од врховистички престапи кон Македонија".¹⁰⁴⁴

Независно од злоупотребите на бугарскиот двор и влада, Македонскиот комитет е организација на македонската емиграција во Бугарија.¹⁰⁴⁵ Во неа членувале Македонци, а помалку Бугари. Повеќето од нив биле искрени македонски патриоти. Меѓутоа, во МК се вовлекле доверливи луѓе на бугарската политика, разни профитери, кариеристи, авантуристи, случајни спопатници, квази патриоти дури и арамии. Инволвирањето на таквите профили во МК, се одразило врз неговата активност, а посебно врз македонското ослободително дело и МРО.

2. Додека траело обединувањето на македонските друштва, "Братскиот сојуз" на чело со Китанчев почнал да организира и испраќа чети во Македонија. Б. Сарафов во спомените истакнува дека зимата 1894 година во согласност со Китанчев почнал да обучува четници повеќето "Македонци".¹⁰⁴⁶ Тој агитирал "меѓу работниците Македонци" да се подготвуват за четници, но и меѓу офицерите. Притоа ги врбувал офицерите Мутафов, Начев, Гаруфалов, Луков, Венедиков. Нив ги претставил кај Китанчев дека сакаат да земат учество во претстојното востание.¹⁰⁴⁷

Пред формирањето на МК, Братскиот сојуз испратил чета во Македонија. Всушност тоа била четата на прилепскиот^{от} арамиски војвода дедо Димо. Четата заминала во февруари,¹⁰⁴⁸ а во март 1895 г, се нашла во Прилепско, каде ја предизвикала Дреновската афера.¹⁰⁴⁹ По него заминала

¹⁰⁴⁴ Крум Христов, Гоце Делчев, София 1955, 109.

¹⁰⁴⁵ Престрога е оценката на К. Битоски кога вели: "... Првиот македонски конгрес и решенијата донесени на него претставувале еден вид пресвртница во дејноста на македонската емиграција во Бугарија. Со тоа, била дадена и официјална гласност на една во суштина антимакедонска и антиавтономистичка политика на македонските комитети во Бугарија, која се водела од името на македонската емиграција, па дури и од името на Македонија. Колку и да звучеле хумано принципите за кои тие комитети се бореле, не било тешко за секој добронамерен човек да свати дека нивната политика ... во крајна мера и служела речиси исклучиво на великобугарските аспирации кон Македонија". (К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија ..., 32.)

¹⁰⁴⁶ Спомени на Б. Сарафовъ ..., 36.

¹⁰⁴⁷ Исто, 36-37.

¹⁰⁴⁸ К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија ..., 37.

¹⁰⁴⁹ Види: Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 183-190.

четата на Никола Геројот.¹⁰⁵⁰ Османската влада ја насетила активноста на "Братски сојуз". Поради тоа, во февруари побарала Бугарија да обрне внимание, бидејќи според нивните сознанија биле организирани 500 комити од кои 50 биле во Македонија.¹⁰⁵¹ Бугарија се оглушила на османската постапка, а во меѓувреме бил формиран МК, кој ги засилил подготовките. Главни спонзори и организатори на четите биле браќата Иванови. Тие запишувале четниците, екипирале четите, ги снабдувале со пари и облека и ги препраќале до Дупница.¹⁰⁵² Подготвките на МК за интервенција во Македонија, биле подржувани од бугарската влада и кнезот.¹⁰⁵³ Посебна поддршка МК имал од воениот министер полковник Рачо Петров.¹⁰⁵⁴ Офицерите биле ослободувани од бугарската армија да земат учество во движењето. Било олеснето и нивното повторно активирање. Четите ја минувале границата речиси пред очите на армијата. Таа дури им оставала "сандаци со владини патрони"¹⁰⁵⁵ на местата каде минувале.

Паралелно со воените подготовки МК започнал дипломатски активности. Константин Колчов и В. Дијамандиев во Лондон оствариле средба со Вилијам Гледстон. Во Виена разговарале со рускиот дипломатски претставник Алексеј Борисович Лобанов. Од нивна страна било потенцирано дека во Македонија не треба да се дејствува со чети и преку востание, туку да се претпочита културна работа меѓу населението. Според нив, само на тој начин можеле да се постигнат резултати бидејќи македонската интелигенција ќе работи за себе, а не за Австрија која се стремела кон Солун. Со овие ставови бил запознат Т. Китанчев.¹⁰⁵⁶

На 10.04.1895 година, Фердинанд примил петочлена делегација на МК во состав: Ј. Ковачев, Д. Каранфилович, П. Урмов, В. Дијамандиев и

¹⁰⁵⁰ Спомени на Б. Сарафовъ ..., 37.

¹⁰⁵¹ К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија ..., 36, белешка 35.

¹⁰⁵² Н.К. Трайковъ, Нападението на с. Доспатъ, Ил. Илинденъ, 17.

¹⁰⁵³ К. Пандев, Нациоалноослободителното движение..., 95.

¹⁰⁵⁴ А.В. Амфитеатров, Земја на раздорот..., 137. ; А. Шопов, Дневник ..., 58.

¹⁰⁵⁵ Спомени на Б. Сарафовъ ..., 40.

¹⁰⁵⁶ А. Шопов, Дневник ..., 58.

Н. Полински.¹⁰⁵⁷ Приемот од страна на кнезот бил ладен. Делегацијата не била задоволна од неговиот став. Кнезот водел сметка за сопствените интереси и интересите на Бугарија. Од друга страна тој не сакал да предизвика сомнеж и реакција кај Портата и Големите сили. Одговорот на кнезот "направил многу лош впечаток кај сите што биле заинтересирани, а посебно кај Македонците ... тој воопшто не го спомнал името Македонија".¹⁰⁵⁸ Фердинад рекол дека во вилаетите има 4 владици и широки права за отварање на училишта. Освен тоа, истакнал: "Јас и мојата влада ... со жал ги следевме агитациите кои се покренаа меѓу македонските жители во Кнежеството ... ние со жал требаше да констатираме дека последиците од тие необмислени манифестации беа: зголемување бројот на војската на нашата граница, нивно превооружување, зголемување на административните и полициските органи, раздразнетост на властите и населението...". Кнезот категорично подвлеков дека "ниту тој, ниту владата нема да дадат никаква поддршка за населението во Македонија ... ако ... Македонците не ги прекинат своите агитации ...".¹⁰⁵⁹ Речта на Фердинанд ги задоволела Големите сили и султанот.¹⁰⁶⁰ Кнезот ги советува претставниците на МК, да се сопре македонското движење и тоа да се остави на владата "која била најкомпетентна за слични работи".¹⁰⁶¹

Следниот месец на 17.05.1895 година Китанчев остварил средба со бугарскиот премиер Стоилов.¹⁰⁶² Притоа, Стоилов се обидел да ја контролира активноста на МК и да ја усогласи со дејноста на бугарската влада, како надежно средство за притисок врз Портата.¹⁰⁶³

Дејноста на МК не би била со таков карактер и интензитет доклку во тоа не се замешала бугарската влада. Ерменската криза и раздви-

¹⁰⁵⁷ Право I/22, 22.04.1895, София, 1.

¹⁰⁵⁸ Исто.

¹⁰⁵⁹ Исто.

¹⁰⁶⁰ История на българската дипломация ..., 197.

¹⁰⁶¹ Право I/21, 11.04.1895 София, 2.

¹⁰⁶² К. Пандев, Националноослободителното движение ..., 95.

¹⁰⁶³ История на българската дипломация ..., 208.

жувањето на македонската емиграција во Бугарија, биле идеална можност да се искористат патриотските чувства на македонската емиграција.

По падот на Стамболов, на 19.05.1894 година во Бугарија бил утврден составот на новата влада. Нејзин премиер станал Константин Стоилов, а министер за надворешни работи Г. Начович. Останатиот состав на владата бил компониран, така што, да може да игра двојна улога.¹⁰⁶⁴ По појавата на ерменското прашање и раздвигувањето на македонската емиграција, Егзархијата го покренала прашањето за нови владички берати во Македонија. Владата имајќи ја предвид меѓународната ситуација, во почеток ги отфрлила радикалните барања на МК. Таа декларирала пријателски односи со Портата и придобивање на религиозни и училишни слободи за населението во Македонија.¹⁰⁶⁵ Во меѓувреме митинзите продолжиле, а во Цариград било покренато прашањето за егзархискиот синод.¹⁰⁶⁶ Додека траело тоа, Егзархот протестираше против српската пропаганда. Тој побарал еднаков третман и рамноправност за грчките и бугарските училишта во Македонија и назначување на бугарски митрополити во Дебарската, Кукушката, Струмичката, Мелничката и Битолската епархија.¹⁰⁶⁷ Министерот за надворешни работи ги поддржал барањата на Егзархот, а истовремено го поттикнувал МК да продолжи со притисоци за политички реформи во Македонија. Според него, тоа било сигурна гаранција за остварување на бугарските интереси, поточно за поткрепа на легитимните барања на Егзархијата.¹⁰⁶⁸

Во исто време силна активност развил бугарскиот дипломатски претставник во Цариград П. Димитров.¹⁰⁶⁹ Тој добил поддршка од англискиот дипломатски претставник. Поддршка била ветена и од италијанска страна, под услов, ако зад тоа стои англиската влада. Подоцна англискиот

¹⁰⁶⁴ Исто, 185.

¹⁰⁶⁵ Исто, 188-189.

¹⁰⁶⁶ Исто, 191.

¹⁰⁶⁷ Исто, 192.

¹⁰⁶⁸ Исто, 192-193.

¹⁰⁶⁹ Национално-ослободителното движење на македонските и тракийските българи ... т.2, 72.

претставник истакнал дека: "без едно востаничко дејствие, ништо неможе да се постигне ... дека бугарската влада треба да почне да формира револуционерни чети, под услов нивната дејност веднаш да биде прекината, ако се променат околностите."¹⁰⁷⁰ Неформална поддршка дал и австрискиот претставник, под услов четите да не се користат по прашањето за владичките берати. Тоа било доволен сигнал на 11.03.1895 година Егзархот Јосиф со поддршка на бугарската дипломатија да поднесе официјално барање за издавање на 5 владички берати во Македонија.¹⁰⁷¹ Портата по предлог на големиот везир, со поддршка на Грција, Србија и рускиот амбасадор ги отфрлила овие барања.¹⁰⁷² Во таква ситуација П. Димитров изјавил дека "тоа се смета за непријателски став кон Кнежеството Бугарија, а владата во Софија ја симнува од себе одговорноста од последиците".¹⁰⁷³ Истовремено, Димитров сигнализирал притисокот врз Портата да се изврши "преку контролирани чети од бугарската влада."¹⁰⁷⁴

Паралелно со тоа во Англија започнале да се појавуваат написи за неподносливата положба на населението во Македонија и немоќта на власта да се справи со разбојничките банди. Во тој поглед предничел "Daily Chronicle", орган на Радикалната партија.¹⁰⁷⁵ Таа не била сериозен фактор во Англија, но имала големо влијание врз владините одлуки бидејќи со своите претставници во Долниот дом ја држела владата во мнозинство. На сите ерменски митинзи во Англија било истакнувано дека

¹⁰⁷⁰ Исто, 72-73.

¹⁰⁷¹ История на българската дипломация ..., 193. Од една шифрирана телеграма на Владан Ѓорѓевиќ, од 7 јули 1895 година, дознаваме дека султанот сакал да знае дали Империјата може да смета на српско пријателство во случај на сериозни настани во Бугарија. Притоа му било одговорено дека Србија воопшто, а посебно на југ имала постојанен интерес да не дојде до бугарска превласт. Поради тоа, а во врска со моменталните настани султанот можел да смета на српско пријателство, под услов да ги задоволи црковно-просветните барања на српските сонародници во Турско. (АМ. ПО, мф. 445, документот е без број).

¹⁰⁷² История на българската дипломация..., 194. ; АМ, ф. ПО, мф. 445, No. 282, 15.05,1895, Цариград.

¹⁰⁷³ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи...,73.

¹⁰⁷⁴ История на българската дипломация ..., 194.

¹⁰⁷⁵ АМ, ПО, мф.445, Пов. бр. 13, 23.05.1895 Лондон.

положбата во Македонија не е ништо подобра од Ерменија. Според мислењето на српскиот дипломатски претставник во Лондон со тоа се настојувало 1. Систематска подготовка на англиското јавно мислење со симпатии да го дочека евентуалното и многу веројатно востание во Македонија; 2. Тоа вешто се подготвува од бугарската влада и 3. Да се множат симпатиите за "македонското прашање" и тоа по заобиколен пат да се наметне за решавање на Европа.¹⁰⁷⁶

Во такви околности Портата била принудена на отстапки. Таа ветила дека петте берати може да се издадат под одредени услови : промена на облеката на егзархиските духовници и именување на управници на митрополиите без официјално назначување на титулари.¹⁰⁷⁷ Бугарија била спремна на овие отстапки. Но, по средбата на Фердинанд и Стоилов со Т. Китанчев, таа радикално го променила ставот кон Портата и застапувала поцврст курс. Од друга страна Бугарија сватила дека исходот на работите зависи од помирувањето со Русија и признавањето на Фердинанд за законски кнез на Бугарија. Додека бугарската дипломатија ги интензивирала односите со Русија, го поттикнувала и фаворизирала преминувањето на македонските чети на османска територија.¹⁰⁷⁸ Во такви околности на 6.06. 1895 година Бугарија со нота побарала од Портата да спроведе реформи во Македонија врз основа на чл. 23 од Берлинскиот договор. Тоа било услов за сопирање на агитацијата во Европска Турција и сред македонската емиграција во Бугарија. Но, Турција изрично ги одбила барањата. Тогаш бугарската влада му наредила на својот претставник П. Димитров без образложение да го напушти Цариград.¹⁰⁷⁹ Акциите на МК во

¹⁰⁷⁶ Исто., Во еден напис од 25.05. 1895 година во Англија се тврдело дека кон Бугарија треба да се присоедини цела Македонија до Албанија и цела Тракија со Цариград. Поради тоа српскиот дипломатски претставник во Лондон констатирал дека ако македонското прашање се отвори, и доколку одлучува гласот на англиското јавно мнение и на англиската влада тоа би се решило во корист на Бугарија. Затоа потенцира дека Србија треба да работи тоа прашање воопшто да не се отвори и да се зачува "status quo". (АМ. ПО. мф. 445, пов. бр.14. 26.05.1895, Лондон.)

¹⁰⁷⁷ Историја на бугарската дипломатия..., 195.

¹⁰⁷⁸ Исто. 200-207.

¹⁰⁷⁹ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските бугари ..., 73.

Македонија веќе биле во тек. Откако Портата, манифестирала знаци на попустливост и откако започнале подготовките за признавање на Фердинанд бугарскиот премиер, во својот дневник запишал: "Јас сум на мнение дека демонстрацијата се направи. Сега треба да се сопре секое движење за да може да се добие нешто од Портата и Големите сили".¹⁰⁸⁰ Кога ситуацијата почнала да се усложнува, Стоилов со специјално окружно ги забранил собирите на македонските друштва насочени против "пријателската држава". Било забрането формирање на чети, купување на оружје и слично бидејќи тоа ја нарушувала внатрешната и надворешната положба на Кнежеството. Тој со специјална телеграма наредил против македонските чети да се употреби сила доколку се спротистават при нивното разоружување.¹⁰⁸¹ На границата бил испратен еден пешадиски полк за да го попречи преминот на четите. Бугарскиот парламент донел закон, кој со чл. 165 предвидувал строг затвор за секој "кој собира, вооружува и снабдува чети и за секој кој е главатар или предводник на чета".¹⁰⁸² Се разбира сето тоа било иронично заради дневнополитичките потреби и задоволување на меѓународното мнение. Во секој случај успехот од таквата дволична политика на бугарската дипломатија бил огромен. Веќе во октомври 1895 година султанот издал ферман за реформи во Македонија, а во почетокот на 1896 година Фердинанд бил признат за законит кнез на Бугарија. На меѓународен план Бугарија создала имиџ на фактор од кој зависи стабилноста и мирот во Македонија, а со тоа и на Балканот.

3. За "востанието" во Македонија, МК, ангажирал 800 души. Ударната сила ја сочинувале четири поголеми одреди и неколку помали. Командувањето на одредите било доверено на офицери, а за водачи на теренот стари арамиски војводи. Од нив биле ангажирани: Кочо Љутата, дедо Кацареа, дедо Димото, Никола Геројот, дедо Стоју, Кочо Мустракот, Дончо Златков, Кочо Ризов, дедо Анго и други. Секој од нив имал свој

¹⁰⁸⁰ Историја на българската дипломация ..., 209.

¹⁰⁸¹ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи ..., 83.

¹⁰⁸² Исто, 84.

радиус на дејство, каде го познавал теренот. Пред да влезат во Македонија биле предупредени да не превземат никакви пљачкашки дејства и самоволни акции. Да не го напаѓат мирното турско население и да ја плаќат храната. За акцијата биле ангажирани околу 40 офицери.¹⁰⁸³ Меѓу нив биле: Стојчо Гаруфалов, Антон Бозуков, Петар Начев, Васил Мутафов, Борис Сарафов, Димитар Атанасов, Спасов, Димитар Жостов, Иван Пожарлиев, Јордан Венедиков и други.¹⁰⁸⁴

Првиот одред бил наречен "Струмичка дружина". Податоците за бројот на борците во овој одред се движат од 60 до 160 души.¹⁰⁸⁵ Според еден првобитен список одредот имал околу 120 четници. Според местото на раѓање 43 од нив биле од Бугарија, 69 од Македонија и Одринско, по 1 од Северна Добруџа, Моравско и Војводина и 8 од Црна Гора. Од вкупниот состав 10 души биле активни офицери, а 3 од резервниот состав. Меѓу последните бил Михаил Апостолов Попето, иден инструктор во четничкиот институт на МРО. Во дружината меѓу офицерите биле: поручник Петар Начев кој бил командир на одредот, потоа Стојчо Гаруфалов и Јордан Венедиков. А од старите арамиски војводи Манол Караманов и Георги Кацаров.¹⁰⁸⁶ Одредот бил поделен на 6 чети. Првите четири требало да ги изведат главните дејствија, а останатите две за обезбедување.¹⁰⁸⁷ Одредот имала задача да ја нападне Струмица и да го уништи тамошните артилериски сили.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸³ Х. Силяновъ, Освободителните борби..., т.1, 56.

¹⁰⁸⁴ Г. Ив. Бџевъ, Възстанието въ северо-източна Македония презъ 1895 г., Ил. Илинденъ, г.VII 2-3 (62-63), София 1935, 12.

¹⁰⁸⁵ Според Спас Прокопов, дружината броела од 60 до 152 четници. (Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи...,75.); Според Х. Силјанов, таа броела 160 души (Хр. Силяновъ, цит. дело, т.1, 56.; Според в. Право Струмичката дружина броела 158 души. (Кратки бѣлежки по дѣйствиата на струмичката въстаническа дружина, Право I/35, 15.07.1895, София, 4.)

¹⁰⁸⁶ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи...,т.2, 75.

¹⁰⁸⁷ Кратки бѣлежки ..., 4.

¹⁰⁸⁸ Х. Силяновъ, Освободителните борби..., т.1, 56.

Второт одред бил "Пирин планина", во јачина од 148 души. Тој требало да ја потпомага Струмичката дружина ¹⁰⁸⁹ Овој одред се конституирал на 16.04.1895 година во Софија. При оснивањето учествувале резервните капетани: Стојо Димитров и Тодор Матров, поручник Антон Бозуков, подпоручниците: Илија Стефанов, Иван Топчев, Спиро Костов, Димитар Манчев, Тодор Орханиев и Атанас Илиев. Организирањето на одредот и другите подготовки до неговото заминување на османска територија било доверено на Сп. Костов, Матров и Орханиев. Одредот имал 30 лица со воена подготовка. Командир бил капетанот Тодор Матров, а војвода Кочо Љутата. ¹⁰⁹⁰

Третиот одред "Серска дружина", бил најброен 200 души. ¹⁰⁹¹ Негов командир бил резервниот капетан Ст. Димитров. Од активните офицери биле вклучени: Тома Давидов, Д. Атанасов, В. Спасов, Д. Стоев и Д. Жостов. Од резервните подофицери биле: Георги Иванов Геројски, (под-оцна Марко Лерински), и Јане Сандански, кој бил исклучен поради недисциплина. Војвода бил Стоју Костов Скрижовски. ¹⁰⁹² Во одредот се нашле и студентите: К. Прличев и Д. Мирасчиев. ¹⁰⁹³ Овој одред немал конкретна задача. Според Јане Сандански во одредот имало 12 офицери, но кај нив немало сериозна желба да навлезат подлабоко во Турција, се движеле покрај границата. ¹⁰⁹⁴

Четвртиот одред бил најмал и броел 65 души. ¹⁰⁹⁵ Негов командир бил Борис Сарафов. Првобитно, Сарафов бил определен од Китанчев за командир на чета. Но, по интервенција на татко му бил преназначен за

¹⁰⁸⁹ Дѣйствиата на револуционната македонска дружина "Пирин планина", Право I/38, 6.08.1895, София, 3. Според Силјанов, оваа дружина броела 200 души. (Х. Силяновъ, цит. дело, т.1, 57.

¹⁰⁹⁰ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи..., т.2, 75.

¹⁰⁹¹ Х. Силяновъ, цит. дело, т.1, 57.; Спомени на Яне Сандански..., 12.

¹⁰⁹² Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи..., т.2, 75.

¹⁰⁹³ Спомени на Яне Сандански..., 12.

¹⁰⁹⁴ Исто.

¹⁰⁹⁵ Спомени на Б. Сарафовъ..., 38.

командир на одредот. Од арамиските војводи познати биле: Кољо Ризов, Кочо Мустракот и Анго Константинов.¹⁰⁹⁶ Одредот имал задача да делува во Источна Македонија,¹⁰⁹⁷ во реонот на Мелник - Неврокоп.

Во почетокот на јуни 1895 година најголем дел од четите биле сместени во Ќестендилско покрај границата. Собирни пунктови биле Рилскиот манастир и селата Ветрен, Богослов и Граница.¹⁰⁹⁸ Во овие пунктови четите биле доекипирани и вооружени. Всушност тука со посредство на браќата Иванови пристигнала сета опрема од бугарското воено министерство. Доставката била извршена под форма на продавање на опрема и оружје со поминат рок по намалени цени. Четите претежно биле снабдени со "Мартинки", какви што имала османската војска од II армиски корпус во Македонија. Тоа било сторено од две причини. Прво во случај ако дејствијата во Македонија продолжат, полесно да се снабдат со муниција. И второ, да се зачува тајноста за потеклото на оружјето и да се создаде впечаток дека четите се формирани на османска територија. Во собирните пунктови од Софија биле донесени 14 коли со оружје и опрема. Пратката во Ќустендил ја пречекал Трајко Китанчев. Големо содејство во тој момент укажало Ќустендилското друштво.¹⁰⁹⁹

Наспроти овие скромни и слабо опремени одреди стоела османската армија. Во 1895 година таа се состоела од 7 армиски корпуси со 220-225 000 војска од кои 170-175 000 биле боеви сили. Од тоа на Балакнот биле лоцирани 3 армиски корпуси, војската "Топхане" од Главната артилериска управа, делови од флотата и други служби. Корпусите имале по 2 пешадиски дивизии, една артилериска и една кавалериска. Воопшто во европските делови на Империјата се наоѓале околу 100 табури,¹¹⁰⁰ 127

¹⁰⁹⁶ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи..., т.2, 75.

¹⁰⁹⁷ Спомени на Б. Сарафовъ..., 37.

¹⁰⁹⁸ Исто, 76.

¹⁰⁹⁹ Исто.

¹¹⁰⁰ Во мирновременски услови таборот броел од 250-550 души, а во воени 800 души.

батерии и 90 ескадрона. Најголем дел од овие сили биле во составот на III армиски корпус со седиште во Битола.

Во екот на востаничката подготовка, започнало прегрупирањето на османските сили кон бугарската граница. Таборите од Дебар, Велес и Елбасан биле преместени кон Неврокоп и Разлог. Од Солун биле испратени неколку батерии кон Разлог. Два табури од Скутари и 1 кавалериски полк од Приштина се преместени во Крива Паланка. За засилување на гарнизоните во Солун, Гевгелија, Кукуш и Мелник биле мобилизирани и 2 полка редифи. Граничната линија од К. Паланка до Горна Џумаја ја покривале 16 табури, 8 ескадрона и 8 батерии. Во К. Паланка дополнително биле испратени уште 5 пешадиски полка, 2 батерии и 1 ескадрон. Покасно дел од нив биле преместени во Кратово и Г. Џумаја. Командата на силите за покривање на границата кон Бугарија била лоцирана во Штип, каде биле сметени 4 батерии.¹¹⁰¹ Воените активности на османска страна покажуваат дека, тие биле добро информирани и сериозно пристапиле. Доколку оваа му било познато на МК, прашање е дали ќе се одлучел на авантура. Од друга страна бугарската влада ги имала овие информации и превземала соодветни воени мерки. Меѓутоа, нејзе не и бил важен исходот од судирот на македонските чети со османските војски. За неа била важно тие да се појават на османска територија.

Најпрво на територијата на Македонија се нашле четите на Димо Дедото, Никола Геројски и Ив. Инџето. Димо Дедото на двапати имал судир со османските сили. При првиот судир загинале тројца, а двајца побегнале. Во вториот судир на 17 јули загинал војводата, а водството го превзел Григор Соколов. Под негово водство четата се пробила до Прилепско и се вратила назад во Бугарија. Геројски имал 25 четици. Со војската се судрил кај Карпиновскиот манастир во Кратовско. Во трите судири што ги имала оваа чета загинале тројца, а 5 души исчезнале без трага, 4-8 биле заробени, 1 бил ранет. Во овој почетен период судири со

¹¹⁰¹ Национално-освободителното движење на македонските и тракийските българи..., т.2, 76-77.

османската војска имала и тн. чета "Планина Беласица" под водство на И. Инџето и Кр. Мачерев.¹¹⁰²

Струмичката дружина по преминот на границата, во првиот судир со османските војски спроти 30 јуни во реонот на Голак го загубила командирот Начев.¹¹⁰³ Раководењето го превзел Мутафов. Одредот се упатил кон Плачковица и врвот Готен. Патем кај "Чорбаџиски колиби" наишле на заседа во која загинал еден четник. Над Струмица кај "Суви Лаки" на планината Огражден, одредот на 4 јули бил опкружен од османските војски. Одредот имал 1 убиен, 2 ранети¹¹⁰⁴ и 6 загубени.¹¹⁰⁵ Наоѓајќи се во незгодна ситуација и постојанен прогон на османските војски, Струмичката дружина во "Суви Лаки" одлучила да се откаже од нападот на Струмица, бидејќи ќе има работа "не со чети туку со табури".¹¹⁰⁶ За да ги прикрие своите траги Дружината навлегла длабоко во Огражден. Од селаните разбрале дека II одред "Пирин Планина", на 5 јули имал судир со војските кај с. Габрово. Затоа се упатиле кон нив. Патем кај с. Сушица биле опколени и дале 8 жртви.¹¹⁰⁷ На 7 јули четата била во "Габровската корија" кај с. Габрово, Горноџумајско, каде го имала последниот судир со војската. Притоа претрпела огромни загуби. Во борбата загинале 25¹¹⁰⁸ - 30 четници, командирот Мутафов и уште 1 офицер, а 13 души биле заробени.¹¹⁰⁹ По овој судир четниците побегнале кон Бугарија оставајќи ги мртвите и ранетите. Следниот ден војската ги собрала мртвите тела и ги однела во Пехчево.¹¹¹⁰ Одредот "Струмичка дружина", буквално бил преполовен. Тој имал најмногу борби и загуби. Од него во Бугарија се вратиле

¹¹⁰² Исто, 78.

¹¹⁰³ Кратки бџлежки..., 4.

¹¹⁰⁴ Исто.

¹¹⁰⁵ Сражението надъ Струмица, Право I/37, 29.07.1895 София, 4.

¹¹⁰⁶ Исто.

¹¹⁰⁷ Х. Силяновъ, цит. дело, т.1, 56.

¹¹⁰⁸ Кратки бџлежки..., 4.

¹¹⁰⁹ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи..., т.2, 79.

¹¹¹⁰ П.Шишковъ, Изъ четнишкото движение..., Ил. Илинденъ г.XI, 3 (103), 13.

75 души.¹¹¹¹ Подоцна еден од преживеаните офицери Јордан Венедиков на Х. Силјанов му се пожалил за неприфатливиот однос на населението во Македонија кон нив. Селаните постојано предупредувале: "Ќе јавиме на Турците. Неможеме да не соопштиме зашто инаку ќе изгориме".¹¹¹²

Одредот "Пирин Планина", границата ја поминал неколку дена по Струмичката дружина.¹¹¹³ Зборниот пункт бил во "Летница", над с. Лешко Горноцумајско.¹¹¹⁴ Одредот бил поделен на две получети под команда на капетанот Матров и поручникот Бозуков. Војвода бил Кочо Љутата.¹¹¹⁵ Одредот добил задача да замине кон Струмица, за да помогне на I одред. Меѓутоа по преминот на границата, непочитувајќи ги претходните упатства, одредот ги принудил на бегство селаните од турските села Стамер, Град и Вирче.

Во намерите да се пресмета со турските села, овој одред се обидел да ги вовлече македонските христијански селани. За таа цел на 3 јули била донесена одлука да се повика македонското население за напад на турските села. Повикот бил адресиран до кметот на с. Лешко Китан Ајдучки. Меѓутоа, дошле само лепките жетвари кои услужиле што можеле и си заминале. Поради раздвижување на османските војски се упатила кон Брегалница.¹¹¹⁶ Следниот ден одредот бил на ридовите меѓу Брегалница и Цумајско во близина на селата што треба да се "удрат".¹¹¹⁷ Тука избило првото недоразбирање. Еден од војводите побарал да се одложи нападот на турските села бидејќи четниците биле уморни и можеле да бидат избени само од турските селани. Сепак, нападот бил одложен.¹¹¹⁸

¹¹¹¹ Х. Силјановъ, цит. дело, 57.

¹¹¹² Исто, белешка 1.

¹¹¹³ Исто.

¹¹¹⁴ Дѣйствијата на револуционната македонска дружина "Пирин Планина", Право I/38, 6.08.1895, 3.

¹¹¹⁵ Исто.

¹¹¹⁶ Исто, 3-4.

¹¹¹⁷ Право I/39, 12.08.1895, 3.

¹¹¹⁸ Исто.

Нападот на турските села бил одложен од повеќе причини. Прво, одредот разбрал од селаните дека таа вечер во Пехчево се сместиле 800 војници. Во меѓувреме османските војски се утврдиле по околните ридови, но не превзеле напад. Кметото Китан Ајдучки, не ги организирал македонските селани, туку со Повикот се упатил кај камакот во Г. Цумаја. Додека од очекуваните 500 селани не се појавил никој. Поради тоа одредот преку ноќ се префрлил во коријата на с. Габрово.¹¹¹⁹ На 5 јули, тука имале судир со војската. Вечерта се повлекле кон "Црната Планина".¹¹²⁰ Веднаш по оваа несогласувањата во одредот избиле на јаве. Старите арамии со 40 души се одделиле и заминале кон Кочариново. Од нив останале Кочо, Цалко и Кучук. Меѓу војводите и офицерите избил судир во кој правец да се продолжи. Конечно тргнале за Струмица.¹¹²¹ Меѓутоа, тие со Струмичката дружина се разминале, бидејќи таа се повлекувала. Одредот "Пирин планина" за тоа разбрал на 7 јули кај Пехчево и одлучил да се врати кон Пирин.¹¹²² Во меѓувреме одредот речиси останал без водач. Кучук се одделил со 10 души да делува самостојно. На 8 јули при преминот на Струма се одделиле 38 души, па така останале 66 мина.¹¹²³ Лишени од војводи се рапрснале на групи од по 6-7 души. Овој одред воопшто не ја исполнил својата задача. Делумно со судирот кај Габрово го олеснил повлекувањето на "Струмичка дружина". Тој се распаднал поради лошата организираност, личниот состав и катастрофалното командување.

Третиот одред наречен "Серска дружина" бил најброен 200 души. Со него командувал капетанот Ст. Димитров, и офицерите Д. Атанасов, В. Спасов и Т. Давидов. Војвода бил дедо Стоју. Одредот немал конкретна задача. Идејата за атак врз помашкото село Доспат веројатно произлегла

¹¹¹⁹ Исто.

¹¹²⁰ Право I/40, 19.08.1895, 4.

¹¹²¹ Право I/42, 3.09.1895, 4.

¹¹²² Право I/43, 10.09.1895, 3-4.

¹¹²³ Право I/44, 17.09.1895, 3.

од војводата Стоју¹¹²⁴, бидејќи помаците биле "исламски фанатици" од кои пропиштело македонското население во соседните села.¹¹²⁵ Дедо Стоју бил во конфликт со МК, и без негова дозвола ја минал границата.¹¹²⁶

Настапувајќи кон с. Доспат, одредот ликвидирал десетина селани што се нашле надвор од селото.¹¹²⁷ Лично војводата ја пресекол главата на кметот, кој се обидел да стрела. Друг четник со нож ја прободел ќерка му која се обидела да го заштити. На разденување селото било опколено, а мостот миниран. Исплашените селани не се спротиставиле. Тие ја известиле блиската војска. Веднаш потоа селото било потпалено, а ветрот придонел да пламне целото село. Еден калуѓер од Рилскиот манастир фрлил 2 бомби во џамијата, под чии рушевини останале многу селани што се криеле таму. Кога селаните отвориле оган четата се повлекла. На отстапување капетанот Давидов и поручникот Спасов имале судир со османската војска.¹¹²⁸ Притоа, загинале неколку четници, а имало и ранети.¹¹²⁹

"Серската дружина" одиграла најмизерна улога. Војводата Стоју го опљачкал селото. Веднаш по палежот дедо Стоју, со помошникот Кр. Захаријев одделил 16 души и заминал за Драмско по пљачка на богати чифлици. Стоју загинал при нападот на чифликот во с. Алистрати.

¹¹²⁴ Национално-освободителното движење на македонските и тракийските българи..., 80

¹¹²⁵ Н.К. Трайковъ, Нападението на с. Доспатъ..., 18.

¹¹²⁶ Х. Сиљаноф, цит. дело, 58.

¹¹²⁷ Н.К. Трайковъ, Нападението на с. Доспатъ..., 18.

¹¹²⁸ Исто, 18-19.

¹¹²⁹ Во судирот кај с. Доспат загинале 4, а се ранети 6 четници. (За с. Доспатъ, Право I/38, 6.07.1895, 2.), За разлика од тоа еден друг напис во в. Право е многу потенциозен и конфузен. Се разбира целта е да се оправда акцијата. Во него прво се вели дека загинале 12 четници, за потоа да се констатира дека не се знае колку од 148 "востаници", останале под рушевините, и дека само 42 се извлекле. Истиот напис донесува дека во селото имало многу војска и башибозук. Понатаму дека од четата по грешка било убиено само едно девојче, дека од 400-450 куќи колку што ги имало селото само десетина го куртулиле огнот, дека го уништиле скоро целото село и многу жртви останале под пепелта. Но за утеха на читателите се истакнува добриот лик на војводата, кој откако видел како едно дете плаче му го дал сопствениот часовник за да го утеша. Без сомнение овој текст е без преседан. (Право I/41, 26.08.1895, 2.)

Неговиот заменик го исекол на парчиња и го расфрлал по полето за Турците да не најдат траги.¹¹³⁰

Најголем успех постигнал четвртиот одред под команда на Борис Сарафов. Со него биле арамиските војводи: Кочо Мустракот и Кољо Ризов.¹¹³¹ Сарафов границата ја поминал на Петровден во офицерска униформа. Тој со неколку души се придружил на Дупничката чета која броела 40 души. Во Пирин кон нив се придружила четата на дедо Анго со 25 души. Така околу 8-9 јули нивниот број изнесувал 65 четници.

Во одредот проблеми создавале арамиските војводи. Сарафов едвај ги задржал. Тие сметале да направат една тупурдија, да си ги наполнат кемерињата, притоа да не загинат, и да се вратат во Бугарија. За да ги одврати од разбојништво Сарафов им ветил дека на враќање тук таму ќе им дозволи пљачка. Одредот имал задача да го нападне Мелник. Затоа Сарафов ги убедувајќи старите арамиски војводи "пет пушки да фрлиме, ама во градот да ги фрлиме".¹¹³²

За да го одвлече турското внимание, одредот првобитно направил една маневра кон Неврокоп и повторно се вратил кај Мелник. Изутрината на 12 јули биле пред гратчето. Со молскавична акција и без загуби влегле во градот, ја завзеле околинската управа и ја запалиле поштата. Затворот бил разбиен, а затворениците ослободени. Притоа, убиле неколку пожарникари и 3-4 цивили Грци. На крај запалиле 37 турски куќи. Сарафов ги повикал градските првенци и им ја објаснил целта "ослободување на Македонија." Околу ручек, одредот го напуштил градот со 2 товара вино. Во текот на акцијата арамиите сакале да ги демонстрираат своите вештини. Тие инсистирале да го грабнат грчкиот владика заради откуп. Но Сарафов ги спречил.

Следниот ден Мустракот со 20 души се одделил од Сарафов и слободно тргнал по пљачка. Тој го нападнал грчкиот манастир и од

¹¹³⁰ Х. Сиљаяновъ, цит. дело, т. 1, 58.

¹¹³¹ Спомени на Б. Сарафовъ..., 37.

¹¹³² Исто, 38.

калуѓерите зел 40 лири. На 16 јули Сарафов бил настигнат од османските војски кај с. Влахи каде имале судир. Се извлекле без загуби. На 22 јули четата била во Бугарија.¹¹³³

Оваа акција покажува дека прокламираното "ослободувањето на Македонија", во Мелник било ден до пладне. Неколкучасовниот претстој на овој одред во Мелник бил најголем успех од целата акција на МК во Македонија. Тоа, го покрило неуспехот на останатите одреди. Оттука целата акција на МК гласно била наречена "Мелничко востание".

4. Четничката акција на МК во Македонија на војнички план доживела катастрофа. Веднаш потоа Бугарија ја откажала поддршката на Комитетот, и започнала да ги собира плодовите. Покрај големиот број загинати во текот на акцијата, во заробеништво паднале 63 четници.¹¹³⁴ Триесет од нив се нашле во скопскиот затвор. Меѓу нив Никола Геројски со 10 свои четници, 5 мина од четата на Дедо Димо, а останите биле од одредот "Струмичка дружина".¹¹³⁵ Според протоколот од Апелациониот суд во Скопје, било констатирано, дека четите биле испратени од бугарската влада за да го кренат населението на востание против османската држава. Четниците биле доброволци. Некои од нив изјавиле дека "сакаат да имат одделна држава со независна управа".¹¹³⁶ Биле обвинети според чл. 54, а во врска со 56. од Османскиот кривичен закон. Пресудата била изречена на 4.09.1896 година. Таа гласела доживотен затвор со заточение.¹¹³⁷ Слично се постапило со заробениците во солунскиот затвор. Поголемиот дел биле испратени на заточение на островот Родос, а оние од одредот "Пирин Планина" во Подрум Кале. Следната 1897 година, биле амнестирани и на Велигден се вратиле во Бугарија.¹¹³⁸

¹¹³³ Исто, 38-40.

¹¹³⁴ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи..., 81.

¹¹³⁵ П. Шишковъ, Изъ четнишкото движение..., Ил. Илинденъ, г. XI 3 (203), 13-14.

¹¹³⁶ Исто.

¹¹³⁷ Исто.

¹¹³⁸ Исто, 5 (105), 15.

Четничката акција не добила поддршка од населението во Македонија. Селаните, имајќи ја во предвид ситуацијата и посебно арамискиот состав на четите, не ги прифаќало нивните повици, туку ги предавало на власта.¹¹³⁹ Класичен пример за тоа бил кметот на с. Лепко, Китан Ајдучки, кој со повикот отишол кај кајмакамот во Цумаја.¹¹⁴⁰

Со оглед на фактот што акцијата не добила поддршка од месното население, написите во в. "Право" со звучни наслови "Востание во Македонија", во кои се зборува за тешки борби и големи загуби на османската војска, немаат реална основа.¹¹⁴¹ Уште побесмислен е повикот објавен во Право на 8 јули 1895 година. Во него се вели: "Жрепката е фрлена, борбата е започната! Македонија го издигна знамето на револуцијата.! Нашите браќа воодушевени од големата идеја за слобода, гладни голи и боси, без оружје одат да умираат. Нашите обесчестени мајки и убиени татковци викаат на помош, крвта на убиените браќа не вика на одмазда ... Денес од врв Пирин планина, кога ги извикавме заедно со цела Македонија светите зборови "Слобода или смрт"! ја испраќаме кон вас последната молба, Другари дојдете да умираме!".¹¹⁴² Повикот наводно е потпишан од офицерите Начев, Луков, Мутафов, Венедиков, Гаруфалов и Сарафов. Најверојатно повикот е лиферуван во редакцијата на Право. Во интерес на вистината да треба да истакнеме дека во тоа време "Струмичката дружина" и "Пирин планина" биле распаднати. Од друга страна, наводните потписници Начев и Мутафов веќе биле мртви.

За кого биле наменети овие невистини? Дали МК уште се надевал и не го гледал крајот? Сигурно не. Измамата била почувствувана на 1.08.1895 година, срцето на претседателот на МК Трајко Китанчев прснало. Кој бил вистинскиот измамник? Дали владиниот агент во МК

¹¹³⁹ АМ, ПО. мф.445, пов.бр. 34, 18.07.1895, и пов. бр. 52, 24 јули 1895, Скопје.; Х. Сиљановъ, цит. дело, 57.

¹¹⁴⁰ Право I/38, 6.08.1895, 3, и бр.39., 12.08.1895, 3.

¹¹⁴¹ Види: Въстание въ македония! 10 и 11 извънредна притурка на в. "Право", София 07.1895; Въстание въ Македония!, 12 извънредна притурка, Право, 17.03.1895.; 14 извънредна притурка, Право, 22.07.1895.

¹¹⁴² Възъвание към нашитѣ другари въ българската войска, Право I/34, 8.07. 1895.

бил Н. Туфекчиев, како што е посочено во в. "Право".¹¹⁴³ Или пак тоа е од дневнополитички потреби поради неговото преоѓање во отцепничкиот комитет. Навистина тој имал врски со премиерот Стоилов. Во секој случај такви имало и други. Повеќе македонски политиканти од МК, покасно играле видна улога во бугарската политика, како трговски агенти, пратеници, дипломатски претставници, министри и т.н. Интересна е кариерата на Д. Ризов, Т. Карајовов, А. Љапчев и други.

Во секој случај најголем измамник бил Фердинад и бугарската влада, кои си поиграле со патриотските чувства на Македонците. Во таква околност колку наивни биле изјавите на заробените четници дека "сакаат посебна држава со независна управа". Секако измамата била почувствувана. Затоа во годишната притурка на "Право" од јануари 1896 година читаме: "Додека беше жив Китанчев, ние не само што не се посомневавме во ништо, но дури не допуштавме мисла дека идеалниот Китанчев ќе допушти нашето свето дело да го експлоатират нечистите раци на денешните управници ... и покрај строгото внимание на Китанчев делото да се држи подалеку од партизанските гнасотии, денешната влада успеала да има во делото еден свој ревносен агент ... имено Н. Туфекчиев".¹¹⁴⁴ Понатаму се вели дека владата брзо го обрнала својот лист: "Па и зошто да не..., кога делото може да се искористи во корист на непризнатиот кнез? Кнезот замина на запад и владата ги отвори своите складови ... факт е дека тој со својата телеграма од Карсброд за 24 часа го сопре нашето движење со бугарската војска која ги затвори границите. Таа телеграма ... го изеде Китанчев, кој не можеше да поднесе дека е попаднат во неговата капаана и несвесно служел на неговите интереси...".¹¹⁴⁵ Една година по акцијата "Право" иронично пишува: "македонските чети мината година војуваа ... и извојуваа признавање на бугарскиот кнез од Русија и Турција,

¹¹⁴³ Правителствениот шайки правятъ избори... Право, 21.01.1896., 5.

¹¹⁴⁴ Исто.

¹¹⁴⁵ Исто.

бугарската влада, за да го отплати долгот за неа (кон Македонија б.н.)
издејствува реформи. Работата стана квит. Услуга за услуга".¹¹⁴⁶

Бугарската измама ја почувствувал и мелничкиот херој Борис Сарафов. Во интервјуто со Амфитеатров во 1901 година Сарафов истакнал: "Автономната македонска идеја не скара со бугарската влада. Зарем порано со нас, не беше љубезен и внимателен кнезот Фердинанд? Зарем ... Рачо Петров, кој со своето Министерство толку грижливо се зафати да не скроти, не беше наш сочувственик во 1895 година и не ни дозволи нам ... да ја минеме македонската граница и да водиме чети? ... Не фалеа зашто се надеваа, дека ние, со своите раце, ќе ги вадиме од огнот македонските костени и ќе им ги дадеме ним како подарок, на бугарската влада. Големите луѓе сакаа да јаваат на грбовите на малите. Владата мечтаеше за Санстефански граници, кнезот Фердинанд ... го примамува ефектот кон своите два венци да го придодаде и третиот - Македонија".¹¹⁴⁷

Со окружно бр.141 од 18.05.1896 година, своето незадоволство формално го искажал и Комитетот. Во него меѓу другото се вели: "Комитетот е во состојба да изјави пред целиот свет, дека ветувањата и надежите се наполно осуетени. Тие се осуетени на начин, кој не остава место за никакви идни илузии... (бидејќи б.н) ... бугарската влада прифатила мерки, кои неможат да ја подобрат положбата на Македонија".¹¹⁴⁸

Како и да е Бугарија ги собрала плодовите, а македонскиот народ ги почувствувал последиците од раздвиженоста на османската солдатеска. Во Битолскиот вилает имало судски процес поради Дреновската афера, од Гуменџе бил интерниран учителот Лазар Димитров, до темел изгорело македонското помашко село Доспат, безброј биле зулумите од војската и башибозукот во загрозените реони. Тие продолжиле до крајот на 1895 година. Така на пример, летото во Бошњак-ан во Солун во багажот на едно лица се нашла една четириаголна плоска за ракија. Полицијата испл-

¹¹⁴⁶ Македонскиот въпросъ и днешното българско правителство, Право, 9.07.1896, 1.

¹¹⁴⁷ А.В. Амфитеатров, Земја на раздорот ..., 137.

¹¹⁴⁸ В. Георгиев и С. Трифонов, История на България ..., 365.

ашена дека тоа наликува на бомба која требало да се наполни со експлозив во отсуство на сопственикот на плоската го притворила содржателот на Бошњак-ан Васил Мончев. Тој успеал да се избави со парична гаранција и рушвет.¹¹⁴⁹ На 15.09.1895 година од с. Ѓавато гевгелиско исчезнал момокот Атанас Попов. Кајмакамот наредил да се затвори татко му зашто син му наводно бил комита. По некое време во Валандовско бил пронајден трупот на момокот, а истрагата покажала дека бил убиен од Турчин. Покрај тој факт таткото на убиениот момок и понатаму бил задржан во затвор за да се изнуди рушвет.¹¹⁵⁰ На истиот датум мелничкиот кајмакам ги повикал селаните од с. Лилјаково и ги обвинил за горењето на с. Катунца. Шестмината селани биле ослободени по една недела со по 3 лири рушвет.¹¹⁵¹ На 20.09. 1895 година, Хаџи Поп од с. Черешница врзан бил доведен во Мелник. Бил обвинет дека на "востаниците" им носел леб и дека самиот убил еден бег во мелничката каза. На 24.09. 1895 година во Мелник во синџири бил доведен Костадин даскалот од с. Калиманци. Бил обвинет дека земал учество во горењето на с. Катунца и дека бил јатак на комитите. Мелничкиот кајмакам се обидел да ја изнасили новопрстигната учителка во Мелник. Таа била спасена од Поп Стојан и жена му.¹¹⁵² Настаните од таков вид биле секојдневни.

Неуспехот од акцијата повлијаел и за состојбите во МК. Владата му ја откажала поддршката. Кај членството настапило разочарување, подвоеност и меѓусебно обвинување. Поради тоа со окружно бр. 265 од 5.11.1895 година бил свикан вонреден конгрес, кој се одржал од 3 до 16.12.1895 година.¹¹⁵³ На конгресот присуствувале 32 делегати. Притоа, во работата на Конгресот не биле допуштени делегатите од Плоешт - Романија, Плевен, Кула и Цариград. На Конгресот главен проблем претставувал односот меѓу МК и офицерите. Била разгледана идната тактика на

¹¹⁴⁹ Право I/36, 22.07.1895, 4.

¹¹⁵⁰ Право I/47, 3.11.1895, 4.

¹¹⁵¹ Исто, 3.

¹¹⁵² Исто.

¹¹⁵³ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 96.

МК и неговите односи со МРО. Конгресот констатирал финасиски злоупотреби на комитетските пари и неусогласеност помеѓу Бирото и Комитетот.¹¹⁵⁴ МК бил преименуван во Врховен македонски Комитет (ВМК). Во тајните протоколи било прецизирано дека под "применување други мерки зависно од силите на условите" се подразбира терор и востание. Новиот Комитет се состоел од 12 членови. За претседател на ВМК бил избран генералот Данаил Николаев, потпретседател Ј. Ковачев, касиер А. Радев и секретар Г. Паунчев.¹¹⁵⁵

Судирот меѓу офицерите и Комитетот резултирал со расцеп. На страна на офицерите застанала бугарската влада. На тој начин таа можела да ја држи контролата во свои раце. Тоа и било потребно за евентуално нов дипломатски притисок врз портата и европската дипломатија.¹¹⁵⁶ Офицерите се конституирале во одделен комитет, задржувајќи го старото име МК. Негов претседател бил Наум Туфекчиев, а касиер Д. Жостов и Г. Влахов. Претседателот Туфекчиев, имал редовни контакти со бугарскиот премиер Стоилов. Меѓутоа, покасно откако владата констатирала дека нема потреба од ново движење во Македонија за 1896 година, односите биле прекинати. Набрзо потоа бомболеарницата на Туфекчиев била растурена, а офицерите биле назначени на служба.¹¹⁵⁷ На тој начин овој Комитет постепено згаснал.

5. МРО со својот Правилник, допушта постоење на македонски комитети надвор од Македонија, но го задржува правото ЦК да има главен збор по прашањето за востание. Даме Груев уште во почетокот на 1894 година, посакувал во Бугарија да се формира Задрганичен комитет на МРО. Оттука формирањето на МК во Софија од страна на МРО било проследено со интерес. Во едно писмо од Солун објавено во в. Право се вели: "Ракоплескаме на нашите браќа од Македонија во Кнежеството за нивните досегашни дејствија. Сакаме за напред да продолжат и уште

¹¹⁵⁴ Исто, 96-97.

¹¹⁵⁵ Исто, 100-102.

¹¹⁵⁶ Исто, 98-99.

¹¹⁵⁷ Исто, 102-105.

потрескаво да работат. Но, се бара повеќе согласие, братство и еднодушност. Тогаш ќе сметаме на добивка и тука, во самата измачена татковина Македонија, каде ќе најдат силна поддршка. Во многу места копнеат и чекаат час за извојување човечки права по каков и да е начин".¹¹⁵⁸

МК како легална организација, со поддршка на бугарската влада, неверојатно брзо се подготвувал за акција во Македонија. Тоа не и се допаднало на МРО. Затоа ЦК на МРО одлучил во Софија да го испрати Даме Груев. Тој требало да го информира Китанчев за МРО, за нејзините цели и од МК да побара морална и материјална помош.¹¹⁵⁹ Груев престојувал во Софија, кога четите започнале да ја преминуваат границата. Тој се сретнал со Н. Туфекчиев, А. Љапчев и Т. Китанчев. Со нив зборувал како да си помагаат во иднина. Од оваа средба, Даме разбрал со какви "средства се започнало" и затоа не очекувал посебни резултати. За МРО било утешително што, емиграцијата во Кнежевството "почнала да работи".¹¹⁶⁰ Со слична намера со Т. Китанчев се сретнал и Иван Х. Николов. Тој од МК побарал морално и материјално помош за МРО.¹¹⁶¹

Непосредно пред "востанието" на МК, во Солун пристигнал Никола Наумов, со намера да го покани ЦК на МРО да земе учество во движењето.¹¹⁶² Во врска со тоа прашање Н. Наумов, претходно имал средба со Татарчев во Виена, при што добил негативен одговор. ЦК не ја прифатил поканата, бидејќи Организацијата уште била во "пелени" а една таква акција би била "блефирање".¹¹⁶³ По се изгледа во врска со тоа во Солун бил Ѓорѓи Баласчев. Инаку, како би се објаснил фактот што тој го известил ЦК дека на железничката станица во Велес депонирал експлозив, кој наводно го донел од Виена. Меѓутоа, кога било предложено тој да

¹¹⁵⁸ Право I/20, 31. 03.1895, София, 1. Во оваа писмо од Солун потпишано со псевдоним "Патник", претходно опширно се зборува за интернирањето на Лазар Димитров од Гуменџе. Затоа, претполагаме дека зад псевдонимот се крие личност од МРО.

¹¹⁵⁹ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 75.

¹¹⁶⁰ Спомени на Дамянъ Груевъ ..., 19.

¹¹⁶¹ Спомени на Иван Х. Николов..., 59.

¹¹⁶² Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 76.

¹¹⁶³ Исто.

се подигне и донесе во Солун, Баласчев остро протестираше.¹¹⁶⁴ МРО кон акцијата на МК гледала со симпатии "... но, не како на акт кој би можел специфично да ја промени положбата".¹¹⁶⁵ Во тој дух се искажал и Ѓорче Петров "Следевме со проста љубопитност, ниту го осудувавме, ниту му дававме некакво големо значење. Но повеќе клоневме кон симпатија. Нашата психологија ... не ја допушташе мислата дека Бугарија може да игра нешто за свои цели. Ни најмалку не повлијае тој настан врз нашата дејност, ни да запре, ни да ни го измени патот".¹¹⁶⁶ МРО, иако на движењето гледала со симпатии, била внимателна и воздржана. Затоа не го прифатила понудениот ангажман. Овој став битно се променил по "востанието".

По "Мелничкото востанието" во Солун дошол офицерот Луков, (учесник во акцијата), за да се запознае со состојбите во МРО и нејзините цели. Тој се сретнал со Татарчев и Груев. Меѓутоа, не станало збор за взаемните односи. Од Солун заминал за Битола, каде се сретнал со Пере Тошев.¹¹⁶⁷ За неговиот престој во Битола, Ѓ. Петров телеграфски соопштува дека дошол да се запознае со Македонија.¹¹⁶⁸ Притоа, ги известил дека имале намера МК да се постави на друга основа. МРО се уште не знаела како стојат работите и само се интересирала за тоа.¹¹⁶⁹

Ставот на МРО кон МК, конечно бил определен на Советувањето во Солун. Одлуките од советувањето преку К.Кондов, кон крајот на август 1895 г., му биле доставени на МК. Тие биле содржани во четири точки: 1) МК во Софија да делува во хармонија со целите и задачите на МРО и взаемно да ги почитуват респективните територии; 2) МК, во иднина да не

¹¹⁶⁴ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 198-199.; За овој настан Ѓ. Петров вели: "... некојси од Бугарија дошол во Солун (преку Виена) за да покаже што нешто е динамитот." (Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 58.)

¹¹⁶⁵ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 76.

¹¹⁶⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 57-58.

¹¹⁶⁷ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 78.

¹¹⁶⁸ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 58. Ѓорче вели дека го дочекале како "господ" (Исто).

¹¹⁶⁹ Исто, 74.

испраќа чети во Македонија, ниту вооружени поединци; 3) МК, да не влегува во врска со самонаречени претставници на МРО, кои немаат полномоштво, ниту пак да им дава средства и материјали во нејзино име; и 4) МРО предупредува дека ќе биде беспопштедна кон сите, што не ги почитуваат нејзините закони и правилници, и кон оние, што без согласност вооружени навлегуваат на нејзина територија.¹¹⁷⁰

Меѓутоа, МК не ги сватил сериозно предупредувањата. Во почетокот на есента 1895 година, МК го испратил А. Чакаров да испровицира востание во Виничко.¹¹⁷¹ МРО ја осуетила неговата намера, а Чакаров се вратил назад. Поради оваа провокација Делчев, писмено реагирал кај Ефрем Каранов претседател на македонското друштво во Кустендил. Тој меѓу другото пишува: "Ослободувањето на Македонија лежи во внатрешно востание. Оној што мисли дека Македонија ќе се ослободи поинаку, тој се лаже и себеси и другите ... Ако не стане така и ако се прогласи востание, жално ќе биде за народот, а тешко и горко за виновникот".¹¹⁷² На крај Делчев истакнува: "Во Македонија се развива систематска агитација за едно општо внатрешно востание, која што има заземено големи размери и нема катче од Македонија што не е опфатено".¹¹⁷³

Независно од спротиставените ставови и недоразбирање, контактите меѓу МРО и МК продолжиле. Потврда за тоа е поканата на МК, до МРО за учество на II македонски конгрес.¹¹⁷⁴ Тоа предизвикало расправа во смисла дали тајните револуционерни комитети во Турција можат да испраќат свои делегати на Конгресот. Во врска со тоа, од Љапчев било

¹¹⁷⁰ Страници отъ миналото (Извлечения отъ дневника на К. Кондовъ), Ил. Илинденъ, II, 4(14), 3-4.

¹¹⁷¹ Види: Гоце Делчев, Писма и други материјали, издирил и подготвил за печат Дино Къосев, София 1967, 273-277; Документи за борбата на македонскиот народ..., т.1, 324-328.

¹¹⁷² Документи за борбата на македонскиот народ ..., 325-326.

¹¹⁷³ Исто, 327.

¹¹⁷⁴ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 112.

побарано образложение. Делегатот Нејчев, одрекувал дека "во Македонија постои некаква Организација".¹¹⁷⁵

Фактот што МК ја поканил МРО на Конгресот, зборува за неговиот стремеж да ја сведе на ниво на македонско друштво, под свое покровителство. Од друга страна, МРО со неиспраќњето делегат на Конгресот, демонстрирала игнорантски однос кон МК. Сепак ВМК, на 28.12.1895 година испратил писмо до МРО, со кое ја информирал за работата на Конгресот, и донесените решенија. Во писмото се истакнува дека Конгресот бил согласен ЦК на МРО за напред да има тајни контакти со ВМК.¹¹⁷⁶

ВМК, манифестира тенденција дека МРО е дел од "општата организација", чие седиште се наоѓа во Софија, и на која и припаѓа правото сама да решава по делото.¹¹⁷⁷ Во истото писмо ВМК се обидел да ја дефинира сопствената и улогата на МРО во македонското движење. Притоа, ВМК за себе го задржува правото на дипломатијата, а МРО требало да послужи само како средство за притисок.¹¹⁷⁸

МРО, на споменатото писмо одговорила на 20.01.1896 година.¹¹⁷⁹ Писмото е потпишано од А. Светомиров (Татарчев) и Брајан Митрев

¹¹⁷⁵ Исто, 113.

¹¹⁷⁶ Исто.

¹¹⁷⁷ Исто, 114.

¹¹⁷⁸ Исто, 114-115.; Според споменатото писмо положбата на Македонија можела да се промени само по дипломатски пат. Оттука, произлегувале два важни фактори за македонското ослободување. Прв по ред, и важност, била силата на Организацијата, која треба да се пројави во решителен и погоден момент. А вториот фактор произлегувал директно од првиот, тоа било дипломатијата. Според тоа била определена и целта на Комитетот военоорганизационна и дипломатска. Двата вида на дејност биле неразделно поврзани и во краен случај потчинети на дипломатијата. Поради тоа, МК повикувајќи се на меѓународното воено право истакнува дека македонското население треба да го изрази својот протест. Но за да се признае статусот на завојувачка страна, од кое произлегувало правото на дипломатијата и правото на вмешаност на еден востанат народ, тој во својата одбрана требало да биде толку силен, така што во извесни места, да воспостави доминација над непријателот. Во спротивно востанатиот народ би се сметал за внатрешен непријател со кој државата има право да се справи според своите закони. (Исто, 114-115)

¹¹⁷⁹ Документи и материали за историјата на българският народ, София 1969, 268. ; Македония, Сборник от документи и материали, София, 1978, 393-394.; К. Пандев, Националноосвободителното движение ..., 115-116.

(Груев).¹¹⁸⁰ Копија од истото била испратена и до отцепничкиот комитет на Туфекчиев. Притоа, се искажува жалење поради расцепот во МК за време на Конгресот, бидејќи тоа можело да влијае "деморализирачки врз целото дело". Од тоа МРО не гледала "некаква сериозна помош за делото".¹¹⁸¹ "Независно од тоа, ние продолжуваме да го подготвуваме народот во духот на зацртаната програма и остануваме согласни со сите, кои ја споделуваат нашата девиза".¹¹⁸²

МРО, одговорила дипломатски, без да даде значење на покровителствениот однос на ВМК кон неа. Напротив, истакнува дека има своја програма во чиј дух го подготвува населението независно од надворешните влијанија. Освен тоа, МРО, манифестира автономност, не влегува во аранжмани, а ќе биде согласна со оние што ја споделуваат девизата.

Во одговорот не се разгледани меѓусебните односи. Тие биле предмет на расправа во директните разговори во две одделни средби на Данаил Николаев - (претседателот на ВМК), од една страна, и Делчев и Груев од друга. Во почетокот на февруари Делчев се сретнал со Д. Николаев во Софија.¹¹⁸³ Николаев истакнал дека МРО може да смета на помош, под услов, ВМК да го претставува револуционерното дело воопшто, и тој, да има решавачки глас по прашањето за востание.¹¹⁸⁴ На тоа, Делчев остро протестирал: "Но, ние не сме согласни со тоа што вие мислите за Македонија ... Ние не можеме да правиме политика, ниту да дозволиме други да прават политика со Македонија ... Ние нема да дозволиме други да решават дали да живееме или да умреме и кога. Кога да се прави востание ќе реши народот. Нема да дозволиме да командуваат од тука, за да не внесете во игра на востание како што се обидовте лани ... Но, знајте ние, не бараме покровители, а уште помалку господари".¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁰ Документи и материали, 268.

¹¹⁸¹ Исто.

¹¹⁸² Исто.

¹¹⁸³ Х. А. Подјански, Гоце Делчев, Скопје, 1972, т.1, 136.

¹¹⁸⁴ П.К.Яворовъ, Хайдушки копнения. Гоце Делчевъ, София, 1939, 177-178.

¹¹⁸⁵ К. Христов, цит. дело, 125.

По враќањето во Македонија, Делчев во едно писмо до Н. Зографов, за ВМК пишува: "... Тој комитет таков впечаток ми направи, такво силно оладување предизвика кај мене, што јас не гледам дали ќе помага, туку се плашам да не му нанесе голема штета на делото ... рибата смрди од главата, така е и со врховниот".¹¹⁸⁶

Работата се обидел да ја изглади Д. Груев. На 7.03.1896 година, тој присуствувал на заседание на ВМК. Притоа, Комитетот ги поставил истите услови, како Николаев пред Делчев.¹¹⁸⁷ Груев се спротиставил истакнувајќи дека ако ВМК добие право да одлучува за сите прашања, тој може да стане "извор за наметнување на незрели и необмислени мненија".¹¹⁸⁸

Бидејќи Делчев и Груев, категорично ги одбиле предлозите на ВМК, тој своите барања во вид на решенија ги доставил до ЦК во Солун со писмо од 20.03.1896 година.¹¹⁸⁹ Со цел да се предизвика раздор во ЦК, ВМК се послужил со една невистина истакнувајќи дека со решенијата се согласил пратеникот на ЦК (Груев).¹¹⁹⁰ Решенијата биле: "1. Само со решение на ВМК ќе бидат преземени какви и да се дејствија во Македонија; тој (ВМК б.н.) ќе се смета за единствено компетентен за определување датумот за подигање востание; 2. Неговите решенија ќе бидат ставени во исполнување преку ЦРМК, ако пак последниот најдува за неудобно и невозможно за исполнување на тие решенија, тој го известува за тоа, заедно со мотивите, ВМК; ако тој и по повторно изучување и разгледување на земеното решение и претставените мотиви настојува на своето прво решение, ЦРМК се задолжува безусловно да ги исполни; 3. ЦРМК без знаење и согласност на ВМК не ќе може да влегува во спогодба ниту со приватни и официјални лица и установи, ниту со кои и да сè влади; тој не ќе може од нив да добива помош во пари, оружје или совети".¹¹⁹¹

¹¹⁸⁶ Гоце Делчев, Писма и други материали ..., 54.

¹¹⁸⁷ К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 116-117.

¹¹⁸⁸ Исто, 117.

¹¹⁸⁹ Исто.

¹¹⁹⁰ Исто.

¹¹⁹¹ Исто, 117; Д. Димески, Солунскиот конгрес на Македонската револуционерна организација (1896 година), Историја XXI/2, Скопје, 1985, 91.

Барањата на ВМК се крајно дрски и арогантни. Со тоа писмо, ВМК целосно ја отворил својата политика кон МРО.¹¹⁹² Таа, не отишла до крај на раскинување на односите. МРО, држела цврсто до "автономниот принцип по раководењето на ослободителната кауза во границите на внатрешноста". На претензиите на ВМК, погледнала ладнокрвно, без прекинување на преговорите, плашејќи се дека ќе биде опасно, ако го предизвика на борба.¹¹⁹³

Само три дена покасно на 23.03.1896 година, ВМК испратил друго писмо до ЦК на МРО.¹¹⁹⁴ Со него е испратен и еден проект за реформи во Македонија изготвен од страна на ВМК.¹¹⁹⁵ Притоа се истакнува дека поднесениот проект бил претставен и на "некои видни политички личн-

¹¹⁹² Д-р Х. Татарчев, Внтрешната ..., 79.

¹¹⁹³ Исто.

¹¹⁹⁴ Македонија, Сборник од документи и материали ..., 395.

¹¹⁹⁵ Во проектот се предвидува 1.) Солунскиот, Скопскиот и Битолскиот вилает да бидат 1 вилает со седиште во Солун. Неговите граници требало да почнуват од старата српска граница спроти Врање да ги опфати казите Прешево, Куманово, Тетово и Качаник. Границата требало да оди по билото на Карадак, врвот Љуботен и од Шара да се спушти кон Кораб. Од таму по текот на потокот Велештица, кај с. Радомир до вливот на Црн Дрим. Да продолжи по реката до с. Нидред и да ја опфати западната граница на Охридската и Корчанската каза до врвот Грамос. На југ да ги опфати јужните граници на Костурската, Кајларската, Воденската и Карафериската каза, каде нејзината граница се сече со реката Бистрица и по нејзиниот тек да излезе на Егејско Море. Одејќи по брегот да се опфати Халкидик и да продолжи до устието Места, по неа да излезе на границата со Источна Румелија, од каде ќе продолжи по бугарската граница до Србија. 2.) Во областа да се назначи валија со 5 годишен мандат од доминантното население. Како таков е посочен кнезот Александар Богороди или Гаврило Крстевич - паша. 3.) Валијата да управува со помош на вилаетско собрание, непосредно избрано од населението и да ги почитува малцинските права. 4.) Личноста и домот се неприкосновени. 5.) Вилаетските чиновници да бидат од доминантното население во одделни места. Високите чиновници ги назначува султанот по предлог на валијата, а другите валијата. 6.) Официјален јазик, покрај турскиот да биде и јазикот на доминантното население. 7.) Учебното дело на христијаните, да биде под грижа на респективни училишни организации. 8.) Редот и мирот го одржува жандармерија заснована врз регрутен принцип и потчинета на валијата. Во неа да бидат сразмерно застапени сите народности. Нејзиниот број да не биде повеќе од 1% на месното машко население. Вишите офицери ги назначува султанот по предлог на валијата. 9.) Вилаетското собрание го определува буџетот и даноците. 25% од нив одат во државната каса. 10.) Покрај валијата *ad hoc* да се назначи една комисија, во која ќе бидат застапени сите народности. Таа подробно да ги разработи горните реформи. 11.) Општа и полна амнестија на сите политички претстапници. 12.) Слични реформи да се воведат во Одринскиот вилет. На крај следува објаснување на сите точки од реформите, кои се поткрепени со претходните меѓународни договори од Цариградската конференција и Берлинскиот договор. (Исто, 395-399)

ости" во Софија, од кои сеуште немаат одговор. ВМК побарал МРО преку своите комитети да им даде гласност на споменатите реформи.¹¹⁹⁶

Не е познато каков став зела МРО во врска со овој предлог. Но Д. Груев остро протестираше во врска со претходното писмо во кое се наведувало дека предложените решенија на ВМК до МРО се земени со негова согласност. Во писмото до А. Љапчев од 10.04.1896, тој пишува дека тоа било едно "изопачување", од страна на составувачот на писмото.¹¹⁹⁷

Како и да е кореспонденцијата меѓу ВМК и МРО продолжила, а забелешките од ВМК биле перманентни. Тој и забележувал на МРО поради заплашувачките писма за собирање на средства.¹¹⁹⁸ Од своја страна Даме протестираше пред ВМК поради начинот на кореспонденцијата. Писмата од Софија биле испраќани по обична пошта со редување на сите титули на ЦК на МРО и точната адреса. Поради тоа Даме пишувал "Ние се криеме од ѓаволот, а вие не вадите на пазар".¹¹⁹⁹ Изненадува фактот што писмата на МРО од Солун во Софија пристигале следниот ден.¹²⁰⁰ Тоа само по себе кажува дека МРО како илегална Организација била многу поорганизирана за разлика од ВМК.

По се изгледа во оваа време протестот на МРО против постапките на ВМК бил изразен преку појавата на т.н Македонски Таен Централен Революционерен Комитет (МТЦРК). Имено, во Пловдив бил распространет напис, со кој сите родољубци, организации и друштва се повикани да се стават во зависност од ЦК кој се "наоѓа секаде и никаде".¹²⁰¹ Во оваа писмо МТЦРК, го предупредува ВМК, дека ќе ги следи сите негови престапи во врска со македонското дело и ќе ги казнува. К. Пандев допу-

¹¹⁹⁶ Исто, 395.

¹¹⁹⁷ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 118.

¹¹⁹⁸ Исто, 118-119.

¹¹⁹⁹ Исто, 120.

¹²⁰⁰ Исто, 121.

¹²⁰¹ Исто, 119.

шта дека овој комитет можеби бил во врска со ЦК во Солун и се користел со неговиот устав.¹²⁰²

МРО, не ги прифатила ултиматумите од ВМК. Ги избегнувала вешто и дипломатски, без да ги прекине односите, за да може да искористи материјална помош за делото. Веројатно во таа релација треба да се смести и пловдискиот МТЦРК. Несомнено, надмениот и арогантен однос на ВМК кон МРО, бил еден од факторите за свикувањето на Солунскиот конгрес на МРО и донесувањето на одлуката за Задгранично претставништво во Софија.

РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛЕТ 1896 -1900 ГОДИНА

1. Развојот на МРО, исфрлил на површина повеќе прашања и внатрешни потреби. Првите нормативни акти се покажале тесни за нејзиниот натамошен растеж. Од друга страна, засилениот продор на странските пропаганди во Македонија, бил заканувачки фактор кон Организацијата.¹²⁰³ Најсериозна била тенденцијата на ВМК да се наметне над ЦК на МРО и да ја "претвори во послушно орудие за реализирање на целите на ВМК".¹²⁰⁴ Тоа било сосема евидентно по писмото од 20.03.1896 година.

Споменатите проблеми и уште многу други прашања, биле предмет на расправа на I Конгрес на МРО што се одржал во Солун. Поради тоа, Х. Татарчев го оценува како "основачки и законодавен".¹²⁰⁵ Конгресот се одржал за време на Велигденската ваканција 1896 година.¹²⁰⁶ Според Ѓ. Петров во неговата работа учествувале 15-16 души.¹²⁰⁷ Од нив, познати се имињата на 14 мина: Христо Татарчев, Даме Груев, Иван Хаџи Николов, Андон Димитров, Христо Батанџиев и Ѓорче Петров како членови на ЦК. Потоа: Гоце Делчев (претставник од Штип), Христо Матов (Скопје), Пере Тошев (Битола), Петар Поп Арсов (Прилеп), Кирил Прл-

¹²⁰³ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 70.

¹²⁰⁴ Д. Димески, Солунскиот конгрес..., 91.

¹²⁰⁵ Д-р, Х. Татарчев, Втрешната ..., 41.

¹²⁰⁶ Во 1896 година, Велигден бил на 23.03/5.04. 1896 година. Според тоа Д. Димески, истакнува дека Конгресот се одржал во интервалот помеѓу 5 и 12 април (н.стил). Д. Димески, Солунскиот конгрес ..., 92. ; Р. Пасков, истакнува дека според традицијата во Солунската гимназија велигденската ваканција започнувала една недела пред тоа, т.е. од Цветници, кој бил на 17. 03 (ст. стил). Следствено на тоа, заклучува дека во тој период биле одржани заседанијата. (Национално-освободителното движење на македонските и тракийските българи., т.2, 109.

¹²⁰⁷ Меѓутоа, ги наведува имињата на 10 души. (Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 82.); А. Димитров, спомнува 8 мина. (Андон Димитров, Спомени, - Борбите в Македония и Одринско 1878-1912, Спомени, редактор Константин Пандев, София 1981, 105); Додека пак Х. Татарчев спомнува 11 имиња. (Д-р Х. Татарчев, Втрешната ..., 41). Д. Димески, истакнува дека се познати имињата на 13 мина, и допушта можност 14 учесник да бил Христо Батанџиев, како член на ЦК. (Д. Димески, Солунскиот конгрес ..., 93.) Ваквата претпоставка на Д. Димески се потврдува од спомените на Татарчев.

ичев (Воден), Христо Поп Коцев (Одрин), Велко Думев (Велес) и Благој Калејчев од Серес.¹²⁰⁸ Допуштаме дека како петнаесети учесник на Конгресот бил Димитар Љапов.¹²⁰⁹ Претседател на Конгресот бил Татарчев.¹²¹⁰ Заседанијата траеле 3 дена.¹²¹¹

На Конгресот најпрво биле поднесени извештаи од раководителите за состојбите и потребите во нивните реони,¹²¹² а потоа биле претресени голем број прашања. Меѓу нив: административно-територијална поделба на Македонија; начинот на кореспонденција; печат на МРО - централизација или децентрализација; односот кон останатите етнички групи и другите (верски) конфесионалности; статусот на Одринско и Цариград; прием на жените во Организацијата; односите со ВМК; односот со проегзархиските кругови во Македонија; односот кон пропагандите; преточување на конгресните одлуки во нов Устав и Правилник.

Организацијата од овој Конгрес излегла со ново име "Тајна македоно одринска револуционерна организација" (ТМОРО). Организационата територија била поделена на 7 окрузи: Солунски, Битолски, Скопски, Штипски, Струмичко-Џумајски, Велешко-Тиквешки и Одрински.¹²¹³ Во подоцнежната пракса Велешко-Тиквешкиот округ отпаднал, а Велес

¹²⁰⁸ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи..., т.2, 111.; Д. Димески, Солунскиот конгрес..., 93.

¹²⁰⁹ Нашата претпоставка ја базираме врз спомените на Ѓ. Петров и Х. Татарчев. Така, Ѓорче истакнува дека Д. Љапов, претендирал Цариград, ако не може да биде центар, тогаш барем да има самостоен карактер и да врши посредничка улога помеѓу Бугарија и Македонија. Но се одлучило Цариград да сочинува еден округ со Одринско. Груев не го поднесувал Љапов и настојувал да не му се дава значење за да немаат главоболки. (Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 83.) Слично на тоа Татарчев, истакнува дека на Конгресот од страна на Љапов било покренато прашањето цариградскиот комитет да претставува самостоен центар. На тоа прашање не му било одадено посебна важност и се оставило на разгледување на ЦК. (Д-р Христо Татарчев, Вътрешната ..., 45.)

¹²¹⁰ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 41.

¹²¹¹ Исто, 45. Татарчев, истакнува дека заседанијата се одржале во станот на И.Х. Николов во куќата на г-ца Цекина Камара, и во станот на Татарчев. (Исто). Меѓутоа, Р. Пасков ја исклучува можноста дека заседанијата можеле да се држат во станот на Татарчев со оглед на фактот што пред велигденските празници тој правел свадба. (Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи ..., т.2, 111.)

¹²¹² Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 41.

¹²¹³ Ѓ. Петров, Спомени, Кореспонденција..., 82.; Татарчев не спомнува Велешко-Тиквешки округ, тој како одделни окрузи ги спомнува Џумајско (Серскиот) и Струмичкиот округ. (Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 41.)

се стекнал со право директно да кореспондира со ЦК. Штипскиот округ згаснал, а од Струмичко-Цумајскиот округ произлегле Струмичкиот и Серскиот округ. На тој начин останале 6 окрузи: Солунски, Битолски, Скопски, Струмички, Серски и Одрински.¹²¹⁴ Прилеп и Цариград добиле право директно да комуницират со ЦК.¹²¹⁵ Во поглед на кореспонденцијата, се прифатило внатрешноста со ЦК да комуницира преку окрузите. Затоа биле определени посебни шифри за комуникација помеѓу окрузите и ЦК, помеѓу ЦК и Софија и одделна за окрузите.¹²¹⁶

П. Тошев, го покренал прашањето за децентрализација во Организацијата. Тој барал окрузите да имаат посебен печат од ЦК. На тоа се спротиставил Груев. Предлогот не бил прифатен.¹²¹⁷

Конгресот го разгледал прашањето за вклучување во МРО на сите етнички групи во Македонија без "разлика на вера и народност".¹²¹⁸ При тоа се поаѓало од становиштете дека "делото ќе има чисто македонски карактер и на тој начин ќе придонесе за премавнување на пропагандите и националните раздори, како и за создавање на мир, согласност и взаемна соработка, за напредок и благото на заедничката татковина".¹²¹⁹ Со тоа практично се надраснати одредбите од претходниот Устав на Организацијата. Со овој граѓански концепт, ТМОРО сметала на брз продор меѓу поделеното население и негово обединување околу единствената цел - автономија на Македонија.

За Одринско, се решило да се "третира одделно од Македонија", но да претставува единствена кауза. Според Татарчев, поради тоа било одлучено да се извршат измени во Уставот и да се допушти член на Организацијата да може да биде секој "Македонец и Одринец, без разлика на

¹²¹⁴ К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 137.

¹²¹⁵ Исто, 136.; Д. Димески, Солунскиот конгрес..., 93.

¹²¹⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 83.

¹²¹⁷ Исто., Д-р Х. Татарчев, Вътрешната..., 42.

¹²¹⁸ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 42.

¹²¹⁹ Исто,

народност и вера, но кој не е компромитиран во ништо и може да биде корисен за делото".¹²²⁰

Прашањето во врска со приемот на жените во Организацијата се решило да се остави во надлежност на реонските комитети. Ѓорче Петров бил категорично против.¹²²¹ Меѓутоа, нивното членство и дотогаш било реален факт.

На Конгресот, било прочитано писмото од ВМК од 20.03.1896 година. Веројатно Делчев и Груев информирале за нивните преговори со ВМК. Конгресот ја оценил тенденција на ВМК, "како многу опасна за делото".¹²²² Притоа, се зел став да се разубеди ВМК, за да се откаже од својата тенденција, но, да не се предизвика раздор, бидејќи Организацијата се лишувала од значајна материјална помош.¹²²³ Конгресот одлучил, ТМОРО да не се меша во внатрешните работи на ВМК, ниту во партискиот живот на Бугарија. Со нив, и со бугарското општество и македонската емиграција да се одржуваат добри односи.¹²²⁴ Било донесена одлука да се отвори Задгранично претставништво.¹²²⁵ Неговата задача била да ја претставува ТМОРО и да ги одбие надворешните посегаша, без да се меша во работата на ВМК и политичкиот живот на Бугарија. Кон крајот на 1896 година со оваа сложена и деликатна задача бил натоварен Делчев. Во март 1897 г., му се придружил Ѓ. Петров. При заминувањето од Солун, Ѓорче се раздели со зборовите: "Вие ме пожртвувајте во името на идеалот, јас уште од сега претчувствувам, дека еден ден ќе бидам изоставен од сите, но јас одам со длабоко сознание да исполнам еден долг кон својата родина".¹²²⁶

¹²²⁰

Исто. Оваа тврдење на Татарчев, е уште еден демант на тезите во бугарската историографија дека Уставот на ТМОРО, е од 1902 година.

¹²²¹

Исто, 43.; Ѓ. Петров не се секава каков став се зазел по тоа прашање. (Види: Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 84.

¹²²²

Д-р Х. Татарчев, Внтрешната..., 42.

¹²²³

Исто.

¹²²⁴

Исто.

¹²²⁵

Исто, 46.

¹²²⁶

Исто.

Пере Тошев го информирал Конгресот за преговорите со проегзархиската групација околу Коне Самарџиев.¹²²⁷ Конгресот ги задолжил П. Тошев и Х. Матов да го реализират зближувањето со нив на најпогоден начин за делото.¹²²⁸ П. Тошев, кој бил голем ентузијаст во поглед на зближувањето, откако ги исцрпел сите можности, остро се разделил. Тие поставиле услов да бидат еднакво застапени во ЦК и останатите комитети. На последното заседание на Конгресот П. Тошев информирал дека со нив нема разбирање. Поради тоа, било решено преговорите да се прекинат, но да им се соопшти дека вратите на ТМОРО се отворени за секој, што ги прифаќа општите начела.¹²²⁹

На Конгресот било разгледано и прашањето за односот кон пропагандите на соседните балкански држави во Македонија. Веројатно по тоа прашање водечки збор имал Петар Поп Арсов. Тој не само што бил докажан антиегзархиски и антибугарски критичар, туку во 1895 година, во Азот се обидел да ја попречи српската пропаганда.¹²³⁰ Ставот на ТМОРО по тоа прашање е изразен во чл. 2 од уставот каде се вели: "... Организацијата се бори да ги премавне шовинистичките пропаганди и националните расправи, кои го цечат и ослабнуват македонското и одринското население во борбата против заедничкиот непријател".¹²³¹ На крај Г. Делчев и Ѓ. Петров, биле задолжени конгресните решенија да ги преточат во нов Устав и Правилник на ТМОРО.¹²³²

По Солунскиот конгрес од 1896 година започнува нова фаза на македонското револуционерно и национално ослободително движење. Со

¹²²⁷ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 84.

¹²²⁸ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 44.

¹²²⁹ Исто.

¹²³⁰ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 71., Првата организирана реакција на ТМОРО против српската пропаганда датира од октомври 1894 година во Ваташа, кога биле протерани српските учители. (П. Камчевски, цит. дело, 23.); Во почетокот на 1895 година П. П. Арсов се обидел да ја попречи српската пропаганда во Азот. (В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 58-66.); Ѓ. Петров се спротиставил на пропагандното дејствување на српскиот конзул Боди во Битола. (Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 46.)

¹²³¹ Уставъ на Тайната Македоно-Одринска револуционна организација, 1-2.

¹²³² Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 84.

широкото отварање на организационите врати за сите "незадоволни елементи" се создале претпоставка за брзо масовизирање на движењето. ТМОРО цврсто застанала на патот на надворешните влијанија, манифестирајќи го принципот за одбрана на самобитноста на Македонија.

1. 2. Новиот Устав и Правилник на ТМОРО биле изработени од Г. Делчев и Ѓ. Петров во 1897 година во Софија.¹²³³ Тие се конципирани врз база на претходниот Устав и Правилник на МРО, со акцептирање на конгресните одлуки. Уставот на ТМОРО содржи 19 членови, кои се распоредени во четири глави. Според чл. 1. ТМОРО "има за цел да ги сплоти во едно цело сите незадоволни елементи во Македонија и Одринско, без разлика на народност, за извојување преку револуција полна политичка автономија за тие две области".¹²³⁴ Оваа формулација го потврдува тврдењето на Татарчев дека Одринско е третирано одделно од Македонија, но дека тие сочинуваат единствена кауза.¹²³⁵ Затоа се предвидува извојување автономија "за тие две области". Сплотувањето на сите "незадоволни елементи во едно цело" и извојувањето на "полна политичка автономија", полесно би се остварливо со отстранување на влијанието на странските пропаганди. Во врска со тоа во чл. 2 од Уставот се вели: "За постигање на таа цел Организацијата се бори да ги премавне шовинистичките пропаганди и националните расправи, кои го цечат и ослабнуваат македонското и одринското население во неговата борба против општиот непријател; дејствува за внесување револуционерен дух и сознание меѓу населението и ги употребува сите средства и напори за поскорешно и своєвременно вооружување на населението со сè што е неопходно за едно општо и насекаде присутно востание".¹²³⁶

Во II глава од Уставот е разработен составот и устројството на Организацијата. Според чл. 4 "Член на ТМОРО може да биде секој Македонец и Одринец, кој не е компромитиран со ништо нечесно и безкара-

¹²³³ Исто, 83.

¹²³⁴ Уставъ на ТМОРО, 1.

¹²³⁵ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 42.

¹²³⁶ Уставъ на ТМОРО, 1-2.

ктерно пред општеството и кој ветува и се задолжува да биде корисен на револуционерното ослободително дело".¹²³⁷ Во основа ТМОРО се состои од "месни револуционерни организации (дружини)" во секој град и село (чл.3). Според чл. 6 месните организации се делат на групи на чело со началник (десетник). Месните организации ги раководи "месен комитет (управно тело)". Комитетите се делат на селски, околиски и окружни (чл. 5), над кои стои ЦК (чл.7). Тој директно ги назначува членовите на окружните комитети. Во вонредни околности ЦК има право раководството во окрузите или околиците да го довери на едно внатрешно или една двор назначено лице. Окружните комитети го потврдуваат раководството на околиските комитети, а тие на селските (чл.8). Новина претставува чл.11 според кој секој околиски реон има своја чета, чија задача ќе се определи со специјален правилник.¹²³⁸ Така се создадени претпоставки за појвата на првите чети и четнички институт. Тајната пошта и полиција, остануваат задолжителни за секој комитет (чл. 14 и 15).

Во член 19 се вели дека "врз основа на овој устав е изработен детален внатрешен правилник". Тој содржи 48 члена кои се распоредени во 10 глави. Во нив се разработени правата и обрските на I. Централен комитет; II. Селски, околиски и окружни комитети; III. Должности на началниците на групите; IV. Должности на членовите работници; V. Кореспонденција; VI. Тајна пошта; VII. Тајна полиција; VIII. Казни; IX. Вооружување и X. Материјални средства на Комитетот.¹²³⁹ Правилникот, е заснован врз претходниот, а измените во него се во духот на Солунскиот конгрес и во согласност со Уставот.¹²⁴⁰

2. Летото 1896 година Солунскиот вилает бил записнат од нова надворешна провокација, овој пат од југ. Нејзин реализатор била Етники Етерија, која се сметала за бранител на грчките интереси во Македонија и

¹²³⁷

Исто, 3.

¹²³⁸

Исто, 5.

¹²³⁹

Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 205.

¹²⁴⁰

Види: И. Катарџиев, Два правилника на ВМРО од предилинденскиот период, Историја I/1, Скопје 1965; И. Катарџиев, Некои прашања за уставите и правилниците на ВМРО до Илинденското востание, ГИНИ V/1 Скопје 1961.

спроводник на "мегали идејата".¹²⁴¹ Етники Етерија формално се претставувала како независна, но, во суштина била под контрола на грчкиот крал, и во блиски односи со премиерот Т. Делијанис.¹²⁴²

По "Мелничката авантура" на МК во 1895 година, атинскиот печат започнал силна пропаганда за наводната загрозеност на грчките интереси во Македонија од страна на Бугарите.¹²⁴³ Кампањата ја поддржале повеќе јавни и политички личности во Грција. Еден пратеник дури одржал специјално предавање за Македонија пред грчките пратеници. Тој, истакнал дека Македонија го завзема централното место на Балканот, дека е плодородна и богата со минерали, а кога во неа би се изградила мрежа од железнички линии, таа би станала најзначајна земјоделска и трговска област.¹²⁴⁴ На крај потенцирал: "Иако во неа не е раширен грчкиот јазик, таа е елинска по чувство и Грција без неа не би можела никогаш да просперира и да го реализира стариот сон".¹²⁴⁵

Од друга страна, Атина протестираше пред Портата, против бугарските барања за нови владички берати во Македонија.¹²⁴⁶ Еден грчки парламентарец истакнал дека повеќе би сакал да слушне изјава од министерот на морнарицата, дека грчката ескадра ќе тргне во поддршка на загрозените Грци во Македонија, отколку разни платонски изјави.¹²⁴⁷ На некој начин Атина во многу нешта почнала да наликува како Бугарија во 1894/95 година. Се одржувале антитурски митинзи, со изразена антисловенска кампања и се повикувало на оружје за одбрана на грцизмот во Македонија.¹²⁴⁸ Круна на сета пропаганда претставуваат изјавите на грчкиот крал и на претстононаследникот. Кралот изјавил дека во опасност е Македонија, а не Крит. Додека пак престононаследникот Константин, кој

¹²⁴¹ Р. Поплазаров, Великогрчката политика..., 65.

¹²⁴² Р. Поплазаров, Грчката политика спрема Македонија..., 24.

¹²⁴³ Исто, 25.; К. Битоски, Грчката "македонска борба", Скопје, 2001, 45.

¹²⁴⁴ К. Битоски, Грчката "македонска борба"..., 45-46.

¹²⁴⁵ Исто, 46.

¹²⁴⁶ Исто.

¹²⁴⁷ Исто.

¹²⁴⁸ Исто, 47.

воедно бил и командант на грчката армија изјавил дека: "не постои човечка сила способна да ја спречи војната и избувнувањето револуција во Македонија".¹²⁴⁹ Оваа кампања нешто подоцна наишла на домашна критика. Така в. "Неа Имера", во 1897 г., пишува: "Грците во Македонија, и според најоптимистичките претпоставки, не бројат повеќе од 300 000 души и живеат главно во градовите, каде живеат исто толку муслимани. Какво востание може да се дигне кога Портата собрала 150 000 војска? За словенското население однапред се знае дека не ќе ја помогне борбата, која има за цел да ја наложи грчката идеја, а немаме ни право да очекуваме помош од словенското население кога продолжуваме да ја сметаме цела Македонија, од крај до крај, исклучиво грчка".¹²⁵⁰

Како и да е, во мај 1896 година, критските револуционери, незадоволни од статусот на Крит ги блокирале османските војски во градот Вамос. Одговорот од османска страна бил жесток. Тоа било сигнал за востание. Во исто време Етники Етерија започнала да испраќа чети во Македонија.¹²⁵¹ Изгледа османските власти не ја сватиле сериозно заканата. Тие веројатно сметале дека целата пропаганда во Грција е блефирање за да се олесни положбата на критските востаници. Меѓутоа блефот станал реалност. Турците очекувале нова провокација на бугарската граница. Затоа солунскиот дивизијар Омер-паша, вложил "невидена енергија" за обезбедување на границата кон Бугарија. Во таа смисла, на границата со Бугарија обезбедувањето било според прописите за "мртва стража".¹²⁵² На железничките станици во Солун, Битола и Скопје се држела "по една локомотива перманентно под пареа", кои на итен повик требало да ги пренесат резервните баталјони кон границата. Веројатно за таквиот османски однос кон грчката граница, влијаело моменталното стивнување

¹²⁴⁹ Р. Поплазаров, Великогрчката политика..., 67.

¹²⁵⁰ Цитирано според Р. Поплазаров, Великогрчката политика..., 67.

¹²⁵¹ К. Битоски, Грчката "македонска борба"..., 49.

¹²⁵² АМ,ф. ПО. мф. 446, пов. бр. 29., 9.07. 1896.

на настаните на Крит.¹²⁵³ Тоа го олеснило навлегувањето на грчките чети во Македонија и нивното подлабоко продирање на територијата на Солунскиот и Битолскиот вилает.

Според дипломатските извештаи, во почетокот на јули 1896 година андартските четите биле на македонска територија. Дел од нив пристигнале по море и се истовариле во Солунскиот залив,¹²⁵⁴ а другите минале преку Олимп.¹²⁵⁵ Прашањето за бројот на уфрлените четите и нивната бројност е проблематично.¹²⁵⁶ Најверојатно не биле повеќе од 200 - 300 души. Со четите командувале старите арамиски водачи: Бруфе, Чам - младиот и Давели. Чам бил син на поранешен ајдук, кој во моментот бил во турска служба.¹²⁵⁷ На 8.07. (ст. стил) 1896 година, османските власти во Солун биле известени за присуството на една андартска чета во околината на Негуш, која се спуштила преку Олимп. Во тој правец биле испратени 150 војници.¹²⁵⁸ Четата почнала да дејствува на просторот меѓу Негуш и Кожани.¹²⁵⁹ Османските сили што се упатиле по нив се поделиле на 3 дела. Едната колона попаднала во заседа. Во судирот загинале 5 мина, меѓу кои и еден офицер, а имале и неколку ранети. Андартите имале 4 убиени,

¹²⁵³

Исто.; Потврда за ненавремената подготвеност на османските сили за интервенција на грчката граница претставува и фактот што битолскиот валија дури во јули 1896 година добил заповед од Цариград да ги повика редифите и што побрзо да испрати 8 баталјони на грчката граница. (Д. Димески, Македонското националноослободително движење ..., 221.)

¹²⁵⁴

К. Битоски, Грчката "македонска борба" ..., 49.

¹²⁵⁵

АМ, ф.ПО, мф. 446, пов. бр. 29. 9.07. 1896.

¹²⁵⁶

К. Битоски врз основа на неколку извори за јачината на овие чети ги посочува бројките: 80,130, 150, 250-350 и тн.. (К. Битоски, Грчката "македонска борба" ..., 490). Според Леду, само четата што се истоварила кај Катерини броела 150 души. (Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 221.; К. Битоски, Грчката "македонска борба"..., 49.) Додека според еден документ од српскиот генерален конзулат во Солун, кај Негуш бил опколена една андартска чета која броела 80 души, а според други 130. Османските власти за истата чета истакнала дека брои 132 андарди. (АМ. ф. ПО. мф. 446. пов. бр.30. 12.07.1896) Во извештајот од 27.07 1896 година од истиот конзулат се истакнува дека бројот на уфрлените андарти најмногу би можел да биде 250 души. (Исто, пов. бр. 31.). А во извештајот од 30 јули се истакнува дека нивната бројка била околу 200 доброволци. (исто, пов. бр. 138).

¹²⁵⁷

АМ. ф. ПО. мф.446, пов. бр. 31, 27. 07. 1896.

¹²⁵⁸

Исто, пов. бр. 29. 9.07.1896.

¹²⁵⁹

Исто, пов. бр. 30. 12.07.1896.

неколку ранети, и еден заробен. Веднаш потоа, таму било испратено засилување од 2 баталјони по еден од Битола и Солун, а третиот од Струмица бил вратен назад.¹²⁶⁰ Андартите биле опколени. Властите тврделе дека нивниот број изнесува 132. Според истиот извор тие биле од кралството Грција, дошле преку море, а мештаните не покажале никакви знаци за нивна поддршка. Токму во тоа време однесувањето на грчкиот конзул во Солун, било сомнително што можело да предизвика "непријатности". Дипломатскиот кор во Солун, а и Турците знаеле дека тој врбувал разни бескуќници по Македонија и ги испраќа на Крит на свој трошок. Тие, не ја исклучиле можноста, дека тој со грчки пасоши испраќа андарт на Олимп.¹²⁶¹ Истовремено, османската полиција во Солун фатила некои повици и располагала со сознанија дека Грците во градот се подготвувале за бунт. Воопшто сета работа изгледала многу несериозна, така што само ги изложувала на смрт "сиротите поверливи".¹²⁶²

По првиот судир андардската групација се распаднала на 3 дела . Кога биле опколени кај Кара-Ташо, им пошло од рака да убијат неколку војници, и неколку да заработат. Меѓутоа, турските заробеници брзо биле ослободени, а преку нив била испратена порака дека "тие (Грците б.н.), не се дојдени против Турците, туку против Бугарите, кои премногу се засилеле во Македонија на грчка штета".¹²⁶³ Во тој дух Бруфе му пишувал и на битолскиот валија. По извлекувањето од првата опсада главнината од грчките андарт се упатиле кон Мариовските планини на меѓата помеѓу Битолскиот и Солунскиот вилает. Тие се распоредиле на подрачјето меѓу Воден и Кавадарци, каде повторно биле опколени. Остантиот дел под водство на Чам и Давели се задржале подолго во областа околу Катерини.¹²⁶⁴ Откако Бруфе бил опколен во Мариово, во тој правец заминал Давели за да му помогне да се извлече. Притоа се проширила вест дека

1260

Исто.

1261

Исто.

1262

Исто.

1263

Исто, пов. бр.31. 27.07. 1896.

1264

Исто.

Турците имале огромни загуби од 50 до 400 души, што очигледно е бесмислена тенденција. Во секој случај андартите имале 5 мртви 4 ранети и еден заробеник . На ранетите Турците им ги пресекле главите од кои 2 однеле во Прилеп, а две во Кавадарци. Кон крајот на јули се пренела вест дека Турците однеле во Кавадарци уште 17 андартски глави. Двајца андартски биле фатени кај Гевгелија, кои залутале барајќи леб. Тие биле однесени во Солун.¹²⁶⁵ Во исто време проструиле гласови дека андартски чети има во Гевгелиско и во Серско.¹²⁶⁶ Остатоците од разбиените андартски чети во Македонија биле забележливи и во текот на август 1896 година.¹²⁶⁷

Меѓутоа, во дипломатските извештаи не се забележуваат пода тоци за нивните "големи успеси". Тоа зборува каков бил нивниот крај. Со оглед на фактот што не добиле никаква поддршка кај месното население, и што постојано биле изложени османски напади, дел од андартите биле убиени, други заробени, а повеќето се распаднале на мали групи и се повлекле назад. Од нив 25 биле изведени пред суд во Солун. Тие истакнале дека не дошле да се борат против Турците, туку против "Бугарите", за кои им било соопштено дека ограбиле и потпалиле грчки села и цркви.¹²⁶⁸ Од расположивите податоци неможе да се потврди дека андартите превзеле конкретни мерки, против македонското егзархиско население.

За оваа грчка провокација францускиот вицеkonzул во Битола Леду пишува: "Поведението на овие чети, за кои се тврди дека не му нанеле никакво зло на населението, без разлика на неговата вера ... како да потврдува дека нивната цел е да го утврдат, по примерот на револуционерите од Бугарското Кнежество, принципот на грчките ревандации врз Македонија и да и создадат неприлики на Портата, принудувајќи ја овде да држи многу војска".¹²⁶⁹ Слично на тоа во еден извештај од српскиот конзулат во Солун се вели: "Ним им се чини дека Бугарите многу се

¹²⁶⁵

Исто.

¹²⁶⁶

К. Битоски, Грчката "македонска борба" ..., 49.

¹²⁶⁷

Исто, 52.

¹²⁶⁸

Исто.

¹²⁶⁹

Исто, 51.

засилиле, и со честите движења, во некоја рака стекнале признание во Европа и кај Портата за нивната надмоќ во Македонија. Затоа, Грците држат дека е крајно време и тие да покажат дека се живи и дека имаат право на Македонија ... Тоа движење успеа само да ја изложи Турција на големи парични издатоци, околу мобилизирањето и издржувањето на војската. Инаку, движењето ни малку, не наиде на поддршка кај народот, ниту пак бројно е силно за да ја доведе Турција во заблуда".¹²⁷⁰ Во еден друг извештај се констатира: "Упадот на грчките доброволци во Македонија по секоја прилика е една диверзија во корист на критското движење. Грчката влада очекува да повлече некоја корист од продолжувањето на кризата и не превзема ништо кризата да заврши".¹²⁷¹

Во секој случај целта на акцијата била од дипломатско тактички карактер. Прво требало да се одвлече вниманието на османските власти од Крит, да се задржат повеќе османски сили во Македонија и така да се олесни положбата на критските востаници. Потоа да се предупреди Портата, да не дава концесии на бугарската пропаганда во Македонија за сметка на грчката. Да и се стави на знаење на Бугарија и Европа, дека Грција има интереси и претензии во Македонија. И секако военопсихолошка подготовка на грчкото население за претстојната грчко-турска војна.

3. По Солунскиот конгрес ЦК на ТМОРО го сочинувале: Х. Татарчев, Д. Груев, А. Димитров, И. Х. Николов и Ѓ. Петров. По заминувањето на Ѓ. Петров во март 1897 година за задграничен претставник во Софија во ЦК времено бил кооптиран Григор Попев. Летото 1898 година, Груев бил интерниран во Битола, поради тоа, од есента во ЦК биле вклучени Пере Тошев и Христо Матов.¹²⁷² Во втората половина на 1897 година, од ЦК во Солун, заминал и Андон Димитров, кој во претстојната 1897/98 учебна година, се вработил во Битолската гимназија.¹²⁷³

¹²⁷⁰ АМ.ф.ПО. мф.446. пов. бр. 31. 27.07. 1896.

¹²⁷¹ Исто, пов. бр. 138.

¹²⁷² К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 137.

¹²⁷³ Д. Димески, Македонското националноосвободително движење..., 255, бел. 290.

Во февруари 1896 г., Делчев во Софија се сретнал со Б. Сарафов, кому му предложил да заминат во Македонија и да станат "горски цареви".¹²⁷⁴ Притоа на површина избило прашањето за финансиски средства. Оттука, кај Сарафов се родила идејата да замине за Св. Гора и да ограби некој од тамошните манастири. Бидејќи тоа не му пошло од рака, се вратил во Солун.¹²⁷⁵ Тогаш се сретнал со Делчев, И.Х. Николов, П. Тошев, Ѓ. Петров и други. Сарафов им предложил тие да го киднапират него како руски поданик (поседувал руски пасош) и од руското претставништво да се побара откуп. Планот бил отфрлен.¹²⁷⁶ Според Татарчев, предлогот на Сарафов бил поддржан од Груев без знаење на другите членови на ЦК. Тоа предизвикало едно бурно заседание на ЦК, а прашањето директно го покренал Татарчев. Даме ја признал сопствената вина и оправданото незадоволство кај другите. По оваа, ТМОРО започнала да размислува до пари да се доаѓа и преку обири.¹²⁷⁷

ВМК знаејќи ја хроничната беспарица на ТМОРО и нејзините незаситни потреби од оружје, веднаш по Конгресот направил еден мистериозен обид за искушување и потчинување на Организацијата. Имено, ВМК побарал од ЦК да испрати свој човек во Софија, наводно за организирање на канал за испорака на 3000 англиски пушки.¹²⁷⁸ Груев несакал да замине за Софија поради лошите односи со ВМК. Поради тоа ЦК го испратил Ѓ. Петров. Во исто време егзархискиот експонат В. К'нчов од Цариград го повикал П. Тошев.¹²⁷⁹ Додека Ѓорче и Пере престојувале во Софија и Цариград, останатите се зафатиле со уредување на место во ѓолот близу Солунскиот залив за прифаќање на пушките. Подготовките се одвивале под контрола на Д. Груев и поп Стамат.¹²⁸⁰ Ѓорче во Софија се сретнал со претседателот на ВМК Д. Николаев, Љапчев, Ризов, Карајовов

¹²⁷⁴ Спомени на Б. Сарафовъ ..., 42.

¹²⁷⁵ Исто, 43-44.

¹²⁷⁶ Исто, 44.

¹²⁷⁷ Д-р. Христо Татарчев, Вътрешната ..., 54.

¹²⁷⁸ Исто, 80.; Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција ..., 75-76.

¹²⁷⁹ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 76.

¹²⁸⁰ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната..., 80.

и други. Тие го информирале дека Англија на ВМК му отпусти пари и пушки за Македонија. Освен, тоа дека 3000 пушки се натоварени на англиски параброд кој се наоѓа во Средоземно Море и треба да се истоварат во Македонија. Информацијата била мистериозна и полусериозна. На Ѓорче не му бил посочен никаков конкретен доказ. Од ТМОРО се барало да ги прими 3000 пушки и во 1-2 околии да се подигне востание, за да се убеди Англија дека во Македонија постои сериозна револуционерна организација. Така ВМК можел да потврди дека располага со сила во Македонија. Ѓорче со задоволство го прифатил предлогот за пушки, но категорично го одбил оној за востание. За тоа го известил ЦК во Солун, каде радоста била голема. Груев 3-4 дена ги чекал пушките во Ѓолот, каде дури се разболел.¹²⁸¹ ТМОРО сметала дека "англиска помош" е резултат на крахот на англиската дипломатија во врска со ерменското движење, па преку тоа бара начин за воспоставување на својот престиж на Ориентот.¹²⁸² Егзалтирани од мислата за оружје, луѓето на Организацијата се впуштиле во акција, без да побарат конкретен доказ од ВМК. Сета работа излегла блеф. Не се појавил ниту парабродот, ниту пушките.¹²⁸³

Меѓутоа, Ризов и Љапчев му кажале на Ѓорче дека само ВМК е сериозен раководител на ослободителното дело и дека по неуспехот да се "разберат" со Груев, тие сметат да се спогодат со него, ласкајќи му дека е "умен и разбран човек".¹²⁸⁴ Од друга страна, генералот Николаев, истакнал дека не верува во способноста на македонското население бидејќи "со селани ништо неможе да се врши" и дека тој не прифаќа "детински планови". Според него ВМК имал соодветен авторитет, а тој како генерал можел да поведе 20-30 000 резервни војници и да подигне востание во Македонија.¹²⁸⁵ ВМК отворено му ласкал на Ѓорче, дека тој и П. Тошев се

¹²⁸¹ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 76.

¹²⁸² Д-р Х. Татарчев, Вътрешната ..., 80.

¹²⁸³ Исто.

¹²⁸⁴ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција... 77.

¹²⁸⁵ Исто.

сериозни луѓе, и го наговарале "да се мавне Даме од Солун", за да може заеднички да работат.¹²⁸⁶

Ѓорче остварил средба со офицерите од 1895 година: Сарафов, Бозуков, Гаруфалов, Венедиков и други. Тие му аранжирале средба со ротмистерот Морфов, тогашен полициски инспектор. Тој настојувал дека му зборува од името на Стоилов, дека бугарската влада влегла во трагата на англиските помош за ВМК и дека таа ќе ја одземе и предаде на ТМОРО.¹²⁸⁷ Ѓорче при враќањето се сретнал со П. Тошев. Ниеден од нив не знаел дека се повикани за иста работа. Но сватиле дека се поканети од едно исто место. Генералот Николаев и Карајовов го советуваат Ѓорче, доверената тајна да не ја кажува на Груев. Од друга страна, К'нчов го предупредил П. Тошев, да не ја кажува тајната на Груев и Ѓорче. Сепак Ѓорче и Пере сватиле дека се жртви на иста "мистификација".¹²⁸⁸

Целата оваа мистерија потврдува дека ВМК, не се откажал од плановите да ја стави ТМОРО под своја контрола. Со оваа игра сметал дека ќе го подобри сопствениот рејтинг во Бугарија. Тоа од своја страна ја турнало ТМОРО кон бугарската влада и дисидентскиот комитет. Тоа било одлична можност бугарската влада да го изолира ВМК, да покаже дека таа и по "95 година" е заинтересирана за македонското дело, но најмногу од сè, да ја стави ТМОРО под своја контрола.

Веројатно поради сплетканата игра на ВМК, Ѓорче се сретнал со бугарскиот премиер К. Стоилов. Тој на 22 јуни во својот дневник ја забележал средбата со Ѓорче. Притоа запишал дека во Македонија "има почва за револуција", дека бугарската влада "треба да ги држи конците, затоа е потребно да се вооружа населението". Ѓорче побарал од Стоилов 5-10 000 пушки и 100 000 лева. Тој предложил парите да се префрлат преку Егзархијата, а егзархот да издаде расписка.¹²⁸⁹ Ѓорче дури инсистирал 300 од пушките да бидат "манлихери", 300 "маузер-мирович", а останатите по

¹²⁸⁶ Исто,79.

¹²⁸⁷ Исто, 79-80.

¹²⁸⁸ Исто,77.

¹²⁸⁹ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 127.

можност "хенри-мартини".¹²⁹⁰ Точно по еден месец, на 22 јули со Стоилов се сретнал Христо Матов. Тој бил препорачан од скопскиот егзархиски митрополит Синеасиј како "доверливо" лице. За него Стоилов во дневникот запишал "Матов, директор на училиштата во Скопје; револуционерната идеја во Македонија е многу распространета; српската пропаганда е многу опасна ... има потреба од оружје".¹²⁹¹ Без сомнение, барањата на Ѓ. Петров и Х. Матов оружје од бугарскиот премиер Стоилов, биле насочени кон реализација на одлуката од Солунскиот конгрес за формирање на чети за секоја револуционерна околија.

Откако ВМК забележал дека ТМОРО се свртува кон бугарската влада, го испратил во Солун полковникот Јанков.¹²⁹² Тој дошол со нова програма за договор содржана во десетина точки. Јанков имал упатство да не се состанува со Ѓорче, со Даме да биде внимателен, а Пере да го убедува. Неговиот предлог ЦК го отфрлил.¹²⁹³ Јанков го убедувал Груев и Татарчев дека ВМК и ТМОРО треба да претставуваат единствена организација. Тој ветувал пари и оружје. Дрскоста на Јанков отишла до таму што во Солун, од Груев ги побарал сметките на Комитетот и податоци за дотогашните постигања на ТМОРО. Груев, одговорил: "Јас имам место каде да давам такви сметки".¹²⁹⁴ Од Солун, Јанков заминал за Битола, за да се сретне со П. Тошев. Токму тогаш ТМОРО "тацитно" ги прекинала преговорите со ВМК.¹²⁹⁵ По враќањето во Софија Јанков се сретнал со кнезот Фердинанд и го запознал со сотојбата во Македонија. Тој настојувал да игра посредничка улога помеѓу кнезот, ВМК и ТМОРО.¹²⁹⁶ Мисијата на Јанков се поклопува со времето кога ТМОРО, воспоставила контакти во дисидентскиот комитет на офицерите и со бугарската влада. Тој

¹²⁹⁰ Национално-освободителното движение на македонските и тркийските българи..., т.2, 165.

¹²⁹¹ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 127.

¹²⁹² Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 79.; Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 104.

¹²⁹³ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 104.

¹²⁹⁴ Спомени на Хр. Кулевъ..., 107.

¹²⁹⁵ Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната ..., 79.

¹²⁹⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 104.

пред ТМОРО требало да покаже дека ВМК има офицери и дека зад нив стои бугарскиот кнез.

Најдобра илустрација за обидот на Јанков да се наметне над ТМОРО, преку кнезот и бугарската влада, претставува едно негово писмо до Фердинанд од 28.01.1897 година. Со него Јанков го предупредува кнезот дека некои "бујни глави" на ТМОРО, може да превземат вооружени акции, по примерот на минатогодишните грчки провокации во јужна Македонија.¹²⁹⁷ Затоа, тој истакнува дека би било корисно за "татковината (Бугарија б.н.) и круната", тој да замине за Солун, за да ги одврати "бујните глави" од слични авантури. Јанков во писмото ветува дека ќе биде "најверен" на кнезот, и дека зборувал со премиерот Стоилов за можноста да биде испратен легално за таа мисија. На крај истакнува "Мислам дека ќе биде од корист за Круната во Македонија да биде едно верно лице, кое ќе ја држи во тек со сè, што се случува таму."¹²⁹⁸ Сепак, Јанков не бил задолжен со таква мисија. Тоа е уште еден безуспешен обид на ВМК, овој пат преку кнезот Фердинад да се наметне над ТМОРО.

4.1. По Солунскиот конгрес, ТМОРО на организационен план во Солунскиот вилет најзначајни успеси забележала во неговиот североисточен дел. Тоа било дело на Г. Делчев. Есента 1896 година тој бил назначен за директор на училиштето во Банско. Делчев веднаш "почнал да ја плете разложката организациона мрежа".¹²⁹⁹ Пред неговото доаѓање во Банско и пошироко во овој регион делувале изолирани јадра на Организацијата, но не постоела организирана мрежа.¹³⁰⁰ Делчев го реорганизираше постојниот комитет во Банско, основан од Лука Поп Теофилов. Во првите редови на комитетот биле Радон Тодев, Костадин Молеров, Ангел Балев, Лазар Томов и други. Банско станало седиште на Разложкиот

¹²⁹⁷ Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи..., т.2, 169.

¹²⁹⁸ Исто.

¹²⁹⁹ Д. Димески, Гоце Делчев..., 70.

¹³⁰⁰ Л.Т. Гоце Дџлчевъ всрѣд Разложската котловина..., 11.

околиски комитет.¹³⁰¹ Делчев слично постапил и во Мехомија. Месни комитети биле формирани во селата: Белица, Годлево, Драглиште, Добрско, Бања, Добриниште, Јакоруда, Елешница и Бачево. Делчев неколку пати ги посетил Г. Цумаја и Неврокоп.¹³⁰² За само два месеци била поврзана организационата мрежа во целиот регион. Тој уредил таен канал до Рилскиот манастир од с. Годлево и од Драглиште и Добрско. Истовремено бил воспоставен канал преку Јакоруда за Лжане и низ Белица за Самоков.¹³⁰³ Организационите способности на Делчев се почувствувале и во Мелник.¹³⁰⁴ Целиот овој регион Делчев го нарекувал "непобедлива тврдина, сакано живеалиште на ајдутите и идна светла област на револуционерите".¹³⁰⁵ Поради преданоста кон револуционерното дело, Делчев дошол во судир со банските чорбации и општинари. Тие сметале дека даскалот не си ја гледа работата, туку го бунтува населението.¹³⁰⁶ Затоа го повикале на едно општинско собрание каде отворено истакнале дека "неможат да го трпат директорот, кој времето го минува во обиди да го потпали светот место да си ја гледа работата." На тоа Делчев возвратил "нека бог ви даде живот, вие сами ќе ги понесете гламњите за тој огин".¹³⁰⁷ Сметајќи дека ја завршил својата работа во Банско на 17.11.1896 година, Делчев поднел оставка на директорската должност, наводно заради здравствени причини.¹³⁰⁸ Набрзо потоа се нашол во Софија како задграничен претставник на ТМОРО. Од овој пост, Делчев продолжил да ја надгледува, насочува и зацврстува организационата мрежа во Пиринскиот крај.

¹³⁰¹ Георги Колчагов, Банско и Североизточна Македонија през 1878-1912 (етнографски и исторически бележки), Пирински крај. Краеведски иследования, Благоевград, 1996, 48., Според Макдермот, на чело на комитетот во Банско стоел Димитар Лазаров Тодев наречен Минго. (Мерсија Макдермот, Свобода или смърт, Биография на Гоце Делчев, София 1979, 130.)

¹³⁰² Л. Т. Гоце Дџелчев всрѣд Разложката котловина..., 11.

¹³⁰³ Исто.

¹³⁰⁴ Христо Тасев, Учителите в Македония и ВМРО, 100 години Вътрешна македонско-одринска револуциона организация, София 1994, 128.

¹³⁰⁵ Х. А. Полјански, Гоце Делчев во спомените на современниците..., 61.

¹³⁰⁶ Л. Т. Гоце Дџелчев всрѣд разложката котловина..., 11.

¹³⁰⁷ М. Макдермот, Свобода или смърт..., 130.

¹³⁰⁸ Д. Димески, Гоце Делчев..., 71.

Тој честопати навраќал тука. При една обиколка во 1897 година во организацијата ги вклучил учителите Ѓорѓи Поцков, Павел Ѓорѓиев учител во с. Капина, Никола Најденов во с. Ковачево, браќата Темелкови во с. Орман и други. Во Мелник за раководител на комитетот го поставил учителот Илија Даскалов.¹³⁰⁹ Тој ја проширил мрежата во повеќе села создавајќи јадра од 5-8 души. Контактите со селата воглавно се одржувале за време на пазарниот ден во Мелник. Делчев ги формирал селските комитети во Белевехчево и Долни Орман. Такви биле формирани и во селата: Дебрине, Калиманци, Голешево, Лехово и други.¹³¹⁰ Во новата учебна 1897/98 година, раководителот на комитетот во Мелник Илија Даскалов ја напуштил учителската должност и станал трговец. Тој бил заменет од новиот главен учител Георги Лазаров Корчев.¹³¹¹

Во текот на Грчко-турската војна 1897 година, офицерите од 1895 година, Венедиков и Морфов успеале да заведат повеќе Македонци во Бугарија и да ги наговорат со чети да влезат во Македонија. За таа цел била формирана чета под водство на Крсто Захаријев од с. Ореховец-Сереско. Поголемиот дел од четниците пушки добиле од Венедиков и Морфов. Меѓу четниците се нашол Јане Сандански, кој си купил пушка од браќата Иванови. Пред заминување офицерите им рекле "Одете сега во Македонија, а по вас и ние ќе тргнеме", притоа алудирале на бугарската армија.¹³¹² Четата поминала низ Кресна, над с. Пирин имала судир со аскерот, но се извлекла без жртви. Оттаму се повлекле кон Неврокоп и кон Банска река, каде имале уште еден судир без жртви. Во последниот судир со аскерот кај с. Љапово, загинал четникот Никола од Петричко, а Сандански бил ранет во левата рака. По оваа се вратиле во Бугарија. Завршувајќи ја втората прошетка по Македонија во режија на ВМК, Сандански

¹³⁰⁹ Х. Тасев. Учителите в Македония и ВМРО..., 128.

¹³¹⁰ Исто, 129-130.

¹³¹¹ Исто, 130.

¹³¹² Спомени на Јане Сандански..., 12.

се зарекол дека додека не разбере како стојат работите со делото во Македонија дека нема да станува никому орудие.¹³¹³

Овие лудории на офицерите и ВМК, немале реална шанса за било каков успех. Треба да се има во предвид фактот, дека бугарската влада во тоа време не го подржувала ВМК, а уште повеќе таа во Грчко-турската војна прокламирала неутралитет за да извлече извесни концесии за својата пропаганда во Македонија. Оттука овој блед обид за реприза на "мелничката авантура", повеќе влијаел отрезнувачки за многумина заведени Македонци, меѓу кои се нашол и Јане Сандански.

4. 2. По Солунскиот конгрес, за претстојната 1896/97 учебна година ЦК, планирал да го испрати Даме Груев во Серес. Тоа покажува дека ЦК полагал големи надежи на организационен план во Серскиот санџак кој граничел со Бугарија. Не случајно во неговиот северен дел во Банско се нашол Делчев. Груев требало да биде на југ во центарот на санџакот. Меѓутоа по отворените изјави на ВМК, дека присуството на Груев за нив е непожелно во Солун, ЦК намерно решил тој и понатаму да остане во македонската метропола.¹³¹⁴ Поради тоа од есента 1896 година во Серес се нашол Велко Думев. На заминување од Солун тој добил директни инструкции од Груев.¹³¹⁵

Организационата мрежа во Серес била поставена од книжарот Ат. Ников, кој ги заборавил личните интереси пред оние на делото. Значајна улога во Серес имал и Благој Калејчев, кој го претставувал округот на Солунскиот конгрес. Думев како членови на ТМОРО овде ги затекнал учителот Андон Костов од Дојран и неговата свршеница учителката Деспина Каневчева од Охрид. Таа била една од ретките предани членови на ТМОРО, која како жена помагала во разни ситуации на Организацијата.¹³¹⁶ Покрај нив член на ТМОРО бил и главниот учител Владимир Бојациев од Охрид, а блиски до делото биле и учителите Г. Саманџиев од

¹³¹³ Исто, 13.

¹³¹⁴ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 79.

¹³¹⁵ В. Думев, Изъ моитѣ спомени, Сб. Илинденъ (1903-1927), София 1927, 55.

¹³¹⁶ Исто.

Сливен и Т. Левов. Во тоа време биле зацврстени врските со селата. Во Серес како и во Солун, силно се чувствува подвоеноста и судирот помеѓу егзархистите и членовите на ТМОРО. Серскиот комитет го осудил егзархискиот училишен инспектор Тома Јанакиев, поради неговите блиски врски со власта, но не ја извршил пресудата.¹³¹⁷

Во текот на Грчко-турската војна во 1897 година серскиот мутасериф, почнал да спроведува реквизиција под форма на доброволни приходи. На оваа османска постапка веднаш реагира Серскиот окружен комитет. Тој испратил окружно до сите раководни тела да се парализира реквизицијата под изговор дека населението е бедно. Откако власта забележала дека населението го бојкотира нејзиниот повик, се обратила до егзархискиот архиерејски намесник, замолувајќи го да повлијае кај населението.¹³¹⁸ Во врска со тоа егзархискиот архиерејски намесник го повикал Думев и го предупредил дека доколку Комитетот не укаже содејство при собирањето на помош за државата не треба да се надева на негова помош. Думев истакнал дека Комитетот наредил населението да не дава никаква помош и доколку намесникот ја извести власта за тоа, ќе го држат за одговорен. Наместо помош за османската власт Комитетот, организирал сопствена акција и успеал да собере 60 т. лири кои ги предал на ЦК во Солун.¹³¹⁹

Грчко-турската војна повлијаела и врз односите помеѓу македонското и грчкото население во Серес кое било доминантно. Македонците биле малкубројни и живееле во еден кварт на крајот од градот. Поради тоа Грците се однесувале надмено и непријателски кон нив. Во текот на војната Грците биле притиснати од власта. Во тоа време Серскиот комитет успеал да фати едно компромитирачко писмо за Грците испратено од Солун за Серес. ТМОРО не го злоупотребила писмото, туку го искористила случајот за запознавање. Думев писмото го предал на еден грчки лекар од градската болница. Тие се запознале и размениле мисли за

¹³¹⁷

Исто.

¹³¹⁸

Исто, 54.

¹³¹⁹

Исто, 54-55.

постојната ситуација. Грчкиот лекар истакнал дека Грците се залагаат за присоединување на јужните македонски градови кон Грција. Тогаш Думев ја образложил идејата за автономна Македонија со еднакви права за сите народности. На тој начин се исклучувале сите можности за соперништвото меѓу балканските држави. Овој момент значително повлијаел до крајот на 1897 година во Серес да се задржат коректни односи помеѓу Македонците и Грците.¹³²⁰

Според дипломатски извори стабилноста и безбедноста во Серската и соседната Демирхисарска каза, биле нарушувани од повеќе разбојници христијани или како што ги викале Турците "булгар комити".¹³²¹ Притоа се потенцира дека тоа не биле комити како од пред две години што ги испраќал МК од Софија, туку "чисти разбојници", кои ограбувале подеднакво, без разлика на верската и националната припадност. Во текот на 1897 година, во овие две кази оперирале 3 такви банди. Едната ја раководел некој Давко од с. Спатово Демирхисарско. Водачот на другата банда бил од с. Латрово - Демирхисарско, таа оперирала во Серско. Додека третата разбојничка банда ја раководел некој Цинцар. Тој делувал јужно од Серес, околу Нигрита. Бандите извршиле повеќе злосторства и грабежи. Така бил одвлечен трговецот Ласкарис од Демир Хисар (серски), за кого побарале 200 т. лири откуп. Неговата фамилија собрала 150 лири, и ги испратила преку шурата на Ласкарис. Разбојниците ги зеле парите но го убиле заложникот и доносителот на откупот. Овие банди задигнале 1500 овци од с. Лали Неврокопско и ги продале во Бугарија. Во с. Спатово - Демирхисарско запалиле една кука во моментот кога во селото се наоѓал, демирхисарскиот кајмакам и 50 војници. Една разбојничка банда го киднапирала полицискиот иследник во с. Лешница - Демирхисарско во моментот кога вршел истрага за едно убиство. За него биле побарани 200 т. лири откуп. До почетокот на септември 1897 година, откупот не бил

¹³²⁰

Исто, 55.

¹³²¹

АМ. ф. ПО. мф. 447, пов. бр. 8. 3.09. 1897, Серес.

пристигнат, а полицискиот иследник по се изгледа бил убиен. На ист начин биле убиени 3 Турци во с. Ветерне.¹³²²

Овие настани психолошки влијаеле врз населението од Серес, поради што ретко се одлучувало да се одалечува од градот. Мерките што власта ги превземала на тој план не биле доволна гаранција за личната и имотната сигурност. Дури кон крајот на 1897 година, власта успеала да фати неколкумина разбојници. Меѓу нив посебно интересно е што се нашла една загадочна личност.¹³²³ Станува збор за извесен Истамбулов кој дошол од Бугарија, и не бил "прост разбојник". Кај него бил пронајден еден документ, според кој, тој се викал Мико Д. Стамболиски, родум од Орханија. Тој поседувал документ бр. 9130 издаден од Бугарското министерство за надворешни работи со потпис на Ѓ. Стоилов, од 16.08 1897 година. Всушност тоа било објава на француски јазик со која се замолуваат српските власти да го пропуштат за Белград, каде требало да работи како портир во Кнежевското дипломатско агентство. Документот на српската граница бил заверен на 18.08.1897 година.¹³²⁴ Меѓутоа Бугарското дипломатско агентство во Белград следниот ден му издало патен лист бр. 775, за иностранство, каде не е потврдено дека бил назначен за портир во агентството, а патниот лист немал ниту виза. Веројатно лицето "Стамболиски", во Турција влегол тајно преку српската граница. Меѓутоа кај него било пронајдено и едно школско свидетелство, кое било внимателно чувано. Според свидетелството тој се викал Мико Грнчаров и имал завршено техничко училиште. Најверојатно тоа било вистинското име на споменатата личност. Додека неговото одење во Белград под туѓо име наводно како портир во бугарското агентство, било маневра за да добие патен лист на туѓо име.¹³²⁵ Во секој случај неговото здружување со разбојниците во Серско и Демирхисарско е загадочно. Уште позагадочно е што

1322

Исто.

1323

Исто, 2.12.1897, Серес.

1324

Исто.

1325

Исто.

во тоа е замешано бугарското министерство за надворешни работи и дипломатско агентство во Белград.

4.3. За Солунскиот револуционерен округ подолго време не постоел окружен комитет. Тој се раководел директно од ЦК на ТМОРО. Околиските комитети во Кукуш, Дојран, Гевгелија, Ениџевардар и Воден директно контактирале со ЦК во Солун.¹³²⁶ Кон Солунскиот револуционерен округ бил приклучен и Тиквешкиот регион, бидејќи планираниот Велешко-Тиквешки револуционерен округ не заживеал. Може да се тврди дека Солунскиот окружен комитет, постоел во 1899 година.¹³²⁷

Основата на организационата мрежа во Солунскиот округ била поставена на здрави основи уште во 1894/95 година. Таа се простираше во оние делови од вилаетот каде што доминирало македонското христијанско население. Центар и понатаму бил Солун. Македонските села околу него биле солидна база, што го олеснувала пристапот и комуникацијата со центарот. Солунската машка гимназија и понатаму останала значаен расадник на нови револуционерни кадри. Ученичкиот кружок функционирал под контрола на Груев. Додека поп Стамат продолжил да ги покрстува осветлените ученици.¹³²⁸ Во учебната 1896/97 година, во ТМОРО биле вклучени 21 ученик, меѓу нив и Христо Куслев. Ученичкиот кружок собирал парични прилози зависно од имотната положба на учениците. Тие се снабдиле дури со револвери. Членовите на кружокот украде 6 лири од еден побогат ученик и ги внеле во касата на Организацијата. Во рамките на овој кружок Кукушани биле одделно организирани и тие внесувале секоја недела по 1 грош.¹³²⁹

Додека ТМОРО, ја воспитувала и калела македонската младина во револуционерен дух со погледи кон иднината на Македонија, во околината

¹³²⁶ Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 41-42.

¹³²⁷ Татарчев истакнува дека Солунскиот окружен комитет од ЦК се издвоил во 1900 година. (Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 41-42. Меѓутоа, факт е дека во 1899 година, при слевањето на Тајното бугарско револуционерно братство во ТМОРО, ним им било отстапено едно место во Солунскиот окружен комитет.

¹³²⁸ Спомени на Христо Куслевъ..., 103.

¹³²⁹ Исто, 106.

на Солун, бугарската пропаганда превзела трескава акција за проширување на своето влијание и свртување на погледите кон Бугарија. Располагаме со еден редок пример на кореспонденција, помеѓу бугарските министерства за внатрешни и надворешни работи, од која се гледа дека за едно село во Солунско, биле активирани сите механизми на власта во Бугарија. Тоа се: Министерството за внатрешни работи, (преку неговото административно одделение), Министерството за надворешни работи и вероисповест (со два вида на притисок: световна и духовна), финасиските власти, и на крај локалната власт.

Станува збор за с. Караќој, кое се наоѓало на 1 час растојание источно од Солун. Имено, на 18.07. (ст.стил) 1897 г. Министерството за внатрешни работи на Бугарија, под бр. 2810, испратила "тајно", известување "до сите окружни управници и софискиот градоначалник".¹³³⁰ Со него известува дека жителите од Караќој се "чисти Бугари", кои ја "држат гркоманската страна, не ја признават Егзархијата и не ги учат децата на бугарски." Поватаму се потенцира дека "сите обиди ... да си го признаат јазикот и народноста останаа безуспешни, и ако тоа село не се спечали за бугарската страна ... ќе биде тешко да се спечалат уште многу села во солунската каза".¹³³¹ Сите мажи од Караќој оделе на работа во Бугарија, и еднаш до двапати годишно се враќале дома. Во нивните пасоши стоело дека се "Грци". Тоа ја мачело бугарската влада. Затоа се препорачува врз нив да се подејствува на "сериозен начин", за да ја признаат Егзархијата и да се "сметат за Бугари". Министерството за внатрешни работи ги задолжува локалните и административните власти да ги пронајдат сите селани од Караќој што работат во Бугарија. За таа цел е приложен список во кој фигурираат 101 лице. Притоа се потенцира дека надлежните административни и полициски власти со помош на духовната власт, треба "по пат на убедување, советување и заплашување" да ги предупредат посочените лица дека следната година нема да бидат допуштени на печалба во

¹³³⁰

АМ, ф. БГК "Солун" 1896-1915, мф. 4274, No. 2810, 18.07. 1897.

¹³³¹

Исто.

Бугарија доколку не ја признаат Егзархијата, ако во селото не земат Бугарин за учител, и ако во пасошите не им пишува дека се од "бугарска народност".¹³³² Како најпогодно средство за притисок врз нив се препорачува "патентовиот данок" (данок за занимање). Со него требало да бидат обложени во највисоки размери посочените лица во списокот, но и сите што во иднина нема да покажат документ дека ја признават Егзархијата, и во чии пасоши пишува дека се Грци. Од друга страна, споменатот данок требало да биде симболичен за сите што ќе покажат соодветен документ од бугарска општина во Солун, дека ја прифатиле Егзархијата, и во чии пасоши стои дека се Бугари. Во документот се нагласува дека на овие упатства посебно треба да внимаваат "финасиските власти". На крај се вели дека тоа се прави за да се постигне "целта" и дека "во дадениот момент треба да се дејствува умно, многу тактички, брзо и со најцелесобразни средства, прилагодени на месните услови...".¹³³³

Меѓутоа, изгледа селаните од Караќој биле потактични, од бугарските министерства. На 12.12.1897 година, Министерството за внатрешни работи го известува Министерството за надворешни работи, дека најголем број од селаните изразиле готовност да ја признаат Егзархијата, доколку во нивното село се отвори бугарско училиште.¹³³⁴ Како резултат на селската "спремност" да ја прифатат Егзархијата, следната (1898) година, од Кара-ќој во Бугарија на печалба заминале 224 лица. Од нив 137 во Софија, во Пловдив 20, Варна 17, и т.н.¹³³⁵ Без сомнение врз основа на изразената спремноста на селаните да ја прифатат Егзархијата, нивниот број како печалбари во Бугарија двојно се зголемил. Тие биле допуштени на печалба врз основа на барањето дека ја признават Егзархијата. Меѓутоа во пасошите и понатаму останале како "Грци". Власта подоцна сватила дека е надитрена. Затоа, бугарското Министерството за внатрешни работи со окружно бр. 1728 од 30.04.1898 година констатира дека превземените

1332

Исто.

1333

Исто.

1334

Исто, No. 5127, 12.12.1897.

1335

Исто.

мерки не ги дале очекуваните резултати, поради што се предвидуваат многу поостри мерки .¹³³⁶

4. 4. Во 1897 година во Еницевардарско била формирана првата чета на ТМОРО во рамките на Солунскиот вилает. Со тоа практично била реализирана одредбата од чл. 11 од Уставот на Организацијата. Иницијатор бил Даме Груев. Тој во првата половина од 1897 година,¹³³⁷ обиколил неколку села во областа Бојмија. Притоа се сретнал со стариот ајдучки војвода Апостол Петков Терзиев, кој ја обиколувал спомената област и Пајак планина заедно со Иванчо Орџанов Карасулијата.¹³³⁸ Даме ги поканил да се покорат на ТМОРО и да ги почитуваат нејзините правила. Тие во Организацијата биле посветени од поп Стамат Тончев.¹³³⁹ Апостол Петков, во 1882 година ја напуштил кантонерската работа по железничката линија Солун - Скопје и се одметнал како ајдук. Тој бил неук, но природно интелигентен. По темперамент бил подвижен, храбар и предвидлив. Обично странел од учителите, нарекувајќи ги "чонголи", но не "зошто бегаше од светлината на разумот, туку зошто претпочиташе дела и практични решенија".¹³⁴⁰ Првата чета на Апостол броела 7 души. Покрај него се нашле: брат му Тано, братучед му Андон, Михаил Попето, Андон Ќосето, Димитар Чавдаров и Атанас Карадупков.¹³⁴¹ Повремено кон четата се присоединувал и гевгелискиот учител Аргир Манасиев. Појавата на оваа чета значело силен поттикнувачки фактор за населението во овој крај. Кај него се зацврстила самодовербата а, во голем степен била олеснета работата на легалните дејци. Во текот на 1897 година, оваа област на двапати ја посетил Гоце Делчев.¹³⁴² Не можеме да го лоцираме времето на Делчевите посети. Несомнено тоа е поврзано со четата. Најве-

¹³³⁶ Исто, No.1728, 30.04.1898.

¹³³⁷ Крсте Битоски, Апостол Петков Терзиев, Битола, 1988, 18.

¹³³⁸ Христо Шалдев, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ планина, Ил. Илинденъ, г.IV 4 (34), София 1931, 14.

¹³³⁹ Исто.

¹³⁴⁰ Исто, 14-15.

¹³⁴¹ Исто, 15.

¹³⁴² Исто.

ројатно Делчев го довел Михаил Попето за да се запознае со теренот, но и да влијае врз четата која била заснована врз арамиски начела. Попето бил резервен офицер од бугарската армија и со четничко искуство од 1895 година. Не случајно тој подоцна ќе биде организатор на Четничкиот институт во Солунскиот округ. Таа година планинскиот крај на Бојмија бил обиколен од Аргир Манасиев и Васил Чакаларов, кои под маската на трговци ги поставиле организационите темели во с. Баровица.¹³⁴³

Набрзо по формирањето четата на Апостол го имала своето прво борбено крштевање кај с. Грубевци. Четата случајно се сретнала со аскер кој одел од Солун за Гуменце. Аскерот бил растеран, а четата немала жртви. Тој судир го покренал духот на населението и го прославил името на војводата и на неговите четници.¹³⁴⁴

4.5. Во 1896/97 година месниот комитет во Воден, под раководство на Кирил Прличев го продолжил курсот од претходните две години. Покрај Прличев се нашле Костадин Дорсанлијски, Константин Гешов, Костадин Груев, Ат. Левов, Хр. Нејков, Мише Николов, Донка Митева, Евтимиди Јанчева и Елисавета. Последната веројатно е новопримена во Организацијата, бидејќи не ја среќаваме во претходните години. Кон овој учителски и револуционерен персонал од есента 1896 година се приклучил Никола Пасков во својство на училишен инспектор.¹³⁴⁵ Пасков живеел во иста кука со Прличев. Тој се занимавал со црковно-училишното дело. Тој бидејќи го познавал турскиот јазик воспоставил добри односи со околинскиот началник во Воден, Џемаил-беј. Како резултат на тоа црковниот спор во с. Месимер бил решен во интерес на егзархистите. Пасивното држење на Пасков кон револуционерното дело, било причина за судир со некои учители. Меѓу нив предничел Кл. Атанасов учител во с. Саракиново, кој знаел да приготвува бомби, но имал врски со селската учителка, на што реагирале селаните. Откако Пасков му забележал на Атанасов за

1343

Исто.

1344

Исто, кн.5 (35), 13.

1345

Изъ дневника на Н. Пасковъ, Ил. Илинден ъ, г.VII, 6 (66), София 1935, соопштава Хр. Шалдевъ, 15.

поведението, последниот се обратил кај градското раководно тело во Воден. На тој начин дошло до заладување на односите меѓу Пасков и раководство на ТМОРО во Воден. Работата стасала до таму што Пасков, морал да го напушти Воден.¹³⁴⁶ Во овој период Воден бил посетен од повеќе туѓинци. Меѓу нив бил директорот на рускиот археолошки институт Успенски, П. Милујков, потоа професор Југ Бенедиче и други. Првите двајца вршеле археолошки ископувања кај с. Пателе. Воден бил посетен и од бугарскиот трговски агент од Солун А. Шопов, од емисарот на ВМК полковник Јанков, мајор Колчаков и други.¹³⁴⁷

4.6. Околискиот комитет во Гевгелија позначајна дејност бележи од 1897 година, по доаѓањето на Аргир Манасиев за учител во градот. Во учебната 1896/97 Аргир Манасиев бил учител во гевгелиското село Смок-вица.¹³⁴⁸ Во тоа време тој воспоставил контакт со Комитетот во Гевгелија со кој првобитно раководел Никола Бојациев, а потоа Андон Костов.¹³⁴⁹

Гевгелискиот комитет во тој период започнал акција за помасовно вклучување на селата во организационата мрежа. Активностите биле насочени кон селата во Кожув и Пајак планина и во правец на валандовската котлина.¹³⁵⁰ Во таа насока есента 1896 година бил формиран комитет во с. Богданци. Неговите членови брзо се снабдиле со "кримки" од Бугарија.¹³⁵¹

Аргир Манасиев и Васил Чакаларов преправени како трговци со жив добиток во 1897 година посетиле повеќе села на Пајак, каде ги поставиле основите на ТМОРО.¹³⁵² Во тоа време Гевгелија била посетена од Пере Тошев. Тој во придружба на Аргир Манасиев посетил повеќе села на

1346

Исто.

1347

Исто.

1348

Хр. Шалдевъ, Аргиръ Наковъ Манасиевъ, Ил. Илинденъ, г.V, 2 (42), София 1932.

1349

В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 155-156.

1350

Исто, 156.

1351

Исто, 158.

1352

Хр. Шалдевъ, Аргиръ Никовъ Манасиевъ...6.

потегот помеѓу Гевгелија, Воден и Ениџевардар. Меѓу нив биле: Смок-¹³⁵³вица, Конско, Тушим (н), Лесково, Баровица и други.

4.7. Околискиот комитет во Кавадарци со одлуките од Солунскиот конгрес изворно бил запознат од страна на Петар Поп Арсов, кој на вра-¹³⁵⁴ќање од Солун поминал низ Кавадарци. За таа цел бил одржан соста-¹³⁵⁵нок со раководното тело во кавадаречката прогимназија. Во 1896 год-¹³⁵⁶ина започнал поголем пробив на организацијата во тиквешките села. Посебна заслуга за тоа имал учителот во с. Рожден Неделко Дмчев. Под негово раководство освен Рожден, биле организирани селата Кли-¹³⁵⁷ново, Мрежичко и некои села од прилепскиот дел на Мариово. Есенскиот панаѓур во с. Рожден од 1896 г., се покажал како згодно место за агитација меѓу селаните. Тогаш Неделко Дмчев и Георги Поп Христов оствариле бројни средби со селаните од околните села.

Раководител на околискиот комитет во Кавадарци во 1896/97 година бил главниот учител Никола Хрлев од Горни Броди - Серско.¹³⁵⁸ Тогаш, Георги Поп Христов, го положил конспиративниот испит на ТМОРО. Тој со револуционерното дело бил запознат од порано како ученик. Но за да се провери неговата преданост кон делото бил задолжен да пренесе одредена количина бертолова сол кон Прилеп и Битола. Откако задачата била успешно завршена тој бил покрстен од Никола Хрлев пред евангелие, револвер и кама.¹³⁵⁹ За време на ваканцијата околи-скиот комитет во Кавадарци бил посетен од неговиот основоположник

¹³⁵³

В. Картов, Гевгелија до Балканските војни...159. Меѓутоа, В. Картов, поведувајќи се по спомените на А. Манасиев, прави грешка и истакнува дека Пере ја посетил Гевгелија есента 1897 година во својство на член на ЦК. П. Тошев во тоа време се уште не бил член во ЦК на ТМОРО. (Исто, 158-159).

¹³⁵⁴

В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 72.; П. Камчевски раководејќи се по спомените на Г. П. Христов, спомената посета ја лоцира во 1897 година, што нема реална основа бидејќи Поп Арсов, таа година бил во Штип. (Види П. Камчевски, цит. дело, 48).

¹³⁵⁵

Револуционната борба во битолскиот окръг, Спомени на Георги поп Христов, София 1963, 9.

¹³⁵⁶

П. Камчевски, цит. дело, 49.

¹³⁵⁷

Исто.

¹³⁵⁸

Исто, 47.

¹³⁵⁹

Спомени на Г.п. Христовъ..., 9.

Даме Груев.¹³⁶⁰ Воопшто работите во Кавадарци на организационен план се одвивале нормално, без позначајни потреси во овој период. Членовите плаќале редовна членарина во висина од половина лира за едно тромесечие.¹³⁶¹ Значајно влијание за развојот на ТМОРО во Тиквешкијата имал Пере Тошев. Тој почесто навраќал во с. Ваташа, од каде потекнувала мајка му за да се види со своите роднини. Исто така тој поседувал чифлик во месноста "Житољуб", кај селото Фариш.¹³⁶² Есента 1897 година Организацијата во Тиквешко била зајакната со Сава Михајлов, кој станал учител во Неготино за престојната 1897/98 учебна година.¹³⁶³

4.8. Со околискиот комитет на ТМОРО во Кукуш од средината на 1895 година, па до средината на 1898 г., раководел Туше Делииванов. За овој временски интервал недостасуват податоци за конкретните активности на околискиот комитет во Кукуш. Без сомнение, овој комитет својата организациона зрелост ја покажал уште во 1895 година. Под раководство на искусниот Делииванов, работите се одвивале во духот на решенијата од Солунскиот конгрес. Несомнено тука било силно влијанието на Делчев кој ретко навраќал, но и на Иван Хаџи Николов. Во почетокот на 1898 г., положбата на Т. Делииванов станала неудобна за неговиот понатамошен престој во градот. Поради тоа, Татарчев испратил молба до охридско-преспанскиот митрополит Методиј, Делииванов да биде распореден во неговата епархија.¹³⁶⁴

4.9. Струмичкиот револуционерен округ, настанал од предвидениот Струмичко-Џумајски округ. Во неговите рамки влегле казите Струмица, Радовиш, Петрич, Малеш, и делот од Џумајската котлина од десната страна на Струма. Поинаку гледано тој ги зафаќал териториите на север од Беласица, десно од Струма, вклучувајќи ги Малешевските планини, дел од Плачковица и Огражден како центар на целиот округ. Токму поради

¹³⁶⁰

Исто.

¹³⁶¹

П. Камчевски, цит. дело, 47.

¹³⁶²

Исто, 49.

¹³⁶³

В. Картов, Сава Михајлов..., 39.

¹³⁶⁴

Д-р Х. Татарчев, Спомени, документи, материали..., 208.

тоа на печатот на Струмичкиот револуционерен округ стои надпис "Огражденски окружен македоно-одрински револуционерен комитет." Неговиот оригинал се чува во музејот на Струмица.¹³⁶⁵ Според адимистративно територијалната поделба на Македонија, Струмичкиот револуционерен округ зафаќал територии од Солунскиот и Скопскиот вилает. За нашата тема релевантни се само областите од Солунскиот вилает. Тоа се Струмичката и Петричката каза. Првата била во рамките на Солунскиот, а втората во Серскиот санџак. Таквата територијална поставеност на Струмичкиот округ, која се испрекршува со османската административна поделба од своја страна го отежнува следењето на настаните во овој округ преку дипломатските извештаи, кои се базират врз османската административна поделба.

Основите на ТМОРО во Струмичко биле поставени во 1895 г., од страна на Делчев. До Солунскиот конгрес 1896 г., Организацијата во Струмичко се распространила во повеќе села. Овој тренд продолжил по Конгресот. За тоа биле заслужни Стојан Ѓорѓиев, Доне Лаза ров,¹³⁶⁶ и Ив. Ачков.¹³⁶⁷ Како погранична област со Бугарија, Струмичкиот револуционерен округ, имал можност меѓу првите области во Македонија да се снабди со поголемо количество на оружје. Тоа било сосема евидентно по отварањето на Задграничното претставништво на ТМОРО во Софија. Според еден извештај на Бугарското трговско агентство од Солун кој се повикува на податок од специјален човек од Струмица дознаваме дека во летото 1897 година, во Струмица пристигнале 200 пушки и 20 револвери. Од пушките 60 биле оставени во градот, а останатите биле распределени по селата.¹³⁶⁸ Притоа раководителите на комитетот С. Ѓорѓиев и И. Ачков, ги обиколувале селата и зборуваа за востание.¹³⁶⁹

¹³⁶⁵ Марија Пандеска, Територијален опсег на Струмичкиот револуционерен округ (1893-1903), Сто години од основањето на ВМРО и 90 години Илинденското востание, Скопје 1994, 183-188.

¹³⁶⁶ М. Пандевски -Г. Трнката, Струмица и струмичко..., 210-213.

¹³⁶⁷ АМ, ф, БГК "Солун" 1896-1915, мф. 4274, No. 82, 8.07. 1897.

¹³⁶⁸ Исто.

¹³⁶⁹ Исто.

Засиленото вооружување на ТМОРО по Солунскиот конгрес, изискувало поголеми финансиски средства. Редовните членски влогови и другите прилози ни оддалеку не ги задоволувале потребите на Организацијата. Од друга страна тактизирањето на бугарската влада со патроните за дадените пушки ја натерало Организацијата да прифати нови начини за финасирање. Поради тоа Делчев почнал да се занимава со киднапирање на богати бегови заради откуп. По неуспехот за фаќање на виничкиот Черкез-бег во летото 1897 година,¹³⁷⁰ Делчев во септември се нашол во Струмица. За таа намера подготвил специјална чета. Во неа биле: Никола П. Русински, Васил Иванов Чочев, Александар Маринов, Филип Григоров, Иван Д. Биковски, Атанас Ризински, Атанас Сејрејков, Михаил Апостолов Попето и Васил Јуруков.¹³⁷¹ Сите биле нелегални. За да се избегнат сомнежите тие биле облечени во малешевска носија. Додека, Делчев ги уредувал работите со комитетот во Струмица, четата престојувала во полето околу с. Василево.¹³⁷² Во подготвувањето и релизирањето на планот учествувале повеќе легални членови од Струмица и околните села. Делчев со раководно тело во Струмица скроил план за фаќање на Дервиш-бег, а потоа на Нафи-беј. Меѓутоа плановите пропаднале.¹³⁷³ Најпосле одлучиле да го фатат Назлм-беј. Тој бил син на Јусеин беј и зет на струмичкиот кајмакам.¹³⁷⁴ Бегот бил пречекан на патот кај врбите пред с. Василево, кога се враќал од пазар во Струмица. Претходно четата се поделила во два дела лево и десно од патот, а на едно дрво се наоѓал сигналист за да го најави пристигањето на бегот. Кога сигналот бил даден Делчев, М. Попето, касапот од Струмица, Васил Јуруков и Стоица Чорбаџи излегле на патот и започнале расправија околу пазарот.¹³⁷⁵ Назлам-беј јавал со двајца придружници. Кога приближиле Делчев го фатил коњот за

¹³⁷⁰ Х. А. Полјански, Гоце Делчев во спомените на современите..., 82.

¹³⁷¹ Ангел Динев, Илинденската епопеја, т. I, (приредил В. Картов), Скопје, 1987, 47.

¹³⁷² Н.К., ВЪ Македониџа съ Гоце Дѣлчевъ, (Изъ споменитѣ на Филипъ Григоровъ). Ил. Илинденъ, V, 9-10 (49-50), София 1933, 11.

¹³⁷³ М. Пандевски - Г. Трнката, Струмица и струмичко..., 220.

¹³⁷⁴ АМ, ф. БГК "Солун", 1896-1915, мф. 4275, No. 1037, 4.11.1898.

¹³⁷⁵ Н.К., ВЪ Македониџа съ Гоце ..., 11.

узди, а другите го фатиле бегот за нозе и го симнале на земја. Во тој момент, бегот успеал да го повлече сопствениот револвер, при што лесно го ранил Попето.¹³⁷⁶ Бегот бил врзан и одведен во планина. Тој бил натеран да напише писмо до татко му за да испрати 6000 т. лири за откуп. Писмото го понел Никола П. Русински, и преку Атанас Нивички го испратил до таткото на Назлам во с. Василево. Тој одговорил дека откупот е висок, дека нема толку пари и дека за таа сума треба да го продаде целиот чифлик. Делчев откако разбрал за тоа го натерал Назлам-беј да напише второ писмо, со истата висина за откуп. Откако го добил второто писмо и откако се уверил дека син му е жив и здрав, тој почнал да ги собира парите за откуп.¹³⁷⁷ Парите веќе биле на пат, но Назлам-беј, успеал да побегне, пред сè заради великодушнoста на инспираторот на грабнувањето.

Одисејата на Назлам-беј траела околу 20 дена.¹³⁷⁸ Во врска со овој настан власта арестувала 30 души. Од нив 14 биле одведени во Солун.¹³⁷⁹ Нивниот случај бил разгледан од солунскиот апелационен суд. Девет мина од нив: Стојан Мицев, Димитар Мазнејков, Шоп Јортим, Лазар Тренчев, Ќосе Миро касап (сите од Струмица), потоа Атанас Караман (ов б.н) од с. Дабиље, Атанас Аврамов од с. Нивичино и Христо од Босилово биле ослободени. Додека останатите биле осудени. Од нив Петре Самарџи од Струмица на 5 години, Касап Санде од Струмица на 4 години, Васил од с. Варварица на 3 години.¹³⁸⁰ Според кажувањата на ослободените, од четата бил фатен некој Стојков од Штип и Васил од с. Долно Липовиќ. Двајцата биле осудени во Скопје. Првиот на 6, а вториот на 3 години затвор.¹³⁸¹

Иако власта фатила и осудила неколкумина директни учесници од грабнувањето на Назлам-беј, благодарение на нивната цврстина и издр-

¹³⁷⁶

Исто.

¹³⁷⁷

Исто.

¹³⁷⁸

АМ, БГК "Солун", мф. 4275, No. 1037, 4.11.1898.

¹³⁷⁹

Македонија и Одринско - Мемоаръ ..., 56. Според А. Динев, во врска со грабнувањето на Назлам-беј, бил арестуван Атанас Нивички, Петре Кончелијата, 2 селани од Дабиље, тројца од с. Босилово, 2 од Владимирово и 9 мина од Струмица. (А. Динев, Илинденската епопеја т. I, 50.)

¹³⁸⁰

АМ, БГК, Солун, мф. 4275, No. 1037.

¹³⁸¹

Исто.

жливост не дошло до афера од политички карактер. Со тоа Организацијата во Струмица го положила конспиративниот испит. Поради тоа власта останала со впечаток дека се работи за "грубо разбојништво".¹³⁸²

5. Летото 1896 година при средбата со бугарскиот премиер Стоилов, Ѓ. Петров, а потоа и Х. Матов побарале оружје за ТМОРО од бугарската влада. Истото лето, Рачо Петров на своја одговорност му вестил на Д. Груев 2000 мартинки.¹³⁸³ Поради тоа, Ѓ. Петров го замолил Димитар Венедиков да ги држи во тек со настаните, практично да ја исполнува улогата на посредник, додека ЦК на ТМОРО не испрати свој постојан претставник во Софија.¹³⁸⁴ Впрочем ТМОРО имала добри односи со дисидентскиот комитет од порано. Преку нив и со помош на Рачо Петров, биле воспоставена комуникацијата со бугарската влада.¹³⁸⁵ Како и да е, кон крајот на 1896 година, бугарската влада почнала да ги отпушта првите количини на оружје за потребите на ТМОРО. Тоа, ја забрзало одлуката на ЦК, Делчев да замине за постојан задграничен претставник на Организацијата во Софија. Тој требало да го препраќа оружјето во Македонија по тајни канали. Станува збор за застарени пушки од системот "кримки", исфрлени од употреба во бугарската армија, поради модернизација. Поголем дел од тоа оружје по симболична цена го откупиле браќата Иванови, познати лиферанти со оружје. Преку нив, владата отстапила извесна количина оружје за ТМОРО, како подарок. Иванови подоцна го убедувале Ѓ. Петров дека тие од себе поклонуваат 3000 пушки, и дека од владата имале дозвола уште за 3000. Според Ѓ. Петров, во зделката била замешана цела "тајфа", а браќата Иванови на воениот министер полковникот Иванов му изградиле цела куќа, а премиерот Стоилов, се правел "глув".¹³⁸⁶

Браќата Иванови, уште во почетокот, почнале да прават малверзации со пушките. Поради тоа, на 2.01.1897 година, Делчев имал получа-

¹³⁸² А. Динев, Илинденската епопеја, т. I, 50.

¹³⁸³ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 84.

¹³⁸⁴ Исто, 80.

¹³⁸⁵ К. Пандев, Националноосвободителното движение... 172.

¹³⁸⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 88.

совна средба со бугарскиот премиер Стоилов. Притоа, истакнал дека браќата Иванови манипулираат со пушките што се дават за Македонија и побарал интервенција од страна на владата. По две недели на 17.01.1897 година, Стоилов го повикал Мишо Иванов и му побарал сметка за "воените материјали".¹³⁸⁷

Бугарската влада, за да ја задржи контролата врз ТМОРО, за поклонетите пушки не дала патрони. Во врска со тоа, министерот Иванов, на Ѓ. Петров му рекол "Не сме будали да ви дадеме фишеџи, така силата ја држиме во свои раце, инаку вие ќе се одвратите од нас."¹³⁸⁸ Делчев и Ѓорче се договориле со браќата Иванови патроните да ги купат од нив без печалба.¹³⁸⁹ Овие пушки според Ѓ. Петров, го зацврстиле авторитетот на ТМОРО и довербата на населението во неа.¹³⁹⁰ Според Татарчев, тоа оружје "даде еден голем импулс за развој на агитацијата во земјата". Меѓутоа "користа од подарокот на кримките беше незначителна во споредба со пакоста, која се нанесе на Организацијата, бидејќи тој факт ја потхрануваше со надежи и на тој начин можеше да се отклони од нејзиниот првобитен принцип ... Во оние краеве, кои најпрви видоа толку многу оружје, покасно се создаде штетно сваќање за делото за бесплатно оружје, кое систематски беше потхранувано и од Врховниот ... комитет..."¹³⁹¹

Откако ТМОРО примила над 4000 пушки дошло до заладување на односите со бугарската влада, поради што била прекината натамошната испорака. Причина за тоа бил обидот на владата да го следи распоредувањето на оружјето и да се замеша во внатрешните работи на Организацијата.¹³⁹² Стоилов сметал дека во Одринско не треба да се испраќа оружје и дека таму не треба да се подготвуваат за востание "за да не настрада

¹³⁸⁷ Национално-освободителното движение на македонските и тркийските българи..., 165.

¹³⁸⁸ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 92.

¹³⁸⁹ Исто, 88.

¹³⁹⁰ Исто, 92.

¹³⁹¹ Д-р Христо Татарчевъ, Вътрешната..., 91.

¹³⁹² Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 89.

бугарскиот елемент таму".¹³⁹³ По тоа прашање Ѓорче имал личен спор со Стоилов.

Поинаку гледано заладувањето на односите меѓу ТМОРО и бугарската влада коинцидира со три настани. 1. Отварањето на бугарските трговски агентства во Македонија; 2. Појавата на Тајното бугарско револуционерно братство во Солун; 3. Ослабнатите позиции на ВМК. Преку трговските агентства, владата се обидела да воспостави директни контакти со ЦК во Солун со намера да воспостави контрола над ТМОРО, и да ја насочи нејзината активност во правец на својата политка спрема Македонија. Како погоден механизам за притисок врз ЦК, владата го користела ривалското "Револуционерно братство", во Солун, кое било во контакт во владата и под непосредна контрола на трговскиот агент Атанас Шопов. Додека пак со именувањето за секретари во Агентствата на луѓе блиски до македонското дело, кои припаѓале на ВМК, уште повеќе биле разнишани неговите и без тоа ослабнати позиции. Не случајно за секретари во агентствата биле именувани Т. Карајовов во Битола, Н. Наумов во Скопје и Стаматов во Солун.¹³⁹⁴ Во комбинациите на Стоилов се нашол и Ѓорче Петров, кому му било понудено секретарско место во агентство во Солун. Без сомнение "со оваа комбинаторика, креирана во К. Стоиловата политичка кујна, се целело, најпрво, политички да се изолира и компромитира Ѓорче Петров, а потоа, по можност, под покровителство на трговскиот агент во Солун, проносираниот големобугарин А. Шопов, Ѓ. Петров, да се претвори во послушно бугарско орудие."¹³⁹⁵ Но, на тој пост се нашол Стаматов, кој бил близок со Ѓорче и офицерите во Софија. По кратко време поради судири со А. Шопов, тој бил отстранет од агентството.¹³⁹⁶

Бугарската владата посебно сметала на Д. Ризов, кој бил задолжен да ги води преговорите со ТМОРО. Тој играл "дволична улога".¹³⁹⁷ На

¹³⁹³

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 173.

¹³⁹⁴

Исто, 173-174.

¹³⁹⁵

Д. Димески, Гоце Делчев..., 80.

¹³⁹⁶

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 174, белешка, 191.

¹³⁹⁷

Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 90.

една страна, доближувајќи сè до ЦК, ја убедува Организацијата, дека без бугарската влада неможе да постигне ништо, и доколку таа се објави против владата би можела да настрада. Поради тоа, тој ги предлагал сопствените услуги на Организацијата, под услов да се прифаќат неговите совети. За да ги реализира сопствените планови, Ризов планирал да се отстрани од Софија Ѓ. Петров и да се премести во Одринско, Груев од Солун да се премести во Серес, а П. Тошев, со кого имал лично познство да дојде во Солун.¹³⁹⁸

Ризов, пред бугарската влада ја претставувал Организацијата како значајна сила во Македонија, врз која, тој имаа влијае. Независно од тоа што Ризов бил агент на бугарската влада, според Ѓ. Петров, тој се држел "најдобро од сите".¹³⁹⁹ Според Татарчев, Ризов се "држел центлеменски" спрема ТМОРО. Тој ја заштитувал "тезата на бугарската влада", но пред неа ги застапувал и интересите на Организацијата.¹⁴⁰⁰ Тогаш "ЦМК имал јасно воспоставена политика: полна независност во раководството на револуционерното дело ... така што личното пријателство или каква и да било врска во тој случај не повлијаела врз луѓето на ЦМК врз нивната политика, ниту по однос на идејните разбирања".¹⁴⁰¹

Ризов, должноста трговски агент во Скопје ја зел во почетокот на јуни 1897 година.¹⁴⁰² На заминување поминал низ Цариград, каде се сретнал со Егзархот. Пред него ги изложил ставовите на премиерот Стоилов во поглед на Организацијата. Учебното дело, духовенството и револуционерната организација требало да бидат независни едно од друго. Организацијата требало да биде во "помош на официјалната бугарска политика". Ризов инсистирал ЦК да не превзема револуционерни активности додека не се разреши прашањето за бератите и реформите.¹⁴⁰³

1398

Исто.

1399

Исто.

1400

Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 92.

1401

Исто.

1402

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 174.

1403

Исто.

Интересно е да одбележиме дека на 24.09. 1897 година Министерството за надворешни работи и вероисповест на Бугарија го известило А. Шопов во Солун, дека "Кнежевската влада е на мнение дека, не само што не е благовремено и во интерес на нашите дела во Македонија, Кнежевското трговско агентство да благопријатствува по било каков начин, да дејствува на тамошните револуционерни комитети, особено против секакво собирање на пари во корист на внатрешните комитети".¹⁴⁰⁴

Во меѓувреме Д. Ризов ги продолжил разговорите со ТМОРО. На 12.12.1897 г., премиерот Стоилов побарал од него да посочи начини како "би можело да се постигне воспоставување на круг, се разбира по можност на безопасност - на една таква хармонија меѓу револуционерната организација и кнежевските агенти, која би можела да служи за громоспроводник на секакви изненадувања и катастрофи; да ја извлече таа организација од севозможни експлоатации, на кои што е изложена во овој момент и кои претставуват нејголема опасност за неа, и истовремено да ја насочи нејзината дејност во исклучива корист на нашето црковно-учебно дело во Македонија и против отчајните усилиби на српската пропаганда".¹⁴⁰⁵ На 20.01 1898 година, Ризов го известил Стоилов дека ТМОРО е "согласна да врви рака за рака со бугарската влада и нејзините агенти во Македонија", но под одредени услови на Организацијата.¹⁴⁰⁶

1. Бугарската влада да ја почитува самостојноста на ТМОРО, и да не се меша во нејзините дела "ниту непосредно, ниту преку своите агенти".

2. Бугарската влада да превземе мерки за да се спречи преминувањето на разбојнички чети од Бугарија во Македонија.

3. Бугарската влада "да ја земе врз себе грижата за назначување како егзархиски учители на оние членови од револуционерната организација, кои биле, сè, или можат да бидат учители во Македонија.

¹⁴⁰⁴ АМ, БГК "Солун", 1896-1915, мф. 4274, Софија 24.09.1897, No.340.

¹⁴⁰⁵ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 175.

¹⁴⁰⁶ Исто.

4. Владата да и наложи на Егзархијата да назначи тројца од раководителите на Организацијата за училишни инспектори во Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает.

5. Владата да даде "строги и категорични", упатства за трговските агентства во Солун и Битола за да се отстрани недовербата меѓу нив и Организацијата. Контактите да се остваруваат преку секретарите на агентствата, а на испразнето место во солунското агентство за секретар да се назначи лице, во кое Организацијата има доверба.

6. Владата да даде оружје за пограничните области на Солунскиот и Скопскиот вилает, а за Битолскиот и дел од Солунскиот вилает да даде пари за набавка на оружје од Грција.¹⁴⁰⁷

Условите на ТМОРО, Ризов ги оценил како "целесобразни, прифатливи и ... неминовни".¹⁴⁰⁸ Според него, откако ќе се постигне хармонија меѓу бугарската влада и ТМОРО, таа "по една неумолива логика ќе стане еден вид тајна бугарска влада во Македонија."¹⁴⁰⁹

Меѓутоа, трговскиот агент во Солун А. Шопов гледал поинаку на Организацијата. На 28.01.1898 година, тој му пишува на Стоилов дека раководителите на ТМОРО во Солун се однесувале како да имаат силна поддршка во бугарската влада, или барем кај нејзини високи претставници. Тие и пишувале на Егзархијата да им забрани на учителите да земат учество во "Револуционерното братство".¹⁴¹⁰ Тој оценува дека многу покорисно за бугарската влада би било ако дејноста на Организацијата е насочена против другите пропаганди во Македонија. "Тоа е нејзино поле, за нејзина корисна дејност. Прашањето за ослободувањето на Македонија, не треба да стои во рацете на комитети и Организацијата, туку во рацете на бугарската влада која треба да диктира, а диктатите буквално да се исполнуваат ... Собирањето пари преку заплашувања и убиства, пренесување оружје, пропуштање чети и сл. се бескорисни работи и многу

¹⁴⁰⁷ Исто, 175-176.; Д. Димески, Гоце Делчев..., 98.

¹⁴⁰⁸ Исто, 176.

¹⁴⁰⁹ Исто, 177.

¹⁴¹⁰ А. Шопов, Дневник..., 72.

штетни. Сите тие оружја, пари и чети ... не се против Турците, туку против самата бугарска влада, од страна на една или друга партија...Кога ќе дојде време, тие оружја да бидат потребни, тие многу лесно и многу брзо можат да се пренесат и раздадат ... Впрочем организација, но организација против пропагандите, најмногу против српската...".¹⁴¹¹

Извештајот на Шопов влијаел кај Стоилов. Тој ги разгледал барањата и условите на ТМОРО и на 31.01.1898 г., одговорил на Д. Ризов. Притоа, потенцирал дека Организацијата треба да биде "внимателна во изборот на лицата", бидејќи "некои лица што минуват пред револуционерната организација за апостоли се тајни агенти".¹⁴¹² Овде се алудира на Ѓ. Петров,¹⁴¹³ со кого биле нарушени односите. Стоилов бил согласен дека преминувањето на чети од Бугарија во Македонија било штетно. Тој начелно ги прифатил третиот и четвртиот услов, но искажал сомнеж дека тие може да се исполнат бидејќи Егзархијата "во последно време покажува големи стремжи кон самостојност, таа се стреми да го монополизира македонското дело и да го отстрани колку што може учеството на бугарската влада во него".¹⁴¹⁴ Петтото барање Стоилов го нашол како "многу природно", но според неговите сваќања. Затоа испратил писмо до трговските агентства во кои се определува односот на агентствата кон ТМОРО. Притоа, Организацијата била "еден од факторите за развојот на бугарската политика во Македонија", таа "треба да се наоѓа во искрени односи спрема бугарската влада, да биде под нејзина контрола и во постојана хармонија со неа".¹⁴¹⁵ Трговските агенти требало да бидат во врска со раководителите на Организацијата да влијаат врз нив за да бидат во "хармонија со погледите и програмата на кнежевската влада".¹⁴¹⁶ Во пракса

¹⁴¹¹ Исто, 72-73.

¹⁴¹² К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 177.

¹⁴¹³ Во писмото до А. Шопов од истиот ден истакнува дека "прочуениот патриот Ѓорче Петров е турски шпион". (Исто, 177. белешка, 198.)

¹⁴¹⁴ Исто, 177.

¹⁴¹⁵ Исто, 178.

¹⁴¹⁶ Исто.

тоа значело потчинување на Организацијата на бугарската влада и игнорирање на првото барање за почитување на нејзината самостојност.

Во врска со шестото барање Стоилов, истакнал дека бугарската влада во тој момент не располагала со пари за набавка на оружје од Грција. Оружјето било полесно да се внесе од Бугарија. Но тоа пак, било опасно бидејќи можело да се открие како во Виничката афера. Затоа, потребното оружје можело да се раздели на населението, кога ќе дојде време за дејство од страна на Бугарија.¹⁴¹⁷

Поради спротиставените ставови на ТМОРО од една, и на бугарската влада од друга страна, не било можно да се постигне согласност за соработка, бидејќи двете страни имале посебни интереси кои меѓусебно се исклучувале. Сепак, Стоилов, посакал директно да преговара со некој од раководителите на ТМОРО. Како таков Шопов го посочил Даме Груев. Притоа потенцирал дека Груев бил училишен инспектор во Солун по препорака на министерот Рачо Петров. Неговото инспекторување било колку да се прикрие организационата дејност. Негов кореспондент од Софија бил Ѓ. Петров, и бившиот секретар на трговското агентство во Солун, Стаматов, кој работел по негови упатства.¹⁴¹⁸

Додека Ризов го убедувал Стоилов, дека може да се влијае врз ТМОРО во интерес на бугарската политика, А. Шопов испраќал поинакви извештаи. Во дописот до Стоилов од 27.02.1898 г. Шопов истакнува: "Следствено можат да се следат сите нејзини стапки, но да се влијае, да се предодржат нејзините ризични дејствија, да не и се дозволува со заплашување и убиства да се собираат пари и да не пренесува и раздава оружје, тоа неможе да се постигне...".¹⁴¹⁹ Шопов истакнува "Како што денес стојат работите, ако таа не се стави во ред и дисциплина, преку Софија, јас предвидувам лоши работи, катастрофи и тука, лоши работи и во Бугарија".¹⁴²⁰

¹⁴¹⁷ Исто.

¹⁴¹⁸ Исто, 179.

¹⁴¹⁹ А.Шопов, Дневник..., 75.

¹⁴²⁰ Исто.

Во март 1898 на пат за Софија Груев поминал низ Цариград и се сретнал со бугарскиот егзарх. Груев ја обвинил Егзархијата дека "се наоѓа во тесни врски со бугарската влада и со нејзините трговски агенти во Македонија". Егзархот се поплакал до кнезот Фердинад поради односот на ТМОРО кон Егзархијата, и "ги искажал своите стравувања за бугарското дело, ако таа дејност продложи".¹⁴²¹

Нешто повеќе за разговорот меѓу Груев и бугарскиот премиер Стоилов дознаваме од писмото што Стоилов го испратил до Шопов на 25.04.1898 година.¹⁴²² Разговорот протекол врз основа на претходно изградените принципи од двете страни. Стоилов пишува: "Мојата цел беше да видам што гонат тија господа, да им дадам да разберат, дека тие неможат да ни ги налагат нам - на владата - нивните погледи и ако сакат да работат корисно, тие треба да се во хармонија со нас. Сакав да ги ангажирам водачите на Организацијата да работат за нас, бидејќи јас мислам дека постоењето на Организацијата како средство за пробудување на народното чувство и како средство против нелојалните дејствија на спртовните нам пропаганди е нешто корисно. Место таа пропаганда да стои под влијание на неодговорни луѓе со сомнителен патриотизам и уште посомнителен здрав разум, подобро е да се наоѓа под контрола на владата."¹⁴²³

Во врска со барањето оружје и пари за негова набавка од Грција, Стоилов го повторил познатиот став, дека е опасно да се дава бугарско оружје, и дека владата нема пари за да се купи од Грција. Стоилов му рекол на Груев "... кога ќе настапи часот за дејство и нашите војски стапат во дејствија и се најде за корисно и населението во Македонија да се стави во дејствие, тогаш нашата влада ќе ја има грижата да го снабди населението со потребното оружје".¹⁴²⁴ По оваа, Груев побарал колку за поттикнување за тековната година да им се отпушти една мала сума. Следниот ден, секретарот на владата Тпчилешов му соопштил на Груев дека

¹⁴²¹ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 179.

¹⁴²² А.Шопов, Дневник..., 78.

¹⁴²³ Исто.

¹⁴²⁴ Исто.

конечниот одговор ќе го добие преку Ризов. Стоилов планирал да го повика Ризов во Софија за поконкретни информации, а потоа да донесе конечена одлука.¹⁴²⁵

За текот на разговорите со Груев, Стоилов го известил Д. Ризов на 23.03.1898 година. Притоа истакнал дека треба да се види со него, но во моментот Ризов да остане во Скопје, бидејќи претстоела опасност, Организацијата да превземе некакви дејствија по средбата на Стоилов со Груев.¹⁴²⁶ Ризов констатирал дека Груев бил "разочаран и едвај ли нè навреден" и дека настојувал да ја втера Организацијата во акција.¹⁴²⁷ Стоилов намерно ја пролонгирал средбата со Ризов, спроведувајќи тактика на исчекување. Во меѓувреме преку Шопов го поттикнувал на противдејство Бугарското револуционерно братство во Солун.¹⁴²⁸

Меѓутоа, настаните не се развивале според планот на Стоилов. Соочена со недостиг од пари, ТМОРО продолжила со нивно собирање со заплашување и изнудување. Поради тоа, Шопов го предупредува Стоилов дека треба да се превземат "мерки, зошто би имало лоши последици за делото".¹⁴²⁹ Неговите обиди да ги отстрани од оваа активност не дале резултати. Груев му ставил до знаење ако "имале други извори, немало да собираат пари со сила и убивање". Притоа се оплакал дека "владата не си стоела на зборот и не била искрена спрема Организацијата". Тој истакнал дека, Организацијата неможе да ја сообрази својата политика со бугарската влада, туку ќе работи самостојно и со неа ќе се бори како со сите свои противници.¹⁴³⁰

Односите меѓу ТМОРО и бугарската влада не се промениле ниту по средбата на Ризов со Стоилов во почетокот на јуни 1898 година. Ризов побарал владата да отпушти извесна сума "за тековните разноси и

¹⁴²⁵

Исто.

¹⁴²⁶

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 180.

¹⁴²⁷

Исто.

¹⁴²⁸

Исто.

¹⁴²⁹

А.Шопов, Дневник..., 80.

¹⁴³⁰

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 180-181.

издршка." Истовремено побарал содејство од Стоилов за назначување на одредени лица за учители.¹⁴³¹ Тој инсистирал Ѓорче Петров "да се мавне од Бугарија, каде ги брка со својата подземна и весникарска дејност, и да се испрати во оние пунктови на Турција, каде ќе биде безопасен." Во врска со оваа Ризов имал средба со Егзархот.¹⁴³²

За разлика од Ризов, неговиот колега во Солун, А. Шопов размислувал поинаку. Тој на 27.08.1898 година се оплакал до К. Стоилов на постапките на Ризов. Посебно на барањето да се имаат во предвид неговите препораки "кога ќе дојде времето за назначување на македонските учители."¹⁴³³ Шопов смета дека владата не треба да се меша при назначувањето на учителите во Македонија. "Тоа начело е многу штетно ... Бугарската влада нека ги постави принципите, а Егзархијата самостојно да ги назначува учителите". На крај Шопов пишува: "... мачно ми е да разберам, од што се раководи г-н Д. Ризов и предлага да се прифатат неговите пет точки, од кои повеќето се директно спротивни на политиката на Кнежевската влада и на официјалните упатства кои ни ги даваат."¹⁴³⁴

Овој рапорт на Шопов предизвикал ефект кај премиерот Стоилов. На 3.09.1898 година тој издал специјално Окружно до трговските агентства, во кое е одпредре односот на Бугарија и на агентства кон ТМОРО.¹⁴³⁵ Според окружното: а) Организацијата е еден факт, која може да има влијание врз развојот на самосознанието кај Бугарите во Македонија и врз бугарската надворешна политика. б) Должност на трговските агентства е да се запознаат со Организацијата и со нејзините активности и над неа да стекнат такво влијание "така што не ќе може да прави ништо спротивно

¹⁴³¹ Исто, 181. Според К. Пандев, Ризов по се изгледа не ги изложил сите барања на ТМОРО, тие главно се однесувале за Скопје, и тој веројатно делувал самостојно. (Исто). Меѓутоа според еден рапорт на Шопов се добива сосема друг впечаток. Ризов препорачал назначување на учители секаде но само не во неговиот округ. (А. Шопов, Дневник..., 82-83.)

¹⁴³² Исто, 181.

¹⁴³³ А. Шопов, Дневник..., 82-83.

¹⁴³⁴ Исто, 83.

¹⁴³⁵ А. Шопов, Дневник..., 84-85.; В. Георгиев и С. Трифонов, История на България..., 343-344.

од погледите на бугарската влада".¹⁴³⁶ Меѓутоа, Стоилов со "жал констатира дека во последно време, таа Организација, е падната во нечисти раце и од една институција, која треба да има патриотска цел, таа станала една банда од разбојници, која на овој начин нашла можност да се прехранува и обогатува ... Тоа во моите очи е чисто разбојништво и ако кнежевската влада, успее да фати некој од тие разбојници, бидете сигурни дека тој ќе ги почувствува сите строгости на законот за разбојниците ... Бугарската влада во иднина нема да се застапува за оние што дејствуваат против нејзините погледи".¹⁴³⁷

Стоилов на бугарските трговски агенти во Македонија им препорачува: 1. Агентите да ја следат Организацијата и нејзините дејствија, но "строго да внимаваат да не земат учество". Тие да бидат "објективни набљудувачи" но не и "соучесници - дејци, уште помалку интелектуални раководители". Да ги спроведуваат ставовите на владата. 2. Учебното дело, да се чува колку што може, подалеку од Организацијата. Нејзиното мешање во тоа ќе има компромитирачки карактер, бидејќи турската влада, добро ги знае нишките на Организацијата и чека погоден момент со еден удар да постигне поголеми резултати. 3. Организацијата, да не се меша во работата на духовенството и во црковните општини. На крај се потенцира "Организацијата денес се наоѓа во сомнителни раце и досегашните резултати се само штетни. Тоа ни налага кон неа да бидеме сомнителни и скептици".¹⁴³⁸

ТМОРО за содржината на Окружното разбрала уште пред тоа да стаса во Солун. Шопов го повикал Татарчев за да му го прочита, но тој му одговорил дека "несака да слуша непријатни работи".¹⁴³⁹ Слично одговориле и другите. Шопов известува дека најмногу ги засегнал терминот "разбојници". ЦК во Солун почнал да пушта гласини дека Стоилов се каел што го издал Окружното и дека другите министри од владата биле

¹⁴³⁶

В. Георгиев и С. Трифонов, История на Българите..., 343.

¹⁴³⁷

Исто.

¹⁴³⁸

Исто, 343 - 344.

¹⁴³⁹

А.Шопов, Дневник..., 87.

против. Тоа им било соопштено од Софија.¹⁴⁴⁰ Шопов истакнува дека против ЦК било "револуционерното братство", кое се заканувало дека "ќе ги сретнат (нивните б.н) револвери".¹⁴⁴¹

Провокацијата за ТМОРО била уште поголема, бидејќи Шопов ги повикал сите бугарски трговци во Солун и пред нив го прочитал Окружното. Истовремено Стоилов се заканил со апсење на Делчев и Ѓорче, и дека ќе ја засили борбата против ТМОРО во Македонија, на чело со Шопов.¹⁴⁴² Поради таквиот став на Стоилов на 27.09.1898 г., ЦК, испратила остар протест. Препис од него бил испратен и до ВМК.¹⁴⁴³ Одговорот бил во збиена форма, во смисла ако се посегне по претставителите на Организацијата "тоа нема да се смета како акт на бугарски министер, туку како личен акт на Стоилов, кој ќе го држи за одговорен".¹⁴⁴⁴ ТМОРО реагирала во врска со српско-бугарските преговори за поделба на Македонија на сфери на влијанија. Тоа било лична опомена како кон "министер, дека Македонија не е една колонија, која би можела да се третира на сфери на влијанија, и дека македонскиот народ неможе да трпи слични комбинации за дележ на неговата родна земја".¹⁴⁴⁵ Во исто време ЦК наредил до своите комитети во Македонија да ги бојкотираат бугарските трговски агентства.

Со изгладување на конфликтот бил натоварен Д. Ризов. На 5.10. 1898 г., Стоилов испратил 10 000 лева за Организацијата. Кога за тоа разбрал Ѓ. Петров, изјавил дека Организацијата нема да ги прими парите бидејќи "не сака да стане оружје на бугарската влада".¹⁴⁴⁶ Поради тоа Стоилов одговорил преку Ризов дека тој немал намера да ја прави Организацијата оружје и да ја користи за свои цели, туку сакал само да бидат во хармонија и да не се дејствува без негово знаење и согласност.¹⁴⁴⁷ Ризов

¹⁴⁴⁰

Исто.

¹⁴⁴¹

Исто.

¹⁴⁴²

Д-р, Х. Татрчев, ВЪтрешната..., 92.

¹⁴⁴³

К. Пандев, Националноослободителното движение..., 184.

¹⁴⁴⁴

Д-р, Х. Татрчев, ВЪтрешната..., 92.

¹⁴⁴⁵

Исто, 94

¹⁴⁴⁶

К. Пандев, Националноослободителното движение..., 184.

¹⁴⁴⁷

Исто.

парите ги однел во Солун. Меѓутоа, Татарчев одбил да ги прими. На заминување Ризов парите ги оставил на маса велејќи: "Вие сега можете да ги фрлите во морето".¹⁴⁴⁸

Ризов бил во Солун на 23.11.1898 г., каде на широко се среќавал со луѓето на ТМОРО. Тој зборувал дека по издавањето на Окружното од Стоилов неможел да служи во Македонија и ќе бара друга служба. Тој му кажал на Шопов дека Организацијата ќе го ликвидира, бидејќи го распространувал Окружното и бидејќи бил против насилното собирање пари. Притоа го посветувал Шопов да не биде против тоа, бидејќи и самата влада и отпуштила пари на Организацијата.¹⁴⁴⁹

Интересно е што во текот на преговорите помеѓу ТМОРО и бугарската влада, Стоилов преку своите трговски агенти во Македонија делувал различно. На една страна бил Д. Ризов, кој ги гладел односите со ЦК на ТМОРО, а на сосема друга бил А. Шопов, кој ги заострувал.

ТМОРО ги почувствувале сите игри на бугарската влада. Дури и нешто повеќе, Ѓорче ја насетил српско-бугарската спогодба од февруари 1897 година. За тоа вели: "Рачо се опушти да ми каже дека се воде преговори за поделба на сфери на влијанија ... Овој и сличните признаци ни вдахнаа увереност дека има опасност да се прават политички комбинации на наш грб и без наше знаење. Тоа не натера да бидеме уште попретпазливи и посамостојни во своите акции да не даваме можност да се прават слични комбинации за сметка на Македонија".¹⁴⁵⁰ Игрите на бугарската влада брзо придонеле ТМОРО да го промени "почетното мислење за општата искреност на бугарската влада кон ослободителното дело (што б.н) била проста наивност".¹⁴⁵¹ Организацијата разбрала дека "Бугарија се однесува егоистички...".¹⁴⁵² Тоа ја турнало Организацијата на

¹⁴⁴⁸ Д-р Х. Татарчев, Вџтрешната ..., 94.

¹⁴⁴⁹ А.Шопов, Дневник..., 88.

¹⁴⁵⁰ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 94.

¹⁴⁵¹ Исто, 93.

¹⁴⁵² Исто, 95.

"самостоеен пат",¹⁴⁵³ а таа, сватила, дека само тоа, што ќе го постигне со сопствени сили, "ќе биде сигурно постигнато".¹⁴⁵⁴

6. Во март 1897 година во Солун било формирано Бугарско тајно револуционерно братство. Неговите протагонисти биле од проегзархиската групација во Солун, кои во принцип биле идејни противници на ТМОРО, поради "своите големобугарски политички сваќања".¹⁴⁵⁵ Иницијаторите за основање на Братството биле родум од Бугарија, поради што биле опседнати со "големобугарски идеи". Тие на своја страна привлечле, дел од македонските конзервативни чорбации.¹⁴⁵⁶ Споменатава групација, забележувајќи дека и опаѓа влијанието во Македонија, и дека нивната еволуционистичка политика нема изгледи за опстанок, ја променила тактиката, обидувајќи сè, да ја копира ТМОРО. Х. Силјанов со право пишува дека тие "како умни луѓе ... слично на Мухамед - сами отидоа кон планината: се објавија за револуционери".¹⁴⁵⁷

Појавата на Братството, со претензија да биде втора револуционерна организација во Македонија, немало цел да го засили национално-ослободителното движење на македонскиот народ. Напротив, тоа се појавило како ретрограден фактор во моментот "кога македонскиот народ, најинтензивно беше атакуван од српско-грчката пропаганда и имал потреба од сплотеност".¹⁴⁵⁸ Според Х. Кулев, сигналот за организирање на Братството бил даден кон крајот на 1896 година, од страна на полковник Јанков, при неговата посета на Солун и неуспехот да се спогоди со ЦК на ТМОРО.¹⁴⁵⁹ Според Ѓ. Петров, идејата за Братството ја дал В. К'нчов во согласност со Егзархот и Селџобалиев. Тие како погоден го нашле Иван

¹⁴⁵³

Исто.

¹⁴⁵⁴

Исто, 94.

¹⁴⁵⁵

Пречки и опасности (Из записките на Ив. Х. Николов), Ил. Илинденџ, 2(82), Софија 1937,6.

¹⁴⁵⁶

Спомени на Д. Влахов..., 31-32.

¹⁴⁵⁷

Х. Сиљановџ, цит. дело, т. I, 126.

¹⁴⁵⁸

Д-р, Х. Татарчев, Вџтрешната..., 69.

¹⁴⁵⁹

Спомени на Хр. Кулев..., 107-108.

Гарванов, кого сметале да го спротистават на ТМОРО.¹⁴⁶⁰ Братството било во блиски врски со бугарскиот трговски агент во Солун А. Шопов, а преку него и со бугарската влада.

При конституирањето на Братството, учествувале 14 души. Меѓу нив биле: Иван Гарванов, Христо Тенчев, Јосиф Кондов, Димитар Мирчев, Делчо Колушев, Атанас Наумов, Христо Ганов и други. За претседател бил избран Иван Гарванов.¹⁴⁶¹ Братството под превезот на ослободителното дело планирало да собере повеќе приврзаници за "да го одвр-ати комитетот од лошиот пат и да се избегне пребрзувањето со револуција".¹⁴⁶² Гарванов признава, дека тие агитирале против ЦК на ТМОРО, во смисла "дека народот треба да се организира за борба".¹⁴⁶³ Оваа контраридија во исказите на Гарванов ги открива вистинските намери на Братството. Ѓ. Петров заклучува дека, Братството било поставено божем врз револуционерна основа, за да може полесно да ги превземе позициите на ЦК. "Братството немало друга идеја".¹⁴⁶⁴ Според И. Х. Николов, мотивот на Братството бил 1. Неговите членови прикриени под форма на легална дејност да не се изложуваат на жртви; и 2. Организираната маса да се потчини на Егзархијата и ВМК. Во Братството сметале ако успеат да ги отстранат од Солун, Татарчев и Хаџи Николов, како лица со слободни професии, и на нивно место да втерат двајца свои членови, дека тогаш ќе можат да ја контролират целата ТМОРО.¹⁴⁶⁵

Големобугарските определби на Братството, нашле израз и во Уставот, кој бил донесен во март 1897 година, при неговото конституирање.¹⁴⁶⁶ Според него, Братството имало за цел: а) да го подготви бугарскиот народ, за сам да си извојува слободен политички живот; б) да

¹⁴⁶⁰ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција...,73.

¹⁴⁶¹ Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 116.

¹⁴⁶² Исто, 117.

¹⁴⁶³ Исто.

¹⁴⁶⁴ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 72.

¹⁴⁶⁵ Пречки и опасности..., 6.

¹⁴⁶⁶ Устав на Българското революционно братство, (В. Георгиев и С. Трифонов, История на Българите..., 339-341.)

се расправи со одделни народни мачители; и в) да ја заштити бугарската народност од посегањата на инородните пропаганди.¹⁴⁶⁷ За остварување на таа цел се предвидуваат следните средства: а) жива и печатна реч; б) терор; в) смртта; и г) револуција. Со Братство управува Централен управен совет од 5 члена. Секој член на Братството се нарекувал "брат". Браќата се делеле на млади и постари. Помладите браќа, биле потчинети на постарите. Сите браќа плаќале годишна членарина од 1/4 до 5 т. лири зависно од имотната положба. Со решение на Управниот совет од оваа обврска биле ослободувани сиромасите.

На организационен план "Револуционерното братство не успеало да фати подлабоки корени. Освен ништожните клонови во Прилеп, Кавадарци, Сер и Велес и, се разбира централата во Солун, Братството не успеало да се вгнезди во другите градови во Македонија."¹⁴⁶⁸ За двеипол годишно постоење Братството имало само "неколку идеални борци и два пункта, во кои имало само признаци на организација, но не и дисциплинирана организација". Нивното оружје го сочинувале "неколку пушки и 5 револвери".¹⁴⁶⁹

Во ноември 1897 година, во Солун била формирана уште една филијала на бугарската пропаганда во Македонија. Тоа е Бугарското благотворително братство "Милосрдие".¹⁴⁷⁰ Во него се нашле сите членови на "Револуционерното братство". Милосрдие било под покровителство на агентот А. Шопов, а негов почесен член бил бугарскиот премиер Стоилов.¹⁴⁷¹ Претседател на Милосрдие бил Д. Х. Иванов.¹⁴⁷² Со него управувало 8 члено раководно тело. Како претставник на Братството во раководството на Милосрдие бил Ј. Кондов.¹⁴⁷³ Ова наводно хуманитарна институција од воспитно-образовен карактер, на легален начин требало да

¹⁴⁶⁷ Исто, 339.

¹⁴⁶⁸ Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 216-217.

¹⁴⁶⁹ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 147.

¹⁴⁷⁰ Исто, 143.

¹⁴⁷¹ Исто, 144-145.

¹⁴⁷² А. Шопов, Дневник..., 72.

¹⁴⁷³ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 144.

се бори против туѓите пропаганди, првенствено српската. Главната преокупација била извлекување на македонските деца од српските училишта. А. Шопов во извештајот до Стоилов од 28.01. 1898г., во врска со Милосрдие пишува: "По однос на тукашното братство, мислењето ми е дека треба да му се дадат сите морални содејства ... Тоа може да направи многу при сегашните услови, треба да се одвлече вниманието на општеството кон други места, кон општа неутрална легална работа, преку која може да направиме многу, додека дојде време за подруги дејства".¹⁴⁷⁴ Фактот што протагонистите на Братството, истовремено членувале во Милосрдие не било само поради тоа што "ги споделувале нивните погледи".¹⁴⁷⁵ Преку тоа, Братство, обезбедило покритие за легално спротиставување на ТМОРО, под покровителство на агентството во Солун и бугарската влада.

Брзо по основањето "Револуционерното братство" ја дало првата жртва во судирот со српската пропаганда во Солун. Вечерта на 3.06.1897 г, во хотелот Коломбо бил убиен учителот Христо Ганов родум од Плевен, а Иван Гарванов бил ранет.¹⁴⁷⁶ Организатор на убиството бил српскиот ренегат Пејчиновски, родум од Царевдвор - Ресенско, инаку поранешен учител во солунската гимназија.¹⁴⁷⁷ Расправата помеѓу членовите на Братство и српските пропагандисти, започнала на 2.06 1897, во хотелот Коломбо. Притоа бил присутен агентот А. Шопов.¹⁴⁷⁸ Тоа е уште еден доказ за неговата поврзаност со Револуционерното братство.

Пејчиновски, кој дошол со 3 придружници се поздравил со Шопов и му рекол дека сакал да го посети во агентството за да зборува со него, но се плашел дали ќе го примаат. Шопов одговорил дека агентството е

¹⁴⁷⁴ А. Шопов, Дневник..., 73.

¹⁴⁷⁵ К. Пандев, смета дека членовите на "револуционерното братство" истовремено членувале и во Благотворителното братство бидејќи ги споделувале нивните погледи. (К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 145.)

¹⁴⁷⁶ АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4274, телеграми бр. 62 и 63, од 3.06.1898.

¹⁴⁷⁷ Исто, No, 98. Не точно тврдењето на Х. Силјанов, дека Пејчиновски бил физичкиот убиец на Ганов. Освен, тоа, Силјанов поведувајќи се по мемоарската литература прави уште една грешка датирајќи го убиството на 3.06.1898 година. (Х. Силјанов, цит. дело, т. I, 126).

¹⁴⁷⁸ АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4274, No. 64, 4.06.1897.

отворено за секого, во секое време. Потоа започнал разговор помеѓу Пејчиновски и бугарските учители. Тие го задевале Пејчиновски што станал Србин и му пакости на бугарското дело. Тој одговорил: "За да се осветам на Егзархијата и да покажам дека и Пејчиновски може да прави нешто".¹⁴⁷⁹ Набрзо разговорот се заострил, а Шопов го напуштил местото. Пред заминување Пејчиновски ги поканил разговорот да го продолжат следниот ден, на истото место. Кога Пејчиновски подал рака да се поздрават, учителите арогантно го одбиле.¹⁴⁸⁰

Следната вечер на 3 јуни во Коломбо се нашле: И. Гарванов, А. Наумов, Д. Мирчев, Апостолов, К. Самарџиев,¹⁴⁸¹ врвот на Братството. Тука, повторно дошол Пејчиновски со тројца придружници. Меѓутоа, Пејчиновски брзо си заминал.¹⁴⁸² Веднаш започнала старата расправија. Притоа, еден од членовите на Братството дофрлил: "Дали непамтите во која година беше Сливница?". За време на расправијата Х. Ганов, побарал од содржателот на хотелот да ги предупреди Србите да не предизвикуваат. Во тој момент, Ганов бил нападнал, по што се вмешале и другите. Притоа, Ганов бил убиен со револвер, а Гарванов бил ранет.¹⁴⁸³ Тој бил пренесен во италијанската болница во Солун.¹⁴⁸⁴ Според Шопов, Гарванов покажал невидена храброст. Во моментот, кога Ганов бил нападнал од Александар, Гарванов се фрлил врз него, му ја одзел камата и ја фрлил. Веднаш потоа, се фрлил врз Ташко кој стрелал со револверот, при што самиот Гарванов бил ранет. Поради тоа Шопов смета дека тој заслужувал орден од "Н. Царско височество".¹⁴⁸⁵

Полицијата ги уапсила убијците: Никола Бабаковиќ по потекло Црногорец, Александар родум од Србија и Ташко родум од влашкото село Магарево. Бабаковиќ и Ташко биле на служба во српското конз-

¹⁴⁷⁹ Исто.

¹⁴⁸⁰ Исто.

¹⁴⁸¹ Исто, No. 98.

¹⁴⁸² Исто, No. 64.

¹⁴⁸³ Исто.

¹⁴⁸⁴ Исто, No. 64.

¹⁴⁸⁵ Исто, No. 143.

улство.¹⁴⁸⁶ Од членовите на Братството бил арестуван Д. Мирчев. Тој брзо бил ослободен, бидејќи тој и неговите другари не биле вооружени.¹⁴⁸⁷

Иако Братство јавно дејствувало против ТМОРО, таа во овој момент му притекнала на помош. Хаџи Николов го придружувал Гарванов до болницата, Татарчев му предложил бесплатно лекување, а Матов му испратил писмо од Скопје.¹⁴⁸⁸ Од друга страна, Даме Груев, го организирал ликвидирањето на Пејчиновски со терористи на ТМОРО.¹⁴⁸⁹ Овие услуги Братството брзо ќе ги покажи.

Веднаш по формирањето Братството влегло во врска со ВМК на Јосиф Ковачев. За таа цел, во Софија специјално патувајќи Колушев.¹⁴⁹⁰ Набрзо потоа на 23.04.1897 г., ВМК испратил едно Окружно до Братството, кое било насочено против српската пропаганда во Македонија.¹⁴⁹¹ На 1 мај 1897 г., Гарванов добил 100 примероци од Окружното и почнал да ги растура. ЦК на ТМОРО, категорично се објавил против тоа.¹⁴⁹² Тогаш И. Х. Николов и Татарчев биле пред дилема, дали ЦК на треба да испрати свое окружно со упатства до членството како да постапува спрема Окружното од Братството. Сепак причекале да го видат ефектот. Информациите од теренот потврдиле дека споменатото Окружно не предизвикало ефект, освен делумно во Прилеп, Кавадарци и Серес.¹⁴⁹³ Мотивот за судирот во врска со Окружното, произлегувал од различните разбирања за пропагандите. Братството во борбата против српската пропаганда поаѓало од позициите на бугарската политика. Наспроти тоа, ТМОРО имала сопствен став и еднаков приод за сите пропаганди во Македонија.

Причина за судир бил и начинот на агитација спроведуван од страна на Братството. Тие не агитирале од името на Братството, туку

¹⁴⁸⁶ Исто, No, 67 и 69.

¹⁴⁸⁷ Исто, No. 67 и 86.

¹⁴⁸⁸ Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 118.

¹⁴⁸⁹ Исто, 119.

¹⁴⁹⁰ Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 117.

¹⁴⁹¹ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 149, белешка 75.

¹⁴⁹² Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 119.

¹⁴⁹³ Пречки и опасности..., 6.

воопшто во името на револуционерното дело. На тој начин присвојувале туѓи заслуги и предизвикувале забуна кај обичното членство на ТМОРО. Тоа предизвикало остра реакција од страна на ТМОРО.¹⁴⁹⁴ На друга страна, Колушев разбрал дека ЦК испратил 250 пушки во с. Тушим-Воденско. Тој ги излагал селаните дека пушките ги испратила Бугарија за нивното село, а не за ЦК. Додека ЦК се разбрал со селаните, ќе станела цела престрелка.¹⁴⁹⁵

Првото предупредување за Братството, претставува обидот за ликвидација на Васил К'нчов во Цариград, летото 1897 година. ТМОРО сметала дека тој е интелектуален водач на конзервативните егзархисти и идеен творец на Братството.¹⁴⁹⁶ Подоцна К'нчов, се обидел преку А. Шопов да ги разбере врските на ТМОРО со бугарската влада.¹⁴⁹⁷ Погolem ефект бил постигнат со обидот за ликвидација на А. Наумов во Серес пролетта 1899. Тој откако бил сменет од должноста директор на солунската гимназија бил поставен во Серес. Таму започнал силна агитација против ТМОРО. Притоа, Наумов ги игнорирал предупредувањата на серското раководно тело.¹⁴⁹⁸ Обидот го извеле Михаил Попето, Андон Ќосето и Ангел Станчовалијата.¹⁴⁹⁹ Меѓутоа, наместо Наумов, настрадала неговата жена. Набрзо, тој повторно бил предупреден од Солун, по што го напуштил Серес.¹⁵⁰⁰ Тоа, до краен степен ги заострило односите. Братството донело одлука за ликвидација на П. Тошев, Д. Груев, И. Х. Николов и Х. Матов. За ликвидирањето на Груев бил определен Д. Мирчев, кој задоцнил. Гарванов сакал да стрела врз Матов, Тошев и Х. Николов, но тие биле предупредени навреме.¹⁵⁰¹ Во тоа време Братството било решено

¹⁴⁹⁴ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 149.

¹⁴⁹⁵ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 73.

¹⁴⁹⁶ Националноослободителното движение на македонските и тракийските Българи..., т.2, 124

¹⁴⁹⁷ А. Шопов, Дневник..., 72.

¹⁴⁹⁸ Д-р, Х. Татарчев, Втрешната..., 72.

¹⁴⁹⁹ Спомени на Хр. Куслевъ..., 109.

¹⁵⁰⁰ Исто.

¹⁵⁰¹ Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 121.

да оди "до крај", меѓутоа, заминувањето на Наумов од Серес по заплашувањето од ЦК и неуспехот за ликвидирање на членовите на ЦК, Братството се откажало од тие планови и почнало да бара друг излез.¹⁵⁰²

За намерите на Братството ЦК на ТМОРО, благовремено дознавал преку Григор Попев, кој во летото 1897 г., бил кооптиран за член на ЦК. Тој бил шура на Коне Самарџиев. Како негов роднина, дознавал за плановите на Братството. На тој начин било осуетена намерата на В. К'нчов, Братството да ликвидира 2-3 жители на Солун, а убиството да го препише на ЦК. Во врска со тоа, Х. Николов разговарал со Егзархот. По десетина дена К'нчов бил отпуштен од служба при Егзархијата.¹⁵⁰³ На сличен начин Х. Николов, преку Иван Велков, инаку член на Братството, дознал за намерите за негова ликвидација. Х. Николов и другите членови на ЦК седеле во гостилница, каде бил и Гарванов. Кога се појавило посоченото лице, тие си заминале. По оваа ЦК на ТМОРО ги имала сите аргументи за да ги ликвидира членовите во управата на Братството, но се воздржала.¹⁵⁰⁴

Пред нападот на Наумов, Управниот совет на Братството, согледувајќи ја својата минорна улога, се обратило за помош до ВМК. На 28. 04. 1899, Гарванов испратил опширен извештај до ВМК за претстојниот VI конгрес.¹⁵⁰⁵ Притоа, низ своја призма ги изложил односите помеѓу Братството и ЦК на ТМОРО. Најмногу обвиненија фрлил врз Татарчев, Х. Николов и Ѓ. Петров. Во извештајот Гарванов искажал спремност за "заедничко работење и слевање на сите револуционерни организации под знамето на Врховниот македонски комитет".¹⁵⁰⁶ Писмото на Братството во ВМК било прочитано на 4.05.1899 за време на работата на Конгресот. Со него се барало ВМК да посредува меѓу двете организации во Солун за постигање на согласност. По оваа прашање опширни излагање имал пора-

1502

Исто.

1503

Пречки и опасности..., 8.

1504

Исто, 7.

1505

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 150.

1506

Исто

нешниот трговски агент Д. Ризов, како добар познавач на работите.¹⁵⁰⁷ По обидот за ликвидација на Наумов, Братството испратило писмо до В. Радославов, со кое барало да се превземат мерки против Ѓ. Петров.¹⁵⁰⁸

Набрзо потоа Гарванов заминал за Софија за да бара поддршка за Братството. Притоа се сретнал со Р. Петров, К. Стоилов, и В. Радославов. Сите го пресретнале ладно, без да ветат конкретна поддршка. Скоро сите го советуваа да се спогодат.¹⁵⁰⁹ Поконкретен бил Борис Сарафов. Тој му ветил дека ВМК ќе направи сè, за да се постигне помирувањето, ако треба "и со сила".¹⁵¹⁰ Истовремено Сарафов го поканил Гарванов да се сретната со Ѓ. Петров. Меѓутоа, Гарванов ја одбегнал таа средба. Во тоа време Ѓ. Петров планирал ликвидација на Гарванов во Софија.¹⁵¹¹ Во врска со тоа Сарафов вели: "Централистите имале решено со терор да се справат со Гарванов ... Ѓорче ракоплескаше на акцијата против Наумов. Тој поддржувал дека треба да се искасапат сите од 'Братството', - никакво разбирање, никакво помирување".¹⁵¹² Со решението за помирување ВМК, писмено го известил ЦК во Солун. Ѓорче бил категорично против тоа.¹⁵¹³

На враќање од Софија, Гарванов во Цариград се сретнал со Егзархот. Тој бил неопределен. Ниту го оправдувал, ниту се чувствувал силен за да се спротистави на ЦК. Од егзархиските чиновници, единствено Селџобалив настојувал да се поткрепи Братството.¹⁵¹⁴ Во Цариград Гарванов разбрал дека ЦК дејствувал за да се отпуштат или преместат од Солун, некои од учителите членови на Братството. Меѓу нив бил и Гарванов. Во таа смисла било испратено барање од името на Солунската општина од Х. Татарчев.¹⁵¹⁵ Гарванов се вратил во Солун со убедување дека Братството,

¹⁵⁰⁷ Исто, 219.

¹⁵⁰⁸ Исто, 150.

¹⁵⁰⁹ Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 122.

¹⁵¹⁰ Исто, 123.

¹⁵¹¹ Исто.

¹⁵¹² Спомени на Борисъ Сарафовъ..., 150.

¹⁵¹³ Исто.

¹⁵¹⁴ Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 125.

¹⁵¹⁵ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 151.

ако сака да ја продолжи борбата против ЦК, тоа ќе мора да го прави со свои сили. Управниот совет на Братството ги разгледал резултатите од сондажите на Гарванов. Притоа, оценил дека е подобро да се постигне помирување, но да се причека Сарафовиот пратеник.¹⁵¹⁶

Првите преговори за помирување помеѓу Братството и ЦК на ТМОРО биле водени во септември 1898 година. Тие не дале никакви резултати.¹⁵¹⁷ Конечното помирување станало во првата декада на септември 1899 година, со посредство на ВМК преку поручникот Иван Камбуров.¹⁵¹⁸

Управниот совет на Братството ги изложил своите услови за обединувањето. Тие барале еден нивен член да влезе во ВМК, на местото од Ѓ. Петров. Меѓутоа, Камбуров го отфрлил тоа, бидејќи не се вклопувало во политиката на ВМК. Тој планирал целосно да се премавне Задграничното претставништво на ТМОРО од Софија. Тоа било заменето со услов: "Никој од централистите да не го претставува ЦК, туку еден претставник на ВМК да седи во Солун и да го следи развојот на работите".¹⁵¹⁹ Оттука јасно се гледат намерите на Сарафовиот ВМК за негово наметнување како единствен фактор во револуционерното движење. Во духот на егзархиските сваќања Братството предлагало да се чуваат училиштата и општините од влијанието на Организацијата. Тоа било допуштливо само во случај ако тие смислено пречат на целите на Комитетот. Условите на Братството, биле отфрлени од страна на ЦК. Тој сметал дека Братството не претставува револуционерна организација, туку една мала група без посебно значење и како таква, таа неможе да се слее со Организацијата. Таа треба да се растури, а нејзините членови да се прифатат во Организацијата откако ќе положат заклетва.¹⁵²⁰ Братството се колебало да ги прифати условите на ЦК. Меѓутоа, ЦК им испратил протокол за помирување во ултимативна форма. Условите на ТМОРО биле: 1) Тајното бугарско

¹⁵¹⁶

Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 125.

¹⁵¹⁷

А.Шопов, Дневник..., 87.

¹⁵¹⁸

К. Пандев, Националнослободителното движение..., 151.

¹⁵¹⁹

Исто, 151-152.

¹⁵²⁰

Исто, 152.

революционерно братство се растура и се присоединува кон постојната ТМОРО. 2) Целокупниот имот на Братството се отстапува на ЦК. 3) Братството ќе посочи 6 лица од кои ЦК ќе избере по еден во ЦК и Солунскиот окружен комитет. 4) Сите членови на Братството ќе бидат примени во ТМОРО, откако ќе положат клетва. 5) Членовите на Братството да се откажат од своето членство во Благотворителното братство Милосрдие. 6) Долговите на Братството остануват за негова сметка и да престане излегувањето на весникот Автономија.¹⁵²¹

Братството ги прифатило условите на ЦК, со убедување дека ВМК ќе го превземе раководството на целото ослободително дело. Во тоа ги убедувал Камбуров. Тој им ветил дека Ѓ. Петров ќе биде вратен во внатрешноста. Протоколот за согласност го потпишале Татарчев и Гарванов. Еден примерок од него потпишал Камбуров и го испратил до ВМК со датум 16.09.1899 година.¹⁵²² Неколку дена потоа П. Тошев ги заколнал во ТМОРО: Гарванов, Колушев, Самарџиев, Кондов, Мирчев, Тенчев, А. Стоилов, Д. Апостолов и А. Весов. Од поистакнатите членови на Братството тоа го одбиле Кочо Аврамов и Чакаров. Аврамов подоцна бил ликвидиран од Сарафовите луѓе.¹⁵²³

По две недели во ЦК бил кооптиран банкарот Јосиф Кондов, кој бил сметан за поумерен. Додека агилниот Гарванов влегол во Солунскиот окружен комитет, во кој уште биле: Стамат Танчев, Атанас Ангелов и Х. Матов како претставник на ЦК.¹⁵²⁴

Х. Силјанов, спогодбата за саморастурање на Братството и вклучувањето на неговите членови во ТМОРО ја оценува како "капитулација", на последното.¹⁵²⁵ Х. Николов, смета дека со тоа се ставил крај на меѓусебните расправи.¹⁵²⁶ Меѓутоа, Ѓ. Петров сметал дека посредништвото на

¹⁵²¹ Исто, 152; Спомени на Иванџ Гарвановъ..., 126.

¹⁵²² К. Пандев, Националноослободителното движение, 153.

¹⁵²³ Спомени на Иванџ Гарвановъ..., 126-127.

¹⁵²⁴ Д-р, Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 73.

¹⁵²⁵ Х. Силјанов, цит. дело т.1, 128.

¹⁵²⁶ Пречки и опасности..., 8.

Камбуров било "принципиелно неправилно", бидејќи се нарушувала само-стојноста на Организацијата. ВМК со своето посредништво "се грижел да задоволи одделни амбициозни групи, отцепници, за да ги печали на своја страна и да ги внесува во Внатрешната организација како надворешни елементи".¹⁵²⁷ Едноставно, тоа било "втерување на волкот во трлото".¹⁵²⁸

Колку Ѓ. Петров бил во право ќе покажат настаните во 1901 и 1903 година.

Се поставува прашањето, зошто ЦК го прифатил помирувањето со Братството преку негово саморастурање и вклучување во редовите на ТМОРО, кога Братството било пред распаѓање. Во почетокот на 1898 година ТМОРО ги добила општинските избори во Солун, а проегзархиската листа поминала катастрофално. По интервенција на ЦК преку Солунската општина В. К'нчов бил отстранет од служба при Егзархијата во Цариград. Наумов по нападот врз него го напуштил Серес. Петочлената чета на Братството која била испратена да задигне еден турски бег во Дојранско се распаднала. Бано Кушев во Прилеп се откажал од Братството. Тоа ги загубило своите позиции во Ахчелебиско.¹⁵²⁹ На друга страна, владата на К. Стоилов, која на своевиден начин, била ментор и морален покровител на Братството паднала во почетокот на 1899 година. А новиот состав на ВМК, бил по мерка на ТМОРО. Во такви околности зошто ЦК, не ги зел во предвид серозните предупредувања на Ѓ. Петров. Најверојатно ЦК, бил заморен од долгогодишната расправија со проегзархиските кругови во Солун. Меѓутоа несомнена улога одиграл Сарафовиот ВМК, кој играл на дупла карта. Оваа грешка на ЦК скапо ќе го чини севкупното македонско ослободително движење.

7. Во ноември 1896 година, во Софија се одржал III конгрес на македонските друштва во Бугарија. На него требало да присуствуват најмалку 40 делегати од 37 македонски друштва. Меѓутоа, на првото заседание имало само 20 делегати. Поради тоа Конгресот започнал со работа на следното заседание, кога кворумот бил обезбеден со 21 делегат.

¹⁵²⁷

Спомени на Борисъ Сарафовъ..., 51.

¹⁵²⁸

Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 150.

¹⁵²⁹

К. Пандев, Националноослободителното движение..., 151

Двајцата делегати од македонското друштво во Софија, не биле допуштени бидејќи во изминатата година не го признавале ВМК.¹⁵³⁰ III македонски конгрес, минал под влијание на расцепот во ВМК, што настанал за време на II конгрес. Тоа се одразило врз бројот на делегатите и неговата работата. Причините за расцепот и опаднатото влијание на ВМК, Конгресот ги видел во "недостојното поведење, кое владата на Бугарија го држи по македонското прашање".¹⁵³¹ Било констатирано дека ВМК ја исцрпел дипломатската компонента, наспроти организационата и револуционерната, кои не ги дале очекуваните резултати. Според К. Шахов, причината за неуспехот на ВМК лежела во "самиот комитет ... во еден извесен дел од него". Конгресот одлучил да испрати делегација кај бугарскиот премиер Стоилов за да го дозне неговото мислење по македонското прашање. Меѓутоа, Стоилов не ја примил делегацијата.¹⁵³² Тоа зборува дека, овој состав на ВМК ја немал поддршката на бугарската влада, која почнала да флертува директно со ТМОРО.

Македонската младина во Софија, која не била задоволна од состојбите во ВМК, испратила апел до конгресистите да изберат Комитет, кој ќе биде способен, да стави крај на раздорите и меѓусебните расправи и на тој начин да се издигне престижот на ВМК.¹⁵³³

За претседател на ВМК повторно бил избран генерал Данаил Николаев. Потпретседател на комитетот бил Ј. Ковачев, касиер П. Урмов а секретар Д. Љапов. П. Урмов не ја прифатил касиерската должност, наместо него бил избран кукушанецот Христо Станишев.¹⁵³⁴

Овој состав на ВМК, не ја променил политиката кон ТМОРО. Последниот обид за негово наметнување над ЦК бил направен преку полковникот Јанков. Бидејќи ја немал поддршката на владата, ВМК се обидел да заигра преку кнезот Фердинанд. Поврзаноста на Д. Николаев со кнезот

¹⁵³⁰ Исто, 154-155.

¹⁵³¹ Исто, 155.

¹⁵³² Исто.

¹⁵³³ Исто, 156.

¹⁵³⁴ Исто, 156-157.

Фердинад била обелоденета на 6.03.1897 година кога тој дал оставка на претседателската должност во ВМК и станал аѓутант на кнезот.¹⁵³⁵ Претседателското место го завзел потпретседателот Ј. Ковачев, а како нов член бил кооптиран Ил. Георгов. Набрзо потоа оставка во комитетот дале: П. Урмов, Љ. Милетич и Т. Карајовов, кој бил назначен за секретар на бугарското трговско агентство во Битола. Така комитетот се нашол во оставка. Излез од ситуацијата бил нов конгрес.

Постојната беспарица и нарушените односи со ВМК на Д. Николев, ја натерале Организацијата да изнаоѓа нови форми за извлекување на материјална помош за делото во Македонија од македонската емиграција во Бугарија. Затоа, веднаш по пристигањето во Софија како задграничен претставник на ТМОРО, Гоце Делчев ги зацврстил врските со офицерите "од 1895 година", кои биле надвор од ВМК.¹⁵³⁶ Соработката со нив се продлабочила по пристигањето на вториот задграничен претставник Ѓ. Петров. Тогаш помеѓу Ѓорче, Делчев, Стојчо Гаруфалов и Антон Бозуков се родила идејата за "Тајните офицерски братства".¹⁵³⁷ Притоа, Гаруфалов за претседател го предложил Иван Цончев, бидејќи имал углед меѓу офицерите. Задграничните претставници долго се колебале околу Цончев, сметајќи дека има врски со бугарскиот двор. На тоа посебно укажувал А. Бозуков. На крај заклучиле дека Бозуков, тоа го прави од лични амбиции и го прифатиле Цончев.¹⁵³⁸ Ѓорче нашироко агитирал во интерес на офицерските братства во Шумен, Варна, Русе и други места. Тие во прво време и укажале значајна материјална помош на ТМОРО, согласно своите можности.¹⁵³⁹ Преку Офицерските братства биле врбувани и испраќани првите кадри за потребите на организационите чети во Македонија.¹⁵⁴⁰

¹⁵³⁵ Исто, 158.

¹⁵³⁶ Д. Димески, Гоце Делчев..., 77.

¹⁵³⁷ Г. Ив. Бџлевџ, Вџстанието вџ Североизточна Македонија презџ 1895, Ил. Илинденџ, г. VIII, 2-3 (62-63), Софија 1935, 13. Белев погрешно истакнува дека идејата за офицерските братства се зародила кон крајот на 1896 година. Во тоа време Ѓорче сеуште бил во ЦК во Солун.

¹⁵³⁸ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 102.

¹⁵³⁹ Исто.

¹⁵⁴⁰ Г. Ив. Бџлевџ, Вџстанието..., 13.

Како резултат на воспоставената соработка со Офицерските братства летото 1897 година И. Цончев го посетил Солун и остварил средбата со членовите на ЦК.¹⁵⁴¹ Тој во книжарницата на Хаџи Николов се сретнал со Татарчев и Груев. Од нив изворно се запознал за состојбите во Македонија и за ТМОРО. Притоа, Цончев искажал подготвеност Офицерските братства морално и материјално да ја помагаат ТМОРО.¹⁵⁴² Истовремено, Цончев направил безуспешен обид за помирување помеѓу ТМОРО и Бугарското тајно револуционерно братство.¹⁵⁴³ Цончев од Солун се вратил восхитен од луѓето и положбата.¹⁵⁴⁴ За посетата на Солун, Цончев во својот дневник запишал: "при средбата со членовите на ЦК ... Даме Груев, Хр. Татарчев, Ив. Х. Николов и други најдобар впечаток ми направи Д. Груев со својот ум, позитивност и смелост".¹⁵⁴⁵

По враќањето на Цончев од Солун, соработката помеѓу Организацијата и офицерските братства била продлабочена. Поради тоа, Ѓ. Петров со право забележува дека Цончев во прво време многу им помагал.¹⁵⁴⁶ Соработката помеѓу Офицерските братства и ТМОРО била забележана од бугарските трговски агентства во Македонија. Во извештајот до Стоилов од 14.11.1897 година Шопов пишува: "тукашниот комитет (ЦК, б.н.) има свои раководители во Софија. Главен раководител им е офицерскиот комитет, на чие чело стои бившиот воен министер Рачо Петров и бившиот македонски учител Ѓорче Петров. Членови на тој комитет се повеќето резервни офицери, сите офицери, родум од Македонија и многу офицери, родум од Бугарија ... Владата треба да обрне сериозно внимание на организацијата на офицерските комитети, зошто тој може да приготви сериозни изненадувања за Бугарија. Не сметате ли за можно, дека еден

¹⁵⁴¹ Спомената посета на Цончев во Солун Белев ја лоцира во пролетта 1897 година. (Исто); Меѓутоа, според извештаите на А. Шопов, Цончев го посетил Солун во почетокот на јули 1897 година. Притоа, Шопов не успеал да го дознае името на офицерот. АМ, ф. БГК "Солун", мф. 4274, No.173, 8.07.1897. и No. 183, 11.07.1897.

¹⁵⁴² Д-р, Х. Татарчев, Вџтрешната..., 82.

¹⁵⁴³ Г. Ив. Бџлевџ, Вџстанието..., 13.;

¹⁵⁴⁴ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 103.

¹⁵⁴⁵ Г. Ив. Бџлевџ, Вџстанието..., 13.

¹⁵⁴⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 102.

ден една погранична дружина, чии офицери се членџови на кажаниот комитет, може без знаење на владата, да тргне за Македонија и да ја вовлече Бугарија во војна? Ако не тоа, не допуштате ли, дека може да се случи нешто во минијатура, слично на тоа".¹⁵⁴⁷ До слични сознанија дошол и Димитар Ризов. Во извештајот од 18.03.1898 година, тој пишува: "бившиот воен министер Рачо Петров, во компанија со еден голем македонски неранимајко, наречен Ѓорче Петров ... составиле некаџков си таен македонски комитет, во кој сакале да ги ангажират бугарските офицери... (слично на б.н.) Етники Етерија".¹⁵⁴⁸ Шопов, сметал дека Ѓорче имал достап до целокупната кореспонденција во Министерството за надворешни работи на Бугарија што се однесувало за Македонија.¹⁵⁴⁹

Несомнено, овие извештаи повлијаеле врз бугарскиот министер за војна полковник Иванов. Тој го повикал Ѓорче на објаснување и му предочил дека прави нешто "како грчката Етерија".¹⁵⁵⁰ Министерот Иванов го сметал Ѓорче како опасен човек за бугарската држава. За да ја парализира дејноста на ТМОРО, која несакала да се покори пред бугарската влада, министерот Иванов, превзел мерки да ја осуети нејзината соработка со офицерските братства. Тој наредил да се следи Ѓ. Петров, Цончев го преместил во Видин, а офицерите почнал да ги заплашува.¹⁵⁵¹

Поради оставката на ВМК на Д. Николаев, бил свикан IV конгрес на македонските друштва. Тој се одржал од 15 до 21 јуни 1897 година во Софија. Од 38 македонски друштва требало да учествуваат најмалку 40 делегати. Меѓутоа, во работата на конгресот зеле учество 20 друштва со 22 делегати.¹⁵⁵²

На Конгресот било разгледано прашањето за вземните односи меѓу ВМК и ТМОРО, и прашањето за востание. Притоа било конста-

¹⁵⁴⁷

А. Шопов, Дневник..., 71.

¹⁵⁴⁸

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 171-172.

¹⁵⁴⁹

Исто, 168.

¹⁵⁵⁰

Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 102.

¹⁵⁵¹

Исто.

¹⁵⁵²

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 158.

тирано дека ВМК треба да се подготвува за востание, а за тоа да влезе во врска во ТМОРО. Востанието "треба да се подигне, само кога тоа ќе биде наполно подготвено и кога политичките услови ќе бидат благопријатни".¹⁵⁵³ Оттука се гледа дека IV македонски конгрес манифестира тенденција, на попустливост и приближување на ставовите кон оние на ТМОРО, пред сè, по прашањето за востание. За претседател на ВМК, бил избран кукушанецот Христо Станишев. Сосема неочекувано Конгресот за член во ВМК го избрал задграничниот претставник на ТМОРО Гоце Делчев. Најверојатно ВМК, сметал дека со Делчевото вклучување во сопствените редови ќе ги изглади и надмине неодразбирања со ТМОРО. Овој чекор не ВМК, Ѓ. Петров, го сфатил како обид да се отцепи Делчев од него.¹⁵⁵⁴ Меѓутоа, Делчев, писмено го известил претседателот на Конгресот Ј. Ковачев, "... Мојата положба во делото не ми допушта да го прифатам изборот".¹⁵⁵⁵ Неговото место било пополнето со резервниот член Коста Шахов.¹⁵⁵⁶

Иако Делчев официјално одбил да земе учество во ВМК, на Х. Станишев, контактите помеѓу ВМК и ТМОРО продолжиле. Задграничните претставници Г. Делчев и Ѓ. Петров учествувале на заседанието на ВМК од 13. 02. 1898 година.¹⁵⁵⁷ Тие претставиле сопствен проект за регулирање на меѓусебните одоси. ВМК го прифатил понудениот проект и одлучил неговото санкционирање да го изврши ЦК на ТМОРО. Комитетот на Станишев, неколку пати отпуштал извесна сума за потребите на задграничните претставници.¹⁵⁵⁸ Во секој случај била постигната извесна согласност, но ниту едните, ниту другите, не биле задоволни.

Во јули 1898 година се одржал V македонски конгрес. Овој Конгрес, како и претходните посветил соодветно место на односите меѓу ВМК

¹⁵⁵³

Исто, 160.

¹⁵⁵⁴

Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 109.

¹⁵⁵⁵

Гоце Делчев, Писма и други материали..., 279.

¹⁵⁵⁶

К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 161.

¹⁵⁵⁷

Исто, 169.

¹⁵⁵⁸

Исто, 169-170.

и ТМОРО. За претседател на ВМК бил избран Ал. Радев. Меѓутоа и овој комитет не можел да ги оправда надежите кои се полагале на него, пред сè поради разногласијата помеѓу неговите членови.¹⁵⁵⁹

Комитетот покажал извесно раздвижување на дипломатски план. Во почетокот на 1899 година се обидел да ја искористи ситуацијата во врска со Критското прашање. Било испратено барање до претставниците на Големите сили во Софија за спроведување на реформи во Македонија по примерот на применетите принципи во Крит. Во прилог кон барањето бил испратен проектот за реформи во Македонија изработен од ВМК во 1896 година.¹⁵⁶⁰ Од тоа не дошле конкретни резултати. Напротив, со тоа се усложнила позицијата на Бугарија на меѓународен план.¹⁵⁶¹

ЦК на ТМОРО и Задграничното претставништво, имајќи го зад себе искуството од "соработката" со бугарската влада на К. Стоилов и со дотогашните состави на ВМК, одлучила да ја промени тактиката. Политичката клима била поволна, а искуството значајно. Во почетокот на 1899 г, по падот на Стоиловата влада, на нејзино место се нашол Радославов. Од друга страна, Претставништвото претходно воспоставиле контакти со повеќе асоцијации во Бугарија, од кои извлекувале скромна материјална помош. На прво место, тука биле офицерските братства. За да се ослободат од добрата волја на своите потпомагачи, Претставништво решило да ја превземе работата во свои раце. Од друга страна, ЦК од Солун неколку пати побарал да се изгладат недоразбирањата со ВМК.

Оттука се родила идејата индиректно да се превземе контролата врз ВМК, и на тој начин економскиот потенцијал на македонската емиграција во Бугарија да се сврте во каналите на македонското ослободително дело. Поради тоа, Ѓорче превзел широка агитација во Бугарија, барајќи соодветна авторитетна личност кој ќе застане на чело на ВМК. Тој ја прокрстарила цела Бугарија "до каде што имаше Македонец", и ги

¹⁵⁵⁹ Исто, 163-164.

¹⁵⁶⁰ АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5016, No.14.

¹⁵⁶¹ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 165.

поканил "сите Македонци во провинцијата".¹⁵⁶² Најпрво разговарал со И. Цончев. Меѓутоа, тој сеуште не сакал да си даде оставка и да стане претседател на ВМК. Ги сондирал полковниците Стефан Николов и Јанков. Тие не биле по мерка на ТМОРО. За нив Ѓорче вели: "Николов ми направи впечаток на тежок човек со слаб ум, а Јанков, на лесен човек".¹⁵⁶³ Во потрага по авторитет, Ѓорче разговарал со Славчо Бабаџанов. Од друга страна Сарафов и Бозуков, сами се понудиле. Меѓутоа, Ѓорче не ги прифатил. Тој преферираше на човек со позначајна улога во општеството и со поголема тежина.¹⁵⁶⁴ Во таа насока разговарал со учителот Паунчев во Варна, со Панов - адвокат, понатаму со адвокатот Иван Иванович кој се покажал како "чамова даска".¹⁵⁶⁵ Ѓорче не се раководел од идејните определби на личностите. Во таа насока посебно го сондирал водачот на социјалистите Димитар Благоев, но и тој одбил. Едноставно сите одбиле зашто работата им изгледала ризикантна. На крај морал да се задоволи со офицерите од "1895 година". Тој сметал дел од нив да се вклучат во комитетот, а повеќето да се искористат за практична работа. Од своја страна, тие предлагале Ѓорче да застане на чело на комитетот, меѓутоа не прифатил. На крај Ѓорче се одлучил за Сарафов, кого го сметал за попостојанен во споредба со Бозуков.¹⁵⁶⁶

Како резултат на тоа била подготвена листа на чело со Сарафов за претстојниот конгрес, во чија корист започнала нова агитација.¹⁵⁶⁷ Оттука, Ѓорче со право вели: "Ние го уредивме Сарафовиот комитет, тој беше наш продукт."¹⁵⁶⁸ Претходно бил постигнат договор за меѓусебните односи. Според него, задграничните претставници имале право да учествуваат на седниците на комитетот, но да не сносат одговорност за неговите

¹⁵⁶² Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 118.

¹⁵⁶³ Исто, 119.

¹⁵⁶⁴ Исто.

¹⁵⁶⁵ Исто.

¹⁵⁶⁶ Исто.

¹⁵⁶⁷ Исто.

¹⁵⁶⁸ Исто, 117.

постапки. Активноста на ВМК требало да бидат со знаење и согласност на задграничните претставници.¹⁵⁶⁹

Оваа проекција требало да биде санкционирана на VI конгрес на македонските друштва. Конгрес започнал со работа на 1 мај 1899 година. Притоа, од 40 македонски друштва во Бугарија, учествувале 34 друштва преку 42 делегати.¹⁵⁷⁰ На Конгресот отворено се зборувало за подготвување на населението во Македонија за "револуција".¹⁵⁷¹ Во таа насока бившиот трговски агент Д. Ризов, предлагал, комитетот да има "воено одделение, составено од лица специјалисти ... (и б.н) да не се пренабрегнува помошта и советите на луѓе, кои можат да бидат корисни за делото, во случај ако околностите се усложнат".¹⁵⁷² Ризов придавал значење на бугарската влада и на бугарското јавно мислење, а посебно на влијанието на надворешниот фактор - првенствено Русија. Востанието во никој случај не требало да започне пред истекот на 1901 година.¹⁵⁷³ Според Г. Капчев, ослободувањето на Македонија не можело да стане без вмешувањето на надворешниот фактор и поради тоа, револуцијата во Македонија требало да ги засегне најзначајните интереси на Големите сили во Османската империја. Наспроти тоа, Бозуков сметал дека ослободувањето на Македонија може да се изведе со сопствени сили преку неколку последователни востанија. Во врска со тоа, Д. Ризов, сметал дека наместо неколку востанија подобро е едно зрело и обмислено востание.¹⁵⁷⁴

Д. Ризов предложил вклучување на двајцата задгранични претставници во составот на ВМК како редовни членови, за да се изврши слевање на двете организации. Предлогот бил отфрлен.¹⁵⁷⁵ На последното заседание Димитар Благоев ја изнел идејата за Балкански соединети

¹⁵⁶⁹ Исто, 118.

¹⁵⁷⁰ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 216.

¹⁵⁷¹ Исто, 217.

¹⁵⁷² Исто.

¹⁵⁷³ Исто.

¹⁵⁷⁴ Исто.

¹⁵⁷⁵ Исто, 218.

држави, што исто така било отфрлено.¹⁵⁷⁶ Конгресот се позанимавал и со уредување на односите помеѓу ТМОРО и "Револуционерното братство".

Благодарение на претходните сондажи листата на Сарафов на конгресот поминала без опозиција.¹⁵⁷⁷ За претседател на ВМК бил избран Б. Сарафов; Т. Давидов - потпретседател; Вл. Ковачев - секретар, Георги Петров - касиер; а за членови советници А. Бозуков и д-р Шопов.¹⁵⁷⁸

ВМК на Б. Сарафов во старт покажал дипломатска активност на меѓународен план. За таа цел конгресот го избрал Ал. Радев за свој претставник на Првата конференција на мирот во Хаг.¹⁵⁷⁹ Тој стапил во контакт со ерменскиот комитет "Трошак". Двете организации направиле заеднички обид за поставување на македонското и ерменското прашање на спомената конференција. Меѓутоа, овие барања, конференцијата воопшто не ги зела во предвид. Поради тоа на 13 јуни 1899 г., двата комитети заеднички изјавиле дека "не ги признават решенијата на Конференцијата како задолжителни за своите два народи и дека ќе продолжат да се борат за своето ослободување".¹⁵⁸⁰

Сарафовиот ВМК, чиј ментор бил Ѓорче Петров, во прво време манифестирал значајна соработка со задграничните претставници на ТМОРО. Во врска со тоа, Ѓорче истакнува: "Работите ги почнавме на чисто другарска основа со договор, дека тие ќе фигурират во Бугарија, но дека поткрепата и тврдината ќе бидеме ние. Офицерството во почетокот не превземаше ништо без наше знаење и согласност."¹⁵⁸¹ Самиот Сарафов истакнувал: "Ние сме фирмата, а Ѓорче е комитетот".¹⁵⁸² Ѓорче ги потенцира успехите на Сарафовиот комитет на материјален план. Според него, тоа било огромен успех за македонското дело. Затоа констатира: "ако емиграцијата не беше ја создала овдешната организација со ВК на чело,

¹⁵⁷⁶

Исто.

¹⁵⁷⁷

Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 119.

¹⁵⁷⁸

К. Пандев Националноосвободителното движение..., 219-220.

¹⁵⁷⁹

Исто, 219; Д. Димески, Гоце Делчев..., 105.

¹⁵⁸⁰

К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 219.

¹⁵⁸¹

Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 120.

¹⁵⁸²

Исто.

ќе ја создадеhme ние".¹⁵⁸³ Несомнено е дека ВМК за време на првиот мандат на Сарафов пружал значајна финансиска помош на ТМОРО. VII македонски конгрес за потребите на ТМОРО констатирал расходи од 11 900 златни левови и 23 327, 20 левови во сребро.¹⁵⁸⁴

Меѓутоа, независно од силната материјална поддршка, Сарафовиот ВМК, уште во текот на првиот мандат започнал со заткулисни игри. Летото 1899 година, при една обиколка во Македонија, Делчев, отворено се судрил со А. Бозуков, член- советник на ВМК. Постапката на Бозуков во присуство на Делчев да агитира во полза на ВМК, било сериозно нарушување на меѓусебните принципи. Делчев оттогаш се разочарал од "лојалноста на офицерите".¹⁵⁸⁵ "Неможејќи да се наметне над Делчев, нешто подоцна, во пролетта 1900 година, авантуристички настроениот Антон Бозуков ќе демисионира од ВМК, поради заминување во Трансвал, со цел да се вклучи во Бурската војна".¹⁵⁸⁶ Уште поперфидна се покажала посредничката мисија на Камбуров во септември 1899 година, при саморастурањето на "револуционерното братство" и неговото вклучување во редовите на ТМОРО. Камбуров отворено ги покажал претензиите на ВМК на Сарафов, кој се поставил во улога на арбитер. Тој им ветил на членовите на Братството, дека ВМК има намера да го премавне Задграничното претставништво на ТМОРО од Софија и да го превземе раководењето со ЦК, преку инфилтрирање на свои луѓе. Имајќи го во предвид тоа, Сарафовата изјва "Ние сме фирмата, а Ѓорче е комитетот", се чини има чисто демагошки карактер. Изгледа дека проникливиот Ѓорче, тоа го сфатил со задоцнување. Оттука Татарчев со право пишува: "Дијалектиката, тактот и дипломатијата на Ѓ. Петров, на кои ЦК полагаше огромни надежи, неможеа да ја променат офицерската психологија и менталитет дека раководството на така сложен механизам каков што претставуваше ВМРО, би

¹⁵⁸³ Исто, 122.

¹⁵⁸⁴ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 229.

¹⁵⁸⁵ Д-р Х. Татарчев, Вјтрешната..., 84.

¹⁵⁸⁶ Д. Димески, Гоце Делчев..., 105.

можела да се диригира од даскалчиња".¹⁵⁸⁷ Посериозните разидувања со ВМК на Сарафов ќе дојдат во претстојниот период.

8. Во текот на 1898/99 година, формирањето на околиските чети во Солунскиот вилает се одвивало со поголем интензитет. Првата месна околиска чета во Вилаетот била создадена во 1897 година во Еницевардарско на чело со Апостол Петков. Од неа се издвоил Иван Карасулијата, кој со својата чета почнал да ги обиколува Кожув и Пајак планина. Во четата на Апостол кратковремено бил Михаил Апостолов Попето. Летото 1897 г., со своја чета во Струмичко се нашол Гоце Делчев.

Во почетокот на 1897 година, Делчев започнал да врбува стари арамиски војводи за потребите на Организацијата. Во писмото до Н. Малешевски од 6.03. (ст. стил) 1897 г, Делчев пишува дека се сретнал со Мустракот од кого побарал во рок од еден месец да собере 15 "здрави и решителни" момчиња, и заедно со Малешевски "да ги подведат под клетва и да ги воспитат во духот да се жртвуват за снабдување на македонските комитети со оружје".¹⁵⁸⁸ Делчевите планови за превоспитување на старите арамиски војводи биле тешко остварливи заради нивниот менталитет. Во тоа, Делчев брзо се убедил. На 22.04. (ст.стил)1897г, тој, му пишува на Малешевски: "Многу погрозен се јавува Дончо со своите херои. Дали има народ, кој што толку многу трпел од своите синови изроди, колку македонскиот!".¹⁵⁸⁹ Согледувајќи ја опасноста од делувањето на арамиските банди, Делчев направил обид за нивно парализирање. На 28. 04. (ст. стил) 1897 г, го известил Малешевски за пристигањето на полицискиот инспектор Морфов во Дупница. Притоа, побарал Малешевски да интервенира кај Морфов за да се спречи навлегувањето на арамиските банди од Бугарија во Македонија. Независно од постапката пред Морфов, Делчев во тој поглед бил песимист. Тој сметал дека, ако се превземат такви мерки од бугарска страна, може да дојде до заострување на односите со ВМК.¹⁵⁹⁰ Во

¹⁵⁸⁷ Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната...,83.

¹⁵⁸⁸ Гоце Делчев, Писма и други материали..., 139-141.

¹⁵⁸⁹ Исто, 152.

¹⁵⁹⁰ Исто, 156.

писмото од 10. 05. 1897г., Делчев пишува дека Мустракот изразил подготвеност да го слуша, "но кој го знае".¹⁵⁹¹ Сомневањето на Делчев во Мустракот, е поизразено во писмото од 18. 05. (ст.стил) 1897 година. Во него пишува: "Колку и чети да навлегуват тие се приватни и алчни за збогатување групи, се разбира потпомагани од севозможни темни личности. Сведенијата на началникот за Мустракот, неznam колку се точни, ниту пак имам можност да ги проверам ... но многу се блиски до вистината, бидејќи Мустракот многу малку се разликува од другите. Ако ми ги послуша зборовите, тоа ќе биде едно големо чудо".¹⁵⁹²

Сепак, Делчев бил трпелив кон Мустракот. Оттука произлегла средбата со него кон крајот на декември 1898, при што му "удрил и едно убаво пиене".¹⁵⁹³ На 22.04. 1899 г., Делчев го информира Малешевски дека во Македонија навлегле со чети Крилчо и Дончо. Притоа го замолува Малешевски да им го пренесе следново: "по нивното заминување јас неможам да им бидам пријател, зошто пријателите по идеја треба да се слушат и еден за друг да умираат, а како можам да го најдам особено последново, кога послушноста ја нема ниту на јота".¹⁵⁹⁴

Делчевата упорност со старите арамиски војводи кај одделни лица ги дала очекуваните резултати. Такви биле Атанас Тешовалијата, кој со Делчев се сретнал во 1899г, и Дедо Иљо Крчовалијата.¹⁵⁹⁵

Од кратките информации од Делчевата преписка, може да констатираме дека, тој уште во почетокот на 1897 година, вложил големи напори за да ги привлече и превоспита старите арамиски војводи во духот на Организацијата. Додека, за непоправливите се забележува тенденција за

¹⁵⁹¹ Исто, 158.

¹⁵⁹² Исто, 160.

¹⁵⁹³ Исто, 173.

¹⁵⁹⁴ Исто, 192.

¹⁵⁹⁵ А. Тешовалијата, по средбата со Делчев се откажал од ајдутството, и влегол во ТМОРО. Летото 1900 г, тој бил назначен за војвода на реонската чета во неврокопско. Во 1901 г, ќе го ликвидира непоправливиот Мустрак. Г.Д. Атанасъ Тѣшовалията, Македоно одрински прѣгледъ. год. I/. 15-16 1 априлъ, 1906, София.1.

нивно неутрализирање. Последново ќе биде еден од условите на ТМОРО за продолжување на преговорите меѓу Организацијата и бугарската влада.

Додека работата со старите арамиски војводи одела бавно и тешко, како погодни за организационите чети се покажале резервните офицери од бугарската армија, меѓу кои имало Македонци и Бугари. Тие првобитно биле врбувани преку офицерски братства, а потоа преку комитетот на Сарафов. Меѓу првите такви бил Михаил Апостолов Попето.

Во април 1898 година, на територијата на Струмичкиот револуционерен округ влегле три помали групи. Првата била под раководство на Ефрем Чучков, предназначена за Малешевско, втората под раководство на Тодор Станков за Радовишко и третата на чело со Стојан Георгиев за Струмичко.¹⁵⁹⁶ Овие три летечки групи, практично се нашле на периферната територија засегната од Виничката афера. Тие имале задача да влезат во контакт со погрвите лица во своите реони, да ги стегнат редовите на Организацијата и да го подигнат духот на населението.¹⁵⁹⁷ Од трите летечки групи, само Стојан Георгиев, делувал на територијата на Солунскиот вилает. Со тек на времето бројот на таквите групи почнал да се зголемува. Од нив се образувале бојни јадра, така што почнале да се формират чети со зголемени функции.¹⁵⁹⁸

Во април 1898 година, Делчев го поканил Н. П. Русински, да замине за војвода во Кукушко заедно со Михаил Попето. Меѓутоа, Н. Петров ја одбил понудата под изговор дека е болен. Вистинската причина лежела во составот на четниците, од кои повеќето биле стари ајдути,

¹⁵⁹⁶ Ст.(анковъ) Т.(одоръ), Създаване четничкия институтъ, Ил. Илинденъ, София 1927, г.І, кн.1, 16.

¹⁵⁹⁷ Исто. Т. Станков, создавањето на четничкиот институт на ТМОРО го гледа како една од последиците на Виничката афера. Притоа истакнува дека постојните летечки нелегални групи првенствено требало да ја зацврстат разнишаната организациона мрежа во засегнатите области од Виничката афера. Меѓутоа, фактите покажуваат дека генезата на четничкиот институт е подолга. Според тоа може да констатираме дека Виничката афера врз создавањето на четничкиот институт имала индиректно влијание. Мора да се има предвид фактот дека формирањето на околските чети било и една од конгресните одлуки од 1896 година.

¹⁵⁹⁸ Исто.

поради што не му се допаднале.¹⁵⁹⁹ Раководството на спомената чета го прифатил Попето. Таа се состоела од 7 души, од кои само Исаија Величков бил сознателен четник, додека Мито Георгиев од Кукуш бил неопределен. При обидот да се префрли во Македонија, четата на Попето, кај Кустендил била пречекана и распрсната од една бугарска чета. Меѓутоа, по десетина дена таа повторно се собрала и успешно се префрлила во Серско, каде била пречекана од дедо Иљо Крчовалијата.¹⁶⁰⁰

Попето, бил "дисциплиниран воин", кој веднаш се зафатил со апостолска работа.¹⁶⁰¹ Неговиот строг карактер бил пример за првите четници. Одејќи од село на село на селаните им проповедал совест, бунт, конспиративен дух и самоувереност во борбата. Тој им велел: "Ние ја овладавме ноќта, ама ни преостана да го овладее денот. Штом водиме борба ќе го овладее и него. Важно е да навикнеме да водиме борба".¹⁶⁰²

Резултатите од активноста на Попето биле забележани од ЦК на ТМОРО. Тие, врз него повлијаеле поттикнувачки. Оттука, есента 1898 година, ЦК побарал од околските раководители да реферират за положбата и потребите во своите околии.¹⁶⁰³ Кон средината на октомври бил добиен одговор од 12 раководители. Притоа во 11 од извештаите се оплакувале од лошото држење на терористичките групи. Само во еден извештај се фалела агитационо-организаторската дејност на Попето.¹⁶⁰⁴ Тоа ја предизвикало одлуката на ЦК да се расформират терористичките групи, и на нивно место, во секоја околија да се формира мала чета од нелегални работници. Во таа смисла било испратено окружно од 14 точки. Во него меѓу другото се потенцирало дека доколку некои реони немаат нелегални

¹⁵⁹⁹ Н. Петровъ, Другарски споменъ за Михаилъ Апостоловъ (Попето), Ил. Илинденъ, г.V, 6 (46), София 1933, 9.

¹⁶⁰⁰ Исто.

¹⁶⁰¹ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.I, 123.

¹⁶⁰² Исто.

¹⁶⁰³ Основоване на четническият институтъ. Изпрацане списъци въ Екзархията. Конгресътъ презъ 1899 год. (Из апискитъ на Ив. Х. Николовъ) Ил. Илинденъ 1936, 6 (76), 8.

¹⁶⁰⁴ Исто.

работници, да го извести ЦК, за да им испрати такви.¹⁶⁰⁵ Со тоа практично бил ставен почетокот на четничкиот институт.¹⁶⁰⁶ Организацијата на четничкиот институт воопшто била дело на Делчев, кој ги поседувал сите квалитети за таа мисија.¹⁶⁰⁷ Тој, не само што бил родоначалник на револуционерното четништво, туку организатор на првите агитационоорганизаторски чети, и воспитувач на некои од првите војводи.¹⁶⁰⁸

Потребата од потпирање врз стариот арамиски кадар првобитно била неминовна. Тие во прво време биле единствено претрашени луѓе, кои биле погодни за егзекутори, курири, пренесување на оружје и други работи.¹⁶⁰⁹ Меѓу нив се вбројувале: Кочо Мустракот, Иван Карасулијата, Илија Крчовалијата, Апостол Петков, Атанас Градобалијата, Георги Бродалијата и други.¹⁶¹⁰ Многу мина од нив, од себе создале легенди и загинале како херои.¹⁶¹¹

¹⁶⁰⁵

Исто.; Д-р, Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 105.; Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 98.; Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 207.; Христо Матов. Мълчаливецът от Струга (Очерк за живота и делото на на македонския раволуционер Христо Матов), София, 1993, 46.; Меѓутоа, според К. Пандев, споменатото окружно на ЦК било издадено во 1899 година. Своето тврдење го заснова главно врз аргументите според Христо Матов. Пандев бележи недоследности во тој поглед и кај Матов, за кои допушта дека можеби се резултат на "правописна или печатна грешка". (К. Пандев, Националноослободителното движење..., 190.) Дека Окружното е издадено во 1898 година потврдуват Хаџи Николов и Татарчев. Од друга страна, во прилог на својата теза Пандев го наведува фактот дека М. Попето во Гевгелиско останал дури во втората половина на 1899 година по четувањето со Делчев. (К. Пандев, Националноослободителното движење..., 191.) Меѓутоа и овој аргумент не одговара на вистината. Ние констатиравме дека Попето за првпат во споменатиот регион се нашол во 1897 година во составот на четата на Апостол Петков. Истата година заедно со Делчев учествувал во грабнувањето на Струмичкиот бег. Во април 1898 година, тој со 7 члена чета од Делчев бил испратен за Кукушко. Во 1898 година тој извел повеќе акции во рамките на Солунскиот вилает. Во отсуство на споменатото Окружно, повеќето аргументи тврдат дека тоа било издадено есента 1898 година.

¹⁶⁰⁶

Основоване на четничкиот институт..., 8.

¹⁶⁰⁷

Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 105.; Се чини дека Х. Матов е премногу субјективен кога тврди дека тој бил "родоначалник на идејата за агитационо-организаторските чети засекоја околина". (Христо Матов, За својата револуционна дейност..., 8.).

¹⁶⁰⁸

Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 98.

¹⁶⁰⁹

Исто.

¹⁶¹⁰

Исто, 98-99.

¹⁶¹¹

Исто, 100.

Меѓутоа, тие набрзо биле потиснати од младите интелегентни кадри од кои повеќето поминале низ бугарските касарни, како Михаил Попето, Христо Чернопеев, Марко Лерински и други. Тие станале вистински агитатори, организатори и инструктори.¹⁶¹² Четата на Попето прераснала во вистинска четничка школа. Од неа произлегле бројни војводи како: Х. Чернопшев, Михаил Герџиков, Никола Дечев, Петар Јуруков, Делчо Коцев, Пешо Самарџиев, Никола Жеков, Стефан од Карлово, Атанас Бабата, Андон Ќосето, Крсто Б'лгаријата, Карчо, Гоце Китан, Гоне Бигинин, Трајко Јотов, Иван Варналијата, и многу други.¹⁶¹³

Во прво време за војводи се прибегнувало кон подофицерите кои биле поиздржливи и лесно приспособливи на тешките услови.¹⁶¹⁴ Кон крајот на 1899 и почетокот на 1900 година била разбиена легендата дека учителите и граѓаните не биле приспособливи кон тешкиот горски живот. Тие по разни начини се вклучиле во четите, најчесто како секретари-агитатори.¹⁶¹⁵ Покасно биле произведувани во војводи и добивале свои региони. Освен тоа, "војводскиот контингент бил засилен од млади интелегентни идеалисти, кои под влијание на револуционерната идеја, или пак романтизам ги напуштале училиштата и родните домови за да најдат чувство и ефект со приклучувањето на природната стихија против петвековниот поттиснувач".¹⁶¹⁶ Меѓу таквите се вброиле Крсто Асенов и Ѓорѓи Панчев од Сливен, Васил Попов, Никола Дечев, М. Даев, Мерџанов, Јулиј Розентал - студент- поет, и други.¹⁶¹⁷

Четничкиот институт ја спасил Организацијата од погроми при честите провали и го подигнал нејзиниот престиж пред населението. "Колку и мала, четата беше вооружена сила на заговорот - јатка на бунтовната армија, која ќе ја крене на нога околицата, кога ќе удри часот".¹⁶¹⁸

¹⁶¹² Исто, 99.

¹⁶¹³ Исто, белешка 2.

¹⁶¹⁴ Д-р Х. Татарчев, В'трешната..., 106.

¹⁶¹⁵ Х. Сиљанов, цит.дело, т.1, 100-101.

¹⁶¹⁶ Д-р Х. Татарчев, В'трешната..., 106.

¹⁶¹⁷ Исто.

¹⁶¹⁸ Х. Сиљанов, цит.дело, 102.

Првите егзекуции на одделни злосторници и "прононсирани предавници ... премавнувањето на еден бег, полјак или разбојник, понекогаш беше еднакво на полуослободување на цели села".¹⁶¹⁹

Четите станале прибежиште за многумина при разни опасни ситуации. Преку нив, Организацијата, во очите на селаните добила значење "на вистинска народна власт, авторитетна, справедлива до жестокост и способна да ги налага решенијата".¹⁶²⁰ Според Татарчев, кон крајот на 1899 и почетокот на 1900 година, "земјата веќе била прошарана со чети" и секоја околија имала своја чета.¹⁶²¹ Тоа ја наметнало потребата од поконкретно определување на местото и улогата на четите во македонското револуционерно национално ослободително движење.

За таа цел Г. Делчев и Ѓ. Петров, согласно чл. 11 од уставот на ТМОРО и окружното од 1898 година изработиле Правилник за четите на ТМОРО.¹⁶²² Тие го испратиле на санкционирање до ЦК во Солун. Правилникот го разгледале П. Тошев и Х. Матов и го подготвиле за хектографирање. Овој проект паднал во рацете на османските власти во текот на Солунската провала 1901 година.¹⁶²³ Веројатно од тука произлегле разните варијанти, поточно слободни интерпретации на Правилникот кои се вртеле по странските дипломатски претставништва во Солун.¹⁶²⁴

Правилникот за четите на ТМОРО содржи пет глави и 47 члена. Првата глава, не е нумерирана како одделен член и на своевиден начин

¹⁶¹⁹ Исто, 104.

¹⁶²⁰ Исто.

¹⁶²¹ Д-р, Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 107. Татарчев истакнува дека до крајот на 1898 година, задачата на четите главно била агитационо-организаторска и тие ги избегнувале судирите со војската бидејќи Организацијата се уште не била доволно цврста. Првата констатација на Татарчев е тешко одржлива, бидејќи четничкиот институт во тоа време бил уште во својот зародиш.

¹⁶²² Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 326. Според Б. Сарафов, Правилникот бил напишан од Ѓ. Петров и капетан Венедиков. (Спомени на Б. Сарафов..., 49).

¹⁶²³ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 190.

¹⁶²⁴ Поопширно за тоа види: Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 326-327; К. Пандев, Националноослободителното движење..., 193-195. Без сомение Пандев не располагал со разните варијанти на Правилникот за четите; АМ, ф.ФО, мф. 333, 195/2111.

претставува преамбула.¹⁶²⁵ Во неа се вели: "Во секој револуционерен околиски реон се уредува по една чета, која е неразделен дел на Организацијата. Таа се движи тајно во реонот по потреби на делото и по распоред на Месниот комитет".¹⁶²⁶ Втората глава од Правилникот го определува начиниот на: а) агитација, б), организација, в) извршни задачи и г) крајни задачи на четата. Во чл. 1 се вели: "Четата како дополнителен дел на месната организација, ја разјаснува и шири меѓу населението идејата, целта и задачата на организацијата, определени во нејзиниот устав и правилник".¹⁶²⁷ Во чл. 3 се утврдува дека четата треба да влијае морално кај населението во корист на "идејата за самовооружување". Според чл. 5 четата е должна да го обучува населението во воен поглед, и да се грижи за неговото вооружување (чл. 6). Од друга страна четата е должна да му помага на месниот комитет при насилното собирање пари за потребите на делото (чл. 7). По наредба на Комитетот, четата ги исполнува смртните казни (чл.8). Според чл. 9 четата е должна да ги прогонува разбојниците независно од нивната верска и национална припадност. Истовремено, таа ги преследува сите други чети на својата територија, кои не припаѓаат на ТМОРО. Без дозвола на Реонското раководство и ЦК, четата не смее да прави никакви политички обири и грабежи во името на ослободителното дело (чл.10). И на крај во чл. 11 од второто поглавје се утврдува дека четата е должна како оружена јатка на повик од ЦК, прва да го крене и развее знамето на востанието.

Во третата глава од Правилникот чл. 12-18 се регулирани општите правила за четата. Притоа се предвидуваат најстроги казни доколку чета со својата активност придонесе за предвременно бунтување на населението. Во врска со тоа во чл. 16 се вели: "мерки од покрупен карактер, кои може да ја завлечат Организацијата предвременно во борба, се сметат за дела

¹⁶²⁵ Правилникъ за четитѣ на Тайната М. - Одр. рев. организация, АМ. ф. ФО, мф. 329, 195/2157, No.207.; Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 327.

¹⁶²⁶ Правилникъ за четитѣ ..., 1.

¹⁶²⁷ Исто.

престапни и предавнички. Виновниците се гонат и казнуват како престапници и народни душмани".

Четвртото поглавје (чл. 19-26), ги определува односите на четата со комитетот. Според чл. 19. четата е потчинета на месното раководно тело, ги исполнува неговите наредби, а за своите намери бара дозвола од него и го известува за стореното. Според чл. 25 четата не смее да го напушти реонот без дозвола на ЦК.

Составот и внатрешниот ред во четата се регулирани во последното пето поглавје од Правилникот. Таа "се состои од 7 или повеќе души, според потребите и условите во кои се наоѓа реонот. Таа има началник, кој се определува од ЦК" (чл. 27). Со чл. 29 се утврдува дека составот на четниците е направен во согласност со месното раководство, дека четата неможе да прими нов член без знаење на раководителот, но ниту тој може да и наложи таков на четата без нејзина согласност. Член 30 допушта привремено засолнување во четата на лица кои се компромитирани пред власта. Интригите, среброљубието, егоизмот и непослушноста биле казниви. За повторени грешки следело исклучување од четата и од Организацијата (чл 45). Четниците и нивниот началник сноселе еднаква одговорност пред Комитетот, за постапките на четата (чл. 42).

Смртна казна е предвидена за следниве случаи: а) предавство кон поединец, четата или Организацијата; б) поради издавање на тајна со која е доведена во опасност, организацијата, четата или поединец; в) ако поради своеглавост и од лични амбиции се преземат дејствија спротивни од намената на четата и духот на Организацијата; г) дезертерство во време на акција со што е доведена во прашање текот на акцијата и безбедноста на четата; и д) кога четата по подолго набљудување на некого оцени дека заслужува смрт (чл 46). Последниот 47 член прецизира дека "решенијата за смрт се донесуват од целата чета и со одобрување на реонското раководно тело".¹⁶²⁸

¹⁶²⁸

Исто., Д. Димески Македонското националноосвободително дело..., 327-330.

9. Во почетокот на 1898 година листата на ТМОРО, победила на изборите за Солунската црковно-училишна општина. Во врска со тоа, Шопов во својот доверлив извештај од 16.01.1898 г. до бугарското Мнистерство за надворешни работи и вероисповест пишува: " Како што мислев и оваа година во изборот за членови на Солунската црковно-училишна општина ... победи т.н. Народна партија, предводена од д-р Татарчев и Груев. Другата партија во која влегуват сите видни трговци и учители и која го има за водач книжарот Самарџиев и банкарот Кондов, скоро не зеде учество во изборите".¹⁶²⁹ Овој факт изнесен од Шопов сам по себе зборува за минорното влијание на проегзархиската групација во Солун. Во продолжение Шопов истакнува: "Партијата на Груев-Татарчев се смета за партија крајно либерална и противегзархиска, и спротиставена на партијата Самарџиев-Кондов".¹⁶³⁰ Во составот на општината влегле: свештениците Христо и Стамат, д-р Татарчев, М. Н. Мишев, Ил. П. Стефанов, Д. Петров, Хр. Пиперков и И. Јанушев. Претседател бил Ив. Маџаров.¹⁶³¹

На 21.02(ст.стил) 1898 г, терористи на ТМОРО во Цариград го ликвидирале редакторот на весникот "Новини", Димитар Македонски.¹⁶³² Тој бил убиен поради еден напис во споменатиот весник. Неколку дена по објавувањето на статијата учителот Битраков од Охрид изјавил дека "Македонски нема да остане жив".¹⁶³³ Кога во Солун пристигнала веста за неговото ликвидирање во Бошњак-ан се собрале Груев, Батанџиев, Хаџи Николов и Матов кој специјално дошол од Скопје. Нивното задоволството од ликвидацијата на Македонски било очигледно. Набрзо им се придружил Васил Мончев. Тогаш Хаџиниколов во знак на убиството посакал да чести коњак. Поради тоа Мончев, ги напуштил, а на Груев му упатил забелешка дека повеќе не сака да го гледа во гостилницата.¹⁶³⁴

¹⁶²⁹ АМ, ф.БГК - Солун 1896-1915, мф. 4275, No. 57.

¹⁶³⁰ Исто.

¹⁶³¹ Исто.

¹⁶³² А. Шопов, Дневник..., 278, белешка 183.

¹⁶³³ Исто, 76.

¹⁶³⁴ Исто, 76-77.

Шопов, претпоставува дека убиството било заповедано од Софија, а негов реализатор бил Цариградскиот комитет на чело со ресенчанецот Трајчев. Според Шопов, убиството требало да ги заплаши егзархиските чиновници за да не пречат на Организацијата во Македонија и да ги назначуваат учителите што таа ќе ги посака. "Македонски беше лош дух за нив, бидејќи не им го одобруваше поведението, и им го поткопуваше влијанието во Цариградското агентство и настојувал да ги отргне ресенските градинари со кои се служела Организацијата".¹⁶³⁵

Заострените односи со Егзархијата, придонеле Д. Груев во учебната 1897/98 година да остане без служба.¹⁶³⁶ Поради тоа, а и поради севкупните односи и пречки помеѓу Егзархијата и ТМОРО, Д. Груев на пат за Софија поминал низ Цариград, каде се сретнал со егзархот. Груев, бил обвинет божем за "безбожништво". Меѓутоа, вистинските причини лежеле во неговата револуционерна активност.¹⁶³⁷ Од своја страна, Груев ја обвинил Егзархијата, за нејзините врски со "бугарската влада и нејзините трговски агенти во Македонија".¹⁶³⁸ Зборовите на Груев дека со егзархот се поделиле "добро",¹⁶³⁹ не одговарат на вистината. Барем егзархот не мислел така. Тој од постапките на ТМОРО се оплакал пред бугарската влада и кнезот, притоа искажал "стравување за бугарското дело, ако таа дејност продолжи".¹⁶⁴⁰ Во писмото до Фердинад, од 17.03.1898 г., егзархот истакнал: "Комитетот треба да разбере дека Бугарија не е ниту готова, ниту пак условите се благопријатни за да се вмеша. И, ако е така, да се прекинат агитациите за востание".¹⁶⁴¹ Меѓутоа, владата и кнезот го успокоиле егзархот Јосиф.¹⁶⁴²

¹⁶³⁵ Исто, 77.

¹⁶³⁶ Спомени на Дамянъ Груевъ..., 21.

¹⁶³⁷ Исто.

¹⁶³⁸ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 179.

¹⁶³⁹ Спомени на Дамянъ Груевъ..., 21.

¹⁶⁴⁰ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 179.

¹⁶⁴¹ Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи... т.2, 102.

¹⁶⁴² К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 179.

Груевата активност во Солун, била следена од османските власти. На 1.05.1898 г., дворската канцеларија го известила Великото везирство, дека според извештаите на софиското комесарство Д. Груев под превезот на инспектор "обиколувал на секаде поради што треба да се следи неговото однесување".¹⁶⁴³ Веројатно оваа информација имала пресудна улога за интернирањето на Груев од Солун, летото 1898 година. Меѓутоа, веднаш во ЦК Солун се нашол Пере Тошев, кој се вработил како коректор во печатницата на Коне Самарџиев.¹⁶⁴⁴ Во исто време во ЦК се нашол Христо Матов, кој се вработил како професор по литература во новоотворениот трговски оддел на Солунската машка гимназија.¹⁶⁴⁵

Проблемот за назначување на учителскиот кадар на ТМОРО бил разгледан на едно советување од страна на ЦК во Солун во 1898 година. Тогаш "се реши да му се предложи на егзархот да го запре гонењето на организационите учители и да ги назначи сите отпуштени според списокот, кој ЦК дополнително ќе му го испрати. Предлогот требаше да носи ултимативен карактер".¹⁶⁴⁶ ЦК, дошол до убедување дека само преку морален притисок врз Егзархијата ќе може да ги распореди учителите според потребите на Организацијата. За тоа, ЦК го ополномоштил Ѓ. Петров.¹⁶⁴⁷ Листата што тој ја понел со себе ги содржела имињата на 70 учители. Првиот контакт на Ѓорче бил со Лазаров - началникот на училишниот оддел, кому го покажал полномоштвото од ЦК.¹⁶⁴⁸ Притоа му дал рок од 3 дена за исполнување на барањата на Организацијата. Лазаров се обидел одговорноста да ја префрли врз Егзархијата, велејќи дека ќе поднесе оставка. Во негова одбрана истапиле повеќе егзархиски чиновници, кои изјавиле пред егзархот, дека и тие ќе поднесат оставки. Тогаш,

¹⁶⁴³ Македонија, Сборник от документи и материали..., 403.; Документи и материали за историјата на българския народ, София, 1969, 276.

¹⁶⁴⁴ Сребренъ п. Петровъ, Турското робство въ Македонија и апостолитѣ на свободата ѝ, Ил. Илинденъ, г.VIII, 6 (76), София, 1936, 4.

¹⁶⁴⁵ Христо Матов. Мълчаливецот от Струга..., 44.

¹⁶⁴⁶ Цитирано според Д. Димески, Македонското националноослободително движење..., 244.

¹⁶⁴⁷ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 112.

¹⁶⁴⁸ Исто, 113.

егзархот побарал бугарската влада да ги притегне луѓето на Организацијата. Од таму сугерирале Егзархијата да има помирлив став и да ги избегне крајностите. Најпосле Ѓорче се сретнал со егзархот. Притоа, егзархот приговарал дека со тоа се руши принципот и авторитетот на егзархијата. Ѓ. Петров, возвратил дека: "Интересите на Организацијата сега стојат погоре отколку престижот на егзархиските чиновници ... тој треба да ги жртвува ситните работи на чиновничката дисциплина".¹⁶⁴⁹ На крај Ѓорче истакнал дека Организацијата ќе ја принуди Егзархијата да ги исполни барањата на ТМОРО. Во спротивно се заканил дека ТМОРО ќе ги заплаши егзархиските учители, а преку општинарите ќе ги натера учениците да ги напуштат гимназиите. Најпосле егзархот попуштил.¹⁶⁵⁰ Нешто пред Ѓорче со сличен список од името на ВМК пред егзархот се нашол Д. Ризов. Меѓутоа, Ѓорче истакнал дека само ЦК има право да прави такви распоредби.¹⁶⁵¹ Во голем дел Егзархијата ги исполнила барањата на ТМОРО.¹⁶⁵² Оттогаш станало пракса ЦК пред почетокот на учебната година да доставува списоци пред Егзархијата.¹⁶⁵³

Односите помеѓу ТМОРО и Егзархијата биле разгледани на опширното советување на ЦК во август 1899 година.¹⁶⁵⁴ На советувањето присуствувале 27 околиски раководители и 4 членови на ЦК.¹⁶⁵⁵ Делегатите од Битола и Струмица се оплакале на држењето на митрополитите Григориј и Герасим, кои ги прогонувале членовите на ТМОРО. За нив била предложена смртна казна. Предлогот го подржале сите делегати, но членовите на ЦК биле воздржани. ЦК ја сватил опасноста од таквата постапка и затоа не сакал да се закрви со убиството на двајца митрополити. Тој побарал пресудата да се остави во негова надлежност за да се изврши кога

¹⁶⁴⁹ Исто, 114.

¹⁶⁵⁰ Исто, 114-115.

¹⁶⁵¹ Исто, 116.

¹⁶⁵² Исто, 117.

¹⁶⁵³ Исто, 116.

¹⁶⁵⁴ Из записките на Ив. Х. Николов, Ил. Илинден 1936, 6 (76), 8. Хаџиниколов споменатото советување третира како конгрес. (Исто).

¹⁶⁵⁵ Исто.

тој ќе најде за погодно. Предлогот го подржале сите делегати.¹⁶⁵⁶ На советувањето се расправало за слевањето на "Револуционерното братство" со ТМОРО. Тогаш И. Х. Николов, во интерес на спогодувањето поднел оставка во ЦК, меѓутоа таа не била прифатена. Набрзо од ЦК демисионирал Х. Батанциев, поради презафатеност.¹⁶⁵⁷

По слевањето на "револуционерното братство" со ТМОРО, во ЦК бил кооптиран Јосиф Кондов.¹⁶⁵⁸ Меѓутоа, тој не бил викан на заседанијата на ЦК, а од друга страна самиот гледал да се држи понастрана. Наспроти тоа на заседанијата на Солунскиот окружен комитет редовно присуствувал Иван Гарванов. Тој претежно бил ангажиран во акции за собирање на средства од поранешните приврзаници на Братството,¹⁶⁵⁹ други работи не му доверувале.¹⁶⁶⁰

Кон крајот летото 1899 година, на располагање на ЦК во Солун му бил ставен Христо Чернопеев.¹⁶⁶¹ Таму останал 4 - 5 месеци без конкретни задолженија. Планот да замине за некој реон не бил реализиран, поради доцнење на подготовките. Во меѓувреме тајно увежбувал повеќемина во ракување со оружје. Тоа траело до 14. 04. 1900г., кога заминал во реонската чета во Гевгелиско.¹⁶⁶²

10. Во почетокот на 1898 година, српската пропаганда направила обид за продор во внатрешноста на Солунскиот вилает преку отварањето на училиште во Кукуш. Подготовките за отварањето на училиштето ги извел црногорецот Јован Јовановиќ, кој бил замешан во убиството на Христо Ганов во 1897 година. Тој на двапати го посетил кајмакот во

¹⁶⁵⁶

Исто.

¹⁶⁵⁷

Исто.

¹⁶⁵⁸

Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 127.

¹⁶⁵⁹

Исто, 128.

¹⁶⁶⁰

Исто, 129.

¹⁶⁶¹

Август или септември 1899 година, Ѓорче Петров го препорачал Чернопеев кај И.Х.Николов во Солун. Пред заминување за Солун, Сарафов му рекол на Чернопеев дека ќе исполнува должност на терорист по заповед на ЦК. Меѓутоа, Ѓ. Петров му рекол дека ќе исполнува се што ќе му нареди комитетот. (Спомени на Христо Чернџо Пџевџ ..., 54.

¹⁶⁶²

Спомени на Христо Чернџо Пџевџ..., 55.

Кукуш.¹⁶⁶³ Два дена потоа училиштето било отворено. На децата им биле ветени по 20 пари дневно и шеќерчиња. На тој начин за една недела биле собрани 10 деца од најбедните семејства.¹⁶⁶⁴

Кукушани веднаш реагирале на српската пенетрација во нивниот град. Тие прво се пожалиле до солунскиот валија, а потоа кај Великиот везир.¹⁶⁶⁵ Бидејќи тоа не помогнало, го нападнале училиштето. Притоа го фатиле учителот, му го зеле револверот, го претепале и ги искршиле вратите и прозорците на училиштето, а на домаќинот на куќата му се закарнале дека ќе му ја запалат куќата, ако повторно ја изнајми за српско училиште. Поради инцидентот власта арестувала 5 мина граѓани, а наредниот ден уште 30 души.¹⁶⁶⁶ Во меѓуврме Јовановиќ добил засилување од двајца Црногорци од Солун. Едниот од нив бил Н. Бабаковиќ - учесник во убиството на Ганов. Тогаш Јовановиќ почнал да зборува дека не се плаши од никој, дека носи 2 револвера и дека Кукуш е српски град. За целиот настан дошле специјални иследувачи од Солун. По 4 дена Кукуш добил нов кајмакам.¹⁶⁶⁷

Откако настанот добил остар тек солунскиот валија реагирал балгоразумно. До 25. 04. (ст. стил) биле ослободени сите арестувани освен: Гоце Нако Чанев, Милан Танчев и Тено Червениванов.¹⁶⁶⁸ Набрзо потоа сопственикот на куќата во која било сместено српското училиште изјавил дека неможе да ја издава куќата за српско училиште. Така Јовановиќ бил принуден да изнајми друга куќа во турскиот кварт.¹⁶⁶⁹ На тој начин бил изолиран од македонските граѓани во Кукуш. Наскоро биле ослободени останатите тројца арестувани.¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶³ Македонија, Сборник от документи и материали..., 401.

¹⁶⁶⁴ Исто.

¹⁶⁶⁵ АМ, ф. БГК - Солун, 1896-1915, мф. 4275, No 324, 28.03. 1898.

¹⁶⁶⁶ Исто, No.367, 14.04. 1898.; Македонија. Сборник от документи и материали..., 401.

¹⁶⁶⁷ Македонија. Сборник от документи и материали..., 402.

¹⁶⁶⁸ АМ, ф. БГК - Солун, 1896-1915, мф. 4275, No. 425, 25.04.1898.

¹⁶⁶⁹ Исто, No. 444, 27.04.1898.

¹⁶⁷⁰ Исто, No. 560, 30.05.1898.

Според рускиот дипломатски претставник во Солун, отварањето на српското училиште во Кукуш било "неразумно".¹⁶⁷¹ Според него Србите требало да се задоволат со своите училишта во Солун и да не трчат со отварање нови училишта по Солунскиот вилает, бидејќи "предизвикуват непријателство меѓу словенското население".¹⁶⁷² Тој истакнува дека на "српските училишта се трошат многу пари, зошто нивното отварање и постоење без поткуп е невозможно, овие трошоци едвај се оправдуват ... нема сомнение дека без постојната материјална поддршка, оние што почна себе сѐ, да се нарекуват Срби, ќе бидат одново Бугари, какви што сè станати веќе пред многу години, благодарейќи на усилената бугарска пропаганда сред македонските словени".¹⁶⁷³

11.1. Есента 1898 година, во најсеверната точка на Солунскиот вилает, во с. Лешко-Џумајско, никнал уште еден значаен пункт на ТМОРО. По препорака на Ѓ. Петров, таму за учител бил испратен Христо Куслев.¹⁶⁷⁴ Таму претходно постоела месна организација. Покрај вообичаената агитација и покрстување на нови членови, Куслев имал задача да го поддржува преминувањето на чети. Во февруари 1899 г., оттука поминала четата на Васе од 7-8 души, која во Виничко успеала да задигне 40 глави говеда. Тие успешно биле префрлени во Бугарија, а парите од нив биле предадени на Н. Малешевски и Ѓ. Петров.¹⁶⁷⁵ Низ Лешко на двапати биле префрлени по 10 товари пушки, од кои секој товар броел по 16 пушки. Третата пратка не успеала да помине, бидејќи Турците ги нападнале куририте. Во мај оттука поминала седумчлена чета за Струмичко.¹⁶⁷⁶ Куслев воспоставил здрава мрежа во сите околни села. Посебно заслужни биле курирот Николај и чорбацијата Китан.¹⁶⁷⁷ Во мај 1899 година Куслев добил порака од Задграничното претставништво, во Лешко да остане

¹⁶⁷¹ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, т.1, 247.

¹⁶⁷² Исто, 249.

¹⁶⁷³ Исто.

¹⁶⁷⁴ Спомни на Христо Куслевъ..., 104.

¹⁶⁷⁵ Исто.

¹⁶⁷⁶ Исто, 105.

¹⁶⁷⁷ Исто, 105-106.

преку летото, за да го олесни преминувањето на другите организациони чети. Меѓутоа до 20 јули не се појавиле нови чети. Поради тоа Куслев заминал за Софија, каде се сретнал со Делчев. Тој го информирал дека во скоро време нема да минуват чети низ пунктот. Затоа Куслев заминал за Солун за да го доврши седмиот клас.¹⁶⁷⁸

Во јули 1899 година во Серскиот револуционерен округ влегол Делчев со својата чета. Со него биле Антон Бозуков, Кочо Мустракот и 3 членови од "женевската група" на анархистите. Тие имале план да одвлечат некој бег.¹⁶⁷⁹ Бидејќи Мустракот не сакал сите пари да влезат во касата на Организацијата, веднаш го напуштил Делчев. Набрзо потоа, поради политички несогласувања се одделил Бозуков. Слично постапиле и 3 анархисти. Делчев останал со 12 души. По едно месечно следење на Илијаз - бег, не успеале да го фати.¹⁶⁸⁰

Следната киднаперска акција во Серско, Делчев ја извел во почетокот на септември. Тогаш бил фатен лихварот Димитраки од с. Шилинос.¹⁶⁸¹ За откуп биле побарани 2000 т. лири. Првото писмо пропаднало, бидејќи го уништил самиот курир, кој бил пресретнат од власта. Второто писмо било испратено преку Атанас Тешовалијата и Георги Бродалијата. Во меѓувреме Делчев планирал да го ограби пренесувањето на државните пари од Неврокоп до Серес. Тоа не успеало, бидејќи пратката била силно обезбедена.¹⁶⁸² Во меѓувреме пратениците од грабнатиот Димитраки се вратиле со 180 лири. Неговиот брат одговорил "нема и неможе повеќе".¹⁶⁸³ Затоа следело ново писмо со кое се барале уште 480 т. лири, така што откупот да достигне 600 лири. Една ноќ поради невнимание Дими-

¹⁶⁷⁸ Исто, 106.

¹⁶⁷⁹ Лаура Бет Шерман, Пожари в планината - македонското револуционо движение и отвличањето на Елен Стоун, (превод от ангийски: Екатерина Николова,) София 1992, 20.

¹⁶⁸⁰ Исто.

¹⁶⁸¹ П. К. Яворовъ, Гоце Делчев, София 1989 (редакция и предговор Михаил Неделчев), 72.

¹⁶⁸² Исто, 73.

¹⁶⁸³ Исто.

траки побегнал. Тој веднаш го известил брат му да го прекине испраќањето на парите.¹⁶⁸⁴

Освен четите на ТМОРО кои во 1899 година го прошарале Серскиот округ, во него делувале повеќе ајдутски банди. Меѓу таквите бил прочуениот Дончо.¹⁶⁸⁵ Во октомври 1899г., Дончо ограбил 5 мина трговци кај Мелник. Слични обиди имало во Неврокопско. Таму бил пречекан караванот кој се враќал од панаѓурот во с. Трлис. Меѓутоа влашките кирации ја забележале заседата и започнала престрелка, по што разбојниците се повлекле. Раздвижувања на чети било забележано во близината на самиот Серес.¹⁶⁸⁶ Во тоа време организационите чети се уште биле енигма за странските дипломати во Македонија. Поради тоа во нивните извештаи не се прави разлика помеѓу ајдучките банди и организационите чети. Најчесто се именуват со заедничкиот именител "комити". Во извештајот што го користиме од српска провиниенција се употребуват двата термините: "комити" и "ајдути". Без сомнение, со појавата на организационите чети во Серско, покрај постојните "ајдутски дружини", бројот на четите во регионот воопшто се зголемил. Оттука произлегла констатацијата дека комитските чети "никнуват како печурки".¹⁶⁸⁷

На кадровски план во периодот 1899-1900 година, во Серскиот округ, карактеристично е доаѓањето на Ефрем Чучков, кој станал претседател на околискиот комитет во Мелник. Тој делувал под туѓ нуфуз на име Симеон Михајлов. По 8 месечен престој, Чучков бил принуден да го напушти Мелник. Неговото место го зел Димитар Поп Томов.¹⁶⁸⁸

11.2. Најдинамична четничка активност во рамките на Солунскиот револуционерен округ, во периодот на 1898-1900 година бележиме во

¹⁶⁸⁴ Исто, 74.

¹⁶⁸⁵ АМ, ПО, мф.451, пов. бр. 34. 20.10.1899 г., Серес.

¹⁶⁸⁶ Исто.

¹⁶⁸⁷ Исто. Во овој извештај се констатира дека појавата на многуте чети во Серската каза придонело за замрување на и онака малиот трговски обрт и на панаѓурите. Меѓутоа, оваа констатација е неодржлива. Овде не се земени во предвид другите фактори што придонеле за слабење на трговијата во серскиот крај, а пред се поврзувањето на Солун со железницата.

¹⁶⁸⁸ Христо Тасев, Учителите в Македония и ВМРО..., 131.

гевгелиската околија. Тоа пак, ја изложило организацијата на повеќе ризици. Така по убиството на Ристо Наумовиќ - Цицо за малку не дошло до провала. Убиството го извршиле терористи од градот на потик од А. Петков и Иван Карасулијата. Во врска со тоа биле арестувани: Анго Франгофрат, Иван Ангов, Гоце Чанов и Илија Докторов. Тие биле пренесени во Солунскиот затвор Једи Куле, каде останале до 25.08.1899, кога биле ослободени. Благодарение на нивната цврстина не дошло до афера од поголеми размери.¹⁶⁸⁹

Во 1898/99 година Организацијата забележала подем и во селото Богданци. За тоа посебно заслужен бил учителот Сава Михајлов. Селото располагало со повеќе кримки, кои преку канал од Струмица биле пренесувани во Гевгелиско.¹⁶⁹⁰ Во тој период со помош на Атанас Николов бројот на членовите на ТМОРО во Богданци бил зголемен на 80 души.¹⁶⁹¹ Следната 1899/1900 година Сава Михајлов учителствувал во Гевгелија.¹⁶⁹² Притоа станал член на реонското раководно тело, чиј претседател бил дојранчанецот Андон Костов. Во управното тело учествувал и Аргир Манасиев, кој учителствувал во с. Сехово.¹⁶⁹³ Во своите спомени Савата вели: "Ние, тогаш во Гевгелиско 1898/99 година имавме веќе чета. Таа е една од првите чети. Солунски компромитирани работници, обични луѓе, терористи, извршиле во Солун некои работи пребегна во Гевгелиско. Четата одеше по селата и служеше како исполнителна власт на раководното тело. Кон четата се присоединија и момчиња од Гевгелиско, едни компромитирани, а други желни да водат независен горски живот. Четата порасна на 12 души, после се подели на 2 и на 3 дела, та една замина за Ениџе".¹⁶⁹⁴ С. Михајлов се обидел да ги организира гевгелиските еснафи. На еден собир на чевларскиот еснаф во 1899 година, тој ги советува

¹⁶⁸⁹ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 159.

¹⁶⁹⁰ Спомени на Сава Михайловъ..., 81 и 84.

¹⁶⁹¹ В. Картов, Сава Михајлов..., 40.

¹⁶⁹² Спомени на Сава Михайловъ..., 81.

¹⁶⁹³ Исто, 84.

¹⁶⁹⁴ Исто.

чевларите заеднички да се снабдуват со сировини од Солун за да имат помали трошоци, со што би го зголемиле профитот.¹⁶⁹⁵ Отпосле во Гевгелиско со чета од 5-6 души дошол Михаил Попето.¹⁶⁹⁶ Изгледа идејето на дисциплинираниот Попо, во Гевгелиско било наложено од ЦК, за да се заузда своеглавиот Иван Карасулски, чија активност била повеќе ретроградна. Секако за тоа влијаело и нараснатата околиска гевгелиска чета за која Савата зборува во спомените.

Иван Карасулијата и Апостол Петков, заедно со неколкумнина четници во 1898 година се обиделе да го фатат за откуп синот на Туран - бег. Меѓутоа, тој отворил оган, поради што, планот не бил реализиран.¹⁶⁹⁷ Планот бил обновен летото 1899 година. Претходно синот на Туран - бег, со помош на платени убијци го убил синот на дедо Коста. Поради тоа, тој на стари години решил да се освети. Затоа ги повикал илегалците од Кожув и поставиле заседа. Во неа учествувале: Иван Карасулијата, Апостол, Гого и Мито од Мутулово-Кукушко, Кољо Машкото и други.¹⁶⁹⁸ Во тој момент Туран-бег и неговиот син терале крупен добиток од струмичкото с. Костурино. Кога налетале во заседата син му бил убиен, а Туран фатен и одведен на Кожув. Од неговата кадана за откуп се побарани 2000 т. лири. Таа ги испратила парите, а на четниците им испратила суво грозје, леблебија и една стара сабја, подарок за војводата. Во одговорот рекла дека доколку бил жив синот ѝ, ќе испратела повеќе пари.¹⁶⁹⁹

Добиениот откупот го потхранил и зацврстил постојниот егоизам и славољубие кај Карасулијата и негоите одбраници. Тој отворено ја демонстрирал својата непокорност кон раководството и својот разбојнички инстинкт. Месниот комитет очекувал парите да се предадат во касата на Организацијата. За таа цел со грабнувачите на Туран-бег бил одржан состанок. На него од името на месниот комитет учествувале Ташо Мицов,

¹⁶⁹⁵

В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 162.

¹⁶⁹⁶

Исто.

¹⁶⁹⁷

А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 120.

¹⁶⁹⁸

Исто, 121.

¹⁶⁹⁹

Исто.

Христо Ников и М. А. Попето.¹⁷⁰⁰ Тој побарал парите да се предадат на Организацијата и да се трошат со одобрение на ЦК. Со тоа се согласил четникот Спиро Иванов. Меѓутоа, Гого и Мито од Мутулово побарале парите да се поделат помеѓу учесниците во акцијата. Започнал расправија. На крај Попето станал и ги повикал оние што се за ослободителното дело да му се придружат. Притоа му се придружиле Андон Ќосето и Дино Петровски.¹⁷⁰¹

Попето не сакал остро да се расправи со Иван Карасулијата. Тој го знаел неговиот авторитет пред населението, поради неговите херојски подвизи во борбата против одделни насилници Турци и Албанци.¹⁷⁰² Од добиениот откуп од 1200 т. лири,¹⁷⁰³ Карасулијата во организационата каса како на подбив внел 200 лири.¹⁷⁰⁴

Скоро во тоа време Попето го ликвидирал грчкиот шпион поп Дељо.¹⁷⁰⁵ Во врска со тоа убиство власта го уапсила Михаил Попкочов и 2 Турци.¹⁷⁰⁶ Многу проспектакуларно било ликвидирањето на грчкиот калуѓер поп Стефан. Тоа се случило во ноември 1899 година под раководство на М. А. Попето.¹⁷⁰⁷ Непосредно пред исполнување на пресудата, поп Стефан трипати бил опоменат од курир на Организацијата. Најпосле околинскиот комитет бил принуден да пристапи кон смртна казна. На 28.11 (ст. стил) 1899 г, Попето со својата чета влегол во с. Миравци. Притоа се сместил во куќата на егзархискиот свештеник поп Никола. Таму се собрале повеќе членови на ТМОРО, меѓу кои и селскиот учител Ат. Јанев. Пресудата требало да се изврши следната вечер спроти празникот Св.

¹⁷⁰⁰ Исто, 122.

¹⁷⁰¹ Исто.

¹⁷⁰² В. Картов, Гевгелија до балканските војни ... 170.

¹⁷⁰³ Исто.

¹⁷⁰⁴ Спомени на Сава Михайловъ..., 53; Според други податоци Карасулијата во организационата каса внел 400, лири. (В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 170.)

¹⁷⁰⁵ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 124.

¹⁷⁰⁶ Исто, 125.

¹⁷⁰⁷ По спомениџ на Ан.Јаневъ, Написалъ П. Чернопѣвъ, Какъ изпѣлнихме присъдата надъ попъ Стефана, Ил. Илинденъ, г.І, кн.6,София,1927, 12.

Андреј Првозвани.¹⁷⁰⁸ Следното утро во селото пристигнал помошникот кајмакам по народност Ерменец, кој исто така се сместил во куќата на поп Никола. Тој имал задача да воспостави ред при служењето во црквата помеѓу егзархистите и патријаршистите. Гркманите во селото ги зеле клучевите од црквата и на егзархистите не им дозволиле да одржат богослужба на задушница. Заменик кајмакамот, кај поп Никола дошол во придружба на еден азија, субашата, селскиот падар, кметот и домовладиката. Тогаш поп Никола ја извадил армониката за да ги позабавува гостите, а од попадиката побарал да донесе ракија и мезе. Потајно и рекол да и соопшти на четата која била во долниот кат од куќата, штом слушнат музика да ја напуштат куќата и да ја извршат задачата. Откако ракијата им ја позавртела свеста на гостите, поп Никола засвирил. Четата тргнала во акција. Истовремено фатил силен пороен дожд. Куќата на поп Стефан била обиколена, а М. Попето и А. Ќосето застанале на врата. Неговата снаа се обидела да го сокрие. Го нашле во една каца. Пресудата веднаш била исполнета, а четата го напуштила селото.¹⁷⁰⁹ Набрзо на 5.12.1899 година поп Никола и азите биле одведени во Гевгелија, но по 10 дена се ослободени. Оваа политичко убиство, не предизвикало никакви реперкусии за Организацијата бидејќи се случило под носот на заменик кајмакамот, кој дошол да го изглади црковниот спор во селото. Во секој случај Попето не бил многу среќен со таквите убиства. Тој велел: "Наша најглавна задача е да ги кренеме на нога со народот, а не да ги убиваме".¹⁷¹⁰

11.3. На 7.12.(ст. стил) 1899¹⁷¹¹ година Иван Карасулијата ја предизвикал Валандовската афера.¹⁷¹² Тој, откако го зел откупот за Туран-бег

¹⁷⁰⁸

Исто.

¹⁷⁰⁹

Исто, 13-14.

¹⁷¹⁰

А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1,124.

¹⁷¹¹

Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 50.; Х. Силянов, цит. дело, т.1,109; Д-р,Христо Татарчев, ВЪтрешната... 99.; А. Динев, Илинденската епопеја...т.1., 126.

¹⁷¹²

Во мемоарот на Внатрешната организација не се дадени причините за почетокот на аферата, едноставно се вели дека таа била предизвикана од еден предавник од с. Балинци. (Македонија и Одринско. Мемоаръ...,50.) Овој факт подоцна го превзел Силјанов и како такво се наметнало во литературата. (Х. Силянов, цит. дело, т.1, 108.), Под влијание на Мемоарот и на Силјанов, тоа го прифатил и Татарчев. (Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 99.). Меѓутоа, А.Динев, навлегува подлабоко во проблемот и

станал непокорлив спрема Организацијата, самоуверен и славољубив, авантуристички настроент, дрзок и недисциплиниран. Според А. Динев, поради неговите каприции настанала Валандовската афера.¹⁷¹³

Карасулијата и неговата чета привлечен од финасискиот ефект од откупот на Туран-бег, брзо се обиделе да организираат слична акција во Валандово. На 7.12. (ст.стил)1899 г., тие влегле во Валандово да задигнат за откуп еден богат гркоман. Притоа Иванчовата чета се судрила со жандармеријата во Валандово.¹⁷¹⁴ Се заврзала престрелка која траела цела ноќ. Четата се извлекла без загуби, но загинале 2 заптии.¹⁷¹⁵ Истрагата за овој инцидент ја превзел жандармерискиот началник од Солун, кој бил родум од Тетово.¹⁷¹⁶ Истовремено војската го опседнала Валандово, а Ќазим-бег, започнал со измачување на селаните, за да извлече признание за четата.¹⁷¹⁷ Притоа, биле применети најсурови инквизициски методи, слични на оние во времето на Виничката афера.¹⁷¹⁸ Под овој притисок Васил Тајтајкин и Гирџиков признале дека четата била криена од Пено и брат му Иван Гегови од с. Балинци. Меѓутоа двајцата посочени се покажале цврсти.¹⁷¹⁹ Сепак власта сватила дека станува збор за поголем заговор и дека од левата страна на Вардар се крие чета. Поради тоа, во тој регион започнале силни потери, пропратени со голем притисок врз населението. Во Балинци биле тепани 5 мина селани, во Грчиште 20 души, во Ѓавато 12, во Богданци биле тепани: Христо Николов, Ичко Тодоров, Карaisкак, Гано Пеев и други. Истовремено во куќата на Хаџи Мито биле уапсени десетина души. Од Богданци побегнале повеќе мина селани меѓу

ги разоткрива вистинските причини за аферата, кои произлегле од своеволното дејствување на И. Карасулијата.

¹⁷¹³ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 125.

¹⁷¹⁴ Исто, 126.

¹⁷¹⁵ Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 50.

¹⁷¹⁶ Х. Сиљанов, цит. дело, 108.

¹⁷¹⁷ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 126.

¹⁷¹⁸ Д-р, Х. Татарчев, Вџтрешната..., 99. За применетите инквизиторски методи во текот на Виничката афера, поопширно види: В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 79, белешка 50.

¹⁷¹⁹ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 126.

кои Дељо Колчов, Гоно Ванчев и Мицо Марков-кадијата. Покрај споменатите во Богданци биле уапсени уште девет мина меѓу кои и свештеникот Григор Јанев.¹⁷²⁰ Аферата се проширила во Смоквица. Така постепено ги зафатила селата во Гелгелиско, Дојранско и Еницевардарско.¹⁷²¹ Поради тоа населението почнало да испраќа жалби до странските дипломатски претставништва во Солун. Откако тие се заинтерсирале власта постепено почнала да ги ослободува арестуваните. Притоа една специјална комисија дошла од Солун и започнала да ги испитува престапите на Мехмед-паша и на дојранскиот и гевгелискиот кајмакам. Тројцата биле отпуштени од должност.¹⁷²² Тоа било сторено за да се заблудат Ѓолемите сили.¹⁷²³ На тој начин настапило време на затишје. Меѓутоа, во април 1900 година, аферата повторно се разгорела со истата жештина. Поводот го дал Ќазим - ага, кој убил по еден селанец во селата Дабово и Тумба и 4 овчари од с. Бојмица. Меѓу последните било едно 12 годишно дете по име Димитар Христо Попов.¹⁷²⁴ Поради тоа, во с. Бојмица-Еницевардарско власта притворила и жестоко мачела 6 мина селани. Уапсените на чело со учителот Филип Георгиев биле сместени во затвор. Тогаш, неговата сопруга, која била учителка, ги организирала селаните и повторно тргнале за Солун. Поради тоа власта ги прекинала преследувањата.

За време на аферата бил поткажан Турчинот Мајмедин кој ја снабдувал Организацијата со пушки.¹⁷²⁵ Мејмедин признал дека оружјето го доставувал на Иван Делипетров од с. Сехово. Уапсениот Петров признал дека купил само 1 пушка за себе. Но по суровото мачење, кажал дека дал 1 пушка на Гоно Делиманов од с. Смоквица. Поради тоа, тој бил уапсен. Од своја страна Гоно признал дека раздал 8 пушки на селаните. По

¹⁷²⁰ Во оваа група на арестувани биле: Михаил и Илија Бојкови, Ичо Тодоров, Христо Стаменов, Гоно и Тано Петрушеви, Дељо и Јане Караклашеви и свештеникот Григор Јанев. (А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 126.

¹⁷²¹ Македонија и Одринско, Мемоаръ..., 50.

¹⁷²² Х. Сиљановъ, цит. дело, 108-109.

¹⁷²³ А. Динев, Илинденската епопеја..., 127.

¹⁷²⁴ Исто.

¹⁷²⁵ Исто, 127.

оваа селаните ги предале пушките. Уапсените биле осудени заради недозволено држење на оружје. Додека Иван Делипетров и Гоно Делиманов добиле затвор од по 5 години како конспиратори.¹⁷²⁶

Во текот на аферата од трите соседни области биле мачени и тепани околу 150 луѓе, а околу 100 биле арестувани.¹⁷²⁷ Настаните од Валандовската афера, жестокото мачење од страна на власта, но и цврсто држење на населението биле инспирација за Христо Матов, тогашен член на ЦК на ТМОРО, да ја создаде револуционерната елегија "Валандовка песна".¹⁷²⁸ Основната идеја на оваа елегија е "да се воспее како нараснатата смелост и самочувство на самиот народ, така и неговото сливање со изградената организација за револуција во Македонија".¹⁷²⁹

11.4. Во ноември 1898 година, рускиот конзул од Битола, Ростковски патувал за Цариград. На враќање по железницата Солун-Битола, тој се задржал на станицата во Воден.¹⁷³⁰ Притоа остварил средба со неколку граѓани и учители. Во разговорот со нив Ростковски рекол дека: "Најпосле треба да се откажат да и служат на една туѓа пропаганда, што е олицетворена во Егзархијата, дека Македонците се Славјани, а не Бугари, дека бугарската пропаганда ги исцрпела сите сили и веќе нема да има успех, дека тој се сретнал со Неговото Блаженство во Цариград претста-

¹⁷²⁶ Исто, 128.

¹⁷²⁷ Според Мемоарот на Организацијата во текот на аферата тепани и мачени биле 150 души, а арестувани 95, Понатаму во него се вели дека вкупно тепани биле 75 души, мачени 52 и арестувани 95. Притоа двајца селани од с. Балинци биле осудени на по 5 години затвор, а биле осудени уште десетина души. (Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 50). Раководејќи се по овие податоци Силјанов истакнува дека биле мачени и тепани 150 души, а арестувани околу 100. (Х. Сиљановъ, цит. дело, 109.. Овие бројки ги прифатил и Татарчев. (Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 99-100.) На овие податоци веројатно се потпираат и тврдењата на А. Динев, дека биле измачувани и жестоко тепани 126 луѓе. Всушност тоа е бројката на мачените и тепаните според Мемоарот. Во случајот тоа би биле 127, а не 126 како што стои кај Динев. (А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1.)

¹⁷²⁸ Христо Матов. Мълчаливецът от Струга..., 48.

¹⁷²⁹ Исто, 49. При работата на ова елегија Матов ја искористил римата од "Одкраднатиот коњ" на Шандор Петефи од преводот на Пенчо Славејков. (Исто, 48).

¹⁷³⁰ Доверлив извештај на Шопов до премиерот К. Стоилов и министер за надворешни работи и вериоисповест на Бугарија, АМ. мф. 99., Солун, 25.11.1898., No.1086, вх.1979, 28.11.1898.

вникот на таа пропаганда и се убедил, дека Егзархијата не била во состојба да направи ништо, најпосле дека бугарската влада била многу слаба за да може да помогне да се засили таа пропаганда во било каква смисла и др."¹⁷³¹ Говорот на Ростковски "направил врз присутните толку силно влијание, што неколку денови потоа во Воден не се расправало ништо друго, освен толкувањето на овој разговор".¹⁷³² Овие "алармантни" податоци изнесени во извештајот на Шопов, не претставуваат ништо друго, освен реален одраз на состојбата во Воден. Поточно оттука се гледа бугарската загриженост за судбината на нивната пропаганда во овој крај, бидејќи населението на еден индиректен начин ја минифестирало посебноста на македонскиот народ.

Есената 1899 г., во Воденско бил направен обид за организирање на бомболеарница. За таа цел по препорака на Битолскиот револуционерен округ таму пристигнал Андон Златарев.¹⁷³³ Месниот комитет во Воден по добивањето согласност од ЦК, започнал конкретни подготовки во тој правец околу набавка на материјали и инструменти.¹⁷³⁴ Леарницата требало да се инсталира во с. Саракиново, кое било најдобро организирано. Поради тоа таму заминал А. Златарев. Меѓутоа се покажало дека мевот предизвикува голем шум, па по предлог на селското управно тело, понатамошните активности на тој план биле прекинати. Во истовреме очекуваните производи од леарницата започнале да пристигат од надвор. Така Златарев својата активност требало да ја насочи на друго поле. Организацијата за него обезбедила учителско свидетелство на име Димитар Христов, под кое останал 2 години во Саракиново, како учител и раководител на месниот комитет. Меѓутоа поради солунската провала во 1901, г. заминал во илегалство.¹⁷³⁵

¹⁷³¹

Исто.

¹⁷³²

Исто.

¹⁷³³

К. Първичевъ, За одного отъ мнозината, Сб. Илинденъ 1903-1922, София 1922, 107.

¹⁷³⁴

Исто, 107-108.

¹⁷³⁵

Исто, 108-109.

11.5. Организационата мрежа во Тиквешијата во периодот 1898-1900 година, се развивала според карактеристичните закономерностите во останатите делови од Солунскиот вилает. Во споменатиот период во неготинскиот дел од Тиквешијата Организацијата направила значаен пробив по селата. Во тој контекст учителот Тодор Камчев го зацврстил постојниот комитет во с. Рожден. Слично се случило и со комитетот во с. Клиново. Овој селски комитет по се изгледа отишол најдалеку во споредба со другите селски комитети во Македонија. Таму била формирана месна чета на чело со старите мариовски арамии Гано Митрев и Јован Златев. Како јатка на организацијата во селата по Црноречието служел комитетот во с. Шивец.¹⁷³⁶ На чело на комитетот во с. Прждево бил учителот Панде Прекудолов. Тука постоела селска милиција чиј стожер бил Петко Ванкин. При овој комитет постоела арбитражна комисија за решавање на споровите меѓу селаните. Комитетот во с. Прждево на некој начин претставувал центар за останатите комитети од селата: Бања, Дрчевица, Дрен, Клисуре, Стрмашево, Вешје, Горни и Долни Дисан. Овој Комитет со сопствени средства купил 8 пушки, од кои 4 мартинки и 4 берданки.¹⁷³⁷ Воопшто комитетот од Неготино и околните села бил од стратешко значење за Организацијата бидејќи оттука минувале организационите канали кон Прилеп и Битола.

Организацијата бележела значаен подем и во кавадаречкиот дел од Тиквешијата. Нејзината активност посебно се почувствувала по формирањето на првите чети. Со нивна помош биле ликвидирани повеќе непријатели на Организацијата и народни потисници. Во тој контекст Ристо Рипата го ликвидирал падарот во Горниково. Во Мрзен биле ликвидирани 2 турски деребеи, едниот од Сирково, а другиот од Дреново.¹⁷³⁸

Најпрочуен разбојник во Тиквешијата бил Хусеин-пеливан, кој сам се нарекувал Хусеин-капетан. Поради своите злосторства во 1898 година, тој бил осуден и одведен во Једи куле во Солун. По амнестијата во 1899г,

¹⁷³⁶ П. Камчевски, цит. дело, 67.

¹⁷³⁷ Исто, 68.

¹⁷³⁸ Исто, 70.

тој се вратил во с. Тимјаник. Тој постојано бил во придружба на својата вооружена банда и заканувајќи им се налуѓето со смрт собирал рекет. Притоа, неговите злосторства биле под покровителство на тиквешкиот кајмакам Шефки-беј.¹⁷³⁹

Хусеин пеливан присилно влегол во куќата на Иван Стамболиев и побарал пари. Преплашениот домаќин починал од страв. Поради тоа месниот комитет од Неготино донел одлука за ликвидација на Хусеин. За таа цел во ноември 1899 година била искористена свадбата на Коле Јорданов со Олга Бакалова.¹⁷⁴⁰ Знаејќи ги неговите манири Организацијата поставила 3 заседи во неготинската чаршија. Хусеин ги пресретнал свадбарите во чаршијата, ги застанал, и наредил музиката да ги свири неговите омилен песни. Освен тоа наредил невестата и младоженецот да му целиват рака, а останите моми да му играат оро. Меѓутоа, овој пат никој не ги исполнил неговите желби. Посрамен и налутен, заминал притоа заканувајќи им се на сите, дека ќе се одмазди. Сепак не стигнал далеку. Хусеин веднаш налетал на првата заседа во која биле Гошо Марков, Пано Џунов и Нацо Подлешов - касапот. Хусеин бил убиен, а Нацо касапот му ја пресекол главата и ја фрлил во бразда.¹⁷⁴¹ По оваа егзекуција власта уапсила седумина граѓани. По шестмесечна истрага поради отсуство на докази тие биле ослободени освен Нацо касапот, кој добил 1, 5 година затвор. Истата година Организацијата во Неготино го ликвидирала турскиот шпиун Ило Џунов.¹⁷⁴²

Есента 1899 година, во Тиквешијата бил направен обид за социјалистичка агитација од страна на Алексо Мартулков.¹⁷⁴³ Тој најпрво го посетил селото Кукуречани, каде останал неколку дена кај Андон Шулев. Од таму заминал за Неготино, каде што главен учител и претседател на

¹⁷³⁹

Исто,

¹⁷⁴⁰

Исто, 71.

¹⁷⁴¹

Исто.

¹⁷⁴²

Исто, 72.

¹⁷⁴³

Алексо Маретулков, Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопје, 1954, 41.

месниот комитет бил Георги Зердов. Тој го предупредил Мартулков дека има заповед од ЦК да ги следат активностите на крајните социјалисти и анархисти и да ја ограничат нивната дејност, а по потреба и да ги ликвидираат.¹⁷⁴⁴ Поради тоа Мартулков го напуштил Неготино и заминал во Кавадарци. Притоа била организирана поголема средба со членовите на околинскиот комитет на чело со Ристо Стојанов. На Мартулков му било допуштено да ја образложи програмата на социјалистите. По оваа Ристо Стојанов направил забелешка на интернационалистичките тенденции во програмата на социјалистите. По се изгледа нешто поповолна клима за својата социјалистичка агитација Мартулков нашол во с. Ваташа.¹⁷⁴⁵ На крајот од последната година од XIX столетие, и во почетокот на XX, Тиквешкијата била засегната од Валандовската афера. Таа се почувствувала во селата: Бегниште и Ресава, а посебно во Прждево. Во него бил уапсен целиот месен комитет. Поради жестоките мачења Арсо Самарџиев, ги открил штотуку купените 8 пушки.¹⁷⁴⁶ Меѓутоа, апсењата и измачувањата, овде биле ограничени.

11.6 Во Струмичкиот револуционерен округ во периодот 1898-1900 година, настаните на организационен план минале во расправа и заострување на односите помеѓу Окружниот комитет и егзархискиот митрополит Герасим. Во 1898 година ОК во Струмица од митрополитот Герасим побарал 150 т. лири за касата на Организацијата. Бидејќи Герасим одбил да ги даде парите, тие биле изнудени со двајца терористи на Организацијата.¹⁷⁴⁷

Следната 1899/1900 учебна година, ОК во Струмица на митрополитот Герасим му доставил список на учители кои според организационите потреби требало да се назначат на соодветни места. Меѓутоа, Герасим ја одбил соработката и се обидел да премести дваесетина учители припадници на ТМОРО. Посебно се нафрлил врз претседателот на ОК

¹⁷⁴⁴ Исто, 42.

¹⁷⁴⁵ Исто.

¹⁷⁴⁶ П. Камчевски, цит. дело, 75-76.

¹⁷⁴⁷ М. Пандевски - Г. Стоев - Трнката, Струмица и струмичко..., 250-251.

Стојан Георгиев и Давче Наков. Притоа побарал помош и од локалните османски власти. Поради тоа, ОК донел смртна пресуда за Герасим.¹⁷⁴⁸ Тој за пресудата разбрал од радовишкиот архиерејски намесник Иконом Саев и радовишкиот учител Петар Битраков.¹⁷⁴⁹ Согласно ^{ула}статните норми на Организацијата, Окружниот комитет во Струмица побарал пресудата за Герсим да се потврди од ЦК на ТМОРО. Тоа прашање ЦК го разгледал во август 1899 година.¹⁷⁵⁰ На советувањето сите присутни гласале за пресудата, но по барање на ЦК, таа била одложена.¹⁷⁵¹

Герасим иако бил запознат со смртната пресуда воопшто не се исплашил. Напротив тој во иднина поостро и се спротиставува на Организацијата.¹⁷⁵² Одложената пресуда врз него влијаела стимулативно.

Есента 1899 година А. Мартулков направил обид за социјалистичка агитација и во Струмичко. За таа цел ги посетил селата Дабиље, Робово, Муртино и Моноспитово. Притоа остварил средба со учителите Маказлиев, Христо Бомбов, и Костадин Самарџиев-Џемото. Во тоа време во Моноспитово престојувал солунскиот протестански мисионер Едуард Хаскел. Мартулков во оваа турнеја имал средба и со преседателот на струмичкиот ОК Стојан Георгиев.¹⁷⁵³

¹⁷⁴⁸ Исто, 251.

¹⁷⁴⁹ А. Трајановски, Бугарската егзархија ..., 158.

¹⁷⁵⁰ Из записките на Ив. Х. Николов, Ил. Илинден, София, 1936, 6 (76), 9.

¹⁷⁵¹ Исто.

¹⁷⁵² А. Трајановски, Бугарската егзархија ..., 159.

¹⁷⁵³ А. Мартулков, Моето учество ..., 43-44.

МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО И НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ 1900-1902 ГОДИНА

Развојот на македонското револуционерно националноослободително движење во интервалот 1900-1902 година го карактеризира: масовизирање на движењето; развој на четничкиот институт, кој врз себе превзел и судски ингеренции; серија провали од кои позначајни се Солунската и аферата Мис Стоп: заострување на односите со ВМК; и врховистичката провокација од 1902 година. Секој од споменатите настани има своевидно влијание врз општиот развој на ослободителното дело во Македонија.

1. Своевиден колорит и влијание врз целокупниот развој на ослободителното движење во Македонија имале односите помеѓу ТМОРО и ВМК. Оттука потребата за нивно проследување.

ВМК на Б. Сарафов во почетокот декларирал соработка и значајна материјална поддршка за ТМОРО. Тоа имало своја позадина. Уште при составувањето на Комитетот, Сарафов планирал да го превземе ЦК и Организацијата во свои раце. Планот бил скроен со полковник Цончев и потполковниците: Јанков и Николов. Притоа, Цончев требало да поднесе оставка на офицерската должност и да го земе претседателското место во ВМК. Откако ослободително дело ќе се најде во офицерските раце, во најкус рок да се изведе востание.¹⁷⁵⁴ Македонија да се подели на 14 востанички окрузи на чело со по еден офицер, а Цончев со големи сили да навлезе од Бугарија. Слично "како во 1895 година со разлика, што ќе ја имаат поддршката и од внатре".¹⁷⁵⁵ Планот требало да се изведе "тактички", без да почувствуваат Делчев и Ѓорче, за да не пречат.¹⁷⁵⁶ За овие намери Ѓорче и Делчев разбрале од офицерите Давидов, Гаруфалов и полковник Јанков, кој беше "доста глуп и се издаде".¹⁷⁵⁷ За тоа бил информиран

¹⁷⁵⁴ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 123.

¹⁷⁵⁵ Исто.

¹⁷⁵⁶ Исто, 124.

¹⁷⁵⁷ Исто, 124.

ЦК.¹⁷⁵⁸ Подоцна, за овој план Ѓорче разбрал и од Сарафов, по неговиот судир со Цончев.¹⁷⁵⁹ Очигледно, офицерите ја потцениле силата и способноста на ТМОРО, притоа хиперболизирајќи ги своите квалитети. Така, Сарафов изјавувал дека секој поручник може да биде "министер".¹⁷⁶⁰

Офицерите не се осудувале на конкретна акција за реализација на планот, без благослов на задграничните претставници. Поради тоа на едно собрание¹⁷⁶¹ на Делчев и Ѓорче им било предложено во ЦК на ТМОРО да влезат двајца офицери од ВМК, а уште 14-16 офицери да се распоредат по окрузите. ВМК ги отворил картите.¹⁷⁶² Задграничните претставници во принцип не го отфрлиле предлогот.¹⁷⁶³

Оттука произлегла компромисната спогодба од мај 1900 година. Таа била потпишана на 1.05.1900 година. ТМОРО била застапена од Ѓ. Петров и Г. Делчев, а ВМК од полковник И. Цончев, потполковниците: С. Николов и А. Јанков, поручникот Гаруфалов и Атанас Мурџев.¹⁷⁶⁴ Спогодбата била регистрирана со протоклот бр. 3 од истиот датум. Таа предвидува: а) да се предложи на ЦК во својот состав да прими 2 членови во кои ВМК има полна доверба; б) по нивниот прием во ЦК, ВМК станува клон на ЦК, а ЦК ќе има решавачки збор по сите прашања за делото; в) да се предложи на ЦК за раководители на реони да прифати воени лица, испратени од Софија; г) тие, дават клетва според Правилникот на ТМОРО, го почитуваат тој Правилник и "ги прекинуваат сите врски по делото со Бугарија". Во таа смисла исклучок се прави само по наредба на ЦК; д) ЦК да ја прекине приватната кореспонденција по делото со задграничните претставници и раководителите на реоните, исто важи и за членовите на ВМК со Македонија; е (ѓ) при било какви околности лицата од

¹⁷⁵⁸ Исто, 124-125.

¹⁷⁵⁹ Исто, 123.

¹⁷⁶⁰ Исто, 124.

¹⁷⁶¹ Исто, 133.

¹⁷⁶² Исто, 134.

¹⁷⁶³ Исто, 135.

¹⁷⁶⁴ К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 244.

сегашниот состав на ВМК остануват неразделно поврзани со ТМОРО; ж (е), со овој протокол се поништуват старите писма за регулирање на односите помеѓу ТМОРО и ВМК.¹⁷⁶⁵

Одредбите во спогодбата се во форма на предлози до ЦК, што не налагат изрично извршување. Се чини тоа било дипломатска победа на Делчев и Ѓорче. Меѓутоа, ВМК настојувал да ги протурка предлозите. За таа цел на 15.05.1900 г. ВМК за член во ЦК го определил капетан Димитар Венедиков. Вториот член требало да го определи ЦК по пристигањето на Венедиков во Солун. Додека пак, за Битола, како реонски раководител требало да замине поручник Софрониј Стојанов.¹⁷⁶⁶ За овие одлуки ВМК, писмено го информирал ЦК на 10 јуни. Меѓутоа, поп Ставревата провала го оневозможила заминувањето на Софрониј Стојанов за Битола. Затоа, ВМК одлучил тој со Венедиков да замине за Солун, како претставник во ЦК. Како прислужник во ЦК требало да замине Ал. Димитров (Кипров). ВМК за новата одлука го известил ЦК на 10.09.1900 година.¹⁷⁶⁷

Венедиков бил прифатлива опција за Делчев и Ѓорче, бидејќи го сметале за "поумерен ... и посовесен".¹⁷⁶⁸ Венедиков бил прифатлив и за ЦК, но само како "советодавен глас".¹⁷⁶⁹ Ѓ. Петров, го запознал Венедиков за улогата што треба да ја има во ЦК. Тој сватил "дека се најдува меѓу два камена, дека улогата е неблагодарна, некорисна".¹⁷⁷⁰ Поради тоа одбил да замине. Како резултат на долгите надмудрувања, конечно во декември 1900 г., во Солун пристигнал Софрониј Стојанов. Неговиот престој бил обезбеден под лажно име Хаџиасенов, како претставник на друштвото "Бугарија". Таму се задржал до Солунската провала.¹⁷⁷¹

¹⁷⁶⁵ Исто, 244-245; В. Георгиев и С. Трифонов, Историја на Българите..., 368-369. Македонија. Сборник от документи и материали..., 413; Д. Димески, Гоце Делчев..., 106-107.

¹⁷⁶⁶ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 247.

¹⁷⁶⁷ Исто.

¹⁷⁶⁸ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 136.

¹⁷⁶⁹ Исто.

¹⁷⁷⁰ Исто.

¹⁷⁷¹ Спомени на Иванъ Гарвановъ..., 129.

Додека траеле натегањата околу спроведувањата на предлозите од Мајската спогодба, од 30 јули до 5 август се одржал VII. конгрес на македонските друштва во Бугарија. Во неговата работа учествувале 91 делегат. Меѓу нив биле Г. Делчев и Ѓ. Петров.¹⁷⁷² Конгресот констатирал дека причините за недоразбирањата помеѓу ВМК и ТМОРО лежат во "различноста на програмите и во духот на дејците".¹⁷⁷³ Програмата на ВМК содржела "повеќе дипломатски, отколку револуционерен колорит и дух". Наликувало дека таа произлегува од "некакви државни задачи на Бугарија, и се става не само во унисон, туку и во зависност од неа".¹⁷⁷⁴ Тоа предизвикало расправа за усогласувањето на програмските определби на ВМК со ТМОРО. Единствен заштитник на старата програма бил А. Љапчев. Неговите ставови биле протолкувани како обид за вмешување на бугарската влада во ВМК со што би го довела во зависна положба.¹⁷⁷⁵ Притоа биле исфрлени следните принципи: 1. Македонското движење по својата природа е масовно; 2. Тоа нè е, и не може да биде дело на политиканти дипломати; и 3. Автономијата на Македонија не треба да се поврзува со таа на кнежеството заради некакви идни комбинации.¹⁷⁷⁶ Овие принципи се воопштените сваќања на Ѓ. Петров и Г. Делчев за карактерот на ослободителното дело и суштината на автономијата. Тие биле прифатени од Конгресот и како такви легнале во преработениот Статут на ВМК.¹⁷⁷⁷

Во врска со тоа Ѓ. Петров вели: "Прв пат јас и Делчев присуствувавме на конгрес. Сите беа задоволни од нас, нè пречекаа со ракоплескање ... Тогаш се оформи превратот од старите состојби на ВК кон нашите барања ... Еволуциониот дипломатски пат на овдешната организација веќе се прогласи изоставен. Јас бев на врвот од среќата ... Тогаш конгресот го прифати од мене преработениот устав и правилник на

¹⁷⁷² Исто, К. Пандев, Националноослободителното движење..., 220.

¹⁷⁷³ Исто.

¹⁷⁷⁴ Исто.

¹⁷⁷⁵ Исто, 221.

¹⁷⁷⁶ Исто, 222.

¹⁷⁷⁷ Исто.

овдешната организација во духот на кажаната идеја, дека овде се прегрнува револуционерниот дух и ѝ се дава предимство на Внатрешната организација. Тоа беше огромен успех на македонското дело...".¹⁷⁷⁸

Промените во Статутот на ВМК, биле извршени од петочлена комисија предводена од П. Генадиев. К. Пандев, допушта дека Ѓорче учествувал во работата на комисијата при составувањето на "главните членови" на проектот.¹⁷⁷⁹ Како и да е, промените во Статут на ВМК биле под влијание на ТМОРО. Во таа смисла во чл. 1 целта се утврдува како "политичка автономија, декларирана од организацијата, приложена и гарантирана од Големите сили". За постигање на таа цел во чл. 2 се предлага: "Морална и материјална поткрепа во борбата на македоноодринскиот роб". Во тој дух ВМК бил преименуван во ВМОК.¹⁷⁸⁰ Овие промени претставуваат само морална победа на ТМОРО, за која Ѓ. Петров со задоволство говори. Сепак, надмудрувањата и недоразбирањата помеѓу ВМК и ТМОРО продолжиле. "VII конгрес само ги ублажил, но не и отстранил противречностите... Напротив. Тие се продлабочиле и усложниле".¹⁷⁸¹

ВМК на Б. Сарафов, постигнал значајни успеси на финасиски план. За време на двата мандати биле собрани 560 000 франака. Дел од средствата биле потрошени за набавка на оружје и муниција. Од Австрија биле набавени 1000 манлихери и 100 карабини манлихери. Покрај тоа биле набавени 10 000 кримки со 1,5 милиони патрони, околу 1500 мартинки, берданки и други, и околу 1000 револвери. Дел од средствата биле внесени во комитетската каса, а со другите располагал Сарафов. Со нив под редакторство на Симеон Радев започнал да го издава весникот "L' Effort" во Женева.¹⁷⁸²

Значаен дел од средствата биле потрошени за потребите на ТМОРО по разни основи. Според презентираната документација, на X

¹⁷⁷⁸ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 121

¹⁷⁷⁹ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 222.

¹⁷⁸⁰ Исто.; За новиот статуте на ВМОК види: Историја на Българиите..., 371-373.

¹⁷⁸¹ Д. Димески, Гоце Делчев..., 108.

¹⁷⁸² К. Пандев, Националноослободителното движение..., 226

македонски конгрес во 1902 година се покажало дека во 1899 г, за потребите на ТМОРО се расходувани 9 600 л. злато, 23 327, 20 л. сребро; во 1900 г., 31 555,90 л. зл. и 46 180, 93 л. ср.; и за периодот од 25.03 до 9.04. 1901 година 6 578,70 л. зл. и 19 769,14 л. ср. Во овие бројки се вклучени сите средства што по разни основи биле поврзани со ослободителното дело во Македонија. Голем дел од прикажаните расходи не биле признати од Ѓ. Петров и Г. Делчев. На VIII конгрес, Делчев изјавил дека за валидни треба да се сметат само расписките кои го носат печатот на ТМОРО.¹⁷⁸³ Тоа потврдува дека Сарафов манипулирал со сметките на Комитетот.

Силната финансиска база и количеството оружје ги зголемило амбициите на Сарафов за превземање на севкупното македонско дело во свои раце. Во таа смисла Сарафов почнал да подготвува кадар, кој во погоден момент требало да помогне од внатре. Најпрво почнал да ги врбува работниците на ТМОРО, кои по разни основи доаѓале во Бугарија. Традиционално нивната издршка во Бугарија била преку Задграничното претставништво. Меѓутоа, Сарафов за да ги придобие на своја страна, започнал да им доставува директно издршка, притоа нештедејќи пари. Тој им давал "предебела издршка ... по 60 - 100, дури и 150 лева месечно".¹⁷⁸⁴

Пролетта 1900 година, под раководство на Христо Саракинов, Димитар Венедиков и Петар Дрвингов ВМК отворил "школа за подготовка ... на луѓе, кои потоа ќе се испратат во внатрешноста".¹⁷⁸⁵ За потребите на школата во ноември била формирана т.н. "касарна за момчињата", под раководство на Дрвингов. Со благослов на бугарскиот воен министер сред македонските средини никнале доброволечки чети во кои требало да влезат одреден број резервни офицери и војници. Со нив бил натоварен Христо Саракинов.¹⁷⁸⁶ Откако ситуацијата на ВМК се усложнила, под

¹⁷⁸³ Исто, 229.

¹⁷⁸⁴ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 125-126.

¹⁷⁸⁵ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 234.

¹⁷⁸⁶ Исто, 256.

меѓународен притисок, кон крајот на 1900 година, тие биле преименувани во стрелачки дружини.¹⁷⁸⁷

Знаејќи ги амбициите на Сарафов, Делчев и Ѓорче во договор со ЦК, го избегнувале спроведувањето на предлозите од Мајската спогодба. Затоа ВМК почнал да лансира гласини дека "Делчев сака да стане главен командант на востанието".¹⁷⁸⁸ Делчев дури бил физички нападнат во просториите на ВМК од страна на Х. Саракинов.¹⁷⁸⁹ Оттогаш, Делчев "веќе неможеше да ги трпи".¹⁷⁹⁰

Во исто време биле заострени односите со Ѓ. Петров. Согласно петтата точка од Мајската спогодба Задграничното претставништво требало да ја прекине директната комуникација со ЦК.¹⁷⁹¹ По долги спорови се решило преписката со ЦК на ТМОРО да минува преку секретарот на ВМК Славчо Ковачев, но со параф од Ѓ. Петров. Меѓутоа, Ѓорче продолжил лично да комуницира со ЦК.¹⁷⁹² Таквата комуникација се одвивала нормално сè додека, едно писмо не паднало во рацете на Александар Кипров, кој бил испратен од страна на ВМК, како прислужник на ЦК. Неговото присуство во Солун, Ѓорче го толкува како обид на ВМК да има свое "претставништво таму".¹⁷⁹³ Во писмото до П. Тошев, Ѓорче ја опишал дволичната улога на ВМК и советува да не се доверуват многу и да бидат внимателни. Писмото паднало во рацете на прислужникот Кипров.¹⁷⁹⁴ Тоа било испратено во ВМК, каде го копирале во 20 примероци и го предочиле на Ѓ. Петров.¹⁷⁹⁵ Содржината на писмото не можела да предизвика силен ефект бидејќи тие го знаеле мислењето на Ѓорче. Затоа го зеле

¹⁷⁸⁷ Спомени на Борисъ Сарафовъ ..., 57.

¹⁷⁸⁸ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 135.

¹⁷⁸⁹ Исто, 158-159.

¹⁷⁹⁰ Исто, 159.

¹⁷⁹¹ Види: Македонија. Сборник от документи и материали..., 413.

¹⁷⁹² Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 128.

¹⁷⁹³ Исто, 131.

¹⁷⁹⁴ Исто.

¹⁷⁹⁵ Спомени на Борисъ Сарафовъ..., 51.

како факт и повод за да се ослободат од него, "бидејќи веќе се почувствувале јаки".¹⁷⁹⁶

Со материјалната поддршка, Сарафов на своја страна го придобил пунктовиот началник на ТМОРО во Ќустендил, Никола Зографов.¹⁷⁹⁷ Со тоа антагонизмот се заострил уште повеќе.¹⁷⁹⁸ Кон крајот на 1900 година, односите помеѓу ВМК и ТМОРО биле прекинати.¹⁷⁹⁹ Од почетокот на 1901 до 5 март 1901 г., ВМК не пружил никаква материјална помош на ТМОРО. Таа била обновена кога на чело на ЦК застанал Иван Гарванов, по Солунската провала.¹⁸⁰⁰

Набрзо потоа паднал Комитетот на Б. Сарафов. Причината за тоа бил теророт што го спроведувал. Посебно придонеле двете убиства што ВМК ги организирал во Романија. На 1.02.1900 бил убиен бившиот комитетски пратеник Кирил Фитовски. На 22 јули 1900 г., бил убиен Стефан Михајлану, уредник на весникот "Peninsula Balkanika". Тој бил ликвидиран поради навредливите написи против ТМОРО.¹⁸⁰¹ Двете убиства ја усложниле положбата на Бугарија на меѓународен план, првенствено со Романија.¹⁸⁰² Со рушењето на ВМК на Сарафов се награбила владата на Петко Каравелов и Стојан Данев, која дошла на власт на 19.02.1901 година.¹⁸⁰³ Сарафов бил предупреден дека Бугарија "ќе употреби сила за да ги врати на нивното место". Сарафов возвратил дека "има сомисленици во војската, кои ќе бидат со нив".¹⁸⁰⁴ На 23 спроти 24 март 1901 година, тој бил уапсен. Заедно со него биле уапсени: Т. Давидов, В. Ковачев, и Георги Петров - касиерот на ВМК. Последниот бил уапсен по грешка наместо

¹⁷⁹⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 131.

¹⁷⁹⁷ Д. Димески, Гоце Делчев..., 109.

¹⁷⁹⁸ Д-р. Х. Татарчев, Вътрешната..., 84.

¹⁷⁹⁹ Исто, 110.

¹⁸⁰⁰ Исто, 110-111.

¹⁸⁰¹ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 155.

¹⁸⁰² Исто, 255-256.

¹⁸⁰³ Исто, 258.

¹⁸⁰⁴ Исто.

Ѓорче Петров. Во меѓувреме Ѓ. Петров се прикривал. Тој се предал по IX конгрес, по што бил интерниран во Трново.¹⁸⁰⁵

Уапсените во затвор биле држани до 1 август, кога биле ослободени. Во меѓувреме Цончевистите обезбедиле победата во ВМК на IX конгрес.¹⁸⁰⁶ Оттука, судскиот процес претставувал класична иронија.¹⁸⁰⁷ Со тоа бугарската влада постигнала две цели. Прво го задоволрила барањето на Романија и на Големите сили и второ го отстранила Сарафов од ВМК за на негово место да дојде Цончев, кој бил близок со кнезот.

2.1. Во 1900 година во Струмичкиот револуционерен округ, продолжиле недоразбирањата помеѓу Окружниот комитет и владиката Герасим. Тој, никако не допуштал главниот учител во Струмица С. Георгиев, да му налага листа на учители од редот на "непокорните безбожници, социјалисти и анархисти".¹⁸⁰⁸ Во почетокот на 1900 г., во Радовиш за учител пристигнал Александар Илиев под името на Климент Кецкаров од

¹⁸⁰⁵ Исто, 261.

¹⁸⁰⁶ Исто.

¹⁸⁰⁷ Судскиот претрес започнал на 30 јули 1901, година. За убиството на Фитовски и Михајлану биле обвинети: Сарафов, С. Стојанов, В. Ковачев и Тралев, бивш член на комитетот. Државниот тужител ги обвинил како потстрекнувачи и интелектуални соучесници. Притоа била предочена една оригинална телеграма од С. Стојанов од Русчук до Шушев во Софија за Б. Сарафов. Тој требало да издејствува од софискиот градски совет патни исправи за убијците на Фитовски. Конкретно за Бојчо Илиев, Никола Митев и Миту Стојчев. Во врска со тоа било патувањето на Сарафов во Букурешт. Неговата главна врска во Букурешт бил студентот Александар Трифунов. Било искористено и оригиналното писмо од Сарафов до А. Трифунов во кое се наоѓале зборовите "голема цел". Од тоа романските власти заклучиле дека се работи за кралот Карол. А. Трифунов од романските власти бил осуден на вечен затвор. Покрај предочените докази обвинетите одрекле дека имаат било што со двете убиства и со убијците. Притоа најдобро се држел Сарафов, чија ладнокрвност и трезвеност предизвикувала голем ефект кај присутните. Тој признал дека одел во Букурешт за организирање на Македонскиот комитет и дека Александар Трифунов бил негов интелектуален помошник. Меѓутоа, истакнал дека здружението немало револуционерна цел против Романија, а под поимот "голема цел", мислел на "ослободувањето на Македонија". Останатите се бранеле слабо и биле збунети, иако против нив немало силни докази. Во извештајот се констатира дека "државната служба не е така силна за да може со позитивност да ја утврди кривицата на Сарафов и на неговите другари...". Понатаму тие и "наполно да бидат ослободени од секаква кривична одговорност и прогласени за невини" тоа кај претставниците на политичките кругови во Софија и во јавноста ќе се смета за позитивно, бидејќи ВМК, фактички е морален соучесник во убиството. На процесот присуствувале 16 сведоци и 16 адвокати, од кои само тројца биле ополномоштени да бранат. (АМ, ф. ПО, мф.453, пов. бр.137, 30.јули 1901, Софија).

¹⁸⁰⁸ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 104.

Охрид. Архиепископскиот намесник Иконом Саев го познавал пристигнатиот учител, го притиснал по што тој признал дека е Александар Илиев од Враца и дека доаѓа по препорака на Крсто Асенов. Тој бил назначен за учител во с. Подареш. Неговата активност брзо била насетена од власта. Првиот месец бил повикан неколку пати. Притоа, бил ослободен под гаранција на Иконом Саев.¹⁸⁰⁹ Бидејќи неговото опстојување во Подареш, станало проблематично, со залагање на И. Саев, митрополитот Герасим го преместил во с. Пирава, а од таму во Ново Село - Струмичко.¹⁸¹⁰

Есента 1900г., во Струмица за учител бил назначен Михаил Герциков, меѓутоа Герасим одбил да го прими. Поради тоа Герциков заминал за Солун и времно го заменува секретарот на ЦК.¹⁸¹¹ По оваа односите помеѓу ОК во Струмица и митрополитот Герасим се изостриле до краен степен. Тој ги разрешил од должност претседателот на ОК Стојан Георгиев и Давче Наков.¹⁸¹² Тогаш радовишкиот архимандрит И. Саев го известил Герасим за смртната пресуда што била донесена против него од страна на ОК. Откако разбрал за тоа, Герасим го делегирал И. Саев и учителот Петар Бошњаков да заминат за Солун за да поднесат контестација во врска со пресудата на ОК.¹⁸¹³ Двајцата пратеници во Солун биле студено пречекани од страна на П. Тошев и другите членови на ЦК. Татарчев предложил да му соопштат на Герасим да замине на отсуство, а за свој заменик да го остави И. Саев, кој ќе ги назначи сите учители предложени од ОК и потврдени од ЦК. Освен тоа тој им рекол дека "смртната пресуда се одлага, а не одменува".¹⁸¹⁴

¹⁸⁰⁹ Исто.

¹⁸¹⁰ Исто, 105.; За пристигањето на двајца раководители на ТМОРО во Н. Село - струмичко, во своите спомени соопштува и Грчето, без да им ги посочи имињата. (Спомни на Ив. Анастасовъ Гърчето...,139.)

¹⁸¹¹ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 20.

¹⁸¹² А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 105.

¹⁸¹³ Исто, 106. А. Динев прави грешка и смета дека смртната пресуда за Герасим била донесена во 1900 година токму поради посочените проблеми и дека истата година била разгледана од ЦК и одложена. (Исто, 106). Меѓутоа пресудата за него, била донесена во 1899 година, кога истата ја разгледал и одложил ЦК. Овој пат Герасим само разбрал за неа и затоа приговарал до ЦК.

¹⁸¹⁴ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 106.

По враќањето на пратениците, Герасим се заканил дека неможат да го убијат бидејќи знае многу работи, кои ќе му наштетат на ЦК. Тој инсистирал ЦК да се согласи од Струмица да се отстранат неговите лични непријатели Стојан Георгиев и Давче Начев.¹⁸¹⁵ Поради улогата што ја превзел И. Саев, подоцна избил конфликт помеѓу него и месниот комитет во Радовиш.¹⁸¹⁶

Благодарение на спомените на Иван А. Грчето и на Христо Куслев можеме да ја проследиме организационата активност на ТМОРО во областа Карпијак во рамките на Струмичкиот револуционерен округ.

Карпијак ги зафаќа петричките огражденски села, на запад од реката Струма. Според Х. Куслев, Организацијата таму датираше од пред 2-3 години, значи некаде од 1897/98 година.¹⁸¹⁷ Тоа е стратешка област од каде минувале значајни организациони канали. На север преку Цумајско тие излегувале кон Бугарија, на југозапад кон Струмица и натаму кон Валандово и Гевгелија, на југ преку Беласица кон Поројско и директно кон Кукуш и Солун и на југоисток преку Петрич кон Серско.

Во учебната 1899-1900 година за учител во с. Игуменец бил назначен И. А. Грчето. Во селото постоело уште едно училиште, во кое учествувал игуменчанецот Стојчо Бакалчето, кој истовремено бил раководител на Организацијата. Во прво време тој криел од Грчето за постоењето на организирана мрежа.¹⁸¹⁸ Тогаш во селото навраќала една "полујдучка чета, која под булото на комитетското знаме, гледала да ја помине зимата".¹⁸¹⁹ Нејзин водач бил Коста Зелеников од с. Русиново. Од него Грчето разбрал за постоењето на месниот комитет. Во една расправија за организациони пари пред очите на Грчето, Зелеников убил еден селанец. Грчето веднаш сватил за каков човек се работи, но бидејќи имал директни контакти со него, немал избор. Вечерта кога било извршено убиството

¹⁸¹⁵ Исто.

¹⁸¹⁶ Исто, 107.

¹⁸¹⁷ Споми на Хр. Куслевъ ..., 113-114.

¹⁸¹⁸ Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 133.

¹⁸¹⁹ Исто, 134.

(март 1900), за да не падне во рацете на власта, Грчето заминал со четата.¹⁸²⁰ Отакако петричкиот околиски раководител Димитар Атанасов Гуштанов, разбрал дека Грчето е со четата, дошол во Долна Рибница за да се сретне со него и војводата Зелеников. Тој го посветувал Грчето да се врати во Игуменец и да ја продолжи учителската дејност за да не настрада селото. Грчето го послушал, но откако ги завршил испитите, отишол во Мелник, го зел брат му и повторно заминал во четата на Зелеников. За неколку дена Грчето сватил дека Зелеников е ајдук, а не човек што мисли за интересите на Организацијата.¹⁸²¹

Во меѓувреме серскиот окружен раководител Стефан Костадинов, издал смртна пресуда за Грчето и брат му сметајќи дека тие се шпиони на поп Стојан - претседателот на грчката црковно-училишна општина во Мелник.¹⁸²² Пресудата требало да ја исполни војводата Зелеников, кого тие го сметале за свој. Тоа го насетил брат му на Грчето и побегнал. Така Грчето се нашол во немилост кај Зелеников, па и тој побегнал. Откако се нашол со брат му, стапиле во контакт со поранешниот раководител од Игуменец, Стојчо Бакалчето, кој во меѓувреме станал илегален со чета од 7-8 души, меѓу кои и поп Костадин. Сепак тоа не ги спасило двајцата. Братму на Грчето бил зачекан од луѓето на Зелеников и го убиле во с. Долна Рибница.¹⁸²³ Веднаш потоа обврската за ликвидација на Грчето ја превзела четата на Бакалчето. За таа цел во с. Гореме било одржано советување, под покровителство на тамошниот раководител. Чувењето на Грчето било доверено на едно "простодушно момче", кое му открило сè, и му предложил да избега.¹⁸²⁴ Кратко престојувал во Св. Врач, и во селото Хотово. Оттаму пишувал на околискиот мелнишки управител Симеон Чушков, но пресудата³ не била одложена. Овој пат со неа бил задолжен дедо Иљо Крчовалијата. На 8.09 (ст. стил) 1900 г., Грчето бил во Дупница.

¹⁸²⁰ Исто.

¹⁸²¹ Исто, 135.

¹⁸²² Исто.

¹⁸²³ Исто, 135-137.

¹⁸²⁴ Исто, 138.

Тогаш Н. Малешевски добил известување од С. Чушков, дека обвинението против Грчето било неосновано.¹⁸²⁵

Во учебната 1900/901 г., за учител во каршијачкото село Цапарево дошол Христо Кулев. Тогаш раководител во с. Гореме бил учителот Цоне, во Рибница попот, а во Палат поп Трендафил. Организационата мрежа во областа била поставена пред 2-3 години од Георги Костадинов од с. Хотово.¹⁸²⁶ Месниот комитет на ТМОРО ја организирал изградбата на училиштето во Цапарево. На организационен план е извршена реорганизација на постојните и се основани нови комитети во селата: Гореме, Рибница, Цапарево, Раздол, Киспал, Добри Лаки, Никодим, Игралиште, Кранцалица, Занога, Драгуш, Палат, Маалата, Седелец, Велјушец, Крушица и други.¹⁸²⁷

Во Никодим, во присуство на четата, Кулев одржал јавен собир со селаните. Целта била сите да се ангажират за делото бидејќи како чифлигари добро го искусиле ропството. Четата била предводена од Грчето, кој веќе бил рехабилитиран. Во нејзиниот состав бил Алекса Поројлијата, Христо Сигов и Мијал Јанков (сите поројчани).¹⁸²⁸ Кулев се награбил да ја расчисти работата со војводата Зелеников кој се однесувал како разбојник. Меѓутоа, Зелеников ја одбил понудената средба. Сепак тројца од неговата компанија биле извлечени. Набрзо потоа во Каршијак дошла четата на Иван Савов од 7 души, чиј секретар бил Коста Мазнејков. Грчето заминал за Игуменец, а од таму во Струмичко.¹⁸²⁹

Организацијата во Каршијак постигнала значаен подем при вооружувањето. Таа поседувала 494 кримки, кои биле поделени по селата сразмерно нивната големина. Патроните биле малку, едвај до 100 на пушка. Парите што се собирале преку Петрич се испраќале за Солун.¹⁸³⁰

¹⁸²⁵ Исто, 138-139.

¹⁸²⁶ Спомени на Хр. Кулевъ, 113-114.

¹⁸²⁷ Исто, 114.

¹⁸²⁸ Исто.

¹⁸²⁹ Исто, 115.

¹⁸³⁰ Исто.

Организацијата посебно полагала на дисциплината на населението и на неморалот, од каде произлегувале повеќе предавства. Во таа смисла била ликвидирана една жена поради развратништво со Турчин. Нејзиниот сопруг бил ликвидиран поради шпионство. Семејството на нивниот син четата го екстернирала во Бугарија. Поранешенот буљук-баша Јашар Чауш, од момите и жените во Каршијак знаел сè за Организацијата, дури ѝ имињата на четниците. Тој бил ликвидиран заедно со својата љубимица. Власта ги открила нивните трупови, но помислила дека тоа е дело на нејзиното семејство, поради што ја заташкала работата. Поради разврат, Организацијата присилно омажила 14 моми.¹⁸³¹ За власта шпионирал еден Македонец од с. Крстилица и еден Грк од Петрич. Тие биле наградено по 10 лири за да ја откријат четата. Двајцата биле фатени од дедо Никола Кутруља и ликвидирани. Поради тоа во Каршијак вовлегле 60-70 души аскер, но не откриле ништо.

Воопшто Турците се плашеле од македонското население во Каршијак. Порано, тие доаѓале по селата и се кондисувале по куќите каде имало жени и моми. Меѓутоа, Организацијата го забранила тоа. Покрај таквата изрична забрана, Христо кој имал две сестри, една вдовица и една мома, примил на конак еден Турчин. Првиот пат, му било простено. Меѓутоа, кога тоа се повторило, куќата му била затворена. Така, Турците биле доведени во ситуација, на конак да одат во строго определени места.¹⁸³² Кога Турците одново посакале да се сместат во куќата на горекажаниот Христо, Кулев испратил луѓе да ги предупредат, по што тие си заминале.¹⁸³³ По овој инцидент, Кулев јавно зборувал пред селаните сред село да не примат Турчин на конак. Во текот на собирот излегол китапот од бакалницата и на Кулев му се обратил со зборовите: "Даскал ефенди што си ти тука, та забрануваш да кондисуват луѓето? Што одиш по мене? Јас си барам конак ... Што ме мислиш мене развратник ли...?!" Во продолжение

¹⁸³¹ Исто, 116.

¹⁸³² Исто, 117.

¹⁸³³ Исто, 117-118.

Турчинот почнал да зборува дека тој е царски човек и тн., на што Куслев рекол дека и тој е царски човек. За да се избегнат евентуалните предавства што се случувале преку разврат, Куслев наредил да се омажат сите моми и вдовици со луѓе со кои порано имале мерак. На тој начин пред очите на 8 мина Турци била грабната и венчана една мома иако биле големи пости (март 1901).¹⁸³⁴

На крајотод 1900 година Струмичкиот револуционерен округ, бил инспектиран од четничкиот ревизор Гоце Делчев.¹⁸³⁵ Круна на инспектирањето бил собирот во с. Моноспитово.¹⁸³⁶ Притоа биле повикани тамошните чети и оние од Малешевските гори.¹⁸³⁷ Меѓу нив бил Грчето, кој бил земен под заштита на апостолот.¹⁸³⁸ Делчев од војводите побарал отчет и дал упатства за понатамошната работа.¹⁸³⁹

Меѓу другото истакнал: "Не можеме да се надеваме на туѓа помош, да не чекаме помош од Бугарија, ниту од која и да е друга сила. Треба да се подготвиме од внатре - во својата душа. Секој селанец да проникне во таа идеја, сè да се подготви и тогаш да се дигне масовно востание. Дотогаш никој од надвор да не ни се меша во нашата работа".¹⁸⁴⁰ Така, Делчев на едноставен начин го објаснил концептот за самостојноста на македонската борба. Од друга страна, Делчев агитирал пред присутните, да проповедат пред селаните да не одат по турските судови, туку да формират сопствени селски судови. Присутните биле запознати и со начинот на агитација. Тие требало да ја пропагират идејата за слобода, да посочуват примери за животот на луѓето во слободните земји, на селаните да им се објасни како дошло до револуциите и ослободувањето на Влашко, Србија, Грција, Бугарија, и т.н.¹⁸⁴¹

¹⁸³⁴ Исто, 118.

¹⁸³⁵ Спомени на Ив Анастасовъ Гърчетоъ..., 140.

¹⁸³⁶ Кај Грчето погрешно фигурира с. Манастирово.(Исто, 139.)

¹⁸³⁷ Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчетоъ..., 140.

¹⁸³⁸ Исто, 139.

¹⁸³⁹ Исто, 140.

¹⁸⁴⁰ Исто, 139.

¹⁸⁴¹ Исто, 139-140.

2.2. Во текот на 1900 година, четничкиот институт во рамките на Солунскиот револуционерен округ, бележи натамошен подем. Примарната заслуга за неговото ширење имала четничката школа на М. Попето. Во средината на февруари 1900 година, во четата на Попето пристапил Христо Чернопеев.¹⁸⁴² Во тоа време четата на Попето броела 15 души. До средината на април 1900г, тие претежно се занимавале со агитација и обука на четниците. Обуката траела два месеци. Во средината на април 8 души се издвоиле во посебна чета под водство на Апостол Петков. Останатите 8 души биле поделени помеѓу Попето и Чернопеев. Така, никнала уште една школа за обука под водство на Чернопеев. Тој кратко престојувал на Кожув.¹⁸⁴³ Притоа во с. Серменин убиле еден Турчин, кој сакал да потурчи две моми. Таткото на момите, кој бил богат човек, во четата го пуштил својот 17 годишен син Тодор Иванов (Серменинчето).

Од Гевгелиско-еницевардарскиот регион, Чернопеев поминал во Кукушко.¹⁸⁴⁴ Раководител на околискиот комитет во Кукуш бил Туше Делииванов. По своето пристигање Чернопеев остварил средба со него,¹⁸⁴⁵ за да се договорат.¹⁸⁴⁶ Во август Чернопеев бил забележан од една потера, која отворила оган и го ранила. Поради тоа, морал да одлежи еден месец во една импровизирана колиба во Арџанското езеро. Уште незакрепнат се вратил при четата. Меѓутоа при едно паѓање се повредил уште повеќе,^{се повреди} по што морал да замине на лекување во Солун.¹⁸⁴⁷ На враќање за својот реон со него тргнале 4 момчиња од Солун, меѓу кои М. Герџиков. Тој бил испратен од ЦК да се увежбува. На тој начин четата нараснала на 16

¹⁸⁴² Спомени на Чернџо Пјевџ..., 55.

¹⁸⁴³ Исто, 55-56.

¹⁸⁴⁴ Од спомените на Чернопеев, неможе да се добие точна претстава, кога преминал во Кукушко. Тој прво вели дека обуката траела до средината на април, и дека во мај заминал на Кожув, а потоа за Кукушко. Но на друго место вели дека за Кукушко заминал во март. (Исто, 55-56.). Во секој случај тоа било пролетта 1900 година.

¹⁸⁴⁵ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 166-167, Според Т. Влахов, тогаш Кукуш бил посетен од Д. Груев, (Исто, 166), што очигледно не одговара на вистината.

¹⁸⁴⁶ Спомени на Чернџо Пјевџ..., 56.

¹⁸⁴⁷ Исто.

души.¹⁸⁴⁸ Тоа било во октомври 1900 година. Средбата со старата чета на Чернопеев била во с. Грамадна.¹⁸⁴⁹

Престојот на Герџиков во Кукушко, Т. Делииванов го искористил за агитација. Тој пред другите велел: "образован момок, татко му директор на банка, има златна табакера, и дошол да не ослободува".¹⁸⁵⁰ Герџиков оставил голем впечаток кај селаните во Крецово. По неговото заминување, тие зборувале дека виделе учени луѓе, ама "таков учен човек, не виделе, зел пушка при нозе, отворил уста и сопирање нема".¹⁸⁵¹ Во тоа време Чернопеев ја водел организационата, а Герџиков, агитационата работа.¹⁸⁵² Во ноември 1900 година четата била поделена на два дела. Чернопеев го зел горскиот реон, а Герџиков полскиот. Во четата на Герџиков, на обука престојувал Петар Јуруков, Гоце Китанов и Тодор Серменичето.¹⁸⁵³

Во меѓувреме во Кукушко биле ликвидирани повеќе народни даребеи. Терористот Тане Хацијолов го ликвидирал разбојникот Ќор-Алија, кој на солунскиот пат собирал данок од патниците. Терористот Гоце Бојациев, убил еден жесток бег. Кукушката чета ја уништила бандата на Мехмед-беи и на Хусеин-ефенди. Четата на Андон Ќосето ја разбила бандата на Епштреф-капетан, со која често пати се служела власта.¹⁸⁵⁴ Неколките егзекуции повлијаеле кај беговите, субашите и другите декласирани елементи да разберат дека неможе бесконечно и неодговорно да ги грабат и потискат чифлигарите. Селаните пак, сватиле дека треба да ги бранат свиоте права, но и да се борат за нив.

¹⁸⁴⁸ Исто, 57.

¹⁸⁴⁹ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 20.

¹⁸⁵⁰ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 166.

¹⁸⁵¹ Исто, 167.

¹⁸⁵² Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 20.

¹⁸⁵³ Исто, 21.; П. Јуруков, кој бил секретар во дојранската чета, во Кукушко дошол по ранувањето на Чернопеев, кај с. Крецово. Со него се сретнал во Арџанскиот гол. Во меѓувреме произлегол проблем со Гоце Мазнов, околу водството во четата. Притоа, кукушкото раководство донело одлука, Мазнов да се убие, или да се разоружа и испрати во Бугарија. Се прифатило последното. Откако Чернопеев се вратил од лекување во Солун со себе го довел и Герџиков. (Спомени на Петъръ Хр. Јуруковъ..., 162-163).

¹⁸⁵⁴ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 167-168.

Во исто време биле ликвидирани неколку Македонци. Тано Хацијолов и Гоце Бојациев, убиле двајца млади кукушки фурниции, зошто по нарачка на турски офицери задевале една мома на орото. Веднаш потоа двајцата пребегнале во четата на Чернопеев.¹⁸⁵⁵

2.3. Во почетокот на 1900 г., започнало испраќањето на секретари-агитатори при старите ајдутски војводи. Тие биле млади, интелегентни луѓе, кои првенствено требало да се занимават со агитација. Во исто време требало да ги одвраќат војводите од арамиските навики.

На 1.05.1900 г., во Македонија била испратена една група од 13 луѓе. Меѓу нив биле Тошо Иванов, Атанас Иван Пазарциклијата и Петар Јуруков.¹⁸⁵⁶ Од нив Атанас бил назначен за секретар во гевгелиската чета на Иван Карасулијата, Тошо, останал за секретар при војводата Васе во Малешевско, а Петар Јуруков во дојранската чета.

Јуруков со дојранската чета се сретнал во почетокот на јуни 1900 година. Четата броела 8 души на чело со Хацијата од Мутулово-Кукушко, а за водач минувал Гоце Мазнов.¹⁸⁵⁷ Јуруков, брзо сватил дека главна преокупација на четата е како да се нахрани и прикрие. Со четата поминал 3 месеци движејќи се низ Дојранско и делумно низ Поројско. Притоа биле посетени селата: Николич, Владаја, Татарец, Попово, Аканцали, Света Петка, Шугово и други. Јуруков со шифра кореспондирал со реонското раководство. Истовремено ги организирал собранијата со луѓе претходно препорачани од месниот комитет. Скоро во секое село биле привлечени по десетина души, и се поставиле раководители. На покрстените им се проповедало дека треба да си купат пушки, бидејќи ќе дојде време христијаните и Турците да се фатат "гуша за гуша".¹⁸⁵⁸

Присуството на Јуруков во четата предизвикало страв кај четниците со арамиски навики. Поради тоа 6 мина од нив се одделиле и тргнале сами без да се потчинат никому. На пат кон Зарово, убиле тројца Турци -

¹⁸⁵⁵ Исто, 168.

¹⁸⁵⁶ Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 160.

¹⁸⁵⁷ Исто, 161.

¹⁸⁵⁸ Исто.

тутунции и ги ограбиле. Телата на убиените ги оставиле на пат. Следниот ден поради тоа настрадале 6 мина невини селани. Истите самовоници, откако извршиле уште неколку грабежи побегнале за Бугарија, каде застанале на страната на ВМК.¹⁸⁵⁹

2.4. Во 1900 година раководител на околискиот комитет во Еницевардар бил К. Атанасов.¹⁸⁶⁰ Покрај него биле: А. Минцов, Константин Атанасов, Ив. Шишков, Роса Бојациева и Марија Иванова. Од септември 1900 година им се приклучил Никола Пасков.

Организационата чета во Еницевардарско ја водел Апостол Петков. На 12. 08 (ст. стил) 1900 г. четата го ликвидирала внукот на Демир - субаша, од с. Тумба, кој бил голем злосторник.¹⁸⁶¹ Поради тоа убиство власта поткачила 8 христијански села во Еницевардарско, 2 во Гевгелиско и едно во Солунско. Во текот на истрагата биле спроведени невидени жестокости. Притоа биле мачени 35 селани, а 21 биле арестувани. Поголемиот дел од нив биле осудени.¹⁸⁶² Во секој случај не дошло до посериозно разоткривања на организационата мрежа.

Кон крајот на 1900 г., бил направен обид за ликвидирање на грчкиот пропагатор Ангелакис Секелариос, грчки лекар во Гуменце.¹⁸⁶³ Апостол преку курирот Јанков кој бил патријаршист, го предупредил лекарот да го напушти Гуменце, но тој одбил.¹⁸⁶⁴ Апостол неколкупати му поставил заседа, но не успеал да ја изврши пресудата. Подоцна со ликвидацијата на Ангелакис биле задолжени легалните работници: Тано Губменцев, Ичко Пеев и Христо Тројчаков. На 13.12.1900 г., тие го нападнале на улица, но само го раниле. По долго лечење во Солун и Грција, тој се

¹⁸⁵⁹ Исто, 162.

¹⁸⁶⁰ Изъ дневника на Н. Пасковъ, соопшвава Хр. Шалдевъ. Ил. Илинденъ г.VII кн. 6 (66), София 1935, 15.

¹⁸⁶¹ Македония и Одринско. Мемоаръ..., 50.; Силянов, цит. дело, 110.

¹⁸⁶² Македония и Одринско. Мемоаръ..., 51.

¹⁸⁶³ К. Битоски, Апостол Петков..., 27.

¹⁸⁶⁴ Исто, 28-29.

вратил во Гуменџе, по востанието. Компромитираните атентатори морале да заминат во четата на Апостол.¹⁸⁶⁵

2.5. Во почетокот на јануари 1900 година, Тиквешкијата била засегната од Валандовската афера. Во Прждево било засегнато целото раководство на месниот комитет. Меѓу кои: Атанас Кондов, Ристо Масларков, Ефрем Јанев и Арсо Самарџиев. Последниот од нив не го издржал мачењето и кажал за осумте штотуку купени пушки. Според неговите кажувања се проширил и списокот на уапсените. Меѓу нив се нашле Пана Поп Коцев и учителот Димитар Коцев од с. Клисуре. Сепак поголемиот дел од нив брзо биле ослободени.¹⁸⁶⁶

На 20 01. (ст.стил) 1900 г. бил убиен еден Турчин и еден христијанин од с. Мрзен-Ореовец.¹⁸⁶⁷ Во текот на истрагата биле уапсени 48 лица, од кои најголемиот дел од Мрзен-Ораовец и Неготино. Дел од уапсените биле ослободени, дел добиле времени казни од 6 месеци до 3 години, а 4 лица биле осудени на смрт.¹⁸⁶⁸

Нешто пред тоа била извршена промена на раководството на ТМОРО во Кавадарци. Претседател на околинскиот комитет станал Ристо Стојанов од с. Мрзенци-Гевгелиско. Истовремено за раководител во Ваташа бил поставен новиот учител Крсте Димчев. Со една десетка од селото раководел младиот Тодор Поп Антов.¹⁸⁶⁹ Ентузијазмот во работата на младото раководство, станал причина за недоразбирање и судир со постарите членови на Организацијата. Тоа посебно се чувствувало помеѓу бившиот раководител Пана Иванов и актуелниот Ристо Стојанов. Сепак тоа било надминато.¹⁸⁷⁰

¹⁸⁶⁵ Исто, 29.

¹⁸⁶⁶ П. Камчевски, цит. дело, 75-76.

¹⁸⁶⁷ Македонија и Одринско. Мемоар..., 51.

¹⁸⁶⁸ Исто.

¹⁸⁶⁹ П. Камчевски, цит. дело, 76-77.

¹⁸⁷⁰ Исто, 77.

3. Во 1900 година на чело на Серскиот окружен комитет стоел Стојан Костадинов.¹⁸⁷¹ Откако односите со ВМК на Б. Сарафов започнале да се заоструваат, Задграничното претставништво и ЦК обрнале повеќе внимание на Серскиот округ, посебно на неговиот северен дел. Во пограничните пунктови се настојувало да се постават искусни организатори. Тие требало да го олеснат функционирањето на каналите кон Бугарија и да постават брана на евентуалниот врховистички наплив.

По барање на ЦК за главен учител и раководител на околискиот комитет во Горна Цумаја во учебната 1899/1900 година бил назначен Сава Михајлов.¹⁸⁷² По неговото пристигање во Цумаја, регионот бил инспектиран од Делчев.¹⁸⁷³ За време на тридневниот престој Делчев се сретнал со членовите на месниот комитет и со повеќе граѓани. На крај било одржано општо собрание.¹⁸⁷⁴ По барање на Савата во с. Лешко, за учител и раководител бил поставен Крсто Асенов, кој дотогаш бил во с. Влахи.¹⁸⁷⁵

За време на Коледните празници Савата престојувал во Софија. Таму, Ѓ. Петров го информирал за стремежите на Сарафов. Савата разбрал дека Сарафов од "чисто славољубие сака да ја овенча својата дејност ... природно во него се развила желба славно да заврши".¹⁸⁷⁶ Сваќајќи го тоа сериозно, Савата влегол во договор со соседните цумајски реони Малешевско и Разлошко, за да се спротистават на Сарафов. Практично тие го прифатиле начелото да ја бранат самостојноста на Организацијата и без знаење на задграничните претставници да не допуштат чета во Цумајско.¹⁸⁷⁷ Во меѓувреме се случила Солунската провала и паѓањето на Сарафовиот комитет.¹⁸⁷⁸

1871 Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 135.

1872 Спомени на Сава Михайловъ..., 85.

1873 В. Картов, Сава Михајлов..., 50.

1874 Исто.

1875 Исто, 52.

1876 Спомени на Сава Михайловъ..., 85.

1877 Исто, 86.

1878 Исто, 85.

Истата година бележиме организирана народна демонстрација на селаните од Разлошко. На 21. јуни (ст. стил) 1900 година Турците ја грабиле убавицата Магдалена Рачева од Бања - Разлошко. Четири дена подоцна градот Мехомија го преплавиле организирани селани. Власта наместо да им излезе во пресрет и да ја врати грабната Магдалена, започнала со репресија. Притоа 30 души биле тепани, 33 биле арестувани од кои 8 мина од Мехомија.¹⁸⁷⁹

Во текот на 1900 година во рамките на Серскиот револуционерен округ, силна организациона активност егзистирала во Поројско, кое припаѓало кон демирхисарскиот регион. Оваа погранична област од Серскиот округ имала тесни организациони врски со соседните области Кукуш, Дојран, Петрич и Струмица. Специфичната местоположба на Поројско овозможувала често движење на луѓе и чети од еден во друг револуционерен округ.

Во 1899/1900 година за учител во Долни Порој бил назначен Христо Куслев,¹⁸⁸⁰ кој станал претседател на месниот комитет. Организационата мрежа во тоа време била распостранета во сите села освен Липуш и Тодорич. Организацијата располагала со терористи. Во Долни Порој имало двајца такви. Едниот бил Алекса Поројлијата. По селата постоеле раководни тела и успешно се собирале пари. Од Д. Порој биле собрани 120 лири, од Шугово 30; Матница 10; Горни Порој 150 лири.¹⁸⁸¹ Со комитетски пари биле купени 26 пушки од системот "Гра" од арнаутските лиферанти. Тогаш ЦК и управното тело во Срес побрале да се прекине со купувње на тие пушки, бидејќи се очекувало да се набават поевтини од Бугарија.¹⁸⁸² Купеното оружје овозможило обука за негово користење. Таа била

¹⁸⁷⁹ Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 51-52.

¹⁸⁸⁰ Х. Куслев прави грешка кога вели дека за учител во Д. Порој бил назначен во 1900/901 година. (Спомени на Хр. Кулевъ ..., 110.). Во 1900/901 тој бил учител во Цапарево - Каршијак (Исто, 113-114), каде го затекнала и солунската провала. Освен тоа, од настаните што ги опишува за време на двете учителствувања се гледа дека во 1899/1900 г., престојувал во Поројско, а 1900/901 година во Каршијак.

¹⁸⁸¹ Спомени на Хр. Куслевъ..., 110-111.

¹⁸⁸² Исто, 111.

изведувана од бившиот јункер Илија Орлов во црквата. Притоа се вежбало нишанање од три става: стоечки, клечечки и лежечки.¹⁸⁸³

Поројско краткотрајно го посетила четата на М. Попето. Неговиот престој бил искористен за ликвидирање на двајца турски зулумции и еден шпиун - Влаво од Г. Порој.¹⁸⁸⁴ Пролетта 1900 година Поројско било посетено од 4 члената кукушка чета. Во меѓувреме Алексо Поројлијата го ликвидирал арнаутот Реџо - тутунски контролор, бидејќи прикривал арнаутски разбојници. Биле организирани безуспешни заседи на Селим-бег и Емир-ага од Д. Порој. Врз последниот бил направен безуспешен обид за труење во кафеаната на Вељо Калјациев. Заседа била поставена и на грчкиот лекар од Д. Џумаја, инаку турски шпиун, но не поминал.¹⁸⁸⁵

Во Д. Порој постоел турски комитет. Неговите луѓе трипати стрелале врз Михаил од Г. Порој. Еден член на турскиот комитет потплатен од Власите од Г. Порој, го убил нивниот богат соселанец Иванчо Калифов, инаку припадник на ТМОРО.¹⁸⁸⁶ Тогаш во Поројско почнале да функционираат организационите судови.¹⁸⁸⁷

Кон крајот на 1900 година по собирот во Моноспитово, во Поројско се вратил А. Поројлијата, при кого за секретар бил поставен Милан Поп Јорданов од Велес. Со нив бил Грчето.¹⁸⁸⁸ Веднаш по пристигањето А. Поројлијата започнал со своите ајдучки манири при што дошол во судир со четата. За тоа бил информиран Делчев, кој му го одзел војводскиот чин, а четата била доверена на дотогашниот секретар М. Поп Јорданов. Алекса ја напуштил четата.¹⁸⁸⁹

Тоа ја довело организацијата во сериозна опасност од можна провала, поради непромислените дела на Алекса и Михаил Долнопор-

1883 Исто.

1884 Исто.

1885 Исто, 112.

1886 Исто, 113.

1887 Исто.

1888 Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 140.

1889 Исто.

ојлијата.¹⁸⁹⁰ Алексо имал манија да убива Турци, а Михаил Власи.¹⁸⁹¹ Наоѓајќи се во судир со Организацијата, двајцата извршиле повеќе убиства. По убиството на неколку Турци, Алекса се одметнал. Поради убиството на Имер Мезин, нему му се придружил Митре Грчев. Двајцата за да го натерат да им се придружи и Михаил Долнопоројлијата го убиле Влаот Толкат во црквата во Г. Порој. Исплашен од тоа, Михаил побегнал со што ја превзел одговорноста за убиството. Следниот ден оваа тројка го убила Влаот Васил. Додека власта вршела истрага за двете убиства, тие го убиле Мејмедин-чауш. Последните три убиства го предизвикале доаѓањето на солунскиот полициски инспектор Алај-бег.¹⁸⁹²

Бидејќи убиствата биле извршени во атарот на Горни Порој, Алај-бег ги собрал селаните и побарал да ги кажат убијците. Притоа биле уапсени: Стојан Николов - брат на А. Поројлијата, Христо Грчев - татко на Митре Грчев, Иван Тимчев, Атанас Тимчев, Димитар Тимчев, Георги Николов, Тиле Пазвантов, татко му на Михаил и други. Истовремено биле приведени неколку селани од Д. Порој, но тие брзо биле ослободени. Повеќе од приведените се одведени во Серес. Тие биле обвинети како јатаци на четата, поради што биле осудени по три години. Откако одлежале по 1 година и 8 месеци сите биле ослободени. Од нив во затворот умрел Димитар Тимчев.¹⁸⁹³ Поради дрскоста на Михаил Поројлијата, месниот комитет на чело со Стојан Филипов донел смртна пресуда за него. Таа била исполнета од страна на Грчето на планината Беласица.¹⁸⁹⁴ Додека пак А. Поројлијата заминал во Петричко каде се приклучил во четата на околинскиот војвода Ив. Савов.¹⁸⁹⁵

Силната организациона раздвиженост во текот на 1900 година, која била поврзана со развојот на четничкиот институт предизвикала соодве-

¹⁸⁹⁰ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 98. Динев споменатите настани погрешно ги датира во 1898 година.

¹⁸⁹¹ Спомени на Ив. Анастасов, Гърчето..., 141.

¹⁸⁹² А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 98.

¹⁸⁹³ Исто, 99-100.

¹⁸⁹⁴ Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 141.

¹⁸⁹⁵ Исто, 140.

тни мерки од страна на власта. Присилното изнудување пари, бројните афери и егзекуции ѝ ги отвориле очите на власта дека македонското население се вооружува. Оттука османското воено министерство, летото 1900 година ја задолжило управата на III армиски корпус во Солун строго да внимава на секое раздвижување.¹⁸⁹⁶ Притоа се потенцирало дека од Бугарија во Македонија се внесува оружје и друг вид воена опрема. Затоа се заповеда на воените, административните и царинските власти да го следат и претресуваат секој побуден граѓанин несамо на границата, туку секаде каде ќе се укаже потреба. Препис од заповедта бил испратен до сите воени домови на III армиски корпус и сите гранични и административни органи во Солунскиот и Скопскиот вилает.¹⁸⁹⁷

Имајќи ги во предвид овие информации и укажувањето за строго внимание, властите во Солун започнале да прават пречки на населението при вадењето на пасоши за Бугарија. Поради тоа, бугарското агенство, неколку пати направило официјални постапки пред османските власти.¹⁸⁹⁸

Без сомнение, овие претпазливи османски мерки во почетокот на 1901 година преку Солунската провала резултирале со разоткривање на целиот таинствен механизам на ТМОРО.

4.1. На 23.01. (ст. стил) 1901 г. Шопов го известил бугарското министерство за надворешни работи дека тие денови власта во Солун добила заповед од Цариград да обрне сериозно внимание на сите мутесарифи и кајмаками во вилетот, бидејќи според сведенијата од Софија претстојната пролет "од Бугарија за Македонија се подготвувале да заминат неколку илјади комити".¹⁸⁹⁹ За таа цел од Цариград во Солунскиот вилает биле испратени 150 заптии за борба против четите. Османските воени кругови и дипломатските претставништва зголемувањето на бројот на заптиите и другите мерки, а притоа без да се извршат сериозни промени во локалната власт и жандармеријата го протолкувале како момент

¹⁸⁹⁶ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4276, No. 440, 19.07.1900. Солун.

¹⁸⁹⁷ Исто.

¹⁸⁹⁸ Исто, No. 637, 18.11.1900.

¹⁸⁹⁹ АМ ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 53, 23.01.1900. Солун.

кој може да предизвика проблеми.¹⁹⁰⁰ Според генералот Сејфула-паша постојните заптии бил доволно, но недостасувале соодветни офицери. Според него коренот на проблемот лежел во неспособноста на валијата.¹⁹⁰¹ Иронија или случајност, ноќта (23. 01. 1901., ст.стил) се разврзала Солунска афера.

Таа ноќ, полицијата арестувала 3 лица за кои изјавила дека го нарушиле редот околу јавните објекти кај Вардарската Капија.¹⁹⁰² Тоа биле Милан Михајлов, Александар Ников и Кочо Георгиев.¹⁹⁰³ Милан Михајлов од Прилеп, бил слуга во ВМК на Б. Сарафов. По негова препорака како таков, дошол во ЦК во Солун.¹⁹⁰⁴ Александар Ников од Битола бил секретар во ЦК на ТМОРО.¹⁹⁰⁵ Третиот арестуван Кочо Георгиев од Карлово-Бугарија, бил четник кај Х. Чернопеев. М. Михајлов и К. Георгиев, во почетокот на јануари ја напуштиле четата на Чернопеев, и дошле во Солун за лекување.¹⁹⁰⁶

Тројцата отишле на вечера во еден јавен дом иако пред тоа биле предупредени.¹⁹⁰⁷ Вечерајќи во грчка гостилница, тие разговарале на невообичаен висок тон со големи емоции. Едниот од нив дури распослал на масата тајни хартии, писма и слично. Тоа го привлечло вниманието на гостилничарот, кој ја известил полицијата. Тајната полиција им влегла во трагата, ги опколила во една слепа улица, ги фатила и привела во вилаетското полициско одделение.¹⁹⁰⁸

¹⁹⁰⁰ АМ, ф. ФО, мф. 333, 195/2111, No. 12, 31.01.1901.

¹⁹⁰¹ Исто.

¹⁹⁰² Pierre d'Espagnat - Avant le massacre (Roman de la Macédoine actuelle) -Македонија-политическо и научно литературно списание г.І кн.VII, София 1922, 36.

¹⁹⁰³ Исто, 37. Пјер де Еспања Александар Ников го именува скратено Сандо. А. Ников во литературата често се меша со Христо Ников од Гевгелија, кој исто така бил засегнат од аферата. Во литературата се меша Кочо Георгиев Карловалијата, кој бил четник кај Чернопеев со ранетиот четник Кочо Флоренлијата - (Лерински).

¹⁹⁰⁴ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 130.; Д-р, Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 100.

¹⁹⁰⁵ Х. Силянв, цит. дело, 112.; Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 100.

¹⁹⁰⁶ Спомени на Чернџо Пѣевъ..., 57.

¹⁹⁰⁷ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 130

¹⁹⁰⁸ Pierre d'Espagnat, Avant le massacre..., 36.; А. Динев, посочува дека предавството било насочено кон Кочо Карловалијата. Тој, заради прелада заминал на лекување во

Во џебовите на Милан Михајлов бил пронајден револвер и кама, а кај другите двајца покрај оружјето биле најдени разни компромитирачки хартии, меѓу кои и една покана за последното заседание на комитетот. На камата од Кочо бил изгравирани натписот "Слобода или смрт".¹⁹⁰⁹ Минувајќи низ ходниците на притворот А. Ников, здогледал една отворена врата и користејќи го невниманието на стражарот побегнал. За половина час градот разбрал за случката. По кажување на М. Михајлов, полицијата веднаш се нашла во станот на А. Ников, кој го делел со ученикот Милан Ризов и М. Михајлов. Таму биле најдени неколку колони комитетски сметки и оружје.¹⁹¹⁰ М. Ризов и А. Ников биле засолнети во куќата каде се криел ранетиот четник Кочо. Кога бил извршен претрес таму, М. Ризов и А. Ников успеале да побегнат низ прозорецот, а Кочо бил арестуван.¹⁹¹¹

Во потрага по А. Ников и М. Ризов, полицијата започнала претрес по сите куќи, каде се претпоставувало дека се кријат. Прв на удар бил станот на ученикот Коце Лазаров од Штип, другар на М. Ризов. Кај него биле пронајдени 50 куршуми за револвер и други материјали, поради што

Солун. Таму бил следен од Мито Петров од с. Мурарци. Откако Кочо закрепнал и почнал да шета по Солун, на 22.01.1901г, бил забележан од Мито Петров, кој го предал на полицијата. Кочо веднаш го предал Милан Михајлов и учителот Христо Ников. Притоа М. Михајлов почнал да дрдори. (А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 135-136). Сета вина за предавството и аферата А. Динев ја фрла врз Кочо Георгиев Карлова-лијата и Мито Петров. Динев притоа не посочува извори. Меѓутоа, А. Динев прави две грешки. Прво, апсењето на првите тројца не било на 22.01, туку на 23.01. и второ, во овој момент не станува збор за Христо Ников, туку за Александар Ников.

¹⁹⁰⁹ Pierre d'Espagnat, Avant le massacre..., 37.

¹⁹¹⁰ Исто, 38.

¹⁹¹¹ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 88, 29.01.1901, Солун. Во овој извештај Шопов не кажува дека, овде се криел А. Ников, туку само М. Ризов. Според Пјер де Еспања, М. Ризов случајно не бил дома, туку се наоѓал кај поп Стамат, а пак А. Ников се засолнил кај четникот Кочо. Неговото име се нашло во фатените хартии по што полицијата набрзо се нашла таму, а Ников побегнал низ прозорот. (Pierre d'Espagnat, Avant le massacre..., 37.) По се изгледа вистината е дека А. Ников, по бегството од конакот го предупредил М. Ризов и заедно се засолниле во куќата, каде се криел ранетиот Кочо. Од овој извештај произлегува уште една контрадикција. Имено според него Кочо се криел во куќата на работникот Тано од Кукуш. Меѓутоа според другите податоци тоа била куќата на мајсторот Андон од Дебар, кој подоцна побегнал заедно со Анго. А. Ников и М. Ризов и бил фатен на излезот од Солун. (Види: Спомени на Ив. Гарвановъ..., 131.; Д-р Христо Татарчев, Вътрешната..., 101.; Христо Матов. Мълчаливецот от Струга..., 53

веднаш бил уапсен.¹⁹¹² Исто така, кај него бил пронајден еден шифриран извештај до ЦК за прокупување на каналот под Отоманската банка во Цариград. Оваа документација на Коце Лазаров му била доверена од Пере Тошев. Неколку тајни издал и самиот Коце Лазаров.¹⁹¹³ Истовремено полицијата извршила претрес во станите на Х. Татарчев, Никола Попев, Коне Попев, Диме Паљошев и Христо Пиперков. Последните двајца биле задржани,¹⁹¹⁴ по неколку дена Пиперков бил ослободен.¹⁹¹⁵ Веднаш по нив бил уапсен бившиот учител Димитар Хлебаров.¹⁹¹⁶

Ноќта 25.01.(ст. стил)1901 г. полицијата го уапсила Христо Матов и Пере Тошев. Таа вечер бил извршен претрес кај поп Стамат, кој живеел кај црквата "Св. Димитрија". Власта влегла во црквата и во пансионот на основното училиште што се наоѓал при неа. Истовремено бил извршен претрес и во црквата "Св. Кирил и Методиј" и околните куќи.¹⁹¹⁷ Нешто подоцна бил уапсен Христо Татарчев. Тој истакнува дека имал време да се прикрие. На тоа бил поттикнуван од Тодор Хаџимишев, драгоман во рускиот конзулат. Меѓутоа, Татарчев не сакал да дезертира од својот пост.¹⁹¹⁸ Како берлински воспитаник, тој бил член на германскиот клуб во Солун, во блиски врски со германската колонија и лично познанство со германскиот конзул Тартман.¹⁹¹⁹ Оттука по првиот претрес во неговиот дом, неговата сопруга се обратила за заштита до германскиот и рускиот конзул. Последниот ја одбил. Во германскиот конзулат била разгледана

¹⁹¹² АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 63, 25.01. 1901, Солун. Во извештај се вели дека М.Ризов, бил уапсен првата вечер на 23.01.1901 г., но тој побегнал од конакот искоритувајќи го невниманитето на стражарот. Притоа воопшто не е споменат Александар Ников. Очигледно во овој прв момент постоела дезинформираност. Всушност, од конакот побегнал А. Ников.

¹⁹¹³ Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 101.

¹⁹¹⁴ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 63, 25.01.1901. Солун.

¹⁹¹⁵ Исто, No. 88, 29.01. 1901.

¹⁹¹⁶ Исто.

¹⁹¹⁷ Исто, No. 65, 26.01.1901. Солун.; Татарчев погрешно истакнува дека Матов бил арестуван на 27.01 1901 година, а следниот ден и П. Тошев. (Д-р, Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 101)

¹⁹¹⁸ Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 101.

¹⁹¹⁹ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 117, 7.02. 1901, Солун.

можноста доколку Татарчев, прибегне во Конзулатот, а власта побара негово предавање, што да се прави. Притоа ветиле дека нема да го предадат и ќе побарат совет од амбасадата во Цариград. Татарчев не ја искористил таа можност.¹⁹²⁰

Во меѓувреме полицијата ја продолжила потерата по А. Ников и М. Ризов. Тие се криеле на отворено кај еврејските гробишта. Барајќи излез решиле да го напуштат градот и да се приклучат кон некоја чета.¹⁹²¹ Ним им се приклучил и Тодор Серменинчето.¹⁹²² На 28.01.(ст. стил) 1901 тие го напуштиле Солун со специјално подготвена кола,¹⁹²³ од Анго Арабијата од Кукуш. Со него бил и мајсторот Андон. На четврт час од Солун кај месноста "Тумба", биле пресретнати од османска потера. Тогаш, А. Ников се самоубил. Останатите биле приведени.¹⁹²⁴

Брзиот успех на османските власти лежи во слабиот карактер на Милан Михајлов, кој почнал да предава се што знае. Тој зборувал за своите патувања за Струмица, Моноспитово, за враќањето преку Кукуш и Дојран, за обврската да го пренесува весникот Реформи. Признал дека добил наредба од П. Тошев да застане кај Андон Ќосето во Гевгелиско, кај Парамов во Струмичко и слично. Власта ја сватила неговата суетност и ја поскокоткала таа карактеристика. Љутви-ефенди му рекол: "Ајде де! Вие сакате да ме уверите дека комитетот ... ве натоварал со доверливи, тајни мисии...! Едно детиште на ваша возраст...! - Детиште ли!?", и така Михајлов почнувал да зборува.¹⁹²⁵ Преоблечен како жандарм М. Михајлов бил разведуван по Солун и ги посочувал местата каде престојувале неговите

¹⁹²⁰ Исто.

¹⁹²¹ Pierre d'Espagnat, Avnt de lr massacre..., 39.

¹⁹²² Д-р Х. Татарчев, Вјтрешната..., 101.

¹⁹²³ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 88.

¹⁹²⁴ Д-р Христо Татарчев, Вјтрешната..., 101.; Спомени на Ив. Гарвановъ..., 131.; Според извештајот на бугарското трговско агентство, откако биле пресретнати, тие се обиделе да се спротистават и да побегнат. Притоа Александар Ников (во извештајот погрешно стои Лазаров), бил убиен, а Милан Ризов бил тешко ранет. (АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 88).

¹⁹²⁵ Pierre d'Espagnat, Avantte le massacre..., 40.

познаници. Така, ја покажал куќата на мајсторот Андон, каде се криел ранетиот четник Кочо, кој бил лекуван од Татарчев.¹⁹²⁶

Така аферата добила невидени размери. Претресите се проширувале, а бројот на приведените се зголемувал. Некои од новоприведените, ^{почетале} да поткажуват. Кон крајот на јануари во солунскиот затвор, од Кукуш врзан бил доведен Туше Делииванов,¹⁹²⁷ и угледниот кукушки трговец Д. Дупков.¹⁹²⁸ Т. Деливанов по неколку дена бил ослободен, бидејќи се барал некој Кара Иванов, а не Делииванов.¹⁹²⁹ Меѓутоа, Делииванов сватил дека не се работи за погрешна личност, туку за грешка во презимето, затоа го напуштил Кукуш и се придружил на Чернопеев.¹⁹³⁰

На крајот на јануари бил извршен втор претрес во куќата на поп Стамат и во пансионот на Вардарското основно училиште. Полицијата и овој пат излегла со празни раце.¹⁹³¹ На 1.02(ст. стил)1901г. биле приведени закупниците на Бошњак-ан браќата Васил и Михаил Мончеви, учителот од Мурарци со уште двајца селани и епитропот на Вардарската црква Атанас Ангелов.¹⁹³² Тој бил претседател на Солунскиот окружен комитет, а неговото предавство било извршено од Милан Ризов.¹⁹³³ До 3.02.1901 г., во солунскиот затвор биле притворени 34 души.¹⁹³⁴

4.2.Додека во Солун и Кукуш се расплетувала мрежата на ТМОРО, на 4.02.(ст.стил)1901 г., четата на Христо Чернопеев имала судир со османска потера кај селото Бајалци, на границата помеѓу Гевгелија и Кукуш.¹⁹³⁵ Тоа дало нов тек и пошироки димензии на целата афера.

¹⁹²⁶ Исто.; Спомени на Ив. Гарвановъ ..., 131.

¹⁹²⁷ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 90. Во извештајот се вели дека повод за апсењата дал ученикот М. Ризов и неговиот другар (А. Ников б.н), кои биле уапсени во една јавна куќа, а потоа побегнале. Очигледно М. Михајлов е заменет со М. Ризов.

¹⁹²⁸ Исто, 1.02.1901, Солун.

¹⁹²⁹ Исто, No. 108, 3.02.1901 Солун.

¹⁹³⁰ Изъ дневника на Н. Пасковъ..., 15.; Спомени на Чернџо Пѣевъ..., 58.; Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 170

¹⁹³¹ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, 1.02.1901. Солун.

¹⁹³² Исто, No, 102, 2.02.1901, Солун.

¹⁹³³ Д-р Х. Татарчев, Вѣтрешната..., 101.

¹⁹³⁴ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 108.

¹⁹³⁵ Спомени на Чернџо Пѣевъ..., 57.

За време на претресите во Солун многумина легални работници поминале во илегала. Дел од нив нашле прибежиште во четата на Чернопеев. На тој начин таа се зголемила на 30 дупи, поради што преминала во Гевгелиско. Таму се ослободила од повеќето илегалци, а нејзиниот број се свел на 13 души.¹⁹³⁶ На 2.02.(ст. стил)1901 четата престојувала во Мачуково, каде било разгледано поведението на Гоно Рибаров.¹⁹³⁷ Оттука заминала за Бајалци. Гоно Рибаров веднаш ја предал четата. Овчарот кој бил задолжен да помине со своето стадо и да ги покрие трагите на четата во снегот, тоа не го сторил. Кога раководителот од Мачуково Леонид Јанков забележал дека трагите не се покриени, сигнализирал на раководителот во Бајалци да го предупреди Чернопеев. Меѓутоа, тој одбил да го напушти селото по цена и "султанот да дојде да го моли".¹⁹³⁸ Чернопеев во Бајалци одржал собрание со селаните. Во говорот истакнал "дека не треба да плаќат на падари, мухтари и т.н. туку треба да собираат пари за пушки".¹⁹³⁹ На 4.02.1901, четата била опколена. Немајќи избор, таа одлучила да си пробие пат со атак. Притоа загинале 7 души, а 2 биле ранети. Останатите се окопале во снегот и заврзале битка, која траела 14 часа.¹⁹⁴⁰ Вечерта четата побегнала кон Калиново. Со себе малку го повлекла ранетот Стефан Стојчев од Карлово, кој бил во бесознание, но брзо го оста-

¹⁹³⁶ Исто.

¹⁹³⁷ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 137. Според официјалната османска верзија лансирана од Алај - бег, во Солун власта добила информации од некои од уапсените дека двајца селани од Бајалци се "јатаци на комитите". Затоа од Солун било заповедано гевгелискиот кајмакам да ги приведе спомнатите селани. За таа цел во селото биле испратени 3 жандарми. Тие кога се упатиле во посочените куќи, четата која била сместена таму отворила оган. Двајца жандарми биле убиени, а третиот успеал да побегне. Веднаш селото било сардисано од силна потеря составена од жандарми, војска и падари. Битка траела цел ден. Во неа паднале 4 жандарми, 2 војници и 1 падар (бекчија). (АМ. ф. БГК - Солун, мф.4299, No. 121. 8.02.1901, Солун.)

¹⁹³⁸ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 138.

¹⁹³⁹ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 128, 12.02.1901, Солун.

¹⁹⁴⁰ Спомни на Чернџо Пџевџи..., 57. Според еден извештај од англиска провиниенција од 23.02.1901 г., во битката кај Бајалци загинале 7-8 османски војници и жандарми. (АМ.ф. ФО, мф. 332, 78/5120, No. 76). Во извештајот на бугарското трговско агентство од 10.02.1901 се истакнува дека кај Бајалци загинале 10 војници. (АМ, ф. БГК - Солун, мф.4299, No. 126.) Додека пак во извештајот од 12.02.1901 се вели дека меѓу ранетите од османска страна имало еден мулџезим и еден чауш. (Исто, No. 128, 12.02.1901).

виле.¹⁹⁴¹ Тој бил фатен, но по неколку дена починал во Гевгелија. Притоа заведувачки изјавил дека се вика Александар и дека е од Пловдив.¹⁹⁴² Другиот ранет четата го повела со себе во Калиново. Тука била настигната од друга потера. Дури третиот ден потерата ги загубила трагите на четата. Кон крајот на март 1901 година, Чернопеев заедно со Т. Делии-ванов заминал за Бугарија.¹⁹⁴³

Од увидот на убиените четници, власта констатирала дека повеќето се од Кукуш и неговата околина. Нивните имиња претходно биле најдени во фатените документи или пак посочени од М. Михајлов. Меѓу убиените четници бил и Мицо братот на Г. Делчев.¹⁹⁴⁴ Судирот ги потврдил сознанијата на власта дека станува збор за масовно организирано вооружено движење, што дало повод за нови апсења. Тие се прошириле речиси низ целиот солунски санџак па и пошироко.

По судирот кај Бајалци во Солун биле одведени 15 селани, а претресите во Гевгелиско и Солун добиле нов интензитет.¹⁹⁴⁵ Од Бајалци бил затворен свештеникот Христо и учителот, како и учителот од с. Мачуково. Останатите мажи од Бајалци се разбегале по шумите. По околните села се рапрснале потери од кои населението "многу страда".¹⁹⁴⁶ Во исто време во Негорци бил убиен еден угледен бег, поради што биле приведени 15 селани од Негорци и Кованец. Додека пак во Петрово - Гевгелиско биле заклани 4 Турци, поради што биле приведени 8 селани.¹⁹⁴⁷

Паралелно со тоа течела истрагата во Солун. Поп Стамат кој останал на слобода по двата претреси, на 12.02. (ст. стил) 1901, бил приведен. Во меѓувреме власта ги прочитала неколкуте шифрирани писма.¹⁹⁴⁸ Претрес бил извршен во хотелот "Манастир - Хан", и во куќата

¹⁹⁴¹ Спомени на Чернџо Пџевъ..., 58.

¹⁹⁴² АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 128.

¹⁹⁴³ Спомени на Чернџо Пџевъ..., 58.

¹⁹⁴⁴ А. Динев, Илинденската епопеја...т.1, 139.

¹⁹⁴⁵ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 126, 10.02.1901, Солун.

¹⁹⁴⁶ Исто, N. 128.

¹⁹⁴⁷ Исто.

¹⁹⁴⁸ Исто, No. 134, 13.02.1901, Солун.

на Иван Жабата. Двајцата биле приведени. Истовремено во солунскиот затвор бил доведен главниот егзархиски учител во Гевгелија Иван Ман-олев од Кукуш. Бил уапсен и кукушкиот трговец Текеџиев, чиј син полицијата од одамна го барала. Сите претреси и апсења се вршеле врз основа на изјавите на претходно приведените.¹⁹⁴⁹ Пребарувањата во Солун стасале до таму што била претресена хируршката клиника на М. Христовиќ, при што биле проверени сите болни.¹⁹⁵⁰ На 16.02.(ст.стил) во Солун биле донесени 30 христијани од Гевгелиско и 10 Турци. Деветнаесет од приведените биле третирани за "јатаци на комитите".¹⁹⁵¹

Во врска со судирот кај Бајалци бил приведен и обвинет главниот учител во гевгелиското трокласно егзархиско училиште Костов бидејќи издавал наредби на четата, која се судрила со војската и жандармеријата. Заради врски со четата биле доведени двајца селани од Моноспитово и Попчево - Струмичко. Истрагата посебно се проширила во Кукуш и селата Калиново и Гаваљанци.¹⁹⁵² Чернопеев по судирот кај Бајалци се засолнила во Калиново. Организациониот курир кој носел порака од главниот кукушки учител бил запрен од полицијата и ја предал четата. Власта веднаш го побарала Т. Делииванов,¹⁹⁵³ но тој по ослободувањето, поминал во илегала. Од Кукушко биле приведени 30 селани. Поради таквиот развој на настаните скоро сите учители во кукушката и гевгелиската каза се разбегале.¹⁹⁵⁴

Османските летечки потери, кои крстареле по селата спроведувале невиден терор за да извлечат признанија. За време на Велигденските пости, селаните од Аканџали - Дојранско ги раскопувале коските на еден свештеник, кој починал пред осум години. Тоа го забележал арам-

¹⁹⁴⁹ Исто, No.137, 15.02.1901, Солун.

¹⁹⁵⁰ Исто, No. 144, 17.02.1901, Солун.

¹⁹⁵¹ Исто.

¹⁹⁵² Право, II/4 (12), София, 18.09.1901.

¹⁹⁵³ АМ. ф. БГК- Солун, мф. 4299, No. 145, 19.02.1901. Солун.

¹⁹⁵⁴ Исто, No. 153, 21.02.1901, Солун.

ијата Мехмед и пријавил на власта дека во селото има комити.¹⁹⁵⁵ Селото веднаш било сардисано. Притоа побарале од клисарот да каже каде се комитите. Тој го посочил младиот поп Мито, но тој ништо не признал. Тогаш Мехмед го повикал клисарот и му рекол: "Тебе ќе те повика мулјезимот, ќе те распраша, а ти ќе кажеш дека овде се дојдени комити и ќе ги посочиш селските чорбаџии: Коста Арабаџиев, Петар Арабаџиев, Ив. Ѓузелов, Петре Демерџиев, Коста Пелтеков, Георги Долгерин, Христо Ташков, и Сано Арабаџиев, ... а пак учителот Стојче Георгиев и Захо Манчев ги доведоа комитите. Ако тоа не го кажеш ... тебе и двајцата синови ќе ве убијам, куќата ќе ти ја изгорам, ќе сторам прав и пепел".¹⁹⁵⁶ Споменатите набрзо биле уапсени. Бидејќи не признале ништо, биле подложени на мачење. Црковниот двор целосно бил прекопан во потрага по оружје, но од тоа ништо не излегло. Попот бил соблечен гол и воден низ селото. Истата ноќ во селото врзан бил доведен минатогодишниот учител од Кукуш, К. Иванов. Од него барале да го покаже складот со пушки. Но и тој ништо не признал, поради што сиот гнев се истурил врз него. На крај десетина селани биле поведени во Дојран, а останатите биле ослободени со 18 лири рушвет.¹⁹⁵⁷ Слично се постапило во Николич, Дурбали, Попово, Сурлево, Патрос, Владија, Фурка, Валандово и други.¹⁹⁵⁸

Селаните од Крецово-Кукушко, раскажувале дека војската ги опколувала селата, ги апсела угледните селани, учителите и свештениците. Крецово било опколено од 30 војници. Тие ги собрале сите мажи на возраст од 20 до 40 години. По измачувањата некој од селаните кажал дека имаат пушки, по што биле предадени 8 пушки од системот "Гра".¹⁹⁵⁹ Војската на чело со бимбаџијата ги натерала селаните да го раскопаат дворот на црквата и уште на многу други куќи, каде се претпоставувало дека има закопано оружје. Но освен осумте предадени пушки, друго не било

¹⁹⁵⁵ Дойранско, Право, II/ 5 (13), София, 23.09.1901, 3.

¹⁹⁵⁶ Исто.

¹⁹⁵⁷ Исто, 4.

¹⁹⁵⁸ Исто.

¹⁹⁵⁹ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 166, 26.02.1901, Солун.

откриено. Во оваа село од ќотек полуделе Христо Х. Попов, и Коле Кљанков. Додека Петра Кљанкова полудела од заплашување.¹⁹⁶⁰

4.3. Последен на слобода од членовите на ЦК останал Иван Х. Николов. Во очекување на своето приведување, оптоварен со помислата дека пропаѓа сè, Х. Николов го повикал Иван Гарванов и Спас Мартинов и им го соопштил начинот за врска со внатрешноста и ВМК.¹⁹⁶¹ На втората средба одлучиле да се издадат 5 бланко полномоштва на ВМК, кои требало да ги искористат офицерите во случај на востание.¹⁹⁶² Добивајќи ги полномоштвата Софрониј Стојанов веднаш заминал за Софија.¹⁹⁶³ Подоцна Х. Николов тврдел пред Татарчев дека тој, го предал само печатот на ЦК, списокот и шифрата на И. Гарванов, С. Мартинов и Д. Мирчев. И дека истовремено го задолжил С. Мартинов, да напише на Ѓорче во Софија во смисла: "Држета ја вие од таму, здраво ситуацијата".¹⁹⁶⁴ Како и да сторил, И. Х. Николов во овие моменти ја предал Организацијата во рацете на нејзините поранешни идејни противници. Изгледа Х. Николов, брзо ја сватил грешката што ја направил. Најверојатно поради грижа на совеста, веднаш по притворањето посегнал по сопствениот живот. Притоа си ја пресекол радијалната артерија и подолго време останал во болница.¹⁹⁶⁵

4.4. Поголем дел од приведените првобитно биле сместени во истражниот затвор во Солун. Таму Татарчев, Матов, П. Тошев, и другите

¹⁹⁶⁰ Исто.; Мачењето на селаните од Крецово се вршело во конакот на бегот. Приведените биле влечени за коса, им ги кубеле брадите и мустаците, поливање со топла вода по главата и ушите, тепање со стап по нозете, поливање со ладна вода и т.н. Најмачени од Крецово биле: Трајко Несторов, Анг. Грков, Кољо Тодов, Димитар Георгиев, Туше Несторов, Тано Колев, Тоде Русманов, Гоце Јанов, Мицо Донеv, Гоце Кљанков, (полудел), Дино Терзијанов, и Костадин Ајдамаков. Покрај нив полесно биле тепани: Поп Георги Терзиев, Мицо Кжанков, Нацо Царов и Доне Сарандов. Една друга група била тепана бидејќи не копала длабоко во црковниот двор. Меѓу нив биле: Ристо рапов, Ичо Јанов, Дино Русев, Стојко Јанков и други. Од жените и момите биле тепани и заплашувани: Гела Терзиева, Божа Терзиева, Неша Попова, Лена Кљанкова, Петра Кљанкова (полудела), Цофра Несторова и други. (Право, II/4 (12), Софија, 18.09.1901.

¹⁹⁶¹ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 131-132.

¹⁹⁶² Исто, 132.

¹⁹⁶³ Исто, 129.

¹⁹⁶⁴ Д-р, Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 121.

¹⁹⁶⁵ Исто, 114.

смислено биле држани во одделни простории со цел преку ветувања и заплашувања од нив да се извлечат потврди за признанијата на М. Михајлов и М. Ризов.¹⁹⁶⁶ По неколку дена биле испратени во централниот вилаетски затвор Једи Куле, во една влажна подземна просторија. По десетина дена биле распоредени во салите, заедно со другите затвореници. Тука им се приклучил поп Стамат, Димитар Паљошев и другите. Х. Николов не бил во групата, бидејќи се наоѓал во болница.¹⁹⁶⁷

Затворот Једи Куле, бил сместен во една средновековна тврдина, која од сите страни бил опколен со високи ѕидови.¹⁹⁶⁸ Тој бил поделен на 14 ќауши, од кои секој собирал по 44 души, но во нив имало по 80 души. Преминот од еден ќауш во друг било забранет, посебно за Македонците. Секој ќауш имал по еден ќауш-башија, обично Турчин, кој бил господар на сè. Само тој имал право да продава кафе, чај и локум. Тој ги присилувал затворениците да играат комар, со што им ги земал последните пари. Ако некој се спротиставел тешко и горко. Така на 3.08.1901 (ст.стил), ќауш-башијата Јакуб го претепал Христо Ѓорѓиев од Неготино, бидејќи одбил да игра карти. Поради тоа се нашол во болница. На 1.08. 1901 (ст.стил) ќауш-башијата Исмаил Пеливан претепал еден Македонец зошто немал пари за да пие кафе.¹⁹⁶⁹ "Секој Турчин има право да те тепа кога сака. Ако се поплачеш уште полошо. За такво спротиставување те фрлаат во подрум ... 3 дена лежење во нив чини 3 години живот ... Има премногу болни, секој ден доаѓа лекар, но тој само пишува во своите тефтери, а лек не носи ... Најчест лек е ингилиз-тузи (англиска сол)".¹⁹⁷⁰

Поради таквата положба во затворот македонските затвореници поднеле жалба до странските дипломатски претставништва во Солун. Тие се пожалиле на жестокостите во истрагата. Притоа потенцирале дека 237 лица биле претепани, 11 биле мачени на разни начини, 23 умреле при

¹⁹⁶⁶ Исто.

¹⁹⁶⁷ Исто.

¹⁹⁶⁸ Солунъ, Право Ш/3 (11), София, 12.11.1901.

¹⁹⁶⁹ Исто.

¹⁹⁷⁰ Исто.

повреди од тепањето, на место биле убиени 2, биле силувани 5 жени и сите други од едно село, полуделе 3, а со пари биле уценети 6 села. Жалбата ја потпишале 103 лица.¹⁹⁷¹ Со друга жалба тие се поплакале на условите во затворот: пренатрупаноста, лошите хигиенски услови, третманот на болните и односот на муслиманските затвореници спрема христијаните.¹⁹⁷² Притоа истакнале: "Според некои норми овде треба да има 400-500 затвореници, но вкупно се 900. Сите затвореници се стиснати како сардини и спијат на земја, бидејќи нема кревети. За секој затвореник има по 50-60 сантиметри во кои некои треба да го минат половината, а други целиот живот ... Ако некој сака да излезе треба да оди преку луѓе. Нема соодветни тоалети, во сала има по еден на 190 луѓе. Освен тоа тој никогаш не бил дезинфециран ..." ¹⁹⁷³ Затворскиот лекар не давал лекови за да се штеди. Оттука затворениците пишуваат: "Како што се гледа затвореникот однапред е осуден на смрт. Секаква забава е забранета ... има само дајриња, кои се единствената утеха ... Освен турски книги во затворот други нема. Обично е дозволено да се чита Куранот." Кога некој ќе побарал друга книга му одговарале дека "затворот не е училиште или читална, кој сакал да чита и пишува требало да си остане дома".¹⁹⁷⁴ Средбите со роднините и блиските биле ограничени на 5 минути во присуство на стражар. Жалбата е потпишана од 48 души, меѓу кои: Татарчев, П. Тошев, Д. Паљошов, Хр. Динков, и други.¹⁹⁷⁵

Англискиот дипломатски претставник, откако ја добил жалбата зборува со солунскиот валија.¹⁹⁷⁶ Тој признал дека поголем дел од поплаките се точни, а првенствено дека пренатрупаноста во затворот е голем проблем. Затоа ветил дека ќе се заложи Бејаз-куле да биде преуредена како затвор. Тој рекол дека ќе се заложи за отстранување на другите

¹⁹⁷¹ АМ. ф. ФО, мф. 333, 195/2111, No. 63-64.

¹⁹⁷² Исто, мф. 332, ФО, 78/3123, No. 77.

¹⁹⁷³ АМ. ФО. мф. 333, 195/2111, 15.07.1901.

¹⁹⁷⁴ Исто.

¹⁹⁷⁵ Исто.

¹⁹⁷⁶ Исто, No. 63, 28.07.1901.

недостатоци, а ги негирал обвинувањата дека болните затвореници не биле соодветно третирани.¹⁹⁷⁷

4.5. Додека низ Солунскиот вилает крстареле потерите и додека истражните органи ја проширувале својата активност по целиот вилет, правосудните органи изненадувачки брзо, во текот на февруари 1901 година го подготвиле обвинителниот акт за првоприведените 19 мина. Тој им бил доставен од обвинителната комисија на 20.02.(ст.стил) 1901 година. Со него биле обвинети: Милан Михајлов, Кочо Георгиев, Христо Ников, Димитар Паљошов, Коце Лазаров, Милан Ризов, Пере Тошев, Анго Иванов, Тодор Ив. Карапетков, Кочо Христов Чонка, Васил Мончев, Атанас Ангелов, Нако Поп Неделков, Христо Иванов, Андон Ангелов, Христо Татарчев, Христо Матов, поп Стамат Дончев и Иван Колев Жабата.¹⁹⁷⁸ Тие биле обвинети за државен престап за извршени дела и постапки против целостта на Отоманската империја со зацртана цел: *"да основат самостојна македонска држава од Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает"*, или барам присоединување на трите вилаети кон Бугарија.¹⁹⁷⁹ Според документацијата од англиска провиниенција тие биле обвинети за организирање на револуционерна сила против османската власт со цел *"воспоставување во Македонија автономна власт"* или нејзина анексија од страна на Бугарија,¹⁹⁸⁰ или како уште се вели за *"воспоставување на нова форма на власт (влада) во Македонија."*¹⁹⁸¹ Таквото дело било казниво според чл. 56 и 58 од Османскиот кривичен закон. Чл. 56 се однесува на недозволено поседување оружје, граѓанска војна, масакри и грабеж. Член 58 се однесува на формирање здруженија и организации заради оружен бунт.¹⁹⁸²

¹⁹⁷⁷ Исто, мф. 332.ФО. 78/3123, No. 77.

¹⁹⁷⁸ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија ... Нови документи, 44.; АМ. ф. ФО, мф. 333., 195/2111, No. 24, 21.03.1901.

¹⁹⁷⁹ Исто, 44 и 48.

¹⁹⁸⁰ АМ, ф.ФО, мф. 333, 195/2111, No.24.

¹⁹⁸¹ Исто. ; и No. 119, 19.09.1901.

¹⁹⁸² Исто, No. 24, 21.03.1901.

Во обвинението се наведува дека А. Ников, М. Михајлов и К. Георгиев, биле фатени при обиколување на јавни домови, притоа полицијата не знаела дека се членови на комитетот. По бегството на А. Ников и по претресите на куќите и според признанијата на М. Михајлов се потврдило дека двајцата биле во четите, дека оделе по вилаетите да проповедат, а во Солун дошле за да обмислат некои работи за четите, потоа дека "четите имале потврди за собирање пари од населението, кои ќе се врателе по ослободувањето на Македонија". Таква потврда била најдена кај А. Ников. М. Михајлов признал дека печатот на комитетот го видел кај П. Тошев.¹⁹⁸³

К. Георгиев, бил обвинет за прикривање на А. Ников. Тој признал дека бил со чета, каде бил ранет, поради што дошол во Солун да се лекува. Подоцна го сменил исказот и тврдел дека бил ранет во Бугарија, дека побегнал од тамошните власти и дошол на лекување во Солун.

Д. Паљошев бил обвинет бидејќи дал 30 лири комитетски пари на А. Ников, кој ги трошел по наредба од П. Тошев. Тоа се потврдило од фатените сметки, каде бил потпишан. Покасно го сменил исказот тврдејќи дека парите ги вратил откако разбрал дека се комитетски. Тој признал дека Матов и П. Тошев подготвуват правилник за четите, кој требало да се литографира во 40 примерока. Исто така признал дека тие му дале 30-40 шифрирани писма да ги испрати преку австриската пошта во Бугарија, дека Матов и Тошев плашејќи се од претрес кај нив напишале 4 отворени шифрирани писма со бело хемиско мастило, дека зел 11 лири од Матов и ги дал на А. Ников, кој купил 5 црногорски револвери и 8 ками, кои биле во куќата на К. Георгиев. Посочените писма, правилникот и камите биле најдени во станот на А. Ников и К. Георгиев.

Кочо Лазаров, признал дека помагал при литографирање на бунтовнички книшки, а М. Ризов признал дека учествувал во таа работа и во растурањето на весникот "Реформи". Андон Ангелов бил обвинет дека го помогнал бегството на М. Ризов, А. Ников и Методија (Т. Карапетков

б.н). Потоа, дека го криел ранетиот Кочо и А. Ников, а притоа не кажал на полицијата. Според исказите на М. Ризов и Методија (Т. Карапетков б.н) Анго Иванов бил обвинет за пренесување оружје. Атанас Ангелов е обвинет за прикривање на М. Ризов. Кај него се најдени 2 бунтовни песни. Тој го одвел А. Ников и Методија (Т. Карапетков б.н) во гробиштата од каде ги зел коларот. За прикривањето на М. Ризов бил обвинет и Нако Поп Неделков. В. Мончев бил обвинет за вадење тескере на име Антим Чакалов, и поради посети на комитетски луѓе во неговиот ан. Методија (Т. Карапетков б.н) признал дека работел во Сер, дека во Солун дошол 3-4 дена пред апсењето за да замине со М. Ризов и А. Ников за Кукуш, но бил фатен. Тој не кажал од каде е, и со што се занимава.

Татарчев бил обвинет за бесплатно лечење на М. Михајлов, Кочо и Стојан Стојчев и дека им издавал рецепти. М. Михајлов кажал дека на Татарчев му дал писмо од Христо Бамбов. Поп Стамат бил обвинет поради видување со Никола Попчев, кој се готвел да замине за гевгелиската чета. Христо Ников признал дека на поп Стамат му дал 2 комитетски лири. Неговото име стоело во фатените сметки. И. Колев Жабата бил обвинет заради прикривање на М. Ризов.¹⁹⁸⁴

Глобално обвинението било засновано врз признанијата, фатената кореспонденција и други комитетски хартии. Признанијата на М. Михајлов се потврдиле по судирот кај Бајалци, каде меѓу убиените четници се нашле имињата кои Михајлов претходно ги посочил. Поради тоа обвинетелниот акт констатира дека сите погоре обвинети биле во врска со четата и со внатрешноста.

Претресот по делото на 19 мината обвинети започнал на 26.02 (ст.стил), 1901 г., во Апелациониот суд под претседателство на Сами Ефенди и со подршка на прокуророт Неџмедин - бег.¹⁹⁸⁵ Тој го прочитал обвинението и соопштил дека дел од арестуваните во истражната постапка признале дека се членови на комитетот или четите, дека примале

¹⁹⁸⁴ Исто, 44-46.

¹⁹⁸⁵ Исто, 47.; Мълчаливецът от Струга..., 54.

пари од Солунскиот револуционерен комитет, дека контактирале со него и тој ги праќал во земјата. Тој истакнал дека Комитетот организирал и испратил повеќе комитски чети во земјата. Затоа, за обвинетите предложена казна со смрт или вечен затвор врз основа на чл 56 и 58 од кривичниот закон.¹⁹⁸⁶

Најпрво било претресено делото на М. Михајлов. Притоа биле прочитани исказите што ги дал за време на истражната постапка. Меѓутоа, М. Михајлов за време на судењето истакнал дека изјавите ги дал под принуда со ќотек и мачење и дека тие изјави му биле диктирани од главниот полицаец. Овој пат, рекол дека во Софија работел како кафеџија и во една печатница каде се печателе многу весници, но за "Реформи" не знаел. Потоа, дека во Солун стигнал неколку дена пред арестувањето. Тој негирал дека бил во чета, дека знае имиња на главатари и дека го познава Татарчев. На крај рекол дека тоа се вистинските искази.¹⁹⁸⁷

Кочо Георгиев, исто така ги одрекол сите поранешни признанија, тврдејќи дека тие му биле диктирани од полицијата со ќотек и мачење. По оваа судот ја прекинал расправата. Првата седница на судот ја следеле сите конзули преку своите драгомани, а францускиот конзул и германскиот вице-конзул присуствувале лично.¹⁹⁸⁸

Прекинатата расправа продолжила на 1.03.(ст.стил) 1901 година. Бидејќи К. Георгиев на претходната седница почнал да одрекува сè, биле прочитани две писма, што се нашле кај него при арестувањето. Едното од нив било од Михаил Герџиков до неговите родители. Во него пишувал дека се предал на македонското дело и дека нема да се врати. Со слична содржина било и другото писмо.¹⁹⁸⁹ За писмата К. Георгиев рекол дека тие паднале од А. Ников, а тој ги зел, без да ја знае нивната содржина и до кого се адресирани. Тој истакнал дека го лекувал еден доктор кому му

¹⁹⁸⁶ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија ... Нови документи, 47-48.

¹⁹⁸⁷ Исто, 48.

¹⁹⁸⁸ Исто, 48-49.

¹⁹⁸⁹ Исто, 49-50.

платил, но дека не бил Татарчев.¹⁹⁹⁰ На претходната седница тој истакнал дека од Бугарија побегнал за да ја избегне воената обврска.¹⁹⁹¹

Христо Ников од Гевгелија, бивш учител во Гевгелија и струмичките села, слично на претходните двајца ги одрекол поранешните искази бидејќи биле изнудени. Седницата повторно била прекината.¹⁹⁹² Во тој дух продолжил претресот по делата на сите обвинети.

Христо Матов, на судскиот процес истакнал "Јас го обвинувам обвинителот, бидејќи се послужи со насилство преку луѓе кои сега се во салата и така ги принуди обвинетите да зборуваат нешто што никогаш не биле".¹⁹⁹³ Претседателот на ЦК, Христо Татарчев одрекувал сè. Тој рекол дека од обвинетите ги познава само Матов, Тошев и поп Стамат. Што се однесува за другите истакнал дека како лекар, кај него доаѓале многу луѓе за помош и дека тоа не може да се смета за обвинение. Кога го прашале дали го познава М. Михајлов? Одговорил не. Тогаш му било речено дека Михајлов порано го признал тоа. Татарчев рекол дека Михајлов може да зборува што сака, но тој не знае ништо. Тој одрекол дека ги лекувал К. Карловалијата, К. Лерински и Папанов.¹⁹⁹⁴ При соочувањето К. Карловалијата ги одрекол претходните изјави. На Татарчев како доказ му биле предочени рецептите што ги издавал на болните четници. Тој признал дека рецептите се издадени од него, но дека тој одговара само за нивната содржина. На прашањето дали го напуштал Солун, одговорил дека одел за Цариград за полагање на испит и секаде каде го викале болните.¹⁹⁹⁵

Последната седница на солунскиот апелационен суд против делото на 19 мината обвинети се одржала на 14.03. (ст.стил) 1901 година. Притоа доцна попладнето биле донесени следните пресуди: смртна казна за Милан Михајлов, Кочо Георгиев и Кочо Христов Чонка. Вечен затвор во тврдина

¹⁹⁹⁰ Исто, 50.

¹⁹⁹¹ Исто, 48.

¹⁹⁹² Исто, 50-51.

¹⁹⁹³ Мълчаливецът от Струга... , 55.

¹⁹⁹⁴ Д-р Христо Татарчев, Спомени - Документи - Материали..., 213.

¹⁹⁹⁵ Исто, 214.

за Христо Матов, Христо Ников, Коцо Арсов (Лазаров), Милан Ризов, Димитар Паљошев, Пере Тошев и Тодор Иванов Карапетков. Петгодишен темничен затвор во пранги за: Христо Татарчев, поп Стамат и Анго Арабаџијата. Две години обичен затвор за Христо Иванов. Притоа биле ослободени: Христо Иванов, Васил Мончев, Атанас Ангелов, Нако Поп Неделков, Андон Ангелов и Иван Колев Жабата.¹⁹⁹⁶

Судскиот процес бил следен од странските дипломатски претставништва во Солун. Во еден извештај на англиското претставништво се констатира дека процесот не бил на задоволително ниво, поради составот на судот. Притоа отсутствувал Шефки-беј, кој единствено имал некакво правно искуство. Се истакнува дека обвинетите за време на истрагата биле држани одделно и поединечно се испитувани, поради што не можеле да воспостават заеднички систем на одбрана. Поважни биле изјавите од истрагата од оние при јавното судење. Помалку интелегентните негирале речи си сè, додека пообразованите изјавиле дека тие се осудени уште при апсењето врз основа на чист сомнеж. Татарчев истакнал доколку власта сакала да ги осуди, тогаш истрагата требало да се потруди да обезбеди релевантни докази. Според истиот извештај малкуто пронајдено оружје "во оваа земја не значи ништо, бидејќи секој може да го има".¹⁹⁹⁷ Поради таквиот приод на судот, германскиот конзул го нарекол "пародија на правдата".¹⁹⁹⁸

Обвинетите биле поделени на три категории: 1. Оние што влегле со оружје на турска територија; 2. Оние што ковале завера против власта како комитации; и 3. Докажани соработници. Повеќето претставници, а меѓу нив и Шопов биле убедени дека тие се виновни, а посебно Татарчев, кој го користел своето влијание.¹⁹⁹⁹

4.6. Во тој стил продолжила работата на апелациониот и окружниот суд во Солун во наредните месеци. На 5.04. (ст. стил), апелациониот

¹⁹⁹⁶ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 221, 15.03.1901.

¹⁹⁹⁷ АМ.ф. ФО, мф. 332, 78/5121, No. 80, 1.04.1901.

¹⁹⁹⁸ А. В. Амфитеатров, Земја на раздорот..., 79.

¹⁹⁹⁹ АМ. ф. ФО, мф. 332, 78/5121, No. 80.

суд на 3 годишен затвор го осудил Гавазов од Солун, бидејќи бил во кореспонденција со Б. Сарафов. На 10.04 (стр.стил), окружниот суд осудил 2 на по една и пол година, а едно лице ослободил. На 19.04 (ст.стил) апелациониот суд оправдал 5 лица од с. Касендре-Тиквешко. На 21 и 22. 04. (ст.стил) апелациониот суд го разгледал делото на 30 мина од Гевгелиско. Притоа, 3 осудил на по 7 години затвор во пранги, 6 мина од с. Бајалци на по 5 години затвор во пранги, 1 на три години во пранги, а 16 души биле ослободени. Еден умрел од котек во гевгелискиот затвор, а со двајца не се знаело што станало. На 23.04 (ст.стил) апелациониот суд од 7 обвинети, осудил 3 на по 3 години во пранги, 3 оправдал, а еден обвинет побегнал. Следниот ден бил осуден Илија Константинов од Гегелија, учител во с. Смоквица на 7 години во пранги, 7 мина од истото село на по 3 години во пранги, а 4 биле оправдани.

На 25. 04 (ст. стил), било разгледано делото на една кукушка група. Од нив 7 мина биле осудени на по 7 годишен затвор во пранги, а 2 биле оправдани. На една година бил осуден книжарот Д. Хлебаров од Воден, бидејќи распространувал книги, кои биле забранети од цензурата. Сите останати осудени во периодот од 5 до 25 април (ст. стил), биле осудени заради "врски со комитските чети, собирање пари по селата за купување оружје за вооружување на населението и негово подготвување за востание".²⁰⁰⁰

Процесот со несмален интензитет продолжил во наредниот период речиси до крајот на мај. На 28 и 29 април, апелациониот суд го разгледал делото на 26 мина од Тиквешкијата. Притоа 2 биле осудени на вечен затвор во пранги, 7 мина на по 7 години во пранги, 8 души на по 3 години во пранги, 8 души биле оправдани, а еден умрел во затвор пред да биде суден. На 30. 04. (ст.стил) е разгледано делото на 14 души од с. Серменин - Гевгелиско. Од нив 4 биле осудени на смрт, 3 на вечен затвор во тврдина, 2 по 5 години во пранги и 5 мина на по 3 години во пранги.²⁰⁰¹

²⁰⁰⁰ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No 326, 28.04.1901, Солун.

²⁰⁰¹ Исто, No. 415, 25.05. 1901. Солун.

На 1.05. биле судени 20 души од Конско - Гевгелиско. Од нив 1 на смрт, 2 на вечен затвор, 2 на 5 години во пранги, 8 на 3 години затвор, 1 на 2 години полициско надгледување и 6 души биле ослободени. Следниот ден се судени 7 души од с. Барово - Тиквешко и с. Извор - Гевгелиско. Притоа 2 се осудени на вечен затвор, 1 на 15 години во пранги, 1 на 7 години во пранги, 1 на 3 години, 1 бил оправдан и 1 умрел во затворот. На 3.05 (ст.стил) е разгледано делото на 5 мина од с. Дисан - Тиквешко и с. Зарово (Лагадинско). Од нив 2 се осудени на 5 години во пранги, 1 на 3 години затвор, а 2 биле оправдани. На 7.05 (ст.стил), бил осуден Иван Х. Николов на вечен затвор, 2 селани од Тиквешко на 3 години, а трговецот Иван Велков од Кавадарци бил оправдан. Следниот ден низ судницата поминале делата на 24 души од с. Богданци и Ѓавато (Гевгелиско) и Аканџали - Дојранско. Притоа 2 се осудени на доживотен затвор, 1 на 7 години во пранги, 3 на по 5 години, 11 по 3 години и 7 мина се ослободени. На 9.05 бил осуден Пано од Кавадарци на 7 години во пранги. Следниот ден 10.05 (ст.стил) е разгледано делото на 26 селани од 4 тиквешки села. Од нив 3 добиле доживотен затвор, 2 по 5 години во пранги, 5 по 3 години, 16 биле оправдани. Од нив 14 ослободил обвинителот. Двајца селани од Тиквешкијата биле ослободени на 12.05. (ст.стил). На 16.05 (ст.стил), бил осуден ученикот Диме Тошев од Прилеп на 1 година. Додека на 21.05. бил осуден учителот Иван Бинов од Воден, а учителот од Дојран на 5 години затвор во пранги.²⁰⁰² До овој период биле осудени вкупно 138 души. Од нив 2 архиерејски намесници, 6 свештеници, 24 учители, 4 ученици, 5 членови на општини и меџлиси, 2 мухтари, 3 книжари, 1 лекар, и 92 трговци, занаетчи и земјоделци.²⁰⁰³

Затворот во Солун бил пренатрупан, а во меѓувреме имало постојано прилив на други затвореници. Поради тоа ненадејно ноќта на 6 јули (ст.стил) 1901 година,²⁰⁰⁴ 38 затвореници во придружба на 20 џандари под

²⁰⁰² Исто.

²⁰⁰³ Исто.

²⁰⁰⁴ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 500, 7.07. 1901. Солун.

команда на еден поручник, биле спроведени до парабродот "Марија" на компанијата "Хаџи Даут", за Подрум-Кале.²⁰⁰⁵ До парабродот биле одведени пешки, сите во пранги, освен поповите. Притоа немало никави инциденти. Од групата 23 биле учители и професори, 7 мина свештеници, 1 книжар, а другите со разни занимања. Од нив 11 души биле осудени на доживотен затвор, 17 на по 7 години, 5 на по 5 години и 5 на по 3 години затвор.²⁰⁰⁶ Во оваа група се наоѓале членовите на ЦК: Матов, Татарчев, Тошев и Х. Николов. По пат до пристаништето тие ја пееле "Жив е тој жив е!". Во тој момент мноштво народ се точел за да ги види и испрати. При качувањето во парабродот Матов извикал неколку зборови, а по него сите извикале "Да живее револуцијата!".²⁰⁰⁷ Паралелно со тоа се подготвувала друга група од 40 души за Родос, а третата за Акија.²⁰⁰⁸ Од расположивата документација дознаваме дека втората група од 40 души на 9.08 (ст.стил) 1901 г., со парабродот "Сељаник" била испратена во Сен Жан Дакар во Сирија.²⁰⁰⁹

Набрзо потоа, Апелациониот суд во Солун, го разгледал делото на 15 мина селани од Крџово. Тие биле обвинети заради давање пари на "Македонскиот револуционерен комитет". Притоа било решено да се прекине делото за 12 од нив бидејќи биле невини. Серскиот мутесариф за оваа одлука бил известен телграфски за да ги ослободи од затвор. На тој начин останале само тројца.²⁰¹⁰ Очигледно солунскиот суд веќе бил заморен од работа.

4.7. Според Мемоарот на Организацијата во текот на Солунската афера, вкупно биле мачени 217 души, арестувани биле 188 од кои 101 биле осудени. Од нив 9 души се осудени на смрт, 13 на вечен затвор во пранги, 20 на 7 години, 18 на по 5 години, 36 на по 3 години, 1 на 2 години, 2 на по

²⁰⁰⁵ АМ. ф. ФО, мф, 333, 195/2111, No. 84, 23.07.1901.

²⁰⁰⁶ Исто.

²⁰⁰⁷ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4299, No. 500.

²⁰⁰⁸ Исто.

²⁰⁰⁹ Исто, No. 566. 11.08.1901, Солун.

²⁰¹⁰ Исто, No. 364, 24.10.1901, Софија.

1,5 години, 2 на по 1 година.²⁰¹¹ Според еден документ од британско потекло за време на аферата вкупно биле арестувани 204 лица. Од нив 66 биле ослободени, 20 мина се судени во отсуство, а 117 биле затворени во солунскиот затвор.²⁰¹²

Додека пак според една петиција од затворениците во солунскиот затвор во врска со аферата, во текот на истрагата биле претепани 237 лица, 11 биле мачени на разни начини, 23 умреле од тепање, на место биле убиени 2, силувани биле 5 жени и сите други од едно село, од котек полуделе 3, а со пари биле уценети сите селани од 6 села.²⁰¹³

Според нашите анализи врз основа на претресените дела по седници на апелациониот и окружниот суд, во врска со аферата до крајот на мај биле разгледани делата на 202 лице. Овој резултат е многу поблиску до податоците во англиската верзија, според која вкупно биле арестувани 204 лица, отколку во Мемоарот, на Организацијата каде се наведуват 188 лица. Анализирајќи ги податоците утврдивме дека овде не се вклучени делата на обвинетите од Радовишко. Според Татарчев од таму биле арестувани 82 селани и 6 мина од градот.²⁰¹⁴ Со оглед на фактот што радовишката каза се наоѓал во рамките на Скопскиот вилает, веројатно делата на овие лица биле разгледани во Скопје. Имајќи ги во предвид и овие бројки излегува дека бројот на арестуваните, бил многу поголем од изнесените. Според тоа, тешко може да се утврди конечната бројка на арестуваните за време на Солунската афера. Уште потешко е да се утврди бројот на мачените по селата и разните други злоупотреби што биле правени од потерите.

Солунската афера, зад себе оставила катастрофални последици во секој поглед. ЦК комплетно се нашол во затвор. Организационата мрежа

²⁰¹¹ Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 55. Од осудените од Гевгелиско биле 40 души, Кукушко, 18 души, Тиквешко 14 души, Дојранско 6 души, Велес 4, Битола 4, ресенско 2, Леринско 2, Струмичко 1, Струшко 1 и Солунско 1. (Исто).

²⁰¹² АМ. ф.ФО. мф. 333, 195/2111, No. 63, 28.07.1901.

²⁰¹³ Исто, No. 64.

²⁰¹⁴ Д-р Х. Татарчев, Вътрешната..., 102.

максимално била разнишана во Солунско, Кукушко, Гевгелиско, Дојранско, Воденско и Тиквешко. На индиректен начин биле засегнати и нивните соседни околии.

Од друга страна, Солунската афера на површина го исфрлила Бугаринот Иван Гарванов, некогашен претседател на "Революционерното братство". Неговите визии за македонското ослободително дело се прекршувале низ бугарска призма. Ѓ. Петров, оценил дека Гарванов "секогаш се чувствувал како човек на Бугарија".²⁰¹⁵ Според тоа, јасен било курсот по кој ќе плови бродот на ТМОРО, откако Гарванов го зел кормилото на Организацијата. Х. Николов, кој избрзал со предавањето на ЦК во рацете на Гарванов, откако ја сватил грешката, посегнал по сопствениот живот.

Власта, откако согледала дека учителскиот персонал е длабоко инволвиран во револуционерното движење, во февруари 1901 година донела специјално уредба со која децидно е регулирана постапката при назначување на учителите. Според тоа: 1. Учител може да стане само оној, што ќе донесе удостоверение од кајмакамот на своето родно место за својата лојалност. Уверението се издава по доставување гаранција од двајца сограѓани на учителот, кои се познати на власта и прифатени од неа; 2. Учители кои еднаш оделе во Бугарија и не се месни поданици, не може да учествуваат иако ќе достават уверение; 3. Учителите кои не ги исполнуваат условите да се интернират во родните места.²⁰¹⁶

Единствената позитивна придобивка од Солунската афера е што Османската империја и европската дипломатија за прв пат од постоењето на ТМОРО разбрале дека таа се бори за "*независна македонска држава*".

4.8. Од каде дошло големото предавство? Според Иван Гарванов, како предавници се покажале Милан Михајлов, Милан Ризов и донекаде Коце Лазаров.²⁰¹⁷ Тоа гледиште го прифатил и Х. Силјанов.²⁰¹⁸ Навистина посочените лица за време на истражната постапка признале многу работи.

²⁰¹⁵ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 151.

²⁰¹⁶ Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 29.

²⁰¹⁷ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 131.

²⁰¹⁸ Х. Силјанов, цит. дело, 112.

Посебно недостижен бил Милан Михајлов. Меѓутоа од обвинителниот акт се гледа дека не биле само тие што предавале. Такви ги имало многу и тоа со значајни признанија. За време на судскиот процес сите ги негирале исказите дадени за време на истрагата.

Според Антон Страшимиров: "Во Солун беше фатен човек од Софија пратен, кој што им ги предаде на Турците сите функционери, целиот ЦК".²⁰¹⁹ Кој бил пратениот човек? Загадочна е улогата на Софрониј Стојанов, офицер од ВК, делегиран во ЦК во декември 1900 година. Веднаш по добивањето на 5 бланко полномоштва, тој го напуштил Солун. Притоа, задоволно изјавил дека "си го уредил прашањето".²⁰²⁰ Зошто не останал во Солун? Г. Делчев во писмото до Н. Малешевски од 4.03.1901 година пишува дека во ВМК: "безсовесноста достигнала дотаму, што со демонска усмивка да ти се радуваат на жестоките удари нанесени од турската власт на Организацијата, зошто им се дало можност да ја завземат положбата".²⁰²¹ Дали злосреќната радост кај Софрониј Стојанов и во ВМК била поради добиените полномоштва, со што сметале дека ќе ја завладеат Организацијата, или пак поради успешното предавство, сторено од исти побуди.²⁰²² С. Стојанов, не бил единствениот човек на ВК, кој за време на аферата се нашол во Солун. Нивни бил и најголемиот предавник Милан Михајлов.

²⁰¹⁹ Х. А. Полјански, Гоце Делчев, т.III, Скопје 1972, 220; Д. Димески, Гоце Делчев..., 111.

²⁰²⁰ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 129.

²⁰²¹ Гоце Делчев, Писма и други материали..., 215.

²⁰²² Д. Димески во врска со евентуалното предавство за Солунската провала меѓу другото пишува: "Кој се крие зад Солунската афера од 1901 година? Дали тоа се должи на обична случајност, или на зголемена офанзивност на османските власти ... или пак во неа се вплетени прстите на Б. Сарафовиот ВМОК, кој немал скурпули за постигање на целта? Изгледа од се по малку. Едно е сигурно: Солунската афера ја предизвикал Милан Михајлов ... инаку морално лабилна личност. На него се однесуват зборовите на Антон Страшимиров: "Во Солун беше фатен човек од Софија пратен, кој што им го предаде на Турците сите функционери, целиот ЦК". Многу проблематична улога одиграл Софрониј Стојанов ... (кој изјавил б.н) дека "си го уредил прашањето". Тешко е да се каже дали тоа се однесува на петте потпечатени бланки ... или пак станувало збор за аранжирање на смислено предавство". (Д. Димески, Гоце Делчев..., 111-112)

Симптоматично е што, никој од поранешните членови на "Револуционерното братство", кои по саморастурањето (септември 1899) станале членови на ТМОРО, а некои и нејзини функционери (Ј. Кондов во ЦК, а Гарванов во ОК на Солун), не паднале во рацете на власта.²⁰²³

Според А. Динев, Солунската афера не дошла директно од Милан Михајлов, туку преку Кочо Георгиев Карловалијата, кој на власта бил предаден од Мито Петров од Мурарци. К. Георгиев од своја страна го предал М. Михајлов, од кој понатаму се разврзала аферата.²⁰²⁴ Тврдењето на Динев има основа. Кочо Георгиев, како предавник е посочен во еден документ од англискиот конзулат во Солун од 19.09.1901 година.²⁰²⁵ Во него се вели дека осудениот на смрт К. Георгиев, "минатата недела е ослободен". Кочо, претходно бил повикан од управникот на затворот, кој му сугерирал да ја напушти Турција. Веднаш по ослободувањето, тој со брод заминал за Грција и се пријавил во бугарското претставништво во Атина, од каде побарал пари. А. Шопов истакнал дека К. Георгиев е единствен што не бил од Македонија, туку од Источна Румелија. Понатаму, дека Кочо се придружил на четите како "платен шпиун на турското комесарство во Софија."²⁰²⁶ За да се избегнат сомневањата во него, "тој бил третиран исто како и другите, а сега да не привлече внимание бил ослободен на тивок начин".²⁰²⁷

Оваа констатација држи дотолку повеќе што токму на 23. 01 (ст. стил) 1901 г., (денот кога пламнала аферата) Шопов известува дека властите во Солунскиот вилает, добиле заповед од Цариград, строго да внимаваат поради можен наплив на комити од Бугарија во Македонија.²⁰²⁸

²⁰²³ Допуштлива е хипотетичка претпоставка, ако предавството дошло од ВМОК на Б. Сарафов, согласно ветувањата од посредничката мисија на Камбуров од септември 1899, членовите на некогашното Братство, а пред сè Гарванов, свесно да биле изземени од предавството.

²⁰²⁴ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 135-136.

²⁰²⁵ АМ, ф. ФО, мф. 333, 195/2111. No. 119, 19.01.1901. Солун.

²⁰²⁶ Исто.

²⁰²⁷ Исто.

²⁰²⁸ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 53, 23.01.1901.(ст стил).

Истовремено како засилување во Солунскиот вилает биле испратени 150 заптии од Цариград.²⁰²⁹ Интересно е да се одбележи дека според обвинителниот акт, и според другата документација од заседанијата на апелациониот суд, за признанијата на Кочо Георгиев за време на истрагата малку се говори. Оттука се добива впечаток дека немал улога на крунски предавник. Меѓутоа, кога на судскиот процес, слично на другите, и тој почнал да ги негира претходните изјави, процесот бил прекинат.

4.9. Во судбоносниот момент кога И. Х. Николов, ја предал архивата на ЦК во рацете на Гарванов го задолжил Спас Мартинов да напише писмо до ЗП во смисла: "Држете ја Вие од таму здраво работата".²⁰³⁰ Веста за аферата, Делчев го затекнала во с. Гореме - Каршијак во реонот на Х. Куслев. Тој ја прекинал обиколката и заминал за Бугарија за да ја превземе работата во свои раце.²⁰³¹

ВК на Б. Сарафов во тој момент посакал да ја искористи создадената ситуација и веднаш го поставил прашањето за офицерите во ЦК. Притоа, настојувал да ги искористи, петте полномоштва дадени од И. Х. Николов, и можноста за покренување востание, ако се најде за потребно.²⁰³² Кога Сарафов почнал да мавта со полномоштвата, Делчев изјавил дека не ги признава решенијата на Солунскиот комитет донесени "минута пред арестувањето."²⁰³³ Делчев го одбил предлогот на ВК да се формира подвижен ЦК во состав: Делчев, Сарафов и Ефрем Чучков. Едноставно Делчев ги одбил сите иницијативи на ВК, а тие без негова согласност не смеееле да превземат ништо.²⁰³⁴ Во тоа време Делчев изјавил: "Нема да

²⁰²⁹ АМ, ф. ФО, мф. 333, 195/2111, No. 12, 31.01.1901 (нов стил).

²⁰³⁰ Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 121.

²⁰³¹ Спомени на Јане Сандански, Сава Михајлов, Христо Куслев и Иван Анастасов - Грчето, Скопје, 1951, 71-72.

²⁰³² Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 136.; Спомени на Ив. Гарвановъ..., 132.; Спомени на Борисъ Сарафовъ..., 60; Во врска со тоа, А. Шопов во извештајот од 23.02. 1901 г., до Стојан данев пишува: "ЦК, овие денови зел решение да даде полномоштва на ВМК во Софија да направи востание во Македонија, во случај ако од своја страна го наоѓа тоа за корисно".(К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 250.).

²⁰³³ Спомени на Борисъ Сарафовъ..., 60.

²⁰³⁴ Исто.

допуштам офицер во Организацијата и во Комитетот. Ако Цончев и Вие заминете внатре, ќе ги сретнете штиковите на Организацијата".²⁰³⁵ Затоа, никој од офицерите немал храброст да се пушти во авантура во Македонија и да крева востание.²⁰³⁶ Во меѓувреме Софрониј Стојанов од Софија му пишувал на Иван Гарванов дека работите ќе тргнат на добро, бидејќи "Ѓорче и Делчев не ќе можат да ја играт истовремено улогата на врховен и централен комитет".²⁰³⁷

Сарафов за член во ЦК го испратил Иван Манолев, но тој бил одбиен од Гарванов со изговор дека не постои ЦК.²⁰³⁸ Од друга страна за да се воспостави контрола врз И. Гарванов, Ѓорче во ЦК го испратил докторот Друмев. Меѓутоа, тој бил препознат и поради можното апсење заминал за Грција.²⁰³⁹

Во времето кога Организацијата била обезглавена, ингеренциите на ЦК ги превзеле задграничните претставници Г. Делчев и Ѓ. Петров. Откако ги сватиле махинациите на ВМОК, Делчев и Ѓорче ги прекинале односите со него.²⁰⁴⁰ Истовремено на 4. 03 (ст.стил) 1901г., Делчев го известува околинскиот комитет во Горна Џумаја: "Времено секој окружен реон да дејствува на своја одговорност без да се одалечува од основната програма. Покасно ќе добиете окружно, со кое ќе ви се даде полно осветлување за сегашната положба на работите".²⁰⁴¹

Најавеното Окружно, Делчев и Ѓорче го составиле заедно во периодот помеѓу 8 и 14 март 1901 година. Тоа содржи 12 страници од кои првите 6 ги напишал Ѓорче, а другите Делчев.²⁰⁴² Окружното било испра-

²⁰³⁵ Исто, 59.

²⁰³⁶ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 136-137.

²⁰³⁷ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 132

²⁰³⁸ Исто, 134-135.

²⁰³⁹ Исто, 134.

²⁰⁴⁰ Гоце Делчев, Писма и други материали..., 215 и 248.

²⁰⁴¹ Исто, 244.

²⁰⁴² Исто, 315-316, белешка 1.

тено до сите раководители на окружните, околиските и селските комитети, како и до сите началници на четите.²⁰⁴³

Во него се објаснува сложената положба во која се нашла Организацијата, како резултат на Солунската провала (како внатрешен удар) и настојувањата на ВК да ја превземе ТМОРО и да предизвика востание (како надворешен удар).²⁰⁴⁴ Во врска со внатрешниот удар се вели: "...султанот решил по секоја цена да ја смири земјата, откако со еден удар ќе го смаже револуционерното дело".²⁰⁴⁵ Мерките на осмаската власт имале за цел: 1. Да ги излови сите поживи и побудни кои се во состојба да го будат и водат народот; 2. Да се сосипе материјално и да се убие морално селското население, да се вее страв и ужас кај градското население и на тој начин да се отстрани почвата врз која вирее револуционерното дело во земјата; и 3. Градовите и селата па дури горите и полињата да се стегнат во железен обрач за да се оневозможи секоја општествена дејност.²⁰⁴⁶

Сепак во Окружното преовладува оптимизам "Светлиот дух, кој ги осветлил срцата и душите на нашите браќа, и револуционерната идеја... се нескршливи"²⁰⁴⁷ Во тој дух се вели: "нема зошто да очајуваме, ниту да даваме данок на чувставата заради пострадалите браќа. Со спокојно око и цврста вера да погледнеме на иднината и цврсто да врвеме напред".²⁰⁴⁸

За надминување на состојбите во Организацијата Делчев и Ѓорче како членови на ЦК ги дават следните упатства: 1. Времена децентрализација. Сите прашања што дотогаш ги разрешувал ЦК поминуваат во надлежност на ОК. Околиите кои директно зависеле од ЦК ќе решаваат и извршуваат на своја одговорност. Строго придржување кон Правилникот и окружните од ЦК и спроведување на дотогашната практика по разни прашања. Да не се превземат никакви крупни потфати; 2. Раководните

²⁰⁴³ Исто, 305.

²⁰⁴⁴ Исто,

²⁰⁴⁵ Исто.

²⁰⁴⁶ Исто, 307.

²⁰⁴⁷ Исто.

²⁰⁴⁸ Исто, 308.

тела да ја преиспитат својата работа и да ги отстранат сите слабости и недостатоци од кои може да произлезат пакости. Организацијата да стане поприбрана и постегната. Да се обрне посериозно внимание на дисциплината на работниците. Времено да се одбегнуват сите активности што креваат голем шум и може да предизвикат преследување од власта; 3. Паралелно со засилувањето на Организацијата, бујноста на бојниот елемент и нетрпението на селаните се зголемува опасноста од предвременно востание. "Најголем престап кој би можел да направи еден наш деец пред народот и историјата, тоа е да подигне едно предвременно и неподготвено востание. Тоа ќе биде ни повеќе, ни помалку едно самоубиство за нас." Затоа, да се обрне внимание на дејноста на четите и работниците и да се советуваат на воздржаност при турските предизвикувања. Да се внимава на луѓе навлезени од Бугарија.²⁰⁴⁹

Против евентуалните врховистички навлегувања во Македонија се предлагат следните мерки: 1. Да не се дава гостопримство и поддршка и да не се пропушта низ реонот никоја чета, а по можност и да се разоружа, ако не поседува билет со потпис од Марко и Ахил (Делчев и Ѓорче); 2. Да не се дава доверба и гостопримство и да се парализира активността на сите лица испратени од ВК, за да сеат раздор; 3. Да се прекинат сите врски со ВК и неговите погранични агенти. Во тој дух да се предупредат сите работници кои одат во Бугарија по приватна или општа работа; 4. Пограничните комитети да ги дисциплинираат куририте и пограничните работници во духот, внатрешните работи да останат достоинствени за внатрешните луѓе.²⁰⁵⁰ На крај Делчев и Ѓорче истакнале дека тие ја превземат моралната одговорност за сите мерки до идниот Собир.²⁰⁵¹

Во духот на горните препораки, Делчев превзел конкретни мерки на теренот. На 19.03(ст. стил), тој го известува раководството во Горна Џумаја, дека треба да се сообрази со Окружното и дека тој реон, треба да

²⁰⁴⁹ Исто, 309 - 310.

²⁰⁵⁰ Исто, 315.

²⁰⁵¹ Исто.

закрепне и најдврсто да застане за да може да се спротистави на сите внатрешни и надворешни опасности. За таа цел им го испраќа Христо Чернопеев со чета, кој е "доста опитен и вешт по работата на Организацијата, а исто добро ги разбира начелата, врз кои е основана таа".²⁰⁵² На 10. 04. 1901 г., Делчев се интересира на која страна од Струма е Чернопеев, и дали тој може да ги чува двете нејзини страни. Доколку има потреба од друга чета да го информират. Истовремено прашува дали Осман Бегович (непознат псевдоним б.н) може сам да го чува Пирин од ајдучки чети и доколку неможе да им го испрати Ј. Сандански.²⁰⁵³

За реализација на "важните работи, посебно таму каде што најмногу било растроено"²⁰⁵⁴ и на сите "важни претстојни работи",²⁰⁵⁵ биле неопходни средства. Тие биле толку оскудни по затворањето на ЦК, и по раскинувањето на односите со ВК. Оттука било иницирано Советувањето во Софија кон крајот на март 1901 година во хотелот Батемберг. На него присуствувале: Г. Делчев, Ѓ. Петров, М. Герџиков, д-р Руменов, Ризо Ризов и адвокатот Стрезов.²⁰⁵⁶ Тогаш д-р Руменов, предложил да се побарат пари од бугарската влада. Делчев реагирал остро: "Тоа неможе, тоа никогаш нема да биде! ... Да ја чуваме девственоста на ослободителното движење и Организацијата - тоа е првиот услов за нашио успех! Еднаш земени пари од владата, при денешните политички услови и атмосфера, значи даден ангажман, значи обврзување ... Бугарската влада, која има чисто завојувачки намери кон Македонија, штом ќе почне да дава пари, ќе знае како да ја искористи со таа помош создадената состојба внатре: таа нема да се задоволи со чисто платонски чувства, туку ќе сака реални обврзувања? Повторувам ударот ќе биде страшен!".²⁰⁵⁷

²⁰⁵² Исто, 249

²⁰⁵³ Исто, 251.

²⁰⁵⁴ Исто, 215.

²⁰⁵⁵ Исто, 248.

²⁰⁵⁶ Р.Р., Страници от миналото. Мъката на Гоце, Македонско дело, 2/10.05.1927, брой 41, 6.

²⁰⁵⁷ Исто, 7.

Според Делчев, тоа би предизвикало и други последици. Другите балкански земји и Големите сили и без тоа сметале дека Организацијата се "инспирира од софиските управнички кругови", тие би сакале тоа да биде реалност, а тогаш "полесно би ставиле крај на нашите усилби и слободно ќе можат да тргуват и да ја поделат нашата земја".²⁰⁵⁸

5. По Солунската провала на чело на ЦК се нашол Иван Гарванов. Покрај него бил Спас Мартинов²⁰⁵⁹ и Димитар Мирчев.²⁰⁶⁰ Тие го повикале од Сер кратовчанецот Јаким Игнатиев за да ја продолжат работата на ЦК.²⁰⁶¹ Тие се обиделе да ги обноват реонските комитети и да ги ограничат раскритијата. Превзеле иницијатива за разобличување на османскиот терор преку весници.²⁰⁶² Затоа стапиле во контакт со рускиот дописник Важин, кој сакале да го испратат во Крецово. Важин го одбил предлогот, а во своите дописки пишувал дека во Македонија е тивко.²⁰⁶³ Истовремено, тие го поттикнувале населението да се жали на неподносливата положба.²⁰⁶⁴ Никола Ризов, бил задолжен да состави меморандум од името на жените на затворените и да го испрати до руската царица.²⁰⁶⁵

Во меѓувреме, Б. Сарафов за член во ЦК го испратил Иван Манолев, но тој бил одбиен од Гарванов.²⁰⁶⁶ Тој, незадоволен од поранешните ветувања на Сарафов, преку мисијата на Камбуров, овој пат се нашол во ситуација да возврати.²⁰⁶⁷ Од своја страна Ѓ. Петров, како

²⁰⁵⁸ Исто. Според Ризов, средбата завршила без разбирање. Меѓутоа, изгледа не било така. Герциков, од Делчев добил широки овластувања да навлезе во Македонија и да обезбеди средства по пат на киднапирање.

²⁰⁵⁹ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 131-132.

²⁰⁶⁰ Д-р Христо Татарчевъ..., Втрешната..., 121.

²⁰⁶¹ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 132.

²⁰⁶² Исто.

²⁰⁶³ Исто, 133.

²⁰⁶⁴ Исто, 132.

²⁰⁶⁵ Исто, 133.

²⁰⁶⁶ Исто, 135.

²⁰⁶⁷ Ѓ. Петров во врска со тоа вели: "Гарванов се повлече од Братството ... После беше незадоволен и од Бориса. Борис го готвел за ЦК. Му било ветено на Гарванов дека ќе го внесе во ЦК со свои луѓе. ... Затоа Борис настојуваше да се спогодува ЦК со Братството на Гарванов ... Потоа Борис не го додржал ветувањето. Камбуровата мисија не успеа... Борис после ја напушти оваа мисла и Гарванов беше јадосан на Бориса.

доверлив човек во ЦК го испратил Друмев. Тој брзо го напуштил Солун поради можно апсење.²⁰⁶⁸

На 7 јуни (ст.стил) 1901 г., во несрекен случај при пробање на револвер во куќата на Н. Ризов и во присуство на Гарванов, загинал членот на ЦК Јаким Игнатиев.²⁰⁶⁹ Поради тоа двајцата очевидци Ризов и Гарванов се нашле во притвор. Тие биле ослободени, благодарение на изјавата на таткому на Јаким, кој пред власта изјавил дека тие биле блиски меѓу себе и не се одговорни за случајот.²⁰⁷⁰

Времено додека Гарванов бил во притвор, работа во ЦК ја превзел Кирил Прличев, кој бил извикан од Воден. Таму го затекнал Григор Попев, како постар член на Комитетот. За помошници биле препорачани Димитар Битраков од Охрид и ученикот Владимир Куситасев. Тие редовно го држеле Задграничното претставништво во текот со ситуацијата во Македонија. По пристигањето на Александар Чакаров во Солун, Прличев се вратил во Воден.²⁰⁷¹

Додека ТМОРО, била обземена од Солунската афера, Сарафов се нашол во неповолна положба поради аферата Михајлану. Во таква ситуација согласно претходниот договор, во декември 1901 г., Сарафов, преку потполковникот Ст. Николов го повика Цончев да поднесе оставка во

Другарите во Солун не дадоа можност Борис да го примени своето барање преку Гарванов, а на сила не можеше да го наложи. Затоа Гарванов после сметаше дека го издал Борис" (Г. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 147.)

²⁰⁶⁸ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 134.

²⁰⁶⁹ Исто, 133.

²⁰⁷⁰ Исто, 133-134.; Веднаш по нивното ослободување на 10.08.1901 (ст.стил), Н. Ризов се нашол во бугарското министерство за да се заблагодари на залагањето на Данев за нивното ослободување од затвор. Притоа, пред Ефтим Спространов рекол: "Благодарение на тоа застапување, ние сега се радуваме на белиот свет, инаку и сега ќе гниевме во Солинскуот зандан". (Ефтим Спространов, Дневник, т.1, 1901-1907, Софија 1994, 36.)

²⁰⁷¹ 36 години във ВМРО, Спомени на Кирил Пърличев..., 26.; Според Гарванов, додека тој бил во затвор комитетските работи ги водел Прличев и А. Чакаров. (Спомени на Ив. Гарвановъ..., 134.) Овој став на Гарванов го прифатил Х. Силјанов. (Х. Силянов, цит. дело, т.1, 113). Меѓутоа, според спомените на Прличев е очигледно дека Чакаров и Прличев не делувале заедно во ЦК. Кога Чакаров пристигнал од Струга, Прличев заминал за Воден.

армијата и да го превземе раководството на ВК.²⁰⁷² Цончев, кој веќе бил произведен во генералски чин ја прифатил понудата и во почетокот на 1901 се нашол во Софија. Договорот бил Цончев да застане на чело на ВК, а Сарафов со 15-16 офицери да влезе во Македонија како нелегален и да го земе раководството на Организацијата. Токму во тоа време избила Солунската афера. Меѓутоа Сарафовите блиски и познаници од владата "ги поскокоткаа неговите лични интереси", по што тој го променил решението мислејќи дека е "доволно силен да владее со сè".²⁰⁷³

Поради тоа во ВК настанал расцеп на две крила: Сарафисти и Цончевисти. Во таква атмосфера, бил закажан VIII вонреден конгрес на македонските друштва во Бугарија. Делчев и Ѓорче "изгорени од својата недамнешна 'коалиција' со офицерите, биле наизглед неутрални посматрачи, а всушност, целеле рационално искористување на посочениот судир, за да провлечат своја сопствена листа на закажаниот ... Конгрес ...".²⁰⁷⁴

Под притисок на меѓународната јавност на 23.03.1901, бугарската влада го притворила Сарафов.²⁰⁷⁵ Така била отстранета "дилемата околу приматот на двете офицерски струи"²⁰⁷⁶ за претстојниот конгрес. VIII конгрес бил отворен на 4. 04.1901 година. На него биле присутни 123 делегати меѓу кои и Гоце Делчев.²⁰⁷⁷ Конгресот ги разгледал односите меѓу ТМОРО и ВК и ја осудил дејноста на Борис Сарафов.²⁰⁷⁸ Притоа А. Страшимиров истакнал дека ВК "не треба да се меша во работата" на ТМОРО. Сличен став имал Димитар Ризов. Тој се објавил против прибрзано востание "сега или идната година". Во таа смисла го осудил Цончев и побарал

²⁰⁷² Г. Ив. Бџлевъ, Генералъ - войвода Ив. Цончевъ, Ил. Илинденъ, VI, 6(66), София 1935, 5; Во врска со тоа Цончев објаснувал: "Јас, секогаш бев готов да ја жртвувам сопствената положба за да се помогне на делото. Кога Сарафов ми пиша, дека делото се наоѓа во опасност, бидејќи ќе биле арестувани, јас веднаш си дадов оставка. (Евтим Спространов, Дневник, т.1...33.)

²⁰⁷³ Исто.

²⁰⁷⁴ Д. Димески, Гоце Делчев...,116.

²⁰⁷⁵ К. Пандев, Националноослободителното движење...,261.

²⁰⁷⁶ Д. Димески, Гоце Делчев..., 116.

²⁰⁷⁷ К. Пандев, Националноослободителното движење...,263.

²⁰⁷⁸ Исто, 264.

на чело на ВК да застане Делчев, бидејќи добро ги познавал условите.²⁰⁷⁹ Од името на ТМОРО зборувал Н. Габровски. Според него, ТМОРО требало да го подготвува населението во Македонија, а ВК да помага морално и материјално. Тој поднел резолуција за независноста на македонското движење од бугарската влада и кнезот.²⁰⁸⁰ Во тој дух зборувал М. Герџиков. Цончев и Стојан Михајловски од тактички причини ги прифатиле забелешките, но се произнеле против задграничните претставници бидејќи неможеле да се спогодат со нив.²⁰⁸¹

На 7.04.1901 г. пред Конгресот зборувал Гоце Делчев.²⁰⁸² Тој истакнал: "Внатрешната организација не се стреми само да им дава оружје на луѓето, туку и да го разбие нивниот ропски дух. Пред да влеземе во врска со Комитетот од 1899 година, нам ни помагаа офицерите. Врската сега не постои бидејќи Б. Сарафов сакаше да прати од тука свои луѓе за раководители на Внатрешната Организација ... Се спротиставивме на Сарафов, зашто ако тој испратеше од тука луѓе за раководители ... ќе се создадеше катастрофа ... Само ако тукашната Организација го одобрува духот на Внатрешната организација и не се стреми да ѝ дава импулс, воздејство, т.е. не ѝ се меша во нејзините работи, само во таков случај може да постои врска меѓу тие две организации".²⁰⁸³ На крај Делчев истакнал дека ЗП не само што треба да одржува врските меѓу двете организации, туку треба ѝ да ги одбива посегаета на ВК кон ТМОРО.²⁰⁸⁴

Новиот состав на ВК избран од VIII конгрес бил компромисно решение, помеѓу трите групации. Претседател бил Стојан Михајловски (цончевист), потпретседател Владимир Димитров (ТМОРО), секретар Иван Кепов (ТМОРО), касиер Георги Петров (сарафист), а членови советници: д-р Димитар Владов (цончевист) и Георги Минков (сарафист).

²⁰⁷⁹ Исто, 264-265.

²⁰⁸⁰ Исто, 266.

²⁰⁸¹ Исто.

²⁰⁸² Гоце Делчев, Писма и други материјали..., 317.белешка 1.

²⁰⁸³ Исто, 316-317.

²⁰⁸⁴ Исто, 317.

За уредник на в. "Реформи" бил избран Никола Харлаков (социјалист - анархист).²⁰⁸⁵

Делчев добил 46 гласа, 2 помалку од Стојан Михајловски, а Сарафов 6 гласа.²⁰⁸⁶ Зад успехот на Михајловски стоел кнезот Фердинанд. Михајловски требало да го подготви теренот за вклучувањето на Цончев во ВМК.²⁰⁸⁷ Ѓ. Петров не учествувал во работата на VIII конгрес бидејќи се прикривал поради аферата Михајлану. По завршувањето на Конгресот, тој се предал на власта, по што бил интерниран во Трново и на тој начин смислено изолиран. Поради тоа товарот на работите во Бугарија паднал "врз грбот на Гоце Делчев".²⁰⁸⁸

Неисполнетата Мајска спогодба од 1900 година, станала предмет на разговори помеѓу ТМОРО и новиот состав на ВК. Од една страна учествувале членовите на ВК, од друга Г. Делчев, д-р. В. Руменов и М. Герциков како претставници на ТМОРО, и од трета И. Цончев и С. Николов "како една група, која има значење за ослободителното дело".²⁰⁸⁹ Самиот чин што било допуштено учеството на Цончев и Николов како "група" во преговорите значело предност за нив. Како резултат на преговорите била постигната нова спогодба на 16. 05. 1901 година. Во неа преовладува стремежот на ВК за потчинување на ТМОРО, иако е подвлечена нејзината самостојност.²⁰⁹⁰ Според неа во ЦК требало да влезат двајца офицери, како "специјалисти по воено дело" и со еднакви права со останатите членови на комитетот. ЦК да назначи во сите реони по еден резервен офицер кој ќе има еднакви права со реонското раководно тело. Задграничните претставници во работата на ВК да учествуваат само по прашањата што се однесувале за потребите на ТМОРО. Со тоа се ограничени нивните права во споредба со членовите на ВК. Пунктовите и каналите на буга-

2085 Г. Ив. Бџевъ, Генералъ войвода Ив. Цончевъ..., 5.

2086 К. Пандев, Националноослободителното движение..., 269.

2087 Исто.

2088 Д. Димески, Гоце Делчев..., 116-117.

2089 К. Пандев, Националноослободителното дело..., 272.

2090 Исто,

рска територија се неутуѓива сопственост на ТМОРО. Воените материјали во магацините по бугарската граница се сопственост на ВК. Последното се однесува на оружјето складирано од Б. Сарафов, кој бил подготвен да го предаде на ТМОРО.²⁰⁹¹

Поради последната одлука, Ѓ. Петров смета дека Делчев "се потслизнал". Станувало збор за 700 - 800 пушки. "Со тие пушки после не тепаа".²⁰⁹² Против спогодбата биле Н. Малешевски и Јане Сандански. Веднаш по превземањето на оружјето, Цончев го сменил односот кон ТМОРО. Затоа, Ив. Кепов и Вл. Димитров (двајцата приврзаници на ТМОРО), поднеле оставка во ВК.²⁰⁹³

Во меѓувреме Цончев го подготвувал теренот за претстојниот IX конгрес. Тој се одржал во крајот на јули и почетокот на август 1901 година.²⁰⁹⁴ За претседател на ВК бил избран Стојан Михајловски, потпретседател Иван Цончев, секретар - Ив. Стојчев, касиер - Георги Белев, а членови Ст. Николов и А. Бозуков.²⁰⁹⁵ Главната улога во Комитетот ја играл Цончев. Тој требало да го подготви идното востание во Македонија, кое му било потребно на Фердинанд. Цончев делувал во согласност со воениот министер.²⁰⁹⁶ Поради тоа, новиот состав на ВК загрижувачки бил дочекан од ТМОРО.²⁰⁹⁷

Во првата декада на јули 1901 г. во Солун дошол Цончевиот полтрон полковник Николов. Според Шопов, тој бил испратен од ВК за да се запознае со состојбите во "комитетите во Македонија и воопшто со одот

²⁰⁹¹ Исто, 272-273.

²⁰⁹² Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 146.

²⁰⁹³ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 273.

²⁰⁹⁴ Исто, 274.

²⁰⁹⁵ Цончевата листа на конгресот победила со еден глас. Листата зад која стоела ТМОРО ја сочинувале: Никола Наумов, Апостол Димитров, Петар Васков, Г. Минков, Авксентиј Георгиев и Туше Делииванов. (Ефтим Спространов, Дневник, т.1 ... 33.) Според Вечерна пошта споменатата листа ја сочинувале: Г. Минков, Ап. Димитров, Каблешков, Ст. Стојанов, Н. Наумов и Т. Делииванов. (Исто, 437-438, белешка 13.)

²⁰⁹⁶ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 275.

²⁰⁹⁷ Д-р Христо Татарчев, Вътршната..., 85.

на македонското револуционерно дело".²⁰⁹⁸ Николов, ја осудил терористичката политика на ТМОРО и делата на Б. Сарафов пред А. Шопов. Притоа рекол дека ВК, ќе се "постави на совршено легална и културна почва, во хармонија со законите на земјата".²⁰⁹⁹ Без сомнение Николов, алуидирал на хармонијата помеѓу Цончев и Фердинанд. По се изгледа при оваа посета, преку Шопов, била аранжирана идната средба на Гарванов со генерал Цончев.

Веднаш по излегувањето од притвор, Гарванов се нашол во Софија. Во средбата со Цончев тој рекол: "Организацијата, јас ќе ви ја предадам Вам, но под услов, ние да си останеме одделни таму, а Вие тука".²¹⁰⁰ Во таа смисла Гарванов разговарал со Михајловски, Николов и Јанков.²¹⁰¹ Цончев сметал на Гарванов, поради поранешните врски со "Братството". Едноставно, тие биле во договор, во случај на востание, Гарванов од внатре да им предаде сè.²¹⁰² Гарванов се приближил кон Цончев, заради osveta кон Сарафов и ЦК.²¹⁰³ Сметајќи на поддршката на Гарванов, Цончев почнал да го игнорира ЗП со намера да воспостави директни врски со ЦК.²¹⁰⁴ Во таа смисла Цончев истакнал дека задграничните претставници се "главната, ако не и единствената причина за досегашните недоразбирања". Поради тоа, се предлага контактите да бидат "директни ... без ... делегати, кои досега ништо друго не правеле, освен да сеат раздори, да трошат средства на тукашната организација и да се издигнат во трета

²⁰⁹⁸ АМ, ф. БГК - Солун, , мф. 4277, No. 12.07.1901. (строго доверливо).

²⁰⁹⁹ Исто.

²¹⁰⁰ Спомени на Ив. Гарвановъ..., 136.; Според Владов Гарванов изјавил дека во Македонија не треба да има ништо, бидејќи таму луѓето биле арестувани и се било растроено. Поради тоа, потребно било да постои само ВК кој ќе раководи со делото во Македонија и Бугарија. Меѓутоа по неколку дена откако се собрале и внатрешните дејци за да се одлучи што да се прави, Гарванов се откажал од претходните ставови и почнал да зборува за потребата од ЦК. Додека пак според касиерот на ВК Г. Белев Гарванов рекол: "Генерале, треба да се одземе таа разбојничка организација внатре". (Ефтим Спространов, Дневник..., т.1, 181.)

²¹⁰¹ Исто.

²¹⁰² Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 147.

²¹⁰³ Исто, 149.

²¹⁰⁴ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 277.

организација, која неодговорна за ништо, била вистинска господарка и на двете организации".²¹⁰⁵

На средбите со Цончев учествувале: Гарванов, С. Мартинов, Д. Мирчев, В. Руменов, Т. Делииванов, Д. Стефанов и други.²¹⁰⁶ Очигледно е отсуството на Делчев. За секој случај тука биле Д. Стефанов и Т. Делииванов. Тие декларативно изјавиле дека дотогашните претставници "ќе бидат совршено отстранети од секакво мешање во работите на тукашната организација и ќе им се предложи да заминат внатре".²¹⁰⁷ Во таа смисла Гарванов по враќањето во Солун на 23.09/6.10.1901 година, издал полномоштво со кое за нови задгранични претставници биле назначени Т. Делииванов и Д. Стефанов.²¹⁰⁸ Двајцата биле под влијание и контрола на Делчев. Оттука, отстапката пред Цончев била привидна. Назначувањето на Д. Стефанов и Т. Делииванов, веројатно било по сугестија на Делчев, но со согласност на Д. Груев, кој се застапил кај Гарванов.²¹⁰⁹ На тој начин фактички раководството на Организацијата останало во рацете на Делчев.

Гарванов брзо му го свртел грбот на Цончев. Секако за тоа придонело посредништвото на Груев. Тој му пишувал на Ѓорче да се признае Гарванов во ЦК. Груев, советува да бидат поопстапливи кон Цончев, бидејќи по Солунската провала, ТМОРО не била доволно силна да се бори против нив.²¹¹⁰ Делчев, за да го отцепи Гарванов од Цончев почнал да го поткрепува. Навистина, Гарванов, штом ја добил довербата се почувствувал самостоен, и се спротиставил на Цончев. Поради тоа, цончевистите го нарекле предавник и до крај не можеле да го трпат и да му простат.²¹¹¹ Затоа по убиството на Гарванов, Цончевите луѓе зборувале:

²¹⁰⁵ Исто.

²¹⁰⁶ Г.Ив.Бџевъ, Генералъ войвода Ив. Цончевъ..., 6.

²¹⁰⁷ Исто, 278.

²¹⁰⁸ Д. Димески, Гоце Делчев..., 120.;К. Пандев, Документи за македоно-одринското националноосвободително движение - От архивата на Димитър Стефанов, Исторически преглед, XXXVIII, кн.6, София 1982, 101.

²¹⁰⁹ Исто.

²¹¹⁰ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 149-150.

²¹¹¹ Исто, 151.

"Така му треба предавник".²¹¹² Веднаш по превземањето на позициите во ВК, Цончев почнал да испраќање чети во Македонија. Тие биле составени од арамии, и разни декласирани елементи. Меѓу првите пионери биле: Хаљо, Дончо, Иван Карасулијата, подофицерот Лазов, Ангел Спанчовалијата, Касапчето и други. Првите обиди биле безуспешни. Некои биле разбиени, други разоружени, а трети протерани назад во Бугарија.²¹¹³ Едновременно Цончев посегнал врз пограничните пунктови на ТМОРО. На 24.08. 1901, началникот на Ќустендилскиот реон С. Стојанов, разоружал и предал на власта двајца работници на ТМОРО. Еден работник на ТМОРО во Ќустендилските села бил тепан по налог на Атанас Мурџев. Уште погруб со своите постапки се покажал Тодор Саев во Дупничко. Поради неговиот однос кон ТМОРО, дупничкото друштво ги прекинало врските со ВК.²¹¹⁴ Оттука било испровоцирано писменото обраќањето од 20.09. 1901г., на ВК до македонските друштва во Бугарија. Во него се потенцира дека гласините за односите меѓу двете организации имаат "злонамерна цел" и "немаат ништо заедничко со реалноста".²¹¹⁵ Во меѓувреме на 14.09. 1901 г. Т. Саев наредил јавно тепање на Ефрем Чучков пред курири на Организацијата. Откако ВК, одбил да ја осуди постапката на Саев и да го отстрани од Дупница, тамошното македонско друштво ги прекинало односите со ВК. Затоа на 20.11.1901 било исклучено од ВМОК.²¹¹⁶

Поради сложената ситуација и непочитувањето на одлуките од Мајската спогодба, а пред се поради нападот врз пограничните пунктови, ЗП излегло со нови предлози пред ВК. На 31.10.1901 г., тоа предлага воспоставување на сопствена 30 километарска зона на бугарска територија.²¹¹⁷ Истовремено се бара сопствен пункт во Софија, отстранување на Т. Саев од Дупница, средства за издршка задграничните претставници,

²¹¹² Исто, 147.

²¹¹³ К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 278-279.

²¹¹⁴ Исто, 279.; Ефтим Спространов, Дневник....т.1, 43-47.

²¹¹⁵ К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 279.

²¹¹⁶ Исто, 279-280.

²¹¹⁷ Исто, 280.; Ефтим Спространов, Дневник... т.1, 64 и 75.

пунктовите и еден специјален весник за внатрешноста.²¹¹⁸ Во такви околности Ризов предложил укинување на Задграничното претставништво на ТМОРО, а место него во ВК да се делегират двајца членови.²¹¹⁹

ВК ги одолговлекувале преговорите, а во меѓуврме не ги почитувал меѓусебните договори и обврски. За да ја компромитира ТМОРО пред населението во Македонија, ВК не ги испорачал платените мартички, за кои Организацијата добила расписка. Оправдувањата биле дека нема пушки, дека немале доверба во пунктовиот началник Малешевски, дека ќе ги врателе парите и тн.²¹²⁰ Во ист стил се одвивале разговорите за 30 километарската зона. Најпрво побарале мотиви. ЗП одговорило дека: 1. ТМОРО е тајна и револуционерна; 2. ВК работи легално и јавно; 3. Луѓето во ВК се менуваат често, па секоја тајна може да стане јавна; 4. Со промените во ВК се менуваат и работниците, поради што неопходно е зоната да биде под контрола на ТМОРО; 5. Организацијата во зоната ќе има пунктови само за скривалишта, а ВК ќе работи со друштвата.²¹²¹ Меѓутоа, ВК се обидел низ разни формални процедури да ги одолговлечи преговорите. Едвај откако тие биле задоволени, Мајската спогодба била потврдена. По десетина дена се откажале од неа и повторно побарале да започнат преговори за зоната. Сето тоа имало за цел да се добие во време додека се стави нога врз ТМОРО.²¹²² Расколот бил очигледен. ВК за да ја прикрие вистината пред јавноста и македонските друштва на 2.11.1901 испратил демагошко окружно во кое се вели: "односите и дејноста меѓу тукашната и Внатрешната организација се наоѓаат во полна хармонија согласно прифатениот протокол од двете страни. Пуштените гласини за спротивното ... не почиват на никаква основа".²¹²³ Поради тоа, ЗП на 8.12.1901г., дало ултимативен рок од 48 часа да се отповика окружното. На

²¹¹⁸ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 280.

²¹¹⁹ Ефтим Спространов, Дневник...т.1, 75.

²¹²⁰ Исто, 92-93.

²¹²¹ Исто, 93.

²¹²² Исто, 93-94.

²¹²³ К. Пандев, Националноосвободителното движење..., 281.

14.12.1901г., Т. Деливанов и Д. Стефанов ги известиле македонските друштва во Бугарија дека ТМОРО "за секогаш ги прекинува врските со ВМОК во неговиот сегашен состав".²¹²⁴

6.1. Солунската афера го обезглавила околискиот комитет во Кукуш. По заминувањето на Т. Деливанов во илегал, раководството на комитетот го превзел Христо Влахов. Покрај него биле: Џорџо Дупков, Мицо Икономов, Мицо Бојациев и Мицо Глбов. Со помош на курирот Кољо Тукчијата, новиот комитет ги возобновил врските со ЦК и останатите комитети. Посериозен проблем претставувал месниот војвода во с. Грамадна Станиш Наков, кој имал ајдучки и авантуристички дух.²¹²⁵ Во почетокот на новата учебна година на раководството му се придружил Никола Пасков.²¹²⁶

За време на Солунската афера, повеќе легалните работници од Кукушко-гевгелискиот регион, побегнале во Бугарија. Од нив по иницијатива на Делчев во март 1901 година биле формирани две чети. Првата била под водство на М. Попето, кој за секретар го добил веќе илегалниот Аргир Манасиев. Втората чета ја предводел Крсто Б'лгаријата, а нејзин секретар бил Григор Иванов. Двете чети имале задача да го обиколуваат Солунскиот вилает за да го покренат духот кај населението.²¹²⁷ За таа цел тие посетиле повеќе села во Кукушко и Карадаг. По нивниот премин во Дојранско, на едно советување одлучиле во Кукушко да го испратат Ташко Мицев и Андон Косето, како инструктор.²¹²⁸

Летото 1901 четата на Ташко Мицев престојувала во куќата на Дончо Петков во с. Калиново. Тоа го забележал Христо Пецов и соопштил на помилуваниот разбојник Ештреф - капетан. Тој веднаш го повикал својот пријател Кас Мејмедин.²¹²⁹ Здружените банди ја опседнале

²¹²⁴ Исто.

²¹²⁵ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 170.

²¹²⁶ Изъ дневника на Н. Пасковъ..., 15.

²¹²⁷ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 153.

²¹²⁸ Исто, 153-154.

²¹²⁹ Исто, 155.

куќата уште на стемнување. Со оглед на паднатата ноќ, четата одлучила веднаш да ја напушти куќата. За да го одвлечат вниманието на опсадата, се послужиле со итрина. Притоа, наметнале едно големо куче со гуња, го пуштиле надвор и изгрмеле една пушка. Турците, помислиле дека тоа е комита во бегство и почнале да стрелаат. Додека тие повторно ги полнеле пушките, четата удрила на јуриш.²¹³⁰ Тогаш четникот Кара Васил од Грамадна директно се судрил со Ештреф и го прободел. Слична судбина го снашла и Кас Мејмедин, кој се обидел да бега. Во тој момент од страна почнала да стрела селската милиција, при што го ранила во двете колена војводата Ташко. Поради тоа, тој со четникот Христо Стојачки останал во селото.²¹³¹

Уште во текот на ноќта пристигнала војска од Кукуш и Гевгелија. Таа, го испратила селскиот кмет да ги повика опколените да се предадат. Но, тој бил пречекан со истрели. Следниот ден околу пладне, војската ја запалила опколената куќата со која изгореле двајцата. Сопственикот на куќата Дончо Петков и неговиот син, побегнале навреме со четата, со што ја превзеле сета одговорност врз себе. Благодарение на тоа, била избегната афера. Покасно, предавникот Христо Пецов, бил казнет со смрт.²¹³² На местото на загинатиот Ташко за војвода бил испратен Григор Иванов - дотогашен секретар на К. Б'лгаријата.²¹³³

6.2. Непосредно пред Солунската Афера, М. Герџиков кој бил со Чернопеев во Кукушко, добил распред од ЦК да замине за Битолско. Затоа, Чернопеев го отпратил до Бајалци. Таму добил второ писмо од ЦК, со кое се задолжувал да се задржи во Гевгелиско за да ги изглади односите помеѓу Иван Карасулијата и Андон Ќосето, кои не се трпеле меѓу себе.

²¹³⁰ Исто, 156.

²¹³¹ Исто.

²¹³² Исто, 157.

²¹³³ Исто, 155.

Двете ривалски чети истовремено навртувале околу селата Конско и Серменин.²¹³⁴

Карасулијата, уште при грабнувањето на Туран - бег и во Валандовската афера ги декларирал арамиските навики и непокорноста кон Организацијата. Меѓутоа, поради своите храбри постапки спрема одделни злосторници, стекнал авторитет кај населението. Оттука Организацијата не се осудувало да посегне по него. На другата страна бил Андон Косето. И тој имал ајдучки нарав, не ги трпел интеллигентните кадри кај себе како Никола Дечев,²¹³⁵ но бил предан работник на Организацијата.

Герџиков патем поминал низ гркоманското село Муен, каде бил препорачан од А. Манасиев. Селскиот поп и учител исто така биле гркомани. Тие ја прифатиле четата и се согласиле да влезат во Организацијата. Теренот претходно бил подготвен преку двајца селани, соработници на А. Манасиев.²¹³⁶ Во меѓувреме бил судирот кај Бајалци, па насекаде почнале да крстосуват потери. Раскараните чети, Герџиков ги сретнал во Конско. Неговиот прв впечаток бил дека ќе ги среди состојбите, доколку ги прибере побујните со себе.²¹³⁷ Претходно, Карасулијата ги поучувал селаните дека со муслиманите треба да се расправат по секој можен начин. Поведени од неговиот совет, непосредно пред пристигањето на Герџиков, тие убиле еден аранутин алвација, кој дошол да продава алва. Убиството набрзо било откриено. Три дена по пристигањето на Герџиков, започнале претреси и арестувања, кои се прошириле кон Серменин. Аферата веќе била на повидок. Населението почнало да го обвинува Карасулијата, бидејќи ги поттикнал на убиството. Затоа, тој се нашол во незгодна положба.²¹³⁸

²¹³⁴ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 21. Герџиков, прави грешка и тврди дека тоа било во март 1901 година. Во март, Чернопеев веќе бил во Бугарија. Додека пак судирот кај Бајалци бил во почетокот на февруари. Очигледно станува збор за јануари и тоа пред аферата кога ЦК сеуште функционирал.

²¹³⁵ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 21.

²¹³⁶ Исто.

²¹³⁷ Исто.

²¹³⁸ Исто, 22-23.

Во меѓувреме Герциков и Јуруков сватиле дека Карасулијата е непоправлив. Затоа одлучиле да го поведат со себе и така да го отстранат од Гевгелиско. Во прилог им одела неговата моментално незгодна положба пред населението. Тие одлучиле со себе да го поведат и Андон Ќосето. За да биде поубедлив Герциков ветил дека ќе го одведе во Бугарија, каде добро ќе се вооружат и ќе се вратат назад да работат заедно. Патем во Тиквешкијата го сретнал Крсто Б'лгаријата, кој се скарал со својата чета, па и него го повел.²¹³⁹ По пристигањето во Бугарија, Герциков за постапката го информирал Делчев, која тој ја одобрил. Дури во Софија, Карасулијата сватил дека бил надитрен. Меѓутоа, во неговите џебови имало доста златници од грабнувањето на Туран бег и другите обири, па се оддал на шетање и трошење.²¹⁴⁰ Дотогаш, тој не бил во Софија. Оставен сам на себе, брзо попаднал во компанијата на Цончев.²¹⁴¹ Подоцна во Гевгелиско се вратил, како врховистички војвода со задача да влијае во соседните области.²¹⁴²

Аргир Манасиев, кој по Солунската афера поминал во илегала, уште во март се вратил назад, како секретар во четата на Попето.²¹⁴³ По кратката обука, формирал своја чета и започнал да ги обиколува влашките села по Кожуф и Пајак, кои биле лојални на Организацијата.²¹⁴⁴ Тој воспоставил соработка со Апостол Петков и заедно ги обиколувале селата Купа, Ливада, Борислав, Лугунци, Ошин, Ума и други. Како засолништа, најчесто ги користеле колибите на влашките овчари.²¹⁴⁵ Двајцата воспоставиле контакт и соработка со некои гркомани и Турци. Меѓу последните биле: Емин - ага од Бојмица, Кара Ибраим од Мајадаг, Амши од Мачуково, Хаџи Мустафа - ефенди и Абдул Селим од Гевгелија.²¹⁴⁶

²¹³⁹ Исто, 23.

²¹⁴⁰ Исто.

²¹⁴¹ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 133.

²¹⁴² В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 172.

²¹⁴³ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 153.

²¹⁴⁴ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 160.

²¹⁴⁵ Исто, 173.

²¹⁴⁶ Исто, 161.

Летото 1901 година, по неуспехот да киднапират бег во Струмичко, Герџиков со таква намера дошол во Гевгелиско. За таа цел во Конско се сретнале со А. Манасиев, М. Попето и К. Б'лгаријата. Здружените чети броеле околу 30 души.²¹⁴⁷ Герџиков ги запознал со полномоштвото од Делчев со кое бил овластен да изврши киднаперска акција за откуп. Притоа заедно одлучиле акцијата да се изведе во Тиквешијата.²¹⁴⁸

6.3. Во екот на Солунската афера, во февруари 1901 г., дошло до промена на раководството на ТМОРО во Кавадарци. На местото на Ристо Стојанов, бил поставен Андон Костадинов.²¹⁴⁹ Во тоа време во Тиквешијата крстосувале две потери. Едната ја водел Црниот Бимбашија, а другата Селим-чауш.²¹⁵⁰ Солунската афера сериозно го засегнала тиквешкиот крај, каде биле уапсени и мачени повеќе луѓе. Еден селанец во Барово неможејќи да го издржи мачењето се самоубил. Учителот Алаксандар Станоев во обид за самоубиство само се ранил во главата.²¹⁵¹ Од мачење умрел еден селанец од Ресава и 2 од Мрзен-Ореовец.²¹⁵² Поради аферата од Кавадарци биле осудени 18 души, Ресава 14, Клиново 2, Чемерско 2, Бегниште 2, Барово 1, Мрзен-Ореовец 1, и 3 од Неготино. Кога, судскиот процес во врска со аферата веќе бил завршен, во почетокот на август во Тиквешијата почнале нови апсења. Овој пат биле осудени 14 мина. Меѓу осудените бил актуелниот претседател на околискиот комитет Андон Костадинов, и поранешниот Пане Иванов.²¹⁵³

Согласно овластувањата од Делчев и претходно скроениот план, летото во Тиквешијата пристигнале четите на М. Герџиков, М. Попето, К. Б'лгаријата и А. Манасиев. Планот бил да задигната еден инженер-европеец,²¹⁵⁴ или некој бег.²¹⁵⁵ Меѓутоа, поради силните потери и претхо-

²¹⁴⁷ Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 165.

²¹⁴⁸ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 26.

²¹⁴⁹ П. Камчевски, цит. дело, 79.

²¹⁵⁰ Македония и Одринско. Мемоаръ..., 54.

²¹⁵¹ П. Камчевски, цит. дело, 81.

²¹⁵² Гоце Делчев во спомени на современниците..., 102.

²¹⁵³ П. Камчевски, цит. дело, 82-83.

²¹⁵⁴ Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 165.

дните раздори помеѓу К. Б'лгаријата и неговите четници, не наишле на добра поддршка и прием кај населението. Дури биле предадени од страна на влашките овчари, но се извлекле без загуби.²¹⁵⁶ Планот ни од далеку неможел да се оствари. Наоѓајќи се во незгодна ситуација и по покана од Прличев заминале за Воденско.²¹⁵⁷

Низ разнебитениот тиквешки регион кон крајот на август поминал Делчев. Најпрво го реорганизираше месниот комитет во Неготино. Во него влегле: Пано Ставров, Ѓоре Бошков, Тодор Камчев, Борис Филипов и Јордан Хаџи Арсов.²¹⁵⁸ Делчев во с. Глишиќ формираше месна чета на чело со Лазар Ванчов и месен револуционерен суд. Во Кавадарци ги изгладил односите помеѓу двете спротиставени страни. Едната ја предводел трговеците: Тасе Бошков и Глигор Чејков, а другата војводата К. Б'лгаријата зад кој стоеле учителите и интелигенцијата.²¹⁵⁹ Слична активност тој развил во повеќето тиквешки села. Во Ваташа останал 6 дена каде посебно внимание обрнал на селската полиција.²¹⁶⁰ Воопшто неговиот престој во Тиквешкијата имал преродбенички карактер за Организацијата.

Кон крајот на септември кај с. Клиново дошло до судир помеѓу една османска потера и осум члена чета. Во четиричасовниот судир четата имала 2 загинали и еден тешко ранет. Последниот се самоубил кога приближила војската.²¹⁶¹

6.4. Во 1901 година организационен раководител во Воден бил Кирил Прличев. По затварањето на Гарванов во врска со загинувањето на Јаким Игнатиев, Прличев заминал за Солун за пополнување на ЦК. Таму

²¹⁵⁵ Спомени на Михаилъ Герджиковъ ..., 26.

²¹⁵⁶ Исто.; Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 165-166.

²¹⁵⁷ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 26.; Јуруков прави грешка и вели дека тоа се догвориле да секоја да замине за својот реон, при што тој требало да остане како секретар со Попето во Воденско. Очигледно дека ги помешал работите, бидејќи тоа било одлучено во Сборско - воденско.

²¹⁵⁸ П. Камчевски, цит. дело, 94.

²¹⁵⁹ Исто., 96-97.

²¹⁶⁰ Х. А. Полјански, Гоце Делчев во спомените на современниците..., 104.

²¹⁶¹ Сблъсквание. Право II/9 (17), 21.10. 1901, София, 2.

останал до август, кога повторно се вратил во Воден.²¹⁶² Тогаш Воденско се уште немало агитационо организаторска чета.²¹⁶³ За кратко регионот бил посетен од четата на М. Лерински. Притоа биле посетени: Острово, Гугово и Месимер. Првата агитаторска организаторска чета во Воденско, составена од месни четници, била формирана од островскиот учител Христо Шаламанов. Меѓутоа по 6 месеци морал да го напушти регионот поради судир со двајца свои четници.²¹⁶⁴

Летото 1901 година, во Воденско се префрлиле здружените чети на М. Герциков, А. Манасиев, Попето и Б'лгаријата. Тие се задржале околу една недела во Сборско. Таму, без знаење на ЦК се договориле да си ја распределат работата по реони.²¹⁶⁵ Така одлучиле: Тиквешкиот регион да го земе К. Б'лгаријата, Воденско - М. Попето, А. Манасиев - Гевгелиско, а Герциков да замине за Битолско.²¹⁶⁶

Веднаш по договорот А. Манасиев и К. Б'лгаријата заминале за своите реони. Во Сборско останале Попето, Герциков, Јуруков, Тодор Тетовчето со околу десетина души. Меѓутоа тие биле предадени и опколени.²¹⁶⁷ Додека башибозукот ги претресувал куќите, тие успеале да се извлечат кон крајот на селото каде завзеле добра положба. Во тричасовната битка загинал Тодор Тетовчето, Попето бил полесно ранет во вратот, а Јуруков и Митко од Кукуш во плеќите.²¹⁶⁸

При повлекувањето кон с.Тушим, го оставиле убиениот Тодор, од кого ја зеле само пушката и часовникот, притоа заборавајќи го револверот. За кратко време слушнале 6 грмежи, очигледно потерата го испразнила револверот врз неговото мртво тело.²¹⁶⁹ Во Тушим селаните ги

²¹⁶² 36 години във ВМРО. Спомени на Кирил Пърличев..., 26.

²¹⁶³ Исто.; Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 27.

²¹⁶⁴ 36 години във ВМРО, Спомени на Кирил Пърличев..., 30.

²¹⁶⁵ Спомени на Петъръ Юруковъ..., 166.; Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 27.

²¹⁶⁶ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 27.

²¹⁶⁷ Според Герциков предаството било извршено од гркоманите во селото. (Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 29). Според Јуруков, предаството го извршил еден аргатин егзархист. (Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 166).

²¹⁶⁸ Спомени на Петъръ Юруковъ..., 167.

²¹⁶⁹ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 29.

известиле дека пристига војска, по што се упатиле кон Серменин - Гевгелиско. Тука од курирот разбрале дека Делчев е на пат за Битолско. Затоа Герциков заминал да го пресретне во Струмичко, а А. Манасиев и Попето се вратиле во своите реони.²¹⁷⁰ Во врска со судирот биле приведени 26 мина претежно од Сборско.²¹⁷¹

7.1. Струмичкиот револуционерен округ во почетокот на 1901 година бил кадровски зајакнат со Костадин Самарџиев, кој прво се вработил како учител во Дабиле, а потоа во Робово. Во истовреме во источниот дел се издигнал Мануш Ѓорѓиев Турновски, кој работел како учител во Н. Село, и околните Стиник и Барбареве.²¹⁷²

Солунската афера го затекнала Делчев на територијата на Струмичкиот округ. Веста за аферата ја добил во Гореме-Каршијак.²¹⁷³ Претходно во Рибница, покрстил неколку селани и зборувал дека сите покрстени се работници и "војници" на Организацијата, должни да извршат се што им се заповеда. Тој не зборувал за востание, туку дека треба да се работи "зошто не се знаело, кога ќе затреба да се дигне народот на оружје".²¹⁷⁴ Во двомесечниот период од собирот во Моноспитово па до добивањето на веста за аферата, Делчев, останал на територијата на Струмичкиот округ. Најверојатно тоа придонело за лесно амортизирање на ударот од аферата.

Струмичкиот округ послужил како прифатно-транзиционен пункт, за бегалците од засегнатите области со аферата. Во тој поглед значајна улога одиграла областа Каршијак на чело со Христо Куслев. Тогаш низ областа поминале многу бежанци од Солунско, Кукушко, Гевгелиско, па и

²¹⁷⁰ Исто.

²¹⁷¹ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 157. Динев судирот го датира на 7 јули 1901 година. Меѓутоа се чини дека тој бил подоцна, наверојатно во август. Истовремено тој тврди дека четата имал 3 загинаеи, што не одговара со податоците кај двајцата учесници од битката.

²¹⁷² М. Пандевски и Г. Стоев - Трнаката, Струмица и струмичко ..., 214.

²¹⁷³ Спомени на Хр. Куслевъ..., 119.

²¹⁷⁴ Исто.

Битолско. Меѓу нив биле: Х. Чернопеев, Т. Делииванов, потоа Герџиков со 20 - 30 души, А. Манасиев, И. Карасулијата и други.²¹⁷⁵

7.2. Една од мерките за консолидација на Организацијата по ударот од Солунската афера, била обезбедување на финасиска база. По Советувањето во Софија од март 1901 Делчев го ополномоштил Герџиков да замине за Струмичкиот округ со специјална чета за да задигнат некој бег, без да ја доведе Организацијата во опасност. За негов помошник, бил определен Јуруков, а четата броела 10-12 души. Во почетокот на јули таа се нашла во Македонија.²¹⁷⁶

Во четата биле Иван Варналиев од Велес, 50 годишниот арамија Петар Уже, а останатите биле месни луѓе од Радовишко и Малешевско, каде сметале да ја изведат акцијата.²¹⁷⁷ Бидејќи таму не им се укажала можност поминале во Струмичко, каде стапиле во контакт со пунктовиот началник во с. Нивичино Атанас Нивички. Тој советува да се фати некој од струмичките бегови. За да се проучи положбата, Нивички, Герџиков и И. Варналиев, се спуштиле во полето, а четата останала во планина. При тоа во Дабиле се сретнале со Атанас Караманов, одличен работник "побабант и малку со ајдучки нарави". За таа цел бил сондиран претседателот на Струмичкиот ОК Стојан Георгиев.²¹⁷⁸ Заедно одлучиле да фатат еден градски бег, кога ќе оди на својот чифлик на село. Кога сè било стокмено, Герџиков се вратил во планина да ја земе четата. Меѓутоа, таа во меѓувреме се распаднала. Некои од месните четници заминале по своите места кај своите блиски. Додека пак ајдукот Петар Уже, ги зел со себе конзервите, бомбите и другите материјали и побегнал за Малешевско. Јуруков не успеал да ги спречи другите. Од тие причини Герџиков го напуштил Струмичко, со намера да замине за Гевгелиско, каде биле Попето и К.

²¹⁷⁵ Исто, 119-120.

²¹⁷⁶ Спомени на Петъръ Юруковъ..., 165.; Спомени на М. Герджиковъ..., 24. Според Јуруков, границата ја минале на 1 јули. Додека, според Герџиков, тоа било на 3 јули.

²¹⁷⁷ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 24.

²¹⁷⁸ Исто, 25.

Б'лгаријата.²¹⁷⁹ Според Јуруков, тие го напуштиле Струмичко, бидејќи Маказлиев (помошник на С. Георгиев), не им дал согласност за планираната акција, плашејќи се од афера.²¹⁸⁰

7.3. Струмичкиот револуционерен округ иако ги избегнал последиците на Солунската афера, во септември 1901 се соочил со автохтона афера, која според бројот на приведените ја достигнала Солунската.

Аферата започнала во септември 1901 година во Ново Село - Струмичко.²¹⁸¹ Наоѓајќи се во беспарица МК во Ново Село, на чело со Јануш Малчев одлучил да ја пополни касата, без сериозно да ги обмисли постапките и последиците. За таа цел, пролетта 1901 г.,²¹⁸² месната милиција од заседа убила 5 мина Арнаути минувачи низ полето.²¹⁸³ Тие биле закопани во една нива, која веднаш била изорана. Нивните коњи по канал биле испратени до Никола Малешевски и продадени за 65 наполеона. Кај убиените биле најдени само 135 лири, кои биле предадени на ОК во Струмица.²¹⁸⁴

²¹⁷⁹ Исто, 26.

²¹⁸⁰ Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 165.

²¹⁸¹ Македонија и Одринско. Мемеоаръ..., 57. Во Мемоарот ги нема конкретните причини за избувнувањето на аферата. Накратко се вели дека струмичкиот кајмакам застанал во Солун за да раскрие некаква афера. Притоа бледи сведенија дал фурацијата од Н. Село Иван, Севдин, а повод биле некои приватни меѓусебни расправи.

²¹⁸² А. Динев смета дека убиството на Арнаутите било извршано пролетта 1900 година, а аферата се развила дури 1901 година. (А. Динев, Илинденската епопеја...т.1, 114-117). Најверојатно поведувајќи се по Динев, М. Пандевски прифатил дека убиството било 1900 година, но тој направил уште една грешка, па целата афера ја сместил во 1900 година. (М. Пандевски, Г. Стоев - Трнката, Струмица и струмичко..., 229.) Меѓутоа, ако внимателно се анализираат податоците кај Динев, ќе се добие впечаток дека Арнаутите биле убиени пролетта 1901, а не 1900 година. Имено, Севдин Иван, на кого месниот комитет во Н. Село му побарало 2 лири за пушка, се заканил дека ќе го открие убиството "што го извршивте летоска убивајќи го Георги Гозев". (А. Динев, Илинденската епопеја...т.1, 117). Според Динев комитетот во Н. Село, на таквата постапка за доаѓање до пари бил поттикнат од Делчев. Ако, тоа е така, тогаш имаме причина повеќе да сметаме дека убиството било извршено пролетта 1901 година. Секако тоа е во врска со решенијата, кои произлегле од советувањето во Софија кон крајот на март 1901 година, кога и Гердиков, добил широко полномоштво за доаѓање до пари.

²¹⁸³ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 115. Меѓутоа, М. Пандевски, 5 Арнаути на Динев ги прекрстил во неколку Турци - трговци и бегови. (М. Пандевски, Г. Стоев - Трнката, Струмица и струмичко..., 228.)

²¹⁸⁴ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 116.

Набрзо потоа за убиството почнал да зборува Георги Ѓозев. МК за да го спречи ширењето на гласот, донел одлука за ликвидација на Ѓозев. Егзекуцијата ја извршил Крсто Новоселски. Додека пак претседателот на МК Јануш Малчев, заедно со Андреа Стојанов, Димитар Гачев и Стојчо Кујумџиев го закопале Ѓозев во нивата на Димитар Шабанов.²¹⁸⁵ Убиството на Ѓозев не останало тајна. За него прв проговорил Коце Китанов, кој за инает зборувал секаде, дури ги посочувал ѝ виновниците. Од друга страна, со предавство се заканил и Севдин Иван, кому Организацијата му побарала 2 лири за пушка. Тогаш, тој одговорил: "Пушка не ми треба. И повеќе да не ме гибате за пари, за да не ме принудите да го откријам убиството што го извршивте летоска убивајќи го Георги Ѓозев".²¹⁸⁶

МК во Н. Село, исплашен од можна провала донел одлука да се ликвидира и Коце Китанов. Тој откако разбрал за пресудата, побегнал од селото и го предал месниот комитет на струмичкиот кајмакам т.н. "Црната Брада". На тој начин во почетокот на септември "Црната брада", со едно одделение аскер се нашол во Н. Село. Притоа побарал од кметот да му посочи неколку добри ловџии за да убијат еден волк, за да ја испрати кожата на солунскиот валија кој сакал да си направи кожув. Кметот ја сватил работата и одговорил дека во селото нема вешти ловџии. Тогаш, Црната Брада рекол "има, има" и почнал да ги реди имињата на членовите на месниот комитет: Јануш Малчев, Атанас и Димитар Гачев.²¹⁸⁷ Меѓутоа, тие веќе побегнале во планина. Веднаш потоа кајмакамот наредил да се уапсат: Илија Паљошов, Коце Стаменов, Нојко, Ици Терзиев, Гоне Милански, Мице Баџуков, Мите Лештарски, Христоман Трајков, попот Стојче и други. Тие биле спроведени во струмичкиот затвор.²¹⁸⁸ Следниот ден избеганите: Јанко Илиев, Димитар Гачев, Костадин Трајков и Иван Стаменов, откако разбрале дека повеќе селани се приведени по

²¹⁸⁵ Исто, 116-117.

²¹⁸⁶ Исто, 117.

²¹⁸⁷ Исто, Кај А. Динев погрешно стои Мите Гочев наместо Димитар Гачев.

²¹⁸⁸ Исто, 117-118. Кај Динев Илија Паљошов е прикажан како Паљошков, а пак Мице Баџуков, како Бисжук.

нивна вина се расколебале и се предале на власта. Притоа, биле подложени на жестока тортура. Иван Стаменов, не издржал и почнал да поткажува, со што се потврдиле исказите на Коце Китански. Тој дури го посочил гробот на Георги Ѓозев, но не било откриено убиството на Аранутите.²¹⁸⁹ Покрај Стаменов, значајни податоци откриле Стојче Кујумџијата и Андреј Стојанов.²¹⁹⁰ Во текот на истрагата 17 мина побегнале и станале илегални.²¹⁹¹ Десетина од нив во почетокот на октомври се нашле во Дупница - Бугарија.²¹⁹²

Аферата набрзо се проширила по цело Струмичко. Од Н. Село во првиот момент биле приведени над триесетина селани, кои биле обвинети за криење комити. Во Струмица бил арестуван претседателот на ОК Стојан Георгиев.²¹⁹³ Нешто подоцна од с. Куклиш во струмичкиот затвор биле приведени 120 селани.²¹⁹⁴

Во меѓувреме дел од приведените биле одведени во Солун. Во текот на октомври за 39 мина од нив бил составен обвинителниот акт. Затворените од оваа група биле од Н. Село, Струмица и Градашорци. Тие биле обвинети дека се членови на револуционерен комитет, дека собирале пари од населението и ги праќале во Софија од каде добивале пушки. Потоа дека давале прибежиште, храна и облека на четите кои го нарушуваат мирот на земјата, дека го убиле Георги Ѓозев од Н. Село и тамошниот бекчија Азис бидејќи пречеле на Комитетот и најпосле дека тоа го правеле согласно програмата на Комитетот. Меѓу обвинетите во оваа група биле двајцата свештеници од Н. Село поп Стојчо Димитров и поп Иван Георгиев и претседателот на струмичкиот ОК Стојан Георгиев. За избеганите е најавено судење во отсуство.²¹⁹⁵

²¹⁸⁹ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 118.

²¹⁹⁰ Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 57.

²¹⁹¹ Исто.

²¹⁹² Афера въ Струмичко, Право II /9 (17), 21.10.1901, 2.

²¹⁹³ Исто.

²¹⁹⁴ Право, II/12 (20), 11.11.1901.

²¹⁹⁵ Македонија, Сборник от документи и материали..., 417. Во обвинителниот акт, обвинетите се претставени како дел од ВМК во Софија и дека работеле согласно

Независно што обвинението било подготвено уште во октомври, судењето било пролонгирано. До почетокот на април 1902 година биле осудени само 6 мина на по 5 години тешка работа.²¹⁹⁶ Бавниот судски процес бил причина на 11.04.1902 година, 4 жени од Н. Село да се пожалат пред англискиот конзул во Солун, дека од затворените во солунскиот затвор умреле 3 мажи.²¹⁹⁷ Според извештајот од овој конзулат судењето било усложнето поради контрадикторноста во изјавите на сведоците и обвинетите, кои постојано ги менувале. Истиот извор констатира дека состојбата почнала да се менува по доаѓањето на новиот јавен обвинител Хаки-беј од Крит, кој имал искуство во политичките процеси, па делата почнале побрзо да се разгледуват.²¹⁹⁸ Во таа смисла весникот "Право" во јуни најавува дека наскоро ќе биде разгледано делото на 26 мина од Струмичко, кои во солунскиот затвор се наоѓале од октомври.²¹⁹⁹

Според А. Динев главните сведоци Коце Китанов, Иван Стаменовски, Атанас Ржовски и Атанас Цветанов, под влијание на другите обвинети ги смениле првобитните изјави дадени прад истражните власти. Поради тоа, сведоците биле осудени на по 3 години за лажно сведочење и како учесници во конспирацијата против државата.²²⁰⁰ Од првоприведените 39 мина, 7 души биле осудени на доживотен затвор. Неколкумина

неговата програма, "за да се присоедини еден голем дел од европска Турција кон Бугарија". (Исто, 417). Тоа посебно изненадува, бидејќи пред неколку месеци во врска со Солунската провала, власта открила за каков комитет станува збор. Веројатно работите тенденциозно се претставени поинаку за да се сокрие вистината пред меѓународната јавност. Целта била да се обвини Бугарија, а притоа да се прикрие сопствената вина.

²¹⁹⁶ АМ. ф ФО, мф.31, No. 51, 11.04.1902.

²¹⁹⁷ Исто.

²¹⁹⁸ Исто.

²¹⁹⁹ Сждение на Струмичките затвореници, Право, II/17 (25), София 14.06.1902. 4. Меѓу обвинетите во оваа група се наоѓале: Д. Лазаров, В.П. Тодоров и Васко кондурацијата од Струмица, К. Атанасов од Босилово, Христо Пармакларексиков од Василево, Хр. Манушев, К. Атанасов и Панчо Даскалот од Дабиље, Н. Мишев, Г. Ефтимов, Хр. Триндов, Хр. Велков, И. Маказлиев. С. Андонов, Зл. Јанев, В. Костадинов, Зв. Василев, Ја. Велков и М. Памукот од Куклиш, В. Митов од Моноспитово, Кара Христо од Попчево, Т. Белемесов и Мите Селчовски од Селчово, Х. Гоцев и Х. Атанасов од Три Води, Хр. Христов и Мито Домазатов од Чан Чифлик. За судскиот процес биле најавени 20 сведоци од Струмица. Во отсуство требало да се суди на повеќе од 25 души.

²²⁰⁰ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 119.

се осудените на 10 години, а меѓу нив имало еден поп и 1 учител, додека на 10 души им биле изречени казни во отсуство.²²⁰¹

Според Мемоарот на Организацијата, во текот на аферата биле арестувани 210 души, 28 биле мачени, 26 биле судени и 17 побегнале.²²⁰² Се чини дека овие бројки се некомплетни. Според еден извештај на англискиот конзулат во Солун, од крајот на ноември 1901 до почетокот на април 1902 година од Струмичко во солунскиот затвор биле донесени 139 души.²²⁰³ Додека пак според в. "Право", само од Куклиш во Струмица биле приведени 120 души.²²⁰⁴

Како и да е последиците биле огромни. Сознанијата на власта за заговорот во Н. Село и пошироко во Струмичко, вешто биле искористени во наредната 1902 година, кога по повод на еден судир во Бориево, повторно се разгорела афера со ист интензитет, а Н. Село било претворено во воен логор.

7.4. Очекуваната врховистичка пенетрација во Македонија за време на ВК на Б. Сарафов, станала реалност за време на Михајловски-Цончев. Појавата на првата врховистичка чета во Струмичко датира од крајот на август 1901 година. Нејзин водач бил разбојникот Хаљо, инаку убиец на бугарскиот премиер Стамболов.²²⁰⁵ Хаљо, како водач на теренот го зел поранешниот отпадник од ТМОРО Васил Пеливанот од Малешевско.²²⁰⁶ Со себе го прибрал и протераниот од Гевгелиско Иван Карасулијата.²²⁰⁷ На тој начин врховистички чета на Хаљо броела 20- 30 души.²²⁰⁸ Тие успеале да се пробијат до с. Нивичино - Струмичко.²²⁰⁹ Според испов-

²²⁰¹ АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5191, No. 254.

²²⁰² Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 57.

²²⁰³ АМ. ф. ФО, мф. 31, No. 51, 11.04.1902.

²²⁰⁴ Право, II/12 (20), 11.11. 1901., 4.

²²⁰⁵ Ефтим Спространов, Дневник..., т.1, 54.

²²⁰⁶ Исто, 49.

²²⁰⁷ Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 31.

²²⁰⁸ Според Герџиков тие биле околу 30 души Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 30. Додека пак според Хаљо тие од Бугарија биле 16 души, а по присоединувањето на Васил Пеливанот, станале 20 .(Ефтим Спространов, Дневник..., т1.49.)

²²⁰⁹ Ефтим Спространов, Дневник..., т.1, 49.

етта на Хаљо пред Е. Спространов, таму биле пресретнати од една чета, која им рекла дека "никој не ќе мрдне оттука", додека не го прашат комитетот од Струмица.²²¹⁰ По три дена добиле писмен одговор да се вратат назад, во спротивно, понатаму ќе сретнат други чети, кои нема да им дадат пат.²²¹¹

Меѓутоа, Хаљо во прво време воопшто не бил пресретнат од чета, туку бил задржан од пунктовиот началник Атанас Нивички. Тој бидејќи се посомневал во Хаљо испратил писмо по двајца курири со препорака да го предадат на првата чета што ќе ја сретнат. Во писмото се велело дека чета од 30 души, добро облечена и вооружена со манлихери се јавила кај него и побарала храна и канал за понатаму. Истовремено, Атанас известил дека ја задржал четата под изговор дека куририте се далеку и дека може да ги задржи уште 4 дена, а доколку не треба да се пропушти тој има сили да ја протера, но му била потребна поткрепа.²²¹² Пораката ја добил М. Герциков. Тој сватил дека станува збор за врховистичка чета. Во секој случај, за мислење се обратил кај Делчев кој бил во Радовишко.²²¹³ Одговорот од Делчев бил нервозен, под импресија на изострените односи меѓу ВК и ТМОРО. Тој пишувал дека треба да се употребат сите сили за да се протера неканетата чета од организационата територија. Истовремено известил дека била грабната една жена во Серско (Мис Стоп б.н), за која треба да се извечат повеќе пари.²²¹⁴ Паралелно со тоа Герциков му пишувал на Атанас Нивички да ја собере милицијата и да ја задржи четата. Меѓутоа, Хаљо насетил дека му се крои некаков план, па се вратил кон Малешевско, каде му се придружил одметникот Петар Уже.²²¹⁵ Герциков и Атанас Нивички со околу 16 -17 души тргнале по трагите на Хаљо. Притоа растуриле гласини, дека Герциков и Делчев формирале голема

²²¹⁰ Исто, 45.

²²¹¹ Исто, 45-46.

²²¹² Спомени на Михаилъ Герджиковъ..., 30

²²¹³ Исто.

²²¹⁴ Исто, 31.

²²¹⁵ Исто.

чета и заедно со А. Нивички и селската милиција тргнале да ги гонат. Исплашен од тоа, Хаљо го забрзал маршот кон границата. Кај Голак сметајќи дека има заседа почнале да пукат по што ги открила турската војска и таа ги подгонила. Истата ноќ, тие ја минале границата и се нашле во Бугарија. Герџиков и А. Нивички ги следеле до границата. Оттаму Нивички веднаш се вратил назад. Тој воопшто несакал да влегува во Бугарија за да не му се развратат момчињата.²²¹⁶ Според Герџиков, Нивичино било "клуч на каналот на Организацијата за надолу, врховистите од таму надолу неможеле да напредуват. Бај Атанас Нивички има заслуга што не пропуштил ниеден врховист преку својот пункт".²²¹⁷

Посрамотениот Хаљо во Бугарија раскажувал дека влегол во Македонија за да ја види положбата на населението, дека не сакал да се судри со четите на Организацијата, за добриот прием кај населението и т.н. Притоа никако не сакал да открие по чија иницијатива заминал во Македонија. Тврдел дека тоа го направил самоволно.²²¹⁸ Меѓутоа, неговите слушатели брзо сватиле дека тој лаже од срам.²²¹⁹

Врховизмот уште посилно почнал да се пробива во источниот дел од Струмичкиот округ. Во Петричко фатил корени. Таму негов пионер бил поранешниот раководител во Игуменец, учителот Бакалов. Во почетокот на 1901 година, тој злоупотребил 12 лири, поради што Организацијата го осудила на смрт. Меѓутоа, тој ја избегнал замката и стасал да се пожали на раководството во Петрич, кое му опростило.²²²⁰ Оттогаш тој оладнел кон Организацијата. Од весниците и Окружното на Делчев и Ѓорче разбрал за расцепот помеѓу ВК и ТМОРО. Затоа решил да застане на страна на ВК во Петричко. Тој стапил во контакт со арамијата Дончо Златков и го поканил во својата област. Летото 1901 г., Дончо навлегол во Каршијак и почнал да агитира во интерес на ВК. Дончо и Бакалов на своја

²²¹⁶ Исто, 32.

²²¹⁷ Исто, 24-25.

²²¹⁸ Поопширно за тоа види: Ефтим Спиространов, Дневник..., т1, 45-47; 49 - 50.

²²¹⁹ Исто, 67.

²²²⁰ Спомени на Хр. Кулевъ..., 120.

страна го придобиле раководителите: поп Трендафил во Палат и Цоне во Гореме. Ним им се приклучил деградираниот војвода Алекса Поројлијата. Така здружени влегле во контакт со ВК, од каде побарале инструкции. Тие почнале да ги прогонуваат четите на ТМОРО со што започнала борбата во Петричко.²²²¹

Дончо и А. Поројлијата го повикале петричкиот војвода Кецкаров, божем за договор и со измама го убиле.²²²² За да се справи со нив, ТМОРО ангажирала повеќе чети од соседните области. Најпрво напomoш дошла четата на дедо Иљо Крчовалијата. Таа за малку ја избегнала клопката во Палат, скроена од тамошниот поп Давчо. Поради тоа, заминала во Елешница да причека помош.²²²³ Таму ја прифатил Христо Куслев. Тој добил известување од Петрич дека на помош може да дојде Попето и Чернопеев.²²²⁴ Во меѓувреме пристигнала кукушката чета на Григор Иванов.²²²⁵ Тој одржал повеќе собранија со селаните во Долна Рибница. Притоа објаснувал дека Дончо е ајдук, дека тој гони други цели, дека Бугарија сака да ја присоедини Македонија и дека тоа било политика на кнезот. На селаните им била објаснета постапката на ВМК од 1895 година. За време на собирот кој се одржувал во црквата на двапати биле покрстени по 100 селани, а црквата била обезбедувана од десетина стражари. Истовремено се зело решение да се избијат поп Давчо во Палат, Цоне во Гореме, Бакалчето и поп Иван од Рибница. Последниот сам се јавил и се покајал велејќи дека го принудил Дончо по што бил помилуван. Останите неможеле да ги фатат.²²²⁶

Во Чуричане, Дончо ги наговорил селаните да го предадат Иљо Крчовалијата. Притоа било фатено едно писмо на поп Иван од Рибница до Дончо со кое советува да ги предаде на Турците. Наоѓајќи се во незгодна

²²²¹ Исто, 121.

²²²² Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 145.

²²²³ Исто, 143.

²²²⁴ Спомени на Христо Куслевъ ..., 123.

²²²⁵ Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 144.

²²²⁶ Исто.

ситуација четата на Григор Иванов се вратила во Елешница и побарала совет од петричкиот раководител Данев.²²²⁷ Најпосле на помош пристигнал неврокопскиот војвода Атанас Тешовалијата со 32 доброволци. На тој начин се собрале 52. Притоа се утврдило дека доброволците не се опитни со оружјето па затоа 20 од нив биле распуштени. Останатите во почетокот на јануари 1902 година Бакалов ги предал на Турците, кај Рибница. Таму пристигнале 600-700 души аскер од Струмица и Петрич. Здружените чети на ТМОРО завзеле добри позиции, а борбата траела цел ден. Големиот снег и студ ги направило бесилни турските војници, кои имале петнаесетина жртви. Четите немале загуби. Дури успеале да запленаат еден турки коњ со 33 шинели, кои биле добредојдени во студот. Веднаш по судирот здружените чети преминале на Беласица.²²²⁸ На 17.01.1902 (ст.стил) во Рупелската теснина, тие се поделиле.²²²⁹

8.1. На патот на врховистичкиот пробив кон Македонија, прв на удар се нашол северниот дел од Серскиот револуционерен округ. Затоа, веднаш по Солунската афера и по прекинувањето на односите помеѓу ВК и ТМОРО, Делчев вложил усилби за зацврстување и засилување на Организацијата во крајграничните области со Бугарија.

Добивајќи ја веста за Солунската афера во Каршијак, Делчев тргнал за Бугарија низ Џумајско. На 13.02. (ст.стил) 1901 г., од с. Сушица тој пишува до "браќата" во Перник (псевдоним за Г. Џумаја), за тридневниот престој во нивниот реон и за намерата да ги помине селата по десниот брег на Струма, низ кои минувале организационите канали за да открие каде се случува фалсификувањето при пренесот на муницијата, зошто место куршуми во пратките се наоѓале камења. Притоа планирал да ги посети селата: Тросково, Длабочица и Лешко. Затоа побарал да се извести тамошниот раководител Крсто Асенов.²²³⁰ Делчев побарал во Лешко да дојдат членовите на комитетот од Џумаја ако не сите, бараем

²²²⁷ Исто.

²²²⁸ Исто, 145-146.

²²²⁹ Спомени на Хр. Кулевъ..., 123.

²²³⁰ Г. Делчев, Писма и други материали..., 241.

Кожуфов (псевдоним за С. Михајлов) и Струмски (псевдоним за Сандо Китанов).²²³¹ Во Цумајскиот комитет влегувал и Димитар Марков (псевдоним Видов).²²³² Во краен случај Делчев бара да се види само со Струмски. Истовремено, Делчев побарал средба со четата, а за себе, едно интелегентно момче добро обучено во стрелање за да го придружува.²²³³

По 7 дена, на 20. 02. (ст.стил) 1901 г., од с. Лешко, Делчев го известува комитетот во Цумаја дека со К. Асенов ќе замине за с. Клисуре, каде ќе оствари средба и со складирачот од с. Црварци, за да го уреди тамошниот канал.²²³⁴ Во писмото Делчев зборува за улогата на учителот во ослободителното дело, но и за загубите на училишното дело поради ангажманот на учителот во ослободителното дело. Поради тоа препорачува секој учител, раководител на комитет, да има свои заменици во училиштето. Со тоа учителите раководители би добиле слободно време за обиколки неопходни за создавање на здрава ораганизација, а селаните нема да негодуват поради отсуството на учителите.²²³⁵ Во таа смисла Делчев ги сондирал селаните. Со договор меѓу селаните од Лешко, тој го поканил арихерејскиот намесник во Г. Цумаја, да го префрли даскаловиот син таму поради болест, а неговата плата ќе ја исплаќа ЦК. Истовремено уредил учителот во Селиште да се плаќа од селото.²²³⁶

Делчев на 4.03. (ст. стил) 1901 г., го известил комитетот во Цумаја, дека поради сложената ситуација во врска со Солунската афера ќе настапи привремена децентрализација и дека треба да делуват самостојно без да се одалечуваат од програмата на Организацијата. Истовремено го најавил претстојното Окружно.²²³⁷ За да се спречи врховистички пробив во Цумајско, Делчев одлучил таму да ги испрати со чети Христо Черно-

²²³¹ Исто.

²²³² Исто, 242. белешка 6.

²²³³ Исто, 241-242.

²²³⁴ Исто, 243.

²²³⁵ Исто, 243-244.

²²³⁶ Исто, 244.

²²³⁷ Исто, 244.

пеев и Јане Сандански.²²³⁸ Делчев им забележал на Сава Михајлов и Сандо Китанов за изолацијата од нивна страна на третиот член од Комитетот Димитар Марков. Притоа апелира на сплотеност меѓу нив, бидејќи и тој како член на управното тело сноси еднаква одговорност со нив, поради што треба да биде осветлен за сите работи.²²³⁹

Во април 1901 година, Христо Чернопеев влегол во Цумајско 8 члена чета. Во неа бил Никола Дечев од Стара Загора и Александар Дрводелов од Враца, "другите шестмина беа Македонци".²²⁴⁰ Чернопеев, требало да се спротистави на Сарафистите и да го подготват населението да не се подава на други, освен на внатрешните и Делчев.²²⁴¹ Истовремено со 8 члена чета на исток од Струма бил Јане Сандански. Тој прв пат се нашол во ситуација да агитира од името на ТМОРО. Во текот на тримесечната обиколка Сандански ги обиколил селата: Бистрица, Хрсово, Марлево, Градево, Србиново, Мечково, Кресна, Сенокос, Влахи, Оштава, Ораново, Железница, Моштанец и Покровник.²²⁴²

Летото 1901 година од левата страна на Струма се нашла врховистичката четата на капетан Стојанов, а од десната на Пашалијата. Затоа С. Михајлов и Ј. Сандански ги обиколиле селата во Цумајско, Мелничко и Разлошко. Додека од десната страна на Струма делувале К. Асенов и Чернопеев. Првите врховистички чети биле повикани на јавен дуел пред населението, меѓутоа тие го одбиле предлогот.²²⁴³ Во октомври 1901 година, во с. Лагадош- Цумајско се појавила врховистичката четата на подофицерот Михаил Лазаров.²²⁴⁴ К. Асенов, веднаш го известил С. Михајлов, кој собрал 30 души милиционери од Селиште, Покровник и Крцово и

²²³⁸ Исто, 249-251.

²²³⁹ Исто, 255.

²²⁴⁰ Спомени на Чернџо Пџевъ..., 58.

²²⁴¹ Исто.

²²⁴² Спомени на Јане Сандански..., 16-17.

²²⁴³ Спомени на Сава Михайловъ..., 92.

²²⁴⁴ Х. Силянов, цит. делот, т.1, 161, ; Спомени на Сава Михайловъ..., 87.

заминал за Лагадош. Врховистичката чета била разоружана и вратена во Бугарија.²²⁴⁵

Овој инцидент бил повод за Дончо, кој веќе се зацврстил во Петричко да се нафрли и на Цумајско. Тој испратил неколку заканувачки писма до С. Михајлов, да ги врати одземените врховистички пушки во Лагадош, во спротивно се заканувал дека ќе изгори сè. Дончовите закани од една страна и доцнењето на доставките со оружје од друга, предизвикале извесно колебање кај населението. Пробивот на врховизмот бил олеснет и поради зафатеноста на четничкиот и војводскиот кадар со Мис Стоп.²²⁴⁶ Во такви околности С. Михајлов превзел повеќе обиколки по селата. Во ноември 1901 г., тој свикал општо собрание на селските раководители во Лешко, и им ја објаснил разликите меѓу ВК и ТМОРО. Тој истакнал дека ВК на поттик од бугарската влада и кнезот може да организира движење како во 1895 година со што би ја осуетиле *"слободата на Македонците, за која Внатрешната организација се подготвува"*.²²⁴⁷ На соборот најгласно против ВК зборувал раководителот од Падеш, Смиљан Димитров, кој бил во таен договор со ВК. Една седмица подоцна, кога повторно се појавила разоружаната чета кај Лагадош, тој ја примил кај себе. Веднаш потоа го известил С. Михајлов, дека се откажува од ЦК и се присоединува кон ВК, и побарал да му се вратат пари за пушки.²²⁴⁸

Засилената врховистичка агитација дека ВК ќе достави пушки без пари, го поткопала авторитетот на ТМОРО. Незадоволниците, кои дале пари, а притоа не добиле пушки од Организацијата, почнале да преминуваат на страната на ВК. Истовремено, ним им се придружиле оние од кои насилно биле изнудувани пари за потребите на делото, како и оние што злоупотребиле организациони пари, или на други начини се огрешиле кон Организацијата. Бројот на незадоволните се зголемил и во градот Г.

²²⁴⁵ Спомени на Сава Михайловъ..., 87-88.

²²⁴⁶ Исто, 88.

²²⁴⁷ Исто, 88-89.

²²⁴⁸ Исто, 89.

Џумаја.²²⁴⁹ Како резултат на тоа уследило предавство на С. Михајлов. На 24. 12. (ст. стил) 1901г., било потфрлено едно писмо, кое се нашло во рацете на еден турски офицер. Во него се велело: " Ако сакате да знаете каде се жените (Мис Стоп и Џилка б.н.), фатете го главниот учител Сава Михајлов и уште Петар Китанов (трговец), Никола Чевајата (меанџија) и Лазо Покровнички (земјоделец)".²²⁵⁰ За среќа момчето што било натерано да го прочита писмото било член на Организацијата и веднаш го известил Никола Чевајата. С. Михајлов штом рабрал за тоа поминал во илегала во четата на Сандански и Чернопеев.²²⁵¹

Есента 1901 година раководител на ТМОРО во Крушово - Демирхисарско, бил Христо Куслев. Според него реонот бил слабо вооружен. Во с. Крушово имало 20 пушки, а во Крчово 80.²²⁵² Агитацијата ја вршела четата на дедо Иљо Крчовалијата, чиј секретар бил И. А. Грчето. Набрзо по еден инцидент во илегала поминал и раководителот Куслев.²²⁵³ Есента дедо Иљо ја проследувал четата на Дончо и Касапчето. Меѓутоа Дончо бил ранет и заминал за Бугарија. На теренот останале да делуват Касапчето и Ангел Спанчовалијата. Тие биле разбиени на Пирин.²²⁵⁴

Меѓутоа, Дончо набрзо се вратил назад како многу поопасен, застанувајќи отворено на страната на Џончев. Неговата понуда преку раководителот на Палат - поп Давчо да влезе во Организацијата, бил само фарса, бидејќи тој неколку пати порано имал отворени покани од страна на Делчев.²²⁵⁵ Дончо пред населението агитирал дека Бугарија и Русија ќе

2249 Исто.

2250 Исто, 90.

2251 Исто.

2252 Спомени на Хр. Куслевъ..., 122.

2253 Исто, 122-123.

2254 Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 142.; Х. Силянов, цит. дело, т.1, 162.

2255 Според Грчето, Дончо откако бил ранет и заминал во Бугарија се плашел да не биде ликвидираан од Организацијата. Затоа преку поп Давчо почнал да делува за прием во Организацијата. Тој бил одбиен, бидејќи порано бил поканет да влезе во неа, но одбивл. Сега таквите како него не биле потребни. Грчето истакнува дека дури потоа тој влегол во Македонија како агент на Џончев околу Коледен 1902. (Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 142-143). Последнава констатација на Грчето е неточна. Дончо

помогнат и дека "не треба да се дават пари за пушки, туку секој да каже, каква пушка сака и сам да дојде до границата за да му се предаде. Оставете ги оние внатрешните, тие не мислат за вашата слобода".²²⁵⁶ Откако Дончо се зацврстил во Петричко кон крајот на 1901 година, Дедо Иљо Крчовалијата отишол на помош таму. Во меѓувреме Дончо направил обид да ја одземе Мис Стоп од рацете на Сандански, но во тоа не успеал.

Независно од жилавиот отпор и одбрана на ТМОРО, кон крајот на 1901 година врховизмот успеал да фати корени и да создаде свои бази во Серскиот и Струмичкиот револуционерен округ. Според Х. Силјанов со исклучок на неколку села во Цумајско, Петричко и Малешевско врховистите ги завладеале овие области. Растројството и деморализацијата, делумно зафатило и некои други. Со својата упорност опстојале Разлошко, Мелничко, Неврокопско и Демирхисарско.²²⁵⁷ Пионер на врховизмот зад бугарската граница бил арамискиот војвода Дончо Златков.²²⁵⁸ Изненадува фактот што ВК на Михајловски-Цончев, кој се декларирал како бранител на моралот и чистотата на делото и агитирал против "кражбите" на Сарафов и нечистите дела на некои внатрешни, својот пробив во Македонија го започнал со професионални арамии, контрабандисти и разни други отпадници и декласирани елементи од Организацијата, без најмалку чувство на совест, согласно своите декларации. "Без помошта на тие внатрешни пионери (ВК б.н.) ... помачно би проникнал и едвај ли некогаш би успеал ... Дончо и неговите колеги се претходниците и патоводителите, кои ги отворија дверите на 'Пиринското царство' за капетан Јурдан Стојанов, Софрониј Стојанов, Тодор Саев, Лефтеров и други офицери ... за да го подготват востанието".²²⁵⁹

уште од крајот на летото почнал да делува како врховистички војвода. Неговата понуда за влез во ТМОРО била чиста фарса, бидејќи тој таква можност имал порано.

²²⁵⁶ Спомени на Ив. Анастасов Гърчето..., 143.

²²⁵⁷ Х. Силјанов, цит. дело, т.1, 164.

²²⁵⁸ Исто, 161.

²²⁵⁹ Исто.

9.1. Кон крајот на летото 1901 година со Серскиот револуционерен округ, успешно било изведено киднапирањето на Мис Стон. Со тоа започнала 6 месечна мистериозна афера. Според времетрајето, спектакуларноста, остварениот финасиски ефект и афирмацијата на мекедонското ослободително дело на меѓународен план, притоа речиси без никакви сериозни последици за ТМОРО, тоа е најкрупната афера во историјата на Организацијата. Главни актери во неа биле: Јане Сандански, Христо Чернопеев и Крсто Асенов.

На советувањето во Софија од март 1901 година, била констатирана сериозна беспарица, која го отежнувала реализирањето на предвидените планови на Организацијата. Независно од тешката финансиска ситуација, Делчев, категорично ги отфрлил предлозите за земање пари од бугарската влада. Непосредно потоа Делчев го ополномоштил Герциков, да замине во Македонија со задача да дојде до пари, без да предизвика опасности за Организацијата. Од друга страна и Окружното во врска со Солунската афера, налагало да не се превземат крупни акции, кои може да предизвикат нови опасности. Сепак, неопходноста од пари налагала ризични акции.

Летото 1901 година на едно советување во Ќустендил, Делчев, Ј. Сандански и Х. Чернопев заклучиле дека ситните грабежи само го нарушуват престижот на Организацијата, а не придонесуват за нејзино финансиско закрепнување. Затоа Ј. Сандански предложил да се киднапира бугарскиот кнез Фердинанд при неговите патувања за Рилскиот манастир. Делчев тоа го отфрлил и предложил војводите на четите да пронајдат начин за доаѓање до пари, надвор од границите на Бугарија.²²⁶⁰

Сите се нашле пред дилема и контрадикторност. Помошта од Бугарија не била прифатлива, ситните акции не давале соодветен ефект, а

²²⁶⁰ Лаура Бет Шерман, Пожари в планината, Македонското револуционно движение и отвличането на Елен Стоун, (превод од англиски Екатерина Николова), София 1992, 25. Во оригинал: Laura Beth Sherman-Feldman. *Fires in the Mountain. The Macedonian Revolutionary Movement and the Kidnapping of Ellen Stone*. Columbia University New York, 1980.

големите биле опасни по делото. Неизбежно било да се прекрши некоја од препораките.

Околу Петровден 1901г. С. Михајлов, Ј. Сандански и Х. Чернопеев, скроиле план да го фатат Сулејман-бег од Горна Цумаја. Планот не бил реализиран поради болест на бегот.²²⁶¹ Со слични намери Сандански и Чернопеев заминале во Разлошко. Таму сметале да го фатат протестантскиот мисионер од Солун д-р Хаус. Бидејќи Хаус го одложил патувањето, планот пропаднал. Меѓутоа, тие дознале дека во Банско се наоѓа протестантската мисионерка Мис Елен Стон и одлучиле да ја киднапират.²²⁶² Според Х. Чернопеев, тоа било попривлечно бидејќи: "Д-р Хаус, секогаш бил пријател на селаните. Кога чувме, дека тој решил да не доаѓа, јас на пример речиси не сожалував ... За Мис Стон јас не држев многу. Таа често проповедаше против нас, велејќи на селаните, дека господ ќе ги оттргне од бедите, а не 'разбојниците' ... тоа ја направи работата полесна за проголтување".²²⁶³

За намерата бил сондиран Месниот комитет во Банско на чело со Димитар Лазаров,²²⁶⁴ и членовите : Борис Тодев, Симеон Молеров, Иван (Јонка) Колчагов и Иван (Јонка) Ваканов. Последните двајца биле протестанти, па затоа во прво време се колебале.²²⁶⁵ Притоа бил утврден следниот план: 1. Четата ќе се состои од малку луѓе и тоа: Сандански, Чернопеев, стариот ајдутин Стојан Просјакот, и уште двајца четници, кои два дена порано ќе заминат за с. Градево; 2. Фаќањето да се изведе на патот од Разлог за Г. Цумаја, кај месноста Потпрена Скала; 3. Да се извести раководителот Ангел Мазнеов во с. Градево за да даде содејство; 4. Со четата да замине Вапцаров за да ги посочи жените; 5. Пред жените со бела крпа на главата ќе замине Митре Захов, за да го најави нивното пристигање; и

²²⁶¹ Спомени на Сава Михайловъ..., 87.; Спомени на Яне Сандански..., 17.

²²⁶² Спомени на Яне Сандански..., 17.; Спомени на Чернџо Пѣевъ..., 59.

²²⁶³ Цитирано според Мерсия Макдермот, За свобода и съвршенство. Биграфия на Яне Сандански, (превод от ангийски Веселин Измирлиев), София 1987, 71.

²²⁶⁴ Пленяването на Мисъ Ел. Стонъ и г-жа Катерина Стефанова Цилка, соопшвава Л. Томовъ, Ил. Илинденъ г. V, 9-10 (49-50), София 1933, 25.

²²⁶⁵ Исто. Спомени на Яне Сандански..., 19.

6. За придружничка на Мис Стоун да се земе г-ѓа Елена Ушева.²²⁶⁶ Дозвола за реализација на планот била побарана од Г. Делчев и Ѓ. Петров. Делчев со колебал, а Ѓорче не верувал дека ќе се извлечат големи пари. Творците на планот одлучиле да делуват на своја глава.²²⁶⁷

Мис Елен Стоун е американски државјанин, која во 1878 г., дошла во Бугарија на работа во американското женско училиште во Самоков, а покасно во Пловдив. По престојот во САД, 1898 г., Американскиот совет за странски мисии ја назначил за протестански агитатор сред жените во Солун. Во тоа својство летото 1901 година, престојувала во Банско каде организирила курс за учителките за основните протестански училишта и за жените од Библиското друштво.²²⁶⁸ Во работата и помагала Катерина Цилка (по татко Стефанова), родум од Банско. Таа била мажена за албански протестантски свештеник од Корча, со кој се запознале за време на образованието во САД. По завршувањето на летниот курс во Банско, Мис Стоун требало да се врати во Солун, а Катерина со семејството во Корча.²²⁶⁹ На 21. 08./ 3.09. 1901 година,²²⁷⁰ тие со поголема придружба тргнале од Банско за Цумаја. Преку месниот комитет за нивни кирации биле наместени Георги Маџурев и Саве Мехомиски.²²⁷¹

9.2. Додека Сандански и Чернопеев го подготвувале планот, четата ги чекала во Пирин под времена команда на Никола Дечев. Долгото чекање му здодеало на Дечев, поради што напишал остро писмо до Сандански. Во него потенцирал доколку тој и Чернопеев не се вратат истата вечер во четата, таа ќе замине за Кнежевството.²²⁷² Затоа, Сандански и Чернопеев веднаш се вратиле со 8 мина вооружени селани. Поради

²²⁶⁶ Пленяването на Мисъ Ел. Стоунъ..., 25.

²²⁶⁷ Спомени на Сава Михайловъ..., 87.

²²⁶⁸ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 71.

²²⁶⁹ Исто.

²²⁷⁰ Исто, 73, Спомени на Яне Сандански..., 20. Меѓутоа во написот на Л. Томов, стои погрешно дека фаќањето на Мис Стоун било на 3/16. 09. 1901 година. Очигледно Томов, фаќањето го дава по новиот календар, а потоа уште еднаш го претвора по нов стил, при што погрешил. (Пленяването на Мисъ Ел. Стоунъ..., 26.)

²²⁷¹ Пленяването на Мисъ Ел. Стоунъ..., 26.

²²⁷² М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 71.

остриот тон на писмото избило расправија. Како резултат на тоа 11 мина од 14 члената чета биле разоружани и вратени во Бугарија. Така со Сандански и Чернопеев, останале: Димитар Ќосето, Стоил Просјакот и Димитар Инев. Тројца биле запознати со планот за одвлекување на Мис Стоп. Месниот комитет од Банско требало да им даде сигнал за почеток на акцијата. Во меѓувреме добиле писмо од Симеон Молеров, дека некој од банските чорбации се спротиставил на одвлекувањето. Сандански и Чернопеев повторно влегле во Банско за да ги испеглат до крај работите. Се чини дилемите ги пресекол Чернопеев со зборовите: "Добро, но дајте вие по 5000 лири, секој и ќе се откажеме".²²⁷³

Во меѓувреме претседателот на ОК во Банско, Димитар Лазаров се запознал со Мис Стоп и од неа го дознал точното време и датумот на поаѓање. Истовремено, за нивни кирации биле стокмени доверливи луѓе на Организацијата.²²⁷⁴ Откако биле уредени сите прашања и по засилувањето на четата со 6 мина селани, таа заминала кај Потпрената Скала. Набрзо се придружил Крсто Асенов со 5 души. Целта ја знаеле само неколкумина. Од заведувачки причини биле облечени во аскерски и други турски алишта.²²⁷⁵ Доцна приквечер пристигнале очекуваните патници. Во тринаесет члениот караван покрај Мис Стоп се нашле: Катерина Ушева и нејзиниот син Петар, Катерина Цилка со сопругот Глигор, 3 млади учителки и 2 ученици. Групата требало да се раздели во Г. Џумаја. Притоа, Мис Стоп да заине за Солун, семејството Цилка за Корча, другите за други места.²²⁷⁶ Планираната разделба се случила порано и под други околности.

Патниците биле пресретнати и поведени в планина. По двочасовен забрзан марш го добиле првиот одмор. Тогаш Мис Стоп и Катерина Цилка биле одделени од групата и одведени на страна. Цилка, која била бремена во 5 месец била земена како придружничка на Мис Стоп од

²²⁷³ Исто, 72.

²²⁷⁴ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 28-29.

²²⁷⁵ Спомени на Јане Сандански..., 19-20.

²²⁷⁶ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 29.

морални причини за да не бидат обвинети за неморал. Таа била земена наместо возрасната Катерина Ушева, за која се покажало дека има здравствени проблеми.²²⁷⁷ Останите од групата биле ослободени следното утро со инструкции да соопштат на власта дека жените се фатени од чета која говори турски.²²⁷⁸

Во текот на грабнувањето се појавиле непредвидени околности и проблеми. Мис Стои од Банско тргнала подоцна од планираното. Во меѓувреме поради присуство на турска војска, селаните не успеале да ја снабдат четата навреме со храна. Така во дводневното чекање на патниците, четниците прегладнеле. Оттука веднаш по одвлекувањето, тие го претресле багажот на патниците. Притоа им била одземена сета храна и само една Библија. Грабнувачите заборавајќи дека глумеле Турци, веднаш се нафрлиле врз свинските производи.²²⁷⁹ Според Сандански, тие во почетокот се труделе меѓу себе да говорат турски, но брзо се откажале бидејќи не го познавале добро.²²⁸⁰

Непосредно пред одвлекувањето, на местото на заседата неочекувано се појавил еден Арнаути.²²⁸¹ По предупредувањето да застане, тој почнал да пука со револвер, при што полесно ранил едно момче.²²⁸² Затоа, тој бил поведен со пленетите патници. При распрашувањето Сандански и Чернопеев, утврдиле дека станува збор за насилник, кој извршил многу злосторства врз христијанското население. Поради тоа К. Асенов ја изгубил ладнокрвноста и веднаш го ликвидирал пред очите на фатените патници. Тој настан, како и земањето на храната од свинско месо го поткопал мислењето на патниците, дека грабнувачите се Турци.²²⁸³

²²⁷⁷ Исто, 30.; М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 73.; Спомени на Яне Сандански..., 19.

²²⁷⁸ Л.Б. Шерман, Пожари в планината..., 31.

²²⁷⁹ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 74.

²²⁸⁰ Спомени на Яне Сандански..., 20.

²²⁸¹ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 74. Меѓутоа според Сандански, тој бил Турчин. (Спомени на Яне Сандански..., 19.).

²²⁸² Спомени на Яне Сандански..., 19.

²²⁸³ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 74.

Од безбедносни причини, четата претежно се движеле ноќе и постојано го менувала правецот на движењето. На втората ноќ Сандански ја повредил ногата.²²⁸⁴ Уште понесреќно било откритието дека Катерина Цилка е бремена.²²⁸⁵ За неа и за Мис Стон биле обезбедени коњи.²²⁸⁶ Вториот ден биле во околината на с. Долна Сушица. За утеха на жените им биле подарени горски цвеќиња и претходно одземената Библија. Поради таквиот однос тие сватиле дека не се грабнати заради грабеж, туку од други причини.²²⁸⁷ Третата ноќ кај с. Сушица им откриле дека се грабнати за откуп. Притоа Чернопеев ги предупредил дека доколку се обидат на бегство ќе бидат убиени. Мис Стон одговорила дека тие нема да дадат таков повод, а доколку им се случи нешто, тие ќе бидат судени од бога.²²⁸⁸ Истовремено им било откриено дека за нив ќе се побарат 25 000 т. лири, или како што пресметала Мис Стон 101 000 \$. Исплашена од големата сума, Мис Стон рекла дека тие не се принцези, ниту пак милионерки и дека Американскиот совет за пропаганда, нема да го плати откупот за да не се направи преседан.²²⁸⁹

Третата ноќ, заедно со заложничките, четата поминала во Бугарија со намера да отседне таму додека не стивне шумот во Џумајско.²²⁹⁰ Краткотрајно престојувале во селата Флорош и Црвиште. Во меѓувреме Сандански заминал во Дупница на лекар за повредената нога, но и да дозна нешто. Притоа од Н. Малешевски и месните телграфисти разбрал дека бугарска војска и полиција ги пребаруваат пограничните области. Затоа, веднаш се вратиле назад во Џумајско.²²⁹¹ Времено се

2284 Спомени на Яне Сандански..., 20.

2285 М. Макдермот, За слобода и совршенство..., 74.

2286 Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 31.

2287 Исто, 32.

2288 Исто, 33-34.

2289 М. Макдермот, За слобода и совршенство..., 74.

2290 Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 34.

2291 М. Макдермот, За слобода и совршенство..., 75.

сместили во една самотна куќа во Селиште, од каде започнале обидите за отпочнување на преговори за откуп.²²⁹²

9.3. Мис Стон е прв американски граѓанин, киднапирана надвор од теритоџријата на САД.²²⁹³ Веста за нејзиното киднапирање ја пренеле ослободените сопатници на чело во Глигор Цилка. Тие на 4.09. 1901 година се вратиле во Банско и веднаш ја известиле власта и тамошната протестантската заедница. Таа, на 5 септември, за настанот телеграфски го известила главниот протестански мисионер во Македонија д-р Џон Хаус во Солун. Тој веднаш го известил американскиот конзул во Солун П. Х. Лазаро, кој информацијата ја препратил до американскиот генерален конзул во Цариград и Солунскиот валија. Лазаро изнудил ветување од власта, да не превзема мерки за гонење на четата и ослободување на жените, бидејќи тоа можело да биде опасно. Лазаро, му препорачал на Дикенсон во Цариград, да ја предупреди Портата од опасноста при вмешување на војската и дека Империјата треба да го плати откупот.²²⁹⁴

Османските власти истрагата ја започнале во сопствен стил. Најпрво биле приведени кирациите Саве Мехомиски и Георги Мицурев.²²⁹⁵ Во Г. Цумаја пристигнала војска од Сер. Потерите започнале да ги обиколуваат селата околу кои било извршено грабнувањето. Од Градево биле фатени и мачени повеќе селани. 15 од нив биле одведени во Г. Цумаја. Потерите ги засегнале селата: Србиново, Хрсово, Марулево, Бистрица, Влахи, Кресна и други. Дел од повидните жители побегнале во Бугарија. Меѓу нив бил претседателот на цумајската општина.²²⁹⁶ Во Мехомија (Разлог) пристигнала војска и жандармерија на чело со серскиот мутесариф, а Банско било целосно блокирано.²²⁹⁷ Поточно во Мехомија се испратени 60 војници и 60 жандарми. Во куќата на тамошниот

²²⁹² Исто, 76.

²²⁹³ Л. Б.Шерман, Пожари в планината..., 41.

²²⁹⁴ Исто, 38.

²²⁹⁵ Пленяването на Мисъ Ел. Стоњъ..., 26.

²²⁹⁶ Право II/ 3 (11), София, 12.09.1901, 2.

²²⁹⁷ Исто.

кајмакам Беди Нури Ефенди било одржано советување помеѓу претставниците на османските воени, полициски и цивилни власти. Истиот ден во Разлог врзани биле доведени сите овчари и говедари од пошироката разлошка околина.²²⁹⁸ Тие биле прашувани и мачени за да откријат каде е четата и кој ја снабдува со храна. Следниот ден биле ослободени откако дале по 2 бели мецидии за "сенет", со што се задолжени штом видат комити да соопштат на власта. Од приведените сточари најмачен бил 67 годишниот Атанас Влавот. Тој бил ослободен на 13/26. 11. 1901 година. При мачењето на приведените, за да не се слуша викањето од бол, на устите им биле ставани торби полни со пепел.²²⁹⁹

За да дојде до сознанија за грабнувачите власта се послужила со лукавост. За таа цел бел ангажиран Руне Мустафа-Пеливан, познат како "Господ на Ѓаурите". Под негово водство била формирана една дружина од жандарми, кои преоблечени во востанички алишта, почнале да ги обиколуваат селата. Барајќи храна и засолниште по овчарските колиби и по селата тие се претставувале како комитетска чета испратена од Бугарија. Секаде каде што се појавиле, сточарите веднаш јавиле во конакот. Овој план на власта бил безуспешен.²³⁰⁰

На 4/17. 09. 1901 г., Банско било под целосна блокада. При претресот во куќата на кирацијата Саве Мехомиски биле пронајдени 2 кримки и една берданка. Истовремено биле претресени домовите на Симеон Молев, Иван Проданчин и Миле Бизов, кои побегнале од Банско. Од таму бил приведен Владимир Даскалов, син на цумајскиот протестански проповедник. Најлошо од сите поминал Саве Мехомиски. Покрај мачењето, власта се обидела од него да извлече признанија по пат на ветувања. Нему му била ветена турска служба и плата од 4 лири месечно. Власта му поднела листа од 40 лица како можни грабнувачи и побарала да ги посочи вистинските. На 7/20. 09. тој бил облечен во турски алишта и одведен во с.

²²⁹⁸ Право II/12 (20), София 11. 11. 1901, 3.

²²⁹⁹ Исто.

²³⁰⁰ Исто.

Мечкул. Таму му дале нов список од 12 селани за да посочи кој од нив е замешан во грабнувањето. Бидејќи не признал ништо, 2 часа бил обесен со главата надолу. Тој со уште двајца селани бил одведен во Градево, каде започнале нови арести.²³⁰¹ Во Банско бил уапсен претседателот на ОК на ТМОРО Димитар Лазаров,²³⁰² братот на Ив. Колчагов - Костадин Колчагов,²³⁰³ Борис и Георги Тодеви, Иван Витанов и други.²³⁰⁴

На 9/22.09.1901 г. во Мехомија дошла специјална комисија од Солун по што биле ослободени сите со исклучок на Саве Мехомиски и Димитар Лазаров.²³⁰⁵ Таквата одлука на власта уследила по интервенцијата на англискиот конзул во Солун Алфред Билјоти.²³⁰⁶ Очигледно, иако биле уапсени повеќе мина кои биле инволвирани во одвлекувањето на Мис Стон, благодарение на нивната цврстина власта не открила ништо.

На 5.09.1901 година за одвлекувањата на Мис Стон дознала бугарската влада. Таа веднаш самоиницијативно превзела сериозни мерки за обезбедување на границата.²³⁰⁷ Во меѓувреме во дипломатските кругови протекле разни претпоставки околу можните грабнувачи. Меѓу нив дури дека во грабнувањето се замешани Мис Стон и Цилка, како симпатизери на македонските револуционери за да извлечат многу пари. Врз основа на искажувањата на ослободените патници, кои забележале дека грабнувачите јаделе свинско месо и дека зборуваат лош турски јазик, независно од тоа што биле во турска облека се добило впечаток дека станува збор за македонска банда под влијание на Сарафов.²³⁰⁸

9.4. Шест дена по грабнувањето на 9.09. 1901 година во Селиште, Мис Стон била натерана да го напише првото писмо со што требало да

²³⁰¹ Исто.

²³⁰² Пленяването на Мисъ Ел. Стонъ..., 26. Во текстот погрешно стои Димитар Стефанов.

²³⁰³ Право II/ 6 (14), София 30.09.1901, 3.

²³⁰⁴ Пленяването на Мисъ Ел. Стонъ..., 26.

²³⁰⁵ Право II/12 (20), София, 11.11.1901, 4.

²³⁰⁶ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 39.

²³⁰⁷ Исто.

²³⁰⁸ Исто, 40-41.; АМ, ф. ФО, мф. 331 78/5148, No. 139, 18.09.1901, Софија.

започнат преговорите за откуп. Писмото било диктирано од Сандански и Чернопеев, а нејзе и било оставено да одлучи до кого ќе го адресира. Таа се одлучила за Костадин Петканчин, протестант од Банско и нејзин стар пријател. Во писмото било нагласено дека се фатени за 25 000 лири откуп и барале тој да го извести касиерот на американскиот совет во Цариград Вилијам Пит.²³⁰⁹ По се изгледа курирот не го нашол Петканчин, а писмото го оставил на неговиот праг. Исплашен од тоа Петканчин го предал писмото на власта со што пропаднал првиот обид за отпочнување на преговорите.²³¹⁰ На тој начин истекле 11 од 20 дена дадени како рок во писмото, без да се постигне никаков напредок.²³¹¹ Тогаш Мис Стон била натерана да напише писмо до протестанскиот мисионер во Самоков, д-р Хаскел. Него го однел лично Крсто Асенов.²³¹² Тој на 24.09.1901 година го предал писмото низ прозор на неговата ќерка и исчезнал. Во писмото било нагласено дека парите треба да се донесат во Банско, каде четата ќе го организира приемот. Притоа бил даден рок од 18 дена. Заедно со писмото било доставено и полномоштво од Мис Стон и Цилка со кое доставувачот на писмото можел да ги прими парите. Хаскел на 28.09. се нашол во Цариград. Таму се сретнал со Вилјам Пит, временниот американски претставник Еди Пенсер,²³¹³ и со дотогашниот генерален американски конзул во Цариград Чарлс Дикенсон. Последниот на 4. 10. 1901 пристигнал во Софија.²³¹⁴

Извесна логистичка подршка преговарачите добиле од Ѓ. Петров. Н. Малешевски побарал Ѓ.Петров да дојде во Дупница за да им даде совет. Но до средба не дошло бидејќи Ѓорче будно бил следен од бугарската полиција.²³¹⁵ Со негово посредство било испратено првото писмо до Хас-

²³⁰⁹ Л. Б.Шерман, Пожари в планината..., 35.

²³¹⁰ Спомени на Јане Сандански..., 20.

²³¹¹ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 76.

²³¹² Спомени на Јане Сандански..., 20.

²³¹³ Л.Б.Шерман, Пожари в планината..., 36-37.

²³¹⁴ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 76.

²³¹⁵ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 152-153.

кел во Самоков,²³¹⁶ кое според Сандански не било предадено, па морал лично да замине Асенов.²³¹⁷ Во текот на преговорите Ѓ. Петров во Трново имал две средби со Малешевски, и две со Чернопеев и Асенов.²³¹⁸

Во случајот Мис Стоп се вмешал и американскиот Департамент. Тој почнал да дава инструкции до Дикенсон и Лејшман, притоа објавувајќи дека Департаментот нема да се занимава со прашањето, а целата одговорност за откупот ја препушта во рацете на Лејшман.²³¹⁹ Во време на аферата, САД и Бугарија немале директни дипломатски односи. Американските интереси во Бугарија ги застапувало англиското претставништво. Во 1901 година САД и Бугарија потпишале спогодба за отварање на американско претставништво во Софија. На 3 јули 1901 за американски претставник во Софија бил предложен дотогашниот генерален конзул во Цариград, Чарлс Дикенсон. Меѓутоа, неговиот статус не бил потврден од Фердинанд.²³²⁰ До пристигањето на Дикенсон во Софија, англиски претставник Џејмс Мак Грегор ја изнел американската загриженост за Мис Стоп пред бугарската влада. Од неа побарал да превземе мерки за фаќање на четата, која можеби била поттикната од Сарафов и побарал да не му допуштат да ја напушти земјата.²³²¹ Мак Грегор ја напуштил поранешната претпоставка дека грабнувачите се турски дезертери и сметал дека тие се во врска со ВК и дека се кријат околу Рилскиот манастир. Бугарската влада, ветила дека ќе го надгледува Сарафов, но забележала дека тој веќе не е фактор во ВК.²³²² Мак Грегор го известил Лејшман во Цариград, дека бугарската влада не е подготвена да превземе дејствија и дека Сарафов има многу приврзаници во Македонија, кои би можеле да го

²³¹⁶ Исто, 153.

²³¹⁷ Спомени на Јане Сандански..., 20.

²³¹⁸ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 153-154.

²³¹⁹ Л. Б.Шерман, Пожари в планината..., 41-42.

²³²⁰ Исто, 42.

²³²¹ Исто, 43.

²³²² АМ. ф. ФО. мф. 331, 78/5148, No. 139, 18.09.1901, Софија.

извршат грабнувањето.²³²³ Така бугарската влада неосновано се нашла во незгодна положба иако превзела сериозни мерки.

Американскиот совет за пропаганда и државниот депармент објавиле дека нема да го платат откупот за Мис Стоун, бидејќи со тоа би се создал опасен преседан. Департментот не можел да одобри средства за откупот без дозвола на Конгресот на САД.²³²⁴ На 3.10. 1901 година, американскиот државен секретар му препорачал на секретарот на Американскиот совет, дека парите за откуп можат да се соберат по пат на доброволни прилози. Истовремено ветил дека администрацијата ќе го убеди Конгресот да ги врати парите на дарителите. За таа цел во САД бил формиран Комитет и била отворена посебна сметка во банка. Во таа смисла на 24.09. 1901 година Департментот ги известил своите претставници во Цариград дека владата на САД и американскиот совет не ја превземат одговорност за плаќање на откупот, но нема да пречат на доброволните прилози.²³²⁵ Департментот иако изјавил дека нема да се занимава со преговори за откуп, ветил помош и содејство. Тој препорачал сите активности да се кординираат преку Вилијам Пит, касиерот на Американскиот мисионерски совет во Цариград.²³²⁶

Дикенсон во Софија пристигнал на 4.10.1901 година. Тој ги заборавил инструкциите од Департментот и се објавил за официјален посредник во преговорите. Веднаш му напоменал на Стојан Данев-бугарски министер за надворешни работи, дека одвлекувањето е организирано од ВК и дека за одговорна ќе ја држи бугарската влада. Во таа смисла испратил повеќе обвинителни ноти. Одбраната на Бугарија била дека грабнувањето било на турска територија и дека неможе да се докаже присуството на грабнувачите во Бугарија. Бугарскиот министер за внатрешни работи Михаил Сарафов, со нота го известил Дикенсон, дека нема да дозволи откупот да се изврши на бугарска територија бидејќи со тоа би се создал

²³²³ Л. Б. Шерман, Пожери в планината..., 43.

²³²⁴ Исто, 45.

²³²⁵ Исто, 45-46.

²³²⁶ Исто, 46.

преседан, кој ќе го користат и други грабнувачи од Турција. Независно од тоа Дикенсон продолжил со притисокот, залагајќи се дури да организира сопствена истрага.²³²⁷ Негово однесување придонело во март 1902 година, да биде прогласен за непожелна личност во Бугарија.²³²⁸

Во надмудрувањата со бугарската влада Дикенсон изгубил подолго време. Се чини во меѓувреме попрактичен бил американскиот вршител на работите во Цариград Еди Пенсер. Тој знаел дека за откупот се барат 25 000 лири. За секоја евентуалност, тој побарал од власта, четата да не биде опколувана и напаѓана пред ослободувањето на Мис Стон. Исто така стапил во контакт во рускиот претставник Зиновјев, кој според него имал влијание врз ЦК. Зиновјев ветил дека ќе направи се што е можно.²³²⁹

Во меѓувреме истекувал крајниот рок што го поставила четата во писмото до Хаскел. Една недела пред истекот на рокот, Дикенсон се одлучил на спасителна акција. На 7.10. 1901 година тој разбрал дека четата се наоѓа на Пирин. Затоа предлагал заедничка акција на османската и бугарската армија за нејзино фаќање и ослободување на заложничките. Овој план бил категорично отфрлен. Немајќи друг излез Дикенсон се одлучил на преговори со четата.²³³⁰

Почитувајќи го дадениот рок д-р Хаскел на 8 октомври се вратил со Самоков. Меѓутоа од четата немало никаков сигнал, веројатно поради набљудувањата од власта.²³³¹ На 25.10.1901, К. Асенов доставил второто писмо од Мис Стон до д-р Хаскел. Со него рокот за откупот бил продолжен за 8 дена. Тогаш Хаскел се обидел да преговара за пониска цена. Затоа, Асенов се вратил назад за да се консултира со четата. Хаскел за воспоставениот контакт го известил Дикенсон. Тој пристигнал во Самоков на 29.октомври 1901 година. Три дена пред тоа, Дикенсон добил известување од Департментот дека од доброволните прилози во САД биле

²³²⁷ Исто, 46-50.

²³²⁸ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 77.

²³²⁹ АМ. ф. ФО, мф. 332, 78/5124, No. 360, 6.10.1901.

²³³⁰ Л. Б. Шерман, Пожери в планината..., 51-53.

²³³¹ Исто, 53.

собрани 66 000 \$. Еди Пенсер и Вилијам Пит сметале дека Дикенсон со своето присуство ќе му попречи на Хаскел. Сепал Дикенсон не успеал да се сретне со К. Асенов бидејќи тој се вратил во четата.²³³²

Во меѓувреме рускиот дипломатски претставник во Софија Бахматиев преку К. Бојациев воспоставил контакт во студентот Лазар Томов. Преку него со посредство на Никола Малешевски било испратено писмо до Мис Стоп од нејзината бивша ученичка Касарова.²³³³ Мис Стоп одговорила на задната страна од писмото. Истовремено таа напишала писма до Дикенсон, и до нејзиното семејство. Споменативе писма ги зеле К. Асенов и Чернопеев, кои заедно со Л. Томов заминале за Софија.²³³⁴ На 31 октомври Л. Томов, преку Бојациев ги предал писмата до Бахматиев.²³³⁵ Тој го известил Дикенсон, дека дошол човек за преговори. На 5 ноември 1901 година во хотелот Бугарија, Дикенсон се сретнал со К. Асенов. Веднаш потоа на 8 ноември имал средба со Чернопеев, а на 13 ноември со двајцата. Во извештаите Дикенсон забележал дека Асенов му направил впечаток, но не и Чернопеев. На последната средба, Дикенсон понудил 10 000 лири. Преговарачите одговориле преку посредници дека не ја прифатат понудената сума. Затоа, Дикенсон испратил ултиматум доколку за една недела не ги прифатат 10 000 лири, парите ќе се вратат назад, а тој ќе се откаже од преговорите. За да биде поубедлив на 26.11.1901 година, тој ја напуштил Софија и заминал за Цариград.²³³⁶

Според Ѓ. Петров, Дикенсон во преговорите се однесувал од високо и несакал да преговара со разбојници. Нему му било одговорено дека тие не ја признават бугарската влада, дека таа е нивен непријател и доколку тој се осуди да ги предаде на бугарските власти, не ќе го остават жив, а и сами не ќе се предадат живи. Оттука Дикенсон пазарлакот го започнал

²³³² Исто, 54.

²³³³ Пленяването на Мисъ Ел. Стопъ..., 27.

²³³⁴ М. Макдермот, За свобода и съвършенство..., 77.

²³³⁵ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 55.

²³³⁶ Исто, 55-56.

со 5 000 турски лири.²³³⁷ Имајќи го во предвид однесувањето на Дикенсон, нема сомнение дека тој се држел заканувачки кон преговарачите. Во тој контекст сосема е оправдано тврдењето на Сандански дека додека Асенов преговарал, Чернопеев вардел од надвор.²³³⁸

Дикенсон неможел да ги убеди преговарачите за висината на откупот. Освен тоа, тие инсистирале парите да се предадат во Бугарија, а ослободувањето на заложничките да биде на османска територија. Наспроти тоа Дикенсон инсистирал предавањето на парите и ослободувањето на жените да се извршат во исто време и место.²³³⁹ Иако воспоставил директни контакти со актерите на грабнувањето, тој бил убеден дека поттикнувачот бил Сарафов. Тој верувал дека киднапираните цело време претстојувале во Бугарија. На крај тој се сомневал во преговарачите зошто после секои преговори барале да се консултират со своите претставници во Македонија.²³⁴⁰

Поради своите мудрувања Дикенсон ја загубил довербата во САД. Департментот констатирал дека тој загубил премногу време во обиди да ги докаже своите наоди против бугарската влада, место да ги насочи силите за ослободување на Мис Стоп.²³⁴¹ Меѓутоа, Дикенсон не бил единствениот преговарач. Вршителот на работите во Цариград во првата декада на ноември побарал дозвола од Департментот, во Солун да го испрати легациониот секретар Гарџиоло за да воспостави контакт со четата.²³⁴² Исто така се ангажирал и директорот на американскиот колеџ во Цариград. Тој предложил во околината на Солун да се испратат луѓе што го знаат јазикот на населението. Овој предлог го прифатило претставништвото во Цариград и побарало дозвола од Департментот за преговорите да ги ангажира Гарџиоло и Пит со предлог од 66 000 \$ - 15 000 т. лири.

²³³⁷ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 154.

²³³⁸ Спомени на Јане Сандански..., 20.

²³³⁹ АМ, ф. ФО, мф, 331, 78/5148, No 161, 14.11.1901.

²³⁴⁰ Исто.

²³⁴¹ Л. Б. Шерман, Пожари в планината... 72.

²³⁴² Исто, 56.

Департаментот предложил да се формира Комитет за преговори. Истовремено за да се олесни неговата работа било разгласено дека за откупот се располага со 66 000 \$. Доколку и тоа не успеало, тогаш на САД им останувале 3 опции; 1. Да го платат целиот откуп од 25 000 лири; 2. Да побарат од Турција и Бугарија воена акција за фаќање на четата; и 3. Да се принуди бугарската влада да ја превземе одговорноста за ослободувањето на Мис Стоун, откако ќе се испратат воени бродови во Варна.²³⁴³

9.5. Никој од актерите во киднапирањето не помислувал дека процесот на преговорите ќе се усложни до тој степен, така што целата акција да трае половина година. Во таква ситуација посебен проблем претставувало чувањето на заложниците на безбедно место. Со тоа бил задолжен Сандански. Четата морала постојано и брзо да се движи. Тоа било отежнато од повеќе околности. Османските потери се разлетале насекаде во Пирин. Претстојот на бугарска територија се покажал не сигурен поради превземените мерки од бугарска страна. Како загрозувачки фактор се појавила врховистичката чета на Дончо. Движењето на четата заедно со заложниците било уште потешко со оглед на фактот што станувало збор за жени. Мис Стоун била на 55 годишна возраст,²³⁴⁴ а нејзината придружничка Катерина Цилка во моментот на грабнувањето била бремена во 5 месец. Положбата уште повеќе се усложнувала со напредувањето на нејзината бременост. Оттука четата на Сандански се нашла во мошне деликатна ситуација. Во еден момент на очајание Јане, пред Цилка, искажал жалење поради нивното грабнување и дека никогаш повеќе немало да прибегне кон такви методи за доаѓање до пари, колку и да биле потребни за остварување на неговите идеали.²³⁴⁵

Независно од сложената ситуација, четата настојувала во рамките на своите можности да ги обезбеди сите неопходности и "удобства" за

²³⁴³ Исто, 72-73.

²³⁴⁴ Мис Елен Стоун била родена во 1846 година во Роксбри во државата Масачутес. (М. Макдермот, За слобода и свршенство..., 71.). Таа починала во декември 1927 година во Челси - Масачутес. (Ј. Б. Шерман, Пожари в планината..., 105).

²³⁴⁵ М. Макдермот, За слобода и свршенство..., 73.

жените. Само така можело да се замени растројството кај заложничките кои првите 5-6 дена редовно плачеле.²³⁴⁶ Едноставно, жените требало да ја прифатат реалноста и да свикнат на четничкиот живот, а четата требало да свикне на нивните потреби и можности.

Вториот ден по грабнувањето за нив биле обезбедени коњи. Секогаш им била предлагана најдобрата храна со која располагале. Често биле прашувани што сакаат иако реално изборот бил ограничен. Во Селишта каде селаните лебот го печеле под вршник, брашното со кое се правел леб за двете жени било сеано двапати низ фино копринено сито, иако тоа не било пракса во тој крај. Друг пат, еден четник добил задача да најде јајца. Бидејќи не успеал да најде ниту за пари, тој се втурнал во првиот двор во кој забележал кокошки. Заедно со домаќините ги затвориле кокошките во кошара, а тој останал покрај нив со револвер чекајќи да снесат јајца.²³⁴⁷

Бидејќи киднапираните биле фатени во летни алишта, со напредувањето на есента и зимата, неопходно било да се обезбедат со соодветна облека. Затоа неколку пати добиле платно и друг неопходен материјал за да си скројат и сопијат топла облека. Покрај неопходното платно, нож-ици, игли и конци, дури биле обезбедени напргстници, копчиња и ширити за украсување на облеката.²³⁴⁸ Двете жени изработиле облека за очекуваното бебе. Непосредно пред неговото раѓање тоа имало "прекрасна гардероба - оделата се порабени и избродирани, а кошулките се со безброј плисенца и украси".²³⁴⁹ Овие активности делумно го пополнувале времето на заложничките. Сепак тие со нетрпение го очекувале враќањето на К. Асенов за да разберат до каде се преговорите. Тој пристигнал во предвечерието на Денот на благодарноста.²³⁵⁰ Поради неуспешноста во преговорите со Дикенсон, а да не им го расипе празничното расположение Асе-

²³⁴⁶ Спомени на Яне Сандански..., 20.

²³⁴⁷ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 78.

²³⁴⁸ Исто.

²³⁴⁹ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 64.

²³⁵⁰ Официјален празник на САД (во последниот четврток на ноември) во чест на првите колонизатори на Масачутес, кој традиционално се прославувал со печени мисирки. (М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 77. белешка 34.).

нов се прикрил од нив. Американскиот празник четата го одбележала на пригоден начин. Била обезбедена мисирка, која бил зготвена по упатства на жените. Според Мис Стон "денот помина повесело, отколку што очекувавме дека е можно".²³⁵¹ Следниот ден Асенов им ја кажал непријатната вест од разговорите со Дикенсон, притоа додавајќи: "Сега ќе ве одведеме толку далеку, што дури и птиците нема да знаат каде сте ... Ако е неопходно, 5 години ќе ве држиме, но парите ќе ги добиеме".²³⁵²

Со оглед на напредната есен и претстојната зима, како и одолговлекувањето на преговорите се појавил предлог четата да се пресели во Арцанското езеро, каде густите трски давале широка можност за прикривање и избегнување на суровата планинска зима. Меѓутоа, одлучиле да се задржат во Пирин.²³⁵³ Најдолго време четата престојувала околу Селиште и Покровник. Една ноќ во Селиште во соседната соба се нашле тројца заптии. Домаќинот ги опијанил заптиите, а четата се извлекла незабележана. Од таму заминале во сушничката планина каде останале 4 дена во специјално приготвени колиби.²³⁵⁴

Додека четата се криела од османските потери, таа се нашла во опасност од врховистичкиот војвода Дончо. Тој бил дотолку поопасен бидејќи како стар арамија одлично го познавал теренот и условите. Сандански во своите спомени вели: "Имав чиниш претчуство, дека Дончо ќе дојде. Сонував еден сон и бев уверен, дека ќе стане нешто".²³⁵⁵ Навистина сонот се претворил во јаве.

Зафатеноста на Сандански, Чернопев и Асенов со аферата го олеснило пробивот на Дончо во Цумајско. Напорите на С. Михајлов преку демаскирање на врховистичката политика пред населението не успеале за долго да го спречат врховистичкиот налет.²³⁵⁶ Од Струмичко стигнала

²³⁵¹ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 77.

²³⁵² Исто, 78.

²³⁵³ Исто, 79.

²³⁵⁴ Спомени на Яне Сандански..., 20.

²³⁵⁵ Исто, 21.

²³⁵⁶ Поопширно за тоа види: Спомени на С. Михайлов..., 88-89.

вест дека Дончо успеал да го фати и ликвидира учителот Александар Илиев - учесник во одвлекувањето на Мис Стон. Од него Дончо се добрал до организационата шифра.²³⁵⁷ Поради тие настани Чернопеев и Асенов, тргнале да разберат што се случува и да се спротистават. С. Михајлов ги известил дека Саев тргнал од Дупница во помош на Дончо. Тие го пресретнале и разоружале Саев во Селиште. Во меѓувреме дознале дека Дончо собрал голема чета за да го нападне Сандански и да ги одземе жените. Тој им ветил на учесниците во акцијата по 20 лири, еден револвер и по една манлихера. За да добијат во време Чернопеев и Асенов се обиделе да преговараат со Дончо, но тоа не дало резултати.²³⁵⁸

Во такви околности Сандански останал со неколкумина четници во Тросково. Тамошниот селски раководител Спасе требало да обезбеди курир кој ќе ги одведе во друго прибежиште. Меѓутоа поради злоупотреба на организациони пари, Спасе поминал на страната на ВК.²³⁵⁹ По негова покана во Тросково дошол Дончо со 78 луѓе, кои се сместиле околу неговата кука.²³⁶⁰ Забележувајќи дека курирот доцни, Сандански испратил свои луѓе кај Спасе за да дознаат што се случува. Тие ненадејно биле нападнати од Дончо и едвај се спасиле со бегство.²³⁶¹ Веднаш потоа Дончо испратил две жени во куќата кај Сандански за да побараат газија, но со задача да откријат колкава е четата. Тие биле задржани и по распитот признале дека се испратени од Дончо. Набрзо започнала меѓусебна пресстрелка, која траела цела ноќ. Тогаш Сандански ги преместил Мис Стон и Цилка во една побезбедна соба во внатрешноста на куќата. Бидејќи Дончо не дознал колкава е четата на Сандански не се осмелил да нападне од близу. Утрото Дончо, испратил "парламентарец" за да соопшти дека тој го напуштил селото, меѓутоа, парламентарецот бил препознат и убиен.²³⁶²

²³⁵⁷ М. Макдермот, За слобода и сввршенство..., 80.

²³⁵⁸ Исто.

²³⁵⁹ Споменио на Сава Михайлов..., 90.

²³⁶⁰ Спомени на Јане Сандански..., 21.

²³⁶¹ М. Макдермот, За слобода и сввршенство..., 81.

²³⁶² Спомени на Јане Сандански..., 21.

Брзо потоа двете чети го напуштиле селото. На пат кон Лешко Сандански ги сретнал Чернопеев и Асенов, кои воделе 50 селани на помош, но Дончо веќе се повлекол.²³⁶³

По судирот со Дончо, Сандански со заложничките повторно ја минал границата на Бугарија и се сместиле во с. Црвиште. Таму останале околу 3 седмици, а преговорите никако да се доведат при крај. Времето за породување на Цилка приближувало. Сложената и напната ситуација го принудила Сандански на 17. 12. 1901 година да и соопшти на Мис Стон, дека тие се готови на било каква сума.²³⁶⁴ Очајничкиот момент кај Сандански го забележал и Х. Чернопеев: "Јас сум го видувал со пот на голата глава сред зимските мразеви околу нас. Сум го видел да избегнува сам меѓу дрвјата, да ги стиска големите јумруци и да скрца со забите".²³⁶⁵

Силните бугарски потери го принудиле Сандански повторно да се врати во Македонија. Тој планирал да замине во родното Влахи, каде ќе се породи Цилка. Само ден по нивното заминување од Бугарија, полицијата ја претресла куќата во која престојувале.²³⁶⁶ На пат кон Влахи, Цилка добила породилните болки. Затоа се сместиле во една куќарка крај с. Србиново. За тој чин четата се подготвувала два месеци. Улогата на бабици ја одиграле две постари жени, кои Сандански ги повикал специјално.²³⁶⁷ Тоа било на 22.12.1901/4.01.1902 година.²³⁶⁸ Новороденчето било крстено Елена во чест на Елен Стон и мајка и на Цилка.²³⁶⁹ Со тоа, четата се здобила со нов член. Бројот на заложничките се зголемил на три од кои две беспомошни. Оттука одговорноста на четата станала уште поголема.

Мис Стон и Катерина Цилка биле крајно изненадени од срдечноста и одговорноста на четата кон новиот сопатник. Само неколку часа по

²³⁶³ Исто.; Спомени на Чернџо Пџев..., 59.

²³⁶⁴ Л.Б.Шерман, Пожари в планината..., 67.

²³⁶⁵ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 82.

²³⁶⁶ Л.Б.Шерман, Пожари в планината..., 67.

²³⁶⁷ Спомени на Яне Сандански..., 22.

²³⁶⁸ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 82.

²³⁶⁹ Исто, 83, белешка 53.

породувањето четниците биле допуштени да ѝ честитат на родилката и да го благословат бебето. Притоа еден од нив ја изедначил Цилка со Дева Марија. "Не, возвратил друг четник, - таа е маченица; ниту една жена не страдала како неа".²³⁷⁰ За односот на Сандански кон бебето Цилка вели: "Два или три часа покасно се појави самиот водач. Тој беше висок, набиен и мургав. Очите му, друг пат свирепи, сега беа наведнати ... потонат во длабоки размисли. Секој пат кога бебето ќе заплачеше или кивнеше тој се сепнуваше ... мис Стон го зеде детето и го подаде на водачот. Отпочеток изгледаше збунет, но додека го гледаше малото беспомошно суштество во своите силни раце, на лицето му се појави насмевка ... која почна да станува подолга ... За мене тој веќе не беше разбојник, туку брат, татко, закрилник на моето дете".²³⁷¹

Веднаш потоа Сандански наредил да се обезбеди храна за родилката, а "бабицата" ја испратил на заслужен одмор. Тој останал да го чува детето преку ноќ. "Бебето слатко спиеше во неговите силни машки раце ... Таму, од страна, беше револверот, таму беше страшната кама и пак таму малото бебе, нежно гушнато во тие чиниш железни раце. Истовремено се насмеав и распакав од радост. Му заблагодарив на бога за ^Еблагодноста во тој човек ... Настапи утрото. Водачот ... се држеше заштитнички кон бебето. Го нарекуваше ... 'малата ајдутка', 'ќерка на четата', а најсаканото име за неа му беше 'кметчето'. Тој правеше сè, во неговите можности за да се чувствуваме удобно ... Тој не мислеше и не говореше за ништо друго, освен за малото 'кметче'. Се смееше, се шегуваше, изгледаше така среќен, чиниш тоа беше негово сопствено дете."²³⁷²

Радоста и среќата биле краткотрајни. Во Србиново дошол аскер, поради што четата морала да замине, на третиот ден од породувањето на Цилка. проблемот бил во тоа што таа неможела ниту да јава, ниту да

²³⁷⁰ Исто, 82.

²³⁷¹ Исто, 83.

²³⁷² Исто.

пешачи. За неа бил приготвен специјален сандак. Така ставена во сандак и товарена на коњ стигнале во Влахи, каде останале 9 дена.²³⁷³

По пат дотаму поради плачот на бебето, кај Чернопеев и некои четници се појавила идеја да се убие бебето, па дури и жените, бидејќи можело да бидат откриени. Сандански се спротиставил со зборовите: "Ако ги погубиме, се убиваме себе и своето дело пред народот; впрочем нека изумреме сите, но да не го погребеме нашето дело".²³⁷⁴ Неговата грижа за безбедноста на трите заточенички се гледа од упатставата дадени до Јане Григоров, при престојот во една осамотена кука меѓу Езерец и Опггава. Сандански притоа заповедал: "Таа жена ќе ја гледате, како принцеза да се гледа. Влакно не смее да и падне од главата. Минутка, не треба да биде ниту гладна, ниту жедна ... Пиле ако влезе во таа кука, не треба живо да излезе, а камо ли човек. Американката ни е многу потребна и ако успеме, ќе има голема полза за нашето дело. Сите сомнителни, кои се навртуват околу кукаата да бидат ликвидирани".²³⁷⁵ Таквите упатства биле неминовни бидејќи резултатите од преговорите веќе биле на повидок, а парите на дофат. Заложничките, потајно го нарекле Сандански "добриот човек", а Чернопеев "лошиот човек".²³⁷⁶

9.6. Со формирањето на Комитетот за преговори акцијата за плаќање на откупот и ослободувањето на Мис Стоп била забрзана, но се појавиле и нови заплети. За да ја олесни работата на Комитетот американскиот вршител на работите во Цариград објавил дека располага со 66 000 долари. На 17.12.1901 г., Пит и Гарџиоло трганале за Солун како претставници на Комитетот за преговори. Тие планирале да заминат за Џумајско или Разлошко за да се поврзат со четата. Притоа како преведувач го ангажирале мисионерот Џон Хаус . Во Солун побарале од бугарскиот трговски агент да им обезбеди водач што ја познава разлошката околина. Шопов ги одбил со образложение дека во Солун неможе да се најде таков

²³⁷³ Спомени на Јане Сандански..., 22.

²³⁷⁴ М. Макдермот, За слобода и сѐвршенство..., 84.

²³⁷⁵ Исто.

²³⁷⁶ Исто, 85.

човек.²³⁷⁷ Сепак тие успеале преку англискиот конзул Билјоти да испратат посредник на 22.12.1901 г., кој требало да ја извести четата дека Комитетот располага со 61 000 \$, т.е 14 000 лири. Истата вест ја пуштиле и во Софија. Веднаш потоа Пит, Гарџиоло и Хаус заминале за Сер да го причекат одговорот.²³⁷⁸

Со формирањето на Комитетот за преговори и со започнувањето на неговите активности, поранешниот преговарач Дикенсон, практично бил изолиран. Меѓутоа, Дикенсон ги игнорирал предупредувањата за немешање во преговорите и повикувајќи на своите претходни овластувања од страна на Департментот кои не биле повлечени продолжил да делува самостојно, сметајќи сè за овластен преговарач. Оттука произлегла расправија и меѓусебни обвинувања помеѓу Лејшман и Дикенсон. Во тоа се вмешале Гарџиоло и Пијт, кои го обвиниле Дикенсон дека објавил 500 лири повеќе од понудените 14 000 од нивна страна.²³⁷⁹ На тој начин во пракса се појавиле два американски преговарачи. На една страна бил Дикенсон, кој немал поддршка, но имал контакт со четата, а на друга бил Комитетот, кој имал проблеми при воспоставувањето на врска со четата.

Додека Американците се справале кој да ги води преговорите, Мис Стон и Цилка продолжувале во заложништво. Во декември во дипломатските кругови, се прошириле гласини дека Катерина Цилка се породила,²³⁸⁰ дека таа починала при породувањето, а Стон од жал за неа.²³⁸¹

Додека Комитетот ги очекувал одговорот од својот посредник, Дикенсон преку Д. Тодоров (бивш ученик на Хаус), дознал дека четата е подготвена да прифати откуп за пониска цена од првобитната. Меѓутоа, Дикенсон не добил дозвола да замине за Софија и да ги обнови преговорите. Напротив, Лејшман го известил Департментот дека ангажманот на Дикенсон може да ја усложни ситуацијата. Тогаш Дикенсон се одлучил

²³⁷⁷ Л.Б.Шерман, Пожари в планината..., 73.

²³⁷⁸ Исто, 74.

²³⁷⁹ Исто, 74-75.

²³⁸⁰ АМ, ф. ФО, мф. 331, 78/5148, No. 174, 17.12.1901.

²³⁸¹ Л.Б.Шерман, Пожари в планината..., 72.

преку Тодоров да ја извести четата, дека Комитетот е подготвен да ја плати целата сума за откупот. Непознато е дали оваа информација стасала до К. Асенов.²³⁸² Тој околу 1.01. 1902 година го известил Тодоров дека четата ги прифаќа понудените 14 500 лири од Дикенсон. За прецизирање на условите побарал средба со Хаус во Банско. И по овој напредок Лејшман не му дозволил на Дикенсон да се вклучи во преговорите.²³⁸³

Дикенсон самоиницијативно го поканил Хаус да дојде во Банско и да се сретне со преговарачите. Притоа, потенцирал дека претставникот на четата треба да го потврди својот идентитет со писмото од неговиот агент, кое на грбот треба да биде оверено со потписот на Мис Стоп.²³⁸⁴ На 3.01.1902 г. мисионерот од Самоков Едвард Хаскел му доставил писмо на Хаус од Тодоров во кое се потврдени претходните информации од писмата на Дикенсон и во кое се велело дека копија од истото писмо со заверка од Мис Стоп ќе добие во Банско. По извесно натегање на Хаус му било дозволено да замине за Банско, каде се нашол по три дена.²³⁸⁵

На 12. 01. 1902 К. Асенов се вратил во четата со веста за постигнатата спогодба. Тој го донел писмото од посредникот на Дикенсон до Хаус, кое Мис Стоп го оверила со својот потпис од задната страна.²³⁸⁶ Веднаш потоа Сандански, Асенов и С. Михајлов заминале за Банско. Со жените останал Чернопеев.²³⁸⁷ Околу 16 - 17 јануари Сандански и Асенов се сретнале со Хаус. Тој во принцип се сложил парите да се предадат на 25 јануари во близината на Банско, а жените да се ослободат на друго место. Притоа, Хаус им соопштил дека му се неопходни консултации со Гарџиоло и Пит, кои во меѓувреме дошле во Џумаја. Тие се поделиле со него со ветување дека ќе се вратат на 22 јануари. Сандански и Асенов сватиле дека Хаус не е овластен да постигне конечен договор. За нив Гарџиоло и

²³⁸² Исто, 76.

²³⁸³ Исто.

²³⁸⁴ Исто, 77.

²³⁸⁵ Исто.

²³⁸⁶ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 85.

²³⁸⁷ Спомени на Яне Сандански..., 22.

Пит биле сосема непознати имиња.²³⁸⁸ Оттука, произлегла извесна доза на сомнеж за евентуална стапица.

Во меѓувреме, Пит и Гарциоло добиле известување од Лејшман "да не губат време".²³⁸⁹ Тие ги прифатиле условот плаќањето на откупот да се изврши пред ослободувањето на жените. Гарциоло телеграфски известил во Цариград да се испратат парите за откупот. Истовремено сугерирал за начинот на нивниот транспорт. Парите требало да се испратат преку Серес до Демирхисар со воз, а оттаму со караван кон Г. Џумаја. Тој сугерирал османските власти да не превземат активности што ќе ја попречат работата на Комитетот за преговори.²³⁹⁰ На 20.01.1902 година, од Цариград тргнал специјалниот вагон со посебно обезбедување. Лејшман едвај извлекол ветување од големиот везир да се прекинат движењата на војската во Џумајско, а обезбедувањето да ги остави парите каде Гарциоло ќе побара. Соработката меѓу османската власт и Комитетот за преговори траела до оној момент додека власта не осетила дека Американците сакат откупот да го платат на турска територија.²³⁹¹ По пристигањето на парите во Демирхисар османското присуство се засилило на секаде. По два дена караванот од три коли со силно обезбедување се упатил кон Г. Џумаја. По пат бројот на стражата постојано се зголемувал па така до Г. Џумаја достигнал 100 војници. Наместо да ги проследат Гарциоло и Пит заедно со конвојот до Банско, тие ги оставиле во Разлог. Кога тие на 26. 01. 1902 стигнале во Банско, ден по истекот на рокот за откупот, тоа било опколено од 250 војници.²³⁹² Во Банско се сместиле во Протестантскиот центар, а Хаус во куќата на Иван Грнчаров. Поради силното присуство на војската неможеле да се поврзат со четата. Оттука по два дена дури

²³⁸⁸ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 78.

²³⁸⁹ Исто, 79.

²³⁹⁰ Исто.

²³⁹¹ Исто, 80.

²³⁹² Исто, 81.

планирале да се откажат. Од 21 до 31 јануари се водела постојана преписка со османските власти за да се намали воениот притисок.²³⁹³

На 31 јануари претставниците на Комитетот биле поканети на вечера во куќата на Константин Петканчин од страна на Сандански, К. Асенов и С. Михајлов.²³⁹⁴ Во средбата Хаус се однел игнорантски кон Пит и Гарџиоло не преведувајќи им цели делови од разговорите. Тој од името на владата САД ги прифатил следните услови: 1. Да се чува во строга тајност местото и времето на размената; 2. Дека ќе направи сè, за заштита од власта на невините кои влегле во врска со четата; 3. За Цилка да се вложат истите усилби како и за Стоп, за да не биде изложена пред власта; 4. Ќе ги заштитити Константин Петканчин и Иван Гранчаров зошто ги олесниле преговорите со Комитетот.²³⁹⁵ По предлог на Сандански парите требало да се извадат од куферите во кои се чувале и да се пренесат на друго место, а место нив да се стави олово и да се вратат назад.²³⁹⁶ Со тоа требало да се добие впечаток дека преговорите продолжуваат и откупот ќе се изврши на друго место. На 1. февруари Гарџиоло телеграфирал до Лејшман да испрати телохранители во Драма за да ги пречекат куферите. Следниот ден на 2.02.1902 година, тој известил "откупот е платен".²³⁹⁷

На кој начин биле извршена замената на 104 килограми злато со олово и како тие биле пренесени од Протестанскиот центар до куќата на Грнчаров, од каде ги превзела четата пред очите на османските војски и многубројните новинари, останува загадочно.²³⁹⁸

Според претходниот договор Мис Стоп и Цилка требало да бидат ослободени десет дена по откупот некаде во Серско. За да може тоа да се изведе безбедно, Комитетот требало да глуми дека преговорите продолжуваат и откупот ќе се изврши на друго место. Во таа смисла на 2.02.1902

²³⁹³ Исто, 82.

²³⁹⁴ М. Макдермот, За своба и съвршенство..., 86.

²³⁹⁵ Л. Б.Шерман, Пожари в планината..., 86.

²³⁹⁶ Спомени на Яне Сандански..., 23.

²³⁹⁷ Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 83.

²³⁹⁸ Исто, 83-85.

Гарциоло и Пит заминуваат од Банско заедно со куферите. Во Драма ги предаде на своите телохранители, а тие заминале за Серес.²³⁹⁹ Поради силното присуство на војската во Серско, четата не успеала да ги ослободи жените во договорениот рок. За да се олесни тоа, и да се запре османското движење на 12.02.1902 Портата била известена дека откупот е платен. Истовремено на телохранителите им било наредено да го напуштат обезбедувањето на конвојот со "парите" и преку Солун да се вратат за Цариград.²⁴⁰⁰ Меѓутоа османскиот воен притисок не попуштал. На 20 февруари четата јавила во Банско дека жените се добри но неможат да ги ослободат поради присуството на војската.²⁴⁰¹ За нив бил задолжен Х. Чернопеев.²⁴⁰² За да го избегне контактот со војската, место на југ, како што било договорено, тој ги повел на север преку Општава и Сенокос.²⁴⁰³ Во Разловци ги предал по канал на Андон Косето. Тој ги довел до с. Градашорци во непосредна близина на Струмица, каде биле ослободени.²⁴⁰⁴ Двете заложнички при ослободувањето добиле храна и по 1 лира за патни трошоци. Тоа се случило на 23.02.1902 година.²⁴⁰⁵

Парите од откупот под раководство на Ј.Сандански и К. Асенов и С. Михајлов со помош на 15 члената чета преку Разлошко и Доспат безбедно биле пренесени во Бугарија.²⁴⁰⁶ Првата станица била с. Белово. Од таму К. Асенов и С. Михајлов заминале за Пловдив, каде купиле алишта и по една чанта за секој во четата.²⁴⁰⁷ Истовремено во Пловдив биле оставени 2000 лири на чување кај Михаил Бојациев.²⁴⁰⁸ Преправени како трговци Савата, Сандански и Асенов заминале за Софија. Од таму веднаш го

2399 Исто, 88.

2400 Исто, 89.

2401 Исто, 91.

2402 Спомени на Чернџо Пџевџи..., 60.

2403 Спомени на Јане Сандански..., 23.

2404 Пленяването на Мисџ Ел. Стонџи..., 29.

2405 Л. Б. Шерман, Пожари в планината..., 91-92.

2406 Спомени на С. Михайловџи..., 90.

2407 Исто.

2408 Спомени на Јане Сандански..., 23.

известиле Делчев и го повикале да дојде.²⁴⁰⁹ Бидејќи меѓу Ѓ. Петров и Т. Делииванов имало недоразбирање околу парите одлучиле да ги остават на чување кај приватни лица до пристигањето на Делчев. Затоа по 4000 лири биле оставени кај Д. Х. Димов, кај сестра му на Асенов и телеграфистот Узунов.²⁴¹⁰ Покасно парите биле распоредени поинаку. Кај поетот Страшимиров биле доверени 3000, кај Биолчев 1000, кај еден лекар 2000 и тн.²⁴¹¹

За нивното трошење била формирана специјална четиричлена комисија.²⁴¹² Главните актери во акцијата: Сандански, Асенов и Чернопеев за себе не зеле ништо. Четниците што учествувале во одвлекувањето добиле по еден револвер и по 2 лири. Интересно Асенов кој оставил на чување кај сестра му 4000 лири, на заминување од таму позајмил пари за пат. Делчев го знаел тоа. Затоа одлучил да испрати по 5 лири на сопругата на Чернопеев и на таткому на Јане, Иван Сандански. Последниот знаејќи го карактерот на својот син од страв да не му се скара отишол да се консултира со Иван Харизанов дали да ги прими парите.²⁴¹³ Комисијата за трошење на парите одлучила да испрати 150 лири на комитетот во Г. Цумаја како компензација за трошоците за време на аферата.²⁴¹⁴ Најголемиот дел од мисстонките проголтала борбата со врховизмот.

9.7. Аферата Мис Стоп извршила огромна афирмација на македонското ослободително дело во меѓународната јавност и сред дипломатијата. За тоа посебно придонел коректниот однос на двете заложнички Елен Стоп и Катерина Цилка. Тоа се случило уште во Струмица првиот ден од нивното ослободување. Прво отишле во тамошната протестанска

²⁴⁰⁹ Спомени на С. Михайловъ..., 90- 91.

²⁴¹⁰ Спомени на Јане Сандански ... 23.

²⁴¹¹ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 155.

²⁴¹² Според Ѓ. Петров во неа влегле: Г. Делчев, Н. Малешевски, Т. Делииванов и Д. Стефанов. (Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 155.). Меѓутоа С. Михайлов истакнува дека тој бил еден од членовите на четиричлената комисија.(Спомени на С. Михайловъ...,92.). Додека пак според Л. Б. Шерман во комисијата влегле: Ѓ. Петров, Н. Малешевски, Т. Делииванов и С. Михајлов. (Л. Б.Шерман, Пожари в планината..., 86.)

²⁴¹³ М. Макдермот, За своба и съвршенство..., 88.

²⁴¹⁴ Л. Б. Шерман за свода и съвршенство..., 86.

црква. Мис Стон притоа рекла: "Да се помолиме за тие браќа во гората, кои работат за слободата на своите браќа и кои покажаа кон нас поголеми грижи, отколку што покажаа нашите родители. Тие ги изложија своите животи за да нè заштитат".²⁴¹⁵

По пристигањето во Солун, тие се сместиле во куќата на тамошниот конзуларен агент на САД, Х. Лазаро, кој бил руски поданик.²⁴¹⁶ Елен Стон тврдела дека грабнувачите не се разбојници, туку луѓе од Организацијата која имала за цел да ја ослободи Македонија. Според тврдењето на Мис Стон тие биле грабнати бидејќи со својата мисионерска дејност ги одвраќале македонските луѓе од нивната национална религија - православието. Таа истакнала дека таква судбина ги очекувала сите протестански мисионери доколку не престанат да ги збунуват православните. Освен тоа, тие зборувале како за време на заложничкото цело време биле опколени со внимание и не биле лишени од ништо, а за време на породувањето на Цилка, била донесена акушерка.²⁴¹⁷ Рускиот генерален конзул во Солун во своите извештаи истакнува дека Мис Стон со задоволство зборувала за престојот во четата, но констатира дека таа крие многу други нешта.²⁴¹⁸

Аферата Мис Стон уште во ноември 1901 година зела значајно место во печатот во САД. Со започнувањето на акцијата за собирање на доброволниот прилог за откупот, македонското прашање добило трајно место во американската јавност, како еден од најострите проблеми во Европа.²⁴¹⁹ По ослободувањето на Стон, јавноста во САД разбрала дека нејзиното киднапирање не било дело на разбојници, туку важна епизода од борбата за слобода и човечки права.²⁴²⁰

Интересот на американската јавност за заложничкиот период на Мис Стон се покажал уште за време на нејзиниот престој во Солун. Таа од

²⁴¹⁵ М. Макдермо, За слобода и съвршенство..., 87.

²⁴¹⁶ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.1, 346.

²⁴¹⁷ Исто, 346-347.

²⁴¹⁸ Исто, 367-369.

²⁴¹⁹ Трендафил Митев, САЩ и Македонија до разделянето на областа през 1919 г. - Македонски Преглед, г. XXI, кн. 2, София 1998., 35.

²⁴²⁰ Исто.

редакцијата на "Mac Clures Magazin", во Њуорк добила понуда од 45 000 долари за да подготви расказ за нејзиното заложништво и да одржи 50 предавања по Америка со платени трошоци.²⁴²¹

По враќањето во САД, Мис Стон, продолжила да ги заштитува своите грабнувачи, притоа не давајќи никакви информации за четата и местата низ кои се движеле. Таа станала голем заштитник на идејата за "Независна Македонија". Таа тврдела дека за инцидентот била одговорна Османската империја, која не ги исполнила своите обврски од чл. 23 на Берлинскиот договор. Американскиот совет ја предупредил Мис Стон дека ќе се дистанцира од неа, доколку ги продолжи своите "антитурски и промакедонски беседи".²⁴²²

Слични настапи во САД организирила и Катерина Цилка, која таму заминала летото 1903 година. Носејќи го со себе бебето Елена, таа заработила многу пари.²⁴²³ Аферата Мис Стон придонела во текот на Илинденското востание во американскиот печат да има пообјективни написи за ситуацијата во Македонија. На 1.01. 1904 година, Мис Стон издала апел во кој вели: "Сегашното избивање на илјади христијани и уништувањето на стотици села е победа на муслиманскиот деспотизам над христијанството и христијанската цивилизација на XX век. Зарем верниците од целиот христијански свет ќе останат безшумни и нема да возвратат на горчливите лелеци на оние што умираат во Македонија?".²⁴²⁴

Афирмацијата на македонското дело во врска со аферата доаѓала од сите страни. Така на пример во почетокот на 1903 година англискиот конзул Елиот во еден извештај до англискиот министер за надворешни работи Ленсдаун информира за разговорот на мисионерот д-р Кларк со

²⁴²¹ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.1, 369.

²⁴²² Л. Б.Шерман, Пожари в планината..., 95.

²⁴²³ Исто, 105. Семјството Цилка се населило во Корча. По враќањето од САД, Глигор отворил во Корча протестанска енорија и училиште. Катерина родила уште две ќерки и еден син. Починала во 1952 година во Тирана на 86 годишна возраст. Додека пак некогашното бебе Елена, завршила протестантски колеџ во Цариград и се омажила за американскиот конзул во Тирана Џорџ Мајнер. Меѓутоа, таа починала на 24 годишна возраст од туберкулоза.

²⁴²⁴ Т. Митев, САЩ и Македонија ..., 40-41.

братот на Цилка, Стефанов.²⁴²⁵ Тој истакнал дека одвлекувањето на Мис Стон го извршиле членови на македонскиот комитет, "кои дале заклетва дека откупните пари ќе бидат чесно употребени во каузата за македонската слобода..."²⁴²⁶

Аферата Мис Стон придонела за подолготрајно присуство на македонското прашање во американскиот Конгрес и Департментот и по нејзиното завршување. Департментот неколку пати расправал дали парите за откупот треба да се барат од Османската империја, или ќе ги врати САД.²⁴²⁷ Во периодот од 1908 до 1912 година Сенатот неколку пати прифаќал законски проекти за исплаќање на доброволните прилози, но Конгресот ги одбивал. Конечно на 21.03. 1912 година, Конгресот прифатил законски проект "кој дава можност на државниот секретар да ги врати парите на оние дарители, кои во рок од 2 години од прифаќањето на законот ќе поднесат барање да им се вратат парите дадени за откупот на Мис Стон".²⁴²⁸ Како донатори за откупот на Мис Стон се регистрирани 2 261 лице кои подариле од 10 центи до 5 000 долари.²⁴²⁹

10. Настаните во Серскиот, Струмичкиот и Солунскиот револуционерен округ во текот на 1902 минале под сенка и во знак на врховистичката наезда и провокација, која кулминирала со Горноџумајското востание. Врховистичката пенетрација во почетокот на 1902 година, продолжила со посилно темпо и жештина. Објавениот прекин на односите од страна на ТМОРО во декември 1901 г., претставувал еднострана мерка без резултати. На Организацијата не и останувало друго, освен да ја прифати фрлената ракавица.

На 5.03. (ст. стил) 1902 година, Задграничното претставништво од името на ЦК на ТМОРО преку тајно Окружно ги информирало македо-

²⁴²⁵ К., Битоски, Дипломатски одгласи на Илинденското востание..., 68.

²⁴²⁶ Исто, стр. 70, белешка 49.

²⁴²⁷ Л. Б.Шерман, Пожари в планината..., 100-104.

²⁴²⁸ Исто, 104.

²⁴²⁹ Исто, 119, белешка 37.

нските друштва во Бугарија за започнатата борба со ВК.²⁴³⁰ Во него се вели ВК: "од пред 3 - 4 месеци праќа чети, кај нас тука, во Македонија, за да ни диктираат едно безумие: да не уверуват нас и населението, дека наесен ќе има востание и дека пушки за него ќе достави тој комитет".²⁴³¹ Такви изјави пред "македонскиот роб", не смее да дава ниту една "корпорација во Бугарија", бидејќи: 1. Тоа не може да се скрие од светот, од што ќе произлезе дека македонското движење е инспирирано од Бугарија, а тоа е еднакво на морално банкротирање на делото; 2. Со тоа се поткопува и заведува робот во Македонија да не се надева на себе, туку на "бугарскиот војник", и дека ќе се ослободи преку една Бугарско-турска војна "што е измама и разврат"; 3. Со тоа се мами македонскиот роб да се почувствува посилен, отколку што е, и да прифати едно неподготвено и ненавремено движење, кое може да донесе само опасни клања и други смртоносни нешта за народот, а корисни "само за разнишаните султани, кнезот и владата".²⁴³²

Во Окружното се вели дека ВК за реализирање на планот се служи со "дружини од 20-50 души, составени од протерани од нашата Организација убијци и разбојници".²⁴³³ На крај се заклучува: "Очигледно, дворскиот режим во Бугарија, се служи со сè што располага, за да го земе во свои раце незадоволството на македонскиот роб и да игра со него така, како што си играше во несреќната 1895 година. Тие сакаат да го задушат секое независно движење во Македонија ... и утре ... да може да тргуваат со него. Ете со таква категоричност нам ни е фрлена ракавицата. Ние ја прифативме. И денес ние војуваме ... Иднината ќе ни биде судија ... Ние, македонските робови се бориме со бесправieto на Турција, како дел од таа држава, а не како агенти на Бугарија".²⁴³⁴

²⁴³⁰ Кой е родоначалник на братоубийствата во македонското движење? Един ценен документ на старата ВМРО, Македонско Дело, г. V/102, 25 ноември 1929, 8.; Документи и материали за историјата на българският народ, София 1969, 287-289.

²⁴³¹ Документи и материали..., 287.

²⁴³² Исто.

²⁴³³ Исто, 288.

²⁴³⁴ Исто.

Окружното предизвикало реакција на повеќето македонски друштва, опозиционо настроени спрема ВК. Во почетокот на мај, тие дури почнале да испраќат делегати за вонреден конгрес. ВК ги отфрлил сите обвинувања, тврдејќи дека независноста и самостојноста на ТМОРО, за него секогаш биле "свети принципи".²⁴³⁵ На учителскиот собир во Пловдив, Д. Хаџи Димов прочитал реферат со наслов "Македонското прашање и учителот".²⁴³⁶ Притоа, ја раскрил политиката на бугарската влада и на ВК кон Македонија. Во опширниот реферат меѓу другото стои: "Ние не мислиме за Бугарија, но ќе си ја пазиме Македонија. Немојте и вие да мислите за Македонија, туку пазете си ја Бугарија".²⁴³⁷ Собирот донел резолуција со која ја осудил политиката на бугарската влада кон Македонија и дејноста на ВК во тој контекст.²⁴³⁸

Бугарското сваќање за македонското прашање од страна на ВК, ги предизвикало сите опозиционери на таквата политика. По се изгледа до враќањето на Делчев во Бугарија, координатор на кампањата против Цончев, бил Ѓ. Петров, кој формално стоел настрана од движењето.²⁴³⁹

Опозиционерите на Цончев во соработка со ТМОРО започнале да ја пропагираат потребата од чисто македонска политика, формирање на посебна македонска црква, и посебноста на македонскиот народ. Во таа смисла во јануари 1902 година, Т. Карајовов го сондирал Ефтим Спространов. Повикувајќи се на едно писмо од Цариград, тој потенцирал: "Маке-

²⁴³⁵ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 283.

²⁴³⁶ Види: Димо Хаџидимов, Одбрани дела, I, (Избор, предговор и редакција Манол Пандевски), Скопје, 1984, 133-174.

²⁴³⁷ Исто, 168.

²⁴³⁸ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 283-284.

²⁴³⁹ Неговите дипломатски манири, да создава и растура коалиции, да обединува и разединува и постојано да изнаоѓа трета страна - пријателски расположбена кон ТМОРО, предизвикале разни оценки и етикетања за него. Така, ЗП на ТМОРО од страна на Цончев, било оквалификувано како "трета организација", поради неговото вмешување и делумно наметнување во ВК на Б. Сарафов. (Е. Спространов, Дневник..., т.1, 75). Самиот Ѓ. Петров кој бил ментор на сите игри, бил оквалификуван како "македонски велзувел (итрец)". (Е. Спространов, Дневник..., т.1. 31.). Додека пак актуелниот задграничен претставник Д. Стефанов, тврдел дека Ѓ. Петров, бил "идеален човек", кој со повлекувањето од делото и со Делчевото заминување внатре, направиле жртва во интерес на согласноста. (Е. Спространов, Дневник..., т.1, 94.)

донија да зайочне своја, независна политика, чисто македонска. Никогаш да не се мисли за присоединување кон Бугарија, и во тоа да се убеди Европа. Тогаш ќе може да се постигне тоа, што го сакаме".²⁴⁴⁰ Во врска со идејата, Карајовов ги консултирал универзитетските професори Георгов и Шишманов. Последниот сугерирал дека може да се започнат преговори со Австрија, која била заинтересирана за Македонија.²⁴⁴¹ Нешто потоа, Д. Стефанов, го поканил Е. Спространов да напише нешто за "Дело" во смисла дека населението во Македонија треба да се подготвува само да си ја извојува слободата, без да се надева на помош од надвор.²⁴⁴²

На 22.2. (ст.стил) 1902 г, било одржано собрание помеѓу Х. Станишев, Д. Ризов, Љапчев, Карајовов, Н. Наумов и Е. Спространов. Притоа, Карајовов ги информирал за ставовите на офицерите од русофилската и русофобската фракција во Бугарија, кои решавањето на македонското прашање го гледале преку договор со Србија за поделба на сфери на влијанија. Според тоа, бидејќи областите на исток од Струма биле неспорно бугарски, а на запад од Вардар неспорно српски, Цончев ја насочил својата активност во спорната зона помеѓу Вардар и Струма. Учесниците на собирот се обврзале да работат за зачувување целостта на Македонија.²⁴⁴³

Поаѓајќи од фактот дека бугарската влада тргнала по делбеничкиот пат за Македонија, Руменов претпочитал Унија со Римокатоличката црква или австриска окупација.²⁴⁴⁴ Неговиот предлог е: "да се одделиме, да почнеме чисто македонска политика".²⁴⁴⁵ Во таа смисла предлага одделување на Егзархијата од Кнежеството, и нејзино прогласување за покровител на "Славјаните" во Турција со изговор дека се возобновува

²⁴⁴⁰ Е. Спространов, Дневник..., т.1, 104.

²⁴⁴¹ Исто.

²⁴⁴² Исто, 109. Спространов сметал дека Дело е орган на ТМОРО зад кој стои Ѓ. Петров. (Исто, 105)

²⁴⁴³ Е. Спространов, Дневник..., т.1, 126-127.

²⁴⁴⁴ Исто, 153-154.

²⁴⁴⁵ Исто, 154.

Охридската патријаршија, во чиј синод ќе влезат македонските владици. Притоа, седиштето на црквата да остане во Цариград.²⁴⁴⁶

Според стратегијата на Руменов, доколку Егзархијата го одбие предлогот, тогаш македонските владици треба да се откажат од неа и сами да формират одделна црква.²⁴⁴⁷ Притоа сметале дека идејата не треба да се пласира преку органот на ТМОРО - Дело, туку преку друг весник. Ако ништо друго, барем да се отпечатат неколку броја непосредно пред Конгресот на ВК, колку да се види дека постои ново движење, за делегатите да дојдат подготвени. Дури потоа требало да започнат преговорите со Егзархијата.²⁴⁴⁸ Тие знаеле дека Егзархот "како страшен бугарофил тешко ќе прифати". Оттука, требало да му се претстави дека "... целта, не е да создаваме нова народност во Македонија, туку да се зачува цела, неразделена". Ако, тој се согласи и се "прогласи за Егзарх на македонските бугари или македонските славјани (така нека се нарекуваме), тогаш лесно и без големи стресови ќе се постигне сè".²⁴⁴⁹ Во спротивно треба да се започне агитација сред македонските владики за да се отцепат од Егзархијата и да формират Синод и самостојна црква.²⁴⁵⁰

Со овие идеи Е. Спространов го запознал Кл. Калајџиев, кој од своја страна, требало да го запознае битолскиот митрополит Григориј и раководителот на ТМОРО во Охрид А. Кецкаров.²⁴⁵¹ На 20 јули (Илинден) 1902 г, Спространов до Ст. Јакимов Дедов во Белград пишува: "Одамна, брате проповедам, да оставиме настрана какво е христијанското население во Турско (Македонија б.н.) по народност, туку да погледнеме на неговите маки и страдања. Зошто да гледаме на него како на бугарско или српско, туку да погледнеме како на христијанско и општословенско".²⁴⁵²

²⁴⁴⁶ Исто.

²⁴⁴⁷ Исто, 155.

²⁴⁴⁸ Исто.

²⁴⁴⁹ Исто.

²⁴⁵⁰ Исто, 155-156.

²⁴⁵¹ Исто. 157.

²⁴⁵² Исто, 161.

Во тоа време, Н. Наумов го возобновил весникот Право. Во него, од името на ТМОРО, се пласирал македонскиот карактер на Организацијата и нејзиното сваќање за посебноста на македонскиот народ. Во таа смисла во еден напис стои: *"Внатрешната револуционерна организација ќе му даде на секој да разбере дека работи за единството и независноста на Македонија, како слободна држава на Балканскиот полуостров. Таа Организација, давала и во иднина ќе дава докази дека не е агенција на ниту една од соседните држави, туку агенција само на македонската слобода и независност. Со таквите докази така, постепено ќе ги отстранува племенските разлики во Македонија и ќе го организира идниот, ако и разнобоен, но способен да се самоуправува мирно и тихо македонски народ"*.²⁴⁵³ Разобличувајќи ја политиката на Цончев во еден друг текст во Право се вели: *"Тој добро знаеше дека внатрешните дејци со никакви ветувања и по никоја цена нема да ја доверат судбината на Македонија во неговите генералски раце, кои секогаш можат да се стават во услуга на бугарскиот дворец или на бугарската влада..."*.²⁴⁵⁴ Оттука, ТМОРО изјавува: *"Внатрешната револуционерна организација неможе и не треба да се солидаризира со погледите на патриотски надвор од сферата на Македонија, зошто така неможе и не треба да го смета македонскиот народ за кал, од кој може да се прави денес едно, утре друго, без да се илаши дека ќе се претвори во пепел и прах"*.²⁴⁵⁵

Во тоа време своите услуги на ТМОРО почнал да ги нуди славолубивиот Сарафов. На 25. 02. 1902 г., преку Задграничното претставништво побарал средба со Делчев. Притоа потенцирал дека своевремено потполно се согласувал со Ѓорче и Делчев, а "сега некаков си нов фактор, Гарванов, заседнал во Солун, чии наредби исполнувате и кому ќе треба и ние да му палиме свеќи преку Вас".²⁴⁵⁶ Очигледно, Сарафов, користејќи го

²⁴⁵³ Внатрешната револуционерна организација. Месни прѣчки, Право, II/31 (39), 22.09.1902, 3.

²⁴⁵⁴ Право II/26 (34), 15.08.1902, 1.

²⁴⁵⁵ Право II/ 36 (44), 1.11. 1902.

²⁴⁵⁶ К. Пандев, Документи... От архивата на Димитър Стефанов..., 102.

судирот со Цончев и старото непријателство помеѓу Гарванов и ЦК, се обидел да профитира. Непознато е дали Делчев го удостоил Сарафов со одговор.²⁴⁵⁷ Но факт е дека тој се доближил до Организацијата. Најверојатно, тивко бил рехабилитиран и прифатен преку Ѓ. Петров и Г. Делчев. Првата реакција против неговиот ангажман дошла од ЦК. На 4 јуни 1902 г., ЦК го известува ЗП дека гемициите, кои биле под силно влијание на Б. Сарафов, со своето однесување правеле проблеми за Организацијата. Поради тоа се потенцира: "Ако Принцот (Б. Сарафов, б.н.), мисли со тукашните Орцевци (гемициите на чело со Орце, б.н) да ја ослободува Македонија, тешко нему и нам". Поради тоа, ЦК побарал интервенција на Делчев, дури и протерување на гемициите од Солун.²⁴⁵⁸ На вклучувањето на Сарафов во Организацијата и на неговиот план да замине во Пиринско остро се спротиставил Ј. Сандански, кој се заканил дури со отцепување. И во овој случај ЦК бара Делчев да интервенира.²⁴⁵⁹ Сепак, Сарафов бил ангажиран во Организацијата. Во септември, ЗП го известува ЦК дека мисијата на Сарафов во Србија била неуспешна.²⁴⁶⁰ Најверојатно станува збор за неговиот план за формирање на таен комитет во Србија и воспоставување канал од таму..²⁴⁶¹

Кон крајот на март 1902 српскиот дипломатски претставник во Софија, актуелното врховистичко навлегување во Македонија, го оценил како поинакво од дотогашните обиди. Според него, тоа било резултат на раздорот помеѓу бившиот и актуелниот ВК, првенствено, заради различните ставови по македонското прашање.²⁴⁶² Според него: "Сарафов и неговите приврзаници, а тие ја држат во раце Внатрешната револуционерна организација, не криеја дека сакаат своето држење да го доведат во согласност со династичките интереси на кнезот Фердинанд, кој секогаш

²⁴⁵⁷ Д. Димески, Гоце Делчев..., 130.

²⁴⁵⁸ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.1-3. шифрирано писмо бр. 1,

²⁴⁵⁹ Исто, шифрирано писмо бр. 17, л. 14-15.; Писмо од Св. Гора за Висока, 16.09, 1902, л. 19-20.

²⁴⁶⁰ Исто, шифрирано писмо бр. 23, л. 45-47,

²⁴⁶¹ Види: Д. Димески, Гоце Делчев..., 130.

²⁴⁶² АМ, ПО, мф. 454, пп. бр.1109, 27.03.1902.

настојуваше тајно да раководи со комитетскиот ред и на тој начин како носител и претставник на големата бугарска идеја ... да ја зачува и зголеми својата популарност." Меѓутоа: "Сарафов и неговите приврзаници отворено изјавуваа, дека ним не им дошло до националистичките проповеди, туку до политичко ослободување, за кое народот треба да се подготви и воодушеви, за во дадениот час, да биде готов да се жртвува. Малку расположени да му служат на политичките интереси на кнезот Фердинанд и на славистичките стремежи на бугарските државници, тие се воодушевуваат од идејата за самостојна Македонија, до која, според нивното мислење, во денешните политички прилики може да се дојде под сизеренство на Султанот. И токму затоа, што не сакаат да допуштат автономијата да послужи како мост за подоцнежната бугарска анексија, предизвикаа нерасположение кај кнезот Фердинанд и тогашниот шеф на владата-Каравелов, кој како запален шовинист, прв почна да ги гони. Само со тоа гонење може да се објасни што на чело на ВК дојде резервниот генерал Иван Цончев и поетот Михајлов, од кои првиот е повереник на кнезот Фердинад, а другиот приврзаник на Каравелов."²⁴⁶³

Бидејќи стоел на несигурна теоретска подлога, ВК не се обидува да навлезе во суштината на полемичните прашања. Тој ја претпочитал клеветничка кампања, добро испробана во борбата против Сарафов. Силата на ВК "не се криела во неговата теорија, туку во реномето на Стојан Михајловски, како писател и филозоф, во општествената положба на генерал Цончев и неговите собраќа-офицери, во нивното влијание на

²⁴⁶³

Исто. Меѓутоа, И. Катарџиев, кој го користел истиот извештај, дава толкување и конотација насочени против Б. Сарафов. Тој не наведува дека документот претставува анализа за причините на судирот помеѓу поранешниот и актуелниот ВК и дека определбите на Сарафов, кои биле програмски блиски до ТМОРО, и не се вклопувале во актуелната бугарска политика биле причина за неговиот пад. Катарџиев коментира: "Им даваме место на овие мислења ... не со цел да ги покажуваме сличните ставови на Сарафов со ставовите на Внатрешната организација, туку, напротив, уште порелефно да ја истакнеме политиката и погледите на Револуционерната организација, кои Сарафов си ги присвојувал и си ги пласирал како свои. Тоа е потребно, поради тоа што својата политичка платформа Организацијата никогаш не стаса пошироко писмено да ја формулира, освен во основните документи." (И. Катарџиев, Борба до победа..., т.1, 536-537.)

дворецот и сред владините кругови...".²⁴⁶⁴ Во кампањата против ТМОРО, ВК се служел со разновидни клевети. Тие тврделе дека раководителите на Организацијата не мислат сериозно за востание, со цел подолго да го зачуваат стекнатиот статус, за да можат да живеат врз грбот на народот. Тие обвинувале дека собраните пари за пушки се злоупотребени, и дека ВК ќе даде бесплатно оружје.²⁴⁶⁵

Во мај 1902 ВК имал конкретен план: 1. С. Михајловски и И. Цончев документирано да ја изложат неодржливата положба на населението во Цумајско и Малешевско пред министер претседателот Ст. Данев и министерот за внатрешни работи Ал. Људсканов. Со тоа практично била побарана согласноста на бугарската влада за претстојното врховистичко востание; 2. Цончев и потполковник Николов, да влезат во Македонија и да извршат инспекција до Вардар, по што ќе одлучат дали ќе објават востание. 3. Полковникот Атанас Јанков, веднаш да замине со чета во Битолскиот револуционерен округ.²⁴⁶⁶ Неговата крајна дестинација била Костурско. Тој тргнал од Бугарија кон крајот на мај со повеќе од стотина души, претежно офицери и подофицери од бугарската армија.²⁴⁶⁷ Практично, Јанков требало да ја пресече Македонија дијаметрално од Г. Цумаја до Костурско. Секаде каде што поминал низ Цумајско, Малешевско, Струмичко, Гевгелиско, Воденско па до Костурско, оставал свои приврзаници, сеел раскол и повикувал на востание. Несомнено, мисијата на Јанков била добро смислена со повеќекратни цели. Со длабокиот продор низ Македонија, требало да се истопшти кондицијата на ТМОРО, со што би се олеснило проектираното востание во Цумајско. Истовремено со тоа би се одвлекло вниманието на османските војски, што повторно го олеснувал продорот во Цумајско. Со разбранување на населението во внатрешноста во Македонија, меѓународната јавност да добие впечаток

²⁴⁶⁴ М. Макдермот, Свобода или смърт..., 243.

²⁴⁶⁵ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 284.

²⁴⁶⁶ Г. Ив. Бџевъ, Из живота на четитѣ, Ил.Илинденъ, VI/ 7 (57), София 1934, 12-13.

²⁴⁶⁷ Националноослободителното движение на македонските и тракийските българи ..., т.2, 221.

дека движењето е резултат на лошата османска власт, со што се намалувала одговорноста на Бугарија.

Пробивот на Јанков во централна Македонија алармантно делувал врз ТМОРО. Веќе било јасно дека врховистичката востаничка агитација поминува во реалност. Оттука, по барање на ЦК и Гарванов,²⁴⁶⁸ биле подготвени две Окружни. Првото, го напишал Пејо Јаворов. Тоа се однесува за сите револуционерни комитети во Македонија и Одринско. Второто Окружно е напишано од Ѓ. Петров, а го потпишал и Делчев. Тоа се однесува на најзагрозените комитети во Џумајско, Малешевско и Петричко.²⁴⁶⁹ Првото Окружно, се обраќа од името на "два и повеќе милиона христијанско робје во Македонија и Одринско" кон сите Македонци и Одринци, кои се сваќаат како "македоноодрински народ".²⁴⁷⁰ Како одговор на врховистичките клевети, се вели дека ТМОРО има во предвид едно општо сенародно и добро подготвено востание, до кое останува уште малку време, бидејќи се уште не биле завршени сите подготовки. Во таа смисла е посочен примерот со Кресненското востание, кое завршило неуспешно поради својата пребрзаност, необмисленост и несообразеност со подготовките во соседните околии. Истовремено се посочува штетноста од предвременото врховистичко востание зад кое стои Бугарија. Во таа смисла иронично се вели: "немоќна братска Бугарија не смогнува ... да даде дури отпор на непријателските соседи во името сопственото заплашено спокојство...".²⁴⁷¹ Поради тоа, "треба да се надеваме само на себе си, само на своите гради и плеќи, само на својата волја и сила".²⁴⁷² Востанието треба да биде последниот чекор на Организацијата, преку кое ќе се оствари "крајната цел - самоуправувањето, слободата на Македонија и Одринско".²⁴⁷³ Наспроти, врховистите настојувале да ја повторат "коме-

²⁴⁶⁸ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 159.

²⁴⁶⁹ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 286.

²⁴⁷⁰ Исто.

²⁴⁷¹ Исто, 287.

²⁴⁷² М. Макдермот, Свобода или смърт..., 248.

²⁴⁷³ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 287.

дијата од 1895 г.", несовесно ветувајќи помош од Русија и Бугарија, "која дури самата себе не може да се зачува".²⁴⁷⁴ Затоа се предупредува: "Плен, пожар, сеч, запустување, ... и за кого? За тоа, што на неколцина безумници им се посакало тоа, за тоа, што и на Фердинанд можеби му текнало да се пошегува со нас, за да стане цар, како што во 95 год., му текнало да се пошегува со нас, за да биде признат".²⁴⁷⁵

Второто Окружно е поконкретно. Во него се образложени дејствијата и престапите на врховистичките чети и се канат сите раководители во Цумајско, Петричко и Малешевско да ја откажат соработката и поддршката на ВК и врховистичките чети. Притоа се потенцира: "Еднаш за секогаш, вие треба да разберете, дека вашето избавување нема да дојде од нив. Треба да разберете, дека вашето и нашето спасение, спасението на целиот наш народ лежи во сенародно, општо востание, кое, за да биде направено, потребно е полна согласност, истомисленост и еднодушност на целиот народ".²⁴⁷⁶ На крај одметнатите села се покануват да се вратат на вистинскиот пат под знамето на ТМОРО, "единствената сила, која се бори и ќе ја извојува слободата на земјата".²⁴⁷⁷

Во екот на разгорената борба со врховизмот, преку страниците на Право, Ѓ. Петров, почнал да ја објавува својата брошура: "Македонското ослободително дело на бугарска почва".²⁴⁷⁸

Непосредно пред одржувањето на X македонски конгрес, И. Цончев, преку англискиот дипломатски претставник во Софија - Елиот, се обидел да го сондира мислењето на европските сили. Во средбата од 21 јуни 1902 г., Цончев го побарал приватното мислење на Елиот во врска со намерата на ВК да испрати Меморандум до Големите сили за положбата во Македонија и потребата од реформи, за да се избегне престојното

²⁴⁷⁴ Исто, 288.

²⁴⁷⁵ Исто.

²⁴⁷⁶ Исто, 289.

²⁴⁷⁷ Исто.

²⁴⁷⁸ Исто, 289-290.

востание.²⁴⁷⁹ Цончев истакнал дека ВК бил за мирољубиви средства, но многумина мислеле дека ослободувањето на Македонија не било можно без пролевање крв. За да ја симне одговорноста, Цончев рекол дека ВК не е семоќен, како што било прикажувано во времето на Сарафов. Истовремено тој истакнал дека востанието во Македонија не може да го спречи никој, доколку за тоа одлучат "тамошните водачи". По изнесувањето на овие конструкции, Цончев посакал да разбере каков ќе биде ставот на Големите сили. Елиот одговорил дека "силите нема да се мешаат и ќе и остават на турската влада слобода за да го задуши".²⁴⁸⁰ Независно од предупредувањето, Цончев додал дека луѓето се очајни и доколку се даде сигнал за востание, Комитетот не може да го предодврати.²⁴⁸¹

Во својот извештај, Елиот заклучува: "Наполно ги сваќам тешкотиите што стојат на патот за создавање на една независна провинција, но уште мислам дека тоа е единственото решение на македонското прашање ... Болно е што човек мора сам да си признае дека Македонците имаат право во свој заклучок дека оваа решение нема никогаш да се постигне, освен преку востание и крвопролевање".²⁴⁸²

Една недела пред почетокот на X македонски конгрес, бугарскиот министер за внатрешни работи А. Људсканов, го имал сценариото. Во разговорот со српскиот дипломатски претставник во Софија, тој истакнал дека во Бугарија постојат 43 македонски друштва признати од страна на ВК, и 35 друштва кои ја држеле страната на Сарафов, поради што не биле признати.²⁴⁸³ Тој потенцирал дека на Конгресот ќе учествуваат само признатите друштва. Доколку делегатите од непризнатите друштва навалат да влезат, или доколку мнозинството делегатите од признатите друштва му се спротистават на Цончев, тој имал намера да го одложи Конгресот на неодредено време, ако тоа не биде можно, тогаш со своите луѓе да предид-

²⁴⁷⁹ К. Битоски, Дипломатски одгласи за Илинденското востание..., 37-38.

²⁴⁸⁰ Исто, 38-39.

²⁴⁸¹ Исто, 39.

²⁴⁸² Исто, 40.

²⁴⁸³ АМ, ф. ПО. мф. 454, пов. бр. 217, Софија, 21 јули 1902.

звика судир и неред за да се прекине Конгресот и дефинитивно да се укине Македонскиот комитет. Министерот Људсканов рекол дека бугарската влада, нема да го забрани Конгресот и функционирањето на ВК се додека не настапи погоден момент за да не биде обвинета од Собранието. Меѓутоа, тој потенцирал дека владата нема да дозволи дискусии за револуционерни мерки.²⁴⁸⁴ На прашањето колку вистина има во гласините дека при прославата на Шипка, ВК ќе организира востание во Македонија? Људсканов одговорил дека според неговите сознанија навистина ќе има "некој обид, но тоа нема да биде во септември, туку во август, веднаш по завршувањето на Конгресот". Тој рекол дека владата превзела соодветни мерки за да го неутрализира движењето колку може. Во таа смисла граничниот кордон бил зајакнат со 100 жандарми, а во пограничните места не бил допуштан да се задржува "ниту еден Македонец". На крај Људсканов додал: "Ние сме сигурни, дека движењето не ќе има апсолутно никаков успех прво, затоа што, сите селани сега се зафатени со полска работа, второ што турската воена сила во Македонија е доста силна, и трето, што никакво движење во Македонија неможе да успее, ако не го поддржува една од соседните држави, што овој пат не е случај. Но, ние сепак неможеме никако да ги спречиме луѓето да не направат некаква будалштина и да пролијат залудно крв".²⁴⁸⁵ Овие зборови на Људсканов, полни со контрадикторност и бледа дипломатска обвивка, покажуват дека токму тој и бугарската влада стоеле зад "будалштината".

Х македонски конгрес започнал со работа на 28 јули 1902 година. Со посебно окружно бил објавен список на друштвата кои можат да испратат делегати. Во рамките на поканетите друштва, ТМОРО успеала да привлече неколкумина делегати како свои приврзаници. Меѓу нив биле: Н. Наумов, Т. Карајовов, Н. Габровски, Б. Сарафов, Вл. Ковачев, Г. Петров, П. Јаворов и други. Од друга страна Софиското друштво превзело

²⁴⁸⁴ Исто.

²⁴⁸⁵ Исто.

обврска да ги организира непризнатите друштва.²⁴⁸⁶ За да се оневозможи присуството на непожелните делегати, проверката на полномоштвата траела неколку дена. Додека Конгресот се занимавал со утврдување на полномоштвата, опозиционите делегати и оние од непризнатите друштва се организирале за да го усогласат сопственото држење кон Цончев. Кај Сарафов постоела намера да се пробијат со "кама и револвер", што било отфрлено од Ѓ. Петров. Сепак опозиционите делегати одлучиле да учествуваат на Конгресот додека помине отчетот.²⁴⁸⁷

Конгресот посветил специјално внимание на односите помеѓу ВК и ТМОРО. Притоа било изнесено дека ТМОРО, не била способна да го вооружи населението во Македонија со што технички би се подготвила револуцијата. Истовремено е осудено Задграничното претставништво кое се претворило во "трета организација", што било главна пречка за нормализирање на односите. Конгресот го поканил Г. Делчев да даде објаснување.²⁴⁸⁸ Меѓутоа, Делчев одбил да зборува на Конгресот, бидејќи не биле допуштени сите делегати. На 1.08. 1902, тој се обратил писмено "До собранието во Славјанска беседа".²⁴⁸⁹ Со тоа, го деградираше Конгресот на степен на Собрание и го довел во прашање неговиот легитимитет. Притоа вели: "Во моите очи собранието на луѓето, кое ме кани на објаснување, не претставува вистински израз на дејците по македонското дело, бидејќи уште многу претставници на друштва ... не се допуштени во него ... Од друга страна, не би сакал да давам отчет на оние, од чии дејствија Внатрешната организација се мачи повеќе, отколку од турските власти".²⁴⁹⁰ Одговорот од Делчев, се обидел да го прочита Н. Наумов, но во тоа бил спречен.²⁴⁹¹

²⁴⁸⁶ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 291.

²⁴⁸⁷ Исто, 291-292.

²⁴⁸⁸ Исто.

²⁴⁸⁹ Гоце Делчев, Писма и други материали..., 290.

²⁴⁹⁰ Исто, 290-291.

²⁴⁹¹ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 293.

Неопходните објаснувања ги дал задграничниот претставник Димитар Стефанов. Тој го обвинил ВК за непочитување на поранешните спогодби и за завојувачките тенденции спрема Организацијата. Во тој дух зборувале и Н. Наумов, П. Јаворов, Т. Карајовов и Б. Сарафов.²⁴⁹² Со оглед на фактот што опозицијата била слаба, таа одлучила да го напушти Конгресот. Во него останале 41 делегат.²⁴⁹³ Тие за претседател го избрале повторно С. Михајловски, а И. Цончев - потпретседател.²⁴⁹⁴

Наспроти нив, опозиционите делегати и недопуштените се конституирале во нов Х редовен конгрес. Тие претставувале 31 градско и 16 селски друштва. За претседател на дисидентскиот комитет бил избран Х. Станишев, а потпретседател Т. Карајовов.²⁴⁹⁵ Овој комитет, наполно застанал на страната на ТМОРО.

Веднаш по Конгресот, кога полковник Јанков веќе бил длабоко во Македонија, Цончев започнал јавна кампања за претстојното востание. Истовремено ги прекинал контактите со рускиот дипломатски претставник Бахматиев, каде често одел. Притоа изјавил дека "ќе ја расипе прославата на Русите".²⁴⁹⁶ Бугарската влада во таква ситуација за да се оправда пред меѓународната јавност, превзела скромни мерки на претпазливост. Најпрво било спречено префрлањето во Македонија на една чета од 80 души, кои наводно биле денунцирани од Б. Сарафов.²⁴⁹⁷ На 20.08 (ст.стил) 1902 од Дупница биле приведени генерал Цончев и подполковник Николов, кои биле интернирани во своите родни места. Кај нив биле пронајдени "револуционерни наредби" со потписите на министрите Људсканов и Радев.²⁴⁹⁸

²⁴⁹² Исто.

²⁴⁹³ Постојат различни податоци за бројот на опозиционите делегати што го напуштиле Конгресот. Како такви се посочуват, 12 души, 21, 20, 19, 16. (К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 293, белешка 326.

²⁴⁹⁴ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 294.

²⁴⁹⁵ Исто, 294-295.

²⁴⁹⁶ АМ, ф. ПО, мф. 454, ш. бр. 252, Софија, 22.08.1902.

²⁴⁹⁷ Исто.

²⁴⁹⁸ Исто.; Според Г. Белев, апсењето на Цончев и Николов било на 25 август, што е очигледна грешка. (Г. Ив. Бџевъ, Из живота на четитѣ ...13.

На митингот од 20 септември (ст. стил), 1902г., претседателот на ВК Ст. Михајловски, ги повикал бугарските граѓани да го подржат востанието во Македонија. Притоа рекол: "Сега не се гледа, кој е прав, а кој крив! - Робот е востанат и треба да се поткрепи!"²⁴⁹⁹ На овие повици дисиденскиот комитет на Х. Станишев ќе одговори: "Отаде Рила нема никакво востание". Михајловски возвраќа: "Востание ќе има тогаш, кога тие ќе бидат неговите главни дејци и елементи. Но бидејќи тоа никогаш нема да биде, и неможе да биде..."²⁵⁰⁰ Препукувањата меѓу двата комитети, дали има или не, востание во Македонија, внеле огромна забуна во бугарската јавност. Како и да тоа започнало на 23. 09. 1902 година.

Врховистичката наезда не изненадила никој. Сите засегнати и заинтересирани биле свесни за нејзините цели и размери. Оттука, на своевиден начин настојувале да ја пречекат подготвено. Османските власти уште во мај превзеле значајни воени мерки. Земјата била поплавена со трупи. Секој мост, железничка свртница, тунел и други витални комуникациски објекти биле надгледувани. Во секое вознемирено село се наоѓал гарнизон од по десетина луѓе. Во поголемите села биле концентрирани посилни единици. Ситните распрскани единици по селата давале можност лесно да бидат разбиени. Додека посилните единици ги запустувале поголемите села и ги терале селаните на бегство во планина.²⁵⁰¹

Управникот на бугарското агентство во Солун - Н. Колушев, во разговор со Солунскиот валија Хасан Фехми - паша, се обидел да ја минимизира замешаност на Бугарија во врска со ситуацијата во Македонија.²⁵⁰² Валијата истакнал дека повеќето луѓе од четите оделе во Бугарија, каде лесно се снабдувале со оружје и оттаму ја минувале границата. Тие наоѓале поддршка кај населението со што се отежнувало нивното гонење.

²⁴⁹⁹ Х. Сиљанов, цит, дело, т.1, 180.

²⁵⁰⁰ Исто.

²⁵⁰¹ АМ, ф. ФО, мф 31, 78/5191, No. 254, 3 јуни, 1902.

²⁵⁰² АМ, мф. 4299, Доверлив препис од извештајот на трговското агентство во Солун, бр.530, од 31 јули 1902 година, препратен од страна на политичкото одделение при Министерството за надворешни работи и вероисповест до бугарското трговско агентство во Битола.

Колушев истакнал дека бугарската влада превзела соодветни мерки, за обезбедување на границата. Тој потенцирал дека за преминот на таквите чети, колку е виновна бугарската власт, исто толку е виновни и османската, бидејќи четите успевале да се пробијат покрај нивните гранични сили. Колушев докажувал дека повеќето чети се создават на турска територија, а како аргумент за тоа го искористил судирот кај Бајалци од 1901 година, при што се докажало дека убиените четници биле месни луѓе. Освен тоа, тој тврдел дека најголем дел од запленилите пушки од страна на власта биле од системот "Гра", "Маузер" и "Мартини", а само еднаш биле заплени "Манлихери", факт кој потврдувал дека и според потеклото на оружјето Бугарија била најмалку вмешана. Се чини дека разговорот завршил непријатно за Колушев, кога валијата му предочил две манлихери и облеката од двајца штотуку убиени четници кај солунското село Бугариево.²⁵⁰³

Скоро во истовреме разговор за состојбата во Македонија со солунскиот валија имал рускиот претставник Гирс.²⁵⁰⁴ Валијата истакнал дека главна кочница за смирување на состојбата во Македонија, била поддршката што софиската влада ја давала на бандите. На прашањето од Гирс, зошто османските воени сили не ги преследуват четите, валијата одговорил дека за тоа била доволна само жандармеријата. Оттука Гирс заклучува дека употребата на постојаните османски подвижни единици во борба против четите, кои се појавувале во многу пунктови би довело земјата да заприлега како да е во воена состојба. Таквиот развој на настаните, Турците сакале да го избегнат по секоја цена, прво за да не им дадат официјална потврда на нередите и второ, на тој начин сами да го избегнат ризикот од вмешувањето на големите сили. Според Гирс, валијата можел сам да се справи со нередите со преследување на четите и смирување на жарта кај власта, која често неразумно арестувала невини луѓе. Поради последното, востаничките редови се пополнувале со мирни селани, кои

²⁵⁰³ Исто.

²⁵⁰⁴ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., том 1, 471-473.

повеќе сакале да се штетат со бандите, наспроти искушенијата во истражниот затвор и судот.²⁵⁰⁵ На крај валијата истакнал дека тој уште пред три месеци испратил таен ферман до своите потчинети за спроведување на претпазливи мерки при преследување на четите. Од друга страна, тој го замолил Гирс да влијае кај христијаните, да им вети сигурност и покровителство пред власта, доколку доброволно ги напуштат четите и се вратат по селата.²⁵⁰⁶

Во предвечерјето на врховистичкото востание, ЦК закажал Конгрес, кој требало да се одржи од 1 до 5 септември 1902 година. Дневниот ред бил: 1. Санкционирање на ЦК; 2. Разгледување и измени на Правилникот; 3. Односот на Организацијата кон Егзархијата и нејзините органи; 4. Односот кон разните пропаганди; 5. Разгледување на прашањето за издавање на внатрешен весник; 6. Извори и материјална издршка на Организацијата; 7. Односот спрема комитетите и друштвата надвор од Македонија и Одринско; 8. Уредување на Биро за следење на странскиот печат и проучување на земјата во етнографски и географски однос. На Конгресот било планирано присуство на сите реонски раководители и некои поважни околиски.²⁵⁰⁷ Во тоа време во ЦК биле И. Гарванов, Спас Мартинов и Димитар Мирчев, личности без доволно авторитет.²⁵⁰⁸ Очигледно оттука била инспирирана и првата точка од дневниот ред. Во расположивата изворна документација никаде не станува збор дека Конгресот се одржал. Најверојатно неговото одржување било оневозможено поради интензитетот на настаните, кои биле предизвикани од врховистичките емисари во Воденско. Од друга страна на 1/14.09.1902 во Солун пристигнале 36 македонски револуционери од Подрум Кале, кои биле амнестирани од султанот по повод денот од неговото доаѓање на престолот.²⁵⁰⁹

²⁵⁰⁵ Исто.

²⁵⁰⁶ Исто, 473.

²⁵⁰⁷ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.3-5, шифрирано писмо бр.2, 23.08.1902. Писмото е потпишано со псевдоним Цијан (веројатно Спас Мартинов или Д. Мирчев).

²⁵⁰⁸ Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи..., т.2, 294.

²⁵⁰⁹ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 90-91.

Најголемиот дел од нив, биле заточеници во врска со Солунската и Виничката афера. Меѓу нив биле: П. П. Арсов, Х. Матов, И. Х. Николов, П. Тошев и други. Нивното пристигање се поклопило со денот на закажаниот Конгрес, кој од објективни причини не можел да се одржи. Оттука следниот ден ЦК одржал советување, на кое ги поканил поранешните членови на ЦК.²⁵¹⁰ На Советувањето присуствувале Матов и П. Тошев, додека П. П. Арсов иако бил поканет, одбил да учествува.²⁵¹¹ Тема на разговор била врховистичката иницијатива за востание. Според Татарчев, на Советувањето било одлучено да се дејствува пред ВК да не ги форсира настаните, а кога ќе се реши прашањето за востание, тој ќе биде навреме известен. Гарванов бил задолжен да ја соопшти одлуката на ВК.²⁵¹²

Според Ѓ. Петров, востанието на Цончев било со поддршка на кнезот со две цели: 1. Да се испрати еден фишек, за да може подготвуваното востание од Организацијата, да се искористи на дипломатски план. 2. Владата на Радославов на лесен начин да го привлече патриотскиот елемент на своја страна, за да го искористи во партиски цели, без да мисли дека е можно едно сериозно востание.²⁵¹³

Непосредно пред почетокот на врховистичкото востание, ЗП ги дава следните инструкции до ЦК: "Како што расправавме теоретски, дека тркалото по нашите работи воопшто треба да се врти од самата Внатрешна организација, а не од некакви надворешни фактори, биле тие комитети или влади, така и во пракса треба да докажеме дека центарот на тежината е, и треба да биде во Македонија и никаде на друго место. Сега е времето кога треба да го докажеме тоа".²⁵¹⁴ Понатаму се вели: "Јавно е дека во моментот Организацијата ја минува најголемата криза. Кога ќе го

²⁵¹⁰ Христо Матов, го нарекува Конгрес. (Хр. Матов, За својата револуционна дејност ..., 51.) Додека пак Татарчев истакнува дека бил предвиден Конгрес, на кој учествувале Матов и П. Тошев, (д-р Х. Татарчев, Втрешната..., 118)

²⁵¹¹ В. Ѓорѓиев, Петар Поп Арсов..., 91-92.

²⁵¹² Д-р, Х. Татарчев, Втрешната..., 118.

²⁵¹³ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 167.

²⁵¹⁴ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, оп. 2, ае.17, л. 54-55., шифрирано писмо бр. 27.. Писмото е без датум и потпис. Според неговата содржина се гледа дека е испратено од ЗП до ЦК, пред почетокот на Цумајското востание.

добите писмото, не е чудо таму населението да биде вовлечено предвременно во борбата. Оттука има навлегувања и не е чудо да се засилат ... Се пуштаат севозможни известувања за внатрешноста, а веќе има и тревожни притурки во весниците". Затоа "... од Вас (ЦК б.н) сега се бара тактичност, умешност, срчност и воопшто сите квалитети, неопходни за Вас како врховни раководители, квалитети кои ќе ви послужат веднаш да ја сватите вистинската ситуација во земјата ... како што е во стварност. Застанете на висината на местото, држете ги добро нишките на целата мрежа, препорачувајте мерки ... Ако Вие предвидувате усложнувања таму, не останува друго, освен да побрзате и да го засилите започнатото движење, а во тој случај ќе имате едно мнение на Ахил: ако сте уверени, дека тоа движење е само еден фишек, кој нема коренито да ги измени нашите дела таму, туку ќе згасне без трага, добро. Во секој случај бидете трезвени, мислете најопстојно".²⁵¹⁵

Од зачуваната преписка меѓу ЦК и ЗП од втората половина на 1902 година, јасно се забележува дека ЦК на чело со Гарванов, не отстапувал во борбата против Цончев и коректно ја отсликувал реалната ситуација. Меѓутоа, формулацијата "да го побрзате и да го засилите започнатото движење", иако е допуштлива под строго определни услови, оставила простор за манипулации.

Дали оваа најава го натерала ЦК да побрза на тој план и да го информира ЗП дека "италијанчето е согласен и топови да ни носи".²⁵¹⁶ На тоа ЗП ќе одговори: "... од топови не ќе има потреба, дотолку повеќе што немаме артилерија. Затоа носете колку е можно повеќе пушки...".²⁵¹⁷ И уште нешто. Од кореспонденцијата меѓу ЦК и ЗП може да се забележа силната тенденција на ЦК, да го дознае ставот на бугарската влада. Дали тоа било случајно? Очигледно, Гарванов како Бугарин и како претседател на поранешното "Револуционерно братство", неможел едноставно да се

²⁵¹⁵ Исто.

²⁵¹⁶ Исто, л. 10, шифрирани писмо бр. 5. 6.09, 1902. Од Св. Гора до Висока.

²⁵¹⁷ Исто, л. 45-47, шифрирани писмо бр. 23, 17. 09. 1902, Од Висока до Св. Гора.

ослободи од своите мецени и да не води сметка за бугарските интереси. Во таа смисла на 2.09. 1902 г., ЦК инсистира: "Сакаме да знаеме што мисли владата", притоа бара краток одговор без толкување преку "наш човек".²⁵¹⁸ На 26 септември ЦК препорачува: "Ако бугарската влада се ангажира да го покрене прашањето, да не се држи многу остар јазик кон врховистите јавно".²⁵¹⁹ Следниот ден повторно прашањето: "Кажете за бога, каква улога игра кнезот и владата во таа работа".²⁵²⁰ Два дена подоцна предупредување од ЦК: "Внимавајте добро дали кнезот не игра пак некоја комедија".²⁵²¹ На 4. 10. 1902 ЦК е категоричен: "Ние сакаме да испратиме делегација од наше име до министерот Данев и да ни се соопшти одговорот од него".²⁵²²

Според расположивата документација на овие прашања имаме само два одговори од ЗП. Во првиот се вели: "Поведението на владата за нас не е јасно определено, но едно е вистина, дека гроф Игнатиев немалку го потпали огнот. Тој дури јавно и смислено ги разбудува инстинктите на толпата со разни ветувања на златни гори за Македонија и Бугарија воопшто".²⁵²³ Во следниот одговор од 7. 10. 1902 година се вели: "да се дознае суштинското мислење на владата по нашето прашање неможе инаку, освен по истиот начин т.е. со посредство и со заобиколување. Немојте да претпоставувате дека Данев, и кој и да е, ќе ги открие картите пред кој и да било наш пратеник. Онаа што ви го пишувавме завчера, како кажано од страна на Радев е фатено строго стенографски од Хр. Станишев. Испраќањето посебен пратеник кај Данев едвај ли ќе ги даде саканите резултати, посебно ако се има во предвид дека владата малку сака да знае за Внатрешната организација и за нејзините претставници тука".²⁵²⁴

²⁵¹⁸ Исто, л. 9-10, шифрирано писмо бр. 4, 2.09.1902.

²⁵¹⁹ Исто, л. 30-31, шифрирано писмо бр. 14, 26.09. 1902.

²⁵²⁰ Исто, л.32, шифрирано писмо бр.15.

²⁵²¹ Исто, л. 34, шифрирано писмо бр. 17, 29.09.1902.

²⁵²² Исто, 38-39, шифрирано писмо бр.19, 4.10.1902.

²⁵²³ Исто, л.52, шифрирано писмо, бр.26.

²⁵²⁴ Исто л. 62, шифрирано писмо бр. 31, 7.10. 1902.

Во првите две декади на септември, додека размерот на врховистичката провокација се уште бил ограничен, ЦК во писмата до ЗП, испраќа деманти на разните гласини што ги ширеле весниците во Бугарија за наводното востание. Во таа смисла во писмото од 19.09.1902 се вели: "Алармот што го дигат весниците кај Вас (во Бугарија б.н), па и во Европа, ни од далеку не одговара на онаа, што се случува кај нас. Востанието е објавено без востаници ... Железниците и мостовите добро ги чува царската војска ... Треба да забележите дека во целата земја има слух за востание но никаде не го виделе. Струмица прашува за Воден и Ерусалим (Битола б.н.), а тие пак за Малешевско. Но во секој случај без афери нема да поминеме, и тоа афери од предавство".²⁵²⁵ Два дена подоцна ЦК пишува: "... може да заклучите дека, ако врховистите праваат нешто, тоа е близу до границата и во главите на редакторите кои ги распрснуват тревожните гласини. Смело може да кажете дека тие луѓе проституираат со востанието, како што правеа и со Комитетот тука. Тие пуштаат гласини дека двата комитети се согласиле сите заедно да делуваме. Уверени сме дека тие сами се чудат на успехот, што го прават со своите измислици..."²⁵²⁶ Без сомнение, од тука се гледа објективноста во информирањето и одлучноста за спротиставување на Цончев. Меѓутоа, по започнувањето на врховистичкото востание во Цумајско, оптизмот како да спласнува. Така во писмото од 26.09.1902 г., ЦК вели дека добил информација за навлегување на 500 души во Македонија и тоа со согласност на кнезот и владата. Поради тоа вели: "Такви вооружени маси ние не можеме да сопремее и подобро ќе биде да го развееме и ние знамето".²⁵²⁷

²⁵²⁵ Исто, л. 21-22., шифрирано писмо бр. 10, 19.09.1902.

²⁵²⁶ Исто, л. 23-25, шифрирано писмо бр. 11, 21.09.1902.

²⁵²⁷ Исто л. 30-31, шифрирано писмо бр. 14, 26.09.1902. Во извештајот од 29.09.1902 година, Бугарското трговско агенство од Солун со брз и многу доверлив извештај го информира Ст. Данев, дека раководството на ТМОРО превзело сè, за да го осуети врховистичкото востание. Во извештајот покрај другото се наведува дека ВК со својата тенденција да организира востание во Македонија, повлијаел врз ЦК на ТМОРО да го промени поведението и програмата, бидејќи со тоа бил доведен во прашање нејзиниот кредибилитет. Со нејзината агитација против врховистичкото востание, изгледало како таа да е сојузник со Турците и се залага за задушјување на востанието. Поради тоа таа Организација, сека го убедува населението да почека до идната пролет, кога и времето

Од зачуваната преписка меѓу ЦК и ЗП проличува една дволичност, која едвај може да се забележи. Нема сомнение дека Гарванов во услови кога едвај бил признат, и кога на чело на ЗП се наоѓале Д. Стефанов и Т. Делииванов под менторство на Делчев можел да делува поинаку. Неговиот вистински лик набрзо ќе се разоткрие.

Во ноември, 1902 година, кога врховистичкото движење во Македонија спласнало, за нови задгранични претставници биле именувани штотуку ослободените заточеници Х. Матов и Х. Татарчев. Тие сметајќи ја дотогашната принципиелна борба на ТМОРО против ВК, како политика на самоизолирање, прифатиле нов политички курс на компромизам и висока дипломатија. Веднаш по пристигањето во Софија, тие побарале помирување со ВК врз основа на проширување на востанието во Македонија, тврдејќи дека таква била желбата на ЦК.²⁵²⁸ Набрзо била формирана помирителна комисија, а задграничните претставници во интерес на помирувањето се откажале од дотогашните претензии на Организацијата.²⁵²⁹ Иницијативата на Матов и Татарчев била подржана од ЦК на Гарванов. Во врска со тоа на 26.11.1902 ЦК им пишува: "Нејсе, продолжете, направете ги сите остапки до минимум но брзо завршете. Помирувањето ќе го спаси делото од пропаѓање ... Одговор од другите реони за помирувањето нема, но сите го сакаат од срце, но при посочените услови од Вас, а некаде едноставно сакаат да стане помирување, та подобро ќе тргне".²⁵³⁰ Очигледна е злоупотребата на ЦК направена од името на "другите реони", од каде немало одговор по прашањето за помирување, "но сите го сакаат тоа". Три дена подоцна ЦК пишува: "Ние сме на мнение дека, борбата наново, ќе нè истошти и ќе ни ги втера најдобрите сили во затвор, дека ќе го расипеме населението до коски и тоа ќе вика аман и од нас и од генералите. И едните и другите ќе почне да ги предава на власта.

ќе биде поблагопријатно за востание, па дотогаш и ќе заврши некои важни подготовки". (В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија во борба за слобода..., 115-116).

²⁵²⁸ К. Пандев, Националноослободителното движење..., 298.

²⁵²⁹ Исто, 298-299.

²⁵³⁰ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л. 39-41, шифрирано писмо бр. 21, 26.11.1902.

Енергија и дух веќе не остана во населението ... Ако е возможно уште, да се направат повеќе остапки од наша страна, нека се направат, доста да не дојдеме до самоистребување. Ако егоизмот на генералите не отстапува пред ништо, тогаш побрзо да си ги расчистиме сметките со нив и да ги скршиме во Бугарија и тука ... Ќе треба да се распределат сите горски сили и уште од сега да навлезат во земјата, да се стокми набрзо динамит и повеќе пушки, та напролет дај боже здравје да си ја пробаме среќата".²⁵³¹ Евидентно е дека ЦК настојувал за помирување по било која цена, и отворено заговарл востание за напролет.

Во пракса помирувањето требало да се оствари преку формирање на единствен ВК, кој во себе требало да опфати претставници од двата комитети и ТМОРО. Според првиот предлог, ВК требало да го сочинуват 7 мина од кои 3 од ВК на Михајловски-Цончев, 3 од ТМОРО (Матов, Татарчев и П. Тошев) и Х. Станишев од дисиденскиот комитет.²⁵³² Цончев го отфрлил предлогот. Тогаш помирителната комисија излегува со нов предлог 3 од комитетот на Цончев, 2 од ТМОРО, Станишев и седмиот член да биде неутрален. Цончев повторно одбива и предлага новиот ВК да се состои од 9 души во кој би влегол целиот дотогашен состав на ВК (без Бозуков), а од ТМОРО, Матов, Татарчев, Тошев и Делчев. Веднаш потоа сите средства "морални материјални ... на двете организации ... да се стават на располагање на комитетот за дозавршување на започнатото востание".²⁵³³ Очигледно Цончев, наполно го игнорирал Комитетот на Станишев и цврсто стоел на своите позиции. Оттука помирителната комисија се обидела прашањето да го префрли на македонските друштва, преку свикување на вонреден конгрес.²⁵³⁴ Во исто време Цончев инсистирал за продолжување и проширување на востанието во наредната пролет. Во тоа имал поддршка од воениот министер Ст. Паприков. Прашањето за воста-

²⁵³¹ Исто, л. 41-43, шифрирано писмо бр. 22, 29.11.1902.

²⁵³² К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 299.

²⁵³³ Исто, 300.

²⁵³⁴ Исто.

ние напролет било поставено како услов за помирување.²⁵³⁵ На 10 декември 1902 г., Цончев со писмо ги поканил офицерите од Македонија и Одринско да ја напуштат армијата за да земат учество во востанието.²⁵³⁶ Без сомнение, тоа дополнително го подгреало востаничкото расположение кај Гарванов и задграничните претставници.

Од друга страна, во средината на декември Х. Татарчев остварил средба со министерот Данев и кнезот Фердинанд.²⁵³⁷ Притоа отворено им рекол дека "се неминовни акциите во идната година".²⁵³⁸ Иако Татарчев не дава конкретни податоци за содржината на разговорот, веројатно добил поддршка. Само неколку дена подоцна кога во Софија пристигнал рускиот министер за надворешни работи грофот Ламсдорф, министерот Данев, преку Х. Станишев ги поканил задграничните претставници да ги формулираат своите барања и да ги претстават пред Ламсдорф. Ѓ. Петров се објавил категорично против тоа, како што бил против средбата на Татарчев со Фердинанд.²⁵³⁹ Најпосле тој бил разубеден и зел учество во изработка на една Рго меморија, која подоцна била предадена на Ламсдорф од страна на Матов и Татарчев.²⁵⁴⁰

Во ситуација кога ЦК и ЗП на ТМОРО, веќе го поставиле прашањето за востание во Македонија пред бугарскиот врв, прашањето за помирување со ВК само посебе почнало да спласнува. Во бугарските кругови веќе не постоел интерес за тоа. За нив целта била постигната. Во Македонија ќе има востание. Според тоа, повикот на Х. П. Коцев, до Х. Матов, од 16.03. 1903 година: "... побрзајте и направете се што е потребно, само да се помирите..."²⁵⁴¹ го нема претходното значење. Бугарската влада откако ја постигнала целта, набрзо за да си ги измие рацете го забранила ВК.

²⁵³⁵ Исто, 301.

²⁵³⁶ Исто, 302.

²⁵³⁷ Д-р, Х. Татарчев, Вътрешната..., 124.

²⁵³⁸ Исто, 125.

²⁵³⁹ Исто.

²⁵⁴⁰ Исто, 126.

²⁵⁴¹ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 303.

11. Солунскиот револуционерен округ иако според својата место-положба се наоѓал во централниот дел на Македонија и подалеку од бугарската граница, не бил поштеден од врховистичката првокација во 1902 година. Оваа атмосфера во него се почувствувала со различен интензитет во одделни околии. Најзасегнати биле областите кои се нашле на патот на полковник Јанков: Гевгелиско, Ениџевардарско, Воденско и делумно Кукушко.

Претходник на врховизмот овде бил Иван Карасулијата, кој во пролетта 1902 пристигнал во Гевгелиско. Во Воденско, како месен врховистички војвода се појавил Вангел Иванов, во Ениџевардарско Атанас Орџанов - Петровалијата и Атанас Чопката од с. Градобор за Кукушко. А. Чопката, брзо бил напуштен од четниците кои застанале на страната на ТМОРО во Кукуш.²⁵⁴² Со тоа била елиминирана опасноста во Кукушко. Ениџевардарската врховистичка чета во јачина од 8 души била предводена од Атанас Петровалијата, инаку чичко на Иван Карасулијата. Веднаш по пристигањето тој започнал со агитација за востание во с. Бозец. Вознемирените селани за тоа го известиле околинскиот војвода А. Петков, кој им советува да мируваат.²⁵⁴³ Радиусот на движење на врховистичка чета на Вангел Иванов биле селата: Саракиново, Сборско, Пожарско, Струпино, Спушно, Бојово, Тресино, Долно Кронцалево, Тушим и други.²⁵⁴⁴

Со зголемувањето на бројот на четите во Солунскиот револуционерен округ, зачестиле судирите со власта. Од друга страна, паралелно се електризирал исламскиот фанатизам, со што дополнително се усложнувала ситуацијата. Бројот на османските сили се зголемува. Обезбедувањето на поважните стратешки и комуникациски објекти било зајакнато. Во сите вознемирени села биле сместени гарнизони со војска. Нивното присуство и однесување кон селаните, ги поттикнувало на бегство во

²⁵⁴² А. Динев, Илинденската епопеја..., т. 1, 239-240.

²⁵⁴³ Хр. Шалдев, Из револуционитџ борби во Паякџ планина, Ил. Илинден, г. IV, 6 (36), Софија 1931, 15.

²⁵⁴⁴ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 241-242.

четите.²⁵⁴⁵ Сепак, Солунскиот валија, сметал дека за справување со четите биле доволни жандармериските сили. Според него со употребата на војската, нередите ќе се официјализираат, а населението ќе се разбега по планините. Тоа давало можност за вмешување на Големите сили, што Империјата настојувала да го избегне по секоја цена. Поради тоа, валијата инсистирал на претпазливост при проследувањето на четите.²⁵⁴⁶ Во таа смисла, на еден собир во Солун, валијата ги инструктирал сите кајмаками од вилаетот. До христијанското население во Солунскиот вилает бил распространет еден манифест на разбирлив македонски јазик. Во него се велело: "Цели столетија, Турците и Христијаните живеат заедно под славните сенки на турските султани, кои деноноќно се грижат за состојбата на своите поданици. Најпосле се појавиле некои злонамерни луѓе, кои го бунтуват населението против царштината и го тераат да востане против својот вековен господар. Тие луѓе се багабонти и не треба да се слушаат зошто ве тераат на престап кон царските закони". На крај населението се повикувало во рок од 15 дена да го предаде оружјето што го поседува, во спротивно ќе следуват казни.²⁵⁴⁷

Како резултат на засилените османски потери на 21.03.1902 година во судирот кај Гаваланци - Кукушко загинал, основоположникот на четничкиот институт Михаил Апостолов Попето.²⁵⁴⁸ Пролетта бил нападнат гарнизонот во с. Пожарско, при што биле убиени 4 од напаѓачите.²⁵⁴⁹ Кон средината на мај помеѓу Сборско и Раниславци непознати сторители убиле двајца помаци (татко и син). Воденскиот кајмакам убиството го препишал на комитите, поради што превзел опширна хајка. На чело на 13 члената жандармериска потеря бил поставен Абдулрахман-чауш. Прв на нејзиниот пат се нашол еден овчар во Саракиново, кој бил претепан за да каже каде се комитите. Во Сборско на најсуров начин биле претресени

²⁵⁴⁵ АМ, ф. ФО, мф, 31, 78/5191, No. 254, 3.07.1902.

²⁵⁴⁶ С. Дракул, Македонија меѓу автономијат и дележот..., 471-473.

²⁵⁴⁷ Право П/ 23 (31), София, 19 07. 1902, 4.

²⁵⁴⁸ К. Пандев, Документи ... От архивата на Димитър Стефанов..., 105, белешка 34.

²⁵⁴⁹ АМ, ф. ФО, мф. 31, No. 254.

сите куќи, а 8 мина селани и попот Андон, биле задржани. Затоа, 70 селани се пожалиле на кајмакамот во Воден и побарале милост. Меѓутоа, кајмакамот, им се заканил со поголеми жестокости доколку не помогнат да се откријат убијците.²⁵⁵⁰

Набрзо потоа, субашите Керим и Ахмет Сулејман го убиле Димитар Дељов во с. Луковци - Воденско, зошто "ѓаурот бил малку со дигната глава". Сред чаршија во Воден, Ахмет Исмаил го убил Димитар Ичков, во неговиот дуќан зошто не му направил навреме мотика. Убиецот останал на слобода. Во Теово до смрт бил претепан Нуши Карајанов, зошто не дал пари на островскиот чауш.²⁵⁵¹ Во Воденско со 11 жандарми крстосувала потерата на Ајредин, која била во потрага на побегнатиот затвореник Ташко. Ајредин одел од село на село и ги присилувал селаните да го предадат. Така во Саракиново биле претепани кметот и селските ази. Слично постапил во селата: Родово, Пожарско и Сборско.²⁵⁵²

Поради убиство на еден полјак арнаутин во Стојаково - Гевгелиското, биле мачени многумина селани. Од нив 18 биле арестувани и подложени на мачење за да признаат дека убиството било нарачано од гевгелискиот учител Димитар Битраков. Тој бил арестуван на 20 јули (Илинден) 1902 за време на панаѓурот во Дојран.²⁵⁵³

Една османска потеря во состав од 12 војници и 8 мина Арнаути - башибозук, на 24 јули (ст.стил) имале судир со чета во с. Бугариево - Солунско. Притоа загинале двајца четници. Главите на убиените биле унакажани со ножеви и јатагани. Нивните тела биле однесени во Солун. Во врска со настанот власта привела 9 мина селани во Солун.²⁵⁵⁴ Набрзо потоа во селото пристигнале 60 војници. Тие се сместиле во црквата при што целосно ја осквернавиле. Скапоценостите биле украдени, а светиот престол разрушен. До темел била претресена и разграбана куќата на

²⁵⁵⁰ Право П/15 (23), София, 31.05.1902, 2.

²⁵⁵¹ Право П/ 16 (24), София, 7.06.1902, 2.

²⁵⁵² Право П/25 (33), София, 10.08.1902, 4.

²⁵⁵³ Исто.

²⁵⁵⁴ Право П/24 (32), София 27. 07.1902, 3.

селскиот поп, кој побегнал со семејството. Власта го барала и учителот, кој побегнал. Под притисокот на војската повеќето селани се разбегале во соседните села и Солун.²⁵⁵⁵ Облеката на убиените четници и нивните манлихери, солунскиот валија ги предочил на управникот на бугарското трговско агентство Н. Колушев.²⁵⁵⁶ Настанот од Бугариево, покажува дека прокламираните заложби на валијата за избегнување на репресиите од таков вид, не биле почитувани. Следниот ден во с. Куфалово аскерот се судрил со четата на Павле Кониковски.²⁵⁵⁷

Зачестените инциденти од таков вид оделе во прилог на врховистичките планови. За да се избегнат евентуалностите од избивање на предвременно востание, ЦК во јуни наредил да се разоружа врховистичката чета на Иван Карасулијата. Според едно писмо од ЦК од 4/17.06. 1902 г, со таа задача бил задолжен Апостол Петков. Меѓутоа, тој подолго време избегнувал да ја изврши. Затоа ЦК, по него испратил специјално еден терорист, да го пронајде и да му ја пренесе директно пораката. По шестдневна потрага и обиколка низ 13 села, пратеникот на ЦК го пронашол А. Петков заедно со Павле Кониковски во близината на Бер. При проверката се покажало дека Апостол ги добил сите писма од ЦК. Заради оправдување, тој изјавил дека од пред 15 дена трага по Карасулијата, дека му влегол во трагите, но немал погоден момент за напад. Од друга страна потенцирал: "Ако се судрime ... ќе загубиме многу момчиња, зошто неговите се опитни и добро вооружени".²⁵⁵⁸ Очигледно, А. Петков манифестирал солидарност со својот поранешен ајдучки другар.²⁵⁵⁹ Двајцата се

²⁵⁵⁵ Право П/25 (33), Софија, 10.08.1902, 4.

²⁵⁵⁶ АМ, мф, 4299, Доверлив препис од извештајот на трговското агентство во Солун, бр. 530, од 31 јули 1902 година, препратен од страна на политичкото одделение при Министерството за надворешни работи и вероисповест до бугарското трговско агентство во Битола.

²⁵⁵⁷ Право П/ 25 (33), Софија, 10.08.1902, 4.

²⁵⁵⁸ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, шифрирано писмо бр. 1, л.1, 4.06.1902.

²⁵⁵⁹ Според А. Динев, Апостол и Аргир Манасиев, поставиле заедничка заседа на И. Карасулијата, но таа била осуетена од страна на селаните. (А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 241.). На оваа информација тешко може да се поверува. Од друга страна пак, според Шалдев, Апостол и Карасулијата се договориле да делуват заеднички согласно наредбите на ЦК на ТМОРО. (Хр. Шалдев, Изв Борбитџ в Паяк..., 15). Овој

сретнале на 28 јуни 1902. Најверојатно, тогаш постигнале центлеменски договор за меѓусебно воздржување и ненапаѓање. Следниот ден двајцата биле предадени од селаните во Ливадија. Здружените чети се судриле со потерите на Гандач, при што се извлекле без загуби.²⁵⁶⁰

Изгледа спогодбата помеѓу Карасулијата и А. Петков, молкум била толерирана, зошто времето била неутрализирана врховистичката настроеност кај Карасулијата. Најверојатно, Карасулијата, се искупил со расипување на односите со Јанковиот претходник Петар Гајков, кој извесно време престојувал во неговата четата. Расцепот меѓу нив настапил, откако Гајков, побарал ликвидација на свештеникот Петар Попов од с. Серменин, кој го раскрил врховистичкиот план за востание пред своите претпоставени во ТМОРО.²⁵⁶¹

Во таква атмосфера продефилирал полковник Јанков. Тој во средината на август, со 110 души го минал Вардар и се упатил на југозапад кон Гевгелиско, Еницевардарско и Воденско.²⁵⁶² По се изгледа при преминот на Вардар кај железничкиот мост на еден час од Солун дошло до судир со војската при што имало по еден убиен и неколку ранети на двете страни. Турците успеале да запленаат повеќе документи. Во еден од нив имало инструкции четниците да се облекуват во турски униформи и да предизвикуват екцеси, кои подоцна ќе се препишат на Турците.²⁵⁶³ Јанков "облечен во полковничка униформа, со перо на шапката, јавнат на коњ, оди од село на село, зборува против внатрешните дејци и од името на бугарскиот кнез и рускиот цар го кани населението кон востание...".²⁵⁶⁴ Според еден

став го прифатил и К. Битоски. (К. Битоски, А. П. Терзиев..., 43-44). Меѓутоа според расположивата преписка меѓу ЦК, ЗП и управното тело во Еницевардарско се гледа дека Апостол делувал своеглаво и не се покорувал на наредбите. Поради тоа за него се предлагат дури ригорозни мерки.

²⁵⁶⁰ Хр. Шалдевъ, Из борбитѣ въ Паякъ..., 15.

²⁵⁶¹ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 243 -244.

²⁵⁶² АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, оп.2, ае.17, л.3-5, шифрирано писмо бр. 2. од Св. Гора за Висока, 23.08.1902.; Англискиот конзулат во Солун, преминот на Јанков преку Вардар и неговото свртување на југ го регистрирал на 30 август. (АМ ф. ФО, мф, 31, 78/5193, No. 433.

²⁵⁶³ АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5192, No. 402.

²⁵⁶⁴ Право П/ 20 -21 (28-29), София 7.07.1902, 4.

документ од англиска провиниенција, за влијанието на Јанков кај селаните не се знаело ништо, па според тоа, "неможе да се каже дали неговиот повик ќе најде на прием, но веројатно ќе биде сметан за преран".²⁵⁶⁵ Неговото влијание најсилно се почувствувало во Воденско. Тоа било олеснето благодарение на нетактичните постапки на месната организациона чета под водство на Тр. Шаламанов, која се состоела од 5-6 неискусни момчиња.²⁵⁶⁶ Претходно, Шаламанов постигнал компромисно спогодба со Атанас Николов, кој предводел голема врховистичка чета. Двете чети се обединиле под покровителство на Организацијата. Притоа, Атанас Николов станал војвода, а Шаламанов секретар. Меѓутоа, по пристигањето на Јанков во Воденско, А. Николов ја потчинил организационата чета на Јанков. На тој начин Јанков во Воден оставил 54 души, кои ги поделил во 4 групи.²⁵⁶⁷ Првата група од 12-13 души била под водство на А. Николов, и се движела кон с. Тупим и понатаму кон вардарскиот мост со намера да го разруши. Во с. Пожарско како инструктор бил оставен Тома Пожарлиев, за да ги подготвува и обучува селаните. Во Саракиново со иста мисија бил задолжен Ботушаров, а Карабиберов, заедно со Шаламанов заминал за Островско, каде требало да дејствува за време на востанието. Планот за дејствија Јанков го образложил пред Воденското раководно тело. Според него, востанието требало да започне на денот на прославата на Шипка. Истовремено, Јанков најавил засилување во Воденско од уште двајца офицери од бугарската армија: Иван Пожарлиев и Христо Саракинов.²⁵⁶⁸

ЦК, откако разбрал за овој план веднаш побарал во Воденско да заминат организационите чети на Апостол Петков и Аргир Манасиев за да ги преследуват врховистите, или барем "да им ги парализираат силите". Истовремено ЦК смета дека "ако се јават авторитетни личности таму, ќе можат да го зачуваат населението од една авантура, каква што готват

²⁵⁶⁵ АМ. ф. ФО, мф.31, 78/5193, No. 433.

²⁵⁶⁶ АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, оп. 2, ае, 17, л. 5-8, шифрирано писмо бр. 3. од Св. Гора до Висока, 29.08.1902.

²⁵⁶⁷ Исто.

²⁵⁶⁸ Исто.

врховистите". Поради тоа најкорисно би било во Воденско да дојде Делчев.²⁵⁶⁹ На 6/19.09.1902 Аргир Манасиев имал консултации со ЦК во Солун. Притоа се сретнал и со Пере Тошев. Овој пат, ЦК гледал порелаксирано на состојбата бидејќи "населението со одвратност гледа на детските постапки на Пожарлиев и Ив. Карасулијата".²⁵⁷⁰ Во исто време на консултации во ЦК од името на 8 села дошле раководителите од Саракиново и Пожарско. Тие истакнале дека Пожарлиев го повикувал населението на востание, и се заканувал со смрт на сите што се спротиставувале. Двајцата раководители ветице дека ќе свикаат општо собрание и ќе ја образложат положбата, а на Иванчовци ќе им предложат да си заминат, или ќе ги разоружат. За разјаснување на состојбата ЦК испратил и едно Окружно. Истовремено врховистичките емисари во Гевгелиско почнале да подметнуват писма, наводно испратени од Делчев за побрзо кревање на востание. Во меѓувреме во Воденско на врховистите успеал да им побегне Шаламанов со 4 четници.²⁵⁷¹

Набрзо потоа четата на Апостол Петков и Павле Кониковски, го фатиле врховистичкиот војвода Атанас Петровалијата со уште 3 негови четници. Притоа не ги разоружале, а според укажувањата на Аргир ги распоредиле по двајца кај Апостол и Павле.²⁵⁷² Подоцна било наредено нивно разоружување и протерување во Бугарија.²⁵⁷³ Еницевардарската чета на Апостол и Павле во тоа време нараснале на 40 души. Меѓутоа и покрај овој потенцијал, тие несакале отворено да се спротистават на врховистите. Фаќањето на Атанас Петровалијата било сторено под силен притисок на Аргир Манасиев, кој во тоа време бил отсутен.²⁵⁷⁴ Тој со 14 четници заминал за с. Попово - Воденско. Од таму се обратил со писмо до раководното тело во Бер (псевдоним за Еницевардар), со кое известува

²⁵⁶⁹ Исто.

²⁵⁷⁰ Исто, л.10, шифрирано писмо бр. 5, 6.09.1902, Од Св. Гора за Висока.

²⁵⁷¹ Исто.

²⁵⁷² Исто, л. 70-72, III - други писма. Писмото е испратено од Бер (псевдоним за Еницевардар), на 19.09.1902 г. најверојатно до ЦК.

²⁵⁷³ Исто, л. 14-15, шифрирано писмо бр.7. Од Св. Гора до Висока.

²⁵⁷⁴ Исто, л. 70. III - други писма.

дека Апостол и Павле, не сакале да заминат со него за Воденско, бидејќи тоа го сметале за измама за да опусте нивниот реон. Поради тоа раководното тело во Еницевардар пишува: "Двајцата војводи ниту ни се покоруват, ниту не слушат, ниту пак прават тоа што им пишуваме ... кај себе го прибираат секој ... фалејќи се ќе правиме тоа или она. Тие едноставно сакаат да создадат афера".²⁵⁷⁵ Поради нивното самоволие, а пред сè, поради одбивањето да заминат за Воденско, раководното тело во Еницевардар побарало од ЦК тие да се отстранат од реонот и на нивно место да се испрати друга чета со образован и разбран војвода.²⁵⁷⁶

Таквиот однос на еницевардарската чета го олеснило делувањето на врховистичките групации во Воденско. Како погоден момент за реализација на нивниот план за востание се покажал престојот на еден таксилдар во с. Тупим. Имено, таксилдарот пред десетина дена престојувал во селото, но не бил задоволен од собраните даноци, па затоа повторно се вратил во придружба на двајца жандарми.²⁵⁷⁷ На 21. 09.1902 година,²⁵⁷⁸ тие биле убиени од страна на Пожарлиев, кој во истовреме од селото забрал со сила 20 момчиња.²⁵⁷⁹ Останите селани од страв побегнале в планина. Врховистите во Пожарско, без причина убиле 2 муслимани дрвари, а двајца раниле.²⁵⁸⁰ Пожарлиев со сила повлекол неколку неворужени селани во Бизово, Струпино и Тресино. Таму каде што одбивале да му се присоединат потпалувал куќи.²⁵⁸¹ Во Сборско, Пожарлиев го фатил и измачувал поп Иван, бидејќи одел во Солун на консултации со ЦК. Тој пуштил глас дека ќе го нападне и Воден, што предизвикало паника кај Турците. Бил раширен глас дека се потпалени гевгелиските села Серменин и Конско.

²⁵⁷⁵ Исто.

²⁵⁷⁶ Исто, л.71.

²⁵⁷⁷ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борба за свобода..., 105.

²⁵⁷⁸ АМ ф. ФО, мф 31, 78/5139, No.164, Солун, 28.09.1902.

²⁵⁷⁹ АМ ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.16-18., шифрирано писмо бр.8.. 13.09.1902. Од Св. Гора за Висока.

²⁵⁸⁰ АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5139, No.164.

²⁵⁸¹ АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л16-18.

Сета работа се свела на неколку судири со потерите. Така Пожарлиев и Карасулијата предводеле чета од околу 40 души. Од нив 20 -25 биле селани.²⁵⁸² За да го прошири нередот четата потпалила неколку куќи во Струпино и Тресино (села со мешан состав Македонци и Турци). Но веднаш била подгонета од потерите. Таа била стасана околу Сборско, каде дошло до судир во кој имало загинати од двете страни. Веднаш потоа четата се повлекла во Пожарските планини.²⁵⁸³ Таму биле опколени од војската.²⁵⁸⁴ Тогаш на помош пристигнал П. Конисковски, кој го нападнал аскерот од грб. Така успеале да се извлекат. Според гласините што се ширеле во борбата имало околу 40 ранети и убиени, од двете страни.²⁵⁸⁵

Поради создадената ситуација во Воден се упатиле 200 души аскер.²⁵⁸⁶ Истовремено на едномесечна вежба биле повикани сите резервисти од Солунскиот, Серскиот, Драмскиот, Гевгелискиот и Кукушкиот регион. За Воден бил испратен XVIII стрелачки баталјон. Неговиот командант, пред поаѓање побарал пари од валијата, а овој одговорил дека нема. Командантот возвратил дека војската нема да се бори.²⁵⁸⁷ Дипломатскиот кор во Солун сметал дека поради наближување на зимата врховистичките чети не ќе можат да останат в планина, ниту пак да се вратат во Бугарија, затоа ќе настојуват да ја предизвикат незадоволната војска на масакри за да изнудат вмешување на Големите сили. Поради тоа од Цариград пристигнала наредба аскерот да ги избегнува судирите со четите, туку само да ги гони, а во борба да се впушта жандармеријата.²⁵⁸⁸

Солунскиот валија, ситуацијата во Воденско ја протолкувал како резултат на свеченоста на Шипка, која ВК се обидел да ја искористи, тврд-ејќи дека зад востанието стои Русија. Тој сметал дека состојбата ќе се

²⁵⁸² Истината по "въстаниеето" въ Македония, Право II/31 (39), София, 22.09.1902.,1.

²⁵⁸³ Исто.

²⁵⁸⁴ АМ. ф. ПО, мф 454, шп. бр. 884, Солун, 19.09.1902.

²⁵⁸⁵ Исто.

²⁵⁸⁶ АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.16-18.

²⁵⁸⁷ АМ, ф. ПО. мф. 454, шп. бр. 862, 12.09.1902, Солун.

²⁵⁸⁸ Исто.

смири по завршување на прославата, па оттука не било неопходно вмешувањето на војската. Според него со оваа постапка Комиетот изгубил многу, бидејќи населението ќе се убеди дека не ќе добие ништо, па во иднина не ќе оди по Комитетот.²⁵⁸⁹

Власта сватила дека селаните од Тупим и Сборско се насилно завлечени од четите за да испровоцират востание. Оттука ги редуцирала прогонувањата на побегнатите селани и ги повикала да се вратаат во селата. Во таа смисла Алај-паша го испратил следниот повик: " Селани, што направивте! Никое друго село не востана освен вашите две села. Знаеме дека сте измамени. Не бојте се. Елате, предајте сè, да не ви појде во ветар животот и имотот. Ако се предадете, ќе има милост за вас, ако не се предадете живи ќе ве изгориме".²⁵⁹⁰ По 4 дена во бегството, на 25.09.1902 разбеганите селани се вратиле.²⁵⁹¹ На тоа ги советува Пожарлиев кој ја видел безизлезната состојба и негодувањето на селаните.²⁵⁹² Меѓутоа, селаните не биле измамени само од врховистите. Нив ги измамила и власта. По враќањето 42 селани од Тупим и 8 мина од Сборско биле арестувани и приведени во Воден. По пат биле тепани и мачени. Едниот тушимски поп и двајца селани биле изгубени. За нив се претпоставувало дека се убиени и закопани тајно. Други 20 души биле одведени во Еницевардар. Во Сборско биле обесчестени речиси сите жени.²⁵⁹³

Од друга страна Пожарлиев, бил пресретнат кај Саракиново од страна на организационите чети по што се изгубил во Костурско.²⁵⁹⁴ Тој

²⁵⁸⁹ Исто, пп. бр.884. Солун 19.09.1902.

²⁵⁹⁰ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 245. Предлогот за предвање на селаните понуден од страна на Алај - паша, е спомнат во едно писмо на ЦК до ЗП, без притоа да се посочат понудените услови од негова страна. (АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.26-28, шифрирано писмо бр. 12.)

²⁵⁹¹ АМ. ф. ФО, мф., 31, 78/5193, No.164.

²⁵⁹² АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л 26-28. шифрирано писмо бр. 12. 23.09.1902, Од Св. Гора за Висока.

²⁵⁹³ Исто. Овие податоци комплетно се објавени во В. Право. (Воденъ, 22.09.1902, Право П?32 (40), София 27.09.1902, 3.) Утврдивме дека голем број од писмата од ЦК до ЗП во Софија се презентирани во в. Право, како дописки од одделни региони. Тоа, само ја потврдува веродостојноста на податоците во дописките од Право, кои директно биле доставувани од старана на Цк преку ЗП.

²⁵⁹⁴ Исто.

разлутен на селаните, зошто го напуштиле неговиот план се обидел да ги предаде на власта организационите раководители. За среќа писмото во кое биле наведени имињата на 11 раководители на ТМОРО од Воденско било предадено на еден организационен четник, со што била осу^етена неговата намера.²⁵⁹⁵ Ете токму поради таквиот расплет на настаните во едно писмо од Пандопулов (псевдоним за К. Прличев) до раководството во Воден се вели: " Такво е востанието на врховистите, од ден до пладне ".²⁵⁹⁶

Во најкритичните моменти во Воденско, Апостол Петков и Павле Кониковски, демонстрирале непослушност. Тие дури се опреле на Аргир Манасиев. Затоа ЦК инсистира Делчев да превземе обиколка за да ги стави четите во ред.²⁵⁹⁷ Оттука, ЗП предлага, доколку во Струмица нема голема потреба од Андон Косето, тој да замине за Еницевардарско, а вардарската чета, наместо Апостол и Павле да биде превземена од Давидов и префрлена кон Битолско. Во случај, ако Апостол и Павле се спротистават да се ликвидират.²⁵⁹⁸ До таков развој на настаните не дошло.

Последиците од врховистичката провокација во Воденско на организационен план се почувствувале во поголемиот дел од Солунскиот револуционерен округ. Посебно во Воденско. Тамошната организациона чета речиси била растурена. Шаламанов иако во последно време успеал да им побегне на врховистите, не успеал да се спротистави и да воспостави ред. Кон крајот на ноември, тој и воденските раководители биле на средба со ЦК во Солун. Според нив реонот бил доста опаднат. Со 4 четници се отцепил Греков. На тој начин организационата чета таму, останала со 4 четници на чело со некој си Лазо.²⁵⁹⁹ Последиците ги почувствувало и самото население. Селаните од с. Сборско по враќањето од бегство констатирале дека нивните куќи биле опљачкани од страна на муслиманите.²⁶⁰⁰ Тие се

²⁵⁹⁵ Исто, л. 21-22, шифрирано писмо бр. 10. 19.09.1902, Од Св. Гора за Висока; Право П/ 31 (39), 22.09.1902.

²⁵⁹⁶ АМ, ф Гоце Делчев, мф. 4263, л. 69. шифрирано писмо бр. 35, III други писма.

²⁵⁹⁷ Исто, шифрирани писма бр. 11 и 12 од 21 и 23. 09. 1902 година.

²⁵⁹⁸ Исто, л- 48-50. шифрирано писмо бр. 25., Од висока за Св. Гора, 25.09.1902.

²⁵⁹⁹ Исто, л. 39-41, шифрирано писмо бр. 21., Од Св. Гора за Висока, 26.11.1902.

²⁶⁰⁰ АМ. ф, ФО, мф. 31, 78/5193, No.483.

пожалиле на мудирот во Сботско, на кајмакамот во Воден и на валијата во Солун. Тие го замолиле валијата да се заложат да им се врати покуќнината, зошто нивните деца умирале од студ и глад. На крај истакнале дека во спротивно не им останува друго, "освен да дојдат сите во Солун и да се фрлат во морето, за наеднаш и засекогаш да се избават од теглилата".²⁶⁰¹ Приведените по понудената амнестија биле тепани и мачени на разни начини. Сепак тие биле ослободени, освен стопанот на куќата во која било извршено убиството на таксилдарот и неговите придружници.²⁶⁰² Со населението посебно жестоко се однесувале жандарите, од кои поголемиот дел биле недисциплинирани Геги. Оттука, била побарана интервенција преку англискиот конзул за нивна замена со редовна војска.²⁶⁰³

Додека, Воденско, Гевгелиско и Еницевардарско се сочиле директно со врховистичката провокација, Кукушката околија се соочила со проблеми од организационен карактер чии поттикнувачи биле приврзаниците на Сарафов. Нивен координатор бил Вано (Иван) Манолев, анархист и приврзаник на Сарафов.²⁶⁰⁴ Неговиот брат Никола, под инструкции на Иван ги подвоил селаните во Меѓурек и Мутулово. Благодарение на кукушкиот околиски војвода Григор Иванов, состојбата била санирана. Откако, не им пошло од рака, тоа да го сторат по селата, тие се обиделе слична каша да замешат во Лагадина (псевдоним за Кукуш).²⁶⁰⁵ Иван Манолев преку својот роднина Анчо Попов (кукушки чорбација и Сарафист), поттикнувале стотина членови на ТМОРО во Кукуш, да ги побарат сметките на Комитетот, зошто наводно, раководството ги злоупотребувало парите. Нивна петочлена делегација, откако извршила ревизија на комитетските сметки, привидно се смирила. Со тоа роварењето не престанало. Манолев и неговите приврзаници, отворено зборувале дека се сарафисти и дека набрзо ќе дојде до компромис, па затоа агитирале дека

²⁶⁰¹ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борбата за свобода..., 142.

²⁶⁰² АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5193, No, 483.

²⁶⁰³ Исто, No, 172.

²⁶⁰⁴ АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л-1-3, шифрирано писмо бр. 1.

²⁶⁰⁵ Исто.

наставниците треба да ги прифатат нивните принципи. Поткрепа за своите ставови, тие наоѓале и во солунските гемиции. Поради тоа, кукушкото раководство, инсистирало пред ЦК за ликвидација на Иван Манолев.²⁶⁰⁶ Во таква ситуација, ЦК нашол за соодветно да го замоли Делчев со писмо да се обрати до Манолев, зошто ќе бидат принудени на крајни мерки и еднаш за секогаш да се ослободат од него. Според ЦК, тој таква мерка заслужувал само за старите постапки. Тој неколку пати бил викан на објаснување од ЦК, но упорно изјавувал дека неправи ништо против Организацијата. Истовремено ЦК, најавува дека на објаснување ќе го повика и Анчо Попов. На крај заради ослабнување на нивната позиција се предлага Сарафов, да ги повлече гемициите од Солун, или да ја прекине финансиската поддршка за нив, "зошто трпението кај нас е речиси на границата".²⁶⁰⁷ Според едно писмо од ЦК од септември 1902 година може да се заклучи дека Манолев времено се смирил, иако не го држел јазикот коректно, а се скротиле и гемициите во Солун.²⁶⁰⁸ Сепак проблемот не бил решен. Манолев, тврдел дека неможе да повлијае на своите приврзаници во Кукуш да се одложат покренатите недоразбирања, а од друга страна самиот велел: "зошто не ме убиете, пак сум жив". Поради тоа, ЦК повторно го поставува прашањето до ЗП, дали Делчев "не гледа дека треба да се чисти".²⁶⁰⁹ Независно од тоа, ЗП советува кукушкиот раздор да се уреди, како што ќе најдат за целесобразно.²⁶¹⁰ Кон крајот на ноември проблемот повторно се разгорел, бидејќи Манолев, заедно со гемициите почнал да кокетнички со генералите. Тоа посебно ги куражело кукушките врховисти, кои побарале во нивниот реон да дојде Иван Карасулијата.²⁶¹¹

Во секој случај и покрај постојните проблеми, во Кукуш во текот на 1902 година, била избегната хаварија од поголеми размери. Војводата

²⁶⁰⁶ Исто.

²⁶⁰⁷ Исто.

²⁶⁰⁸ Исто, л.10, шифрирано писмо бр. 10, 6.09.1902.

²⁶⁰⁹ Исто, л. 16-18, шифрирано писмо бр. 8, 13.09.1902.

²⁶¹⁰ Исто, л. 45. шифрирано писмо бр. 23, 17.09.1902, Од Висока за Св. Гора.

²⁶¹¹ Исто, л. 41-43, шифрирано писмо бр. 22. Од Св Гора за Висока. 29.11.1902.

Григор Иванов, успешно го чувал регионот од врховистичките провокации. Врховистичката чета на А. Чопката, предназначена за Кукушко се распаднала уште при нејзиното појавување. За зачувување на спокојството во Кукушко делумно влијаел и кукушкиот кајмакам. Тој во септември ги повикал сите мухтари и првенците од селата во казата и им советува да не се подават на агитација.²⁶¹² Притоа отворено проговорил за постојните проблеми. Селаните од своја страна признале дека низ селата минувале чети, дека барале храна, дека им советува да им се придружат, дека им ветувале оружје и слично. Тие истакнале дека го одбиле повикот на четите за востание, но дека не можеле да им откажат храна бидејќи на тој начин би се нашле во опасност. Од друга страна селаните истакнале дека четите не им направиле ништо лошо, а напротив зулумот доаѓал од војската и потерите. Тогаш кајмакамот во присуство на селаните го повикал началникот на потерите и го скарал пред нив, а на селаните им советува на потерите да не дават ништо, освен вода.²⁶¹³ Интересно е што селаните отворено кажале дека во селата доаѓале чети и дека им давале храна, а не биле земени на одговорност, како што се случувало до тогаш. Во секој случај постапката на кукушкиот кајмакам делувала позитивно за смирување на ситуацијата.²⁶¹⁴

Кон крајот на октомври 1902 година кукушката чета на Григор Иванов и гевгелиската на Аргир Манасиев, добиле задача од ЦК да го ликвидират Гоно Рибаров и неговото семејство, за извршеното предавство на четата на Чернопеев кај с. Бајалци во почетокот на 1901 година.²⁶¹⁵ Кукушката чета била зафатена и не стасала да ја изврши пресудата. Затоа, со неа бил натоварен секретарот на гевгелиската чета Кочо Колиштрков. Тој со 4 четници, преоблечени како жандарми на 28.10. 1902 година влегле во Мачуково и се претставиле како претставници на околинската управа. Притоа влегле во куќата на Гоно Рибаров, кој бил патријаршист и коцоба-

²⁶¹² В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борбата за свобода..., 128.

²⁶¹³ Исто.

²⁶¹⁴ Исто.

²⁶¹⁵ А. Динев. Илинденската епопеја..., т.1, 264.

шија. Тој брзо разбрал дека се работи за мамка и побегнал низ прозор. Затоа биле ликвидирани неговите 2 сина и 2 ќерки, а на повлекување раниле еден сејмен.²⁶¹⁶ Во врска со овој настан власта уапсила 30 луѓе од Гевгелиско, меѓу кои и свештеникот Христо Гелебешов од Мачуково, кој починал од мачење.²⁶¹⁷ Жандарите од него правеле вистинско магаре. Еден го влечел за брада, друг го јавал, а трет го тепал. Тој од мачењето умно се поболел и по неколку дена починал. Жестоко бил мачен и Трајко Јанков, зошто син му Леонид, преминал во илегала.²⁶¹⁸ Претседателот на егзархиската црковно-училишна општина од Гевгелија, побарал од валијата, спроведување на детална истрага. Тоа било одбиено. Затоа, било испратена жалба до првиот секретар на султанот.²⁶¹⁹

Единствено настрана од врховистичката провокација во текот на 1902 година од Солунскиот револуционерен округ останала Тиквешката околија. Меѓутоа, таа била подложена на силен османско-исламски терор. Тоа делумно бил предизвикано од активноста четата на Петар Јуруков. Тој, пролетта 1902 година, од Делчев бил назначен за околински војвода на Тиквешката околија. Четата се состоела од 9 мина^џ чѐници. Истовремено таму бил испратен и Атанас Пазарџиклијата со 8 мина^џ чѐници. Тие имале задача да ги зацврстат организационите канали кон Струмица и Прилеп.²⁶²⁰ Во текот на летото двете чети извршиле повеќе ликвидации на шпиони во врска со аферата од претходната година.²⁶²¹ Во меѓувреме бројот на четата почнал да се зголемува. Посебно штетно се покажало вклучувањето во четата на Лазар Ридов. Неговиот прием бил условен со изврш-

²⁶¹⁶ Исто.; Овој настан во своите извештаи го регистрира рускиот конзул во Солун Гирс. Тој забележува дека четата била проблечена во жандармска облека и дека е било ликвидирано семејството на грчкиот коцобашија, со што се потврдува веродостојноста на податоците кај А. Динев, кој не ги наведува изворите за споменатиот настан. (С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.1, 492-493.).

²⁶¹⁷ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., 492-493., Според А. Динев биле уапсени околу 20 души. (А. Динев, Илинденската епопеја..., 264-265).

²⁶¹⁸ А. Динев. Илинденската епопеја..., т.1, 265.

²⁶¹⁹ С. Даркул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., 493.

²⁶²⁰ Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 167.

²⁶²¹ Исто, 168-169.

ување на дело по кое не ќе може да остане легален. Затоа, Лазар Ридов со двајца другари на 17.08. 1902 година, го ликвидирале Ибраим Синанов. Веднаш потоа тие се нашле во четата.²⁶²² Разгневените муслимани го убиле Јано Мурџиев и го раниле 15 годишниот Димо Лазов.²⁶²³ Следниот ден на пат од Кавадарци за с. Лисец бил убиен уште еден селанец. Два дена покасно во с. Дисан бил убиен Христо Јанков, од страна на еден Турчин, кој минувал низ селото. На 24.08.1902 година, двајца помаци од кои едниот бил син на мухтарот во с. Манастирец го убиле и масакрирале свештеникот Андо Ангелов од с. Ваташа. Кога селаните се враќале од неговиот погреб, биле нападните од муслиманите при што неколкумина биле ранети. Ситуацијата во Кавадарци станала крајно затегната. Од 18 август биле затворени сите дуќани, а побогатите граѓани не смееле да излегуват од дома. На чело на османските фанатици застанале: Хаџи Ќани-бег, Ахмед-бег и Махмед Али-Дурачето. Тие зборувале дека настапил часот за колење. Тие донеле пушки од Велес и започнале да ги продават на муслиманите на кавадаречкиот пазар. На тој начин биле продени пушки во вредност од 250 т. лири. Тогаш христијаните се пожалиле на кавадаречкиот кајмакам, но тој не превзел ништо. Жандармерискиот началник отворено зборувал дека за osveta на убиеното Турче, треба да се убијат 30 христијани.²⁶²⁴ Во врска со овие настани мухтарите од Кавадарци, Неготино, од селата Глишиќ, Ресава, Ваташа и Бегништа се пожалиле на валијата во Солун. Во жалбата меѓу другото истакнале: " Бидејќи населението се смета делумно должно да го чува мирот и спокојството во земјата ... ние ... сметаме за долг да ви јавиме дека од пред неколку време мирот и спокојството во нашата каза се нарушени. По причина што муслиманското население во казата е вооружено од глава до пети и бидејќи никогаш не му недостасува мартинката од грбот и јатаганот од појасот, за

²⁶²² П. Камчевски, Революционерното движење во Тиквешијата ...,116. (Камчевски не открил дека оваа ликвидација била причина за појавениот османски терор што завладеал во Тиквешијата.

²⁶²³ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борба за свобода..., 92.

²⁶²⁴ Исто, 92-93.

време од една седмица се извршија шест убиства и едно тешко ранување врз христијанското население ... Затоа најпокорно молиме да се завземете за да се стави крај на неподносливата положба и да се воспостави мир во казата".²⁶²⁵ Во екот на овие настани бил арестуван кавадаречкиот раководител Добри Даскалов, кој бил одведен во Солун. Постапките на ЦК да го ослободи по пат на рушвет се покажале тешко остварливи. По се изгледа неговото предаство дошло од страна на Стојан Сливналијата, кој побегнал од четата на Аргир Манасиев. За секоја евентуалност ЦК го држел под надзор.²⁶²⁶

Есената 1902 година во тиквешкото раководно тело се нашле: Милан Поп Михајлов, Лазар Мишев, Христо Поп Антов, Иван Ламчев и Александар Спирков. Освен Л. Мишев, сите други биле кооптирани како нови членови.²⁶²⁷ Оваа раководство кон крајот на годината направило уште една грешка. По нивна проценка бил ликвидиран свештеникот Ангеле од Кавадарци како турски шпион, што подоцна се покажало како грешка. На ист начин бил ликвидиран и Ристо Нетков, само затоа што убаво знаел турски јазик.²⁶²⁸

Независно од сите премрежија и грешки, рејтингот на ТМОРО во текот на 1902 година, кај македонското селско население растел. За тоа посебно придонесувале одлуките и постапките на организационите судови. Овој момент посебно го забележал бугарскиот трговски агент во Солун, А. Шопов. Во извештајот од 30 ноември 1902 година тој забележува дека имал средба со повеќе селани од солунската каза. Од разговорот со нив заклучил дека организационите чети свесно ги избегнувале судирите со војската и жандармеријата и дека во такви влегувале само во случај на самоодбрана. Тие не се занимавале само со пренесување и распоредување на оружје, туку воопшто го подготвувале населението за исполнување на разни поштенски, административни и судски должности. Такви

²⁶²⁵ Исто, 110.

²⁶²⁶ АМ, ф. Гоце Делчев, шифрирани писма бр. 11 - 12 од 21 и 23 09. 1902.

²⁶²⁷ П. Камчевски, Револуционерното движење во Тиквешката..., 109.

²⁶²⁸ Исто, 110.

чети имало во секоја каза каде што имало македонско население. "Селаните кои имаат некои важни расправи, кражби и обири, претпочитаат за правосудие да се обраќат кон четите, отколку кај турската власт."²⁶²⁹ Во прилог на тоа, Шопов, наведува примери на сторени кражби, кои власта не успеала да ги разоткрие, но откако селаните пријавиле кај четите, тие веднаш ги пронашле сторителите, ги казнили, а ограбената стока им била вратена на оштетените. Шопов констатира: "Тие случаи го привлекуват населението кон четите, кон кои довербата се зголемува од ден во ден. Воопшто селаните со еден глас тврдаат, дека таму, каде четите се организирани подобро, турските и албанските разбојници, крадци и качаџи, веќе не постојат, тие се истребени".²⁶³⁰ Со слични ставови, биле и галичките овчари кои зимувале во Солунско. Тие истакнале дека при преселбите со своите стада за разлика од порано, слободно можеле да се движат низ цела Македонија, освен во Дебар.²⁶³¹

12.1. Најзасегнати од врховистичката провокација во 1902 година биле Серскиот и Струмичкиот револуционерен округ. Тоа било резултат на нивната природна и географска местоположба. Двата округа на север граничеле со Кнежевството Бугарија, од каде настапувал врховизмот. Териториите десно од Струма на југ до Беласица припаѓале на Струмичкиот округ, а лево се простирал Серскиот. Бидејќи врховистичките акции биле координирани од еден центар и претставувале единствен процес во двата округа се наметна потребата како таков да го проследиме.

Во почетокот на 1902 година, врховизмот веќе имал подлога во Цумајско, Малешевско и Петричко.²⁶³² Врховистичките војводи започнале агитација за блиско востание и жестока борба за завладување на територијата на ТМОРО. Притоа воопшто не ги бирале средствата. Тие се служеле со присила и предавства. Така, И. Пашалијата во едно писмо од 11.03. 1902 пишува: "Браќа селани ... ВК ќе не снабди со оружје и ќе не

²⁶²⁹ АМ, ф, БГК - Солун, мф. 4277, No. 839, 30.11.1902. Поверливо.

²⁶³⁰ Исто.

²⁶³¹ Исто.

²⁶³² Спомени на Чернџо Пџевџ, 61.

зачува од непријателите (ТМОРО б.н.), сиот народ е наш, силата е наша... изберете си двајца луѓе дајте им писмени овластувања да отидат во Z, да добијат оружје за целото село, а Јас ќе ви дојдам на помош и ќе ги смачкам главите на непријателите ... секој Бугарин во Македонија треба да бара помош од ВМОК во Софија, зошто тој е одреден од Големите сили да го покровителствува ослободувањето на Македонија и Одринско".²⁶³³ Уште подрзок бил Дончо Златков. Во писмото до еден пограничен раководител на ТМОРО од 9.04.1902 пишува: "Господин Z ... да ги советуваши пријателите да не пречат на работата, да не ги мамите селаните да се колебаат, зошто некоја вечер ќе заспиеш и не ќе се разбудиш ... јавно ви кажувам дека ќе ви дојдам во градот та сите ... ќе ве пратам во Подрум Кале".²⁶³⁴ Заканите од тој вид станувале реалност. Така Алекса Поројлијата на 11.05.1902 преку еден овчар од Долни Порој, до тамошниот мудир испратил писмо,²⁶³⁵ со содржина: "Уќуматот ги бара и преследува комитите по планините ... Четите не се по планините, туку под носот на власта". Како такви, ги посочил Лука Теофилов, Димитар Атанасов и Атанас Ников во Сер, учителот Динков во Баракли Џумаја и учителите Трушков и Динев во Петрич. На крај во писмото вели: "Тие ја вознемируват земјата. Тие се вистинските комити, кои и мене ме направија таков".²⁶³⁶ Веднаш потоа, учителите Динев и Трушков биле затворени. Останатите навреме побегнале.²⁶³⁷ Постапките од таков вид го оцртуваат моралниот лик на врховистите, кои не бирале средства за остварување на целта.²⁶³⁸

²⁶³³ Право II/26, 15.08. 1902 Софија, 2.

²⁶³⁴ Исто.

²⁶³⁵ АМ. ф. БГК- Солун, мф. 4274, No. 283, 15.05.1902, Солун.

²⁶³⁶ Право II/15, 31.05. 1902, Софија, 3.

²⁶³⁷ Исто. ; АМ, ф. БГК - Солун, мф 4274, No. 301. 20.02. 1902, и No. 339, 29.05.1902.. Најверојатно поради оваа предавство, бил подгонет учителот Давков од Долна Џумаја. Кај него биле пронајдени компромитирачки материјали. Раководното тело во Сер (псевдоним Кавала), сомневајќи се дека тој ќе почне да предава го ликвидирало. За настанот бил известен ЦК. За да се заташка работата околу неговата ликвидација, ЦК, побарал од ЗП да разгласи дека учителот Давков од Долна Џумаја заминал за Бугарија и таму се вработил како учител по селата. (АМ. Ф. Гоце Делчев, мф. 4263. л. 14-15, шифрирано писмо бр. 7.).

²⁶³⁸ Врховистичките војводи не биле единствените лица од ВК, кои со своите постапки го изложувале македонското народ на опасност пред власта, а ТМОРО пред

На таквиот предизвик ТМОРО и нејзините чети не останале со скрстени раце. Тие се служеле со контраагитација, разоружување на врховистичките чети, и нужна вооружена самоодбрана. Впрочем ТМОРО со Окружното од 5.03.1902 изјавила дека ја прифаќа фрлената ракавица од страна на ВК.²⁶³⁹

Во почетокот на април 1902 година, во Цумајско од десната страна на Струма се вратил Христо Чернопеев. Непосредно пред тоа, тука престојувал врховистичкиот војвода Дончо Златков. По неговото заминување, тука се вгнездил Иван Пашалијата.²⁶⁴⁰ Настојувањето на Чернопеев да се сретне со него и отворено пред населението да се објаснат било залудно. Престојот на Пашалијата во Цумајско ги засилил компромитираните лица од Организацијата, кои застанале на негова страна. Така учителите Хр. Стоев и Хр. Ташков, од с. Железнец одбегнале да се јават на собрание пред населението и да дадат отчет за комитетските сметки. Нивниот приврзаник Георги Кривашиев, преоблечен во турски алишта, заминал за Г. Цумаја и ја предал четата на Чернопеев. Поради тоа, Чернопеев имал судир со аскерот на Велики вторник, при што загинал еден четник. За време на судирот, Пашалијата се притајувал во селото.²⁶⁴¹

Ситуацијата од десната страна на Струма, повеќе се усложнила, откако оттука поминал полковник Јанков со својата свита. Чернопеев тогаш на двапати имал судир со дружината на Саев.²⁶⁴² Првиот судир бил

сериозни провали. Такви опасности создавале и највисоките раководители на ВК. Така касиерот на ВК Георги Иванов Белев, испратил писмо до еден неписмен трговец во Солун, кој воопшто и не го познавал. Притоа од него побарал редовно да информира во Софија за настаните во Македонија. Истовремено побарал во Солун да се формира биро кое ќе дава брзи и точни информации. На крај посочил две адреси во Софија до кои треба да се доставуваат информациите. Трговецот, што го добил писмото бидејќи бил неписмен, истото го дал на други лица за да го прочитат. Оттука, бугарското трговско агенство во Солун, го информира бугарскиот премиер, за последиците што може да произлезат од таквото однесување на ВК, и бара владата да превземе соодветни мерки. (В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија во борба за слобода..., 106).

²⁶³⁹ Документи и материали за историјата на бугарскиот народ..., 287-289.

²⁶⁴⁰ Спомени на Чернџо Пџевџи..., 60.

²⁶⁴¹ Исто, 61.

²⁶⁴² Исто. Според Чернопеев, тоа било во мај 1902 година. Меѓутоа според едно писмо на К. Нунков, кој тогаш бил ранет, првиот судир бил на 15. јуни 1902 година. (Братоубийци, Право П/20 - 21 (28-29), 7.07. 1902 Софија, 3.

на 15.06.1902 година,²⁶⁴³ во околината на с. Габрово.²⁶⁴⁴ Саев со помош на Пашалијата поставил заседа и ја нападнал четата на Чернопеев. Притоа во непосредна близина се наоѓал и полковник Јанков. Во овој судир од четата на ТМОРО биле ранети Костадин Нунков, Тодор Иванов и Иван Манолев. Во исто време Саев успеал да ги фати загубениот Михаил Даев и Дачо Иванов, кои биле подложени на мачење. Поради тоа во весникот Право пишува: *"Што ќе кажам и за ова, макар не прва од оваков вид ѝосџајка 'сџасиџелиџе' на македонскиот народ"*.²⁶⁴⁵ Според Чернопеев од четата на Саев имало еден убиен.²⁶⁴⁶ Набрзо потоа Чернопеев и Саев имале уште еден судир кој минал без жртви на двете страни. Нешто подоцна Чернопеев и Саев имале објаснување пред селаните во Лешко. Меѓутоа секој останал на своите позиции. Во август двајцата имале целодневно објаснување по прашањето за востание. Како што наближувал денот за врховистичкото востание десниот брег на Струма бил зајакнат со нови сили на ТМОРО. Како засилување на Чернопеев од страна на ЗП биле испратени Васил Попов, Славчо Ковачев и Крсто Асенов. Додека пак за Струмичко(псевдоним Вирово) бил испратен Андон Косето.²⁶⁴⁷ На тој начин четата на Чернопеев нараснала на 50 души. Нејзина задача била да се спротистави на врховистите и да ги протера.²⁶⁴⁸

Се чини дека зајакнувањето било задоцнето. Претходно оттука поминал Јанков и успеал да заведе повеќе села. Неговата дружина била поделена во 3 дела. Таа агитирала во Петричко, Струмичко и Радовишко — дека во август ќе биде објавено востанието. Во некои села каде емисарите на Јанков се сретнале со луѓето на ТМОРО, едвај биле избегнати крвави

²⁶⁴³ Право II/20-21, 3.

²⁶⁴⁴ Спомени на Чернџо Пџевџ..., 61.

²⁶⁴⁵ Право II/20-21, 3.

²⁶⁴⁶ Спомени на Чернџо Пџевџ..., 31.

²⁶⁴⁷ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л. 48-50, шифрирано писмо бр. 25.. 25.09. 1902. Чернопеев во спомените истакнува дека кај него на 17.08. 1902 година пристигнале С. Ковачев, К. Асенов и други. (Спомени на Чернџо Пџевџ..., 62.)

²⁶⁴⁸ Спомени на Чернџо Пџевџ..., 62.

расправии.²⁶⁴⁹ Повеќе села во Цумајско, Петричко и Малешевско отворено минале на страна на ВК. Четата на Саев и Лефтеров броеа 40 души. Дончо крстарел во Петричко со 20 души. Покрај него во Петричко и Струмичко обиколувале Костадин Попов и К. Бакалов. Во Малешевско се утврдил Васил Пеливанот, Костандиев и Петар Уже. Засилената чета на Чернопеев, која тргнала по трагите на Саев успа^ела делумно да ги расколеба селаните, кои тргнале по патот на врховистите. Така на пример раководителот Лазар од с. Падеж го поканила Чернопеев за да го протера Саев од таму. Меѓутоа веќе било доцна.²⁶⁵⁰

Со поминувањето на Јанков низ Струмичкиот округ се засилил организациониот отпадник Алекса Поројлијата. Претходно неговиот радиус на движење бил ограничен во Поројско и делумно во подгорските села на Беласица во Петричко. Меѓутоа, тој се засилил и го проширил делувањето на запад кон Дојранско и Струмичко. Некаде кон крајот на јуни, или почетокот на јули, Алекса со писмо ги поканил селаните на Мокриево - Струмичко да се откажат од Патријаршијата и да ја прифатат Егзархијата. Тамошниот патријаршиски учител го предал писмото на патријаршискиот владика во Струмица, а тој го доставил до кајмакамот.²⁶⁵¹ На 16 јуни Алекса со група од 30 мина извршил безуспешен напад на Аканџали - Дојранско.²⁶⁵² Два дена подоцна поголема врховистичка групација извршила напад на турска караула кај Демир Хисар.²⁶⁵³ На 15/28 август по предавство од Алекса, организациона чета на ТМОРО имал судир со аскерот во Поројско. Благодарение на добрите позиции, четата се извлекла без загуби, а од турска страна загинале 2 војници.²⁶⁵⁴ Набрзо потоа, Алекса имал судир со организациона чета во Горни Порој. Додека траела престрелката, пристигнал аскер и отворил оган по Алекса. Така неговата чета се

²⁶⁴⁹ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 489. 13.07.1902.

²⁶⁵⁰ Спомени на Чернџо Пџевџи..., 62.

²⁶⁵¹ АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 489.

²⁶⁵² АМ, ф. ФО, мф. 31, 78/5192, No. 307.

²⁶⁵³ Исто.

²⁶⁵⁴ Право II/ 31 (39), 22.09. 1902, 3.

нашла во вкрстен оган.²⁶⁵⁵ Неговата востаничка активност се свела на прекинување на телеграфската линија од Аканцали до Порој. Во врска со тоа началникот на станицата во Порој расправал дека тамошните 60 војници, кои го слушнале режењето на столбовите не дејствувале, бидејќи немале заповед.²⁶⁵⁶ Во средината на септември, Алекса Поројлијата се засолнил во Дојранско со цел за да се скрие од потерите со кои веќе имал 2-3 судири.²⁶⁵⁷

Во почетокот на август, по заминувањето на Јанков зад Струмица, во с. Водоча бил убиен селскиот полјак - Турчин. Во врска со тоа биле фатени и мачени 8 мина селани. Еден од мачените како убијци ги посочил Витан Пеливанот од Василево и Васил од Добрејци. Двајцата биле одведени во струмичкиот затвор.²⁶⁵⁸ Настанот го искористил чифликсајбијата на селото Омер-бег. Тој почнал да ги принудува селаните да дадат изјава пред кајмакот, за да се вратат под закрила на Патријаршијата.²⁶⁵⁹ Инцидентите од таков вид се многубројни. Едноставно според нив може да се следи патот на Јанков низ Македонија. Тие биле смислена провокација, да се предизвика власта на репресалии врз селаните, кои ќе бидат принудени да се придружи на четите и да се прогласи востание.

12.2. Од левата страна на Струма, околу Пирин, борбата со врховизмот ја предводел Јане Сандански. Тој во почетокот на април се нашол во регионот со чета од 16 души во која бил и Сава Михајлов.²⁶⁶⁰ Првата станица било селото Делвино - Цумајско, веднаш до бугарската граница, каде останал 2 дена. Во агитацијата пред населението била објаснета разликата помеѓу Организацијата и ВК. Било потенцирано дека врховистите се луѓе на дворецот, дека сакаат да ги фатат нишките на Организацијата за да може да си играт со делото. Во прилог на тоа бил

²⁶⁵⁵ АМ. ф. БГК- Солун, мф. 4277. No. 603, 31.08.1902.; В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Одринско в борба за свобода..., 94.

²⁶⁵⁶ АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.9-10, писмо бр. 4.

²⁶⁵⁷ Исто, л.19-20.

²⁶⁵⁸ Право II/25 (33), София 10.08. 1902, 4.

²⁶⁵⁹ Право II/27 (35), 23.08.1902, 3.

²⁶⁶⁰ Спомени на Јане Сандански..., 25.

посочен примерот од 1895 година, кога со акцијата на ВК кнезот издејствувал признавање. Сандански изнел дека ТМОРО се токми за востание, кога сите ќе бидат подготвени, без притоа да се надеват на надворешните ветувања. Наспроти тоа врховистите проповедале: "Вие станувајте, от таму иде Русија, од тука иде Бугарија".²⁶⁶¹ На населението му било објаснето дека македонското прашање "не е бугарско, туку европско и дека Бугарија и да сака да го решава сама, неможе. Ние треба да го поставиме на меѓународна почва".²⁶⁶² На ист начин било агитирано во селата Марлево и Хрсово. Непосредно пред нив минувала врховистичката чета од 20 души на чело со капетанот Георги Арнаутин. Таа се упатила во селото Градево каде била сместена врховистичката чета на капетан Ј. Стојанов со 18 души. Бидејќи во Градево се нашле две врховистички чети, селаните не испратиле курир за Сандански, за да не пострада селото. Сандански сетил дека врховистите поставиле заседа. Тие претходно направиле обид да ја отрујат неговата чета ставајќи живо сребро во сланината. Поради тоа заминал за Разлошко. Бидејќи врховистичкото влијание таму било слабо по обиколката на неколку села заминал во Банско.²⁶⁶³ Тука ја поканиле неврокопската чета на Атанас Тешовалијата, чиј секретар бил Грчето.²⁶⁶⁴ Планот бил да заминат во Мелничко за да се спротистават на капетан Стојанов.²⁶⁶⁵ Со себе ја повеле и банската чета. Најпрво го посетиле Влахи во чија близина се наоѓале врховисти. За неколку дена биле одржани повеќе собранија со селаните. Од нив Сандански разбрал дека врховистите го клеветеле дека тој со парите од Мис Стон побегнал во Европа, поточно во Будим Пешта.²⁶⁶⁶ Било посетено и селото Сенокос. Благодарен

²⁶⁶¹ Исто.

²⁶⁶² Исто.

²⁶⁶³ Исто, 25-26.

²⁶⁶⁴ Сандански во спомените вели дека секретар на четата на А. Тешовалијата, бил Хр. Куслев. (Спомени на Яне Сандански..., 26). Меѓутоа Грчето во своите спомени истакнува дека тој од 17.01. 1902 година бил секретар во четата на А. Тешовалијата. (Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 124.)

²⁶⁶⁵ Спомени на Ив. Анастасовъ Гърчето..., 124.

²⁶⁶⁶ Спомени на Яне Сандански..., 27.

ние на тамошният раководител Мицо Чака-лски, врховизмот таму немал влијание. Иста била положбата во с. Кресна каде раководител бил Андреа Мицов. Додека пак во с. Мечково раководителот Кипре, поради злоупотреба на 26 лири побегнал со врховистите. Сепак селаните биле разубедени и останале на страна на ТМОРО.²⁶⁶⁷ Набрзо потоа, Сандански разбрал дека капетан Стојанов се наоѓа во Србиново. Тој испратил неколку писма до него и го поканил на јавен дуел пред делегати од околните села. Меѓутоа, одговорот бил: "Што си претставуваш ти од себеси?! Јас сум делегат на ВК, а населението не треба да знае што правиме".²⁶⁶⁸ Сепак Сандански влегол во Србиново. Тамошниот раководител Павле и поп Најден, кои ги разбркале комитетските сметки, а за проневерените пари од нивна страна го обвинувале С. Михајлов, веднаш побегнале. По 11 дена поп Најден бил пронајден и изведен пред селаните. Тој неможел да ги докаже обвиненијата против Савата. Со тоа се докажало дека парите ги злоупотребил самиот тој.²⁶⁶⁹ По оваа обиколка, Сандански на 21. 05. 1902 со писмо го известил Делчев за состојбата во регионот.²⁶⁷⁰ Во него вели: "Од сите села од ова страна на Џумајско, тешко ќе може да се поправат селата Србиново и Градево. Причина, сета сила на врховистите е со нив. Во Србиново бевме 12 дена и до некаде успеавме да го убедиме населението ... но има четворица, кои ги бркаат и не допуштат населението да се собере и да се воспостави полн ред. Во Србиново е четата на Стојанов, кој со себе го води врзан чорбацијата Георги од Сушица за откуп од 200 лири. Веќе добиле 50".²⁶⁷¹ Сандански побарал од селаните да го предадат, но тие одбиле.²⁶⁷²

Набрзо потоа Сандански заминал за Разлошко, Атанас Тешовалијата за Неврокопско, а Савата за Бугарија. На тој начин Сандански оста-

²⁶⁶⁷ Исто.

²⁶⁶⁸ Исто, 28.

²⁶⁶⁹ Исто, 29.

²⁶⁷⁰ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 94.

²⁶⁷¹ Исто.

²⁶⁷² Исто.

нал со десетина души. Во меѓувреме добил известување дека повеќе села во Мелничко се заканувале ако во рок од 30 дена не добијат пушки, дека ќе го повикат врховистот Дончо. Поради тоа се вратил во Мелничко.²⁶⁷³ На 23 јуни во с. Дебрене бил одржан собир со раководителите од повеќе села. Тука се нашла и демирхисарската чета на Дедо Илија Крчовалијата со Димитар Гуштанов. Во тоа време со с. Љубаково престојувала врховистичката чета на капетан Георги. Тој откако разбрал за четите на ТМОРО побегнал во Каршијак - Петричко.²⁶⁷⁴ Тогаш Сандански ја поделил четата во два дела и била извршена обиколка на селата: Сугарево, Долјани, Сушица, Држаново, Љубовка, Голни и Долни Орман, Дебрене, Белевехчево, Љубовиште, Черешница, Ковачево, Калиманци, Долна Сушица, Хрсово, Врања, Хотово и други. Насекаде биле уредени раководните и судските тела. На сличен начин се постапило и со влашките села: Бождово, Шатово и Љапово.²⁶⁷⁵

Додека во северниот дел од Серскиот округ се развивала борбата со врховизмот, во с. Волак меѓу Серес и Драма, наполно била уништена четата на Иван Даскалот (Копран Чауш).²⁶⁷⁶ Нејзин секретар бил Јорџе Дичев. Предавството било извршено од страна на гркоманите во селото. На 7/20.05.1902 година, чета била опколена и целосно уништена. Ранетиот секретар Јорџе успеал да се сокрие во една пештера до с. Плевна, каде останал 2-3 дена. Измачен од здобиените рани и од гладот, тој се открил на еден овчар-гркоман. Тој наместо да ги повика посочените организациони луѓе, соопштил на власта. Војската го опколила местото и побарала да се предаде. Тогаш фрлил 2-3 бомби и се самоубил со револверот. Неговата глава била пресечена и однесена во Драма.²⁶⁷⁷

Во почетокот на август четата на Сандански, Атанас Тешовалијата и Дедо Иљо Крчовалијата поставиле заседа на врховистичката чета

²⁶⁷³ Спомени на Јане Сандански..., 29.

²⁶⁷⁴ Исто.

²⁶⁷⁵ Исто, 30.

²⁶⁷⁶ Крум поп Томовъ, Ёордже Дичевъ, ИЛ. Илинденъ, г. IV, 7 (37), София 1932.

²⁶⁷⁷ Исто.

на Саракинов, Ангел Спанчовалијата и Тошо Банскалијата. Причина за тоа било што врховистите го завлекле раководителот од с. Бождово - Христо Шомата и уште едно момче за да изнудат облека, тутут, ракија и друго во вредност од 38 лири. Врховистите броеле 18 души. Судирот бил на 6/19 август во близината на с. Белово - Мелничко. Од страна ^{на} врховистите паднале 5 мина, а од Организацијата ниту еден. По судирот Саракинов побегнал кон Бугарија, а Сандански го гонел до Кресна.²⁶⁷⁸

На враќање од таму, здружените чети на ТМОРО биле забележани од Дончо и капетан Стојанов, кои ја прегазиле Струма и ги опколиле. Судирот бил ноќта на 10/23.08. 1902 година. Од страна на врховистите паднал еден, а еден бил смртно ранет. Последниот при паѓањето со својот нож го ранил Дончо. Од страна на ТМОРО паднал еден четник на Дедо Иљо Крчовалијата.²⁶⁷⁹ По судирот тие се разделиле и заминале за своите реони. По овој пораз на врховистите во Мелничко, Сандански преку окружниот комитет во Сер (псевдоним Кавала) го известил ЦК во Солун, дека неговиот регион бил очистен од врховистите. Истовремено остро реагирал поради приемот на Сарафов во Организацијата и неговите намери да влезе во Пирин.²⁶⁸⁰ Набрзо потоа Сандански бил повикан на помош против врховистите во Каршијак. За таа цел, тој ги повикал серската, драмската, демирхисарската и неврокопската чета за заеднички напад на врховистите во Кресна. Притоа успеал да собере 38 души. На пат за Каршијак разбрал дека врховистите го објавиле востанието, дека аскерот е раздвижен, поради што одлучил да останат во Пирин.²⁶⁸¹

Додека четите на ТМОРО се преследувале со врховистите од двете страни на Струма, разлошката котлина се нашла под вистинска воена опсада. Причина за тоа било фаќањето на 4 Турци од непознати сторители во околината на с. Добриниште на 13/26 јули 1902 година.²⁶⁸² Селото било

²⁶⁷⁸ Спомени на Яне Сандански..., 30-31.

²⁶⁷⁹ Исто, 32.

²⁶⁸⁰ АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л. 14-15. шифрирано писмо бр.7.

²⁶⁸¹ Спомени на Яне Сандански..., 33.

²⁶⁸² Право II/27(35), София 23.08.1902, 3.

опколено од 400 души аскер, жандармерија и башибозук. На нивно чело стоел мехомискиот кајмакам Таксим-беј и полициските командири Ејуб-беј и Абедин-беј. Најпрво биле фатени кметот, азите, попот и повидните селани. При претресот на селото не било најдено ништо. Сепак 25 селани биле одведени во мехомискиот затвор. Освен тоа, Таксим-беј фатил 16 селани, ги поделил во четворки и ги пратил во планина за да ги бараат разбојниците. Полициски офицери обесчестиле повеќе моми и жени.²⁶⁸³

Започната хајка го засегнала и Банско. Тоа било блокирано од 600 полицајци и војници. Притоа биле претресени над 300 куќи во кои се барале комити и оружје. Власта ги барала интелектуалците Д. Лазаров и Б. Тодев, кои претходната година одлежале по 5 месеци затвор во врска со аферата Мис Стоп. Тие успеале навреме да побегнат.²⁶⁸⁴ На 1/13. 08 власта го подгонила и Цветко Колчагов, кој бил убиен кај село Бачево. Турците ја отсекле неговата глава, ја набиле на колец и ја носеле по селата како трофеј, фалејќи се дека убиле комита.²⁶⁸⁵ Набрзо во Бачево пристигнал кајмакамот Таксим-беј со силна воено-полициска придружба. Со нив биле башибозучките главорезачи Мехмед и Али со 40 мина придружници. Од селото биле арестувани 15 души. Притоа биле побарани селските учители, кои биле обвинети како соучесници на Цветко, но тие навреме побегнале. На сличен начин било постапено и во с. Годлево и Белица.²⁶⁸⁶

Во предвечерјето на врховистичкото востание за претседател на Окружниот комитет во Сер бил именуван Лазар Димитров. Секретар на комитетот бил Ангел Атанасов, а членови Христо Влканов, Стојан Бошков и Димитар Гуштанов, како нелегален. Гуштанов бидејќи бил нелегален, речиси неземал учество во работата на Комитетот. Слаба активност покажувале и двајца легални членови. Оттука сета работа останала во рацете на претседателот Л. Димитров и секретарот Атанасов. Главен

²⁶⁸³ Исто.

²⁶⁸⁴ Исто.

²⁶⁸⁵ Право II/28 (36), 30.08.1902,4.

²⁶⁸⁶ Исто.

проблем на округот било вооружувањето.²⁶⁸⁷ Тоа прашање евидентно провејува во преписката помеѓу Окружниот комитет во Сер, ЦК и ЗП.²⁶⁸⁸ Од друга страна, претседателот на ОК во Сер, Лазар Димитров не бил по мерка на претседателот на ЦК Иван Гарванов. Во едно писмо до ЗП, Гарванов за Л. Димитров вели: "Ми се чини дека е страшен арнаутин, се плашам да не го расипе реонот со својот деспотизам и лични амбиции, кои и тука често ги пројавува".²⁶⁸⁹ Без сомнение Гарванов, во лицето на Л. Димитров во старт почувствувал камен на препнување. Тоа евидентно ќе се манифестира во текот на Солунскиот конгрес 1903, кога било поставено прашањето за востание.

12.3. Полковникот Стефан Николов само неколку дена по интернирањето се нашол во Македонија. Под негово претседателство на 18. 09. (ст. стил) 1902, во с. Градево бил одржан собир на врховистичките војводи.²⁶⁹⁰ Притоа донеле решение востанието да започне на 25.09.1902 година. Со одлуката бил запознат ВК во Софија. Тогаш Антон Бозуков поднел оставка во ВК, бидејќи не се дејствувало во согласност со бугарската влада. Набрзо потоа на 27. 09. 1902 година, од дреновскиот затвор исчезнал генерал Иван Цончев. Тој на 5 октомври ја минал границата. Три дена подоцна веќе бил со востаниците.²⁶⁹¹

Според предвидениот план со востаничките акции од левата страна на Струма кон Кресненската клисура требало да командува Јурдан Стојанов. Додека од десната страна требало да делуват Тодор Саев и Кочо Лефтеров.²⁶⁹² Ноќта на 22 септември Ј. Стојанов во Србиново ги дал

²⁶⁸⁷ Лазаръ Димитровъ, Моето участие въ революц. движение въ Македония, Ил. Илинденъ, г. XIV/9 (139), София 1942, 2.

²⁶⁸⁸ АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 42-63., л-34-37. шифрирано писмо бр.18. Од Св. Гора за Висока.

²⁶⁸⁹ Исто, л. 25. шифрирано писмо бр.11., 21.09.1902.

²⁶⁹⁰ Овој собир касиерот на ВК Георги Белев го нарекува Конгрес. Меѓутоа согласно актите на ВК, конгресите се организирале со избор на делегати од старана на друштвата. Оттука не може да стане збор за Конгрес. (Види: Г. Ив. Бџлевъ, Из живота на четитѣ ...,14)

²⁶⁹¹ Г. Ив. Бџлевъ, Из живота на четитѣ ..., 14.

²⁶⁹² В. Георгиев и с. Трифонов, История на Българите..., 389.

последните упатства пред селаните.²⁶⁹³ Истата ноќ, четворица четници од четата на Саев убиле 3 таксилдари во с. Железница (Железнец).²⁶⁹⁴ Исплашените селани за совет се обрatile кај Саев, кој се наоѓал во Тросково. Тој со развено знаме тргнал кон Железница изјавувајќи дека востанието е објавено. Во селото дошло до судир меѓу аскерот и селаните, кои биле разбиени и се разбегале. Дел од нив се приклучиле кон Саев. Додека траел судирот во Железница, Х. Чернопеев внимавал од страна, востанието да не се прошири во околните села. Дел од побегнатите селани дошле кај него, а тој им советува да останат мирни. За секој случај завзел позиција.²⁶⁹⁵ По 3 дена откако османскиот воен притисок се засилил Саев се повлекол. Додека пак Чернопеев се повлекол во Малешевско. Тој и К. Асенов фатиле еден четник на Васил Пеливанот и од документите кај него разбрале дека врховистите сличен план имале за Малешевско за 30 септември. Тогаш Чернопеев ја поделил чета во неколку дела. Со еден командувал тој, со другиот К. Асенов, а со третиот Владимир Ковачев. Тие превзеле опширна обиколка во Малешевско. Благодарение на тоа востанието во Малешевско било осуетено.²⁶⁹⁶

Судирот во Железница бил сигнал за почеток на востанието во Србиново. Истиот ден таму бил убиен еден турски бег од с. Крупник.²⁶⁹⁷ Поради тоа повеќето селани се разбегале в планина. Други се приклучиле кон објавеното востание под водство на месниот војвода Павле Давков.²⁶⁹⁸ Тогаш Јурдан Стојанов со 35 мина тргнал кон Кресна за да се сретне со Дончо. Патем налетале на една група помаци од 80 души, кои

²⁶⁹³ Исто.

²⁶⁹⁴ Спомени на Чернџо Пџевџ..., 63.; Според една дописка во Право, убиството на Турците во Железнец било извршено од 20 члена чета дената на 23.09.1902 година. Джумајско, Право II/33 (41), 4.10.1902, 3.

²⁶⁹⁵ Спомени на Чернџо Пџевџ..., 63.

²⁶⁹⁶ Исто, 64-65.; Според едно писмо од ЗП до ЦК, од 7. 10.1902, година, помеѓу четите на ТМОРО и врховистичките сили до судир дошло во околината на с. Лешко. Притоа, од врховистите паднале неколумина, а од ТМОРО ниеден. Најверојатно во овој судир бил ранет Крсто Асенов. (АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л. 62, шифрирано писмо бр. 31.)

²⁶⁹⁷ Право II/34 (42), 20.10.1902, 3.

²⁶⁹⁸ В. Георгиев и С. Трифонов, Историја на Българите..., 389-390.

работеле на патото кај Кресна. Тие откако ги слушнале истрелите во Железница и Србиново, ја напуштиле работата и побрзале за своите села да се вооружат и да тргнат по пљачка. Повеќето од нив биле избиени и ранети од заседа. Со пленот од нив Ј. Стојанов влегол во с. Општава, каде веќе бил Дончо. На тој начин востаничкиот бран го зафатило и тоа село.²⁶⁹⁹ Истиот ден до судир со аскерот дошло и во с. Градево.²⁷⁰⁰

Судирите околу Србиново и Градево, продолжиле во наредните 3-4 дена. На 24 септември дошло до судир кај Градево и "Кочовата Мала". Аскерот се повлекол кон с. Ораново. Востанатите селани успеале да фатат еден аскерски коњ со леб.²⁷⁰¹ Следните два дена "Кочовата Мала", била нападната од кај Симитли-Петричко и од кај Разлошко. На 26 септември во тамошните борби учествувал капетан Ј. Стојанов. Востаничкиот трофеј го сочинувале 2 товари леб, 1 двоглед, 2 маузерки, и 120 куршуми.

Меѓутоа на 29 септември османските сили превзеле помасовна акција. За опколување на востанатите села бил ангажиран аскер од правец на Г. Џумаја, Кресна, Симитли и Крупник. Притоа биле ограбени и запалени "Полето" и "Кочовата Мала". Останатите селани биле разбиени кај Обесник. Следниот ден силен аскер навлегол во Србиново. Селото било опожарено и опљачкано. Тогаш настрадале голем број старци, жени и деца. Повеќемина биле исклани, други биле мачени, а трети биле одведени во Г. Џумаја.²⁷⁰² Околу 600 селани (старци, жени и деца) пред налетот на војската побегнале кон Бугарија.²⁷⁰³

По првиот востанички бран во споменатиот регион настапило времено затишје. Тоа било искористено за прегрупирање на силите и проширување на движењето во Петричко и Мелничко. Со врховистичките чети во Карашијак - Петричко, раководел Дончо Златков. Неговиот прит-

²⁶⁹⁹ Исто, 390.

²⁷⁰⁰ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 178.

²⁷⁰¹ В. Георгиев и С. Трифонов, Историја на Българите..., 390-391

²⁷⁰² Исто, 391.

²⁷⁰³ Право II/33 (41) 4. 10. 1902, 3.

исок врз населението бил евидентен во почетокот на септември 1902 година. Врховистите остро се пресметале со сите што се спротиставувале на нивната агитација. Така бил обесен раководителот Танче од с. Рибница. Покрај тоа врховистичкото движење во Петричко не добило широка поддршка кај населението. ЦК на ТМОРО, констатира дека раздвижувањето што се појавило во Петричко било резултат на активноста на врховистичките чети, а не на месното население.²⁷⁰⁴ Судирите во Петричко биле интензивирани по започнувањето на акциите во Цумајско. По се изгледа Турците не биле многу возбудени од развојот на настаните во Петричко. Поради тој факт ЦК заклучил дека генералите не успеале да завлечат многу луѓе.²⁷⁰⁵ Сепак во Каршијак по разни основи биле инволвирани десетина села. Од таму бил извршен напад на Кресненското дефиле, од каде движењето требало да се пренесе во Мелничко. Според податоците на ЦК во борбите околу Кресна загинале 54 турски војници, а 50-60 ранети биле пренесени во Солун.²⁷⁰⁶ Здружените врховистички сили со евентуалното завземање на Кресненското дефиле, планирале да го пресечат патот по Струма од Серес до Г. Цумаја. Притоа, како голема врховистичка база послужило каршијачкото село Гореме. Борбите околу Кресна траеле три дена со загуби на двете страни. По превземената османска офанзива тие биле потиснати.²⁷⁰⁷

По настаните кај Србиново и Градево, капетан Ј. Стојанов со 80 души се спуштил на југ кон с. Влахи - Мелничко. Меѓутоа, поради пристигањето на аскерот бил принуден да го напушти селото. Набрзо во Мелничко со 50 души пристигнал Дончо Златков. Тие ги здружиле своите сили за изведување на заеднички акции.²⁷⁰⁸ Двајцата со писмо се обратиле до Дуката - раководител на ТМОРО во с. Бождово. Од него побарале храна и

²⁷⁰⁴ АМ, ф. Гоце Делчев, мф 4263, л-9-10, шифрирано писмо бр. 4.

²⁷⁰⁵ Исто, л. 32, шифрирано писмо бр. 15.

²⁷⁰⁶ Исто, л. 33, шифрирано писмо бр. 16 и л. 34-37, шифрирано писмо бр. 18.; Според еден допис во в. Право во оваа борба турската потера од 55 души попаднала во заседа и целата била уништена. Право II/33 (41), 4.10.1902, 3.

²⁷⁰⁷ АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5193, No. 475.

²⁷⁰⁸ М. Макдермот, За свобода и съвршенство.

сместување. За да го избегне контактот со нив, Дуката со своите призрзаници го напуштил селото. Тогаш Дончо со својата свита се сместил во неговата куќа. Притоа го разграбале дуќанот, ја исклале стоката, испиле дел од виното, а другото го истуриле. Веднаш потоа Дончо и Ј. Стојанов со писмо се обратиле до селата Мало Цалим, Дебрене и Белевехчево. Од трите села побарале по 20 души за напад на Мелник. Раководителот од Дебрене им одговорил дека тие без дозвола на ОК на ТМОРО неможат да превземат никакви акции, дека врховистите сакале да кренат вештачко востание, дека со тоа ги прекршиле статутите на ТМОРО, поради што им советувале да се вратат назад. Споменативе села за помош се обратиле до Сандански. За секоја евентуалност во селата биле поставени ноќни стражи. Истовремено, Организацијата пуштила гласини дека во Мелник има турски полк со 2 артилериски орудја. Поради тоа Ј. Стојанов се откажал од нападот на Мелник и решил да го нападне с. Цигурово. Меѓутоа, кога стасале пред него, Дончо се откажал од нападот и повторно се вратил во Бождово, каде успеал да го фати Дуката.²⁷⁰⁹ Од него било побарано содејство за да востанат соседните села. Дуката одговорил: "Вие не носите ништо добро на тој народ, вие сте дошле само да го измамите за да го фрлите во оган, а потоа да го оставите. Вашите заплашувања не ме стреснуват, веднаш ќе умрам". Поради тоа, Дуката бил убиен.²⁷¹⁰ Селаните од Мало Цалим и Дебрене, откако разбрале за враќањето на врховистите им поставиле заседа и ги нападнале.²⁷¹¹

Служејќи се со измама врховистите направиле обид да го кренат Разлошкото село Белица. Нивните намери Делчев ја сетил навреме. Тој на 11.10 1902 го известил Н. Малешевски дека околу Белица се наоѓа врховистичка чета од 8 - 10 души. Двајца од нив биле Беличани - поранешни пренесувачи на оружје за ТМОРО. Тие го лажеле населението дека се испратени од Лука Теофилов со задача да ги прочистат 250 пушки,

²⁷⁰⁹ Исто, 104.

²⁷¹⁰ Право II/36 (44), 1.11.1902, 3-4.

²⁷¹¹ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 104.

сместени во околината на селото. Истовремено разгласиле дека во селото ќе пристигне голема чета за да им го подели оружјето. Поради тоа, Делчев бара навреме да се преместат споменатите пушки за да не паднат во рацете на врховистите. Тој предупредува дека тие со своето присуство вртејќи се околу пушките ќе го свртат вниманието на аскерот, по што тој наместо на комити ќе најде на пушки.²⁷¹²

Неколку дена потоа, на 18.10.1902, Т. Саев и К. Лефтеров, го напуштиле го десниот брег на Струма и со 70 души дошле во Белица. Тие на 26. 10. (ст. стил) 1902 (Митровден), имале целодневен судир со аскерот.²⁷¹³

По започнувањето на османска акција по долината на Струма, во втората половина на октомври судирите се пренеле во непосредна близина на селата околу бугарската граница. Така на 19 и 20 октомври, во близината на Бистрица имало судир меѓу аскерот и врховистичките сили предводени од генерал И. Цончев, и офицерите Протогеров и Стоенчев. Во дводневните борби имало значителни загуби на двете страни. Според официјалните соопштенија од Цариград, од страна на четите имало 75 мртви и 38 заробени. Од турска страна имало 17 мртви и 33 ранети. Изгледа во загубите на четите се вклучени и убиените селани. Според истото соопштение како резултат на тој судир селаните предале 150 пушки. На 20 октомври во судирот кај Белица бил ранет генерал Цончев.²⁷¹⁴

Кон крајот на октомври настрадале неколку села во Разлошко. Најлошо од сите поминало Добриниште. На 24 октомври селото било опколено од силна војска на чело со мехомискиот кајмакам. Во негова придружба биле полициските чиновници Абедин и Ејуб и нивниот придружник Мустафа Пеливан - Руње со броен башибозук. Практично тој сторил најмногу злосторства. Тој ја обесчестил Вера Петрова, и ја остапил на понатамошно силување на 30 војници. Следниот ден биле мачени Ленка Дамјанова и Марија Козарова. Дванаесет годишната Магдалена Иванова,

²⁷¹² Гоце Делчев, Писма и други материали..., 221.)

²⁷¹³ В. Георгиев и С. Трифонов, История на Българите..., 392.

²⁷¹⁴ Право II/ 35 (43), 25. 10. 1902, 2-3.

едвај се спасила од силување. Истовремено била силувана Анастасија Алесандрова. Полициските чиновници Ејуб и Абедин ја обесчестиле Катерина Тодорова, а потоа ја препуштиле на разулавените жандарми. На сличен начин била обесчестена Тодора Јорданова и Фиданка Добрева. Додека пак трудниците Парашкева Митева и Наса Митрева пометнале од мачење. Пенко Милошев, за да се спаси од ќотек платил 15 лири, а Спасе Дрманов 5 лири. Тројката Абедин, Ејуб и Мустафа на ист начин постапиле во с. Бачево. Двете села во декември се пожалиле на солунскиот валија Хасан Фекми-паша.²⁷¹⁵

Во почетокот на ноември 1902 година, војската и жандармеријата навлегла во сите загрозени села. Со тоа судирите во тој регион престанале. Меѓу последните инциденти е обидот од 10.11. 1902, кога банда од 400 души во бугарски униформи се обидела да навлезе во Разлошко кон с. Годлево. Тие биле разбиени, но на повлекувањето им пошло од рака да одвлечат 800 овци.²⁷¹⁶

Кога врховистичкото движење по долината на Струма било разбиено, бил направен обид за негово оживување во потесната Струмичка котлина. Како негови организатори се појавиле потиснатите врховистички водачи од Џумајско, Петричко и Малешевско. За војвода се титулирал Иван Пашалијата, а подвојвода К. П. Стојанов. Додека како раководители се потпишувале: Бакалов, Атанас Јанчев и Стоил Крстев.²⁷¹⁷ Споменатава гарнитура на 18.09.1902, испратила писмо до струмичкиот егзархиски митрополит - Герасим. Од него побарале да влијае врз некои повидни граѓани, за да може меѓу струмичкото население да влезе врховистичка чета, зошто "наближувал последниот час", а зближувањето со населението било неминовно.²⁷¹⁸ Подоцна споменатава гарнитура испратила уште едно писмо до Герасим со кое известува за судирот меѓу ВК и ЦК на ТМОРО, бидејќи последниот собирал пари од населението

²⁷¹⁵ Право II/ 37 (45), 4.01.1903 3-4.

²⁷¹⁶ АМ, ф. ФО, мф, 31, 78/5193, No. 201.

²⁷¹⁷ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борба за свобода..., 117-118.

²⁷¹⁸ Исто, 117.

наводно за оружје, но ги користел за својот поминок. Во таа смисла пишуваат: "Но ние ги распрснавме обирциите од Централниот и сега Организацијата е во ред, подготвена за револуција. Тешко и горко и тешко на бедното население, на кое централните чети им ги продаде воловите со ветување дека ќе им достави оружје. Сè, отиде по ветер."²⁷¹⁹ Тие тврдат дека населението било опљачкано од страна на централните чети, па затоа не било во состојба да ги подржи врховистите. Затоа барат од митрополитот да облече неколкумина од четата, да испрати 4 арнаутски потури со џамадани и со чепкени и по можност еден часовник, зошто "Голема срам е за нас да одиме голи меѓу населението".²⁷²⁰

Од двете писма проверува една контрадикторност. Тие со последното писмо побарале материјална помош од митрополитот, со изговор дека населението било опљачкано од четите на ТМОРО, па затоа не можело да ги подржи. Меѓутоа со првото писмо побарале поддршка кај влијателни граѓани за да може врховистичката чета да влезе меѓу населението. Очигледно, врховистите настојувајќи да ја прикријат сопствената слабост и слабата поддршка кај населението во Стумичко, во суштина го откриле токму тоа.

На 15.10.1902 година,²⁷²¹ врховистичка чета под водство на Пашалијата и Бакалов имала судир со аскерот во Огражден меѓу селата Барбарево (Ст^румичка каза) и Стиник (Петричка каза).²⁷²² Првиот судир траеле 7-8 часа, со жртви на двете страни. За протерување на појавената четата биле организирани неколку башибозучки дружини во јачина од 400 души, кои се распрснале по Огражден.²⁷²³ Набрзо потоа чета се повлекла, а селото Стиник било опустошено. Дел од селаните побегнале со четата, а другите биле арестувани. Меѓу нив бил кметот Јанчо, и селскиот поп. Арестуваните биле одведени во Н. Село, каде биле подложени на мачење.

²⁷¹⁹ Исто, 118.

²⁷²⁰ Исто.

²⁷²¹ И. Катарџиев, Борба до победа... т. 1, 521.

²⁷²² Право II/ 34 (42), 20.10. 1902, 3.; АМ, ф. ФО, мф. 31, 78/5193, No.201.

²⁷²³ Исто.

Едни од нив биле одведени во Петрич, а други во Струмица.²⁷²⁴ Веднаш потоа дошло до судир кај с. Смолари (Петричка каза). Од аскерот биле убиени 6 мина, а 8 ранети.²⁷²⁵ Изгледа станува збор за истата чета која од Огражден се префрлила во подгорските села на Беласица. Во секој случај двата инцидента се случиле во непосредна близина на Н. Село. Поради тоа истото се нашло под опсадна состојба на османските војски. Тоа било уште поинтересно за власта со оглед на фактот што претходната година тука била расплетена огромна афера. Неколку дена подоцна, по судирот кај Боријево, Н. Село ќе стане центар на нова истражна постапка со огромни размери. Во исто време врховистите ангажирале една жена од Н. Село и ја испратиле во Солун за да разгласи меѓу дипломатскиот кор дека овчарските колиби биле полни со комити и разбегани селани, дека тие се решени да се борат до смрт и дека ќе започнат со напади на поголеми населени места.²⁷²⁶ Оттука јасно проличува врховистичката тенденција да се предизвика голем шум, пред сè сред дипломатските средини, иако тоа било далеку од реалноста. Од друга страна, со тоа биле иритирани османските власти, кои многу лесно започнувале со репресија врз недоволното население. Во секој случај целта била постигната.

Најавуваните напади на големи населени места во Стумичко се свеле на ранувањето на еден таксилдар, убивањето на еден жандарм и падарот во с. Боријево на 26.10./7.11. 1902 година, кое броело 40 куќи, од кои само десетина егзархиски.²⁷²⁷ Поради невнимание на четата во суди-

²⁷²⁴ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 787, 1.11.1902.

²⁷²⁵ Исто.; АМ, ф. ФО, мф. 31, 78/5193, No.201.

²⁷²⁶ В. Георгиев и С. Трифонов, Историја на Българите..., 388.

²⁷²⁷ АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5193, No. 201; АМ, ф. БГК Солун, мф. 4277, No. 787; В. Георгиев и С. Трифонов, Историја на Българите...387. Според Мемоарот на Организацијата инцидентот се случил на 15 10. 1902г. што не одговара на вистината. На тој датум бил судирот меѓу Барбарево и Стиник. Во Мемоарот се наведува дека судирот бил предизвикан од организациона чета. (Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 57. Според А. Динев, судирот во Боријево бил предизвикан од организационата чета на Андон Косето. (А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 261). Најверојатно оттука овој став го прифатил и М. Пандевски. (М. Пандевски и Г. С. Трнава, Струмица и струмичко..., 231). Меѓутоа според еден допис во Право судирот во Боријево бил предизвикан од врховистичка чета, која престојувала во селото. (Правбо II/38 (46), 17.01.1903, 3.) Се чини дека тоа е точниот одговор на прашањето од кој бил предизвикан судирот во

рот загинал еден нејзин припадник. Веднаш потоа таа се повлекла, пове-
дувајќи со себе дел од машкото население.²⁷²⁸ Пукањето во Боријево го
предизвикало турското население од соседните села Турново, Еднокуќево
и Секирник, кои се организирале како башибозук и веднаш дошле во
Боријево. Неколку часа потоа во селото пристигнала 50 члена потера од
Банско. Поради тоа поголемиот дел од селаните се разбегале по околните
села, а неко во Струмица. Селото било ограбено, а десетина селани биле
претепани до смрт.²⁷²⁹ Набрзо потоа во селото пристигнал струмичкиот
кајмакам, кој им советува да се вратат дома. Но освен жените и децата од
мажите несмеел никој да се врати.²⁷³⁰ На 18.11.(ст. стил) 1902, во Боријево
пристигнала потера од Н. Село во јачина од 40-50 души под команда на
Али Ефенди. Притоа 16 селани биле приведени во Н. Село. Тие биле
подложени на сурова тортура за да предадат пушки.²⁷³¹ Следниот ден од
Боријево побегнале уште 5 селани. За да се прекине сето тоа, селскиот
кмет Ефтим Трајков, во придружба на азите Јанче Стоилов и Андон
Манчев, заминале за Н. Село, за да изјават дека селаните не поседуваат
оружје. Тројцата биле подложени на мачење. На вратовите им бил обесен
по еден тежок камен и така стоеле 14 часа.²⁷³²

Настанот од Боријево ги засегнал околните села. Така две жени од
Боријево побегнале во Моноспитово. Следниот дена селото било претр-
есено од потера, која барала комити. Притоа 3 селани биле жестоко
мачени, под изговор дека криеле комити. Истото село на 13 ноември било
посетено од 60-70 души аскер. Од селаните биле побарани 150 пушки.

Боријево. Во прилог на тоа оди и начинот на кој бил извршена постапката. Овде, како и
во сите други случаи на врховистичкото делување и преди-звikuвање неред бил
нападнат таксилдарот и неговите придружници. Од друга страна во прилог на оваа
констатација оди и фактот што четите на ТМОРО во овој период се воздржувале од
слични постапки, а посебно во селата за да се избегнат репресалиите од власта, кои
оделе во прилог на врховистичката тактика.

²⁷²⁸ В. Георгиев и С. Трифонов., История на Българите..., 387.

²⁷²⁹ Право II/39(47), 24.01.1903, 3.

²⁷³⁰ В. Георгиев и С. Трифонов, История на Българите..., 387.

²⁷³¹ Право II/39 (47), 24.01.1903, 3.

²⁷³² Исто.

Поради тоа кметот Цоне Бонев и азите Кољо Стојанов, Атанас Николов и Милчо Данев биле одведени во Н. Село за да изјават дека немаат пушки. Последниот од нив не го издржал мачењето и признал дека знае за 4-5 пушки. Затоа селото било опседнато од нова потеря. Тогаш биле затворени 5 мина, а речиси сите други биле малтретирани. Војската заминала со закана дека повторно ќе врати по 150 пушки.²⁷³³ Али-ефенди слично настапил во с. Муртино со 100 души аскер. Тие се сместиле по куќите и започнале притисок за предавање на оружјето. Во селото не било најдено ништо, но 8 мина селани биле претепадени до смрт. На крај Али-ефенди ја побарал селската учителка, но таа навреме побегнала.²⁷³⁴ На 18.11.1902 силна потеря влегла во селото Босилово. На 27 ноември потерата ги втерала селаните в црква за да се заколнат пред попот дека не поседуваат оружје. Сепак 30 селани биле одведени во Н. Село.²⁷³⁵

Истрагата зафатила уште многу села во Струмичко. Во Нивичино биле уапсени 10 души, во Босилово 15, Моноспитово 40, Попчево 20, Кушлиш 20, Дабиље 20, Белотино 10, Муртино 40, Вељуса 20, Пиперево 4, Робово 20, Водоча 9, Дрвош 10, Барбарево 1, Сачево 10, Н. Село 100, и т.н.²⁷³⁶ Во текот на хајката биле арестувани 428 души, а 230 биле жестоко мачени.²⁷³⁷ Од нив 67 биле изведени пред судот во Солун, а само 26 биле осудени. Избеганите биле судени во отсуство.²⁷³⁸

Најлошо од сите поминало Н. Село. Таму бил сместен центарот на истрагата под директна контрола на струмичкиот кајмакам Црната Брада. Во селото биле сместени 800 војници на чело со еден колас (мајор) и еден бинбашија. Сместувајќи се сред село тие започнале да барат оружје. Селаните предале неколку стари пушки и револвери претежно креме-

²⁷³³ Право, II 40 (48), 1.02.1903, 3.; В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борба за слобода..., 157-158,

²⁷³⁴ Право II/39 (47), 24.01.1903,; В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борба за слобода..., 149.

²⁷³⁵ Право II/40 (48), 1.02.1902, 3.

²⁷³⁶ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.12, 261.

²⁷³⁷ Македонија и Одринско. Мемоары..., 57.

²⁷³⁸ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 262.

илии. Власта не се задоволила со тоа, и барала оружје од понов тип. На селаните им бил даден рок од три дена. Коџобашијата Атанас Илиев, азите Тодор Георгиев, Атанас Поп Николов и свештеникот Васил Петров отишле да изјават дека во селото нема друго оружје. Меѓутоа, тие биле подложени на мачење. Од нив, Атанас Поп Николов се извлекол со 12 лири рушвет.²⁷³⁹

Набрзо по заминувањето на првата војска во селото се сместила нова во бројност од околу 1000 души. Тие биле под директна упрва на струмичкиот кајмакам. Селото кое броело 170 куќи било должно да даде конак на сета војската. Таа се сместила по куќите, а селаните биле принудени да се сместуват по 5-6 фамилии во една куќа. Некои останале под ведро небо. Повторно започнало пребарување за оружје.²⁷⁴⁰ На луѓето им се врзувал камен од 20-25 оки на врат. Така требало да стојат на една нога, подложени на ќотек.²⁷⁴¹ Војската советувала да си купат пушки и да ги предадат. Така Атанас П. Николов, купил пушка за 3,5 лири од Хасан налбатот од Борисово и ја предал. Лазар Гонев купил пушка од с. Сушица и ја предал, Иван Танасов се снабдил од Мокриево. Коле Цветков за да се извлече дал 3 лири рушвет.²⁷⁴² На Велика Ристоманова и бил ставан жежок вршник врз главата за да ја каже пушката на својот 18 годишен син. Тој за да се ослободи од наложената обврска дал 3 лири рушвет.²⁷⁴³

Најтешко од сè бил дадениот конак на многубројната војска. Таа едноставно разграбала сè по домовите на луѓето. Марија Гатева, во чија куќа имало војска била принудена да се породи на снег.²⁷⁴⁴ Истовремено многу моми и жени биле обесчестени. Вдовицата Каранфила Иванова била силувана од 10 војници. Бимбашијата влегол во куќата на Марија Никовска ја силувал нејзе и 19 годишната ќерка Илинка. Истиот бимба-

²⁷³⁹ Право II 39 (47), 24.01.1903,

²⁷⁴⁰ Исто.

²⁷⁴¹ Макдеония и Одринско. Мемоаръ..., 97.

²⁷⁴² Исто, 98.

²⁷⁴³ Право II/39 (47), 24.01.1903.

²⁷⁴⁴ В. Георгиев и С. Трифонов, Македония и Одринско в борба за свобода..., 145.

пија влегол во куќата на Јанко Илиевски кој бил затворен во Једи Куле. Притоа ја силувал неговата жена и ќерка му Ана. Додека пак онбапијата со нож го пробол кондурцијата Никола Поцков од Струмица, кој дошол на пазар во Н Село.²⁷⁴⁵ Слични слики биле присутни во сите засегнати села. Во с. Рајово војската заклала 3 деца зошто нивните родители не биле дома. На сличен начин биле убиени неколку деца во Муртино.²⁷⁴⁶

Независно од обидот на врховистите и жестокиот настап на власта во Стумичко, селаните не востанале. Тоа го констатирал ОК во Вирово (псевдоним за Струмица), и писмено го известил ЦК во Солун.²⁷⁴⁷ Кон крајот на ноември во Солун дошле претставници од повеќе села во Струмичко и го информирале ЦК. Истовремено ЦК ги подготвил нивните поплаки до солунскиот валија и до странските дипломатски претставници. Од нив биле направени извадоци и препратени до ЗП во Софија да се публикуват во печатот.²⁷⁴⁸ Како и да е врховистичкото движење во Струмичко, кое било сведено на два-три инциденти, предизвикало огромни страдања за населението од овој крај.

12.4. Во Горноџумајското востание, ВК, располагал со околу 500 четници.²⁷⁴⁹ Против нив биле ангажирани 2 пешадиски баталјона од

²⁷⁴⁵ Исто.

²⁷⁴⁶ Исто.

²⁷⁴⁷ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, ширирано писмо бр. 22. 29.11.1902, Од Св. Гора за Висока. Во преписката не го пројандовме писмото од ОК во Струмица до ЦК во Солун. Меѓутоа од цитираното писмо од ЦК до ЗП, во Софија, јасно стои дека за тоа имал писмо до Вирово(Струмица).

²⁷⁴⁸ Исто. Голем дел од поплаките се објавени во весникот Право. Истите се регистрирани во преписката на бугарското трговско агентство во Солун. Додека жалбата на жителите од Н. Село е објавена и во Мемоарот на Организацијата.

²⁷⁴⁹ АМ, ф. ФО, мф. 31, 78/5193, No.209. 9.12.1902. Според истиот извештај под директна команда на полковник Николов се наоѓале околу 250-270 души. А. Поројлијата имал 70 до 100 души. Според еден друг извештај Ј. Стојанов и Дончо имале околу 150 души. (АМ, ф. ФО, мф. 31, 78/5193, No. 475, 3.11.1902.) Според еден допис во Право од двете страни на Струма имало околу 300 души. Полковник Николов, командувал со околу 250 души. (Право II/33 (41), 4.11.1902, 3.) Во Мемоарот се споменува бројка од 2580 борци. (Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 90-93.) Тоа секако е претерано дури, тука да се вклучени и востанатите селани. Во податоците од Мемоарот се посомневал и Х. Силјанов. (Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 178-179, белешка 1.) Кај Србиново кон четата на Ј. Стојанов се присоединиле околу 300-400 селани. Тие разбегале при првото појавување на аскерот. (Македонија, Сборник от документи и материали..., 439).

Солун, 5 од Серес, 1 од Драма, 1 од Скопје, и батерија од 6 ридски топови од Серес. Најголемиот дел биле редифи.²⁷⁵⁰ Воопшто за задушување на движењето во Цумајско била ангажирана околу 10 000 војска.²⁷⁵¹ Како авангарда настапувала кавалеријата. Главнината од пешадиските сили во јачина од 3000 била поделена во две колони. Едната се движела по левиот брег на Стума кон Кресна, Влахи и Србиново. Другата колона се движела по десниот брег на Струма во правец на Железница. Првата колона се запрела во Влахи, каде ги повикала селските првенци, а тие им покажале тројца сосечени селани од врховистот Дончо, зошто не сакале да востанат. Од таму се упатиле кон Оштава, Кресна, Србиново и Градево.²⁷⁵² Според извештаите во почетокот на ноември врховистичките сили од Петричко и Цумајско биле потиснати. При настапувањето војската ветувала амнестија.²⁷⁵³ Турските офицери, преку селските кметовите и свештениците ја обзnanувале прокламацијата за амнестија. Притоа од селаните се барало доброволно да го предадат оружјето.²⁷⁵⁴ Тоа било формалната страна. Веднаш потоа започнувало насилството, изразено преку палеж, пљачкување, тепање, мачење и силување.

²⁷⁵⁰ АМ, ф. ФО, мф, 31, 78/5193, No. 209.

²⁷⁵¹ Според Дипон (француску воен аташе во Цариград), меѓу 25-30 септември, биле повикани 16 баталјони редифи од Битола, Скопје, Велес, Серес, и Солун. Катарциев, истакнува дека вкупно била ангажирана 16-17000 војска со 30 топа и неколку единици кавалеријата. (И. Катарциев, Борба до победа..., т.1, 518). Изгледа дека овие бројки се премногу. Самиот Катарциев, повикувајќи се на Дипон претходно истакнува дека биле повикани 16 баталјони редифи. Меѓутоа во вкупниот број вели дека имало 16 баталјони низамит и 11 редифи. Според Мемоарот, цумајските востаници се бореле против 13 960 турски војници. (Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 90-93). Меѓутоа, според други податоци во ноември во Цумајско се наоѓале 8-9000 војска, под команда на Етхем-паша, командант во Грчко-турската војна. (Македонија, Сборник от документи и материали..., 439). Според еден допис во Право во октомври во Цумајско имало околу 10 000 војска. (Право II/34 (42). 20. 10.1902, 3.) Според податоците на ЦК на 25.09.1902 година од Солун биле испратени 500 души аскер и редифи. Следниот ден на солунската железничка станица под пареа се држеле сите локомотиви. (АМ. ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.30-31, шифрирано писмо бр.4) На 27.09. Од Солун и Серес, кон Петричко и Цумајско бил испратени 4000 аскер. (Исто, л.32, шифрирано писмо бр.15). Силен аскер бил испратен и во Демирхисарско. На 30.09.1902, во Солун пристигнале 4 параброда со азијатаски војници. (Исто, л. 35, шифрирано писмо бр. 18. 30.09.1902).

²⁷⁵² Право II/36 (44), 1.11.1902, 3.

²⁷⁵³ АМ, ф. ФО, мф. 31, 78/531, No. 475, 3.11.1902.

²⁷⁵⁴ Исто, No. 198, 19.11.1902.

Впрочем францускиот конзул во Солун Л. Стег, во извештајот од 28.10.1902 г., до министерот за надворешни работи на Франција, Делкасе, посочува два начина за излез од кризата и воспоставување на мирот во Македонија. Првиот од нив бил репресија и колеж, а такво расположение постоело кај муслиманите. Вториот начин бил реформи.²⁷⁵⁵ Очигледно Турците примениле комбиниран метод.

Кон крајот на октомври во Струмскиот чифлик, пристигнала комисија на чело со џумајскиот кајмакам. Таа ги посетила селата Покровник и Моштанец. Притоа, ја прочитала прокламацијата за амнестија и побарала селаните да го предадат оружјето. Откако коџобашџијата Георги Иванов бил подложен на мачење биле собрани 58 пушки. Комисијата си заминала. Веднаш потоа дошле 50 души аскер. По извршените жестокости и тие си заминале. На 30.10.1902 г., пристигнале 200 Арнаути од кои проплакало сè. Тогаш околу 500-600 селани од Железница, Покровник, Падеж, Крцово, Дреново, Лисија и други побегнале кон Бугарија.²⁷⁵⁶ Меѓутоа, само 200 од нив, во придружба на 20 вооружени четници успеале да ја минат границата.²⁷⁵⁷ Според нивните искази, тие побегнале поради големите жестокости на војската. Така во Железница 200 души аскер, започнал да бара пушки. Со нив имало и броен башибозук, кој се пуштил во пљачка. Од селото биле мачени 40 селани, а повеќето моми и жени биле силувани. За време на претресот биле заклани 2 деца. Едно на 8 годишна, а другото на 10 годишна возраст. На едното од нив го убиле татко му, а мајка му ја обесчестиле и ѝ зеле 25 лири.²⁷⁵⁸ Во Падеж, 15 мина биле мачени, 3 жени биле силувани, 4 биле убиени, а 3 исчезнале. Во Покровник 15 души биле тепани до смрт, а сите фатени жени биле силувани. Во Крцово, фатените биле тепани, 6 мина биле мачени и 1 силувана. Во Лисија, бидејќи мажите побегнале, биле силувани сите моми и жени што се нашле во

²⁷⁵⁵ Македонија, Сборник от документи и материали..., 435-436.

²⁷⁵⁶ Исто, 438.

²⁷⁵⁷ В. Георгиев и С.Трифонов, Македонија и Тракија в борба за свобода..., 131.

²⁷⁵⁸ Исто, 131-132.

селото.²⁷⁵⁹ Овој метод бил применет по сите села. Еден јусбашија, се фалел во една кафеана во Цумаја како ги соблекувал жените и ги водел пред шаторите на војската, додека тој ги јавал. Така многу женски свет бил обесчестен од по 20-40 војници.²⁷⁶⁰

Репресивни мерки биле применети и во Разлошко, иако таму не постоело движење како во Цумајско. Оттаму еден претставник заминал за Солун и се пожалил пред англискиот конзул Билјоти и американскиот мисионер д-р Хаскел. Спорд него, во с. Добриниште многумина селани за да се спасат од мачењето купиле оружје од муслиманите и го предале. Други во замена за тоа го дале својот добиток. Таму биле мачени 12 мина, 6 биле силувани, а 50 избегале. Селото Недобрско, било блокирано од 100 души аскер, кој располагал со сите моми и жени. Жителите побегнале, а малкуте старци што останале биле тепани. Во Долно Драглиште, биле мачени 4 мажи и 2 жени. Другите избегале. Училиштето било претворено во касарна, а црквата во џамија. Во Годлево, биле мачени 3, а другите побегнале. Училиштето било претворено во касарна, а црквата во џамија. Поради заканите на кајмакамот 100 души побегнале и од градот Мехомија. Во Белица биле убиени 3, а сите други избегале. Во Јакоруда, биле обесчестени многу моми и жени. Во Банско, биле обесчестени 4 жени, 10 души биле претепани до смрт, 17 од мачење се наоѓале во животна опасност, 5 жени биле мачени, 35 души побегнале по планините. Најлошо од сите минало с. Елешница. Оттаму се извлекле само оние што успеале да купат пушки и да ги предадат. Сите други биле мачени. Жените и момите ги воделе во училиште и ги силувале. В постела лежеле 11 селани. Десет бремени жени пометнале пред време. Куќите и дуќаните биле ограбени.²⁷⁶¹ Овие злодела биле извршени од 10-17 ноември. Овој период селаните го нарекле "Страшната недела".²⁷⁶² Главен артист на злосторствата бил Мустафа Пелива Руње, кој со себе водел толпа драмски цигани,

²⁷⁵⁹ Исто, 131-134.

²⁷⁶⁰ Македонија. Сборник от документи и материали..., 439.

²⁷⁶¹ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракия в борба за свобода..., 153-154.

²⁷⁶² В. Георгиев и С. Трифонов, История на Българите..., т.1, (част втора), 50.

гладни и желни за пљачка. Неговите постапки биле "дете да прописка во утробата на мајка си".²⁷⁶³

Прогонот на власта ја засегнал и потесната Серска околија, посебно Поројско. Тамошните прогони започнале во август. Во почетокот на месецот, во близината на Сер бил пронајден еден врзоп со повици за востание за 15 август. Поради тоа биле арестувани околу стотина луѓе, меѓу нив и серскиот учител Божил Танчев.²⁷⁶⁴ Посебно настрадало селото Старчево - Поројско. Таму на 18.08. 1902 била откриена една вооружена група, поради што селото било сардисано. Притоа, 3 куќи биле изгорени, 5 ограбени, а 12 селани приведени. Селото било вознемирувано од потерите неколкупати во текот на октомври. Повеќемина селани биле затворени во серскиот затвор. Од нив Деспа Ѓорѓиева починала во затворот на 15 декември. Делумно било засегнато и селото Дели-Хасан. Тамошните злосторства биле под покровителство на мулјезимот Сали-Черкез.²⁷⁶⁵

Воопшто во Џумајско и Разлошко биле убиени 37 мажи и 8 жени, 304 мажи и 134 жени биле мачени, обесчестени 111 моми и жени, 807 куќи орѓабени, а 67 опожарени.²⁷⁶⁶

Жестокиот пристап на власта при обидот за воспоставување на мирот во земјата, предизвикал бран бегалци во Бугарија и времени раселувања во внатрешноста. Во Бугарија побегнале околу 2000 жители.²⁷⁶⁷ На 2.11.1902 година пограничните места, каде имало бегалци ги посетил Чапрашиков. Тој во името на благотворителното друштво "Евдокија", им поделилашпта. Во извештајот до бугарскиот премиер Ст. Данев, Чапрашиков истакнува дека во Дупница имало 200 бегалци од селата: Покровник, Моштанец, Лагадош, Падеж, Крцово, Дреново, Железница и други, (сите од десниот брег на Струма). Од истите села околу 200 бегалци се наоѓале во пограничните бугарски села: Драгодан, Бураново и Текија. Во

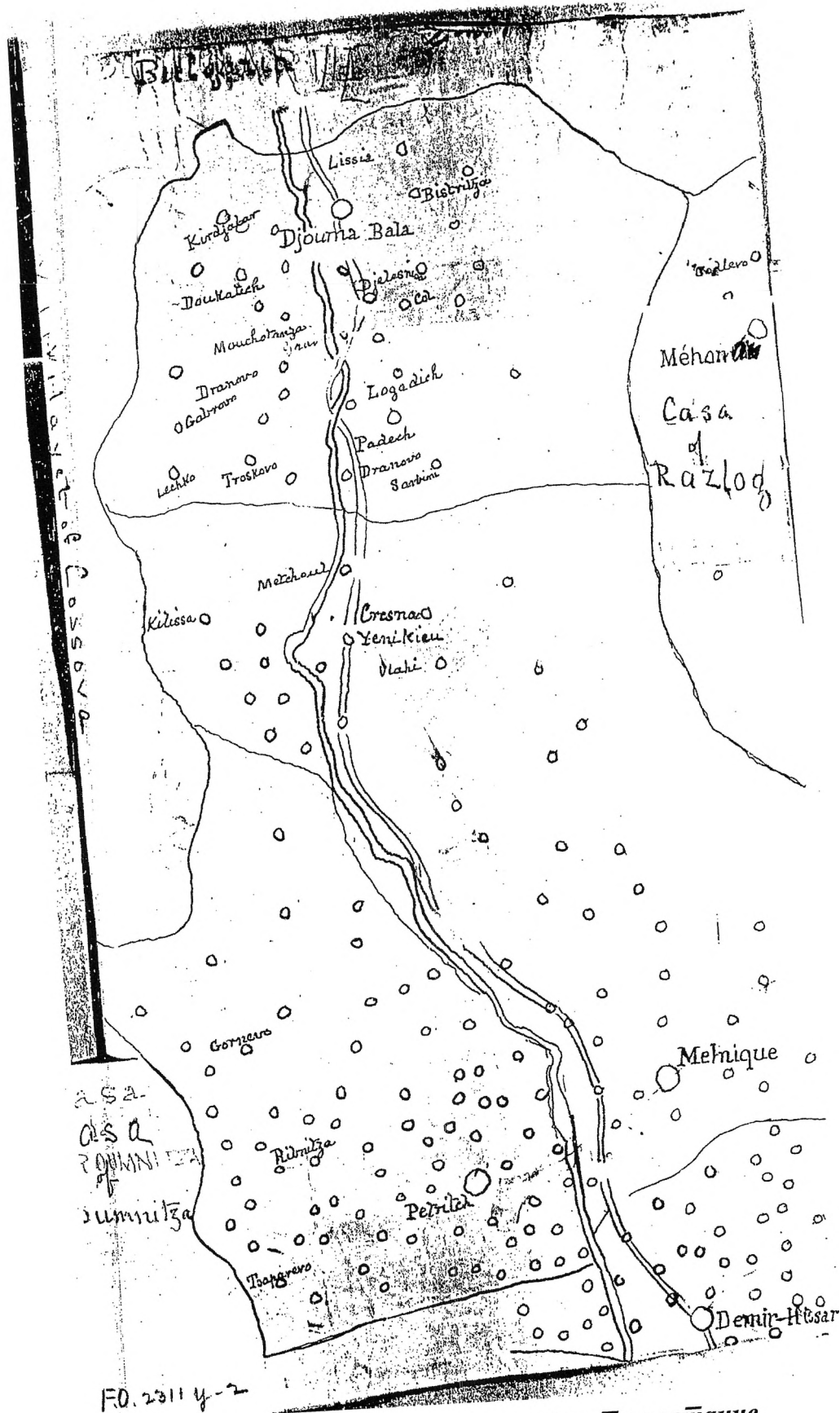
²⁷⁶³ Исто.

²⁷⁶⁴ Право II/30/38 (38), 13.09.1902, 4.

²⁷⁶⁵ Право II/37 (45), 4.01.1903, 3.

²⁷⁶⁶ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 179.

²⁷⁶⁷ Исто.

FO. 2311 y-2

Засе́нати села од Горноу́мајско́ во́стание

с. Рила имало 200 бегалци од Бистрица, Србиново, Градево, Мечкул, Кресна и Марулево. Од истите села околу 250 бегалци се наоѓале во Пастра, Орлица и на Манастирскиот чифлик. Околу 80-100 души биле сместени по селата: Бозово, Падла, Стоб, Поромино и Кочериново.²⁷⁶⁸

Во почетокот на ноември таму се нашле околу 1000 бегалци. Меѓутоа, нивниот број секојдневно се зголемувал. Глетката била ужасна. Сите биле искинати, голи, боси и гладни. Само бегалците од најблиското село Бистрица повеле со себе некоја глава ситен и крупен добиток.²⁷⁶⁹ Веќе во втората половина на ноември само во Рилскиот манастир се нашле 446 бегалци и околу 3000 глави добиток. Затоа Синодот на бугарската црква го известил Министерот за внатрешни работи на Бугарија, дека Манастирот тешко може да обезбеди храна за толку луѓе и добиток. Оттука се бара владата да превземе мерки за нивна издршка. Истовремено се предупредува на опасноста од можна појава на епидемија. Затоа се бара владата да превземе мерки за разместување на бегалците по околните села.²⁷⁷⁰

Според еден документ од англиска провиниенција, од Џумајско биле раселени 15 села со вкупно 2043 куќи, во Мелничко 4 села со вкупно 574 куќи, во Петричко 3 села со 300 куќи. Или вкупно од трите околии 2971 куќа.²⁷⁷¹ Веројатно тука се вклучени семејствата кои времено ги напуштиле домовите за време на судирите околу нив, како и оние што побегнале во Бугарија. Во овој извештај не севклучени раселувањата во останатите околии, првенствено Разлошко.

За бегалците од Џумаското востание своевиден интерес за олеснување на нивната положба пројавила ТМОРО, а посебно Делчев. Уште на 3.10.1902 година, кога бегалскиот бран бил во својот зародиш, тој на Н. Малешевски му пишува: "Ако пристигнат бегалци во Вашиот град, гледај да им се олесни положбата и покрај сè, што тие луѓе така лесно ја изнев-

²⁷⁶⁸ Македонија, Сборник от документи и материали..., 437.

²⁷⁶⁹ Исто.

²⁷⁷⁰ В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борбата засвобода..., 144.

²⁷⁷¹ АМ. ф. ФО, мф. 31, 78/5139, No.209, 9.12.1902. Солун.

ерија Внатрешната организација. Тие не се виновни, знаеме дека врховистите не правеа избор во своите средства за да ги вовлечат".²⁷⁷² Кога, бегалската криза достигнала кулминација, Делчев на 28. 11.1902 г., на пунктовиот началник во Лџане, Иван Белешков му дава конкретни инструкции. Тој предлага да се формира Комитет, кој ќе се обрати за помош до Славјанското благотворително друштво. Понатаму телџграфски да се информираат меџдонските друштва во Бугарија и весниците. Делчев предлага Комитетот во Јакоруда да не троши од своите средства за издршка на бегалците, туку да им се помага од страна, бидејќи така можел да се создаде лош преседан. Тоа било допуштливо во крајни услови, кога ќе нема помош од друга страна.²⁷⁷³

Податоците во извештаите на дипломатските претставништва за бројот на судирите, убиените, мачените, силуваните, ограбените села, раселените лица и т.н, треба да се прифатат со резерва. Од една страна, тие се некомплетни и нецелосни, а од друга понекогаш се хиперболизирани. Во нив може да се забележа дека постои испомешаност на споменатите села според припадноста на казите. Во најголем дел францускиот и англискиот претставник, своите извештаи ги засновале врз основа на податоците од Бугарското трговско агентство во Солун, каде се обраќале за информации.²⁷⁷⁴

Пропагандата на ВК, дека во Македонија има масовно востание, не успеале да ги збунат дипломатските средини. Сите сватиле дека станува збор за вештачко исценирано движење, наметнато од надвор без поддршка на македонскиот народ и ТМОРО. Рускиот претставник во Солун Гирс во еден извештај од 7.10 1902 година забележал: "покренатото движење ... ни

²⁷⁷² Гоце Делчев, Писма идруги материали..., 219.

²⁷⁷³ Исто, 236.

²⁷⁷⁴ АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 823, 19.12.1902. Така на пример презентирани податоци кај Катарџиев, според Дипон (француски воен аташе во Цариград), апсолутно соодветствуваат со еден опширен извештај на Билјоти (англискиот претставник во Солун), што го потврдува нивниот заеднички извор - Бугарското трговско агентство во Солун. Види: И. Катарџиев, Борба до победа ..., т.1, 518-523. и АМ, ф. ФО, мф. 31. 78/5193, No. 209, 9.12.1902. Солун.

од далеку не се одликува со таква сила, каква што му се препишува од Македонскиот комитет (ВК б.н)".²⁷⁷⁵ Претставниците на бугарските дипломатски претставништва сватиле дека со движење наметнато од надвор, без поддршка на македонскиот народ, не ќе може да се постигне ништо во поглед на македонското прашање. Во таа смисла бугарскиот дипломатски претставник во Белград К. Величков на 18.10 1902 информира: "Ако е потребно едно востание за да се покрене македонското прашање ... таа цел би можела да се постигне само преку едно востание, кое би избувнало внатре во Македонија, кое би било организирано така што ќе ги опфати сите краишта на земјата и во едно подолго време да даде отпор на непријателските сили".²⁷⁷⁶

Неговиот колега во Цариград, И. С. Гешов е уште попрецизен. Во извештајот од 25.10.1902 вели: "Некои од нив (европските дипломатски претставници во Цариград б.н), не го пропуштија случајот без да забележат дека резултатот од едно такво востаничко движење, нафрлено од надвор и не можел да биде поинаков ... Вистината е, дека сите претставништва на Големите сили тука, имаат јасно и определено разбирање за спротиставувањето кое Внатрешната револуционерна организација на Македонија го направи толку упорно против последните востанички обиди на Софискиот врховен комитет; но нè сите признаваат дека тоа е главна причина што движењето не успеа да се прошири во самата средина на *македонскиот народ*".²⁷⁷⁷ Гешов заклучува доколку движењето било прегрнато од населението во Македонија и доколку добило "месџен национaлен карактер", и потраело подолго, тогаш, претставниците на Големите сили би ја натерале Османската влада да седне на "зелената маса", на која би се нашол "неканетиот гост: македонското прашање".²⁷⁷⁸

Во таа смисла, се искажал и францускиот конзул во Солун - Стег. Во неговиот извештај од 3.12.1902 г., стои: "Денес добро е утврден карак-

²⁷⁷⁵ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.1, 473.

²⁷⁷⁶ Х. Сиљанов, цит.дело, т.1, 183.

²⁷⁷⁷ Исто.

²⁷⁷⁸ Исто.

терот на последниот обид за востание и се знае дека тоа е дело на Софискиот комитет ... (Тој б.н) со наглото забрзување на настаните, сакаше да го земе во свои раце раководството на македонското национално движење. Што се однесува до чисто македонскиот комитет, чија Внатрешна организација и понатаму останува мистериозна и со чисто автономистички тенденции, таа е во противречност со анексионистичките стремежи на Цончевиот комитет. Таа не се ограничи само со држењето настрана од тоа движење, туку енергично се спротивстави како на едно туѓо предвремено претприемање, осудено на неуспех". Во продолжение Стег истакнува дека "приврзаниците на Македонската револуционерна организација се далеку побројни и подобро организирани од оние на Софискиот комитет ... Оправдано може да се претпостави, дека тие кога ќе почувствуваат дека е дојден денот за превземање на една иницијатива ... востаничкото движење и без да има поголеми шанси за успех, ќе земе значителни размери ... Според некои сигнали изгледа дека таа Организација има направено сериозни подготовки за востание во идната пролет".²⁷⁷⁹

Џумајското врховистичко востание, ги предизвикало Февруарските (Пад^арски) реформи во Македонија. Од друга страна, тоа предизвикало огромни страдања за македонскиот народ од востанатиот регион и пошироко. Последиците од него силно го засегнале македонското револуционерно и национално ослободително движење предводено од ТМОРО. Во еден поголем дел на Македонија сери^озно била потресена мрежата на ТМОРО. Истовремено значаен дел од оружјето на Организацијата, кое макотрпно било собираано неколку години паднало во рацете на османските потери. Со тоа била ослабната нејзината оружана моќ за долго подготвуваното внатрешно востание. И на крај, Џумајското востание од 1902 година, и најавата за превземање на слични акции во наредната година, го предизвикале решението за востание во 1903 година од страна на ТМОРО.

²⁷⁷⁹ Френската Жлта книга по македонскиот въпрос. (Прѣвел отъ оригинала Д. Ризовъ, София 1903, 35-37.

МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО НАЦИОНАЛНООСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ ВО СОЛУНСКИОТ ВИЛАЕТ ВО 1903 ГОДИНА

1. Горноџумајското востание, ја забрзало одлуката на ЦК на ТМОРО да свика Конгрес и да го постави прашањето за востание за претстојната 1903 година. Тоа прашање во круговите на Организацијата, евидентно се наметнало со засилувањето на врховистичките акции, летото 1902 година. Во издаденото Окружно по тој повод од името на ЦК, се подвлекува дека Организацијата се залага за едно општо сенародно востание, до кое останува уште малку време, но сè уште е рано бидејќи не биле завршени сите подготовки. Притоа се појаснува дека востанието треба да биде последниот чекор на Организацијата за остварување на "крајната цел - самоуправувањето, слободата на Македонија и Одринско".²⁷⁸⁰ Во предвечерјето на Џумајското востание, ЗП го информира ЦК доколку предвидува усложнување на ситуацијата и коренити промени на состојбите по "нашите дела", тогаш "не останува друго, освен да го забрземе и засилиме започнатото движење".²⁷⁸¹ Во прво време ЦК, врховистичкото движење не го смета за сериозно и опасно. Оттука, прашањето за востание, не сè нашло на дневен ред на нè одржаниот Конгрес во почетокот на септември.²⁷⁸² На тогашното Советување, било одлучено да се извести ВК да не ги форсира настаните, а кога прашањето за востание ќе се реши, тој навреме ќе биде известен.²⁷⁸³

Веднаш по избувнувањето на Горноџумајско востание, ЦК почнал да инклинира кон востание. На 26 септември 1902 година, ЦК до ЗП пишува доколку "бугарската влада се ангажира да го покрене прашањето, да не се држи многу остар јазик кон врховистите јавно", и "подобро ќе биде и

²⁷⁸⁰ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 287.

²⁷⁸¹ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л-54-55, шифрирано писмо бр.57.

²⁷⁸² Исто, л, 3-5, шифрирано писмо бр.2, 23.08.1902.

²⁷⁸³ Д-р Христо Татарчев, Вътрешната..., 118.

ние да го развееме знамето".²⁷⁸⁴ Во одговорот од ЗП до ЦК од 12.10.1902 стои: "Значи си ги заменивме улогите. Кога ние бевме вовлечени во распрнатите пашарми тука, Вие изгледавте многу спокојни. А, сега, кога ние се поуспокоивме, бидејќи гледаме дека се враќаат оние кои до пред малку навлегуваа со големи чети, Вие се обезпокоивте. Како и да е, треба да се следи вистинската ситуација и ако генералите го продолжат движењето преку зимата, тогаш ќе треба здраво да му се замисли за пролетта. Но за да си осигураме подобар успех, треба да внесеме колку може повеќе оружје".²⁷⁸⁵

Овие телграфски факти во преписката помеѓу ЦК и ЗП, покажуваат дека прашањето за востание се наметнало постепено. Евидентно ЗП, тоа го допуштало под услов ако дојде до усложнување на состојбата, и ако врховистичкото движење продолжи во зимата. Свакајќи го тоа, ЦК на чело со Гарванов, започнал да ја прикажува ситуацијата како алармантна. Во реалност било поинаку. Во почетокот на ноември врховистичкото востание спласнало. Токму тогаш, Гарванов во спрега со новоназначените задгарнични претставници (Матов и Татарчев), потајно од другите дејци се решил за востание. Веднаш по пристигањето во Софија, Матов и Татарчев започнале преговори за помирување со ВК врз основа за проширување на востанието. Притоа тврделе дека тоа било желба на ЦК.²⁷⁸⁶ Во тоа имале поддршка од Гарванов, кој сугерирал помирување по секоја цена.²⁷⁸⁷ На 29.11.1902, Гарванов до ЗП меѓу другото пишува: "Ќе треба да се распределат сите горски сили и уште од сега да навлезат во земјата, да се стокми набрзо динамит и повеќе пушки, та напролет дај боже здравје да си ја пробаме среќата".²⁷⁸⁸ Со оваа одлука во средината на декември бил запознат бугарскиот државен врв. Тогаш, Х. Татарчев, имал средба со

²⁷⁸⁴ АМ, ф. Гоце Делчев, мф.4263, л.30-31, шифрирано писмо бр.14. 26.09.1902.

²⁷⁸⁵ Исто, л-62-63, шифрирано писмо бр.32, од Висока за Св. Гора.

²⁷⁸⁶ К. Пандев, Националноослободителното движение..., 298.

²⁷⁸⁷ АМ, ф. Гоце Делчев, мф. 4263, л.39-41, шифрирано писмо бр.21, 26.11.1902.

²⁷⁸⁸ Исто, 41-43, шифрирано писмо бр. 22, 29.11.1902.

министерот Данев и кнезот Фердинанд, при што ги известил дека акциите во идната година "се неминовни".²⁷⁸⁹

Во меѓувреме Цончев, ги одолговлекувал преговорите за помирување. Тој на 10.12.1902 година, испратил апел до офицерите Македонци и Одринци во бугарската армија, да ја напуштат службата за да може 2-3 месеци пред почнување на дејствијата да ги завземат своите места. Притоа им дал рок за изјаснување до 15.01.1903 година.²⁷⁹⁰ Останува отворено прашањето дали споменатиот повик претставува притисок врз ТМОРО за помирување под условите на ВК, или пак, притисок во договор со трета страна за изнудување на Солунското решение за востание.²⁷⁹¹

Како и да е, кон крајот на ноември 1902, за ЦК на Гарванов и ЗП (Матов- Татарчев), прашањето за востание било решено. На Гарванов не му останувало друго, освен да ја санкционира одлуката преку Конгрес.

За таа цел на 24.12.1902/6.01.1903,²⁷⁹² испратил Окружно до окружните и околските комитети, и до ЗП, со образложение за неиздржливата положба (посебно во Југозападна Македонија) и поканил делегати за Конгрес.²⁷⁹³ Тој бил закажан за 2/15.01.1903 година во Солун.²⁷⁹⁴ Еднонеделниот временски интервал од денот на испраќањето на Окружното до закажаниот Конгрес не бил случаен. Во тој временски теснец, физички било неизводливо да се извршат опстојни анализи по окрузите, да се изгради единствен став и да се изберат делегати за Конгресот. Од друга страна, некои од делегатите кои директно биле поканети, немале време да стигнат. Впрочем, Гарванов, тоа го посакувал.

²⁷⁸⁹ Д-р, Христо Татарчев, Вътрешната..., 125.

²⁷⁹⁰ В. Георгиев и С. Трифонов, История на Българите ..., т.1, (част II), 399.

²⁷⁹¹ Според К. Пандев решението за востание на Солунскиот конгрес, покрај другите околности имало за цел постигање на спогодба помеѓу ВК и ТМОРО. Или пак, помирувањето помеѓу ВК и ЦК било неопходно со оглед на проектираното проширување на востанието, за кое биле спечалени Гарванов и Лозанчев. (К. Пандев, Национално-освободителното движение..., 303.

²⁷⁹² Д. Димески, Гоце Делчев..., 134.

²⁷⁹³ Х. Силянов, цит. дело, т.1, 201.; Христо Татарчев, Вътрешната..., 129.

²⁷⁹⁴ Д. Димески, Гоце Делчев..., 134.

На Конгресот бил поканет Гоце Делчев. Со оглед на краткото време, неговото присуство, очигледно не било пожелно.²⁷⁹⁵ Според Герџиков, по добивањето на поканата Делчев истакнал дека прашањето било наметнато од Битолчани, и дека тој несака да оди за Солун. Делчев истакнал дека по Цумајското востание, ситуацијата била затегната во целата земја, дека тоа неможе да се толерира како дотогаш, но и дека не треба да се прибегне кон масовно востание, туку да се обмисли нов начин за работа.²⁷⁹⁶ Според струмичкиот делагат, И. Ингилизов, Делчев испратил кратко писмо до Конгресот.²⁷⁹⁷ Преку ОК во Одрин, бил поканет М. Герџиков. Тој одговорил дека поради зафатеност, не може да оди. Одринскиот делагат, В. Думев требало да пренесе дека не се подготвени.²⁷⁹⁸ Серскиот округ, за покренатото прашање побарал мислење од Јане Сандански. Тој организирал советување во Неврокопско, каде категорично се изјасниле против. Слично се изјасниле во Разлог. Во таа смисла биле дадени инструкции на серскиот делегат Лазар Димитров.²⁷⁹⁹ Сандански испратил опширно писмо до ЦК во кое навел дека може да изведе 12000 борци, но дека нема оружје поради што неможе да смета на успех и затоа е против масовно востание.²⁸⁰⁰ Слични консултации биле извршени во Скопје. Тамошниот делегат Димитар Ганчев, бил задолжен да настојува за одлагање на дејствијата барем за една година.²⁸⁰¹

Претседателот на Битолскиот ОК Анастас Лозанчев, воопшто не се консултирал со околинските комитети, и со војводите од теренот. Ника-

²⁷⁹⁵ Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 130.

²⁷⁹⁶ Спомени на М. Герджиков..., 47.

²⁷⁹⁷ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 110.; Делчевото спротиставување со писмо до Конгресот го потврдува и Лазар Димитров. (Л. Димитровъ, Моето участие въ революционното движение..., 3.

²⁷⁹⁸ Спомени на М. Герджиков..., 44-45.

²⁷⁹⁹ Спомени на Яне Сандански..., 36.

²⁸⁰⁰ М. Макдермот, За свобода и съвршенство..., 110.

²⁸⁰¹ Д. Ганчев, го пренел ставот од својот округ, но на крај и тој гласал за одлуката, бидејќи ја потпишале другите делегати. Во Скопје, откако разбрале за земеното решение писмено протестираше во Солун, при што потенцираше дека во Скопје нема да востанат. Гарванов им одговорил дека, неможе да дојде до масовно востание, но сметале на некои терористички акции. (Спомени на Никола Пушкировъ..., 185.)

кви консултации не биле извршени, во Солунскиот и Струмичкиот револуционерен округ.²⁸⁰² Може да се констатира дека, не постоел единствен начин при определувањето на делегатите. Некаде бил спроведен избор, или барем консултации, а од други места, тие едноставно биле повикани од Гарванов. Оттука, Х. Чернопеев, вели: "Делегатот и не беше за делегат, него го нашле, него го повикале".²⁸⁰³ Недоследноста при канењето на делегатите е констатирана во самиот Протокол. Во врска со тоа се вели: "И покрај сета голема важност и значење на Конгресот, Централниот комитет не можеше да повика претставници и од други реони, поради големата будност на полицијата и можната опасност од негово откривање".²⁸⁰⁴ Дали со оваа констатација, ЦК, т.е. Конгресот, сакал да ги измие рацете и да ја симне одговорноста за регуларност?! Очигледно, со тоа само ја озваничил. Регуларноста е доведена во прашање и поради несразмерната застапеност на делегатите по Окрузи. Од Серскиот, Одринскиот и Битолскиот округ имало по еден делегат. Наспроти од Солунскиот округ имало 4, а од Струмичкиот 2 делегати.²⁸⁰⁵ Веројатно поради таа недоследност, во Протоколот се зборува за претставници на "окожните и поважните околиски реони", а подолу тие се изедначени како "претставници од дванаесет реони".²⁸⁰⁶ Изгледа само така можела да се изедначи тежината на гласовите на делегатите кои претставувале цели Окрузи со оние на одделни околии. Уште попроблематично е прашањето на Цариградскиот делегат, бидејќи Цариград не претставувал дел од организационата територија.

²⁸⁰² М. Пандевски, Македонското ослободително делово XIX и XX век, т. II, Скопје 1987, 184-185.

²⁸⁰³ Спомени на Черџо Пџевџ..., 67.

²⁸⁰⁴ Љ. Лапе, Одбрани текстови..., II дел, 414.

²⁸⁰⁵ Според М. Пандевски по еден делегат имало од Битолскиот, Скопскиот, и Серскиот округ. (М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 186.), Пандевски го испуштил Одринскиот округ, од каде исто така имало еден делегат. Од друга страна, треба да се има предвид дека Скопскиот округ не бил со еден делегат. Кон него треба да се вброи делегатот од Велес, и делегатот од Штип, кој не пристигнал на Конгресот.

²⁸⁰⁶ Љ. Лапе, Одбрани текстови..., II дел..., 413.

Поради тие недоследности, повеќемина со право го довеле во прашање легитимитетот на Конгресот. Х. Татарчев, кој бил пламенит поддржувач на одлуката на Солунскиот конгрес, истакнува дека тој бил "совршено незаконски", бидејќи ја одзел можноста на ЗП како составен дел на ЦК, да се искаже по прашањето за востание.²⁸⁰⁷ ЦК не причекал да се искажат многу легални и нелегални дејци. Токму поради таа прибрзаност по едно толку важно прашање, многумина се посомневале во "искреноста" на образложенијата на ЦК.²⁸⁰⁸ Конгресот бил незаконски и според серскиот делегат Лазар Димитров, и костурскиот револуционер Пандо Кљаљшев.²⁸⁰⁹ Конгресот и неговите решенија записнички се осудени од Првиот поилинденски конгрес на Струмичкиот округ од средината на април 1904 година.²⁸¹⁰ Во Протоколот од него стои: "Востанието, кое стана минатата (903) година, било наложено од Централниот комитет под булото на еден Конгрес, но Конгресот е незаконит, значи востанието не произлегло од зрелост, туку наложено и тоа предвремено".²⁸¹¹ Очигледно на Гарванов не му била важна легитимноста на Конгресот, туку Конгресот, кој ќе обезбеди легитимитет на неговата одлука.

На Конгресот, кој започнал со работа на 2/15 јануари 1903 година, учествувале 17 души. Меѓу нив: И. Гарванов, Спас Мартинов и Димитар Мирчев, како членови на ЦК. Христо П. Коцев и Тодор Лазаров (штотуку излезени од затвор), како "заслужни дејци за народното дело". Останатите се претставници на 12 реони. Тие се: Никола Петров (Цариградски), Велко Думев (Одрински), Лазар Димитров (Серски), Христо Влахов (Кукушки), Иван Сапунаров (Солунски), Никола Хрлев (Гевгелиски), Димитар Занешев (Воденски), Тодор Пејков (Велешки), Димитар Ганчев (Скопски), Иван Ингилизов (Струмички), Анастас Лозанчев (Битолски), и

²⁸⁰⁷ Д-р, Христо Татарчев, Втрешната..., 130.

²⁸⁰⁸ Исто.

²⁸⁰⁹ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т.П, 186, Хр. Силянов, цит. дело, т.1, 199.

²⁸¹⁰ Борис Николов, Непубликувани документи из архива на Христо Узунов, Исторически преглед, кн. 5, София 1990, 82.

²⁸¹¹ Исто, 86.

Георги Варналиев (Радовишки).²⁸¹² Отсуствувале претставникот од Штип и Тиквеш. Според составот на претставниците евидентно станува збор за второстепени личности. Забележливо е дека не присуствувал ниту еден од творците на Организацијата, или поистакнати дејци. Ако отсуството на некои било резултат на физичката спреченост, или игнорирање на поканата, тогаш тоа неможе да се каже за месните војводи и нелегалните раководители. Нивното присуство не било пожелно за Гарванов и Лозанчев.²⁸¹³

Претседател на Конгресот бил И. Гарванов, а секретар Димитар Мирчев. Според Протоколот, свикувањето на Конгресот и поставувањето на прашањето за востание биле мотивирани со: сложената положба во земјата по Цумајското востание; опасноста од нови врховистички обиди за востание; опустошување и деморализирање на нови реони; желбата на некои реони за едно општо советување; и најпосле "расположението и интересот на европската дипломатија кон нашето народно дело".²⁸¹⁴ По таквото образложение Гарванов, побарал претставниците да ја изложат состојбата во своите реони, посебно во поглед на вооружувањето. Некои од нив ја презентирале неповолната положба во тој поглед. Тоа посебно било потенцирано од Серскиот и Одринскиот делегат. Повеќето делегати немале што да реферираат, бидејќи слабо ја познавале состојбата во своите реони.²⁸¹⁵ Најголема подготвеност била констатирана во Битолскиот округ, кој располагал со 7000 пушки.²⁸¹⁶ За смирување на духовите, Гарванов ветил дека ЦК ќе обезбеди оружје од Грција. Тој ветил дека со навлегувањето на четите од Бугарија, ќе пристигне оружје и офицери.²⁸¹⁷ Од друга страна, Гарванов на Конгресот покажал повици за востание од ВК за престојната пролет. Тоа ги вознемирило сите.²⁸¹⁸

²⁸¹² Љ. Лапе, Одбрани текстови ... II дел, 413-414.; М.Пандевски, Македонското ослободително дело ... т.2, 185.

²⁸¹³ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 199.

²⁸¹⁴ Љ. Лапе, Одбрани текстови..., II дел, 413.

²⁸¹⁵ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т.2, 187-188.

²⁸¹⁶ Хр. Коцевъ, Предъ прага на 1903г., Сб. Илинден 1903-1921, София 1921, 45.

²⁸¹⁷ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т.2, 188.

²⁸¹⁸ Хр. Коцевъ, Предъ прага..., 45.

Гарванов го информирал Конгресот за "поволната" меѓународна ситуација. Во прилог на тоа, потенцирал дека францускиот конзул во Цариград се искажал поволно во смисла дека ако во Македонија избувне едно движење, таа сигурно ќе добие правдини. Истовремено, ветил поддршка од страна на Бугарија, која ќе ѝ објави војна на Турција, доколку востанието издржи две недели.²⁸¹⁹ Очигледно Гарванов не го зел предвид ставот на Големите сили, и сериозното предупредување до задграничните претставници и бугарската влада, од страна рускиот министер за надворешни работи грофот Ламсдорф, точно еден месец пред Конгресот.²⁸²⁰ Невозможно е, Гарванов за тоа да не бил информиран од ЗП со кое бил во спрега. Можеби единствената надеж, за "поволната" меѓународна клима доаѓала од превземената иницијатива за реформи во Македонија.

Како и да е, аргументите на Гарванов и иницијативата на Лозанчев биле прифатени од повеќето делегати, без многу двоумење. Единствена опозиција на Конгресот бил серскиот делегат Лазар Димитров. Немајќи излез тој го прифати општото мнение,²⁸²¹ и го потпишал Протоколот. Скопскиот делегат Д. Ганчев, гласал само затоа што гласале и другите.²⁸²² Така на 3/16.01.1903 година била изгласана одлуката за востание. Следниот ден, Конгресот одлучил востанието да биде "посеместно и стратешко",²⁸²³ без да го определи денот за почеток.

Со исклучок, на Лозанчев и Л. Димитров (единствениот против), сите што гласале за востанието, не зеле учество во него. Повеќето од нив се извлекле и засолниле по разни основи. Во тој поглед оправдување има само за Х.Коцев и Т.Лазаров, кои останале во Солун да ги водат работите на ЦК и за Гарванов, кој по Солунските атентати бил затворен.²⁸²⁴

²⁸¹⁹ Л. Димитровъ, Спомени..., 108-109.

²⁸²⁰ Поопширно за мисијата на грофот Ламсдорф види: К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија ..., 287-291.

²⁸²¹ Х. Силянов, цит. дело, 200.

²⁸²² Спомени на Н. Пушкарровъ..., 185.

²⁸²³ Х. Силяновъ, цит. дело, т.1, 198.

²⁸²⁴ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т.2, 194-195.

Како причини за донесувањето на одлуката за востание Ѓ.Петров, ги посочува замореноста на војводскиот кадар од кои многумина станале нетрпеливи и личниот момент, кој бил главен виновник. Еден дел од старите дејци поради премореност и нетрпеливост, а други поради славољубие работите ги водеа кон востание. Во последните бил Гарванов, кој сакал востанието да се крене во негово време.²⁸²⁵

2. ЗП, по добивањето на Окружното на ЦК од 24.12. 1902/6.01.1903, организирано повеќедневно советување со истакнатите дејци на ТМОРО што се нашле во Бугарија. Меѓу учесниците на овие средби се вбројуваат: Г. Делчев, Ѓ. Петров, П. Тошев, Х. Матов, Х. Татарчев, И.Х. Николов, Б. Сарафов, С. Ковачев, М. Герџиков, К. Прличев, С. Михајлов, Д. Стефанов, Т. Делииванов, Х. Силјанов, В. Антонов, Н. Наумов, и други.²⁸²⁶

При расправата се пошло од писмото на Гарванов, според кое по Цончевото востание турскиот терор во Македонија станал неподнослив, посебно во Битолско, каде што можело да избие востание.²⁸²⁷ По прашањето за востание се издиференцирале две групации. Малцинската група предводена од Матов и Татарчев, безрезервно ја застапувала идејата на ЦК за општо востание. Нивните образложение било бидејќи врховистите кренале востание, тоа треба да го направи и Организацијата за да не излезе неспособна да организира востание, како и заплеткани објаснувања за поволната политичка ситуација.²⁸²⁸ Мнозинството, предводени од Делчев и Ѓорче, се објавила против. Зад нив застанале сите што активно биле вклучени во борбата против врховизмот.²⁸²⁹ Настрана од двете гледишта, како набљудувач останал П.Тошев.²⁸³⁰ Според расположивите материјали

²⁸²⁵ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција...,167.

²⁸²⁶ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 202.; Спомени на Б.Сарафовъ..., 76.; Д-р, Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 129.; Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 170.

²⁸²⁷ Спомени на Б. Сарафовъ..., 76.; Ѓ. Петров, Спомени.Коресподенција..., 170.

²⁸²⁸ Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 171.

²⁸²⁹ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 203.

²⁸³⁰ Д-р Х.Татрчев, ВЪтрешната..., 131. Според Ѓ.Петров, П.Тошев, не се искажал по прашањето со изговор дека не е добро осветлен за работите. (Ѓ.Петров, Спомени. Кореспонденција..., 171)

се гледа дека полемиката била околу карактерот на дејствијата. Повеќе учесници, признавале дека подготовките не биле доволни, но поради сложената ситуација треба да се промени начинот на делување и да се превземе акција.²⁸³¹

Оттука Ѓ.Петров, со поддршка на Делчев предлагал да се промени дотогашната тактика на четите и терористичките елементи во градовите. Од пасивно подготвителна да се помине кон поголема активност со дејствија кои постепено ќе водат кон востание. Така да се дојде до перманентно востание, без формално објавување. Според Ѓ.Петров, "Ние, така можевме неколку години да ја измачуваме земјата, без да може Турција отворено да каже дека има востание".²⁸³² Ѓорче поаѓал од фактот што Организацијата дотогаш не превземала иницијатива. Дотогаш четите имале наредба да ги избегнуват судирите. Само во безизлезни ситуации тие ја прифаќале борбата. Градскиот елемент, речиси воопшто не бил испробан и искален.²⁸³³ Со промовирањето на оваа концепција Делчев и Ѓорче сметале дека Гарванови не ќе успеат.²⁸³⁴

М. Герциков, предлагал иницијатива со терористички акции, кои ќе ги засегнат османските власти и европскиот капитал.²⁸³⁵ Тој планирал формирање на терористички групи по градовите, кои ќе бидат во контакт со ЦК. Кон овие идеи клонел Делчев.²⁸³⁶ Герциков и Влчо Антонов, инсистирале за дефинитивно расчистување со врховистите и ликвидација на Цончев.²⁸³⁷ Делчев, претпочитал борбата да се води со "најголема економија на силите", бидејќи не бил сигурен дека со предизвикувањето на

²⁸³¹ Исто, 202-203.; Спомени на М. Герджиковъ..., 47.; Д-р, Х.Татарчевъ, ВЪтрешната..., 130-131.; Ѓ. Петров, 178., Спомени на Б. Сарафовъ, 76.

²⁸³² Ѓ. Петров, Спомени. Кореспонденција..., 177-178.

²⁸³³ Исто, Х. Татарчев, кој своите спомени ги пишува многу подоцна, и врз основа на бројна објавена литература и мемоари, за да симне дел од сопствената вина полемизира со ставовите на Ѓорче. Притоа, истакнува дека тие биле изградени врз основа на "априоричтички и дедуктивни претпоставки ... без логична врска... апстрактни земени од мета-физиката". (Д-р Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 135.)

²⁸³⁴ Исто, 179.

²⁸³⁵ Х. Силянов, цит. дело, т.1, 205.

²⁸³⁶ Спомени на М. Герджиковъ..., 48.

²⁸³⁷ Спомени на Б. Сарафовъ..., 76.; Х. Силяновъ, цит. дело, т.1, 205.

Турците на плячка и опустошување, ќе се предизвика вмешувањето на Големите сили.²⁸³⁸ Затоа претпочитал долготрајна борба. Неговите намери биле: "Да се фрли цело Турско во анархија, да се разниша царството на султанот од основа, да се направи положбата неиздржлива ...".²⁸³⁹ Сепак, Делчев се определил за комбинирана примена на четнички дејствија со терористички акции.²⁸⁴⁰ За него "било престапно народот да се ослободува преку пожари и касапници", зошто "нашата пушка треба да остане до крај полна".²⁸⁴¹ За Ѓорче "востанието е моќно средство на Организацијата, но само додека е идеал кон кој се стремиме ... станали тоа 'реал', веднаш по востанието ќе се јави разочарување".²⁸⁴²

Заштитникот на тезата за општо востание Х. Матов, сватил дека идејата на мнозинството за перманентно востание засилено со терористички акции, повторно води кон востание.²⁸⁴³ Оттука се дошло до компромисно решение кое било покриено со терминот "засилени партизански дејства".²⁸⁴⁴ Недочекувајќи го епилогот од Советувањето и резултатот од Конгресот во Солун, на 7/20.01.1903, Делчев заминал во Македонија за да ја демонстрира новата концепција.²⁸⁴⁵

Собирот во Софија одлучил да го извести Гарванов дека тие се против општо востание, туку за "партизански дејствија".²⁸⁴⁶ Ѓ.Петров и Матов биле задолжени да го подготват одговорот до ЦК во Солун.²⁸⁴⁷ ЦК,

²⁸³⁸ П. К. Яворовъ, Гоце Делчев, София 1989, 99.

²⁸³⁹ Исто.

²⁸⁴⁰ Д. Димески, Гоце Делчев..., 136.

²⁸⁴¹ Д-р, Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 138.

²⁸⁴² Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 179.

²⁸⁴³ Спомени на Б. Сарафовъ..., 76.

²⁸⁴⁴ Исто, Х. Силянов, цит. дело, т.1, 207. Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 140.

²⁸⁴⁵ Спомени на Б. Сарафовъ, 77. Д-р, Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 140. Според едно писмо од ЗП до М. Герциков, Делчев заминал во внатрешноста пред 10/23.01 1903 година, пред да стаса сопштението од ЦК, за донесената одлука на Конгресот. (Д-р, Х. Татарчев, Спомени, документи, материали..., 233.

²⁸⁴⁶ Спомени на Б. Сарафовъ..., 76.

²⁸⁴⁷ Ѓ. Петров, Спомени.Кореспонденција..., 173

требало да го препрати до окружните и околинските комитети и да делува во тој правец. Во таа смисла П. Тошев пишува до своите познаници.²⁸⁴⁸

Меѓутоа, Конгресот не чекајќи ги резултатите од Советувањето, донел безповратна одлука за востание. Татарчев вели дека на тој начин била одземена можноста на ЗП како составен дел на ЦК да се искаже.²⁸⁴⁹ Веројатно поаѓајќи од тука, Силјанов заклучува дека одлуката од Советувањето и нејзината формула во суштина не променила ништо.²⁸⁵⁰ Од друга страна, самиот признава дека доколку на Советувањето имало независен набљудувач, врз основа на изложените аргументи ќе заклучел дека противниците на идејата за општо востание биле во право, а неговите заговарачи "авантюристи".²⁸⁵¹ Развојот на настаните покажал дека формалните победници биле реални губитници.

На 10/23.01.1903, ЗП ја добило одлуката за востание. ЦК ги ополномоштил Давид (Гарванов) и Орлеански (Велко Думев), да заминат во Софија, усно да ја соопштат и поткрепат донесената одлука. Затоа, ЗП го поканил М. Герџиков, да се сретне со нив и да размени мисли, бидејќи Делчев веќе заминал.²⁸⁵² Думев и Гарванов од Солун заминале на 10/23.01 1903 година. Покрај другото тие планирале да се сретнат со претставници на ВК за да се постигне помирувањето.²⁸⁵³ Гарванов изјавил дека решението било бесповратно, бидејќи тоа веќе било пропагирано насекаде. Според него основен мотив за решението била опасноста од ново врховистичко востание и влошената положба во земјата. Сепак, Татарчев истакнува дека "Гарванов како сентиментална натура делумно се беше подал на странични влијанија".²⁸⁵⁴

²⁸⁴⁸ Д-р, Х. Татарчев, ВЪтрешната..., 140.

²⁸⁴⁹ Исто, 130.

²⁸⁵⁰ Х. Сиљановъ, цит. дело, т.1, 207.

²⁸⁵¹ Исто, 203.

²⁸⁵² Д-р Х. Татарчев, Спомени, документи и материали..., 233.

²⁸⁵³ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4278, No., 22, 10.01.1903, А. Шопов до Министерството за надворешни работи.

²⁸⁵⁴ Д-р Христо Татарчев, ВЪтрешната..., 143.

Гарванов, Матов и Татарчев, имале средба со министерот за внатрешни работи на Бугарија Димитар Петков. Тој им ветил полна "морална и материјална поткрепа за идното востание", под услов да престанат да го компромитираат Кнежеството и каузата со грабање на оружје од бугарските арсенали и воени демонстрации во пограничните региони..."²⁸⁵⁵ Според рускиот дипломатски претставник во Солун Н. Гирс, Гарванов и Думев од Софија се вратиле со изјав^а дека со ВК не било постигнато помирување, но дека двете страни се согласиле да делуват независно една од друга, без да си пречаат како во минатото.²⁸⁵⁶

3. По враќањето на Гарванов од Софија во Солун, ЦК ги известил сите раководители на реони дека: 1. Организацијата решила да крене востание и со сите сили и средства ќе се бори за извојување на човечки права; 2. Организацијата ги осудува сите стремежи на официјалните и неофицијалните фактори во Бугарија, кои без нејзина согласност настојувале и настојуваат да го вовлечат населението во востание, бидејќи со тоа свесно или несвесно ја поткопуваат каузата на македонскиот роб и со своите дејствија давале колорит на надворешно поттикнување, факт кој бил силно експлоатиран од Турција и европската дипломатија; 3. Организацијата изјавува дека до денот на востанието ќе се бори со сите комитети, корпорации и надворешни лица, кои со своите постапки ќе ја фрлат во борба и предвреме ќе го осуетат планот за дејствија. Таа ќе води сметка за сите што ќе се обидат да ја искористат нејзината борба за други цели; 4. По објавување на востанието, сите кои се готови да го поткрепат ќе бидат прифатени. Притоа била пожелна претходна согласност со Организацијата.²⁸⁵⁷ Со тоа било озваничено решението за востание, а исторемено врховистите биле предупредени и поканети. Независно од тоа, врховистите

²⁸⁵⁵ Жеко Попов, Димитар Петков, за българската политика по македонския въпрос (1903-1907), Македонски преглед, XXI/2, София, 1998, 59. Следната 1904 година, Гарванов од министерот за внатрешни работи бил назначен за предавач во Военото училиште во Софија. (Исто, 68), факт кој евидентно ја потврдува неговата поврзаност со бугарските владеачки кругови.

²⁸⁵⁶ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., Т.2, 20.

²⁸⁵⁷ Х. Силянов, ци. дело, 207-208.

продолжиле со провокациите. Евидентен пример за тоа е инцидентот во Кукуш од февруари 1903 г., кога врховистите извршиле безуспешен обид за убиство на централистот Маџаров.²⁸⁵⁸ Интересни податоци за начинот на нивното дејствување и однесување во почетокот на 1903 г, се наоѓаат во преписката на Тодор Саев.²⁸⁵⁹

Одлуката за востание, предизвикала вознемиреност и осуда кај многумина. Сандански со решението бил запознат на 8/21.01 1903 од Лазар Димитров. Во врска со тоа вели: "Тоа соопштение морално не уби, друго мислење за Организацијата, друго агитирање, а сосема друго излезе. Веќе немав ни лице, ни срце да агитирам како порано ... Просто плачење"²⁸⁶⁰ Во врска со решението на ЦК, Костадин Нунков на 1.03.1903, пишува: "Во нашите очи тоа е една непромислена авантура. Ние мислиме дека востанието е пакосно, штетно, безнадежно, ненавремено, неподг-

²⁸⁵⁸ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 114, 15.02.1903.

²⁸⁵⁹ Документи за историјата на револуционитџ борби во Македонија (Писма, извлечени од "книжницата за донесенија" на войводитџ мичманџ Тодорџ Саевџ и подпоручник Константинџ Настевџ, (соопшават д-рџ Младенџ Панчевџ), Ил. Илинденџ, V/3 (43) 7-9, и 5(45), 14-15., Софија 1933.

Од писмата на Саев проличува една тенденција на забрзан марш низ Малешевско, Струмичко и Петричко со цел да воспостави поредок меѓу дезорганизираните врховистички чети во овој регион, кои според него биле во "страшен безпоредок". Тоа посебно било евидентно во Струмичко. Од тие причини бил принуден да приложи казни со цел да се воспостави извесен ред. Единствено четата на Алекса Поројлијата наликувала на организирана. Од друга страна во писмата се забележуваат инструкции до оделни војводи да продолжат да дејствуваат во иста насока како и дотогаш, а со "коцкарите(луѓето на ТМОРО)"да си нема многу работа и покрај гласините дека односите биле подобрани. Во таа смисла директни инструкции се дадени на И. Христов (Карасулијата б.н) со писмото од 3.03. 1903. (Исто, 3(43), 7, писмо бр. 6. Со писмото од 19.03.1903, Т. Саев го информира Анго Попов во Кукуш, дека Атанас Димитров (Градобалијата) е нивен човек, кому му е доверена чета за Кукушко и дека тој ќе остане самостоен војвода до пристигањето на 1-2 офицери, кои ќе станат кукушки раководители за време на востанието, кое "ќе се возобнови".(Исто, 8).

Според едно писмо до Цончев од 26.03.1903, Т. Саев ги обиколиле селата: Разловци и Митрашинци (Малешевско), Смиљанци (Радовишко), Владимирово, Н. Село, Ратево (Малешевско), потоа Барбарово и Н. Село,(Струмичко). Во Петричко: Стиник, Бадилен, Чурилово, Баскалци, Мечково, Робово, Драгуш, Игралиште, Никодим, Колибите, Добри Лаки, Раздол, Рибница, Цапарово, и други. Во Петричко оставил две чети под водство на Бакалов и К. Попов. (Исто, 5(45), 15.) Во екот на овие обиколки, на 27.03. 1903, кај Цапарово, Т. Саев бил нападнат од аскерот. Од здобиените рани починал следниот ден. Притоа загинал и војводата Станчо Бакалов, Божин од Цапарово и уште 2 од четата на Костадин Попов. (Исто, 15.)

²⁸⁶⁰ Спомени на Јане Сандански..., 37.

отвено, повеќе од било кога! Ние го сметаме погубно за *македонскиот народ*".²⁸⁶¹

Веднаш по Конгресот, ЦК испратил Окружно до сите раководители, да соберат сведенија за вооружувањето и да превземат брзи мерки за набавка.²⁸⁶² За олеснување на положбата во таа смисла ЦК постигнал договор со една група грчки контрабандисти. Оружјето се доставувало по море, до устието на Вардар од каде било превземано по канал.²⁸⁶³ Според Л. Димитров, овој канал едвај ги задоволувал потребите на Кукуш и околните села.²⁸⁶⁴ Истовремено ЦК со посредство на Петроградскиот македонски кружок планирал набавка на руски пушки. Меѓутоа, таа идеја била напуштена, откако бил воспоставен солунскиот канал со Грците.²⁸⁶⁵

ЦК, превзел широка иницијатива за враќање на македонските печалбари за да земат учество во востанието. Истовремено, биле предупредени сите што планирале да заминат на печалба.²⁸⁶⁶ Според еден доверлив извештај на БТА од Солун, до Министерството за надворешни работи на Бугарија, од 13.03.1903, до тогаш "околу 10 000 млади Македонци се вратиле по родните краеве од Цариград, М. Азија, Румелија, Бугарија ... за да земат учество во претстојното востание". Селџобалиев соопштил дека само од Цариград заминале 2500 градинири и млекари. "Сите тие Македонци со нетрпение чекаат да дојде часот за востание".²⁸⁶⁷

Однесувањето и подготовките на ТМОРО во почетокот на 1903 година, будно биле следени од дипломатските претставници во Солун. Така Н. Гирс, рускиот претставник во Солун во извештајот од 12.02.1903, информира дека во целата земја, едвај можело да се најде поголема село,

²⁸⁶¹ Иванъ Кеповъ, Преди тридесетъ години, Ил. Илинден, V/3 (43), София, 1933.

²⁸⁶² Хр. Коцевъ, Прелюдия на Илинденъ, 20 јулий 1903 г., Сб. Илинденъ 1903-1922, София 1922, 44.; Лазаръ Димитровъ, Участието на Дебърско въ Илинденското въстание, Ил. Илинденъ, IX/5(85), София 1937.

²⁸⁶³ Хр. Коцевъ, Прелюдия на Илинденъ..., 44.

²⁸⁶⁴ Л. Димитровъ, Участието на Дебърско въ Илинденското въстание..., 6.

²⁸⁶⁵ Хр. Шалдевъ, Спомени отъ Петроградъ, Сб. Илинденъ, София 1922, 62-63.

²⁸⁶⁶ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т.2, 191-192.

²⁸⁶⁷ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4278, No. 193, 13.03.1903, Поверливо.

каде нема востаничка чета. Селаните биле во постојан контакт со нив.²⁸⁶⁸ Четите биле раководени од членови на Комитетот. Тие имале строга наредба да не предизвикуват вооружени судири, туку само да го подготвуваат населението за востание на повик од повисоките раководители. Во извештајот се констатира дека есенскиот налет на бандите од Бугарија, суровата пресметка на војските со мирното население, вмешувањето на Русија, прогласените реформи од страна на султанот и очекувањата од сето тоа, ако во суштина не ја промениле дејноста на месните комитети во секој случај ги поттикнале.²⁸⁶⁹ Гирс истакнува дека Организацијата не била за одлагање на востанието. Таа сакал да ги причека резултатите од реформите во кои малку верувала. Со одлагање на востанието за неопределено време, македонското прашање би затаило, а со тоа Организацијата би ја загубила својата подлога и би го пропуштила погодниот момент за целосно ослободување. Оттука четите трескаво работеле на собирање борци. Притоа истакнувале дека нема да допуштат на Турците да ги исколат како Ерменците.²⁸⁷⁰ Востаничкиот план предвидува повлекување на четите во планините и напаѓајќи на жандармериските и воените сили во пунктови кои се оддалечени еден од друг, за да се оневозможи заедничко дејство на расфрланите османски сили по одделни стратешки центри.²⁸⁷¹

Очигледно за дипломатските претставници било јасно дека претстои востание, па дури и неговиот план. Предвостаничкиот амбиент во Македонија, претставувал дополнителна компликација за Бугарија на меѓународен план и пред Османската империја, дотолку повеќе што Бугарија, веќе го носела товарот од Горноџумасјкото востание. Откако прашањето за востание било решено од внатре, бугарската влада, за да ја симне од себе одговорноста превзела мерки за забрана на ВК. Меѓутоа, пред

²⁸⁶⁸ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.2, 18. Истиот извештај е објавен и во Документи и материали за историјата на бугарскиот народ ... 305-307.

²⁸⁶⁹ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.2, 118.

²⁸⁷⁰ Исто, 19.

²⁸⁷¹ Исто, 20.

нивната реализација, тие биле провалени, најверојатно со цел да се предупреди ВК и навреме да се прилагоди кон новите услови.

Александар Протогеров на 28.01. 1903 го предупредува Цончев. "Од сè што се случува ... може да се заклучи дека Внатрешната организација (ВО), неодложно напролет ќе крене востание заедно со Сарафов. Од разговорите со еден нивен човек, разбрав дека владата им содејствува да влезат сите внатре и да го објават востанието за да се каже дека востанието го објавила ВО, а бугарската влада да ја симне одговорноста. Претпоставувам дека до 15.02.1903, внатрешните ќе си внесат внатре сè, и дотогаш контролата на влада²⁸⁷² по границата и тука, ќе биде слаба. Потоа владата ќе ја засили контролата на границата, ќе почне да ги интернира сите наши луѓе главно на Комитетот, дури може да го растури Комитетот, за да докаже на Европските сили главно пред Русија, дека таа ги исполнила нивните барања, но дека внатре востанало населението".²⁸⁷² Протогеров му предлага на Цончев до 15.02. 1903, со сите сили и оружје да навлезат во Македонија, бидејќи потоа навлегувањето би било невозможно.²⁸⁷³ Развојот на настаните потврдил дека Протогеров, бил беспрекорно точно информиран. Енигматична е личноста од ВО, која го знаела ставот на владата и му го пренела.

Три дена подоцна, на 31.01/13.02.1903 г., била донесена одлука за забрана на ВК. Под претседателство на кнезот Феринанд, Министерскиот совет на Бугарија ги донел следниве мерки: 1. Растурање на ВК по административен пат, затварање на неговите клубови и конфискација на кореспонденцијата; 2. Да се приведат неговите водачи и да се предадат на судот; и 3. Да се дуплира контролата по границата и да се формират подвижни жандармериски одделенија.²⁸⁷⁴ Следниот ден, премиерот Данев со овие мерки ги запознал дипломатските претставници во Софија. Тогаш, Данев, пред турскиот комесар Али Феруф-беј, изјавил: "Со тие мерки, ние

²⁸⁷² В. Георгиев и С. Трифонов, Историја на българиите..., т.1, част втора..., 401.

²⁸⁷³ Исто.

²⁸⁷⁴ Исто, 402.

даваме доказ за нашата лојалност кон Османската империја".²⁸⁷⁵ Како доказ на одлучноста на владата на 1/14.02.1903, просториите на ВК биле затворени, кореспонденцијата конфискувана, а Михајловски, Цончев, Јанков и други биле приведени.²⁸⁷⁶ На обвиненијата од страна на опозицијата дека одлуката за забрана на ВК била неуставна и противзаконска, премиерот изјавил дека тоа било сторено за да се заштитат интересите на земјата и да се отстранат сите сомнежи дека Бугарија била центарот од каде се поттикнувало незадоволството.²⁸⁷⁷ Неколку дена подоцна (8/21.02 1903), Министерството за надворешни работина Бугарија, на своите чиновници и службеници им забранува било какви односи со ВК, неговите клонови и членови, бидејќи тие биле надвор од законот.²⁸⁷⁸

Мерките на бугарската влада за забрана на ВК, биле чисто лицемерие пред надворешниот свет и посебно пред Турција. Тие имале за цел да го симнат надворешниот дипломатски притисок врз Бугарија, која се јавувала како поттикнувач на нередите во Македонија и фактор за загрозување на мирот во регионот. Од друга страна, со тоа се докажувала лојалноста кон Турција, со цел да се намали османското воено присуство на бугарската граница. Сепак, со оглед на претстојното востание, Бугарија не можела едноставно да го прекине својот интерес кон настаните во Македонија. Оттука Министерскиот совет на 22.02 (ст. стил) 1903 година донел одлука при тргоското агентство во Солун да се назначи едно воено лице, под форма на секретар. Неговата плата требало да ја обезбеди Военото министерство, а дополнителни претставнички средства да добива од буџетот на Министерството за надворешни работи.²⁸⁷⁹ Набрзо како таков бил назначен Рачо Пенев.²⁸⁸⁰

²⁸⁷⁵ Исто.

²⁸⁷⁶ Исто.

²⁸⁷⁷ К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија..., 304.

²⁸⁷⁸ АМ, БГК - Солун, мф. 4278, No. 50, 8.02.1903.

²⁸⁷⁹ Исто, No. 96. 22.02.1903. Поверливо.

²⁸⁸⁰ Исто, No. 205, 17.03.1903, Именуваниот Р. Пенев во Солун пристигнал на 25.03. 1903, (Исто, No. 228, 26.03.1903.) Од должноста бил сменет на 18.10.1903, (Исто, No. 2728).

Дволичноста на Бугарија не завршила тука. На 5/18.02. 1903, владата испратил²⁸⁸¹ Окружно до трговски агентства во Македонија и Одринско со кое ги задолжува да стапат во контакт со раководителите на Организацијата и да влијаат врз нив да се откажат од востанието, за да дадат можност за реализација на започнатите реформи. На крај било потенцирано, доколку не се откажат од планираното востание за пролетта да не сметат на бугарска помош.²⁸⁸¹ Со содржината на писмото биле запознати дипломатските претставници на Големите сили во Софија. Со тоа, требало да се даде уште еден доказ за напорите на Кнежевството за смирување на духовите во Македонија и олеснување на реформскиот процес.²⁸⁸² Истото писмо повторно било испратено по две недели.²⁸⁸³ Н. Колушев, по тоа прашање разговарал со претставници на Организацијата од Битолско. Тие му изјавиле дека ЦК со Окружно ги повикал да се подготвуват напролет за востание, и дека без заповед од ЦК нема да ја прекинат агитацијата. До евентуално одлагање на востанието би можело да дојде при сериозни докази за подобрување на положбата. Водачите на ТМОРО биле самоуверени, бидејќи имале авторитет кај населението, кое им се потчинувало и ги сметало за поголема сила од османската влада.²⁸⁸⁴ Колушев во Битола наишол на одговори од типот: "Ние сме Македонци и советите на некаков бугарски министер за нас немаат никаква важност".²⁸⁸⁵

За изгладување на затегнатите турско-бугарски односи, на 15/18.05.1903 г. со специјална мисија во Цариград бил испратен Г. Начович. Тој требало да ја убеди Портата во пријателската политика на Бугарија кон Империјата и нејзините заложби за смирување на ситуацијата во Македонија.²⁸⁸⁶ В. Пасков во едно писмо до ЗП од 15/28.05.1903 г, пишува дека Организацијата не треба ја прифати иницијативата на бугарската влада.

²⁸⁸¹ В. Георгие и С. Трифонов, История на българите... т.1, част II, 404.

²⁸⁸² К. Битоски, Македонија и Кнежеството Буграуија..., 314.

²⁸⁸³ В. Георгиев и С. Трифонов, История на българите..., т.1, част втора, 405.

²⁸⁸⁴ Исто, 406-407.

²⁸⁸⁵ Цитирано според К. Битоски, Македонија и Кнежеството Бугарија..., 315

²⁸⁸⁶ Ж. Попов, Димитар Петков за българската политика ..., 59-60.

Според него: " временото сопирање на тоа предвреме предизвикано востаничко движење, додека трае подготвителниот период и додека востанието формално не е објавено, е неопходно и од голема корист. Но, од друга страна, тоа би ја поткрепило дипломатијата ... да утврди дека револуционерното движење во Македонија и Одринско се организира, поддржува и раководи од Бугарија, која проследува завојувачки цели и во очите на оние сфери чии симпатии се на наша страна, Внатрешната организација ќе го загуби карактерот на независна и самостојна, а тоа е штетно за ослободителното дело".²⁸⁸⁷ Очигледно дека дволичната бугарска политика кон македонското ослободително движење јасно била разбрана од неговите протагонисти. Бугарија во прво време на движењето му давала импулс, а потоа, откако се нашла во незгодна положба се обидела да го закочи. Одбивањето на ТМОРО да го одложи востанието по барање на Бугарија, претставува израз на самостоен македонски карактер.

Дволичноста и манипулациите на бугарската влада и кнезот биле разбрани и од задграничните претставници Х. Матов и Х. Татрчев, кои длабоко биле инволвирани. На 22.07/4.08.1903 година, кога Востанието било во полн разгор, генерал Рачо Петров го повикал на разговор Х. Матов. Притоа, истакнал дека со објавувањето на востанието, Организацијата ја злоупотребила Бугарија. Истовремено го прекорил зошто востанието не било одложено, бидејќи Бугарија не била спремна и едвај имала по 150 патрони за пушка и дека благовремено не била известена. Матов одговорил: "Ние ви соопштивме ... а што ќе правите - тоа не е наша работа; ние не сакаме ништо ниту од Вас, ниту од нив. Навикнавме да слушаме и да не веруваме на севозможни ветувања на министри, кои изјавувале, дека не лажат и кои сакале да си играат со ослободителното дело".²⁸⁸⁸ Во писмото од ЗП до Главниот штаб на Битолскиот револуционерен округ од крајот на август 1903, меѓу другото се истакнува дека кнезот се плашел да влезе во војна за да не дозволи "некој авторитетен

²⁸⁸⁷ Д-р Х. Татрчев. Спомени, документи, материали..., 239-240.

²⁸⁸⁸ Исто, 243.

генерал - губернатор во Македонија да му биде пречка ... (кој б.н.) ... ќе биде трн за неговите планови".²⁸⁸⁹

4. Гоце Делчев е првиот учесник од советувањето во Софија, кој не го дочекал неговиот крај, туку веднаш заминал за Серскиот револуционерен округ за да ја демонстрира новата концепција на борбата. Дружината што ја повел броела околу 40 души.²⁸⁹⁰ Меѓу нив биле: Пејо Јаворов, Димитар Стефанов, Д. Х. Димов, и други.²⁸⁹¹ Нивната прва станица била Банско. Таму одржал неколку собранија. Делчев, зборувал за "слободна и независна Македонија со широки права за сите сиромаси". Тој истакнал дека борбата треба да се води преку "одделни терористички акции и ... четнички дејства, како подготовка за крајното средство-масовно вооружено востание".²⁸⁹² Делчев ја осудил последната врховистичка наезда, која претставувала предавство кон "македонскиот народ". Во таа смисла рекол: "Ако се бориме за цар, тогаш ние си го имаме султанот".²⁸⁹³ Во Банско останала четата на Јонко Вапцаров.²⁸⁹⁴

На пат кон Неврокопско, Делчев добил известување за одлуката од Солунскиот конгрес. Како подвижен член на ЦК, тој не бил навреден зошто одлуката за судбоносното прашање била донесена без негово знаење (сепак Делчев бил поканет за Конгресот). Напротив, тој бил опседнат со претпоставки околу причините кои довеле до една таква одлука.²⁸⁹⁵ Споменатото прашање било разгледано на едно Советување со војводите од Серскиот револуционерен округ во с. Каракој -Неврокопско. Меѓу нив биле Димитар Гуштанов, Атанас Тешовалијата, дедо Илија Крчовалијата, Јане Сандански, Христо Куслев, потоа Михаил Чаков, Пејо

2889 Исто, 256.

2890 Спомени на Ив. Ан. Гърчето..., 146.

2891 Х. А. Полјански, Гоце Делчев во спомени на современите..., 158.

2892 Исто, 159.

2893 Исто.

2894 Спомени на Ив. А. Гърчето..., 146.

2895 П. К. Яворов, Гоце Делчев, София, 1989..., 102-103.

Јаворов, Ив. Грчето и други.²⁸⁹⁶ На една затворена средба помеѓу Делчев, Јаворов, Гуштанов и Сандански било договорено да се вложат усилби за измени на Солунското решение. Несомнено притоа се алудирало на карактерот на дејствијата. Делчев, претходно сакал да изведе еден атентат за да ги демонстрира предностите на својот план за дејствија, а дури потоа да замине за Солун.²⁸⁹⁷ Тој имал на располагање 4 товари распрснувачки материјал.²⁸⁹⁸ Дел од него бил искористен во еднонеделните инструкции на серските чети за практично ракување со експлозивни средства што се одржале во пештерата Кепа на Али Ботуш.²⁸⁹⁹

Во меѓувреме под редакторство на П. Јаворов, на 10/23.02.1903 г, излегол првиот број на хектографираниот весник "Слобода или смрт",²⁹⁰⁰ кој станал промотор на Делчевата стратегија и концепција. Првобитно, Делчев планирал да го разнесе мостот на Струма во Демирхисарско. Меѓутоа, поради неговото силно обезбедување тоа било невозможно.²⁹⁰¹ Затоа заминал во Драмско, каде ноќта 18 спроти 19 март успешно бил разурнат мостот на Ангиста, дел од тунелот, на едно место била прекината желничката линија и на две телеграфските линии.²⁹⁰² Задоволен од ефектот на акцијата Делчев му пишувал на Јаворов, акцијата да ја прикаже како дело на целата Организација, а не на четата.²⁹⁰³ Овој Делчев став не претставува скромност, туку желба за промовирање на новата тактика од името на целата Организација. Поради настаните кај Ангиста, биле арестувани 152 лица, а 182 биле подложени на мачење.²⁹⁰⁴

²⁸⁹⁶ Спомени на Јане Сандански..., 38.; Спомени на Ив. А. Гърчето..., 147.; Последните дни на Гоце, написал по записките на М. Чаковъ, П. Чернопѣвъ, Ил. Илинденъ, I/3 София 1927, 11.

²⁸⁹⁷ П. К. Яворовъ, Гоце Делчевъ, София, 1989, 103.

²⁸⁹⁸ Спомени на Ив. А. Гърчето..., 147.

²⁸⁹⁹ Исто.; Последните дни на Гоце..., 11.; П. К. Яворовъ, Гоце Делчев... 103.

²⁹⁰⁰ П. К. Яворовъ, Гоце Делчев, София, 1989, 102.

²⁹⁰¹ Последните дни на Гоце..., 11.; Спомени на Ив. А. Гърчето..., 147. П. К. Яворов, Гоце Делчев, София, 1989, 103.

²⁹⁰² П. К. Яворовъ, Гоце Делчев, София, 1989, 105.

²⁹⁰³ Исто.

²⁹⁰⁴ Македония и Одринско. Мемоаръ..., 101.

Набрзо потоа, Л. Димитров го известил Делчев, дека Д. Груев е амнестиран и се наоѓа во Солун. Делчев веднаш заминал за Солун да се сретне со Груев.²⁹⁰⁵ Притоа побарал за Солун да заминат и серскиот раководител Л. Димитров.²⁹⁰⁶ Пред Велигден 1903 Д. Груев, бил во Солун. Одлуката за востание била донесена. Даме тоа го прифатил како свршена работа, па оттука вели: "доцна беше да се расудува".²⁹⁰⁷ Разговорите меѓу Груев и Делчев биле за време на Велигденските празници.²⁹⁰⁸ За средбата со Делчев, Груев вели: "Правеше приговори, Главно наоѓаше дека Серскиот санџак напoлно е лишен од оружје. Ние го утешивме со ветување дека ќе се достави потребното оружје ... Делчев се успокои".²⁹⁰⁹ Делчев пред Л. Димитров, изјавил дека со Груев се разбрале востанието да биде четничко-партизанско.²⁹¹⁰ Делчев и Груев се согласиле востанието да се одложи за подоцна. Во таа смисла Груев требало да го анимира Конгресот на Битолскиот, а Делчев на Серскиот револуционерен округ.²⁹¹¹

ЦК му се пожалил на Делчев, од гемиџиите,²⁹¹² кон кои тој имал посебна слабост, дури своевремеено финансиски ги помагал.²⁹¹³ Од нив побарал да ги одложат акциите за подоцна. Во таа смисла со гемиџиите разговарал и Д. Груев.²⁹¹⁴

Конгрес на Серскиот револуционерен округ, бил закажан по Ѓурѓовден на Али Ботуш.²⁹¹⁵ На пат за таму, Делчев поминал во Баница -

²⁹⁰⁵ Последнитџ дни на Гоце..., 11.

²⁹⁰⁶ Спомени на Ив. А. Ѓърчето..., 147.; Л. Димитровџ, Моето учасие вџ револу. движение вџ Македонија...,

²⁹⁰⁷ Спомени на Д. Груевџ..., 23

²⁹⁰⁸ Стаматџ Стаматовџ, Гоце Делчевџ, Ил. Илинденџ, IX/5 (85), София, 1937, 3.

²⁹⁰⁹ Спомени на Д. Груевџ..., 23.

²⁹¹⁰ Л. Димитровџ, Моето учасие вџ револу. движение вџ Македонија..., 4.; Д. Димески, Гоце Делчев..., 142.; Х.п. Коцев, истакнува дека Делчев и Груев, за востанието разговарале долго и широко. Делчев повеќе бил за партизанско-терористички акции. На крај се согласил. (Хр. Коцевџ, Прелудија на Илинденџ..., 46.)

²⁹¹¹ Д. Димески, Гоце Делчев..., 142.

²⁹¹² АМ, ф. БГК- Солун, No.478.6 06.1903.

²⁹¹³ Д. Димески, Гоце Делчев..., 142.

²⁹¹⁴ Павел Шатев, В Македонија под робство, София 1968, 342-343.

²⁹¹⁵ П. К. Јаворов, Гоце Делчев, София, 1989, 106.

Серско, каде го пречекале четите на Димитар Гуштанов и Георги Бродалијата.²⁹¹⁶ Ноќта на 3 мај, во врска со Солунските атентати, Делчев изјавил: "Ги разигравме анамите со широките шалвари во Солун, така ќе ја растресеме целата турска гнила империја од темел".²⁹¹⁷ Таа ноќ, Баница била опколена. Утрото на 4 мај започнал претрес по селото. На чело на османските војски бил Гоцевиот соученик од Военото училиште, помакот Тефиков.²⁹¹⁸ Делчев дал заповед да се напушти селото. Тие биле настигнати и се заврзала битка. Делчев паднал меѓу првите. Покрај него паднал Д. Гуштанов и уште 5 мина четници. Останатите се бореле цел ден. Учесникот во битката Д. Х. Димов пред П. Јаворов рекол: "Петнаесет часа, Турците неможеа да се доближат до нашите мртви ... Петнаесет часа ние го гледавме мртвиот Гоце, наведнат, чиниш врз гробот на Македонија. И петнаесет часа се кина⁹ нашите срца..."²⁹¹⁹

Баница била пепелосана и без востание. Турците не мислеле како Делчев. Според Мемоарот, 124 куќи биле запалени. Во нив изгореле 5 селани, меѓу кои и едно шестгодишно дете. Притоа биле убиени 18 дупи, 35 биле мачени, 106 арестувани, а 18 осудени.²⁹²⁰

Спроти Ѓурѓовден - именденот на Гоце, мајка му Султана отишла в црква со 5 погачи. Оттаму се вратила расплакана, бидејќи згрешила Наместо вообичено: "Таа година пендара, а догодина свадба", Султана рекла: "Таа година пендара, а догодина панихида".²⁹²¹ Се едно "таа година пендара, а догодина ... свадба или панихида-тоа^е едно исто за оние, кои се женат за Македонија".²⁹²²

5.1. Кон крајот на април 1903 година, Солун бил потресен од силни атентати. Нивни реализатори биле десетина анархисти, кои симболично се

²⁹¹⁶ Исто, 107.

²⁹¹⁷ Последнитѐ часове на Гоце Дѐлчевѐ, Ил. Илинденѐ, V/5(45), София 1933, 2.

²⁹¹⁸ П.К. Јаворов, Гоце Делчев, София 1989, 108.

²⁹¹⁹ Исто, 110.

²⁹²⁰ Македонија и Одринско.Мемоарѐ..., 105.

²⁹²¹ М. Макдермот, Свобода или смѐрт..., 289.

²⁹²² Исто, 290.

нарекле гемиции.²⁹²³ Корените и идејното оформување на гемициите се во директна врска со тајниот кружок во Пловдивската гимназија од 1896 година. Тој имал за цел ослободување на Македонија преку внатрешна револуција. Организатори и раководители на Кружокот биле Михаил Герџиков (син на директорот на Народната банка во Пловдив) и Петар Манџуков (внук од сестра на митрополитот Натанаил). Кружокот бил под влијание на руското народњаштво и нихилизмот. Поради немање на средства двајцата организатори се одлучиле на кражба од своите најблиски. Тие ги украде и продале бриљантниот прстен на мајка му на Герџиков и орденот на дедо Натанаил. Настанот бил откриен, а тие исклучени од гимназијата. Така, пловдивската група била растурена. Таа се обновила во Казанлак, каде Герџиков и Манџуков го продолжиле школувањето.²⁹²⁴

Во 1897 година, повеќе од членовите на Кружокот се нашле на студии во Женева. Меѓу нив: М. Герџиков, П. Манџуков, Јордан Колчев, Димитар Општински, Димитар Ганчев, Димо Николов, Григор Дочев и други. Покасно под нивно влијание паднал Славе Мерџанов. Во Женева воспоставиле контакт со руските револуционери. Под нивно влијание

²⁹²³ Според Ст. Симеонов, терминот "гемиции" бил алегоричен израз за специфичниот живот на групата. Тие шетајќи покрај солунскиот брег, често ги гледале еврејските рибари како ги вадат своите гемии на суво за да ги исчистат или поправат. Оттука сватиле дека гемијата на суво е најсоодветна симболика за нив. (Ст. Симеонов, Солунското сџакување 1896-1903, Софија 1921, 5, белешка 1); Според П. Шатев, под името "гемиции" се подразбирале оние што се простиле со животот, од кои не се очекува ништо добро, кои се пуштени во широкото море да успеат, или да ја извадат својата гемија на суво. (Павел Шатев, В Македонија под робство, редакција Јордан Анастасов, Софија, 1968, 84.) Според Ст. Аврамов, терминот "гемиции", означува група луѓе кои се простиле од животот и го пуштиле својот брод во немирното море, кој или ќе го изведат среќно на брегот, или ќе се разбие во карпите. (Стефан Аврамов, Солунското сџакување, Ил. Илинден, V/5(45), Софија, 1933, 4.). Последното објаснување на гемициите го прифатил и Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 247, белешка 1). Меѓутоа. Петар Манџуков тврди дека Шатев на терминот "гемиции", му дал романтичарски карактер. Според Манџуков, Велешанецот - Тодор Богданов, поради својата убавина били задеван од другарите. Така Владимир Пингов често му велел "Тоде, ајде да те качам на кајче! Двајцата со тебе да станеме гемиции". Со постојаното задевање на Т. Богданов во таа смисла терминот "гемиции" добил статус на "граѓанство" и заеднички прекар за сите од солунската група. (П. Манџуков, Предвесници на бурата, Т. III, Скопје 1999, 128-129).

²⁹²⁴ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 244.; П. Манџуков, Предвесници на бурата Т. I, Скопје 1997, 15-21.

идејно се оформиле како анархисти.²⁹²⁵ Притоа започнале да го издават весникот "Отм'штение" (Одмазда).²⁹²⁶ Оформувајќи се како Македонски таен револуционерен комитет (МТРК), тие издале еден Апел.²⁹²⁷ Во почетокот на февруари 1898 Апелот бил растуран сред македонската емиграција во Бугарија и странските дипломатски претставништва.²⁹²⁸ Во приложената Програма кон Апелот се потенцира дека МТРК е природна последица од околностите во кои се наоѓа "македонскиот народ".²⁹²⁹ Дека цел на МТРК е "целосно одделување во политички и административен однос на Македонија и Одринскиот вилает од султановата држава".²⁹³⁰ Првата точка од Програмата предвидува "Полна независност и најширока слобода за македонскиот народ да си создаде управа каква што иј сака".²⁹³¹ Притоа, населението да се определи самостојно "без никаков странски притисок".²⁹³²

Средствата и начинот за постигање на така зацртаната цел се определени во едно писмо од П. Манџуков до К. Кирков од 18.07.1898, година. Тој меѓу другото пишува: "Нашиот несреќен македонски народ е изложен на безброј несреќи и понижувања од Турците ... Далеку позагрижувачки е поведението на Европа, која за сметка на своите сомнителни интереси го заборава својот долг кон еден мал народ во срцето на светот. Ми се чини дека наша должност во моментот е борбата да ни биде свртена

²⁹²⁵ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 244-245.

²⁹²⁶ Повеќе за тоа види: Данчо Зографски, Македонскиот таен револуционерен комитет и "Отм'штение", Скопје, 1954.

²⁹²⁷ Ангелъ Диамандиевъ, Константинъ Антоновъ (Вълчо), Ил. Илинденъ, VI/5 (55-56), София, 1934, 30-31.; П. Шатев, В Македонија под робство..., 72.; Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 245. За Апелот на МТРК вид: В. Ѓорѓиев, Апелот на Македонскиот таен револуционерен комитет од 1898 година, ГИНИ, XXXV/1-2, Скопје 1991.

²⁹²⁸ В. Ѓорѓиев, Апелот на Македонскиот таен револуционерен комитет..., 135.

²⁹²⁹ Исто, 148.

²⁹³⁰ Исто, 149.

²⁹³¹ Исто.

²⁹³² Исто. Според Шатев, Апелот бил печатен во печатницата на Сидуардски во Париз, што е очигледна грешка. (П. Шатев, В Македонија под робство..., 72.) П. Манџуков, категорично тврди дека Шатев згрешил, бидејќи Апелот бил печатен во печатницата на Кузма Сидуардски во Женева, а не во Париз. (П. Манџуков, Предвесници на бурата т.III, 127).

кон таа Европа, која одлучува за судбината на нашиот народ, а потоа борбата со Турците ќе биде дури беспредметна. Чинам дека треба да сториме сè, да ја заболи Европа удирајќи ја по џебот за да се свести дека и другите поробени луѓе имаат право на живот и слобода".²⁹³³ Според Манџуков, "македонскиот народ ... не може да се ослободи со едно востание ... Ние сакаме да жртвуваме сопствени, а не народни животи ... Ние сакаме повремено да предизвикуваме судири ... и преку нашата крв да го свртуваме вниманието и симпатиите на 'човекољубивата' Европа ... македонското прашање ќе може ... да се реши само ако ние водечките Македонци ... постојано предизвикуваме безредици..."²⁹³⁴

За реализација на Програмата на МТРК биле неопходни средства. Затоа со жрепка бил извлечен Григор Дочев, кој требало да замине во Бугарија и да обезбеди пари. Неговите обиди биле неуспешни. Поради тоа во Бугарија биле испратени Герџиков и Мерџанов. По првата средба со нив, Дочев чувствувајќи морална одговорност поради неисполнетата обврска се самоубил. На Герџиков и Мерџанов им пошло од рака да го врбуват поштенскиот службеник Стефан Михов, со чија помош преку фалсифкувани чекови успеа да извлечат 4-5000 лева. Со тие пари, во Македонија бил испратен С. Мерџанов.²⁹³⁵

5.2. Мерџанов во Солун успеал да врбува неколку ученици Велешани. Меѓу нив биле: Јордан Поп Јорданов (Орцето), Константин Ив. Кирков, Тодор Богданов, Илија Трчков, Владимир Пингов и други. По тримесечно другарување со нив, Мерџанов ги заразил со анархистичките погледи. Така, групата почнала идејно да се оформува. Нивните идеали се поклопувале со идеалот на сите Македонци - реформи и автономија.²⁹³⁶

Како анархисти, гемиџиите манифестираат самостојност и индивидуалност. Тие гледаат критички кон другите, а пред сè, кон ТМОРО. За

²⁹³³ К. Битоски, Солунските атентати, Скопје, 1985, 29-30.

²⁹³⁴ Исто, 30.

²⁹³⁵ П. Манџуков, Предвесници на бурата т. I..., 22-24.; Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 245-246.

²⁹³⁶ Исто.

нив се важни делата и ефектот. Со малку човечки жртви да се постигнат огромни резултати.²⁹³⁷ Гемициите сметаат дека најголем ефект би се постигнал со директно загрозување на интересите и капиталот на Големите сили во Имеријата преку терористички акции. Со огромните материјални и човечки жртви Империјата, постојано да се држи во неизвесност.²⁹³⁸

Врз тие начела кон групата се присоединиле: Димитар Мечев, Тодор Органчиев, Георги Богданов, Илија Поп Јорданов и Милан Арсов. Нешто подоцна кон нив пристапиле: Павел Шатев, Марко Бошнаков, и Димитар Коштанов.²⁹³⁹

Во 1899 г, Мерџанов, Орцето и К. Кирков, разработиле план за атентати во повеќе градови на Европска Турција. Меѓутоа, средствата се главен проблем. Оттука се раѓа идејата за божемно киднапирање на К. Кирков и Т. Богданов, чии родители биле побогати.²⁹⁴⁰ Татко му на Богданов, насетувајќи ја играта одбил да плати. Меѓутоа, Кирков дал 200 лири. Повеќето од нив биле потрошени додека траеле преговорите за откуп.²⁹⁴¹ Кон крајот на 1899 велешкиот митрополит Авксентиј, покренал акција за доброволни прилози за изградба на камбанарија на црквата "Св. Пентелејмон" и железната црква "Св. Стефан" во Цариград. Гемициите започнале контраагитација дека народните пари подобро е место за камбанарии и цркви да се трошат за обнова на училишта и просветни цели.²⁹⁴² Во исто време со помош на Д. Мечев и содејство на учителот Прнаров, било грабнато детето на Весови, од каде Организацијата добила 200 лири.²⁹⁴³

5.3. Кон крајот на 1899 година, Б. Сарафов, со значајна финансиска помош ги ангажирал С. Мерџанов, П. Манџуков, и П. Соколов.²⁹⁴⁴ Тие

²⁹³⁷ Александаръ Кипровъ, Солунскиятъ централенъ комитетъ на Вжтрешната македонска револуционна организация, Ил. Илинденъ, III/ 3(23), София 1930, 16.

²⁹³⁸ П. Шатев, Солунското съзаклятие, Македонско Дело, II/40, 25.04.1927, 9.

²⁹³⁹ С. Аврамовъ, Солунското съзаклятие..., 4.

²⁹⁴⁰ Исто.

²⁹⁴¹ П. Шатев, В Македония под робство..., 74.

²⁹⁴² Ст. Симеоновъ, Солунското съзаклятие..., 7.

²⁹⁴³ Х. Силяновъ, цит.дело, т.1, 248.

²⁹⁴⁴ П. Манџуков, Предвесници на бурата..., Т.III, 13-16.

заминале за Цариград со намера да го убијат султанот Абдул Хамид II, додека оди на молитва. По проучување на околностите се покажало дека планот бил неостварлив.²⁹⁴⁵ Тогаш, кај Мерџанов се раѓа идејата за кревање во воздух на Отоманската банка со поставување на експлозив под нејзините темели. Со посредство на Димитар Љапов и Симеон Трајчев биле придобиеани Нанчо и Калчо Стојанови од Ресен. Калчо, изнајмил магацинскиот простор спроти банката, од каде требало да почне прокопувањето на подземниот тунел.²⁹⁴⁶ Истовремено, Мерџанов во договор со Сарафов подготвил сличен план за филијалата на Отоманската банка во Солун. За таа цел, Мерџанов го повикал во Цариград Јордан П. Јорданов и го запознал со планот.²⁹⁴⁷

По враќањето во Солун, Орцето ги повикал другарите од Велес: К. Кирков, И. Трчков, В. Пингов и Т. Органџиев. Нешто подоцна кон нив бил привлечен Димитар Коштанов од Г. Цумаја, кој дотогаш бил на располагање на ЦК како терорист, и Павел Шатев од Кратово.²⁹⁴⁸ Спроти зградата на Отоманската банка во Солун, била изнајмена берберница. Оттаму започнало копањето на подземниот канал до темелите на банката. Улогата на "бербери", ја играле В. Пингов и И. Трчков.²⁹⁴⁹ На тој начин кртовите ја започнуват подземната работа во Солун и Цариград. Вообичаено копаат по двајца во смена. За осветлување, најчесто се користат свеќи. Потребниот кислород во каналите се обезбедува со ковачки мегови. Ископаната земја се изнесува внимателно во торби.

Б. Сарафов, кој е во контакт со гемиџиите, тајната за нивната работа ја чува са себе. На 16.05.1900 г, тој го информирал ВК за разговорите со Мерџанов. Комитетот го одобрил планот и одлучил да се извести ЦК во Солун. Во јуни ВК го потпрашал ЦК дали е согласен за

²⁹⁴⁵ П. Шатев, В Македонија под робство..., 77-79.; П. Манџуков, Предвесници на бурата..., т.III, 61-67.

²⁹⁴⁶ П. Шатев, В Македонија под робство..., 79-83.; П. Манџуков, Предвесници на бурата..., т.III, 40-41, 75.

²⁹⁴⁷ П. Шатев, В Македонија под робство..., 83-84.

²⁹⁴⁸ Исто, 84.

²⁹⁴⁹ Исто, 85.

поткопување и минирање на некои владини институции во поголемите градови како Цариград, Солун, Скопје и други. ЦК, првите сведенија за поткопувањето на Отоманската банка во Солун ги добил во октомври 1900 година.²⁹⁵⁰ Тајната била разоткриена со посредство на Александар Кипров. Тој бил задолжен од Сарафов да влезе во контакт со ЦК и гемициите, но да не открива веднаш за копањето на каналот. Подоцна, Орцето и Кипров тајната ја откриле пред П.Тошев и Х.Матов.²⁹⁵¹

Копањето на каналот во Солун, одело побрзо. Во Цариград, наишле на карпа и едвај напредувале по 12-15 сантиметри дневно. Поради тоа цариградските копачи им советуваа на солунските да не брзаат многу. По барање од Цариград, таму бил испратен П. Шатев. За возврат во Солун бил испратен Ерменецот Кристи.²⁹⁵² Набрзо по барање на цариградската група, копањето во Солун било прекинато времено, за да не се изложат на ризик додека приврши цариградскиот канал. Копањето било запрено кај т.н. "Термопили", каде наишле на подземни остатоци од антички градби. Еден дел од гемициите останале во Солун, а другите заминале дома.²⁹⁵³

Во септември 1900 била осуетена акцијата во Цариград. Власта го арестувала доставувачот на динамит Ерменецот, Козаков. Како руски поданик, тој бил екстерниран за Русија, каде бил осуден.²⁹⁵⁴ Набрзо биле уапсени: С. Мерџанов, П. Соколов, П. Шатев и П. Манџуков. Најжестокото бил мачен Мерџанов, поради едно шифрирано писмо од ЦК во Солун. Сепак копачите останале докрај конспиратори. Подземниот канал не бил откриен. Власта ги третираа како обични комитации. По интервенција

²⁹⁵⁰ К. Пандев, Националноосвободителното движение..., 238.

²⁹⁵¹ А. Кипровъ, Солунския централенъ комитетъ..., 16.

²⁹⁵² П. Шатев, В Македония под робство..., 88-89.; Кристи во Солун дошол под псевдонимот Ќосе Аристиди. Тој бил ангажиран за работа во берберницата.

²⁹⁵³ Х. Силяновъ, цит. дело, т.1, 250.

²⁹⁵⁴ П. Шатев, В Македония под робство..., 112-117.; П. Манџуков, Предвесници на бурата..., т.III, 144.

на бугарскиот дипломатски претставник И.С. Гешов, тие биле ослободени и протерани од Цариград.²⁹⁵⁵

ЦК на нивно место во Цариград го испратил Александар Кипров и Димитар Коштанов.²⁹⁵⁶ За состојбата на цариградскиот канал, Кипров испратил шифриран извештај до Х. Матов во Солун. Овој извештај паднал во рацете на власта за време на Солунската афера. Со тоа дефинитивно бил осуетен планот во Цариград. Кипров, побегнал навреме, но настрадале изнајмувачите на магациниот Нанчо и Калчо Стојнови. Тие биле осудени на 101 година заточение. Поради таквиот развој на настаните, гемициите во Солун, ја напуштиле берберницата и го маскирале каналот со намера работата да ја продолжат откако ќе обезбедат динамит.²⁹⁵⁷

5.4. По Солунската провала, откривањето на каналот во Цариград и паѓањето на Б. Сарафовиот комитет, положбата на солунските гемиции значително се изменила. Тие останале без моралната поддршка на ЦК и финансиската од Сарафов. Нивната работа била доведена во прашање. Обидот за финансиска поддршка од ВК на Михајловски-Цончев, бил безуспешен.²⁹⁵⁸ За да се дојде до пари Мерџанов и Соколов, формирале чета под водство на Георги Фотев и влегле во Одринско. Тие планирале да го нападнат и опљачкат возот Ориент-експрес. Обидот бил неуспешен. Веднаш потоа, тие фатиле едно турско бегче за откуп. Меѓутоа, четата била откриена и уништена. Соколов загинал во борбата, а Мерџанов и двајцата Ерменци биле фатени и обесени во Одрин.²⁹⁵⁹ Во март 1902, Орцето се нашол во Женева, каде од Б. Сарафов добил 10 000 франци и

²⁹⁵⁵ П. Шатев, В Македонија под робство..., 117-153.; П. Манџуков, Предвесници на бурата ...III 149-180.

²⁹⁵⁶ Александар Кипров "Нововъ", Ил. Илинденъ, III/8 (28), София, 1930. 3.; Х. Сиянов, цит. дело, т.1, 251.

²⁹⁵⁷ Х. Сиянов, цит. дело, т.1, 251. П. Манџуков, Предвесници на бурата..., т.III, 212-217.

²⁹⁵⁸ П. Манџуков, Предвесници на бурата..., т.III, 235.

²⁹⁵⁹ Спомени на Б. Сарафовъ..., 71.; К. Битоски, Солунските атентати..., 69.

ветување за 1000 килограми динамит.²⁹⁶⁰ Нешто подоцна, Делчев им дал 5000 лева од мисстонките.²⁹⁶¹

Обезбедувајќи се со средства гемициите ја обновиле работата во Солун. Бидејќи "берберницата", од каде започнувал каналот, била издадена, тие го изнајмиле соседниот дуќан. Тој бил уреден како бакалница, а Марко Бошнаков од Охрид бил ангажиран како бакал. Во меѓувреме Д. Мечев, безуспешно се обидел да започне со прокопување на канал под австриската пошта во Одрин.²⁹⁶²

Гемициите дошле во отворен судир со Иван Гарванов. Неговото трпение кон нив било на границата. Гарванов побарал интервенција на Делчев, дури нивно протерување од Солун.²⁹⁶³ Затоа, Делчев го повикал Орцето на објаснување. Орце се заканил дека доколку на било кој од нив му се случи нешто, тие не ќе го барат физичкиот убиец, туку ќе возвратат со убиство на некој од ЦК. Сепак, Делчев ги смирил духовите, ветувајќи изгладување на недоразбирањето со ЦК во Солун.²⁹⁶⁴ Делчев ги толерирал и потајно ги поддржувал гемициите, со тенденција да ги заузда. Од другата страна бил Сарафов, кој формално се согласувал со Делчев, но всушност ги поттикнувал гемициите.²⁹⁶⁵ Во почетокот на јануари 1903 година, Делчев го предупредил А. Кипров да не прават лудории на своја глава, туку да делуват во согласност со Организацијата. За разговорот со

²⁹⁶⁰ Спомени на Б. Сарафовъ..., 71-72.; П. Шатев, В Македонија под робство..., 224.; П. Манџуков, Предвесници на бурата..., т.III, 180-281. Меѓутоа кај Силјанов стои 10 000 лева. (Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, ..., 252). Веројатно поведувајќи се по него и К. Битоски прифатил дека станува збор за 10 000 лева. (К. Битоски, Соунските атентати..., 69).

²⁹⁶¹ Спомени на Б. Сарафовъ..., 72. Во ноември 1902 Делчев се сретнал со Д. Мечев и му дал 250 т. лири. Притоа Делчев го убедувал да не делуват изолирано, туку во согласност со Организацијата. (П. Шатев, В Македонија под робство..., 305.)

²⁹⁶² Х. Сиљановъ, цит. дело, т.1, 252.; Според П. Манџуков во Одрин било планирано поткопување на филијалата на Отоманската банка. (П. Манџуков, Предвесници на бурата..., III, 278.)

²⁹⁶³ АМ, ф. Гоце Делчев, мф.4236, л.1-3, шифрирано писмо бр.1.; Во врска со тоа Шатев истакнува дека, Гарванов ги клеветел пред Делчев, дека тие во Кукуш, агитирале против Организацијата. (П. Шатев, В. Македонија под робство..., 246). Тврдењето на Шатев се поклопува со писмата од ЦК до ЗП.

²⁹⁶⁴ П. Шатев, В Македонија под робство..., 246-247.

²⁹⁶⁵ А. Кипровъ, Сигналът на револуцијата (Изъ моитѣ спомени), Ил. ИЛинденъ, III/4 (24), София 1930..., 5.

Делчев, Кипров го известил Сарафов. Последниот, му рекол дека "со мудрување револуција не се прави" и му ги дал последните инструкции и 50 лири.²⁹⁶⁶

Првите количини динамит во Солун пристигнале преку Цариград. Тој бил испраќан со посредство на велешанецот Милан Саздов, келнер во возот на релацијата Белград-Цариград. Во Цариград динамитот го складирале кај Унгарката Ана Шепец. Оттаму во Солун бил испратен во две буриња за риби.²⁹⁶⁷ Ветените 1000 килограми динамит од Б. Сарафов, биле испратени под форма на антифилоксерин во Дедеагач, каде царинската контрола за разлика од Солун била послаба. За негово извлекување од царинарницата бил ангажиран Гркот Евангелијадис за 100 лири. Евангелијадис за тоа го информирал Гарванов, кој посакал да стави рака врз динамитот, а со тоа да ги спречи намерите на гемициите. Затоа, Гарванов побарал Евангелијадис динамитот да го предаде на човек посочен од него. Динамитот бил извлечен од царинарница, но тој бил откриен и конфискуван. Евангелијадис побегнал за Атина.²⁹⁶⁸

Последните количини динамит успешно биле пренесени по релацијата Кустендил-Кочани-Велес-Солун. Во Кочани го прифаќал Тодор Александров. Тој го предавал на Тодор Органчиев, кој го доставувал до Велес, каде со посредство на Атанас Малинкин бил пакуван во канти за шарлаган и праќан со воз за Солун.²⁹⁶⁹ На тој начин гемициите обезбедиле со 283 кг. динамит.²⁹⁷⁰

Со тоа, гемициите станале господари на ситуацијата. Каналот бил готов. Нетрпението за акција било огромно, а стравот од провала при готова работа уште поголем. Нивните убедувања се коселе со начелата на Организацијата за масовно востание. Оттука, настојувањето на Делчев и

²⁹⁶⁶ Исто, 5-6.

²⁹⁶⁷ П. Шатев, В Македонија под робство..., 252-256.

²⁹⁶⁸ Исто, 263-267.; К. Битоски, Солунските атентати..., 78-79.; Спомени на Б. Сарафовъ..., 72.

²⁹⁶⁹ С. Аврамовъ, Солунското съзаклатие..., 4.; К. Битоски, Солунските атентати..., 83-84.

²⁹⁷⁰ АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4278, No. 450.

Груев да ги убедат дека терористички акции треба да се усогласат со општиот план на Организацијата и да послужат како последно средство за притисок, не наишле на разбирање.²⁹⁷¹ Од друга страна, некои непредвидени околности ги терале кон брзо делување. Во некои европски весници биле пренесени информации дека Организацијата има намера да изврши напад врз поголемите институции во Македонија, каде бил вложен европски капитал. Затоа власта превзела мерки за обезбедување на таквите институции, меѓу кои и филијалата на Отоманската банка во Солун. Гемисиите се смееа кога забележале дека стражарот пред банката стои токму врз поставениот експлозив.²⁹⁷² Истовремено во близина започнало раскопување на канализацијата. Тоа уште повеќе ги вознемирило гемисиите.²⁹⁷³

Непосредно пред атентатите ЦК размислувал за протерување на гемисиите од Солун,²⁹⁷⁴ или нивна ликвидација.²⁹⁷⁵ Во последен момент, Орцето го известил Гарванов дека тие ќе делуват и го предупредил да превземат мерки на претпазливост.²⁹⁷⁶

Стравот на гемисиите од провала бил оправдан. Отворено е прашањето кој бил провалникот. Во извештајот од 10/23.04. 1903, Шопов вели дека конзулите во Солун имале сознанија дека наскоро во градот ќе има

²⁹⁷¹ Хр. Коцевъ, Прелюдия на Илинденъ..., 46-48.

²⁹⁷² П. Шатов, В Македония под робство..., 337.

²⁹⁷³ Исто, 337-338.; С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.2, 126.; Според австрискиот конзул во Солун Рихар Хикел, раскопувањето на канализацијата започнало поради наезда од стаорци во хотелот "Коломбо". Тоа ги натерало гемисиите да делуват порано од планираното. (Извештаи од 1903-1904 година на австриските претста-вници во Македонија, превод, редакција и коментар, Данчо Зографски, Скопје 1955, 37)

²⁹⁷⁴ Хр. П. Коцевъ, Прелюдия на Илинденъ..., 46.

²⁹⁷⁵ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4278, No. 487, 6.07. 1903. Шопов бил целосно информиран за односите помеѓу гемисиите и ЦК. Неговите сведенија напoлно коинцидират со твдењето на Хр. П. Коцев. Можеби Х. Коцев, бил извор за Шопов. Според извештајот гемисиите биле финансирани од Б. Сарафов. ЦК ја предвидел катастрофата и сакал да превземе мерки. Затоа ЦК се поплакал на Делчев, но тој им дал да разберат дека треба да продолжат со работа. Непосредно пред атентатите тие се обратиле до ЦК и соопштиле дека биле принудени да делуват бидејќи останале без пари. ЦК ги убедуваа да не превземат ништо и им дал 50 лири. Во последен момент ЦК бил информиран дека акциите ќе започнат. Тогаш ЦК донел одлука да ги ликвидира сите. Истиот извештај е сместен и во дневникот на Шопов. (А. Шопов, Дневник..., 95.)

²⁹⁷⁶ Хр. Коцевъ, Прелюдия на Илинденъ..., 48.

атентати со динамит врз општествените институции и дека за таа цел 12 мина меѓу себе влечеле жрепка.²⁹⁷⁷ Еден ден пред атентатите францускиот конзул Стег го предупредил солунскиот валија. Притоа побарал да се превземат мерки за обезбедување на јавните институции и гасопроводот. Валијата бил предупреден и од директорот на Отоманската банка, кој имал сознанија дека за банката и Бошњак се подготвени напади со бомби. Меѓутоа власта не превзела ништо посериозно.²⁹⁷⁸ Според еден извештај на австрискиот конзул од Солун, атентатите биле планирани три дена по Ѓурѓовден т.е. за 26.04./9.05. 1903 година. Нив требало да ги изведат 12 души. Притоа требало да се нападнат: Конакот, артилериската касарна, а можеби и други поважни згради во градот. Гласините потекнувале од "бугарски кругови" и не можело да се отфрлат како невозможни.²⁹⁷⁹ Дека атентатите биле планирани за 26.04./9.05.1903 година, се потврдува од признанијата на уапсените гемиции.²⁹⁸⁰ Тие гласини допреле и до обичните граѓани. Така французинката Писи, милосрдна сестра во француската болница во Солун во својот дневник запишала: "Се слушаат гласови дека денот на распалата меѓу кутриот македонски народ и Османлиите се готви за 9 мај. За тој ден се планираат атентати со динамитни бомби по различни пунктови по градовите и железниците. Меѓу првите на прво место доаѓа Солун ... Како ќе сврши овој потфат еднаков на самоубиство?".²⁹⁸¹ Кој бил изворот на информации? Изненадува и јавашлукот на власта и покрај конкретните предупредувања.

5.5. Единаесет дена пред планираното гемициите се огласиле во Солун. На 15/28.04.1903 во 11 часот и 15 минути пламнал парабродот "Гвадзлживир" на француската компанијата "Месажери Маритим".²⁹⁸² Негов потпалувач бил патникот Павел Шатев, кој во парабродот се качил со

²⁹⁷⁷ АМ. ф. БГК- Солун, мф. 4278, No. 265, 10.04.1903

²⁹⁷⁸ Исто, No. 292, 18.04.1903.

²⁹⁷⁹ Извештаи од 1903-1904 година на австриските претсатвници ...,32-33.

²⁹⁸⁰ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.2, 126.

²⁹⁸¹ К. Битоски, Солунските атентати..., 108.

²⁹⁸² Македония.Сборник от документи и материали..., 447.

пасош на име Георги Манасков од Кустендил. Кога бродот почнал да се оддалечува од пристаништето, Шатев поставил неколку килограми динамит до неговите машини и успешно го активирал. Капетанот огласил тревога за спасување на патниците и багажот. Бродот успешно го напуштиле сите патници и екипажот. На патниците им било соопштено, следниот ден да се јават во агенцијата за да го подигнат багажот и парите за билети.²⁹⁸³ Единствено патникот Манасков (Шатев), не се појавил во агенцијата. Момент доволен за сомнеж. Следниот ден тој бил уапсен на меѓународниот воз во Скопје и вратен во Солун.²⁹⁸⁴

Вечерта на 15/28.04.1903 г., Д. Мечев, И. Трчков и М. Арсов, подметнале експлозив на возот Цариград - Солун.²⁹⁸⁵ Поради нестручното поставување на експлозивот, оштетувањата на шините и локомотивата биле незначителни.²⁹⁸⁶ Вистинските атентати допрва претстоеле.

Вечерта на 16/29 април, Солун потонал во темнина. Константин Кирков, со неколку килограми мелинит го разрушил мостот под кој минувале цевките од гасопроводот за осветлување и водоводот. Тоа било сигнал за почеток на другите. Тогаш, Д. Мечев и И. Трчков се обиделе да го кренат во воздух главниот резервоар во фабриката за осветлување. Во тоа биле спречени од чуварот, кој ги забележал и пукал по нив.²⁹⁸⁷

Јордан Попјорданов бил дежурен во бакалницата. Веднаш по прекилот на осветлувањето, тој го запалил фитилот кој се протегал до експлозивот под темелите на Отоманската банка. По неколку минути, банката се претворила во урнатини. Во тој момент покрај неа со пајтон минувал германскиот инженер Хекел, кој загинал.²⁹⁸⁸ Околу банката

²⁹⁸³ П. Шатев, В Македонија под робство..., 353-368.

²⁹⁸⁴ Македонија. Сборник от документи и материали..., 447.; П. Шатев. В Македонија под робство..., 373-378.

²⁹⁸⁵ П. Шатев, В Македонија под робство..., 384.

²⁹⁸⁶ Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија..., 35.

²⁹⁸⁷ П. Шатев, В Македонија под робство..., 358.

²⁹⁸⁸ Исто, 386.

настрададе еден полицаец и неколку гавази.²⁹⁸⁹ Еден сид од банката се урнал врз германскиот клуб и во дворот на соседниот хотел. При излегувањето од германскиот клуб од урнатините на банката бил повр- еден управникот на германскиот конзулат во Солун. На место загинал Швајцарецот Ото Трумплер, кој бил трговец, инаку француски поданик. Под урнатините на банката бил пронајден и трупот на еден ситен трговец со тутун. Во дворот на хотелот смртно бил ранет еден италијански шивач, а неговите две деца се здобиле со сериозни повреди. Околу банката и германскиот клуб биле ранети повеќе Германци и Австрици.²⁹⁹⁰

Д. Мечев и И. Трчков, по неуспехот да го кренат во воздух резерв- оарот во фабриката за осветлување, се поделиле во различни правци. Притоа, Мечев фрлил две бомби во кафеаната "Египт".²⁹⁹¹ И. Трчков активирал една една бомба во поштата. Гавазот кој се обидел да ја исфрли активираната бомба, загинал кога таа експлодирала во неговите раце.²⁹⁹² Веднаш потоа, Мечев и Трчков се забарикадирале во својот стан, каде имале цел склад бомби. Двајцата, фрлајќи боми ^б скоро цела ноќ се спроти- ставувале на војската и полицијата. Откако ги завршиле бомбите двајцата се самоубиле. Во текот на борбата активирале 40-60 бомби.²⁹⁹³

Најмладиот гемиџија, Милан Арсов, фрлил една бомба во кафеа- ната "Алхамбра". Бидејќи фитилот бил прилично долг, гостите побег- нале додека бомбата експлодирала.²⁹⁹⁴ Притоа загинал еден служител.²⁹⁹⁵ Истата ноќ, "берберот" Владимир Пингов, со малку бертолова сол и едно шише течен фосфор се обидел да го потпали Бошњак ан. Оттаму се упатил кон станот на Д. Мечев и И. Трчков. Патем бил сопреен од војската.

²⁹⁸⁹ АМ. БТА Солун, мф. 4301, No. 296, 18.04.1903 Солун.; Македонија, Сборник от документи и материали..., 449.

²⁹⁹⁰ Македонија, Сборник от документи и материали..., 449.

²⁹⁹¹ Х. Силянов, цит. дело, т.1, 257-258.

²⁹⁹² К. Битоски, Солунските атентати..., 121.; Македонија, Сборник от документи и атериали..., 449.

²⁹⁹³ Исто.; Х. Силянов, цит.дело, т.1, 258.; П. Шатев, В Македонија под робство..., 385.

²⁹⁹⁴ К. Битоски, Солунските атентати..., 122.; Х. Силянов, цит. дело, т.1, 257.

²⁹⁹⁵ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4301, No.296. 18.04.1903.; Македонија, Сборник от доку- менти и материали..., 448.

Во обидот да фрли бомба кон нив, В. Пингов бил убиен.²⁹⁹⁶ Истата ноќ, К. Кирков фрлил бомба пред Гранд Хотел,²⁹⁹⁷ а Георги Богданов, пред кафенатата "Ноњо", каде немало жртви.²⁹⁹⁸

Ноќта помеѓу 16 и 17/29-30 април 1903 година, Солун бил потресен од две силни детонации на експлозив и многу други од бомби. Таа ноќ загинале тројца од атентаторите: Д. Мечев, И. Трчков и В. Пингов.²⁹⁹⁹

Следниот ден 17/30.04 1903 г., по кратко затишје, бомбите одново одекнале. Овој пат се огласил Орце, кој почнал да фрла бомби по војската од својот стан. Откако фрлил 11 бомби, го извадил сопствениот револвер и извикал: "Ете, вака умира јунак!" и се самоубил.³⁰⁰⁰ Разбеснетите војници се впуштила да го унакажат неговиот труп. Во тоа ги спречил Хусеин - ефенди, кој рекол: "Убиениот нека ви служи за пример, како треба да се жртвувате и да умираете за татковината".³⁰⁰¹

Истиот ден Цветко Трајков, (40-50 годишна возраст) се обидел да го убие солунскиот валија Хасан Фекми паша. Меѓутоа, телохранителите го спречиле да се доближи до пајтонот на валијата. Тогаш, Цветко се оддалечил малку, извадил една бомба, ја активирал и седнал врз неа. Таа го разнела пред очите на валијата.³⁰⁰²

Последна активност пројавил К. Кирков. Проблематичен е датумот на неговата акција. Изгледа тоа било на 3 мај 1903.³⁰⁰³ Тој се обидел да влезе во телеграфската станица под претекст дека ќе испраќа телеграма.

²⁹⁹⁶ П. Шатев, В Македонија под робство..., 388.

²⁹⁹⁷ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 257.

²⁹⁹⁸ П. Шатев, В Македонија под робство..., 386.

²⁹⁹⁹ Исто, 388.

³⁰⁰⁰ К. Битоски, Солунските атентати...,123-124.; Според Шатев, Орцето бил убиен од војниците. П. Шатев, В Македонија под робство..., 389.

³⁰⁰¹ П. Шатев, В Македонија под робство..., 389.

³⁰⁰² Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 259.

³⁰⁰³ Види: К. Битоски, Солунските атентати..., 124-125., Според Шатев, К. Кирков дејствувал на 30 мај. (П. Шатев, В Македонија под робство..., 389.)

Меѓутоа, стражарот го запрел и побарал да го претресе. Тогаш Кирков се обидел да активира бомба, но стражарот бил побрз и го пробол.³⁰⁰⁴

5.6. Францускиот конзул Стег, успехот на гемициите го гледа во "слепоста на полицијата", која ги "затварала очите" дури при сериозни сигнали и предупредувања. Нејзината грижа била да ги "прикрие сопствените грешки". Стег потенцира дека било тешко да се делува против репшителни луѓе кои го жртвуват сопствениот живот.³⁰⁰⁵ За нормализирање на ситуацијата во Солун била прогласена воена состојба.³⁰⁰⁶ Во градот бил воведен полициски час, кој почнувал по заоѓањето на сонцето. Солунскиот гарнизон бил засилен со воени сили од М. Азија.³⁰⁰⁷

По минирањето на банката, генералните конзули на Франција, Италија и Англија тргнале кон валијата. Него го сретнале на пат кон банката заедно со австроунгарскиот конзул. Валијата ветил дека ќе стори сè што може, за да ги заштити нивните поданици. Тие побарале да се спречи вмешувањето на турското население во нередите.³⁰⁰⁸

Во моментот на атентатите солунските касарни биле полупразни. Во градот имало два баталјони низами, неколку кавалеристи и половина баталјон редифи "непоправливи грабачи" од Приштина. Меѓутоа, во пристаништето експресно пристигнале 2 баталјони редифи од Смирна.³⁰⁰⁹

Ноќта на 29 април Во Солун започнале масовни арести и масакри. На удар се нашло македонското егзархиско население. Колежот траел до пладне на 30 мај 1903 година.³⁰¹⁰ Масакрите ги извршила војската, со помош на муслиманското население, Грците и Евреите, кои служеле како поткажувачи. Х. П. Коцев за тоа пишува: "Турци, Грци и Евреи, развикани како да гонаат бесно куче, штом видат Бугарин викаат: 'Тутунус!

³⁰⁰⁴ П. Шатев, В Македонија под робство..., 389.; К. Битоски, Солунските атентати..., 124-125.

³⁰⁰⁵ Македонија, Сборник от документи и материали..., 452-453.

³⁰⁰⁶ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4278, No.317, 23.04.1903.

³⁰⁰⁷ Македонија, Сборник от документи и материали..., 453.

³⁰⁰⁸ Исто, 448.

³⁰⁰⁹ Исто.

³⁰¹⁰ С. Дракул, Македонија меѓу автономијат и дележот..., т. II, 163.

комитлар!‘ (Дрште го! комита), па му се пуштат од горе, Турците со штиковите од пушките, а Грците и Евреите ... со дрва и камења. Го пребиват човекот и умрел не умрел го фрлаат на колата при другите”.³⁰¹¹ Педесетина Аранути, поделени во 5-6 групи, предводени од фанатизираниите муслимани убивале по улиците и куќите.³⁰¹² Притоа, не биле поштедени ниту оние што побегнале пред толпата и се засолниле во куќите на странските поданици. Така во куќата на еден француски поданик, пред неговите очи биле заклани тројца граѓани, кои се засолниле таму.³⁰¹³ Полицискиот комесар Атанас-ефенди Ениџевардарлијата со 20 војници, влегол во куќата на Лазо Тиквешки. Двајцата негови синови (едниот на 17, а другиот на 18 годишна возраст), биле заклани пред очите на родителите и нивната братучетка Менка. По наредба на комесарот, Менка била застрелана со куршум во ногата. Поради повредата ногата и била ампутирана. Куќата на Лазо била опљачкана.³⁰¹⁴ Група војници ја нападнале и опљачкале Вардарската црква. Притоа бил убиен свештеникот Димитар, а настрадал еден руски монах и неколку граѓани.³⁰¹⁵

Според Н. Гирс, руски дипломатски претставник, војската, башибозукот, жандармеријата и полицијата, се пресметале варварски со незащитеното население.³⁰¹⁶ Атенатите им дале можност на солунските Грци и Евреи да се пресметат со соперниците Македонци. Тие отворено заста-нале на страна на власта при прогонот и масакрот. Грците составувале списоци и ги доставувале на власта. Еден таков список Хилми паша му покажал на Гирс. Во него се нашле имиња на лица од Сер и Драма кои

³⁰¹¹ Хр. Коцевъ, Прелюдия на Илинденъ..., 52.

³⁰¹² К. Битоски, Солунските атентати..., 130-131.

³⁰¹³ Македонија, Сборник от документи и материали..., 449.; АМ, ф. БГК Солун мф. 4278, No. 292, 18.04.1903.

³⁰¹⁴ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т.II, 130-131. На 21. 04 1904, Менка поднела жалба до генералниот инспектор Хусеин Хилми паша, во која се пожалила поради својата неработоспособност поради ампутираната нога и побарала полицискиот комесар Атанас ефенди да и плати за да си стави вештачка нога, или државата да и одобри пензија. (Исто.)

³⁰¹⁵ Х. Силянов, цит. дело, т.1, 259.

³⁰¹⁶ С. Дракул, Македонија меѓу автономијат и дележот..., т.II, 114-115.

немале ништо заедничко со настаните, ниту пак со Внатрешната организација. Тие биле денунцирани бидејќи развиле силни трговски врски во центрите грчката пропаганда. Евреите, сметале дека така ќе се ослободат од своите соперници во трговијата. За нив, евентуалната промена положбата во Македонија, како резултат на активноста Македонците, значела губање на благопријатна положба создадена под закрила на Турците.³⁰¹⁷

Масакрот во Солун запрел околу пладне на 30 април по интервенција на валијата.³⁰¹⁸ Претходно францускиот конзул интервенирал кај валијата.³⁰¹⁹ Самиот валија поминал низ градот и апелирал да се прекине крвопролевањето. Тој издал наредба да се прекине убивањето на цивилите, а оружјето да се примени против оние што ќе пружаат отпор. Во таа смисла неколку офицери во попладневните часови превзеле конкретни мерки во градот.³⁰²⁰

Дипломатските извештаи од Солун се единствени во констатацијата дека не можел да се утврди бројот на убиените. Бројката се движела од 35 до 300 души. Официјалната бројка била од 30-40 души, колку што биле погребани на егзархиските гробишта. Според Стег, оваа бројка воопшто не била реална, бидејќи лично видел околу 20 трупови како се пренесуват со коли. Според него пореална била бројката од 112 души за која се зборувало. Стег го поставува прашањето што станало со труповите, кои не биле погребани на гробиштата. Така прд очите на еден Германец и Италијанец, бил убиен еден свештеник, а сепак свештеникот не бил погребан.³⁰²¹ Според рускиот претставник Гирс, бројот на убиените не можел да се утврди, но станувало збор за стотина. Според него труповите биле извлекувани ноќе со коли, а не било познато каде биле закопани, само мал

³⁰¹⁷ Исто, 227-228.

³⁰¹⁸ Исто, 163.

³⁰¹⁹ АМ, ф. БГК- Солун мф. 4278, No. 292.

³⁰²⁰ Македонија, Сборник от документи и материали..., 450.

³⁰²¹ Исто.

дел биле погребани на егзархиските гробишта.³⁰²² Според еден извештај од бугарското трговско агентство биле убиени околу 100 души.³⁰²³

За смирување на положбата, делумно влијаело и демонстарти-вното појавувањето на странските воени бродови во Солунското приста-ниште. Најпрво се појавиле австроунгарски, потоа италијански и герма-нски бродови.³⁰²⁴ Станува збор за десет воени бродови со вкупно 3 530 души екипаж со 239 орудија. Овој воен потенцијал внел ведрина, располо-жение и надеж кај Македонците и воздржаност кај Турците. Христо П. Коцев член на ЦК во врска со тоа пишува: "Неколку црни мечки се поја-вија на хоризонтот и влегуваа во заливот стрелајќи ги вообичаените салви. Од Еди куле им одговараа на поздравот. Потоа разбрав дека тоа било италијанската ескадра ... Еден два часа потоа, нови грмежи ми го привлекоа вниманието и видов нови десетина мечки ... малку потоа ете ти уште толку ... разбрав дека работата на Турција ѝ е спукана: автономијата на Македонија доаѓаше. Се збудалев од радост ... Турците ја сварија каш-ата! ... тие веднаш престанаа да колат и убиват ... По улиците во чаршијата - локви крв на секаде. За да не ги видат Европејците ги натераа Циганите да ги измијат локвите, издадоа заповед да се отвори чаршијата и објавија дека секој е слободен да си ја гледа работата".³⁰²⁵

Портата брзо реагираше пред претставниците на Големите сили со образложение дека нивното воено присуство во Солунското пристаниште

³⁰²² С. Дракул. Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. II, 164.

³⁰²³ АМ, ф. БГК- Солун, мф. 4278, No. 317, 23.04.1903.

³⁰²⁴ Според К. Битоски, кој се повикува на Х. П. Коцев, на 1 мај пристигнала итали-јанската ескадра, а потоа австриски и француски воени бродови. (К. Битоски, Солун-ските атентати..., 132). Меѓутоа според еден извештаите на БТА во Солун прво присти-гнала австриската ескадра, а италијанската се очекувала за следниот ден. АМ. ф. БГК Солун, мф. 4278. No. 292 и 299. Во Солунското пристаниште пристигнале следните воени бродови: 1. *Австриски*: "Виена" со 456 души екипаж и 24 орудија, "Будимпешата" со 466 души екипаж и 28 орудија, "Магнет" со 80 души екипаж и 6 орудија. 2. *Италијански*: "Сардегна" 750 души екипаж и 60 орудија, "Морозини" 467 души екипаж и 35 орудија, "Гарибалди" 517 екипаж и 34 орудија, "Карло Алберто" 486 екипаж и 42 орудија. "Минерва" 125 екипаж и 10 орудија, "Калатафими", 125 екипаж и 10 орудија. 3. *Герма-нски*: "Лорели" со 58 души екипаж. (В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија в борба за свобода..., 193-194).

³⁰²⁵ Х. Коцевъ., Прелюдия на Илинденъ..., 54.

дополнително ќе ги поттикне христијаните на бунт. Тие ветице дека бродовите ќе се повлечат, но власта треба да го спречи колежот на цивилното население, а виновниците да ги казни според законот.³⁰²⁶

5.7. Солунските атентати дале широка можност на власта за пресметка со македонското револуционерно национално ослободително движење, не само во Солун, туку ширум Македонија. Како што е проблематичен бројот на убиените, така е проблематичен и бројот на арестуваните. Претресите и арестите во Солун, започнале веднаш со атентатите. Во првите 2-3 дена во Солун биле арестувани околу 300 души, меѓу кои се нашле сите повидни граѓани, трговци и учители.³⁰²⁷ Само по неколку дена стотина од нив биле ослободени.³⁰²⁸ Во средината на јуни во солунските затвори, во врска со атентатите се наоѓале околу 400 души од разни места во вилаетот.³⁰²⁹ Според официјалните податоци од главниот инспектор Хилми паша, во солунскиот затвор имало 382 затвореници, во скопскиот 281 и 461 затвореник во битолскиот затвор.³⁰³⁰ Според К. Битоски, во Солунскиот вилает биле уапсени околу 900 души, во Битолскиот околу 850, и во Скопскиот 500 души, или вкупно, околу 2200 души.³⁰³¹ Според истиот, кон крајот на јуни по затворите во трите вилаети имало околу 600 души.³⁰³² Според Х. Силјанов, во текот на овие настани биле арестувани околу 2000 души, а 353 од нив биле изведени пред суд.³⁰³³

Од атентаторите биле уапсени: Павел Шатев, Георги Богданов, Милан Арсов и Марко Бошнаков (Стојанов). За нивното судење бил формиран специјален воен суд. Негов претседател бил Едип-паша, а членови: Расим-паша (артилерискиот полковник), Сахбан-бей, кавалерискиот

³⁰²⁶ Исто.

³⁰²⁷ АМ, ф. БГК - Солун мф. 4278, No. 299, 19.04.1903, No. 307, 20.04. 1903 и No. 309, 21.04.1903.

³⁰²⁸ Исто, No. 313, 23.04.1903.

³⁰²⁹ АМ. БГК - Солун, No. 511, 14.06.1903.

³⁰³⁰ К. Битоски, Солунските атентати..., 158.

³⁰³¹ Исто, 159.

³⁰³² Исто.

³⁰³³ Х. Силјанов, цит. дело, т.1, 263.

потполковник Омер-беи, Ештреф-беи, Неџмедин Шевкет, артилерискиот мајор Џемаил-беи од генералштабот и иследникот Хусеин-ефенди. На 4 мај Етхем паша пристигнал од Цариград во Солун.³⁰³⁴

Судот најмногу признанија извлекол од умнопоболениот Георги Богданов. Тој ги посочил имињата на сите гемиџии, што учествувале во атентатите и нивните задолженија. М. Бошнаков (Стојанов), признал дека Шатев, пред потпалувањето на "Гвадилкивиор" се обезбедил со експлозив и учествувал во копањето на тунелот. Кога бил прашан, како успеале да прошверцуваат толку динамит, Марко одговорил дека не треба да се чудат зошто на турските чиновници им платил 300 лири. М. Арсов признал дека заел учество во копањето на тунелот, дека припаѓа кон гемиџиите и дека фрлил бомба. М. Арсов и Г. Богданов, признале дека Гарванов бил претседател на ЦК на ТМОРО, а Димитар Мирчев секретар. Двајцата потврдиле дека имале контакти со Гарванов, Делчев и Сарафов, кои финасиски ги подржувале и дека со помош на Сарафов обезбедиле динамит. Единствено П. Шатев негирал сè, дури и својот идентитет. Тој упорно опстојувал на варијантата дека е Георги Манасков од Кустендил. Кога го довеле таткому од Кратово, за да го потврди неговиот идентитет, Павел, се одрекол од сопствениот татко велејќи дека не го познава.³⁰³⁵

На 24 мај(ст. стил), 1903 година воениот суд донел смртна пресуда за Павел Шатев, Георги Богданов, Марко Бошнаков и Милан Арсов. При објавувањето на пресудата од здравствени причини не присуствувал Георги Богданов. Останите пресудата ја ислушале ладнокрвно. Притоа биле поканети странските конзули, но место нив, присуствувале нивните драго-
мани.³⁰³⁶ Според пресудата, гемиџиите дошле во Солун за да извршат атентати, против жителите на градот, банките и државните институции со

³⁰³⁴ Исто, No. 309. 21.04.1903.; No.312, 22.04.1903.

³⁰³⁵ АМ, БГК - Солун мф. 4278, No.450, мај 1903.; No. 580,15.07.1903. и No. 710, 2.09.1903. ; No. 355, 4.05.1903.; No. 374, 9.05.1903.

³⁰³⁶ Исто, No. 438, 25.04. 1903.; В. Георгиев и С. Трифонов, История на българите..., 417.

цел да ја променат формата на управување во Румелиските вилаети.³⁰³⁷ Претседателот на судот истакнал дека за другите обвинети ќе има одделен судски процес. Како такви биле издвоени 50 души, меѓу кои 8 мина учители од солунската гимназија на чело со Гарванов.³⁰³⁸

Со тек на времето работата на воениот суд се усложнила. Според Гирс, конфузната состојба произлегувала од недоразбирањата помеѓу претседателот на воениот суд и валијата. Последниот плашејќи се да не предизвика сложени политички процеси во граѓанските судови, сите дела против обвинетите за револуционерна дејност ги препраќал до воениот суд. Меѓутоа, воениот суд одбивал да ги покрене овие дела со образложение дека тој имал наредба да ги суди само обвинетите за атентати.³⁰³⁹

Специјалниот воен суд осудил 35 мина, од кои 4 на смрт, а останатите на разни временски казни. Делата против 29 мина биле испратени на редовните судови, 23 биле оправдани, а за делата на 266 души воениот суд се произнел како некомпетентен.³⁰⁴⁰ Од осудените најголем дел биле Велешани и Кукушани, блиски роднини и пријатели со гемициите. Тие биле осудени затоа што имале врски со нив. Меѓу нив бил и татко му на Јордан

3037 В. Георгиев и С. Терифонов, История на българите..., 419.

3038 Исто.

3039 С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., 239-240.

3040 АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4278, No. 567, 11.07, 1903.; Кај Силјанов стои малку поинаков распоред на овие бројки. Според него биле осудени 33. Силјанов веројатно не ја вклучил пресудата на 2 лица, кои бил протерани по своите родни места. Поаѓајќи од тука, тој изнесува дека биле оправдани, 25 души. Всушност, тоа биле 23. (Види: Хр. Сиљанов, цит. дело, т. 1, 264. Воениот суд ги осудил **на смрт**: Павел Шатев, Марко Стојанов, Георги Богданов и Милан Арсов. **На вечен зајвор**: Алекса Тошев Минев од Велес и Никола Димитров Јорганџиев; **На 15 години**: Хрито Георгиев Хаџи Зулфов од Кукуш, Гоце Николов Тишин, Андон Георгиев Тренче, и Кочо Димов Јовов од Куш; **На 10 години**: Петруш Георгиев Хаџи Зулфов од Кукуш, Никола Тенчев Бочваров - Кукуш, Гоце Андонов Икономов - Кукуш, Никола Сечков, Иван Лазов Бошков и Илија П. Јорданов тројцата од Велес. **На 6 години**: Свештеникот Георги од Градобор, Атанас Георгиев од Кукуш; **На 5 години зајочение на Родос**: Иванчо Велков од Кавадарци, Михаил Ѓошев од Скопје, Костадин Битраков од Охрид; **На 3 години**: Борис Кртов - Велес, Јордан Ташев Хаџи Зулфов - Кукуш, Саздо Серафимов - Велес, Иван Петров Попјорданов - Велес, Ѓоше П. Јорданов, Петар поп Јорданов, **На 5 години зајвор**: Илија Малинџин Велес, свештеник Лазо Јорганџиев, Тодор Иванов Панов; **На 8 години зајочение на Родос**: Георги Ефтимов, Георги Савов и Ефрем Хаџи Пејков. (АМ. ф. БГК - Солун, мф. 4278, No. 617, 26, јули 1903.)

поп Јорданов, осуден само затоа што бил негов родител.³⁰⁴¹ Без причина на 5 години заточение, биле осудени Иван Велков и Георги Битраков.³⁰⁴²

На 19 јули (ст. стил), специјалниот воен суд бил затворен. Притоа, делата против 29 мина ги препратил до солунскиот валија. Меѓу нив биле: И. Гарванов, Д. Мирчев, И. Сапунаров, директорот на солунската гимназија Георги Радев, Д. Кондов, Ј. Кондов, К. Самарџиев и други.³⁰⁴³ Точно по еден месец, за разгледување на нивните дела по заповед од Цариград бил формиран вонреден суд. Негов претседател бил Омер Љутви-ефенди (претседател на солунскиот апелационен суд), а членови биле: Костантинди-ефенди (муавин на солунскиот валија), Сали-ефенди (член на солунскиот идаре меџлис), Исан-ефенди и Али Риза-беј (двајцата членови на солунскиот апелационен суд).³⁰⁴⁴ Овој суд како членови на Централниот револуционерен комитет ги обвинил: И. Гарванов, Ј. Кондов, Д. Мирчев, Диме Ничев, Трајко Гочев, Никола Влахов, Христо Влахов и Мицо Пиргов.³⁰⁴⁵ Делото против нив било разгледано на 4/17.09.1903 година. Со исклучок на Никола Влахов и Мицо Пиргов кои биле оправдани, останатите биле осудени на вечен затвор. Истиот ден на вечен затвор биле осудени 16 селани од Богородица и Петричко.³⁰⁴⁶

Гемиџиите останале во солунскиот затвор, очекувајќи го исполнувањето на смртната прсуда. Таа им била заменета со доживотно заточение. Во мај 1906 година, тие биле одведени во Фезан - Африка. Таму во почетокот на 1908 од болест починале Марко Бошнаков и Милан Арсов. Набрзо нивните черепа биле донесени во Македонија од П. Шатев и Г. Богданов, кои биле амнестирани со Младотурската револуција.³⁰⁴⁷

³⁰⁴¹ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 265.

³⁰⁴² АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4278, No. 598, 21.07.1903.

³⁰⁴³ Исто, No.560, 19.07.1903.

³⁰⁴⁴ Исто, No. 680, 19.08. 1903.

³⁰⁴⁵ Исто, No. 629, 30.07.1903.

³⁰⁴⁶ Исто, No. 716, 5.09.1903.

³⁰⁴⁷ К. Битоски, Солунските атентати..., 210-215.

Гемиџиите биле бескрајни идеалисти. Тие и со смртта сакале да бидат корисни на ослободителното дело и татковината. Така непосредно пред атентатите, Орце се осигурил во друштвото "Њуорк" на 10. 000 франци, на име Симеон Радев. Притоа, го замоли Радев парите да ги предаде на Сарафов, зошто тој им дал 10 000 франци и ги помагал на разни начини. Орце не сакал да остане должен. Во писмото до Радев, Орце меѓу другото пишува: "Пред неколку месеци се осигурав на 10 000 златни франци, која сума по мојата смрт ќе ти биде исплатена. Сакам и со мојата смрт да бидам во полза на делото, за кое живеам, работам и ќе умрам - делото за ослободувањето на нашата скапа и сакана Македонија." ³⁰⁴⁸

6. Подготовките за востание во Солунскиот вилает се одвивале во зависност од состојбата на теренот и согласно определбите за карактерот за востанието. Во трите окрузи (Солунски, Серски и Струмички), подготовките биле во правец на засилено четничко дејствување проследено со терористички акции, без масовно учество на населението. Таквиот карактер на востанието, бил прифатен и подржан од повеќето нелегални раководители во трите окрузи.

Во полседните две години, Солунскиот вилает бил засегнат од последиците на Солунската провала, аферата Мис Стоп, врховистичка провокација 1902 во Воденско, Горноџумајско востание, масовните афери во Струмичко во 1901-1902 г., Солунските атентати, ³⁰⁴⁹ загинувањето на Гоце Делчев и неодржувањето на Конгресот за Серскиот револуционерен округ. Поради овие настани, вилаетот во еден подолг временски период неформално се нашол во перманентна воена состојба. Тоа посебно дошло до израз во првата половина на 1903 година. Османските военополициски потери станале составен дел на секојдневнието.

³⁰⁴⁸ Исто, 207-208.

³⁰⁴⁹ По Солунските атентати, дејноста на ЦК продолжиле да ја исполнуват, Х. Коцев и Б. Мирчев. (Хр. Коцев, Пртељудия на Илинденъ..., 56.); Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 275). Со оглед на фактот дека ЦК, бил десеткуван кога потребата од него била најголема, Б. Сарафов, заклучува дека по Солунските атентати, Солун започнал да се губи како центар. Оттука останало секој Округ да се грижи за себе. (Спомени на Борисв Сарафовъ..., 90). Со тоа биле отворени вратите на окружниот партикуларизам.

Османската империјата концентрирала значајни воени ефективи во Македонија. Според еден извештај од 20. 05.1903 г., од австроунгарскиот дипломатски претставник во Цариград, во Македонија, покрај редовните воени сили од III орда (80 баталјони), дополнително биле ангажирани 16 баталјони редифи и 38 баталјони илаве. Освен тоа, во секој момент можеле да се искористат трупите во Призрен, Ѓаковица и Пеќ, кои броеле 44 баталјони, 15 ескадрони и 10 батерии со 33 000 пушки, 15 000 сабји и 60 топови. Поради оваа импозантна сила Османското воено министерство не покажало загриженост поради востаничките подготовки во Македонија.³⁰⁵⁰ Според, К. Битоски, до 1 јуни 1903 година, османските воени сили во Македонија изнесувал 80 баталјони низами на редовна служба, 3 баталони низами од Смирна, 54 баталјони редифи (16 од европскиот и 38 од азискиот дел) и 38 баталјони илаве од III орда. Или вкупно 175 баталјони со околу 150 000-160 000 војска.³⁰⁵¹

Покрај тоа, Портата се плашела од поширок ангажман на војската, бидејќи таа не правела разлика и еднакво би ги гонела сите христијани, а тоа можело да ја возбуди Европа.³⁰⁵² Османската интелигенција, посебно офицерите јавно зборувале дека војската треба да добие одврзани раце. За жестока пресметка бил и Хикмет-беј, директор на политичкото одделение во вилаетот. Францускиот вицеkonzул, слушнал разговор меѓу двајца офицери, дека аскерот треба да добие слобода за дејствување, така што во наредните 100 години во Македонија да не се појави ниту една бунтовничка чета.³⁰⁵³ Од друга страна во Солун постоело недоразбирање помеѓу валијата Хасан Фекми-паша и командантот на III орда Мушир Хаџи Хаири-паша.³⁰⁵⁴

³⁰⁵⁰ Документи од Виенската архива за Македонија 1879-1903, подбор, редакција и коментар, Томо Томоски, Скопје 1955, 114.

³⁰⁵¹ К. Битоски, Дипломатски одгласи за Илинденското востание..., 144.

³⁰⁵² АМ, ПО. мф. 454, шп. бр. 735, 14.08.1903, Солун.

³⁰⁵³ Исто.

³⁰⁵⁴ Исто.

Бројните крстаречки потери во текот на мај-јуни 1903 г., заплениле значајно количество оружје, муниција и распрскувачки материјали. Според изјавите на Хилми-паша, во мај биле заплени 1 163 пушки, 76 револвери, 33 169 куршуми, 391 кг. динамит и 203 бомби. Во јуни биле заплени 552 пушки, 151 револвер и 21 767 куршуми. Вкупно во двата месеци биле заплени 1 715 пушки, 227 револвери и 54 936 куршуми.³⁰⁵⁵

Според една "Студија за ситуацијата во Македонија", испратена од Министерството за војната до Министерството за надворешни работи на Франција,³⁰⁵⁶ главна причина за немирната состојба во Македонија е "пред сè, неподносливата ситуација што на христијаните им ја создадоа муслиманите, Албанците и други, ситуација што турската администрација ја одржува намерно или е неспособна да ја подобри; тоа е патем, и отворената интенција на силите да го одржат статус-квото, иницијатива што не им остава на Македонците никаква надеж да се избават од споменатава ситуација".³⁰⁵⁷ Во Студијата се констатира: "Дури и кога султанот би сакал да спроведе сериозни реформи, а сето минато говори против слична замисла, колку и да е апсолутна неговата власт, таа ќе се судри со верскиот фанатизам, кој секој пат ќе му пречи на муслиманот не само да го смета Гауринот како рамноправен, туку и да го третира добронамерно ... султанот ... откако дозволи ситуацијата од година во година да станува се потешка во Македонија, македонскиот селанец станува сè повеќе свесен за своето достоинство". На крај се заклучува дека за кризата во Македонија не постои друго решение, освен едно "стравотно востание на христијаните во Македонија ... очекувајќи дека на тој начин ќе предизвикат интервенција на Европа и дека ќе постигнат автономија на Македонија".³⁰⁵⁸

³⁰⁵⁵ А. Шопов, Дневник..., 96.; Според Х. Татарчев, по Солунските атентати, власта на еден жесток начин собрала 1 715 пушки, 88 300 патрони, 390 кг. динамит, 200бомби и друго. (Д-р Х. Татарчев, Втрешната..., 186.)

³⁰⁵⁶ К. Битоски, Дипломатски одгаси за Илинденското востание..., 138.

³⁰⁵⁷ Исто, 139.

³⁰⁵⁸ Исто, 143.

Во јуни по барање на ЦК бил изработен **Општ план за востанието**.³⁰⁵⁹ Во него се вели дека согласно Солунскиот конгрес и Советувањето во Софија треба да се води партизанска борба. Притоа, сите сили да дејствуваат истовремено и насекаде, без да востане населнието. Целта на борбата не била да се победи Турција, туку, таа да не може да ги победи востаниците. Оттука, востанието требало да биде долготрајно, макар и послабо, отколку силно, но краткотрајно. На тој начин, борбата требало да продолжи барем до зимата, а тогаш да се прогласи дека таа ќе продолжи идната пролет. Така, на Турција и се одземала можноста да изјави дека редот е воспоставен, а Европа ќе види дека "никогаш нема да бидеме уништени до крај". Во општиот дел од планот за востание се истакнува дека од февруари 1903 година, без формално да биде прогласено востанието, положбата во Македонија во очите на Европа била востаничка. Оттука се препорачува, да се распоредат силите и средствата, за да започне вистинска востаничка положба.

Според планот, востанието требало да започне откако ќе созрее житото и откако ќе започне зголемувањето на ноќта во јули. Со оглед на расположивата муниција, се предлага борбите да не започнуваат пред јули за да се издржи до зимата.

Истовремено била разработен организацијата на востанието. Македонија била поделена на 6 востанички окрузи, а седми бил Одринскиот. Притоа: *I востанички округ е Битолски*. Во него влегуваат: Костурско, Леринско, Битолско, Охридско, Дебарско, Кичевско, Демирхисарско, Крушевско, Прилепско, Велешко и Мариовско. *II востанички округ - Кожу*, ги опфаќа: Гевгелиско, Еницевардарско, Воденско и Тиквешко. Во *III востанички округ - Беласица* влегуваат: Кукушко, Солунско, Дојранско, Поројско и Петричко. *IV востанички округ - Пирин*, за западна граница ја има реката Струма. Во него влегуваат: Мелничко, Кресненско со Цумајско (од левата страна на Струма), Разлошко, Неврокопско, Драмско, Серско и

³⁰⁵⁹ Планот бил изработен помеѓу 5 и 28 06.1903. Види: В. Георгиев и С. Трифонов, *История на Българите...*, 427.

Демирхисарско. *V округ е Струмичко-Малешевски.* За негов центар е определен Готен. Во него влегуват: Струмичко, Радовишко, Малешевско, Пијанечко и делот од Цумајско,(десно од Струма). *VI округ е Овчийолски.* За негов стратешки центар е определен Црн врв-Лисец. Притоа во него влегуват: Штипско, Скопско, Тетовско, Кумановско, Паланечко, Кратовско и Кочанско. *VII округ-Одринско.*

Окружите се делат на востанички околии. Секоја околија има по неколку чети од 15 до 30 души. Секоја чета имала началник, подначалник, 2-3 искусни четници, 2 интенданти, а останатите биле работници на возраст од 18 до 40 години. Четите биле нумерирани според околиите како на пример 3 чета од II околија на IV востанички округ.

Четите имале должност да ги напаѓат помалите турски единици по селата, напад на караули, стражи, мали одделенија, потери и курири. Истовремено е допуштено напад на турските складови со оружје заради грабеж и уништување. Освен тие дејства се предвидува рушење и напад на европски јавни градби, возови, железнички мостови, тунели, телеграфски линии и станици. Планот предвидува рушење на згради покрај рудниците експлоатирани од Европејци, рушење на јавни турски градби, кредитни институции, банки, минирање на патиштата и слично. Нападот на турските села и чифлици е дозволен доколку правеле штета на македонските села и да се олесни слободното оперирање на четата. Притоа се потенцира никако да не се убиват жени и деца, а да се избегнува и посегаето врз странските државјани.

Според инструкциите во Планот, нападите обично требало да се изведуват ноќе. За секој напад требало да се изготви претходен план и да се определува место за собирање на востаниците по акцијата. За изведување на посложени задачи е допуштено здружување на повеќе чети. При напад треба да се дејствува брзо, енергично и решително, притоа да се зачува четата. Во принцип да се избегнуват судирите со поголеми единици. Бидејќи војската обично напаѓа во долови, кривини и слично, во таквите места да се испраќат извидници. Кога непријателот е силно раздвижен, четите треба да се притајуват. Малите чети се сметат за најпо-

годни. Додека поголемите чети биле практични за првата ноќ и при крајот на востанието за да се изненади непријателот и да се постигне поголем ефект. Првиот и последниот ефект не треба да се сватат како генерален судир кој може да заврши несреќно. Од успехот на првата акција зависи моралот на борците. Со оглед на партизанскиот карактер на востанието на началниците им оставена слобода во одлучувањето.

Со Планот е определен и односот кон невооруженото население. Притоа изрично се потенцира дека селаните, жените и децата треба да останат во селата и да им помагаат на четите. Нивното движење околу четите и селата е опасно за нив и за востанието, бидејќи лесно можат да бидат откриени од војската која ќе постапи безмилосно. Во такви околности востаниците ќе бидат принудени да го напуштат партизанското војување и да ги бранат селаните. Доколку жените, децата и старците бидат изложени на масакар, востаниците треба да ги заштитат. Затоа, кога селаните ќе забележат таква опасност се препорачува да го напуштат селото и да се вратат откако ќе помине опасноста. Овие мерките за жените и децата се препорачуваат нè како добро, туку како помало зло.³⁰⁶⁰

7. Подготовки за востаничките дејствија во Солунскиот револуционерен округ започнале веднаш по Софиското советување. Во февруари 1903 г., во Гевгелиско пристигнале Сава Михајлов и Крсто Асенов со 18 товари пушки и динамит.³⁰⁶¹ Тие во реонот ги затекнале четите на Аргир Манасиев и Иван Карасулијата, меѓу кои постоело нетрпение. Оттука, нивната прва задача била се изглади нетрпението меѓу двете чети. За таа

³⁰⁶⁰ В. Георгиев и С. Трифонов, История на Българите..., 427-431. Општите мерки од овој план накратко се спомнати во писмото од ЦК, препратено од Главниот штаб на Битолскиот округ, најверојатно до Скопскиот востанички округ. Според оваа писмо Скопскиот востанички округ се состоел од околиците: Штипска, Кумановска, Петричка, Паланечка и Кратовска. Очигледна е грешката со вбројувањето на Петричко. Од друга страна воопшто не се спомнати Скопско, Тетовско, и Кочанско. (Види : Ј. Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Илинденски зборник, 1903-1953, Скопје, 1953, 16-17.

³⁰⁶¹ Дим. Г. Диневъ, Изъ споменитѣ ми за 1903 г., Ил. Илинденъ, V/7-8 (47-48), София, 1933, 23.

цел на 20.02. (ст. стил) 1903, била одржана заедничка средба при што дошло до нормализирање на односите.³⁰⁶²

Тие денови А. Петков имал судир во с. Бојмица - Гевгелиско.³⁰⁶³ Поради предавство,³⁰⁶⁴ четата била опколена ноќта 23 спроти 24.02.1903 година.³⁰⁶⁵ Апостол, бил предупреден и имал можност навреме да го напушти селото. Но, тој одлучил да остане и да се бори. Притоа, четата ја поделил во два дела. Едниот дел под негова команда, бил во едната маала, а другиот под команда на братучет му Антон Иванов во другата.³⁰⁶⁶ Борбата започнала рано наутро и траела до доцна навечер, кога чета се пробила. Притоа загинале: Тано Петков Терзиев (брат на Апостол), Атанас Н. Тодев (секретар на четата) и Димитар Чавдаров од Карасуле. Додека, Ицо Пројчаков и Мицо Матрукалијата биле ранети. Ранетиот Ицо бил фатен и одведен во Солун, каде умрел в затвор.³⁰⁶⁷ Од турска страна бил убиен онбашијата (во моментот кога ја убедува чета да се предаде) и еден војник.³⁰⁶⁸ Во врска со овој настан бил арестуван коџо-башијата и тројца селани.³⁰⁶⁹ Подоцна се разбрало дека предавството било

³⁰⁶² Исто.; Спомени на Сава Михайловъ..., 93.

³⁰⁶³ Според Х. Шалдев, судирот на Апостол во Бојмица бил на 24.03.1901 г., (Х. Шалдевъ, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ планина, Ил. Илинденъ, IV/5 (35), София 1931, 13-14.); Поведувајќи се по Шалдев, датирањето на овој судир го прифатил и К. Битоски. Види: (К. Битоски, Апостол Петков Терзиев..., 31-35.). Меѓутоа, судирот е датиран со хронолошка грешка од 2 години и еден месец. Тој бил на 24.02.1903 година. Види: АМ, ф. БГК, Солун, мф. 4277, No.144, 26.02.1903.; Право II/42 (50), София, 1.03. 1903, 3, Право II (III)/43(1), София, 13.03.1903. Описот на Шалдев, кој го превзел и Битовски, во поглед на загубите на четата е идентичен со описот во изворите што ги користиме ние. Тоа е уште еден непобитен доказ дека споменатиот судир се одиграл на 24.02.1903, година.

³⁰⁶⁴ Право II/42 (50), София, 1903, 1.03.1903, 3.

³⁰⁶⁵ АМ. БГК- Солун мф. 4277, No. 144.

³⁰⁶⁶ Х. Шалдевъ, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ ..., 14.

³⁰⁶⁷ Исто.; Право II/42 (50).

³⁰⁶⁸ АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 144.; Според Право, од турска страна паднале еден онбашија, еден јусбашија и неколку војници и башибозук. (Право II/42 (50).); Додека според еден друг напис во Право во оваа битка загинале 14 души од турска страна. (Право II(III)/ 43 (1). Очигледно бројките во Право за загубите на турска страна се претерани.

³⁰⁶⁹ Право, II(III)/43 (1).; АМ, ф. БГК - Солун, мф. 4277, No. 144.

извршено од гркоманите во с. Крива. На предавниците, Ицо Пипчев и Туше Бакалов, кои побегнале, им биле изгорени куќите.³⁰⁷⁰

На 4/17.04.1903 г., Иван Карасулијата со својата чета во с. Бабјани - Еницевардарско, ги ликвидирал кехајата Коста Лармади, син му Михаил Лармади и нивните сопруги. За да ги спаси недолжните селани, Карасулијата испратила писмо до еницевардарскиот кајмакамот, со кое известил дека убиството го извршила четата. Оваа семејство било ликвидирано бидејќи претходната година извршило предавство на четата.³⁰⁷¹

По Солунските атентати дошло до нагло зголемување на четите. Тогаш кон чета на С. Михајлов и А. Манасиев пристапиле 19 младинци од Гевгелија.³⁰⁷² Така заедничките чети на С. Михајлов и А. Манасиев нараснале на 80 души. Истовремено желба за пристап кон четите искажале и неколку девојки од Гевгелија.³⁰⁷³ Подготовките во Тиквешкиот регион се одвивале под контрола на Петар Јуруков. Со оглед на слабото вооружување (околу 300 пушки) во реонот, Јуруков бил против масовно востание. До почетокот на востаничките акции едвај биле набавени 70 пушки. По Солунските атентати, тиквешката чета нараснала на 70-80 души. Заради полесно прикривање таа била поделена во 3 дела.³⁰⁷⁴

На 23.05.1903 г., на десетина километри од Солун во с. Градобор,³⁰⁷⁵ била уништена четата на Атанас Димитров Чопката (Градоборлијата). Четата, која броела 16 души била опколена во селото. Борбата траела цел ден. Од страна на Турците имало 1 убиен, а од чета 15 мртви и еден бил фатен жив.³⁰⁷⁶ Повеќето четници гледајќи ја безизлезната состојба се

³⁰⁷⁰ Хр. Шалдевџ, Изџ революционните борби во Паякџ..., 14.

³⁰⁷¹ АМ, БГК -Солун, мф. 4277, No. 273, 11.04.1903.

³⁰⁷² Дим. Г. Диневџ, Изџ спомениџ ми за 1903 г..., 23.

³⁰⁷³ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 165-166.

³⁰⁷⁴ Спомени на Петџрџ Хр. Јуруковџ..., 169-170.

³⁰⁷⁵ АМ, ф.бгк - Солун, мф. 4277, No. 439, 24.05.1903.

³⁰⁷⁶ Исто, No. 451, 28.05.1903. Меѓутоа според еден допис во Реформи, од четата загинале 7 души, а 8 се спасиле. Додека Турците имале значителни загуби. (Реформи V/26, Софија, 7.06.1903, 3.).

самоубиле. Подвојводата Мито од Мутулово, прво ја скршил пушката, а потоа се самоубил со револверот.³⁰⁷⁷

Кукушката револуционерна околија го земала централното место во "III востанички округ-Беласица". Подготовките во Кукушко се одвивале под контрола околинскиот војвода К. Асенов. За денот на востанието било изработено востаничко знаме. Коприната ја купила учителката Милка Ковачева-Романова, а знамето било изработено од Рајна Измирлиева, по идејна скица на Мицо Измирлиев.³⁰⁷⁸

Главната востаничка база на Кукушката околија било Арџанското езеро, каде постоеле складови од опрема, храна и колиби за востаниците. Кукушките чети биле откриени уште при нивното излегување. Кон крајот на мај и почетокот на јуни тие била принудени да дадат повеќе борби. Кај с. Драгомирци била откриена чета од 25 души, од кои 8 мина биле убиени.³⁰⁷⁹ Друг судир имало кај с. Крондирци, каде биле убиени 6 мина.³⁰⁸⁰ Убиените биле дојранчани, кои ја барале четата за да се приклучат кон неа.³⁰⁸¹ На 7/20. 06.1903., К. Асенов со 80 четници имал судир кај с. Грамадна.³⁰⁸² Притоа загинале 13 четници. Повеќето од нив биле млади што-туку излезени.³⁰⁸³ Во овој судир, Милан Делчев (брат на Г. Делчев) изгубил врска со четата и бил убиен кај с. Неманци.³⁰⁸⁴ По борбата кај Грамадна, четата на К. Асенов била изложена на постојани напади и прогон. Кај Меѓурек дала 12 жртви.³⁰⁸⁵ А, борби имало кај Мутулово, Мурарци и други места. Така кукушките карадачки села биле изложени на

3077 Реформи, V/31, София, 12.07. 1903, 4.

3078 Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 177.

3079 АМ, ф. БГК-Солун, мф, 4277, No. 497, 9.06.1903.

3080 Исто.

3081 Реформи, V/28, София, 20.06.1903,4.

3082 Исто.

3083 Реформи, V/ 29, София, 28.06.1903.; Во написот од претходниот број на Реформи стои дека кај Грамадна загинале 10 четници. Истата бројка стои и во извештајот на А. Шопов. (АМ. ф. БГК-Солун, мф. 4277, No.497.). Меѓутоа Реформи подоцна се корегира и истакнува дека покрај 10 убиени, биле пронајдени телата на уште тројца. Така вкупниот број на загинати четници кај Грамадна изнесува 13 души.

3084 Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 177.

3085 Исто.

перманентен воен притисок за да го предават оружјето. При една таква рација бил убиен кметот на с. Грамадна, Гого Терзиев.³⁰⁸⁶ Потерите извлекле 27 пушки од Мутулово, 40 од Мурарци и околу 100 пушки од Грамадна и Меѓурек. Прогонот се проширил и кон селата Алацилар, Калиново и други. Поради овој притисок, селаните се оплакале на конзулите во Солун. Тие ги прашале каде се продават пушки, за да купат и да ги предадат. Други побарале заштита од католичкиот владика во Кукуш.³⁰⁸⁷

За да го избегне прогонот четата на К. Асенов, се сместила во Араџанското езеро, каде планирала да го дочека почетокот на востанието. Таму биле и четите на Трајко Јотов (Ѓотов), Гоце Нисторов и Гоно Бегинин. На тој начин во Араџанското езеро се формирала една поголема групација од 110-115 души.³⁰⁸⁸ Тие биле откриени и опколени од 3 баталјони (2 200 души). Опсадата не ги дала очекуваните резултати. Безуспешен останал обидот да се потпали шамакот. По дваесетина дена била доведена полска артилерија.³⁰⁸⁹ Артилерискиот напад на езерото траел од 4/17 до 3/21 јули 1903 година. Меѓутоа, ноќта помеѓу 3-4/16-17 јули четата успеала да се извлече незабележана.³⁰⁹⁰ На 10/23 јули, војската добила заповед да се повлече. Поради таквиот исход власта била во конфузија. Од долгото стоење на сонце се разболеле околу 200 војници. Тоа влијаело деморализирачки врз војската и сите муслимани.³⁰⁹¹ За време на опсадата А. Мана-

³⁰⁸⁶ Реформи, V/29, София, 28.06.1903, 3.

³⁰⁸⁷ Исто.

³⁰⁸⁸ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 178.; А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1.; АМ, ф. БГК- Солун, No. 553, 8.07.1903, и No. 584, 16.08.1903.; No. 544, 2.07.1903.

³⁰⁸⁹ С. Дракул, Македонија од автономијата до дележот..., т. II, 268-269.

³⁰⁹⁰ Реформи, V/32, София 19.07.; БТА од Солун за извлекувањето на четата соопштува на 8.07.1903. (АМ. ф. БГК-Солун, мф 4277, No. 553, 8.07.1903); Рускиот конзул Гирс, за овој настан соопштува на 11.07.(ст.стил) 1903. (С. Дракул, Македонија од автономијата до дележот..., т. II, 268.); Оттука неточни се сведенијата дека опколувањето на чета во Араџанското езеро било од 22 јуни до 27 јули. Види: Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Илинденски зборник 1903-1953, Скопје, 1953, 29.)

³⁰⁹¹ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., 268.

сиев и И. Карасулијата, извршиле демонстративен напад на мостот кај Мрзенци за да го свртат вниманието на војската.³⁰⁹²

Од Кукушко, четата на Асенов се префрлила во Еницевардарско. Набрзо таму дошло до судир кај селото Постол. Во борбата учествувале четите на К. Асенов, А. Петков и Трајко Јотов.³⁰⁹³ Турците имале 4 убиени и 5 ранети, а од страна на четата 2 убиени. Војската запалила 6 куќи и убила 6 невини селани. Целото село било опљачкано.³⁰⁹⁴

По судирот кај Постол, К. Асенов и А. Петков заминале во с. Корнишор, Еницевардарско. Во тамошната црква на Илинден биле осветени Кукушкото и Еницевардарското знаме.³⁰⁹⁵ Овој момент К. Асенов сакал да го одолговечи со својата венчавка со Ана Малешевска. Тоа предизвикало настрание против него. Притоа се појавиле гласини: "Ние ќе правиме востание, а тој се жени".³⁰⁹⁶ Нередите ги започнал Гоно Бегинин, кој претендирал за Кукушкиот реон, на поттик од Димитар Битраков.³⁰⁹⁷ Бегинин искажал желба да биде кум на младоженците, но бил одбиен од Асенов. Кум останал Трајко Јотов. Додека траела венчавката в црква, Бегинин надвор ги поттикнувал четниците против Асенов. По венчавката четите заминале за Корнишорската корија. Патем избила расправија. Во таква ситуација курирот Костадин Корнишорски го извлекол и засолнил К. Асенов и А. Малешевска. Следниот ден Асенов им се обратил со писмо во кое истакнал доколку неговата венчавка се смета за грев, тој ќе се самоубие, а доколку го почитуваат да му соопштат за да се врати.³⁰⁹⁸ Т. Јотов го прочитал писмото пред сите четници. Притоа било решено курирот Костадин со четниците Киро Новоселски и Мицо Големанов да

³⁰⁹² А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 333.

³⁰⁹³ Според А. Динев, овој судир бил на 2 јули, што не е точно. (А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 334). Според Т. Влахов судирот кај Постол бил на 28 јули, што е поблиску до вистината.

³⁰⁹⁴ Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание..., 30.

³⁰⁹⁵ А. Динев, Илинденската епопеја..., т. 1, 334.; Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 179-180.

³⁰⁹⁶ Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 181.

³⁰⁹⁷ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 334.

³⁰⁹⁸ Исто, 335-336.

заминат кај Асенов и да го доведат. Зад нив тајно тргнал Гоно Бегинин. Кога ги стасал тој им рекол дека одлуката била променета и дека Асенов треба да се убие. Притоа, Бегинин го подготвил М. Големанов да го убие Асенов. Тој бил убиен на спиење од Големанов, кој бил стражар. Поради овој настан во Гевгелиско бил формиран револуционерен суд. Во него влегле: С. Михајлов, А. Манасиев, Стефан Димитров, Христо Стојанов, Божин Попстаматов, Трајко Јотов и Кочо Колиштрков. Судот донел смртна пресуда против физичкиот убиец М. Големанов, која веднаш била исполнета. Поттикнувачот на убиството Г. Бегинин побегнал во Бугарија.³⁰⁹⁹ Убиството на К. Асенов го сменило текот на востаничките дејствија во Кукушко³¹⁰⁰, Ениџевардарско и делумно Гевгелиско.

Убиството на Асенов, го одложило почетокот на востанито во Ениџевардарско. Тамошните подготовки се одвивале под раководство на А. Петков. Регионот бил слабо вооружен. Поради настаните во Солун, биле добиени само неколку десетини пушки. Најголемиот дел од нив (27 пушки), биле поделени на пунктот Грубевци. А. Петков од раководното тело побарал неколку тенекии и шишиња со експлозив, за да послужат како бомби. Ениџевардарската чета со поддршка на месната милиција имала задача да ги сече телеграфските линии, да дејствува по мостовите,

³⁰⁹⁹ Исто, 336-337. Подоцна во Софија од Задграничното претставништво бил уапсен Гоно Бегинин. Меѓутоа, се спасил поради вмешувањето на брат му на К. Асенов. (Исто, 337). Во врска со убиството на К. Асенов, од Организацијата бил подозрен Георги Влахов (брат на Димитар Влахов). Меѓутоа, наместо Г. Влахов, по грешка бил убиен неговиот другар. Г. Влахов побегнал во Египет. (Спомени на Димитар Влахов, - ракопис, 99-100.). Според Х. Татарчев, ликвидацијата на физичкиот убиец М. Големанов не го задоволело Задграничното претставништво. ЗП, спровело опширна истрага. Меѓутоа, извештајот од ЦК, составен од Х.П.Коцев, внел повеќе мистерија со што уште повеќе го збунил ЗП. Оттука, Татарчев вели дека ЗП, останало со убедување дека убиството на Асенов било извршено барем со знаење на некој од членовите на ЦК. (Х. Татарчев, Втрешната..., 182-183.)

³¹⁰⁰ На 1.09.1903, кукушката чета на Гоце Нисторов била нападната кај Амаатово. Во битката едно подруго загинале 4 знаменосци. Три дена подоцна четата имала судир на Гандач. (Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 81). Според, М. Пандевски, борбата на Г. Нисторов, кај Амаатово била на 31 август. (М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 392). Додека пак според Х. Силјанов, Борбата на Г. Нисторов кај Амаатово била на 18.08, а кај Гандач, на 21.08.1903. (Х. Силјанов, цит. дело, т. I, 351).

да го отежне движењето на возовите и така да го попречи движењето на војската кон Југозападна Македонија.³¹⁰¹

Во предвечерјето на востанието, Апостол ги распределил задачите помеѓу раководните тела. Притоа, селата: Тумба и Бојмица со подршка на милиционерите, требало да ја потпомагат атентаторската група на С. Михајлов и А. Манасиев. Од Грубевци требало да ја прекинат телеграфската линија и да ги пресечат столбовите меѓу Ениџевардар и мостот кај Куфалово. Гуменџе требало да даде 4 решителни момци за напад на тамошниот гарнизон.³¹⁰²

На 19.07/1.08.1903 Захариј Ѓорев со 20 мина милиционери ги прекинал телеграфските линии, ги пресекол столбовите и се прибрал во Корнишорската корија кај Апостол. Ден пред тоа, тука пристигнал К. Асенов. Настаните во врска со убиството на Асенов го расколебале духот кај четниците на Апостол. Тој ги отпуштил невооружените милиционери и неколку десетини од кукушката чета.³¹⁰³ Оттука задоцнило реализирањето на другите планови. Нападот на Гуменџе, кој бил планиран за 20.07/2.08.1903, бил изведен на 27.07/9.08. 1903 година.³¹⁰⁴ Од внатрешните атентатори само еден успеал да фрли бомба во месниот гарнизон при што ранил неколку коњи. Останатите терористи биле неуспешни. Во меѓувреме Апостол нападнал однадвор.³¹⁰⁵ Во судирот имало еден убиен. Следниот ден сите христијани се затвориле по своите куќи. Притоа војската нападнала еден цивил, кој по 3 дена умрел. Истовремено жителите биле повикани да излезат и да не се плашат. Тогаш започнало нивното затварање. Според еден список, составен од Грците за 2 дена биле уапсени повеќе од

3101 Хр. Шалдев, Изъ революционнитѣ борби въ Паякъ..., Ил. Илинденъ, IV/7(37), 14.

3102 Исто.

3103 Исто, 15.

3104 Според Шалдев, нападот на Гуменџе бил изведен на 2.08/15.08.1903 година. Меѓутоа, според еден извештај до генералниот инспектор Хилми-паша нападот на Гуменџе бил на 27.07/9.08. 1903 година. Види: С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дел-ежот..., т. III, 35.

3105 Х. Шалдев, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ..., Ил. Илинденъ, IV/7(37), 15.

80 души. По неколку дена 60 од нив биле одведени во Солун.³¹⁰⁶ Нападот на Гуменце имал демонстративен карактер.

Следниот ден на 28.07/10.02, А. Петков планирал да го нападне гарнизонот во с. Крива, кој броел 30 души. Аскерот навреме бил известен од гркоманите и се прибрал во Гуменце. Заедно со аскерот заминале и тројцата гркомани, кои шпионирале. Нивните куќи биле запалени, а биле убиени двајца гркомани. Исплашените селани сакале да побегнат со четата. Во тоа ги спречил Апостол, кој им советува да отидат во Гуменце и да ја известат власта дека палењето на куќите и двете убиства ги сторил неговата чета.³¹⁰⁷

Брзо потоа, Апостол имал судир кај с. Рамна, каде загубил 1 борец. Оттаму се повлекол во планинските предели на Пајак.³¹⁰⁸ На 12/25.09.1903, А. Петков и И. Карасулијата воделе голема борба со многуброен аскер на Гандач.³¹⁰⁹ Тие со писмо ги повикале началниците на гарнизоните во Гуменце и Гевгелија. Четите завзеле добра позиција и ја пропуштиле војската да навлезе во клешта. Поради тоа нејзините загуби биле големи. На крај четите се извлекле со јуриш, фрлајќи бомби.³¹¹⁰ По 2 дена Апостол имал нов судир со аскерот кај "Голата Чука".³¹¹¹ Во ноември во Еницевардарско била извршена демобилизација на борците.³¹¹²

³¹⁰⁶ Тројца од приведените си ја признале вината и биле осудени на по 101 година, а 14 души биле осудени на по 3 години. (С. Дракул, Македонија меѓу автономијат и дележот..., т. III, 35).

³¹⁰⁷ Изъ революционитѣ борби въ Паякъ..., Ил. Илинденъ, IV/7(37), 15.

³¹⁰⁸ Исто,

³¹⁰⁹ Исто 16. Шалдев, пишува дека во оваа борба учествувале 1200 души аскер наспроти 130 комити. Меѓутоа, тој истакнува дека покрај оваа борба, А. Петков, И. Карасулијата и Георги Ѓотев на Гандач дале уште една борба на 10.10.1903 година. (Исто, 16) Борбата што Шалдев ја опишува на 10.10.1903г., кај А. Динев и Х. Силјанов е дадена како борба која се одиграла на 12.09.1903 г. Види: А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 344-345.; Х. Сиљановъ, цит. дело, т.1, 351. Двете борби не се потврдуват низ други извори. Според Т. Влахов, на 3-4.09.1903 година, судир на Гандач имал и кукушкиот војвода Гоце Нисторов. (Т. Влахов, Кукуш и неговото историческо минало..., 81). Со оглед на несигурноста на хронолошките податоци кај Шалдев, ние се определивме според Х. Силјанов и А. Динев дека на Гандач имало една борба и тоа на 12/25.09.1903 година.

³¹¹⁰ А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 344-345.

³¹¹¹ Х. Сиљановъ, цит. дело, т.1, 351.

³¹¹² Х. Шалдевъ, Изъ революционитѣ борби въ Паякъ..., Ил. Илинденъ IV/7(37), 16.

Воденската околија зала слабо учество во востаничките дејствија. На 4.08.1903 е забележан еден судир со потерите кај Острово, западно од Воден. Од четата имало 14 загинати, а од турска страна 3 загинати и еден ранет.³¹¹³ На 10 август имало судир кај с. Горно Родево. Четата се борела под водство на месниот војвода Атанас Крстев. Се посочува дека овде турските загуби биле 30 војници.³¹¹⁴ На 24 август (ст.стил) бил извршен атентат на железничката линија помеѓу Острово и Владово.³¹¹⁵ Воопшто во Воденско имало 6 судири во западниот дел кој граничи со Битолскиот револуционерен округ. Според М. Пандевски, кој ги акцептира ставовите на Ѓ. Петров, востаничкото движење во Воденско било слабо поради конзервативно-опуртонистичкиот состав на градското раководно тело, кое повеќе било загрижено за своето спокојство.³¹¹⁶ Меѓутоа, треба да се имат во предвид последиците од врховистичката провокација во 1902 година со т.н. "Тушимско востание".

С. Михајлов и А. Манасиев по добивањето на известувањето за денот на почеток на востанието, организирале советување. Притоа заклучиле дека тие, не ќе можат да превземат други акции, освен атентати по железничката линија.³¹¹⁷ Тие испратиле окружно по селата во Гевгелиско со кое ги известиле дека Илинден е прогласен за ден на востанието. Притоа образложили дека Гевгелиската околија нема да востане масовно поради недостаток од оружје. Населението било известно да се однесува како и дотогаш, да ги помага четите, да ги исполнува нивните наредби и дека тие ќе водат партизанска борба.³¹¹⁸

Пред Илинден, во Гевгелиската околија биле четите на С. Михајлов со 33 души, А. Манасиев со 38 и И. Карасулијата со 24 души, или

³¹¹³ Љ. Лапе, Неклку нови документи за 1903 година, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 6, Скопје, 1953, 262.

³¹¹⁴ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 394.

³¹¹⁵ Х. Сиљанов, цит. дело, т. 1, 349.

³¹¹⁶ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 394.

³¹¹⁷ Спомени на Сава Михайловъ..., 94.

³¹¹⁸ Б. Мирчев, Спомени на Аргир Манасиев, II Известия на института по история, София, 1960, т. 8, 325.

вкупно 95 четници. На Илинден трите чети се нашле во непосредна близина на Гевгелија.³¹¹⁹ Според српскиот конзул од Солун, комитите на 2 пати му јавувале на гевгелискиот кајмакам дека ќе го нападнат градот. Поради тоа оружјето било поделено по турските куќи и џамиите. Затоа таму немало ниту една пушка, ниту фишек резерва..³¹²⁰

Меѓутоа, четите воопшто немале намера за напад на градот. Тие ја надгледувале железничката станица, која планирале да ја нападнат со динамит.³¹²¹ Притоа констатирале дека таа е добро обезбедувана затоа се ориентирале на најблискиот железничкиот мост. Атенатот врз него бил извршен ноќта на 28.07/10.08.1903 година.³¹²² Акцијата била внимателно изведена. Од безбедносни причини кон Гевгелија биле поставени 3 заседи од по 12-15 души. Кон село Мрзенци бил распореден И. Карасулијата, а со поставувањето на експлозивот биле задолжени десетина души под раководство на С. Михајлов и А. Манасиев. Од поставените 28 парчиња динамит, само 4 не експлодирале.³¹²³ Мостот во должина од 8 метри целосно летнал во воздух, делумно биле оштетени и извиткани шините во растојание на 120 метри од мостот, а на 100 метра зад него биле искршени спојниците.³¹²⁴ Во врска со овој настан, Управата на источните железници до австрискиот амбасадор во Цариград, баронот Каличе, пишува: "престапите на македонските револуционери сега се проширија и на нашите сопствени линии ".³¹²⁵

По оваа акција С. Михајлов и А. Манасиев се упатиле на север да го урнат мостот на линијата кај Демир Капија.³¹²⁶ Планот не бил реализиран поради предавството на еден Влав од с. Клисуре. Четата во јачина од

³¹¹⁹ Дим. Г. Диневъ, Изъ споменитѣ ми за 1903..., 24; Спомени на С. Михайловъ..., 94.

³¹²⁰ Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание..., 29.

³¹²¹ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 395.

³¹²² Спомени на Сава Михайловъ..., 95,; Документи од виенската архива..., 147.

³¹²³ Дим. Г. Диневъ, Изъ споменитѣ ми за 1903 ..., 23-24.

³¹²⁴ Документи од Виенската архива..., 147.

³¹²⁵ Исто.

³¹²⁶ Спомени на Сава Михайловъ..., 95.

53 души требало да се борат против многуброен аскер.³¹²⁷ Во тричасовната борба четата дала 7 жртви и 2 ранети.³¹²⁸

Набрзо потоа, османските воени сили го засилиле присуството во Солунскиот вилает и започнале претреси. Српскиот конзул во врска со тоа, пишува: "Во последните две недели ... состојбата е дотолку изменета, што поплаките против насилствата на војниците и башибозуците над селското население се побројни од порано ... пратиле војски ... од неколку точки - Кукуш, Гевгелија, Гуменце, Еницевардар и Солун - со намера да го исчистат Повардарието и околините ... од комити. Исто така ... ќе се вршат и претреси ... со цел да го земат оружјето на селаните".³¹²⁹

Во втората половина на септември гевгелиските чети имале судир со аскерот кај "Беш бунар", при што се извлекле без загуби.³¹³⁰ Следниот судир бил на 21 октомври кај с. Балинци. Притоа загинале 4 комити, а од турска страна имало еден загинат и еден ранет.³¹³¹ Кон крајот на востанието биле направени уште два обиди за атентати по железничката линија. Првиот пат динамитот бил поставен на железничката линија во

³¹²⁷ Исто.

³¹²⁸ Во борбата загинале: Ташо Гочев - воен инструктор во четата на С. Михајлов, Христо Митренцев и Митко Јосифов од Гевгелија, Петар Јарчиев од Бајалци, Јордан Димов од Прилеп, Панде Маркудов од Мачуково и Милан Балчиев од Кукуш. Ранети биле: Димитар Динев од Гевгелија и Тодор Чочков од Серменин. (Дим. Г. Диневъ, Изъ споменитѣ ми..., 24; В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 182-183.). Според С. Михајлов во судирот загинале 6 мина. (Спомени на С. Михайловъ..., 95). Според, С. Михајлов и Д. Динев судирот кај Д. Капија бил на 24.08 (ст. стил). Меѓутоа, според Шопов, судирот кај Д. Капија бил на 13/26.08.1903, Востаниците се бореле под водство на капетан Стојков против 1 200 души аскер. Нивната намера била да се завземе демиркаписката клисура. (Ат. Шоов, Дневник..., 99)

³¹²⁹ Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание..., 29.

³¹³⁰ Според В. Картов, судирот кај "Беш бунар" бил на 15.09.1903, (В. Картов, Гевгелија до Балканските војни ..., 184.; В. Картов, Сава Михајлов..., 88.) Според, С. Михајлов, судирот кај Ошин, бил на 25.09.1903. (Спомени на С. Михайловъ..., 95); Истиот датум го прифатил Силјнов. (Види: Х. Силянов, цит. дело, т.1, 348.)

³¹³¹ В. Картов, Гевгелија до Балканските војни..., 184. Според еден документ од руска провиниенција, на 23.11.1903 г., во Балинци влегла една чета комити. Војската која била известена за тоа следниот ден го опколила селото. Дел од комитите побегнале а други се скриле во селото. Претресот по куќите започнал во присуство на кметот Христо Андонов. Притоа се покажало дека комитите се кријат во неговата куќа. Кога биле откриени, тие отвориле оган при што го убиле кметот Христо и раниле еден заптија. (С. Дракул, Македонија меѓу автономјата и дележот..., т.III, 90)

близината на с. Смоквица. Но тој не се активирал поради лошите петарди. При следниот атентат бил исфрлен само последниот вагон.³¹³²

Во ноември во гевгелискиот регион била извршена демобилизација. С. Михајлов, А. Манасиев и И. Карасулијата заминале за Бугарија со повеќето четници.³¹³³ За бодреење на духот кај населението, останала една група четници. Тие зимата ја поминале на Кожув во специјално подготвени колиби.³¹³⁴

Во Тиквешката околија, за денот на востанието било изработено револуционерно знаме. На него била претставена девојка како кине пранги, а со едната нога стои врз труп од мртов Турчин.³¹³⁵

Во почетокот на јуни Петар Јуруков извел пробна мобилизација во селата: Бегниште Ресава, Брушани и Правденик. Тогаш четата ликвидирала двајца Турци, поради што дошло до големото раздвижување на воените сили. Затоа, Јуруков распуштил дел од новодојдените борци.³¹³⁶ Четата била поделена во два дела. Едниот бил под команда на Јуруков, а другиот на Лазар Мишев. За да ги избегне судирите, четата времено престојувала во Прилепско. Во текот на борбите пред востаничките дејствија, загинале повеќемина четници.³¹³⁷

Почетокот на востанието во Тиквешкијата бил означен со потпалувањето на една беговска кула кај с. Положно, а бегот бил ранет.³¹³⁸ Овој напад предизвикал раздвижување на потерите и војската поради што четата се нашла во незгодна положба, уште на почеток. На 3 август, четата била опколена во близина на Шешково. Од обрачот се извлекле со јуриш по подоглга борба. Притоа загинале 17 комити, Турците имале 21 убиен. Веднаш потоа четата се повлекла кон Кожув.³¹³⁹ По овој судир во

3132 Спомени на Сава Михайловъ..., 96.;

3133 Спомени на Сава Михайловъ..., 96.

3134 Дим. Г. Диневъ, Изъ споменитѣ ми за 1903..., 27.

3135 П. Камчевски, цит. дело, 140-142.

3136 Исто, 143.

3137 Исто, 144-145.

3138 Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 170.

3139 П. Камчевски, цит. дело, 148-149.

Тиквешијата избила афера, која зафатила повеќе села. Притоа од ќотек, умреле 5 мина, а 7 мина биле стрелани.³¹⁴⁰

На 13 август, Јуруков бил откриен на Кожув кај с. Копришница. Од четата загинале 2, а од турска страна 7 мина. Тогаш бил заробен секретарот на четата Петраќо Костадинов, кој бил осуден на 101 година.³¹⁴¹ Наоѓајќи се во незгодна положба, Јуруков заминал во Азот-Велепско.³¹⁴² Оттаму во ноември, со 10 души од кои 8 мина Македонци и 2 Бугари од Кнежеството заминал за Бугарија.³¹⁴³

8. Струмичкиот револуционерен округ го сочинувал V востанички округ. Поради местоположбата, Струмичкиот округ бил од геостратешко значење за Организацијата и за османските воени сили. Низ него минувале значајни организациони канали кон Солунскиот и Битолскиот револуционерен округ. Оттука уште во почетокот на 1903 година во него биле концентрирани значителни османски сили. Тие требало да го спречат поминувањето на четите од Бугарија во внатрешноста на Македонија. Тое е една од причините поради што во овој округ не дошло до позначајни востанички дејствија. Од друга страна, во текот на последните години Струмичкиот округ бил засегнат од многубројни афери. Само во Струмичката каза, од 1897 до октомври 1902 година биле арестувани 741 лице, а 280 биле мачени.³¹⁴⁴ Кон тоа треба да се додадат и последиците од врховистичкото востание 1902 година, при што сериозно настрадале Џумајско и Петричко, а делумно Струмичко и Малешевско.

По советувањето во Софија за реонски началник во Струмичкиот округ бил определен Б. Сарафов.³¹⁴⁵ Меѓутоа, по неколкуте борби во

³¹⁴⁰ Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 170-171.

³¹⁴¹ Македония и Одринско. Мемоаръ, 81.; Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 171.; П. Камчевски, цит. дело, 149.

³¹⁴² П. Камчевски, цит. дело, 150.

³¹⁴³ Спомени на Петъръ Хр. Юруковъ..., 171.

³¹⁴⁴ Македония и Одринско. Мемоаръ..., 56.

³¹⁴⁵ Спомени на С. Михайловъ..., 92-93.; Спомени на Б. Сарафовъ..., 77.

Малешевијата, Сарафов во март го напуштил Струмичкиот округ и заминал за Битолско.³¹⁴⁶

Кон крајот на март за Струмичко заминал Христо Чернопеев. Групата со која ја префрлил границата броела околу 190 души. Во неа имало чети за Радовишко, Тиквешко, Велешко, Битолско, Кичевско и т.н. По преминот на границата, Битолчани се одделиле па така останале 130 души.³¹⁴⁷ Тие на Велики вторник, имале целодневен судир со аскерот кај с. Лески, Кочанско. Притоа дале 4 мртви и 1 ранет. На Велигден повторно биле нападнати во Малешевско. На помош им притекол врховистот Лефтеров, кој бил блиску. Од организационите чети паднале 7 мина, а од чета на Лефтеров 11 души. Оттаму се извлекле кон Струмичко. Околу една недела престојале во с. Невичино. Во меѓувреме десетина души се вратиле за Бугарија. Останатите ги обиколувале селата. Меѓутоа, поради претходните борби, патроните им биле при крај, а динамитот се распаднал поради влажното време.³¹⁴⁸ Во мај настрадала радовишката чета на К. Мазнејков, од која загинале 10 мина, меѓу нив и војводата.³¹⁴⁹ Овие настани ја отежнале положбата на Чернопеев, поради што морал да се врати во Бугарија за да екипира нова чета.

На 21.04.1903 г., низ струмичкото с. Костурино, поминала една чета од стотина души, и се упатила кон Валандово. Таа вечер дошло до судир меѓу 6 четници и една воена патрола при што од двете страни имало по една жртва. Истата ноќ во Куклиш, бил ликвидиран шпионот Васил Пеливан. Неговиот убиец по име Стојко, од исти причини ликвидирал и еден Турчин во с. Орманли. Веднаш потоа Стојко бил убиен од турските жители на селото.³¹⁵⁰

³¹⁴⁶ Спомени на Б. Сарафовъ..., 77-78.

³¹⁴⁷ Спомени на Чернџо Пѣевъ..., 67.

³¹⁴⁸ Исто, 69-70.

³¹⁴⁹ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 228-229.

³¹⁵⁰ Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија..., 32.

Во почетокот на мај во с. Смолари била подгонета четата на Алекса Поројлијата. Притоа дала 1 жртва.³¹⁵¹ На 28 јуни (ст. стил) на Аџица - Огражден, Алекса попаднал во заседа, при што загинал тој и уште еден четник, а еден бил фатен жив.³¹⁵²

Во август, Чернопеев повторно се обидел да навлезе во Струмичко со голема чета. Со него се движеле уште неколку чети за внатрешноста. Заедно броеле околу 250 души.³¹⁵³ Групата била откриена во Кочанско, а борбите со аскерот траеле два дена. Поради лошите временски услови и густата магла дале многу жртви. Едната група која заскитала во маглата дала 40 жртви, додека другата со која командувал Чернопеев дала 24 жртви. Поради тоа Чернопеев повторно не стасал во Струмичко.

Во Струмичкиот округ, иако немало позначајни востанички дејствија, на неговата територија се случиле повеќе судири. Тоа било резултат на силното воено присуство и организациони канали што минувале од тука. Сепак, Струмичката организациона мрежа пружала значајна поддршка при префрлањето на четите во внатрешноста на Македонија.

9. Подготовките за востаничките дејствија во Серскиот округ ги започнал Г. Делчев, веднаш по Софиското советување. По Делчевата смрт, подготовките ги продолжил Ј. Сандански. Тој уште во април се нашол во Бугарија за да се снабди со материјали и да екипира чета. Таму се задржал повеќе од еден месец. Сандански во Округот се вратил во втората половина на мај со околу 50 души, вооружени со берданки и манлихери. Со него биле: Никола Наумов, Димитар Стефанов, Пејо Јаворов, и други.³¹⁵⁴

Кога стигнал во Мелничко, Сандански одвоил 7-8 души под водство на Мирчо Кипров и го испратил во Драмско. Во меѓувреме избило

³¹⁵¹ М. Пандевски, Г. Стоев - Трката, Струмица и Струмичко..., 236.

³¹⁵² АМ, ф. БГК-Солун, мф. 4277, No.537, 1.07.1903. Според А. Динев, А. Поројлијата бил предаден од неговиот четник Мито Керанин, кој се предал на власта и учествувал во заседата преоблечен во турски алишта. (А. Динев, Илинденската епопеја..., т.1, 350).

³¹⁵³ Спомени на Чернџо Пѓевъ..., 69-70.

³¹⁵⁴ Спомени на Јане Сандански..., 40.

недоразбирање меѓу Јаворов и Сандански. Јаворов сметал дека тоа било поради ривалство. Јаворов инсистирал да се постигне спогодба со врховистот Јурдан Стојанов, кој се зацврстил во Г. Џумајско. Но, Сандански бил за негово разоружување. Освен тоа Јаворов сметал дека тој треба да застане на чело на четата на покојниот Д. Гуштанов. Меѓутоа, Сандански таму го испратил Мирчо Кипров. На крај Јаворов одлучил да се врати во Бугарија. Затоа му било одземно организационото оружје, муницијата и четничката опрема. Заедно со Јаворов се вратиле Н. Наумов, поручниците Наумов, Танушев и други.³¹⁵⁵

Летото, Сандански спровел опширни подготовки во Мелничко. Притоа, биле собрани 60 000 кг. пченица, биле испечени 6000 оки пексимит, биле создадени резерви од брашно, 200-300 оки сирење, опинци, и друг санитарски материјал.³¹⁵⁶

Во март под водство на Симеон Молеров во Бугарија била формирана чета од Македонци - доброволци. По пат до Банско, вежбале фрлање бомби и стрелање. Пред да стасат во Банско, Молеров лажно ги информирал дека во близината има аскер за да ја провери нивната психофизичка издржливост. До почетокот на востанието, четата агитирала по селата, ги организирила и подготвувала бојните сили, преведувала оружје и чети за другите околии од Серскиот округ и слично.³¹⁵⁷

Демирхисарскиот војвода Илија Крчовалијата за пополнување на потребите од оружје во својот реон во средината на мај за Софија го испратил Ѓорѓи Баждаров. Таму останал околу два месеци. Притоа од Задграничното претставништво извлекол педесетина пушки, муниција, стотина бомби, две вреќи бертолова сол, динамит, жица и механизми за активирање на експлозивот. Овој материјал до Демирхисарскиот регион бил пренесен преку Разлошко и Пирин.³¹⁵⁸

³¹⁵⁵ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 293-294.

³¹⁵⁶ Спомени на Јане Сандански..., 40.

³¹⁵⁷ Лазаръ Томовъ, Революционитѣ действия въ Разлошко презъ 1903 год. (спомени), Ил. Илинденъ, V/7-8 (47-48), София 1933, 27.

³¹⁵⁸ М. Пандевски, Македонското ослободително дело ..., т. II, 295.

Независно од напорите за обезбедување со оружје, Серскиот округ бил слабо вооружен. Впрочем на тоа се пожалил и Делчев при средбата со Д. Груев во Солун. За слабото вооружување во Округот влијаеле османските разоружувачки акции за време на Горноџумајското востание, по атентатот кај Ангиста, борбата кај Баница и по Солунските атентати. Оттука, напорите за набавка на дополнителни количини оружје ни од далеку не можеле да ги задоволат потребите. Од друга страна, подготовките се одвивале во услови на засилена османска контрола и терор, при што често прпопаѓале пратките.

По жестоката пресметка во Баница, Тефиков и Каран-паша со 40 запии ги запоседнале селата во Неврокопско и почнале со пребарување на оружје.³¹⁵⁹ Околу 15/28 мај во Солун биле доведени 44 души од Неврокопско и Разлошко со 22 оки динамит.³¹⁶⁰ Во таква ситуација Атанас Тешовалијата, ја поделил својата чета во две групи и започнал со прибирање на оружјето. Поради жестокиот настап на потерите при собирањето оружје, повеќе селани ги напуштиле своите домови и се собрале кај с. Голешево.³¹⁶¹ Тие биле заштитувани од четата на Димитар Кашалијата, која со војводата броела 4 души. Подоцна им се придружил потпоручник Танушев со 7 души, Георги Спанчовалијата со 3 и Атанас Тешовалијата со 12 души. Така се собрале 28 четници. Бројот на побегнатите селани бил 60 души од кои 40 вооружени. Тие се судриле со потерата на 25.05 (ст.стил) 1903 година во близина на селото Тешово. Поради густата магла, потерата налетала во заседа. Епилогот од 5 часовната борба бил 25 мртви Турци и 15 ранети, наспроти 1 загинал четник.³¹⁶²

Затегнатата состојба во Серскиот санџак се чувствувала во самиот Серес. Кон крајот на мај и почетокот на јуни, пазарот речиси не работел. Повеќето дуќани биле затворени, а за друга трговија не можело да стане

³¹⁵⁹ Реформи, V/27, София 1903, 3.

³¹⁶⁰ Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија, редакција и коментар Љубен Лапе, Скопје 1954, 241.

³¹⁶¹ Реформи, V/27, София 1903, 3.

³¹⁶² Исто.

ниту збор. Возовите се движеле празни со 20 -30 патници. Притоа на Македонците им било забрането да патуваат со железницата. Селаните имале дозвола да одат само по казалиските градови.³¹⁶³ Војската била распрската на сите страни по 30-50-100 души. Дотогашните гарнизони биле дуплирани. Тие претежно биле сместени по селата каде имало турско население. Аскерот ретко се сместувал во чисто македонските села. Воопшто состојбата била крајно напната и за Македонците и за Турците.³¹⁶⁴

Почетокот на востаничките дејствија во Серскиот округ бил предвиден за подоцна. Поаѓајќи оттука, ЗП на 29.07/11.08.1903 г., го информира началникот на боевите сили во Пиринско Ј. Сандански, дека започнало востанието во Битолскиот округ и дека со востание бил зафатен II востанички округ-Кожуф. ЗП го известува Сандански дека ќе испрати една сериозна сила за да раководи со акциите во Серскиот округ, а доколку тоа не успее ќе ги извести за да ги поделат раководните улоги меѓу себе. На крај се потенцира дека треба да започнат акциите во Серскиот округ.³¹⁶⁵

На 11/24.08. 1903 г., ЗП испратило ново писмо до Сандански и раководството во Серско. Притоа се потсетува за почетокот на востанието во I и II револуционерен округ, во Одринско и дека за 5-6 дена Чернопеев ќе се крене во Струмичко. ЗП информира за врховистичкото навлегување во Серскиот округ. Притоа, нагласува дека со врховистите формално не било постигнато ништо. Тие откако се нашле изолирани сами предложиле собраните пари да ги предават на ЗП, прифатиле револуцијата да ја претставува ЗП и дека тоа ќе го финансира вооружувањето на четите. На крај Сандански се предупредува дека не треба многу да се мисли, туку да ги поведе со себе селаните, макар и со кримки.³¹⁶⁶ По 3 дена ЗП испратило ново, овој пат остро предупредувачко писмо. Во него се вели дека воста-

³¹⁶³ Реформи, V/ 29, София 28.06.1903, 3.

³¹⁶⁴ Исто.

³¹⁶⁵ АМ, ф. ВМРО - поединечни документи, к. 1/1, ае. бр.4.; Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание..., 23.

³¹⁶⁶ АМ, ф. ВМРО - поединечни документи, к.1/1, ае. бр.5, Њ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание..., 46-47.

нието зело широки размери во многу послаби реони и не само што е неопходно акциите веднаш да започнат, туку "ќе биде престапна грешка од наша страна, ако продолжимо да стоиме пасивни". Освен тоа ЗП, искажува чудење зошто бил свикан Конгрес место да започне востание. И овој пат се подвлекува дека врховистите се ставиле во услуга на ЗП и ТМОРО, дека тие не претендирале на ништо посебно и поради тоа не треба да се игнорираат како сила. На Серчани им се препорачува со врховистите да се однесуваат тактички и да не ги гонат.³¹⁶⁷

Конгресот на Серскиот револуционерен округ се одржал од 18 до 20.08. (ст. стил) 1903 во месноста "Ливдака" во близината на с. Пирин.³¹⁶⁸ Претседател на Конгресот бил Димитар Стефанов.³¹⁶⁹ Меѓу делегатите се вбројуваат: Ј. Сандански, Мирчо Кипров, Георги Баждаров, Димитар Николиев, Иљо Крчовалијата, Стојан Филипов, Димитар Пенков, Димитар Лазаров, Симеон Молеров, Александар Радославов, Борис Галев, Милош и Александар Колчагови и други.³¹⁷⁰

Конгресот одлучил востанието да започне на 14/27.09.1903 (Крстовден). Востаничките дејствија да имаат партизански карактер проследени со терористички акции, без да се вовлекува населението. Востанито да започне во Демирхисарско - јужниот дел од Округот. Да се изврши атентат на мостот на Струма. Да се сечат телеграфските линии. Четите постепено и со здружени дејствија да ги започнат судирите со војската. За

³¹⁶⁷ АМ, ф. ВМРО - поединечни документи, к.1/1, ае. бр. 6.; Јб. Лапе, Нови документи за Илинденското востание..., 49.

³¹⁶⁸ Христо Тасев, Събитията в района на село Пирин през 1903 г., 90 години Илинденско-Преображенско въстание, София 1994, 161; Според Г. Стојанов неосновани се тврдењата дека Конгресот се одржал во првите дни на септември. Според него тој се одржал во деновите околу 20 август. (Георги Стојнаов, Илинденско-Преображенското въстание (1903) во Мелнишко, Пирински край, Благоевград 1996, 88-89.

³¹⁶⁹ Лазаръ Томовъ, Револуционитѣ действия въ Разлошко..., 28.

³¹⁷⁰ Исто.; Спомени на Яне Сандански..., 40-41; Х. Тасев, Събитията в района на с. Пирин през 1903 година..., 162. Кај Сандански место Стојан Филипов стои Филип - секретар на чета.

раководно тело на Серскиот округ биле избрани: Димитар Стефанов, Александар Радославов и Симеон Витанов.³¹⁷¹

Во август 1903 г. со дозвола на ЗП, врховистичките чети почнале да навлегуват во Серскиот округ. Првата покрупна врховистичка група-ција броела 160 души под водство на Јурдан Стојанов и Љубомир Стоенчев.³¹⁷² По нив пристигнале Цончев и полковник Јанков со околу 400 души. На тој начин во Округот се собрале околу 500-600 души под команда на врховистички војводи.³¹⁷³ Цончев, иако ги прифатил условите на ТМОРО, не можеле да се ослободи од своите разбирања. Така, Цончев пред дописникот Р. Пржеваљски изјавил: "Целта е ова: Македонија со своите партизански дејствија да ја исцрпи Турција, а потоа слободна Бугарија да удри со својата свежа, добро организирана армија...".³¹⁷⁴ Токму од таквите сваќања стравувале серските раководители. Оттука кај нив постоело, сомнеж во поглед на соработката со врховистите. На крај било одлучено таа да се прифати под услов, тие да се придржуваат до општиот план за востанието и да дејствуват каде што ќе бидат распоредени.³¹⁷⁵

При средбата со врховистите Сандански ги образложил разликите помеѓу ВК и ТМОРО. Притоа истакнал дека вмешувањето на врховистите во македонското ослободително дело дало повод да се мисли дека тоа се поттикнува и раководи од надвор, и 2. Кнезот Фердинад и бугарската влада преку врховистите сакаат да ја обезличат Организацијата и да ја искористат за свои цели. Понатаму Сандански истакнал: "Ние решително се спротиставивме на Вашите офицери зошто го знаевме нивното воспитување, нивните интимни замисли. Тие се луѓе, кои дале клетва за верност на бугарскиот кнез и на бугарската држава, затоа тие неможат да бидат друго, освен нивни слепи и послушни орудии. А пак ние не сакаме

³¹⁷¹ Спомени на Јане Сандански..., 41.; Лазаръ Томовъ, Революционитѣ действия въ Разлошко..., 28; Х. Тасев, Събитията в района на с. Пирин през 1903..., 162.

³¹⁷² Г. Ив. Белевъ, Изъ живота на четитѣ, Ил. Илинденъ, V/6(36), София, 1931, 15.

³¹⁷³ И. Катарџиев, Борба до победа..., т.1, 580.

³¹⁷⁴ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т.II, 414.

³¹⁷⁵ Исто, 415-416.

да ја замениме турската тиранија и турските султани со други такви, дури ни со бугарската тиранија и бугарскиот кнез. Ние сакаме Македонија да биде автономна, независна, слободна, Македонија на Македонците ... Вие ја сакате слободата на Македонија ... како средство, како етапа за идното завојување и присоединување, а кај нас слободата, автономијата на Македонија е легната во основа како цел. Ете каде е големата разлика меѓу Нас - внатрешните и Вас - врховистите".³¹⁷⁶ Меѓу другото, Сандански побарал врховистите да ги отстранат бугарските државни обележја (грбови и офицерски еполети).³¹⁷⁷

Врховистите биле свесни дека нивното опстојување во Македонија не било одржливо без поддршка на месното население и на Организацијата. Во врска со тоа секретарот на ВК, Г. Белев пишува: "Стапи ли во реонот на ВМРО, останати без местен курир, без точни и пресни сведенија за распоредот и позициите на Турците, ние бевме изложени на големи опасности, ние ризикувавме при секој наш чекор да најдеме на некое изненадување, на некоја турска заседа".³¹⁷⁸ Тоа било една од причините тие да се помират со наметнатите услови. По пристигањето на Цончев била одржана средба со Сандански. Врховистите го прифатиле планот за востание подготвен од Конгресот на Серскиот округ. Истовремено е извршена распределба на силите за заедничко дејствување. Во Главниот штаб влегле Димитар Стефанов и Иван Цончев. За негово престојувалиште биле определени планинските предели во близината на Банско.³¹⁷⁹

Поради засиленото раздвижување на четите и војската, борбите во Мелничката околија започнале порано од предвидениот ден за востание. На 30.08/12.09.1903 г.,³¹⁸⁰ кај "Св. Тројца", во близината на с. Пирин биле

³¹⁷⁶ Г. Ив. Белев, На гости у Сандански, Из живота на четитџ, Ил. Илинденџ, V/6 (46), София, 1933, 5-6.

³¹⁷⁷ Спомени на Јане Сандански..., 41.

³¹⁷⁸ Г. Ив. Белев, Изџ живота на четитџ..., 15.

³¹⁷⁹ Г. Ив. Белев, Вџстанието вџ Сѣрскиа револуционенџ окрџгџ презџ 1903 година, Ил. Илинденџ, II 10(20), София 1929, 4-7.

³¹⁸⁰ Спомени на Јане Сандански..., 42.; Меѓутоа, според Г. Белев, тоа било на 31.08/13.09.1903 година. (Г. Ив. Бѣлевџ, Бой около селото Пирин, Ил. Илинденџ, II/3 (13), София, 1929. 5.; Веројатно оттука се повел М. Пандевски, кој прифатил дека борбата

откриени здружните чети на Ј. Сандански, Димитар Зографов, Петар Дрвингов, Дончо Златков, Михаил Чаков, Ј. Стојанов и други. Првиот напад бил на позицијата на М. Чаков. По завршување на борбата било констатирано дека бил убиен Никола Гевгелиски од четата на Сандански, а недостасувале 6 мина од четата на Малчаков. Тие не учествувале директно во борбата, туку биле ангажирани како стражари. Затоа лесно биле фатени и избиени од Турците.³¹⁸¹ Според Сандански, турските загуби биле околу 80 души. Аскерот што доаѓал од Мелник, бил зачекан во заседа од 50 метри,³¹⁸² поради што многумина настрадале.

Следниот ден одредите на Цончев и Јанков во јачина околу 200 души имале судир кај месноста "Гарваница", повторно во близината на с. Пирин.³¹⁸³ Борбите продолжиле следниот ден во селото. Таму посебно се истакнал Чехот Антон Вимола.³¹⁸⁴ Востаниците имале 7 мртви, додека според официјалните податоци турските загуби биле 11 убиени, меѓу кои еден офицер и 11 ранети.³¹⁸⁵ По престанувањето на борбените дејствија, по покана од Цончев дошло до средба со Сандански, кој бил придружуван од Д. Стефанов, М. Чаков и Малчаков. Притоа се разговарало за натамошните дејствија.³¹⁸⁶ Врховистите предложиле борбите да продолжат во наредните денови со заеднички сили. Меѓутоа, Д. Стефанов и Сандански предложиле да се воздржат од дејствијата за да не се наруши планот за востанието и да се причека до официјалниот ден за востанието. На 5/18.09. 1903 г., здружените чети заминал по определените места.³¹⁸⁷

била на 13.09.1903 г., (М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II, 421.; Х. Силјанов, не кажува конкретно кога бил судирот на Сандански, но индиректно може да се заклучи дека тоа било на 30.08.1903 година. (Хр. Сиљанов, цит. дело, т.1, 342.)

³¹⁸¹ Г. Ив. Бџевъ, Бой около с. Пирин..., 5-6.; Според Сандански во таа борба имале две жртви. (Спомени на Јане Сандански..., 42.)

³¹⁸² Спомени на Јане Сандански..., 42.

³¹⁸³ Реформи, V/43, София, 4.10.1903, 2.

³¹⁸⁴ Исто.

³¹⁸⁵ Х. Сиљановъ, цит. дело, 342.

³¹⁸⁶ Г. Ив. Бџевъ, Помирение, Ил. Илинден, I/1, София, 1927, 11-14.

³¹⁸⁷ Х. Сиљанов, цит. дело, т. 1, 342.; Г. Ив. Бџевъ, Вџстанието въ СѢрския революционенъ окрџгъ..., 5-6. Кај Белев е очигледна тенденцијата да ја минимизира улогата на ТМОРО и преувеличување на значењето на ВК. Во таа смисла во споменатиот напис,

Додека траеле, преговорите околу Пирин, во неговата околина дошло до уште една борба, кај врвот "Куклите". Таа се одиграла на 4/17.09 1903 година.³¹⁸⁸ Во неа учествувале четите на Спиро Петров (одличен песнопоец) и потпоручник Настев. Тие биле нападнати од мелничкиот аскер. Кон пладне пристигнал нов аскер од правец на Неврокоп. Во текот на борбата Настев ги напуштил своите позиции без да го извести Спиро. Аскерот ги завзел напуштените позиции на Настев и од таму удрил на Спиро. Епилогот од оваа борба бил 12 мртви од двете чети, меѓу кои и војводата Спиро.³¹⁸⁹ С. Петров, "пееше и за време на судирот, додека еден непријателски куршум не му ја прекина песната и животот".³¹⁹⁰

На 14/27 септември, здружените одреди на Сандански и Цончев, се нашле пред Свет Врач (денешен Сандански) со намера да го нападнат тамошниот гарнизон. Непосредно пред нападот еден организационен курир ги известил дека одредот го следи аскер и башибозук од 2 000 души. Одредот завзел две добри позиции и одлучил борбите да започнат тука. Меѓутоа, откако забележале дека се опколени од сите страни и дека се наоѓат во безизлезна ситуација, ноќта се повлекле без борби. Така планот пропаднал. Сандански се повлекол кон Кресна, а Цончев со главнината од своите сили заминал кон Разлошко.³¹⁹¹

Судирот кај "Куклите", практично бил последниот судир во Мелничко. Според тоа, борбените дејствија во овој крај започнале и завршиле пред официјалниот почеток на востанието. Во текот на борбите загинале

како и на други места тој пишува дека во текот на средбите околу с. Пирин бил определен денот за востанието и бил утврден планот за востаничките дејствија. Неговата манипулација е очигледна. Овие прашања биле решени на Конгресот на Серскиот револуционерен округ.

³¹⁸⁸ Х. Сиљановъ, цит. дело, т.1, 343.

³¹⁸⁹ Спомени на Яне Сандански..., 42-43.; Глазнев, Каква бе дейноста на вѣрховистите през Илинденските дни в Разлога, М. Дело, V/118-119, 10.08.1930, 6.

³¹⁹⁰ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 343.

³¹⁹¹ И. Катарџиев, Борба до победа..., т.1, 584.; М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т.2, 422-423.

околу 40 четници и 22 селани, притоа биле изгорени 40 куќи. Турските загуби биле околу 190 души.³¹⁹²

Почеток на востанието во Серскиот округ, трбело да се означи во Демирхисарската околица со рушење на железничкиот мост на Струма, и демонстративен напад на Демирхисар.³¹⁹³ Со успешното изведување на овие акции и евентуалното завземање на Рупелската теснина, се прекинувале комуникациите меѓу Серес и северниот дел на санџакакот. На тој начин, се оневозможувало префрлањето на дополнителни воени сили, а постојните би биле изолирани. Со тоа се создавала поповолна ситуација за востаниците околу Пирин. Затоа Серскиот окружен конгрес одлучил востанието да започне во Демирхисарско, а потоа да се засилат борбите на север во Мелничко, Неврокопско и Разлошко.³¹⁹⁴

Со реализацијата на овој план во Демирхисарско биле задолжени Дедо Иљо Крчовалијата и поручник Љубомир Стоенчев. Меѓутоа, двата одреди биле откриени, па борбите и тука започнале предвреме. Првиот судир со аскерот се случил 5 дена пред почетокот на востанието на 9/22 септември. Четата убила 6 војници, а потоа се префрлила во околината на с. Крчово.³¹⁹⁵ Покрај, И. Крчовалијата и Љ. Стоенчев, тука се нашле месните чети на Венко Гечев - началник на демирхисарската чета, Јанаки Георгиев - началник на крушовската чета и Стојан Божов инспектор на серските училишта.³¹⁹⁶ Тие биле нападнати од многуброен аскер на 11/24. 09.1903 година.³¹⁹⁷ Востаниците имале 6 мртви и 16 ранети.³¹⁹⁸ Меѓу загинатите бил началникот на крушовската чета Јанаки Георгиев и училишниот

³¹⁹² Георги Стоянов, Илинденско-Преображенското востание в Мелнишко, Пирински край, Благоевград, 1996, 93.

³¹⁹³ Г. Баждаровъ, Отъ Рила до Алиботушъ съ керванъ, (спомен), Сб. Илинденъ, 1903-1922, София 1922, 77.

³¹⁹⁴ Исто.

³¹⁹⁵ Х. Силянов, цит. дело, т.1, 341.

³¹⁹⁶ Реформи, V/42, София, 27.09.1903, 2.

³¹⁹⁷ Исто, бр. 43, 4.10.1903, 2.; Според Силјанов оваа битка се одиграла на 12/25.09. 1903 година. (Х. Силянов, цит. дело, т.1, 341.). Веројатно оттука овој датум го прифатил и И. Катарџиев, Борба до победа..., т.1, 586.)

³¹⁹⁸ Х., Силяновъ, цит. дело, т.1, 341.

инспектор Стојан Божов. Во борбата учествувал црногорскиот потпоручник, Јосиф Чувговиќ.³¹⁹⁹

На 14/27.1903 г., во Демирхисарско дошло до судир кај "Ак-бунар", притоа загинале 15 комити. Од турска страна паднале 5 војници, а 3 биле ранети.³²⁰⁰ Тоа бил последниот судир во Демирхисарско. Набрзо потоа Љ. Стоенчев заминал кон Неврокопско, а оттаму кон Бугарија. Поради предвременото започнување на судирите, востаничкиот план во Демирхисарско не бил реализиран.

Во Неврокопско, спроти Крстовден, Атанас Тешовалијата и Стојан Филипов ги прекинале телграфските линии помеѓу селата Куманич и Долно Броди.³²⁰¹ Истата ноќ било нападнато селото Обедим. Во нападот биле ангажирани 5 чети во јачина околу 200 души, поделени во неколку одделенија. Меѓу нивните војводи се нашле: М. Чаков, Ст. Малчаков, Иван Апостолов (Копран-чауш), поручник Димитар Атанасов, Чехот Антон Вимола, Лимо Карлович и други.³²⁰²

Сигналот за напад требало да го даде четата која била уфрлена во селото. Нејзините четници биле распоредени по куќите околу касарната. Останатите чети биле во шумите околу селото. Меѓутоа, селаните разбрале за планираниот напад и почнале да го напуштат селото. Тоа било забележано од војската, која сватила дека се подготвува напад.³²⁰³ Тој започнал по полноќ со фрлање на бомби. Војската одговорила, а тоа било сигнал за четите од надвор. Меѓутоа војската држела неколку клучни позиции во селото и една стратешка висина крај самото село од каде ги контролирала сите приоди. При првата атака загинале 2 четници, а 5 мина биле ранети. Во борбите околу касарната загинал Лимо Карлович, а уште 2 други биле ранети. Притоа еден дел од V чета успеал да се качи врз кровот од училиштето, каде имало војска и да го потпали. Борбите во

3199 Реформи, V/43, София, 4.10.1903, 2.

3200 Љ. Лапе, Нови документи за 1903 година..., 279.

3201 Х. Силянов, цит. дело, т.1, 343.

3202 Обидимъ - Кременъ, Реформи, V/43, София, 14.10.1903, 3.

3203 Исто.

Обидим траеле до попладне на 15/28 септември. По неуспехот да се завземе касарната востаниците се повлекле.³²⁰⁴ Аскерот од касарната излегол на 29 септември кога добил засилување од Добриниште. Тогаш било запалено целото село. Тие што не успеале да побегнат биле убиени.³²⁰⁵

По неуспехот кај Обидим, востаниците ги прекинале телеграфските линии кај с. Кремен и извршиле напад врз тамошната војска. Меѓутоа, успехот изостанал. Селаните побегнале, а разгневената војска го потпалила селото.³²⁰⁶

Бегалците од двете села биле подгонети од војската. Тогаш на помош им притекнале четите. Притоа дошло до нов судир кај "Арамибунар". Следниот ден 17/30.09.1903 под исти околности дошло до уште еден судир. Во двата наврати четниците заплениле 7 добро оседлани коњи, 60 шинели, куркот на бимбашижата, 10 000 патрони и друга опрема.³²⁰⁷ Во меѓувреме бегалците биле извлечени кон Банско. Од двете села побегнале 1 200 жители со 3-4000 овци, 200-300 кози, и нешто крупен добиток.³²⁰⁸ Патем биле сретнати од Љ. Стоенчев, кој се враќал од Демирхисарско. Со негова помош успешно преминале во Бугарија.³²⁰⁹

Поради опожарувањето на Обидим и Кремен, Георги Шопов го нападнал и потпалил дел од помашкото село Рибново, а Ст. Малчанков Горно Дреново. Последниот судир во Неврокопско бил на 26.10/8.11. 1903 кај с. Зрново. А. Тешовалијата бил нападнат од војската. Борбата траела цел ден. Притоа загинале 4 востаници и неколку Турци.³²¹⁰

Најопсежни подготовки за востанието биле спроведени во Разлошко. По Окружниот конгрес, во Разлошко бил свикан Околиски конгрес. На него имало делегати од Банско, Мехомија (Разлог), од селата: Бачево,

3204 Исто.

3205 Исто.

3206 Реформи, V/42, София, 27.09.1903, 3.

3207 Обидимъ - Кременъ..., 3.

3208 Писмо од бежанците, Реформи, V/43, 14.10.1903, 3.

3209 Исто.

3210 Х. Силянов, цит. дело, т.1, 343.

Годлево, Добриниште, Белица, Јакоруда, Бања, Елешница, Горно и Долно Драглиште и други. Претседател на Конгресот бил Димитар Лазаров - Минго.³²¹¹

Конгресот решил дејствијата да започнат на Крстовден. Притоа било одлучено сите сили да дејствуват од Пирин и Рила. Да се нападне Разлог од внатре со бомби и динамит и да се завземе. Да се пресечет телеграфските линии. Да се обезбедат премините и да се нападнат турските одделенија и гарнизони. Во горското началство биле избрани: Димитар Лазаров, Кочо Молеров и мајор Шипков. За селата биле избрани војводи зависно од бројот на вооружените сили.³²¹²

Разлошката околија располагала со значаен контингент на чети и војводи. Меѓу нив биле: Борис Голев, Радон Тодев, Тасе Фурнациев, Костадин Колчагов, Саве Мехомиски, Милош Колчагов, Димитар Лазаров-Минго, Симеон Молеров, Георги Галев, Костадин Молеров и Јонко Вапцаров.³²¹³ Задграничното претставништво таму го испратил мајор Шипков со 300 души - сите емигранти од Разлошко. Тука била и четата на Владимир Канзирев со 50 души. По борбите во Мелничко во Разлошко дошле генерал Цончев и полковник Јанков, Јане Сандански и други. Така Разлошката околија располагала со околу 1000 - 1100 борци.³²¹⁴

Непосредно пред востанието Разлошкото горско началство одржало средба со генерал Цончев. Притоа бил прифатен глобалниот план за дејствијата, но биле извршени и некои корекции. Штабот бил преместен од Пирин на Рила. Истовремено било конкретизирано: 1. Влезените во Разлог: Владимир Канзирев, Владислав Канзирев, Петар Лачинов, Иван

³²¹¹ Лазар Томовъ, Револуционитѣ действия въ Разлошко..., 28. Меѓу делегатите на Конгресот биле: Димитар Лазаров-претседател, Симеон Молеров, Кочо Молеров, Иван Вапцаров, Борис Галев, К. Колчагов, (сите од Банско), потоа Владислав Канзирев, Петар Лачинов, Иван Јуруков, Владимир Канзирев и др (сите од Мехомија). Од Бачево: Коста Атанасов, потоа од Годлево: Симеон П. Костадинов, Лазар Томов и Петар Георгиев, Иван Чочев од Елешница, од Добриниште Иван Четникот и Коце Бозов и Никола П. Иванов од Долно Драглиште.

³²¹² Исто.

³²¹³ Георги Колчагов, Банско и Северизточна Македонија през 1878-191, Пирински кртай, Благоевград 1996, 49.

³²¹⁴ Х. Силянов, цит. дело, т.1, 344.

Јуруков и Георги Кондев, дејствијата да ги започнат со одбрани момчиња при даден сигнал; 2. Коста Атанасов со месните четници да ја бомбардира џамијата во с. Бачево; 3. Сигналот за почеток на сите дејствија ќе го дадат Димитар Зографов и Димитар Батков со атентати; 4. Л. Томов и С. Костадинов да ги прекинат телеграфските врски меѓу Разлог и Бања.³²¹⁵

Заа напад на Разлог од внатре биле подготвени околу стотина души.³²¹⁶ Во очекување на сигналот за дејствија тие биле откриени. Една жена во чија кука имало сместено четници, по една расправија со Турците, им се заканила со четниците во нивната кука. Така започнала пресметка со нив.³²¹⁷ Од друга страна Д. Зографов и Д. Батков, не успеале да влезат во градот, па место да ја нападнат касарната со бомби, тие ги фрлиле на почетокот од градот кај муслиманските гробишта.³²¹⁸ Тоа било првото отстапување од планот.

Како и да е, во Разлог започнала жестока пресметка во маалото "Карпа" и во "Долго маало". Притоа, Турците запалиле 95 куќи и уште толку плевни. Истовремено биле убиени 45 мажи, жени и деца.³²¹⁹ Цончев, кој бил на растојание од час и половина, не притекнал на помош. Додека пак врховистичките војводи Лефтеров и Танушев, кои биле испратени во правец на Г. Цумаја за да го попречат пристигањето на нови османски сили, ги нарамиле пушките и тргнале право кон границата. Набрзо на ист начин постапил и Цончев.³²²⁰

Истиот ден Коста Атанасов во обидот да ја минира џамијата во с. Бачево си ги повредил рацете. Таму војската изгорела 4 куќи, 10 мина убила и оплачкала сè. Борбите околу Бачево продолжило на 15/28.09. 1903

³²¹⁵ Лазаръ Томовъ, Революционитѣ действия въ Разложко..., 28.

³²¹⁶ Спомени на Яне Сандански..., 43.

³²¹⁷ Национално-освободителното движение на македонските и трајкските Българи..., т.2, 333.; Сандански во своите спомени вели дека групата која била во градот била сетена од Турците и фатиле борба со нив. (Спомени на Яне Сандански..., 44).

³²¹⁸ Лазаръ Томовъ, Революционитѣ действия въ Разложко..., 28.

³²¹⁹ Исто.

³²²⁰ Спомени на Яне Сандански..., 44.

година. Наредниот ден селото било нападнато од војска и башибозук, а населението се разбегало по планините и во Бугарија.³²²¹

По два дена полковник Јанков го нападнал с. Белица. Во нападот учествувале двјцата руски кореспонденти Орловец и Пржеваљски. Новодојдените војски од надвор го осуетиле и овој напад. Тие потпалиле дел од селото, црквата и училиштето. Сите селани побегнале за Бугарија. Многумина биле избиени од од војската и башибозукот. На пат кон Бугарија, селаните биле придружувани од месните чети. Притоа дошло до судир кај с. Семково. На 3 октомври Х. Чернопеев, имал судир кај месноста "Курудере".³²²² На 5 октомври Радон Тодев со 70 души бил опколен и нападнат од сите страни во близината на с. Годлево. Во неколкучасовната борба востаниците дале 20 жртви, кај месноста "Св. Богородица". Меѓу загинатите бил војводата.³²²³

На 9 октомври во Разлошко се вратил Димитар Лазаров-Минѓо со 120 души за да ја продолжи борбата. Тој имал судир кај "Камен дол", каде имало околу 30 жртви.³²²⁴ Тоа била меѓу последните борби во Разлошко.

Во останатите три околии: Серска, Драмска и Г.Џумајска, за време на востанието дошло само до неколку судири.

Подготовките во Драмско се одвивале под раководство на Мирчо Кипров. За денот на востанието, било предвидено ликвидација на некои шпиони и изведување на атентати по железничката линија. На Крстовден од заседа бил убисн војводата М. Кипров. Водството на четата го зел И. А. Грчето. Од с. Калапот требало да излезат околу 70 востаници. Тие плашејќи се од турска одмазда се откажале. Поради предавство во близината на Калапот дошло до судир, при што четата била разбиена. Тројца четници се предале, други биле убиени, а трети се растуриле. Поради

³²²¹ Лазарџ Томовџ, Револуционитџ действия вџ разложко..., 28.

³²²² Исто, 29.

³²²³ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 346.; Реформи V/42, Софија 27.09.1903, 3.

³²²⁴ М. Пандевски, Македонското ослободително дело..., т. II,

таквиот развој на настаните Грчето со повлекол кон Неврокопско, а потоа кон Бугарија.³²²⁵

Во Серската околија на 3/16 октомври биле откриени четите на Николиев и Диката кај Горно Фршатани. По 8 часовна борба се извлекле без загуби. Набрзо потоа тие имале 10 часовен судир кај с. Мертатово, каде загинале 2 четници.³²²⁶

Во Г. Џумајско имало два судири на 28.09/11.10. 1903 година. Во едниот учествувале потпоручник Настев и Сп. Косто. Судирот бил кај Бистришката долина од каде се извлекле без загуби. Во вториот судир без загуби се извлекле кап. Ј. Стојанов со поручниците Дрвингов и Д. Зографов. Последниот судир во Г. Џумајско бил на 8/21 октомври. Во него учествувале потполк. Николов, пор. Саракинов и пор. Балтов. Притоа имале 1 убиен.³²²⁷ Трите судири во Г. Џумајско не биле резултат на организирани востанички дејствија. Тие настанале при откривање на врховистичките чети кои се повлекувале кон Бугарија. Нивната намера не била да се борат, туку среќно да ја префрлат границата.

10. Според Мемоарот за време на Востанието во Солунскиот вилает имало 38 судири. Од нив 22 во Серскиот санџак, а 16 во Солунскиот. Во текот на борбите во Солунскиот вилает биле ангажирани 3 544 четници. Од нив загинале 109. Во периодот од 1.03 до 14.10.1903 година во Солунскиот вилает биле изведени 14 динамитски акции, вклучувајќи го атентатот кај Ангиста и Солунските атентати.³²²⁸

Според Х. Силјанов, од Солунскиот вилает во текот на востанието најмногу настрадал Серскиот санџак, посебно Разлошката околија. Само во неа биле ограбени 3 580 христијански куќи, 612 куќи биле изгорени, или 12,5% од вкупниот број. Без покрив над главата останале 2 500 души, а 207 (1% од населението) биле убиени и исклани. Истовремено 35 жени и моми биле обесчестени. Во Неврокопско најмногу настрадале селата Обедим и

³²²⁵ Спомени на Ив. Анастасов Грчето, Скопје, 1951, 93-94.

³²²⁶ Спомени на Јане Сандански..., 44.; Х. Сиљанов, цит. дело, т. 1, 343.

³²²⁷ Х. Сиљанов, цит. дело, т.1, 344.

³²²⁸ Македонија и Одринско. Мемоаръ..., 180-181.

Кремен, а во Мелничко селото Пирин. Во целиот Серски санџак, биле изгорени 1 090 куќи во 10 села. Истовремено биле убиени 290 души, 50 моми и жени биле обесчестени, а 4 пленети. Без покрив над главата останале 5 772 семејства.³²²⁹

Според податоците собрани од рускиот и австрискиот конзул во Солунскиот вилает најмногу настрадале жителите на пограничните кази кон Бугарија: Мелничка, Неврокопска, Разлошка и Џумајска. До темел биле изгорени 1 033 куќи, 2 цркви, 2 училишта и неколку десетини амбари. Во Серско (Баница) биле изгорени 176 куќи, во Солунско 30, а во Драмско 5 куќи. Во Солунскиот вилает вкупно биле изгорени 1244 куќи. Според двајцата конзули средната цена по изгорена куќа изнесувала 15 т. лири. Оттука за нивното обновување биле потребни 18 660 т. лири. Тешко било да се утврди бројот на ограбените куќи. Ноне би било грешка ако се смета дека во 35 населени места биле ограбени 1000 куќи. Поаѓајќи од фактот дека средната вредност на имотот на едно селско семејство без стопан-ските резерви изнесува од 6-8 лири, тие констатирале дека минималните штети од грабежот изнесувале по 300 т. лири за село или вкупно 10 000 т. лири. Според тоа, за надомест на општите штети во Солунскиот вилает биле потребни 20 - 30 000 т. лири.³²³⁰

Преглед на настраданите села во текот на 1903 година дава и бугарскиот трговски агент во Солун, Атанас Шопов. Од неговиот извештај се забележува дека некои од наведени села, настрадале за време Горноџумајското востание, а не во 1903 година. Во извештајот се забележуват доста непрецизности во поглед на припадноста на селата по кази.³²³¹

Според еден извештај на Неврокопскиот митрополит Иларион од средината на 1905 година, се гледа дека дотогаш не била извршена обнова на најголемиот дел од запалените куќи, поради што голем дел од

³²²⁹ Х. Сиљанов, цит. дело, т. 1, 430.

³²³⁰ С. Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот..., т. 3, 469-470.

³²³¹ А. Шопов, Дневник, 101-102.

бегалците се уште не биле вратени. Доделените средства за обнова биле смешно симболични.³²³²

Од анализата на наведените податоци може да се констатира дека, тие не се единствени во поглед на бројот на судирите, загинатите, опожарените и опљачканите куќи. Во секој случај загубите и штетите се евидентни иако востаничките дејствија во Солунскиот вилает не биле од масовен карактер, како во Битолскиот вилает каде штетите и загубите биле значително поголеми.

Посебно лоша била положбата на бегалците од Разлошко и Неврокопско. И покрај нивната желба да се вратат на своите огништа, голем дел од нив останале во Бугарија. Тие, својата желба за враќање ја искажале уште во зимата 1903 година. Во една Декларација до управникот во Самоков, истакнале: "сите ние сакаме да се вратиме во нашите родни места, но не како раја, какви што бевме до сега, туку, како граѓани, со исти права како Турците ... но нема каде да се сместиме за да ја поминеме зимата, сепак ние би се вратиле по нашите родни места доброволно со бугарски, или со руски и австриски чиновници, доволно само да нè не остават... на произволството на султанските власти и откако ќе се постави редот во земјата согласно ветените реформи од Берлинскиот конгрес".³²³³

Овие барања на обичниот Македонец, ја одразуваат желбата на целиот македонски народ - еднакви права со Турците и исполнување на встените реформи со Берлинскиот конгрес. Оттука, за нивна реализација било подигнато востанието во 1903 година.

³²³² В. Георгиев и С. Трифонов, Македонија и Тракија во борба за слобода..., 345-350. Така на Пример во с. Балдево - Неврокопско на 16. 04.1903 биле изгорени 63 куќи. Населението останало да живее по колиби поради што се појавила епидемија. За еден месец починале 15-20 души. До средината на 1905 година се уште не бил поделен ниту еден грош. Во с. Обедим биле изгорени 200 куќи, а во Кремен 195. По враќањето на населението во пролетта 1904 година тие добиле по 15 гроша по нуфус. Нешто подоцна за обнова на куќите во Обедим биле дадени 300 лири, а во Кремен 350 лири. Во Разлог биле изгорени 93 куќи. До средината на 1905 година поголемиот дел од семејствата се уште не започнал со обнова на своите домови. Додека еден друг дел кој побегна во Бугарија не се вратиле. Во Разлошко од побегнатите 2000 души до средината на 1905 се вратиле 1200, а останатите останале во Бугарија. Во градот Разлог, финасиска помош им била доделена на 81 лице во вредност од 16 647 гроша.

³²³³ Македонија, Сборник од документи и материали..., 497.

ЗАКЛУЧОК

1. Берлинскиот конгрес, како дипломатско финале на Големата источна криза, оставил повеќе отворени прашања на Балканот како потенцијални жаришта за нови кризи. Централното место меѓу нив го завземало македонското прашање. Османската империја со т.н. "Нов закон за вилаетите", вешто ги избегнала обврските од Берлинскиот конгрес според кои за Македонија се предвидувала извесна административна автономија.

По Берлинскиот конгрес, Големите сили во услови на спротиставени интереси и блоковска поделеност, кон Балканот, а во тој контекст и кон Македонија, се декларирале за зачувување на постојното *staus-quo*. Таквата политика била поддржувана и од двете најзаинтересирани сили Австро-Унгарија и Русија. Наспроти нив, соседните балкански држави кои имале завојувачки апетити кон Македонија, развиле силна пропагандна дејност.

Кон крајот на XIX век, Османската империја се нашла во длабока општествено-економска и политичка криза, која длабоко ја засегнала Македонија, како дел од Империјата. Корупцијата на државниот административен апарат, традиционалниот рушвет, беззаконието и злосторствата на бројните разбојнички банди биле обележје на секојдневниот живот на македонските граѓани. Нивните животи, имоти и чест биле сосема безвредни.

Кон крајот на XIX век, македонскиот народ бил национално, политички, економски, културно и духовно обесправен. Национално-конститутивниот процес бил загушувач од разгранетиот систем на црковно-просветните пропаганди на соседните држави. Оттука резултира појавата на македонското револуционерно националноослободително движење, олицетворено во Македонската револуционерна организација.

Нејзин организатор и предводник била младата македонска интелигенција, која длабоко ги осознала желбите и стремежите на македонскиот народ и станала нивен вистински изразител. Појавата на МРО

претставува нов квалитативен момент во развојот на македонското ослободително движење. Тое е почеток на едно организирано, континуирано и планомерно насочувано револуционерно националноослободително движење со јасна определена цел и политичка програма.

МРО со програмските определби и со својата активност не само што се спротиставила и конфронтирала со османскиот систем, туку и отворено застанала на патот на странските денационализаторски пропаганди. Со тоа станала бранител на македонската самобитност и поборник за независна македонска држава. Нејзината појава и активност во таков вид била условена од постојната констелација на општествено-економски и политички прилики, како и од достигнатиот степен на национално-конститутивниот процес на македонскиот народ.

2. Корифеите на МРО, согледувајќи ја комплексноста на македонското прашање во тогашната балканска и европска констелација се определиле за извојување на полна политичка автономија, преку сеопшто востание. Во конкретниот момент се чини тоа било најпогодно решение.

При дефинирањето на целта, творците на МРО пошле од реалната ситуација и сложеноста на македонското прашање во постојната политичка констелација. Притоа го имале предвид ставот на Големите сили за зачувување на постојното status-quo, завојувачките претензии на соседните балкански држави и поделеноста на македонскиот народ поради силното пропагандно дејствување.

Оттука, автономниот принцип бил прифатен и од тактички причини. 1. Автономијата имала меѓународна поткрепа во чл. 23 од Берлинскиот договор; 2. Така бил менажиран територијалниот интегритет и суверенитетот на Османската империја; 3. Автономната идеја, можела да послужи како кохезионен фактор за поделеното население; 4. Автономијата давала можност да се бара морална и материјална поткрепа за ослободителното дело од соседните држави и тамошната македонска емиграција. Сепак зад автономниот принцип, МРО криела повисока цел. Создавање на независна македонска држава.

МРО била поставена врз централистички принцип со строга хиерархија од горе надолу. Основни организациони јадра биле селските комитети, а најгоре стоел Централниот комитет. Меѓу нив биле окружните и околиските комитети. Во периодот 1893-1896 година, нејзините егzekутивни органи ги претставувале терористичките тројки.

Базичната мрежа на МРО во Солунскиот вилает била изградена во периодот 1893-1896 година. Во прво време, таа имала административно-градски карактер од потесен круг на заговорници. Во тој поглед исклучок во Солунскиот вилает, претставува Воденско, каде Организацијата имала доминантен селски карактер.

Во периодот 1893-1896 година, МРО го зачувала својот конспиративен карактер, без да манифестира отворена револуционерна активност. Сета енергија внимателно била насочена кон агитација и воспоставување на конспиративната мрежа. Притоа, била поведена идејна борба со проегзархиските кругови во Македонија за завладување на црковно-училишните општини. Тоа бил директен судир со бугарската пропаганда. Оттука, антиегзархиското движење што го наметнала МРО, било именувано како сепаратистичко, а неговите протагонисти-сепаратисти.

3. Разгорувањето на ерменската криза и раздвижувањето на европската дипломатија во врска со тоа, предизвикале силно раздвижување на македонската емиграција во Бугарија, кое во почетокот на 1895 година резултирало со формирање на Македонскиот Комитет (МК), кој подоцна се преименувал во Врховен Македонски Комитет (ВМК).

МК се декларирал за "политичка автономија приложена и гарантирана од Големите сили", преку разни дипломатски притисоци и други мерки зависно од условите. Веднаш по формирањето, МК започнал со испраќање на чети во Македонија со намера да испровоцират востание. Нивната активност била насочена пред сè, кон североисточниот дел од Солунскиот вилает. Активноста на МК била поддржана од бугарската влада и дворот. Во тоа гледале можност за притисок врз Портата и европската дипломатија за меѓународно признавање на Фердинад и стекнување нови бенифиции за бугарската пропаганда во Македонија. МК несвесно ја

проголта јадиката со што практично станал инструмент во рацете на бугарската влада и кнезот.

Четничката акција на МК, позната како "Мелничко востание", не добила поддршка од месното население. Веднаш по појавата на МК, МРО се обидела неговата улога да ја сведе на морално-материјална и спомагателна институција. МРО не зела учество во "востанието". Таа, иако на него гледала со симпатии била внимателна и воздржана. Овој став на Организацијата набрзо битно се променил, кога таа се изјаснила против сите надворешни загрозувања на нејзината територија. Од друга страна, ВМК пројавил тенденција да се наметне како единствен раководен фактор во македонското ослободително движење. Независно од спротиставените ставови контактите продолжиле. Притоа, МРО со вешт дипломатски такт ги игнорирала тенденциите на ВМК, манифестирајќи ја својата независност и Програма.

4. Брзиот развој на МРО исфрлил на површина повеќе прашања и потреби. Првите акти на Организацијата се покажале тесни за нејзиниот натамошен развој. Како заканувачки фактор за развојот на ослободителното движење се покажале пропагандите на соседните држави. Најсериозна била тенденцијата на ВМК да се наметне како единствен раководен фактор во ослободителното движење.

Овие и уште многу други прашања биле разгледани на I Конгрес на МРО, што се одржал во април 1896 година во Солун. Притоа МРО била преименувана во Тајна македоно одринска револуционерна организација (ТМОРО). Таа широко ги отворила вратите за сите без разлика на вера и нација. Од друга страна, ТМОРО отворено се декларирала против сите странски пропаганди што го цечат и обесилуваат македонското население. Новина претставува одлуката за основање на Задграничното претставништво, како нова институција. Конгресните одлуки и новиот Устав и Правилник отвориле широка перспектива за масовизирање на ослободителното дело. Со тоа започнала нова повисока фаза во развојот на македонското револуционерно националноослободително движење.

Летото 1896 година Солунскиот вилает бил заплиснат од нова надворешна провокација. Нејзин реализатор била Етники Етерија. Оваа акција организирана по примерот на "Мелничкото востание" во побледа форма имала демонстративен карактер. Преку неа, требало да се одвлечи вниманието на османските власти за да се олесни положбата на критските востаници, да се предупреди Портата да не дава концесии на бугарската пропаганда во Македонија за сметка на грчката и да се потенцираат грчките интереси во Македонија пред европската јавност.

Летото 1896 година, ТМОРО воспоставила контакти со бугарската влада, околу потребите за оружје и материјални средства. Бугарската влада во тоа сетила можност за воспоставување контрола врз ТМОРО и нејзино искористување во борбата против ривалските пропаганди. Оттука резултирало отпуштањето на првите количини на оружје, но без муниција за да се задржи контролата. ТМОРО, насетувајќи ја играта се спротиставила поради што во 1898 година дошло до заострување на односите и прекин на контактите.

На организационен план по Солунскиот конгрес започнало брзо масовизирање на ослободителното движење во Солунскиот вилает. Во редовите на Организацијата се нашле припадници од разни национални и верски конфесии. Во исто време Организацијата масовно продрела во македонските села. Во првата половина на 1897 година, во Ениџевардарско била формирана првата организациона чета во рамките на Солунскиот вилает. Со тоа чл. 11. од Уставот на ТМОРО добил практична реализација.

Во март 1897 година, во Солун било формирано Бугарско тајно револуционерно братство. Неговите протагонисти потекнувале од проегзархиските кругови, опседнати со големобугарски идеи. "Братството", имало тесни врски со Егзархијата, а преку трговскиот агент Шопов и со бугарската влада. Неговата мрежа и влијание во рамките на Солунскиот вилает биле слаби. Меѓу "Братството" и ТМОРО постоеле непријателски односи. Во 1899 година со посредство на ВМК, "Братството" се самораспуштило и се слеало со ТМОРО. Подоцна тоа се покажало како штетно.

Со одлука на ЦК од 1898 година, започнало оживотворувањето на четничкиот институт. Првите чети биле формирани врз полуарамиска основа. Со доаѓањето на Михаил Апостолов Попето во Солунскиот вилает биле поставени основите на првата четничка школа, која исфрлила бројни војводи. На тој начин започнала активноста на агитационо-организаторските чети. Нивната појава одиграла голема улога при масовизирањето на движењето. Тие извршиле огромно морално влијание кај населението при неговото револуционизирање. Формирањето на четничкиот институт неразделно е поврзано со името на Гоце Делчев. Овој процес бил заокружен со донесувањето на Правилникот за околиските четите.

Односите помеѓу ТМОРО и ВМК од 1896 до 1899 година биле во стагнација. Развојот на ослободителното движење во Македонија ги зголемило неговите материјални потреби. Дотогашните финансиски извори ни од далеку не ги задоволувале потребите. Оттука, примамлив бил економскиот потенцијал на македонската емиграција во Бугарија. За негово искористување, ТМОРО одлучила да поддржи избор на ВМК по сопствена мерка. Со нејзина помош во 1899 година на чело на ВМК дошол Б. Сарафов. Во првиот мандат, овој состав на ВМК пружал значајна материјална поддршка на ТМОРО. Подоцна поради Сарафовите амбиции дошло до заладување и прекинување на односите.

Во периодот 1896-1900 година, продолжиле затегнатите односи помеѓу ТМОРО и Егзархијата. Борбата се водела околу контролата врз црковно-училишните општини. Но, пред сè, судирите произлегувале околу назначувањето и отпуштањето на учителите, членови на ТМОРО. Организацијата наметнала практика на Егзархијата во 1898 година со доставување на списоци на учителите и место на назначување. Притоа честопати доаѓало до конфликтни ситуации, закани и уцени од двете страни.

Поради хроничната беспарица, ТМОРО била принудена на разни начини да доаѓа до средства. Првата таква акција била изведена од Г. Делчев со киднапирањето на Назлм-беј во Струмичко. Кога парите веќе биле на пат, бегот побегнал поради великодушноста на Делчев. Поради

овој настан биле приведени и затворени неколкумина во Струмичко, но не дошло до афера од поголеми размери.

Иван Карасулијата во 1899 година го грабнал Туран-бег, за чиј откуп успеал да извлече 2000 лири. Повеќето од нив ги задржал за себе, а само симболичен дел предал во касата на Организацијата. Охрабрен оттука, Карасулијата извел уште еден обид во Валандово. Со тоа била предизви-кана Валандовската афера од декември 1899 година, со што биле нанесен значаен удар врз ослободителното дело во овој регион.

5. Ослободителното движење во Солунскиот вилает во периодот 1900-1902 година го карактеризираат следниве процеси и настани: масовизирање на движењето; развој на четничкиот институт; појава на организационите судови; серија провали меѓу кои позначајни се Солунската провала и аферата Мис Стоп; заострување и прекинување на односите со ВМК и Горноџумајското востание од 1902 година.

Во текот на 1900 година, поради пројавените амбиции на Б. Сарафов, дошло до заладување и прекинување на соработката помеѓу ВМК и ТМОРО. Набрзо во 1901 година Сарафовиот комитет паднал.

Во јануари 1901 година избила Солунската провала. Повод за неа било апсењето на М. Михајлов, А. Ников и К. Георгиев. Поради предавствата на М. Михајлов, започнале масовни апсења. Со тоа се развргала афера со огромни размери и катастрофални последици. Меѓу арестуваните се нашле членовите на ЦК: И.Х. Николов, П. Тошев, Х. Татарчев и Х. Матов.

Солунската провала го засегнала целиот Солунски вилает. Бројот на арестуваните, мачените и осудените бил огромен. Нејзините последици, посебно се одразиле на организационен план. Притоа сериозно била разнишана организационата мрежа во Солунскиот револуционерен округ, па и пошироко. Од друга страна Солунската провала го исфрлила на површина Бугаринот Иван Гарванов, чии визии за македонското ослободително дело се прекршувале низ бугарска призма. Превземајќи го кормилото на Организацијата во свои раце, тој го свртел нејзиниот курс. Единствената позитивна придобивка од Солунската провала е тоа што Османската

империја и европската дипломатија, за прв пат од постоењето на ТМОРО, разбрале и признале дека таа се бори за независна македонска држава.

Во времето кога ЦК бил обезглавен неговите ингеренции ги превзело ЗП на чело со Г. Делчев и Ѓ. Петров. За санирање на последиците тие издале опширно Окружно. Со него била воведена временна децентрализација. Притоа голем дел од ингеренциите на ЦК биле префрлени на Окружните комитети.

Кон крајот на 1901 година, во Серскиот револуционерен округ, била киднапирана Мис Стон. Со тоа започнала шестмесечна мистериозна афера. Според, времетраењето, спектакуларноста, остварениот финансиски ефект и афирмацијата на македонското ослободително дело на меѓународен план, без сериозни последици за ТМОРО, тоа е најкрупна афера во историјата на Организацијата. Главни актери во неа биле: Јане Сандански, Христо Чернопеев и Крсто Асенов.

Мис Стон е првиот граѓанин на САД, киднапиран надвор од американската територија. Од оваа афера во касата на ТМОРО се слеале 14 500 турски лири. Многу позначајна е афирмацијата на македонското ослободително дело направена на меѓународен план, посебно во САД.

ВМК на Михајловски-Џончев, се покажал како најопасен од сите дотогаш за македонското ослободително дело. Со поддршка на бугарската влада и дворот тие веднаш започнале да уфрлат чети во Македонија за превземање на организационата територија со намера да испровоцираат востание. Со тоа североисточниот дел од Солунскиот вилает повторно се нашол на врховистички удар. На ваквата агресивна наезда ТМОРО се спротиставила со разоружување на навлезените чети и контраагитација.

Поради непрекината агресивност на ВМК, во почетокот на 1902 година, ТМОРО ги прекинала односите со него и објавила дека ја прифаќа фрлената ракавица. Истовремено ТМОРО започнала печатна кампања за разобличување на политиката на ВМК и неговите врски со официјална Бугарија. Во кампањата против ВМК, ТМОРО се изјаснила за чисто

македонска политика, независна македонска држава и црква и самобитноста на македонскиот народ.

Независно од тоа ВМК ја продолжил својата кампања за брзо организирање на востание. Во средината на 1902 година како претходница бил испратен полковник Јанков. Тој требало да ја пресече Македонија дијаметрално од Г. Цумајско до Костурско. Секаде каде што поминал посеал раздор и оставил пустош. Притоа посебно настрадало Воденско и областите на тромеѓето помеѓу казите: Воден, Гевгелија и Ениџевардар. Неговата намера да се испроводи востание во овој предел се свела на т.н. "Тушимско востание". Со ангажманот на ТМОРО, немирите на Јанков биле локализирани. Османските потери и војски кои пливнале во загрозениот регион извршиле бројни злосторства врз невиното население. Огромни биле штетите врз организационата мрежа. Оттука овој предел не покажал некои позначајни активности за време на Илинденското востание.

Уште посериозни биле последиците во североисточниот дел од Солунскиот вилает, засегнати од Горноцумајското востание. Најзагрозено било Г. Цумајско, а делумно Мелничко, Петричко, Малешевско и Струмичко. Населението од востанатите села претрпело огромни малтретирања при настапот на војската и собирањето на оружјето. Многу куќи биле опљачкани и запалени, а дел од населението побегнало во Бугарија. Организационата мрежа била сериозно разнишана, а оружјето речиси собрано. Оттука и овие предели во текот на Илинденското востание не пројавиле позначајна активност.

6. Горноцумајското востание ја забрзало одлуката на ЦК за свикување на Конгрес и поставување на прашањето за востание во претстојната 1903 година.

Тоа прашање во круговите на Организацијата се наметнало постепено по засилувањето на врховистичките акции, летото 1902 година. Погоден момент за негово сериозно поставување од страна на ЦК на Гарванов настапил, по назначувањето на Х. Матов и Х. Татарчев за задгранични претставници кон крајот на 1902 година. Кон средината на декември 1903

година, прашањето за востание веќе било решено, а со тоа бил запознат бугарскиот државен врв.

За санкционирање на одлуката, бил свикан Солунскиот јануарски конгрес. Тој се одржал во средината на јануари. Во неговата работа учествувале 17 делегати - речиси сите второстепени личности, без ниеден од творците на Организацијата и поистакнатите дејци. Поради начинот на свикувањето на делегатите и нивната несразмерна застапеност, Конгресот подоцна бил оквалификуван како незаконски и нелегитимен. Меѓутоа, на Гарванов не му била важна легитимноста на Конгресот, туку Конгрес, кој ќе обезбеди легитимитет на одлуката за востание.

Како главен мотив за покренатото прашање била посочена опасноста од нови врховистички навлегувања во претстојната пролет. Истовремено била потенцирана наводно поволната меѓународна ситуација. Гарванов имал силна поддршка од битолскиот окружен делегат А. Лозанчев, според кој тамошната положба била неиздржлива. Останатите делегати, од кои повеќето не биле доволно запознаени со ситуацијата, ги прифатиле образложенијата и гласале за востание. Единствена опозиција на Конгресот бил серскиот делегат Л. Димитров. Конгресот одлучил востанието да биде посемесно и стратешко.

Во врска со прашањето за востание, ЗП организирано повеќедневно Советување во Софија. Притоа се искристализирале две спротиставени гледишта околу карактерот на востанието. Малцинската група предводена од Матов и Татарчев, била за општо востание. Додека мнозинството предводени од Г. Делчев и Ѓ. Петров, биле за засилување на четничките дејствија, изведување на терористички акции и сл. без формално прогласување на востание. Така би се дошло до состојба на перманентно востание. Заштитниците на тезата за општо востание, сватиле дека перманентното востание засилено со терористички дејствија повторно води кон востание. Оттука се дошло до компромисно решение, покриено со терминот "засилени партизански дејства". Одлуката му била соопштена на ЦК во Солун, кој веќе ја имал донесено својата одлука. Уште додека траело

Советувањето, Делчев заминал за Македонија за да ја промовира новата концепција на борбата.

Во текот на подготовките за востанието Делчев загинал. Само неколку дена пред тоа, Солун бил потресен од силни атентати. Тие биле дело на Гемициите - група младинци опседнати со анархистички идеи. Гемициите сметале дека со загрозување економските интересите на Големите сили преку терористички акции, ќе го предизвикат нивното вмешување за подобрување на положбата во Македонија.

Солунските атентати предизвикале масовен колеж во Солун, при што настрадале стотина невини жртви. Истовремено Солунскиот вилает, бил зафатен од нов бран масовни арестувања и прогони. Со тоа бил нанесен значаен удар на ослободителното дело и на започнатите подготовки за востание.

Во Солунскиот вилает за време на Востанието бил прифатен концептот на засилни четнички дејства проследени со терористички акции, без масовно вклучување на населението. Притоа во Солунскиот револуционерен округ, до позначајни дејствија дошло во Кукушко, Гевгелиско и Еницевардарско. Во останатите околии нивниот интензитет бил послаб. Притоа дошло до неколку поголеми судири меѓу војската и четите, како и неколку успешни диверзантско-терористички акции врз железничките пруги и мостови и врз телеграфските линии.

Во Струмичкиот револуционерен округ, немало востанички активности. Двата обиди на Чернопеев да се пробие во Струмичко останале без успешни поради судири со војската.

Серскиот револуционерен округ на својот Конгрес одлучил востанието да започне на (14/27.09.) Крстовден. Непосредно пред почетокот на востанието таму пристигнале повеќе врховистички чети. Со нив дошло до привремено помирување и заедничко дејствување. Во Серско борбените дејствија започнале порано од планираното во Мелничко и Демирхисарско, каде дошло до повеќе судири. Поради тоа во овие две околии не дошло до реализација на замислениот план.

Востаничките дејствија навреме започнале во Неврокопско. При тоа биле нападнати османските гарнизони во селата Обедим и Кремен. Двете биле опожарени од војската, а населението побегнало во Бугарија. Во Неврокопско имало уште неколку поголеми судири.

Востанието најголеми размери зело во Разлошко. Тамошните дејствија наликуваат на оние во Битолско. Тоа се должи на опсежните подготовки и поголемата концентрација на востаници. На Крстовден бил нападен Разлог, и уште неколку села. Сите тие биле опустошени од војската и башибозукот. Повеќе куќи биле запалени, а други опљачкани. Како резултат на тоа од Разлошко се појавил бран од бегалци. Во остантите околии: Серска, Драмска, и Џумајска востанието се свело на неколку судири со аскерот.

Македонското револуционерно и националноослободително движење во периодот од 1893-1903 година завзема значајно место во историјата на македонскиот народ. Тоа еден од најбурните и најдраматичните периоди во борбата на македонскиот народ за слобода и независна држава. Со вербата и желбата за тоа своите животи ги положиле плеада македонски синови. Тие успеале да го подигнат и раздвижат македонското прашање на меѓународен план и пред Големите сили. Во меѓувреме соседните балкански држави во меѓусебните преговори и договори ја кроеле картата на Македонија. Деценија подоцна тоа станало реалност.

Македонската Илинденска генерација го најави Вториот македонски Илинден. После сè, некои Илинденци го дочекаа. Нивната идеја беше реализирана на еден дел од територијата на Македонија.

СЕЛЕКТИВЕН ПРЕГЛЕД НА КОНСУЛТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

А) ИЗВОРИ:

Необјавени архивски материјали (фондови и збирки) во Архивот на Македонија:

Александар Протогеров 1868-1929;
Атанас Лозанчев;
Бугарско трговско агентство - Скопје;
Бугарски конзулт - Битола 1897-1912;
Велешка бугарска митрополија;
Владислав Ковачев;
ВМРО - поединечни документи;
ВМРО 1895-1944;
Георги Баждаров;
Даме Груев;
Димо Хаџи Димов;
Ѓорѓи Кулишев;
Иван Харизанов;
Лазар Томов;
Михаил Герџиков;
Никола Малешевски;
Тодор Александров (1889-1924);
Христо Чернопеев;
Христо Коцев;

Микрофилмувани фондови и збирки во Архивот на Македонија:

Брошури и статии од различни автори во врска со политичката положба во Македонија 1895-1903;

Бугарски генерален конзулат - Солун 1896-1915;
Бугарски конзулат - Скопје 1896-1911;
Бугарски конзулат - Битола 1897-1912;
Бугарски конзулат - Серес 1898-1909;

Бугарска егзархија - Цариград 1863-1945;
Бугарска црковна православна општина - Кукуш;
Бугарска училишна општина - Гевгелија;
Васил Маринов Пундев 1893-1930;
ВМРО 1895-1944;
Гоце Делчев;
Глас македонски;
Дирекција на полицијата - Софија 1889-1944;
Јане Сандански;
Канцеларија на неговото височество Царот - Софија 1877-1944;
Кирил Прличев;
Никола Петров Русински;
Политичко одделение (ПО);
Политичко просветно одделение (ППО);
Свети Сава;
Turqie politique interiere Masedoin;
Форин Офис (ФО);
Архивско одделение при Институтот за национална историја -

Скопје:

Никола Киров Мајски;
Христо Шалдев;
Устав на макед. одр.револ. комитети, сл. I, 354;
Правилник на бълг. макед. - пдр. револ. комитети, сл. I, 355;

Б) ОБЈАВЕНИ ДОКУМЕНТИ:

Британски дипломатически документи по българския национален въпрос, том 1, 1878-1893, София, 1993.

Вардарски (Петар Поп Арсов), Стамболовщината въ Македония и нейните прѣтставители, Виена (София б.н.), 1894.

Граѓа за историјата на македонскиот народ од архивите на Србија, т. I-IV, (приредил д-р Климент Цамбазовски), Београд, 1979-1985.

Георгиев Величко и Трифонов Стайко, Гърцката и сърбската пропаганда в Македония (краят на XIX и началото на XX век), София, 1995.

Георгиев Величко и Стайко Трифонов, Македония и Тракия в борба за свобода (краят на XIX и началото на XX век) Нови документи, София, 1995.

Георгиев Величко и Стайко Трифонов, История на Българите 1878-1944 в документи, т. I 1878-1912, част втора, София, 1996.

Гоце Делчев. Писма и други материали, (издирил и подготвил за печат Дино Къосев), София, 1967.

Документи од Виенската архива за македонија од 1879-1903, (подбор, редакција и коментар Томо Томоски), Скопје, 1955.

Документи за българската история т. IV, (подбралъ Панчо Доревъ), София, 1942.

Документи и материи за историята на българския народ, София, 1969.

Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, т. I, Скопје 1981.

Документи за историята на револуционитѣ борби въ Македония, (писма извлѣчени отъ "книжината за донесения) на войводитѣ Мичманъ Тодоръ Саевъ, и потпоручник Константинъ Настевъ, (сообщава д-ръ, Младенъ Панчевъ), Ил. Илинденъ, V/3 (43), София, 1933.

Дракул Симон, Македонија меѓу автономијата и дележот, том 1-4.

Ѓорѓиев Ванчо, Апелот на Македонскиот Таен Револуционерен Комитет, ГИНИ, XXXV/1-2, Скопје 1991.

Зборник на документи за создавањето на македонската државност (1893-1944), избор редакција и коментар, Александар Христов, Скопје 1970.

Извештаи од 1903 година на српските консули, митрополити и училишни инспектори во Македонија, (редакција и коментар Љубен Лапе), Скопје, 1954.

Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија (превод, редакција и коментар Данчо Зографски), Скопје, 1955.

Илинден во француски дипломатски документи, (избор редакција и коментар Глигор Тодоровски), Скопје, 1993.

Катарџиев Иван, Два правилника на ВМОРО од предилинденскиот период, Историја, I/1, Скопје 1965.

Катарџиев Иван, Еден документ за школската пропаганда во Македонија, ГИНИ, I/1, Скопје 1957.

Кой е родоначалник на братоубийствата в македонското движение? Един ценен документ на старата ВМОРО, Македонско дело, V/102, 25.11.1929.

Лоза, I, Софија, 1892.

Љубен Лапе, Неколку нови документи за 1903 година. Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 6, Скопје 1953.

Љубен Лапе, Писма на учесници во македонското револуционерно револуционерно движење, ГИНИ, XVI/1, Скопје, 1965.

Љубен Лапе, Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, II дел, (трето дополнето и проширено издание), Скопје, 1975.

Македонија и Одринско 1893-1903). Мемоарџ на Вжтрешната организација, Софија, 1904.

Македонија, Сборник од документи и материали, Софија 1978.

Македонија во меѓународните договори 1875-1919, (избор, редакција и коментар, Александар Христов и Јован Донеv), скопје 1994.

Македонија во билатералните и мултиратерални договори на балканските држави 1861-1913 - документи, (редакција и коментар Михајло Миноски), Скопје 2000.

Матковски Александар и Ангелакова Поликселена, Извештај на францускиот конзул од Солун од 1877 до 1883 година, ГИНИ, XVI/1, Скопје 1972.

Матковски Александар и Ангелакова Поликселена, Извештај на францускиот конзул од Солун за економската положба на Македонија од 1883- до 1885, ГИНИ, XVI/2, Скопје 1972.

Матковски. Александар Ангелакова Поликселена, Извештаи на француските конзули од Солун од 1887 до 1889 година, ГИНИ, XVI/3, Скопје 1972.

Международни актове и договори (1648-1918), съставила Слава Стефанова, София, 1958.

Николов Борис, Непубликувани документи из архивата на Христо Узунов, Исторически преглед, кн. 5. София, 1990.

Пандев Константин, Документи за Македоно-одринското национално освободително движениеот архивата на Димитар Стефанов, Исторически преглед, кн.6. София, 1982.

Турски документи за убиството на Гоце Делчев, (превод редакция и коментар Александар Стојановски), Скопје 1992.

Турски документи за Илинденското востание (избор, превод редакция и коментар Александар Стојановски), Скопје, 1993.

Турски документи за Илинденското востание од султанскиот фонд "Јилдиз", (превод редакция и коментар, Драги Ѓорѓиев и Лили Благануша), Скопје, 1997.

Френската жълта книга по македонския въпросъ, (превѣл отъ оригинала Д. Ризовъ), София, 1903.

Шишков П. Изъ четнишкото движение - единъ неиздаденъ документъ презъ 1895 год., Ил. Илинденъ, XI/4 (104), София, 1939.

Шопов Атанас, Дневник, дипломатически рапорти и писма, (Илия Пасков), София, 1995.

В) ЛИТЕРАТУРА:

Аврамовъ Н. Стефанъ, Революционитѣ борби въ Азотъ (Велешко) и Порѣчието, София, 1929.

Аврамовъ Ст., Нѣщо за сѣрбската пропаганда въ Македония, Сб. Илинденъ 1903-1929, София, 1929.

Аврамовъ Стефанъ, Солунското съзаклятие, Ил. Илинденъ, V/5 (45), София, 1933.

Аврамовъ Стефанъ, Изъ революционитѣ борби въ Драмско, Ил. Илинденъ, IV/ 8 (38), София, 1932.

Албумъ Алманах "Македония", София, 1931.

Ансатасов Юрдан, Яне Сандански, София 1966.

Андонов Х. Полјански, Ситуацијата во Македонија по Илинденското востание и Мирцштегските реформи, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн.8, Скопје, 1955.

Андонов Х. Полјански, Псевдонимите во македонското национално-революционерно движење, ГИНИ, I/2. Скопје, 1957.

Андонов Х. Полјански, Гоце Делчев во спомени на современите, Скопје 1963.

Андонов, Х. Полјански, Гоце Делчев, т.I-VI, Скопје, 1972.

Андонов Х. Полјански, Привремената влада на Македонија (мај-јуни 1880), Зб. Македонија во Источната криза (1875-1881), Скопје, 1978.

Андонов, Х. Полјански, Дојран во минатото, ГИНИ, XXIII/2-3, Скопје, 1979.

Андонов Х. Полјански, Гоце Делчев, пула 1985.

Амфитеатров В. А., Земја на раздорот, (избор, превод и редакција: Цветан Станоевски), Скопје, 1990.

Апостолъ Петковъ - Ениџе Вардарско слънце, Македонски вести, I/17, София, май, 1935.

Апостолов Александар, Колонизацијата на мухаџирите во Македонија и растројувањето на чифличките односи од крајот на XIX до 1912 година, ГИНИ, IV/1-2, Скопје, 1960.

Alicic Ahmed, Uredba o organizaciji vilajeta 1867 godina, Prilozi za orijentalnu filologiju, XII-XIII/1962-1963, Sarajevo, 1995.

Баждаровъ Г., Мюрцштегъ, Изъ дипломатическата историја на македонскиот въпросъ, сб. Илинденъ 1903-1927, София, 1927.

Баждаровъ Г., Отъ Рила до Алиботушъ съ керванъ (спомен), Сб. Илинденъ 1903-1922, София, 1922.

Битоски Крсте, За десетокот и земјоделското производство во Македонија кон крајот на XIX и почетокот на XX век, ГИНИ, XI/3, Скопје, 1967.

Битоски Крсте, Бројот и составот на населението во Битолскиот виласт во крајот на XIX век, Историја VI/1, Скопје 1970.

Битоски Крсте, Македонија и кнежеството Бугарија (1893-1903), Скопје 1977.

Битоски Крсте, Дипломатски одгласи за Илинденското востание, Скопје, 1983.

Битоски Крсте, Солунските атентати, Скопје, 1985.

Битоски Крсте, Апостол Петков Терзиев, Битола, 1988.

Битоски Крсте, Грчката "македонска борба", Скопје, 2001.

Бџлевъ Г. Ив., Помирение, Ил. Илинденъ, I/1, София, 1927.

Бџлевъ Г. Ив., Вѣстанието въ Сѣрския революционенъ окѣгъ презъ 1903 год., Ил. Илинденъ, II/10 (20), София, 1929.

Бџлевъ Г. Ив., Изъ живота на четитѣ,на гости у Сандански, Ил. Илинденъ, VI/6 (46), София, 1933.

Бџлевъ Г. Ив., Изъ живота на четитѣ, (Що бѣхме и що сме. - среща съ Сандански - спомен). Ил. Илинденъ VI/9 (59), София 1934.

Бџлевъ Г. Ив., Изъ живота на четитѣ, Ил. Илинденъ, IV/6 (36), София 1931; V/1 (41), София 1932; VI/7 (57), София, 1934.

Бџлевъ Г. Ив., Вѣстанието въ Североизточна македония презъ 1895 г., Ил. Илинденъ, VII/-3 (62-63), София 1935,

Бџлевъ Г. Ив., Генералъ войвода Ив. Чончевъ, Ил. Илинденъ, VII/6 (66), София, 1935.

Влахов Димитар, Спомени I дел (ракопис во семинарот за историја при Филозофскиот факултет), Скопје.

Влахов Туше, Кукуш и неговото историческо минало, София, 1963.

Војводић Михаило, Србија и меѓународним односима крајем XIX и почетком XX века, Београд, 1988.

Въ Македония и Одринско, Спомени на Михаилъ Герджиковъ, Собщава Л. Милетичъ, София, 1928.

Вжтрешната револуциона организација. Месни прѣчки, Право II/31, Софија, 1928.

Глазневъ, Каква бе дейноста на върховистите презъ Илинденските дни въ Разлога, Македонско дело, V/118-119, 10.08.1930.

Гоцев Славчо, Аферите и техните последици за револуционното движение в Македония и Одринска Тракия (1893-1903), Македонски преглед, XIX/3, Софија 1996.

Даниловски Ламби и Нойков Стилијан. Националноосвободителното движение в Тракия 1878-1903, Софија, 1973.

Движението отсамъ Вардара и борбата съвърховиститѣ, По спомени на Яне Сандански, Чернѣо Пѣевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гърчето, Тетъръ Хр. Юруковъ и Никола Пушкарровъ, Сообщава Л. Милетич, Софија, 1927.

Дѣйствијата на македонската дружина "Пирин Планина", Право I/38, Софија, 1895.

Диамандиевъ Ангелъ, Константинъ Антоновъ Вълчо, Ил. Илинденъ, VI/5-6 (55-56), Софија, 1934.

Димитровъ Лазаръ, Участието на Дебърско въ Илинденското въстание, Ил. Илинденъ, IX/5 (85), Софија, 1937.

Димитров Лазаръ, Презъ време на учителствуването ми въ Солунъ, Ил. Илинденъ, XIV/10 (140), Софија, 1942.

Димитровъ Лазаръ, Моето участие въ револуционното движение въ Македония, Ил. Илинденъ, XIV/9 (139), Софија, 1942.

Димевски Славко, Просветната политика на Егзархијата и училишните бунтови иво Македонија, Скопје, 1960.

Димевски Славко, Митрополитот скопски Теодсиј - живот и дејност 1846-1926, Скопје, 1965.

Димевски Славко, Присуството на Теодосиј Гологанов во развојот на македонската национална мисла во епохата на национално рволуционерното движење, ГИНИ, XX/2, Скопје, 1976.

Димески Димитар, Македонското националноосвободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), II издание, Скопје 1982.

Димески Димитар, Солунскиот конгрес на МРО (1896), Историја, XXI/1-2, Скопје, 1986.

Димески Димитар, Создавањето на Македонската револуционерна организација и нејзината организациона поставеност (1893-1895), Историја, XXII/1, Скопје, 1986.

Димески Димитар, Гоце Делчев, Битола, 1990.

Димески Димитар, Гоце Делчев, Скопје, 1994.

Димов Х. Димо Одбрани дела I-II (избор предговор и редакција манол Пандевски), Скопје, 1984.

Диневъ Г. Дим, Изъ споменигѣ за 1903 г., Ил. Илинденъ V/7-8 (47-48), София, 1933.

Динев Ангел, Илинденската епопеја, т.1-2, (приредил Владимир Картов), Скопје, 1978.

90 години Илинденско-Преображенско въстание, София, 1994.

Доклестик Љубиша, Српско македонските односи во XIX век (до 1897), Скопје, 1973.

Докторовъ Ил. К., Гевгелийско въ освободителното движение, Ил. Илинденъ, IX/10 (90), София 1937.

Думевъ В., Изъ моитѣ спомени, Сб. Илинденъ 1903-1927, София 1927.

Дюлгерова Нина, Българският националенъ въпросъ в политиката на Русия и Австроунгария 1894-1903, София, 1994.

Ѓорѓиев Ванч, Обидот на Петар Поп Арсов да го попречи продорот на српската пропаганда во Азот во 1895 година, Историја XXVIII/1-2, Скопје, 1991.

Ѓорѓиев Ванчо, Петар Поп Арсов. Прлог кон проучувањето на македонското националноослободително движење, Скопје, 1997.

Ѓорѓиев Ванчо, Политиката на Бугарија кон Македонија и ВМОРО 1904-1906 година, Историја XXXIV-XXXV/1-4, Скопје, 1998/1999.

Ђорђевић Владан, Србија и Грчка 1891-1893. Прилог за историју српске дипломатија при крају XIX века, Београд, 1923.

Единъ Македонецъ (Петар Бошњаков), Българската пропаганда въ Македония и Одринско, София, 1902.

Зографски Данчо, Македонскиот таен революционерен комитет и "Отмъщение", Скопје, 1954.

Зографски Данчо, Развитието на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје, 1980, (II издание).

Зографовъ Никола, Строежа на живота, София, 1927.

Ивановъ Ив., Положението на Българитѣ въ Македония, София, 1895.

Ивановъ Ив., Македонската Almamater, Сб. Илинденъ, София, 1927.

Източниѣ пазари, Турция, Гърция, Египетъ, (д-ръ Из. Златаровъ, Ив. П. Манолевъ и Жеко Димов), София, 1911.

Изъ революционитѣ борби въ Еничеградското блато (по споменитѣ на четника Стоянъ Тр. Хаджиевъ, съобщава Х. Шалдевъ, Ил. Илинденъ, IV/8 (38); IV/ 10 (40); V/1 (41), София, 1932.

Изъ дневника на Н. Пасковъ, съобщава Х. Шалдевъ, Ил. Илинденъ, VII/6 (66), София, 1935.

Илинденски зборник 1903-1953, Скопје, 1953.

Илинденско-Преображенското въстание, 1903, София, 1968.

Историја на македонскиот народ, книга II, Скопје, 1969.

История на България, том втори, София, 1955.

Историја на железниците во Македонија (1873-1973), Скопје, 1973 .

Яворов, П.К., Хайдушки копнения. Гоце Делчевъ, София, 1939.

Яворов П. К., Гоце Делчев, (редакција и предговор Михаил Неделков), София, 1989.

Калѣджиевъ Хр., Ученичкият революционерен кръжок въ Солунскиот гимназия, - 50 години от Илинденското въстание, София, 1953.

Камчевски Петре, Революционерното движење во Тиквешката до Балканските војни, Кавадарци, 1995.

Кандиларовъ Ст. Георги, Българскитѣ гимназии основни училища въ Солунъ, София, 1930.

Капчевъ Иц. Георгий, Македония или гласъ на роба, Загребъ, 1898.

Картов Владо, Гевгелија до Балканските војни, , Скопје, 1966.

Картов Владо, Сава Михајлов, Скопје 1977.

Катарциев Иван, Некои прашања за уставите и правилниците на ВМРО до Илинденското востание, ГИНИ V/1, Скопје, 1961.

Катарциев Иван. Борба до победа т.1-4. Скопје, 1983.

Кеновъ Иванъ, Преди тридесет години. Ил. Илинденъ III/3, (23), София, 1933.

Кишровъ Александаръ, Солунскиятъ централенъ комитетъ на Вжтрешната македонска револуциона орґаноизация, Ил. Илинденъ, III/4 (24), София, 1930.

Кирјазовски Ристо, Некои видови градски такси и давачки во Македонија од втората половина на XIX век, особено во Скопје, Историја VI/1, Скопје, 1970.

Клисуров, Пере, Македонско дело, II/41, 10.05.1927.

Клисуровъ, Очерки върху историята на македонското освободително движение, Македонско дело (1930-1932).

Колчагов Георги, Банско и Североизточна македония през 1878-1912, Пирински край, Благоевград, 1996.

Кондовъ К., Борбата на Македонеца, Габрово, 1903.

Кондовъ К., Гоце Дѣлчевъ и другаритъ му, Сб. Илинденъ, София, 1926.

Кондов, К., Страници от миналото, Ил. Илинденъ, II/3(13), София, 1929.

Коцевъ Хр, Пред прѣга на 1903, Сб. Илинден, София., 1921.

Коцевъ Хр., Прелюдия на Илинденъ, Сб. Илинденъ, София, 1922.

Кѣосев Дино, История на македонското национално революционно движение, София, 1954.

Крайничанец Г., Солунъ като икономически центаръ на Македония, София, 1938.

Кѣнчовъ Василъ, Избрани произведения, т.1-2, (редакция Х. Христов), София, 1970.

Лапе Љубен, Придонесот на македонските студенти во странство за развитокот на македонската национална мисла за одбрана на македонскиот национален индивидуалитет, Историја, VI/2, Скопје, 1970.

Лапе Љубен, Македонија во XVII, XIX и XX век, Скопје, 1992.

Макдермот Мерсия, Свобода или смрт. Биографија на Гоце Делчев. (превод Иван Измирлиев), София, 1979.

Макдермот Мерсия, За свобода и съвршенство. Биографија на Яне Сандански, (превод от английски Веселин Измирлиев). София, 1978.

Македонија во Источната криза (1875-1881), Скопје, 1978. ?

Манцуков Петар, Предвесници на бурата, т.1 - 1997, т.2-3, 1999 Скопје.

Маргулков Алекса, Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопје, 1954.

Матов Христо, За своята револуциона дейностъ, (лични белечки), София, 1929.

Мѣрки за засилванена револуционата организация, (изъ записките на Ив. Х. Николовъ), Ил. Илинденъ, III/ 2 (72), София, 1936.

Миљовска Деса, Еден интересен напис на Мисирков за економската состојба на македонското село покрајот на минатиот век, ГИНИ, I/1, Скопје, 1957.

Миљоска Деса, Две развојни етапи во економско-општествениот развиток на Македонија во XIX век, ГИНИ VII/2, Скопје, 1964.

Миноски Михајло, Македонија како интересно подрачје во плановите и договорите за поделба на Османската империја (1868-1898), ГИНИ, XVIII/2, Скопје, 1974.

Мисирков К. П., За Македонските работи, София 1903, (јубилејно издание по повод 100 години од раѓањето на авторот - предговор Блаже Конески, прилози Тодор Димитриоски), Скопје, 1974.

Мирчевъ Д., Даме Груевъ, (Единъ величавъ жест), Ил. Илинденъ, I/1, София, 1927.

Мирчевъ Боянъ, Спомени на някои активни дейци в македонското революционно движение. Спомени на Григор Стефанов Попев, Известия на института за българска история, т.6, София, 1956.

САЩ и Македония до раздялането на областа през 1919 г. Македонски преглед, XXI/2, София, 1998.

Мишев Радослав, Австроунгария и българското националноосвободително движение в Македония и Одринско 1893-1919, София, 1993.

Националноосвободителното движение на на македонските о трайските българи 1878-1944, София, т. 1 - 1994, т. 2 - 1995, т.3 - 1997.

Новаковић Стојан, С Мораве на Вардара, Београд, 1894.

Основането на ВМРО, (изъ записките на Ив. Х. Николовъ), Ил. Илинденъ, III/1 (71), София, 1936.

Основането на четническият институтъ. Изпращане списци въ Екзархията. Конгреса презъ 1899 год., (изъ записките на Ив. Х. Николовъ), Ил. Илинденъ, III/6 (76), София 1936.

Пандев Константин, Националноосвободителното движение в Македония и Тракия 1878-1903, София, 1979.

Пандев Константин, Политическите искания и програми на българското националноосвободително движение в Македония и Одринско (1878-1912), Исторически преглед XXXVI/6, София, 1980.

Пандевски Манол и Ѓорѓи С. Трнаката, Струмица и струмичко низ историјата, Струмица, 1969.

Пандевски Манол, Положбата на Македонија во Османлиската империја кон крајот на XIX и почетокот на XX век, ГИНИ, XX/1, Скопје, 1976.

Пандевски Манол, Македонското ослободително дело во XIX и XX век, т.1-4, Скопје, 1987.

Петров Н., Другарски споменъ за Михаилъ Апостоловъ Попето, Ил. Илинденъ, /6 (46), София, 1933.

Петровъ п. Сребренъ, Турското робство въ Македония и апостолитъ на свободата ѝ, Ил. Илинденъ, VIII/6 (76), София, 1936.

Петров Ѓорче, Македонското ослободително дело, (редакција Гане Тодоровски), Скопје, 1971.

Петров Ѓорче, Спомени.Кореспонденција, (вовед, коментар и редакција Љубен Лапе), Скопје, 1984.

Поглед върху дѣятелноста на на Българската егзархия (1878-1902),Leipzig, 11902.

Политиката на турското правителство спроти Българитѣ въ Македония, Leipzig, 1896.

П. п. Арсовъ, Произходъ на революционното движение въ Македония и първите сътки на "Солунския комитетъ за придобиване на политическите права на Македония дадени и отъ Берлинския договоръ", Бюлетинъ на временото представителствона обединената бивша революционна организация, Но. 8, София, 19.07.1919.

Попов радослав, Австроунгарија и реформите в Европейска Турция 1903-1908, София, 1974.

Попов Жеко, Димитар Петков за българската политика по македонския въпросъ (1903-1907), Македонски преглед, XXI/2, София, 1998.

Поплазаров Ристо, Великогрчката политика на кралството Грција спрема македонија во втората половина на XIX век, ГИНИ XIV/1, Скопје, 1970.

Поплазаров Ристо, Грчката политика спрема Македонија во втората половина на XIX век и почетокот на XX век, Скопје, 1973.

Пречки и опасности (изъ запискитѣ на Ив. Х. Николовѣ), Ил. ИлинденъIII/2, (82); 9 (79), София, 1937.

Прилози за Илинден 1978, II, Крушево, 1979. ?

Първиятъцентревенъ комитетъ на ВМРО, Спомени на д-р Христо Татарчевъ, сообщава Л. Милетич, София, 1928.

Пърличев К, За едного от мнозина, Зб. Илинденъ, София, 1922.

Pierre d'Esagnat, Avant le Massakre (roman de la Macedoin actuelle), Македония, I/7, София, 1922.

Революционната борба въ битолския окѣргъ, Спомени на Георги Поп Христов, София, 1963.

Ризај Скендер, Управно-политичке реформи у Македонија (Косовском, Битољском и Солунском вилаету), 1878-1881, 36. Македонија во Источната криза, Скопје, 1978.

Ристоски Блаже, Македонскиот народ и македонската нација, т.1, Скопје, 1983.

Ристовски Блаже, Културно-националните и револуционерно-ослободителните на Македонците од основањето на Бугарската егзархија до појавата на македонската револуционерна организација (1870-1893), 36. Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание, Скопје, 1994.

Р.Р. Страници от миналото, Мъката на Гоце, Македонско дело, II, 41.10.05.1927.

Сборник Солунъ, София, 1934.

Семов Минчо, Великите сили и българската национална драма, София, 1991.

Силянов Хр., Ослободителните борби на Македонија, т.1, София, 1933.

Силянов Хр., Писма и исповед на един четник, Спомени от Странджа, от Витоша до Грамос, София, 1984.

Симеоновъ Ст. Солунското съзаклатие (1898-1903), София, 1921.

Спасъ Мартиновъ, Ил. Илинденъ, XI/1 (101), София, 1939.

Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Иванъ Гарвановъ, съобщава Лъ. Милетич, София, 1931.

Спомени на Ив. Х. Николов, Д. Груев, Б. Сарафов, Ј. Сандански, М. Герџико, д-р Х. Татарчев, (редакција Иван Катарџиев), Скопје, 1995.

Спомени на Кирил Прличев. 36 години в ВМРО, съставилъ и редактор, Кирил Прличев, София, 1999.

Спространов Евтим, Дневник т.1, (1901-1907), София, 1994.

Станковъ Тодоръ, Македонската революциона организация, Ил. Илинденъ, IV/4 (34), София, 1931.

Ст. Т. Създаване на четнишкия институтъ, Ил. Илинденъ, I/1, София, 1927.

Стателова Елена, Попов радослав и Танкова василика, История на българската дипломатия 1878-1913, София, 1944.

100 години Вътрешна Македоно-Одринска революционна организация, София, 1994.

Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание, прилози од научниот собир одржан на 21-23 октомври, 1993, Скопје, 1994.

Страници от миналото, Извлечения от дневника на К.. Кондов, Ил. Илинденъ, II/3 (13), 4 (14), София, 1929.

Струкова Л. Ксенија, Кон прашањето за социјално економската положба на солунскиот санџак во 60 години на XIX век, ГИНИ XIV/1, Скопје, 1970.

Татарчев Хр., Страници от миналото, Сб. Илинден, София, 1922.

Татарчев Христо, Вътрешната македоно-одринска революционна организация като митологична и реална същност, (съставители: Цочо Билярски и Валентин Китанов), София, 1995.

Татарчев Христо, Спомени, документи, материали, (съставител: Цочо Билярски), София, 1989.

Татарчев Христо, Първият раководител на ВМРО, (под редакция на проф. Петър Петров), София, 1994.

Тодоровски Гане, Можно ли е нужно ли е датирање на раѓањето на македонската нација. (Уште еднаш над споменеите на Иван Х. Николов), Зб. Сто години од основањето на ВМРО и 90 години од Илинденското востание, Скопје, 1994.

Тодоровски Глигор, Македонското прашање и реформите во Македонија, Скопје, 1989.

Томалов Лазаръ, Пленяването на Мисъ Ел Стонъ и г-жа Катерина Стефанова Цилка, Ил. Илинденъ, V/9-10, (49-50), София, 1933.

Томаловъ Лазаръ Революционитѣ действия в Разложко презъ 1903 г., (спомени), Ил. Илинденъ, V/7-8 (47-48), София, 1933.

Т.Л., Глигоръ И. Тотевъ (Тотето), Ил. Илинденъ, VII/8 (58), София, 1934.

Т.Л. Гоце Дѣлчевъ срѣд Разложката котловина, Ил. Илинденъ, I/10, София, 1928.

Трајановски Александар, Бугарската егзархија и македонското националноослободително движење, Скопје, 1982.

Трайковъ Н.К., Нападението на с. Доспатъ, Ил. Илинденъ, V/9-10 (49-50), София, 1933.

The politikcs of teror (The Macedonian liberation movmentss 189301903), Duncan M. Petty, London, 1988.

Хаџи Димов Димо, Одбрани дела, т. I-II (редактор манол Пандевски), Скопје, 1984.

Христов Крум, Гоце Делчев, София, 1955.

Хрон Карл, Народноста на македонските словени (избор и редакција: Цветан Станоевски), Скопје, 1990.

Чаковъ М., Последнитѣ часове на Гоце Дѣлчев, Ил. Илнденъ, B/5 (45), София, 1933.

Чернопѣевъ П., Последните дни на Гоце, по записките на М. Чаковъ, Ил. Илинденъ, I/3, София, 1927.

Чернопѣевъ П., какъ изпѣлнихме присждата на попъ Стефана. (по спомени на А. Н. Яневъ), Ил. Илинденъ, I/6, София, 1927.

Чернопѣевъ П., Мануш Георгиевъ, Ил. Илинденъ, II/2,(12), София, 1929.

Цамбазовски Климент, Културноопштествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје, 1960.

Цамбазовски Климент, Нови прилози за македонското сепаратистичк движење, ГИНИ, VII/2, Скопје, 1964.

Шалдевъ Хр., Спомени отъ Петргатъ., Сб. ИлинденъСофия, 1922.

Шалдевъ Хр., Градъ Гумендже, Ил. Илинденъ, I/2, 3 (13), София, 1929.

Шалдевъ Хр., ичко Димитров Гюпчев (Изъ революционите борби в Паякъ планина), Ил. Инденъ, III/7 (27), София., 1930.

Шалдевъ Хр., Из Революционите борби въ Паякъ планина, 1931-1933.

Шалдевъ Хр. Аргиръ Наков Манасиевъ, Ил. Илинденъ V/2 (42),
София, 1932.

Шатов Павел Солунското съзаклятие. Македонско дело II/40,
25.04.1927.

Шатов Павел, В Македония под робство, София, 1968.

Шерман Бет Лаура, Пожари в планината - Македонското революц-
ионо движение и отвлечането на Еленъ Стоунъ, (превод от английски:
Екатерина Николова, София, 1968.

Sulek Vladimir, Diplomatska historija centralnih sil; a 1882-1915, t.I, Zagreb,
1938.